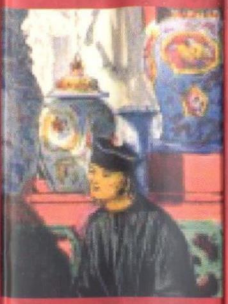

MICHAEL DILLON MODERNLEŞEN ÇİN'İN TARİHİ

MICHAEL DILLON

MODERNLEŞEN ÇİN'İN TARİHİ

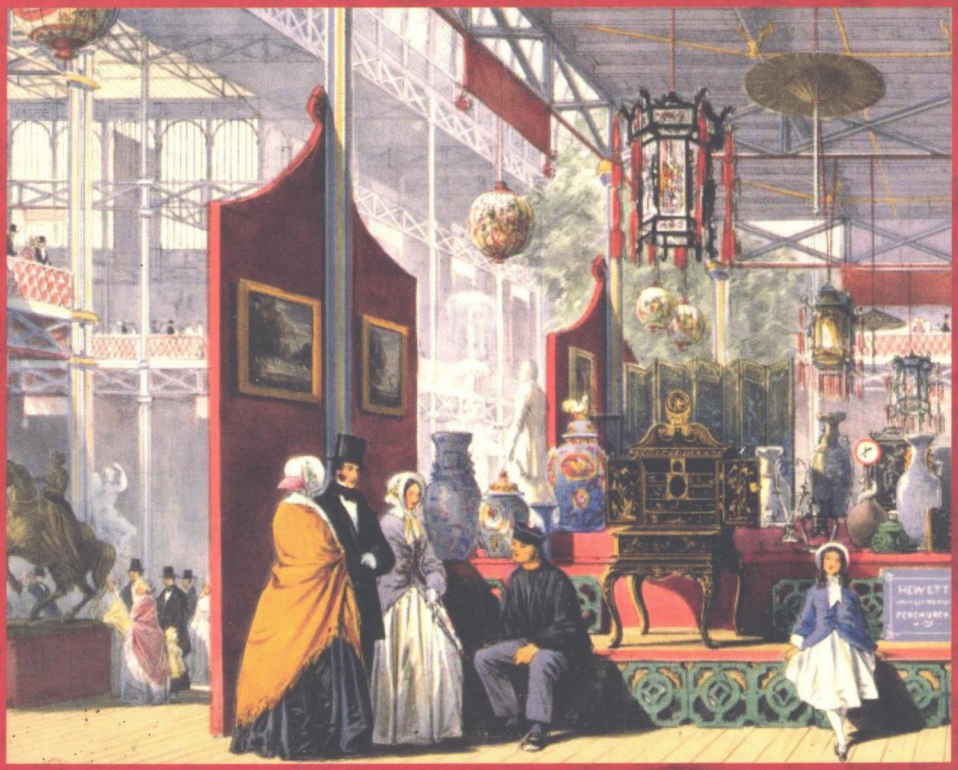

iletişim

MICHAEL DILLON • **Modernleşen Çin'in Tarihi**

MICHAEL DILLON University of Durham'da bulunan Centre for Contemporary Chinese Studies'in kurucu yöneticisidir ve aynı üniversitede modern Çin tarihi üzerine dersler vermektedir. Royal Historical Society ve Royal Asiatic Society üyesi olan yazar, 2009'da Pekin'deki Tsinghua Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. *Contemporary China: An Introduction* (2008) başlıklı bir kitabı daha vardır.

China. A Modern History
© 2010 Michael Dillon
Kitabın yayın hakları I.B. Tauris Co. Ltd., London'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2290 • Tarih Dizisi 107
ISBN-13: 978-975-05-1913-0
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Recep Ersel Erge
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ 1851 Dünya Sergisi (Londra, Crystal Palace) için hazırlanan Çin Pavyonu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas - Murat Bozluolcay
DİZİN Ayla Duru Karadağ
BASKI ve CİLT Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MICHAEL DILLON

Modernleşen Çin'in Tarihi

China
A Modern History

ÇEVİRENLER
Eylem Ümit Atılgan - Aydın Atılgan

iletişim

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER *7*

GİRİŞ *11*

1 ÇİN İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ *23*

2 ÇİN VE BATI: AFYON SAVAŞLARINA DOĞRU *41*

3 TAIPING, NIAN VE MÜSLÜMAN İSYANLARI (1850-1884) *79*

4 RESTORASYON VE BATI SÖMÜRGECİLİĞİ (1856-1898) *117*

5 BOKSÖR İSYANI VE İMPARATORLUĞUN GERİLEMESİ (1899-1911) *137*

6 ÇİN CUMHURİYETİ İÇİN MÜCADELE (1911-1916) *163*

7 DÖRT MAYIS HAREKETİ: KOMÜNİSTLER VE MİLLİYETÇİLER (1917-1924) *189*

8 KUZEY SEFERİ VE BİRLEŞİK CEPHE (1923-1927) *207*

9 NANJING ONYILI VE UZUN YÜRÜYÜŞ (1927-1937) *229*

10 JAPON İŞGALİ, İKİNCİ BİRLEŞİK CEPHE VE İÇ SAVAŞ (1937-1949) *251*

BİR ARA: YENİ ÇİN, YENİ TARİH Mİ? *281*

11 KURTULUŞ VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞUŞU (1949-1954) ... 285
12 EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALAR (1950-1957) ... 309
13 BÜYÜK İLERİ ATILIM (1958-1965) ... 329
14 KÜLTÜR DEVRİMİ (1966-1980) ... 351
15 ÇİN'İN MODERNLEŞMESİ VE AÇILMASI ... 381
16 TİBET VE XINJIANG ... 395
17 HONG KONG VE TAYVAN ... 411
18 DENG XIAOPING'DEN SONRA ÇİN ... 425
SONUÇ: YÜKSELEN ÇİN VE "UYUMLU BİR TOPLUM" ... 437
BİYOGRAFİK NOTLAR ... 447
OKUMA ÖNERİLERİ ... 461
DIZIN ... 471

TEŞEKKÜRLER

Bu kitabı yazmamı öneren Amsterdam Üniversitesi Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Modernleşme Tarihi Profesörü Eric Zürcher'e şükran borçluyum. Kendisinin *Turkey: A Modern History* adlı kitabı elde edilmesi zor bir başarıya ulaşmıştı. Umarım benim çalışmam karşısında fazla hayal kırıklığına uğramaz. I.B. Tauris'ten Lester Crook sabırlı ve anlayışlı bir editör, eserin ortaya çıktığı uzun süreçte el yazmalarına gösterdiği özenden ötürü kendisine müteşekkirim.

1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında Çin üzerine çalışmaya başladığım Leeds Üniversitesi Çin Çalışmaları Bölümü'nün tüm çalışanlarına verdikleri ilhamdan dolayı teşekkür ediyorum. Aralarından bazılarını seçip ayırmak haksızlık oluştursa da Çin tarihi konusundaki cesaretlendirmeleri ve kılavuzlukları nedeniyle özellikle ikisinden burada bahsetmek istiyorum. Owen Lattimore birinci sınıf öğrencilerine Çin tarihi dersleri verirken, derslerini Chiang Kai-shek'in savaş dönemindeki başkenti Chongqing'deki ve Pekin'den Moğolistan'a giden deve kervanlarındaki deneyimlerinden anekdotlar ile süslerdi. Bill (W.J.F.) Jenner Çin tarih yazıcılığının zorlukları konusunda bana rehberlik etmiş ve çömlekçilik şehri Jingdezhen'in endüstriyel tarihi üzerine yazdığım doktora tezimin danışmanlığını yapmıştı. İkisine de verdikleri ilham ve içgörülerinden dolayı teşekkür borçluyum.

Durham Üniversitesi'nde Uzakdoğu Çalışmaları Bölümü'nde verdiğim Çin Tarihi derslerini takip eden lisans öğrencilerine, meydan okuyan ve zaman zaman sertleşen sorularıyla beni zinde tuttukları için müteşekkirim. Lisansüstü öğrenciler ise Asya deneyimlerini, akıl dolu sorularını, kaçınılmaz kuşkuculuklarını, tarih seminerleri ve araştırmalarıyla ilgili tartışmala-

ra esprilerini getirdiler. 2007'de Bölüm kapanmak zorunda kalınca, Tarihçi ve Çince Profesörü Keith Pratt araştırmam konusunda beni yüreklendirmiş, bölümdeki diğer akademik personel de destekleyici davranmıştı.

Çin'de bulunduğum yirmi beş yıl içinde Pekin Sosyal Bilimler Akademisi'nin Modern Tarih, Ekonomi, Dünya Dinleri ve Azınlıklar enstitülerinde, Şangay ve Guangzhou'daki bölgesel akademilerde, eyaletlerde ve Anhui, Jiangxi, Gansu, Ningxia ve Xinjiang özerk bölgelerinde tarihçilerle ve diğer akademisyenlerle çalışma fırsatı bulduğum için şanslıydım. Pekin'deki Çin Renmin Üniversitesi ve Tsinghua Üniversitesi'nde, Şangay'daki Fudan Üniversitesi'nde, Urumqi'deki Xinjiang ve Yinchuan'daki Ningxia üniversitelerinde ve Hong Kong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi gibi birçok üniversitedeki meslektaşlarımla işbirliği içinde olmaktan büyük fayda sağladım ve zevk aldım. Tayvan'da Academia Sinica'da araştırmalar yaptım ve Ulusal Chengchi Üniversitesi'ndeki meslektaşlarımla birlikte çalışmaktan çok memnun oldum.

Bütün bu akademik ortaklıkların Çin tarihi anlayışımın şekillenmesinde kesinlikle bana çok büyük faydaları oldu, ancak British Academy ve Londra'daki Universities' China Committee'nin finansal ve kurumsal destekleri olmasaydı bu ziyaretlerin hiçbiri gerçekleşmeyecekti. Bu ziyaretlerin sonucu ortaya çıkan bu kitap ve diğer yayınlar, onlar gerçekleşmeseydi çok zayıf olacaktı; bu kurumların yıllar süren cömert desteğine teşekkür etmekten memnuniyet duyuyorum. Çalışmamda herhangi bir kusur ya da eksiklik varsa, sorumluluğu yalnız bana aittir.

LATİN ALFABESİNE DÖNÜŞTÜRMEYLE İLGİLİ NOT

Metin boyunca mümkün olduğu ölçüde Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1950'lerde geliştirilen Hanyu Pinyin Latin alfabesine dönüştürme sisteminden yararlanıldı. Sun Yat-sen ve Chiang Kai-shek gibi bazı özel isimler ise Pinyin halleri pek kabul görmediğinden eski telaffuz biçimleriyle bırakıldı. Milliyetçi Parti'nin Çince adı için Tayvan'da Kuomintang tercih edilse de bütün metinde GMD olarak geçmektedir.

YAYINEVİNİN NOTU

Türkçe baskının hazırlığı sırasında bizlere yardımcı olan Deniz Yalav'a teşekkür ederiz.

İletişim Yayınları

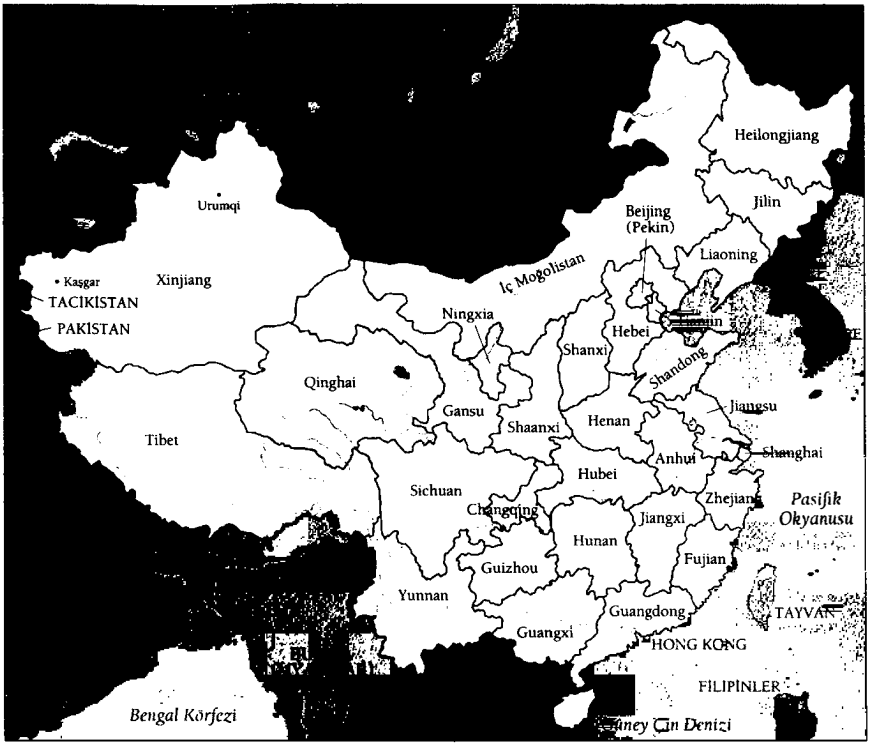

Türkçe baskı için hazırlanmıştır.

GİRİŞ

> Bugünlerde, Sibirya demiryoluyla on dört-on beş günde ulaşılabilen "Çin"e giden insanlarla karşılaşmak sıkça yaşanan bir şey oldu. Bu durum hemen önümüze şu soruyu getirmekte: Çin deyince ne anlaşılmalı?

Bu soru 1911'de, Çin İmparatorluğu'nun son hanedanının çöküşüne yolaçan devrimden sadece birkaç ay önce, Cambridge Üniversitesi'nde Çince profesörü ve kuşağının önde gelen sinologlarından olan Herbert Giles tarafından ortaya atılmıştı. Çin'e dünyanın çoğu gelişmiş ülkesinden kıtalararası bir yolculukla yirmi dört saatten kısa sürede ulaşılabilen 21. yüzyılda bile hâlâ cevap bekliyor. Giles, Çin uygarlığı üzerine yazdığı kitabında verdiği yanıtta tabirin "en geniş anlamıyla Moğolistan, Mançurya, Doğu Türkistan, Tibet ve 18 Eyalet"i içeren bütünü karşısında "Çinliler için 18 Eyalet, bizim içinse Asıl Çin olarak bilinen" parçasıyla kendisini sınırlayarak çözüm öneriyor.[1]

"Asıl Çin" Çin'in modern tarihi üzerine yapılan her çalışmanın asıl ve öncelikli odağını teşkil etse de, bu kitap 1949'dan itibaren Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) adıyla Çin Komünist Partisi'nin kontrolünde bulunan anakaranın yanı sıra, tarihsel kimliğini (aynı yıldan beri *de jure* değil ama *de facto* bağımsız) Çin Cumhuriyeti olarak muhafaza eden Tayvan ve eski İngiliz sömürgesi olan Hong Kong'la da ilgilidir. Anakaranın tarihini ele alan bir çalışma ayrıca Çin'in kuzey ve batı sınırlarındaki, özellikle Tibet, Xinjiang (Doğu Türkistan) ve İç (Güney) Moğolistan'la ihtilaflı olan tarihlerini de dikkate almak zorundadır. Çin'in güneybatısının tarihi ise aynı şekilde ihtilaflı olmasa da bu bölgedeki yerli halklar ile yakından ilişkili olan Vietnam, Tayland ve

1 Herbert A. Giles, *The Civilisation of China*, Williams and Norgate, Londra, 1911.

Burma'da (Myanmar) çoğunluğu oluşturan topluluklar arasındaki geçirgen sınırlar üzerinden yürüyen sosyal ve ticari ilişkiler Yunnan Eyaleti ile Guangxi Zhuang Özerk Bölgesi'nin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Modern Çin: Çatışma ve Değişim

Çatışma tarihsel değişimin temel kaynaklarından biri ve harekete geçirici unsurudur, modern Çin ise çatışma ve değişim konusunda kesinlikle kendi payına düşenden fazlasını aldı. Sınırları içerisinde etnik ve politik büyük iktidar mücadeleleri yaşadığı gibi dış güçlerle de bütün bir Doğu Asya bölgesinin güçler dengesini değiştiren askerî çatışmalar içine girdi. Son iki yüz yılda içeride yaşanan toplumsal, politik ve ekonomik değişimler, dünyanın bu en kalabalık nüfuslu ulusunun çehresini tanınmayacak derecede değiştirdi.

Peki, modern Çin terimi geçmişte neyi ifade ediyordu veya şimdi ne anlama geliyor ve aslında hangi döneme işaret ediyor? Konuya giriş için genel olarak sürece ve modern Çin terimine özet bir bakış uygun olabilir. Resmî Çin tarihyazımı Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'daki kuruluşundan beri modern ve yakın tarih arasında açık ve oldukça katı bir ayrımı savundu. Utanç dönemi olarak kabul edilen modern tarih [*jindai shi*] 19. yüzyıl ortalarındaki Afyon Savaşları'yla başlar ve Çin'deki politik gelişmeler üzerinde beklenmedik bir şekilde derinden etkili olan Avrupa'daki Versailles antlaşmasını izleyen milliyetçi dalganın başlangıcı olan 4 Mayıs 1919 Hareketi'ne kadar sürer. Yakın tarih [*xiandai shi*] ise milliyetçiliğin gelişmesinin, Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) yükselişinin ve Çin'in sömürgecilikten ve Japon işgalinden nihai kurtuluşunun izlerini sürmesi nedeniyle Çinli tarihçilere daha olumlu ve cazip gelmektedir. Hem Çin'de hem de Batı'da akademik çalışmaların olgunlaşması ile özellikle son otuz yıl içerisinde ÇHC'deki tarih arşivlerinden bazılarının yabancı araştırmacılara açılması ve akademik değişim programlarının yaygınlaşması, otuz yıl önce epey zor olan bir düşünce paylaşımının önünü açtı. Bu süreç Çinli tarihçiler tarafından ısrarla savunulan, tarihsel dönemlerin katı ve hızlı tasniflenmesinde zamana uygun tadilatlara yolaçarken, Çin'in geçirdiği çarpıcı ve devrimsel değişimlere rağmen, eski geleneklerin, yapıların ve düşüncelerin sürekliliğinin ciddi biçimde farkedilmesini de sağladı: Bu süreklilik, 1949'da ÇKP'nin iktidara gelişinden sonraya, radikal Maoist dönem boyunca ve 20. yüzyılın sonlarında başlayan büyük reformlara kadar uzanıyordu.

Bu nedenle modern Çin'in ne ifade ettiğini daha geniş bir açıdan yaklaşarak ele almak bir zorunluluktur. Çin, modernitenin işaretlerini asırlar boyu sergilemiştir, belki de 16. yüzyıldan başlayarak (Çin hanedan tarihi açısından bu dönem ejderha tahtını 1368'den 1644'e kadar elinde bulundurmuş

olan Ming sülalesinin iktidarının ortalarıdır) ekonominin büyük ölçüde ticarete dayandırıldığı zamandan beri. Bazı tarihçiler ise bu tarihi otarşik kırsal topluluk biçimlerinden kopuş deneyimlerinden hareketle Song hanedanına kadar (960-1127) geri götürür. Ming hanedanından sonra iktidarı ele geçiren ve imparatorluk Çin'inin son hükümdar sülalesi olan Qing hanedanını (1644-1911) moderniteyi geciktirmekle suçlamak ise milliyetçi bir zihniyetle hareket eden Çinli tarihçiler arasında âdet halini almıştır. 1644'te kuzeydoğudaki anayurtlarından gelip Asıl Çin'e yerleşen bu hanedan, Ming askerî önderliğinin kalıntıları tarafından ordularını başkente sokmalarına ve isyancı gruplar ele geçirmesin diye tahtı almalarına izin verilmiş Mançu kabile birliğinin yöneticilerinden oluştuğu için dışarıdan gelmiş, fetihçi bir hanedan olarak görülmüştür.

Qing hanedanı geleneksel bir Çin hanedanının tüm şatafatını sergilemiş olsa da, Mançular aynı zamanda kendi dillerini ve kültürlerini de muhafaza etmeleri nedeniyle başta radikaller ve reformcular olmak üzere birçok Çinli tarafından 1911 Devrimi'yle gelen politik çöküşlerine değin topluma yabancı kimseler olarak algılanmıştır. Çin bu tarihten itibaren kısa ömürlü Sun Yat-sen, Yuan Shikai ve Chiang Kai-shek['inki] gibi cumhuriyetçi hükümetlerle başlayarak siyasal, ekonomik ve sosyal örgütlenmenin modern ve ulusal formunu arayış mücadelesine başladı.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından Çin Komünist Partisi yönetimi, 1958'in Büyük İleri Atılımı ve 1960'ların sonlarındaki Kültür Devrimi gibi Mao Zedong'un devrimci, romantik ve sonucunda felaket getiren topyekûn seferberlik deneyimlerine yönelmeden önce, 50'lerde Sovyetler Birliği tarafından ortaya konulan planlanmış ve merkezîleştirilmiş ekonomi modelini izledi. Mao'nun 1976'da ölümünün ardından Çin, "Reform ve Açılım" [*gaige kaifang*] diye nitelendirilen dönemi başlattı. Hareket ilhamını Şubat 1997'de ölen Deng Xiaoping ve 1975'te ölen, daha az tanınmasına karşın Çin'de komünizmin kuruluşunun en büyük siyasal muamması [*enigma*] olan Zhou Enlai'ın mirasından almıştı. Bu reform programının yarattığı devlet ve toplum sağlam görünmektedir, ancak onu meydana getiren birçok ihtilaf çözümsüz kalmıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan modern Çin'in geniş tanımı 19. yüzyılın ikinci yarısı, 20. yüzyılın tamamı ve 21. yüzyılın başlangıcına yoğunlaşıyor. Modern Çin'in kapsadığı dönem köklü ve çok çeşitli çatışmaların çağı olmakla birlikte, kitabın ana bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığı için sosyal ve politik mücadele türlerinin tamamını kapsayan bir çalışmaya giriş bölümünde yer verilmemiş; bunun yerine meydana gelmiş tarihsel değişimlerin karmaşıklığı ve birbirlerine bağlılığını açıklamak için önem taşıyan, belli başlı çatışma kategorileri seçilmiştir.

Çin'de yaşayan halkın çoğunluğu etnik açıdan Han olarak sınıflandırılır, fakat özellikle ÇHC'nin günümüzdeki sınır bölgelerinde Han olmayan ciddi bir nüfus da barınmaktadır. Ortaçağ'dan itibaren Çin'de Han olmayan iki önemli hanedan hüküm sürdü: 1271'den 1368'e kadar olan dönemde Moğol Yuan hanedanı ve 1644-1911 arasında Qing hanedanı olarak hüküm süren Mançular. Mançular, Çin'i Moğollar ve diğer etnik grupların yanı sıra, kendileriyle işbirliği yapmak üzere yetiştirilmiş ve sayıları hanedan geliştikçe artmış olan Han bilimadamı-bürokrat kesiminin yardımıyla yönetti, ancak ülkenin stratejik bölgelerindeki Mançu askerî garnizonlarını iktidarının alameti, nufüzunun azaldığı zamanlarda ise hâkimiyetinin hatırlatıcısı olarak bulundurmaya da devam etti. Bununla beraber, Mançularla Han Çinlileri arasında hanedanın kuruluşundan itibaren bir uyuşmazlık söz konusuydu. Mançulara karşı seçkin olmayan Han Çinlileri tarafından yöneltilen bir tür proto-milliyetçiliğin köklerini Han nüfusunun çoğunluğu arasında derin bir öfke ve hayal kırıklığı yaratmış olan 1644 fethinde bulmak mümkündür. Beyaz Lotus gibi gizli örgütler ve diğer gizli cemiyetler de bu dönemde umutlarını Qing hanedanının yok olmasına ve Minglerin hanedanının yaşadıkları acı sona rağmen yeniden canlanmasına bağlamıştı.

Diğer etnik uyuşmazlıklar ise Han Çinlileri ile Yunnan ve kuzeybatı eyaletleri Shaanxi ve Gansu'daki değişik Müslüman toplulukları arasındaki şiddetli çatışmalar ile Xinjiang'daki (Doğu Türkistan) bağımsız Yakup Bey rejimiyle sonuçlanan istilalar ve husumetler şeklinde ortaya çıktı. Bu uyuşmazlıkların uzun ve çalkantılı tarihinin zirve noktasını 19. yüzyıl ortaları oluşturur. Ancak, Konfüçyüsçü ya da Çin'in homojen bir *tianxia* toplumu (herkesin cennetin altında olması) olduğunu savunan emperyal ortodoksluğa karşı çıkan radikaller bile imparatorluğun etnik çeşitliliğini ve etnik çatışma potansiyelini –tamamen göz ardı etmedilerse bile– önemsiz göstermeye çalıştılar. Bu eğilim ÇHC döneminde de, özellikle önemsiz etnik farklılık belirtilerinin bile hoş karşılanmadığı Kültür Devrimi süresince devam etti.

Çin'deki etnik çatışmalar bugün de özellikle Xinjiang, Gansu, Ningxia, Tibet ve Moğolistan'da devam etmektedir. Ayrıca kuzey-güney ayrışması da, refah seviyesi daha yüksek güney-doğu eyaletlerin batıdaki ve iç kesimlerdeki eyaletlere nazaran daha fazla güce ve etkiye sahip olmaları nedeniyle, ekonomik gelişme açısından önemli meselelerden birini oluşturuyor. Yukarıda belirtildiği gibi, asıl Çin denilen bölgede yaşayan halkın büyük çoğunluğu Han Çinlisi olarak nitelendirilmektedir, ancak bazı durumlarda dil ve kültür farklılıkları farklı Avrupa ülkeleri arasındaki kadar büyüktür ve etnik ya da alt-etnik gibi kategorilere ayrılabilecek topluluklar arasında çatışmalar yaşanmaktadır.

1644'te Çin'in Mançular tarafından fethedilmesinin ardından ülke yöne-

timiminde ne konuşmada ne de yazında birbiriyle ilişkili olan Çince ve Mançu dillerinin kullanımına dair bir rekabet ortaya çıktı. 18. yüzyılda Qing hanedanı gücünü zirveye taşıdığında, önceki fetihçi hanedanlarda olduğu üzere, Çince ülke çapında hem yazılı hem sözlü olarak günlük düzeyde yönetimin dili olması sebebiyle nereden bakılırsa bakılsın ciddi bir zafer kazanmıştı. Qing yönetimi kendi dilinin korunmasını desteklemek için Çinceden Mançu diline bir çeviri programını finanse etti ve Mançu dilinde yazılmış belgelerin bir koleksiyonunu elinde tutup bunlara erişimi Çinli bürokratlara kapattı. Ne var ki Mançu dili gerileme dönemine girdi ve Çin'in yaşayan dillerinden biriyken kuzeydoğudaki eski Mançu bölgesinde bile âdeta yok olmaya başladı. Mançu dilinin bir türü, Xibo (Sibe) adıyla bugünkü Xinjiang'ın bazı bölgelerinde yaşayan aynı isimli bir etnik azınlık grup tarafından konuşuluyor. Güncel araştırmalar Mançu ve Çince dillerinin Qing dönemi Çin'inde birbirleriyle bağlantılı rollerini yeniden değerlendiriyor. Her geçen gün daha da fazla sayıda Mançu dilinde yazılmış belge Qing resmî arşivlerinde ortaya çıkarılırken Çin'de sayıları sürekli artan, yeterli yeteneğe ve özgürlüğe sahip bir grup bilimadamı bu belgeleri çevirmek ve yorumlamak için çalışıyor.

19. yüzyılda istikrarı daha da bozan yeni bir çatışma baş gösterdi: Çinli ve Batılı değerlerin karşı karşıya gelmesi. *Zhongxue wei ti, xixue wei yong,* "Çin bilgisi gereklilikler, Batı bilgisi pratik uygulamalar için" cümlesinden türetilen, *tiyong* tartışması olarak özetlenen ve ilk defa 19. yüzyılda dile getirilen bu görüş Savaşan Devletler döneminde (İ.Ö. 4. ve 5. yüzyıllar) geliştirilen felsefi kavramlara dayanır. Çinli aydınlar bir yandan Batı'dan gelen güçlü bilimsel ve teknik bilginin olası etkileriyle, diğer yandan bunlarla bağlantılı sosyal ve politik düşüncelerle baş etmeye çalışıyorlardı: Bu kapsamda bir yandan asli ve değişmez olarak "Çinli" gördükleri değerleri inatla korumak için uğraşırken diğer yandan da Çin'in savunmasını ve ekonomisini güçlendirmek için zorunlu gördükleri düşünceleri ve kavramları birleştirmeye giriştiler. Böyle bir çatışma dışarıdan bakıldığında gayet basit görünmekle birlikte, çok sayıda Çinli düşünürün eserinde yankı bulmasına rağmen asla bir çözüme kavuşturulamamıştır: Günümüz Çin'inde Deng Xiaoping'in etkisi altında oluşan sosyal ve ekonomik sistem başlangıçta "Çin değerleri ile sosyalizm" [*you Zhongguo tese de shehuizhuyi*] olarak biliniyordu. Radikal bir modernleşme döneminde bile esasen Çinlilikte ısrarı göstermeyi amaçlayan bu "Çin değerleri" kavramı büyük bir şevkle edebiyata ve daha birçok sosyal ve fiziksel eylemliliğe uyarlandı.

Doğası itibarıyla aslında dinsel olan çatışmalar, örneğin Avrupa'da Reform ve Karşı-Reform sürecinde yaşanan ya da İslâmın Ortadoğu, Orta ve Güney Asya ve Kuzey Afrika boyunca yayıldığı dönemde rastlanan türden, modern Çin tarihinde çok küçük bir rol oynamıştır. Budizm ve Taoizm gi-

bi Çin'in geleneksel dinleri, naif ve coşkulu Batılı yandaşlarının arzu ettiği kadar barışçıl olmamış olsa da, hoşgörülü olmanın erdemlerine sahipti: Dinin tekelciliği, modern Çin'de hiçbir zaman Hıristiyan ve İslâm dünyasındaki kadar problem yaratmadı. Ancak, mutlak çatışmalar önemli dinsel unsurları içeriyordu. 19. yüzyıl ortalarında Shaanxi ve Gansu'daki Hui isyanları [*huimin qiyi*] kısmen İslâmî kimliğin Konfüçyüsçü bir devlete karşı ileri sürülmesi fikrinden esinlenmiş ise de esas olarak 17. yüzyıldan beri Kuzeybatı Çin'de Sufilik gibi inanç sistemlerinin sayılarının çok fazla artmış olmasından kaynaklanıyordu. Bu inanç sistemleri bugün de Çin'in Müslüman bölgelerinde varlıklarını sürdürüyor ve yerel otoritelerle mezar inşası, taşınmaz hakları ve İslâmî eğitim gibi konular nedeniyle çatışma yaşanmaya devam ediyor.

19. yüzyıl ortalarında Orta-Güney Çin'i karıştıran ve ciddi bir nüfus düşüşüne yolaçan Taiping İsyanı ya da Tanrısal Büyük Barış Krallığı [*Taiping tianguo*] Qing yönetiminin otoritesini tehdit eden tek ciddi ayaklanmadır. Alışılmadık biçimde Hıristiyanlığın bir versiyonundan kısmen etkilenmiş olan bu hareket, kısa bir süre için de olsa, yaşayabilir gibi görünmüş alternatif bir toplum öneriyordu. Buna karşın, 1898-1901 arasındaki Boksör (Boxer) Ayaklanması'nda *[yihequan yundong]* aslında Mançu karşıtı ve dolayısıyla öncelikle etnik sebeplere dayanan bir çatışmayı, Batılılara nazaran daha az yabancı olduklarına istinaden Mançuları desteklemeyi amaçlamış yabancı düşmanı bir çatışmaya dönüştürense Çin'in kuzeyindeki köylüler arasındaki Hıristiyan karşıtı ve yabancı düşmanı hissiyatlardır.

Çin'de 19. yüzyılda görülen yabancı düşmanlığı ya da çoğunlukla tercüme edildiği üzere "yabancı karşıtlığı", asıl çatışmanın önce Batı sonra da Japonya'yla öncelikle ticaret ve diplomasi ile ilgili olduğunu hatırlatır, ancak görüldüğü gibi kültürel etkileri de olmuştur. İngiltere ile yaşanan çatışmaların yolaçtığı 1839-42 ve 1856-58 yılları arasındaki Afyon Savaşları ile Sözleşme Limanları'nın kurulması bunların en önemlilerindenken Fransa ile Yunnan ve Vietnam kıyılarında yapılan deniz savaşları da ülkeyi yabancı etkisine açık hale getirmişti. Sonraki yüzyıl boyunca Avrupa'nın başlıca güçleri ile ABD Çin üzerinde ekonomik ve diplomatik nüfuz elde etmenin yollarını aradı. Çin'in kuzey sınırlarında da Rusya kendi mülki ve ticari savlarıyla baskıladı.

Yukarıda sözünü ettiğimiz, Çinliler ve Mançular arasında yaşanan etnik ihtilaflar aynı zamanda siyasetin üst kademelerinde de etkiliydi. Üst düzey idari makamlarda bulunan Mançu, Moğol ve Çinli bürokratlar arasında bir denge gözetmeye çalışmış olsa da İmparatorluk Sarayı'nın en iyi şekilde istikrarı sağlamakta ya da en yetenekli yöneticilerin göreve gelmesini sağlamakta başarılı olduğu söylenemez. 19. yüzyılın sonlarına doğru bunların ya-

nı sıra reformcularla muhafazakârlar arasındaki ideolojik ayrışmalar ortaya çıktı: Bu ayrışma bir ölçüde etnik gerilimlerle de örtüşüyordu, zira Mançular kaçınılmaz olarak muhafazakâr görülüyorlardı ve bu özellikleri de 1898'in başarısız Yüz Gün Reformu boyunca yüzeye çıkmıştı.

Seçkinler arasındaki uyuşmazlığın bir başka yönü de merkez ile taşra arasındaki sürtüşmeydi. 19. yüzyılın sonlarında isyanların bastırılmasını kolaylaştırmak için bölgesel ordular kurulmuştu, fakat böylesi devasa bir askerî güce hâkim olmanın ortaya çıkardığı siyasi güç, yüzyıllardır bölgesel ayrılıkçılığa karşı mücadele eden yapısal koruma mekanizmasının çökmesine yolaçtı. 20. yüzyılın başlarında, Yeni *Gentry*ler olarak bilinen ve yeni oluşmakta olan modern ve eğitimli bir seçkin sınıfın üyeleri bölgesel eyalet meclislerinde etkin olmaya başladılar. Bu meclisler daha sonra 1911 Devrimi sırasında eyaletler bir bir imparatorluktan ayrılmaya başladığında tamamen onların eline geçti. Bu ademimerkeziyetçilik 1920'lerde ve 1930'larda bölgesel askerî diktatörlükleri ortaya çıkaran kurumların önünü açtığı gibi Cumhuriyetçi bir hükümet kurulmasını sağlayacak girişimlerin başarılı olmasını da engelledi.

Çin modern dönemdeki ilk çatışma ve anlaşmazlıkları Batı ile yaşamış olsa da Japonya ile yaşadığı sorunların uzun vadede daha fazla önem kazanacağı belli olmuştu. Tokugawa döneminin sonunda (1603-1868) Japonya uzun süreli bir yalıtım döneminden çıkmıştı. Daha sonra Meiji onarımı sırasında etkili bir sanayileşme programını uygulayan Japonya, Tayvan, Kore ve nihayet Çin'in önemli bir kısmını sömürgeleri arasına katmasıyla sonuçlanan saldırgan bir emperyalist genişleme politikası izlemişti.

Modern Çin milliyetçiliği, her ne kadar ilk ortaya çıkışı 19. yüzyıldaki Batı baskısına karşı yapılan direnişe kadar gitse de, esas olarak 20. yüzyılda Japonya'nın Çin üzerindeki artan baskısına tepki olarak gelişmiştir. 1919'daki 4 Mayıs Hareketi bu milliyetçiliğin en güçlü tezahürü olmuştur ve sonunda 1921'de kurulan Çin Komünist Partisi (ÇKP) ile modern halini 1923'te alan Guomindang (GMD) gibi modern Çin'in iki başat siyasi partisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu partiler 20. yüzyıl iç savaşları sırasında birbiriyle ihtilafa düşen Çin (esas olarak Han Çinlilerinin) milliyetçiliğinin yarışan iki biçiminin ifadesini oluşturuyorlardı.

Çin'in geleneksel sınırları içindeki etnik çatışmalar, Çin milliyetçiliğini her biri ayrılıkçı girişimlerinin siyasal karakterini daha da güçlendiren ciddi dinsel öğeler içeren Tibetler, Xinjiang Uygurları ve Moğolların ulusal bağımsızlık hareketleriyle de karşı karşıya getirdi.

Ortodoks Marksistlere göre, Çin Komünist Partisi üyelerinin de kendileri için partinin oluşum sürecinde öngördükleri gibi, kentlerdeki emekçi sınıfların mücadelesi politik çalışmalarının odağını oluşturmalıydı. 19. ve 20.

yüzyıldaki sanayileşme ve köydeki emekçilerin Shanghai ve Tianjin gibi doğudaki kıyı kentlerine göçü, iş dünyasında yeni iş kolları ve girişimci grupların yanı sıra yeni bir şehirli çalışan sınıf da meydana getirmişti. Sendikalar ÇKP'nin ilk dönem yükselişinde önemli bir rol oynadı ve yüzyılın başında Çin'i tekrar birleştirmek için başlatılan Kuzey Seferi'nin sonuna kadar geçen sürede önemli olmaya devam ettiler. 1927'deki Şangay Darbesi'nde GMD şehirlerin kontrolünü ele geçirdi ve ÇKP'yi kırsala, işçi sınıfının uzağına gitmeye zorladı. Böylece toplumsal çatışmanın doğal ortamı olması gereken şehirlerden ÇKP'yi uzaklaştırmış oldu.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Çin nüfusunun yüzde 80'ini çiftçiler oluşturuyordu. Geniş aileleri ve akrabalığa dayalı ağları bir araya getiren toprağın kullanım hakkıyla ilgili karmaşık bir sistem ve tarımsal uygulamalar, toprak sahipleri ile toprağı kullanan kiracılar arasındaki uyuşmazlıkların üstesinden gelmeyi sağlayacak şekilde gelişmişti. Ancak yine de toprak mülkiyeti, kira, toprak sahiplerinden alınan borçlara uygulanan faizlerin ödemeleri nedeniyle sık sık şiddet içeren olaylar yaşanmaktaydı. ÇKP üyeleri, ilk dönemlerinden itibaren, 1921-22'de Guangdong'da Peng Pai'nin, 1927'de Hunan'da Mao Zedong'un çalışmaları gibi etkinliklerle, en yoksul köylü kesimin mücadelesine öncülük etmeyi amaçlayan köylü hareketine dâhil olmuştu, fakat kentsel bölgelerdeki sosyal ve politik girişimlerle karşılaştırıldığında bu ikincil bir odak noktası olarak görülüyordu. 1927'den sonra şehirlerden uzaklaştırılan ÇKP artık kırsal kesimde faaliyetini sürdürmek zorundaydı, aksi takdirde halk tabanını tamamen yitirebilirdi. İronik bir biçimde bu durum uzun vadede epey işlevsel olacak; ÇKP Japon işgaline karşı direnişin başlangıcında gelişen köylü milliyetçiliğini 1949'da Çin'de iktidarı ele geçirirken politik dayanağı olarak kullanabilecekti.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Çin modern dönemde şehirlerle taşra arasındaki çatışmaya da tanıklık etti: Köylüler kentleşmeye direndiler, ancak iş bulmak için şehirlere göç ederek sürece katkı da sağladılar. 1949'dan sonra endüstriyel ekonominin gelişimine kaynak sağlamak amacıyla tarımsal ürün fazlası üretimi için köylüyü vergiye bağlama gereksinimi, toprak reformu ve kolektifleştirme de devlet ile köylü halk arasındaki çatışmaları şiddetlendirdi.

ÇKP kendisini genellikle birleşik bir cephe gibi göstermeye çalışmışsa da alternatif ekonomik ve politik gelişme stratejileri konusunda parti içinde derin görüş ayrılıkları vardı ve bunlar Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi sırasında çarpıcı biçimde açığa çıktı. Bu parti içi çatışmanın resmî adı "iki çizgi arasındaki mücadele" idi. Bu çatışma Batı'da yapılan tahlillerin birçoğunda ılımlı, muhafazakâr ya da yararcı unsurlarla radikal ya da Maocu hizipler arasındaki bir savaş şeklinde gösterilir. 1976'da Mao Zedong'un ölümü ve

reform yanlısı bir ÇKP kuşağının başa geçmesiyle, ekonomik girişimlerdeki devlet mülkiyeti gibi hayati politikalara ilişkin fikrî ayrılıklara rağmen, "iki çizgi arasındaki mücadele"ye derhal son verileceği tahmin edilmişti.

Modern Çin'in Siyasi Tarih Anlatısı

Bu çalışma Çin'in modern dönemdeki tarih anlatısıdır. Her ne kadar ÇKP'nin iktidara geldiği 1949 esas alınarak ikiye ayırılan 20. yüzyıl daha fazla ağırlık taşıyor olsa da bazı noktalarda 19. yüzyıl ayrıntılarıyla incelenmiş ve daha yakın tarihli gelişmeler de Çin'in uzun imparatorluk tarihi bağlamında ele alınmıştır. Tarih anlatısı 1970'lerde ve 1980'lerde bir bakıma demode olmuştu ve çoğu tarihçi, sosyal bilimcilerin gözdesi olan yaklaşımlardan hangisinin daha büyük analitik güce sahip olduğu hakkında ne söylendiğine bakıyordu. Sosyal bilim yöntemlerinin tarihçiyi destekleyebileceği fakat ihtiyaçlarını tümüyle karşılayamayacağı ya da geniş bir tarihsel yaklaşımın yerini alamayacağı ortaya çıktığından beri tarih anlatısının rönesansını yaşıyor olması ise sevindiricidir.

Modern Çin'e böyle bir yaklaşım özünde ülkenin siyasi tarihinin kronolojik bir anlatısını taşıyor. Önemli sosyal ve ekonomik gelişmeler göz önünde bulundurulduğu gibi, özellikle bir kültürel tarih incelemesi olmasa da, kültürel tarih ve değişimi hızlandıran veya değişime direnişi destekleyen fikirler de ele alınıyor. Anayasalara ve antlaşmalara ise, yaygın olanın aksine daha fazla yer verildi: Zira bu belgeler genellikle değişim ve çatışma dönemlerinin ürünüdür. Özel olarak antlaşmalar ise, daha ziyade bozguna uğramış uluslar veya ele geçirilmiş halklara dayatıldığından, çatışan taraflar ve içinde bulundukları politik süreçler hakkında düşünmek için değerli kanıtlar sunar.

Çin tarihi nedense çoğunlukla dünyanın geri kalan kısmının tarihinden ayrıymışçasına, herhangi bir yerde tarihe uygulananlardan bütünüyle farklı kurallar altında işleyen bir fenomenmiş gibi ele alınır. Bu pek de akla uygun ve yerinde bir yaklaşım olarak görülemez. Çin, politik olarak izole olduğu dönemler olmasına karşın, hiçbir zaman tamamen izole ya da dışarıya kapalı bir toplum olmadı. Dolayısıyla bu çalışma Çin'in komşularıyla olan ilişkilerini yani Rusya ve Sovyetler Birliği ile bugün Kazakistan'ın, Özbekistan'ın ve SSCB'nin ardılı olan diğer devletlerin birer parçası olan Orta Asya toplumlarını, Moğolistan'ı, Kore'yi ve Japonya'yı, Çin tarihini geniş ölçüde etkilemiş olan –Rusya ve Japonya'nın bu anlamda başı çektiği– tüm ülkeleri de dikkate alıyor. Britanya, Fransa ve ABD'nin en önemlilerini oluşturduğu daha uzak güçlerle ilişkileri ise, Çin'in hem 19. hem de 20. yüzyılda modern dünyaya olan tepkisini belirlemek açısından etkiliydi.

Farklılıklar ve İhtilaflı Tarihler

Geniş yüzölçümü ve etnik farklılıklar nedeniyle Çin'in tarihi oldukça karmaşıktır. Ülkenin genişliği Avrupa kıtasınınkiyle hemen hemen aynı olduğu gibi, farklı bölgelerinin tarihleri de tıpkı Avrupalı ulusların ve halkların tarihleri gibi farklı yörüngeler izlemiştir. Ülkenin genişliği ve sözkonusu farklılıkları barındırması, modern Çin tarihinin her döneminde az ya da çok belirleyici bir etmen olmuştur. Modern dönemde, bu durum kendini belki de en fazla siyasi otoritenin bölündüğü 1916 ve 1928 arasında göstermiştir. Bu yıllarda, etkin herhangi bir merkezî otorite bulunmamaktaydı ve iktidar ülke çapında savaş beyi denilen, pratik bir yaklaşımla bağımsız rejimler yürüttüklerini ileri sürebileceğimiz bölgesel askerî yöneticilerin elindeydi.

Han halkı geleneksel olarak Çin nüfusunun homojen çoğunluğunu oluşturuyor gibi görünse de, daha önce belirttiğimiz gibi, konuşulan diller, yerel kültürler ve gelenekler itibarıyla Avrupa toplumlarının arasındaki kadar farklılıkları barındırmaktadır. Bazı bölgelerde, Han olmayan halklar, etnik azınlıklar ya da günümüz Çin'inde belirtildiği gibi "ulusal azınlıklar" gerçekte tam olarak azınlık olmadıkları gibi nüfusun çoğunluğunu oluştururlar. Bu topluluklar ile Hanlar arasındaki çatışmalar, başta 19. yüzyılın yukarıda bahsi geçen büyük isyanları olmak üzere, Çin tarihinin itici güçlerinden birini oluşturmuştur. Çin'in sınır bölgelerinde Çin devletinin siyasi otoritesi ve askerî gücü, ulusal ve politik emelleri nedeniyle Tibetliler, Xinjiang Uygurları ve Moğollarla aralıksız olarak karşı karşıya gelmiştir. Bu bölgelerin tarih anlayışları birbirleriyle ihtilaflıdır ve her birinin tarihe yaklaşımlarının doğruluğu ve meşruluğu da bu tarihlerin yaratıldığı topraklar gibi tartışma konusudur.

Modern Çin Tarihinin Kaynakları

Bu tarih araştırmasının ana kaynakları Çin ve Tayvan'da yapılmış Çin dili ile ilgili akademik çalışmaları ve 20. yüzyılda Çince ve Avrupa dillerindeki akademik dergilerde yayımlanmış Çin tarihi ve Doğu Asya'nın geri kalanı üzerine odaklanan araştırma monografilerini içermektedir. Modern Çin tarihindeki olaylara dair yakın tarihli ve tanıklığa dayalı, İngilizce ve nadiren de olsa diğer Avrupa dillerinde yayımlanmış fakat çoğunun baskısı uzun zaman önce tükenmiş olan anlatımlara özel bir önem verildi.

ÇHC'li öğrenciler ve akademisyenler, Batı'da öğretilen Çin tarihinin Çin'de öğrendikleri halinden pek farklı olmadığını öğrendiklerinde bazen şaşırıyor ve hatta hayal kırıklığı bile yaşıyorlar. 1980'lerde Çin'deki akademik görüşlerin uluslararası mübadeleye açılmasıyla, özellikle genç kuşak

akademisyenler arasında Batılı tarih anlayışı sayesinde kendilerine Çin'de sunulan ortodoks anlatının sarsılabileceği ya da gözden geçirilebileceği ve süregiden düşünsel problemlere bir yanıt oluşturabileceği beklentisi vardı.

Bununla paralel olarak, bazı Batılı akademisyenler eski baskılarla aynı olup olmadığını araştırmaya gerek bile duymadan geleneksel hanedan tarihi üzerine yayınları ve 1949'dan beri anakarada basılmış standart çalışmaları kullanmayı reddetmeye varacak şekilde, ÇHC'den çıkan her türlü tarih çalışmasına karşı şüpheci bir tavır takındılar. Her ne kadar ÇHC yönetiminin tarihi bir propaganda aracı olarak kullandığı ve üzerinde çalışılabilecek konulara, çalışma yöntemlerine ve malzemelerine katı biçimde sınırlama getirdiği tartışma götürmese de, bu durum Çin'in en iyi tarih uzmanları tarafından ortaya konmuş akademik çalışmaların hepsini birden kendiliğinden geçersiz kılmaz – ki bunlar nerede çalışıldığına bakılmaksızın herhangi bir ülkenin tarih yazımı olarak da aynı eleştirel değerlendirmeye konu olabilir ve olması da gerekir.

Bu çalışmada, kaynak eserlerin 1949 öncesindeki baskıları ile ÇKP iktidara gelmeden evvel tamamlanmış akademik çalışmalar, çoğunlukla gözardı edilmiş veya unutulmuş bilgileri ve bakış açılarını ortaya koydukları için gerekli olduğu noktalarda kullanıldı. Bu kaynakların, yeni bilgiler ve yeni yorumlama olanakları sağlamalarına rağmen, Çin tarihinin ya da büyük tarihsel olayların ve Çin'in modern dönemde içine girdiği yönelimlerin dönemselleştirilmesine bütünüyle yeni bir yaklaşım sunmadığını belirtmek de yararlı olacaktır.

21. yüzyılın başında halen tarihçilerin Çin'in modern tarihine yaklaşım biçimi ile eski Sovyetler Birliği ve ardılı devletlerin tarihine yönelik yeni geliştirilen yöntemler arasında paralellik oluşturulamamıştır. Çin'de Komünizm'in bir çöküşü olmadı ve dolayısıyla Komünist Parti'nin tarihini ve politikalarını bütünüyle yeniden değerlendirebilmek için kullanılacak en gizli arşiv materyallerinin açılması da sözkonusu değil. Deng Xiaoping ve ardından gelenler tarafından izlenen ekonomik açılım ve reform politikaları bazı gözlemcileri Çin'in bir gecede kapitalist bir ülkeye ya da en azından kapitalist ekonomisi olan bir ülkeye dönüştüğü düşüncesine inandırdı. Bu durum belki gelecekte herhangi bir zamanda gerçekleşebilir, fakat bu çalışmanın yazıldığı dönemde ÇKP'nin otoritesi ve hızla gelişen karma bir ekonomi üzerindeki kontrolü güvence altında görünüyor. Bazı ulusal ve yerel tarih arşivleri açılmış olsa da en ilgi çekici ve önemlileri olan Parti Tarihi arşivleri halen kapalı tutuluyor, çünkü bu arşivler aynı zamanda en hassaslarıdır da. Çoğu tarihsel konuyu Çinli meslektaşlarımızla hem resmî hem de gayriresmî konuşmak mümkün, fakat hâlâ pek çok konu tabu olmayı sürdürüyor.

Böyle bir yapının genel tarihini oluştururken karşılaşılan sorunlardan biri de daha önce ortaya konmuş ve zamana karşı ayakta kalmış birtakım çalış-

malar ile kısa ömürlü olma ihtimalini taşıyan daha yeni yorumlar arasındaki dengeyi gözetmektir. Bazı başlıkların eklenmesi ise gerçekten bir gereklilikti: Örneğin Afyon Savaşı'nın, Taiping İsyanı'nın, Boksör İsyanı'nın ve Uzun Yürüyüş'ün yer almadığı bir modern Çin tarihi kabul edilemez. Her ne kadar bu çatışmaların önemlerine dair 21. yüzyılda yapılan yorumlar 20. yüzyılın ortalarında kabul gören yorumlardan farklı olabilse de, bu olaylar halen Çin'deki düşünürleri ve siyasi aktörleri etkilemeye devam etmektedirler ve gözardı edilmeleri mümkün değildir.

Çin'in 1980'lerde başlayan dışa açılma döneminden itibaren her alanda yayıncılık çığ gibi büyüdü ve tarih yayınları da bundan nasibini aldı. Çince yayımlanan eserlerin çoğu ilgi çekici ve eğlenceli, bazıları da faydalı; ama tabii ki nice kitap ve makalenin birçoğunun, kısıtlı uzmanlık alanları dışında, ne kadar kaliteli olduğunu takip etmek mümkün değil. Çin'deki durumu daha da güçleştiren şey ise tarihin, özellikle de ÇKP tarihinin, değişen yerleşik politik fikirler ışığında sürekli gözden geçirilmesi. Bu gözden geçirme sadece uzman tarihçiler tarafından değil, başarı elde etmek ve ailelerini ya da siyasi müttefiklerini temize çıkarmak ya da eski düşmanlarını karalamak için araç olarak kullanan siyasi aktörler tarafından da yapılıyor. Kültür Devrimi ve ÇKP içindeki hizipler arası uyuşmazlıklar hakkındaki en ilginç ve dramatik bulguların bazıları ise hâlâ çok ham ve gerçekle hayal ürününü ayırt etmek zaman aldığından ne dayanak yapmaya ne de itimat etmeye uygun. Ancak yine de bunlar zaman içinde olaylar üzerine bütün bildiklerimizin değişmesine neden olabilirler.

West Rainton, Durham,
Tsinghua Üniversitesi, Pekin

1

ÇİN İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

Çin 1644'ten 1911'e kadar, Çinli bir imparatorluk ailesinden değil, Mançu kökenli Qing hanedanından gelen imparatorlar tarafından yönetilmişti: Genel kabullere göre bu hanedan, ilk imparator Qin Shi Huangdi tarafından Savaşan Devletler'in birleştirildiği M.Ö. 221'e dek kesintisiz bir çizgide uzanan hükümran aileler silsilesinin sonuncusu olacaktı. İmparatorluk Çin'inin hanedan listesi, Qin'den Qing'e kadar aldatıcı bir süreklilik ve istikrar gösterir. Ne var ki bir hanedanın çöküşü ve yerine bir diğerinin geçişi nadiren barışçıl bir geçiş sürecini ifade eder. Genellikle yönetici seçkinler halkın güvenini kaybeder ve bir saray skandalı ya da bir köylü ayaklanması sırasında otoritesi zayıflar; yerine, tahttan indirilenin yitirmiş olduğu kabul edilen Göksel Vekâlet'e [*tianming*], hükmetme hakkına sahip olduğunu ileri süren yeni bir hanedan gelir, başa geçer. Tabii ki, Çin'i yönetmiş olan bütün hanedanlar Han etnik kökenli olma anlamında Çinli değildi. Çin devleti ve Çin toplumu, İmparator Qin Shi Huangdi'nin fetihleri başlamadan çok önce, bozkırdakiler ve ekili arazidekilerin arasındaki; kuzeyde ve batıda yüksek meralarda hayvancılıkla uğraşan göçebelerle Yangzi Nehri ve Sarı Nehir'in bereketli havzalarına yerleşmiş pirinç ve darı üreticilerinin arasındaki; sınırlarda hayvancılıkla uğraşan, göçebe ve savaşçı Türki, Moğol, Tunguz ve Tibet kültürleri ile merkezî düzlük bölgelerin ve doğudaki alçak arazilerdeki Han Çinlilerinin –ideograf ve âlim bürokratların– kültürü arasındaki durmak bilmeyen çatışmaların ürünü olarak ortaya çıkmıştı.

Çinliler, emperyal güçleri gibi kültürlerini de diğerlerinin hepsinden üstün görüyorlardı ve kontrolleri altındaki topraklara, daha sonraları Batı'ya Orta Krallık diye geçecek bir kavram olan *Zhongguo* – "Merkezî Krallıklar"

denmekteydi. Çince konuşanlar, özellikle de okuyabilen ve eğitimli olanlar, sınırlarda yaşayan halkı barbar olarak nitelendiriyor, fakat zaman zaman bu barbarlar tarafından istilaya uğramalarına da engel olunamıyordu. Sadık ve koyu Konfüçyüsçü âlimler Çin'in bu kaba saba sığırtmaç ve savaşçı takımına kaptırılmasına ağlayıp sızlamış olsalar da sınır halklarının Çin kültürüne derin etkileri oldu ve Çin kültüründe neyin hakiki Çin kökenli olduğunu ve Orta Krallığa neyin Moğolistan steplerinden, Tibet platolarından veya Mançurya dağlarından ve ormanlarından geldiğini ya da aslında tam tersi olduğunu açıklığa kavuşturmak oldukça zordur. En eski zamanlardan 13. yüzyıla kadar, göçebelerle çiftçilerin, step halklarıyla Han kökenli kadın ve erkeklerin birbirine karışması karmaşık bir süreç olmuştur, ancak ortodoks Konfüçyüsçü tarihçiler "Çin" kültürünün en gelişmiş olduğu hanedanlar olarak Han (M.Ö. 206-M.S. 221) ve Tang'a (618-906) işaret ederler ve geçici bir sapma olarak küçümsedikleri "barbar" hanedanları önemsememe eğilimindedirler.[1] Bu sapma dönemlerinden bazıları ise yüzyıllar boyu sürecekti. Song hanedanının 1279'da Hangzhou şehrini ele geçiren Kubilay Han'ın Moğol ordularına yenilmesi, amacı Çin'i yönetmek ama daha ziyade Çin dünyası ile Türkleri ve Persleri de içine alan daha geniş, pan-Asyalı Moğol İmparatorluğu'nu birleştirmek olan Moğol hanedanı Yuan'ın ortaya çıkmasına neden oldu. Yuan hanedanı 1368'de görünürde "yerli Çinli" bir hanedan olan ama aslında içerisinde güçlü bir Müslüman topluluk da dâhil birçok Çinli olmayan unsuru barındıran Mingler tarafından devrilmiştir. Ming hanedanı, otoritesinin klasik saray yolsuzlukları ve köylü isyanlarının birleşimi arasında dağılıp gittiği 17. yüzyılın sonlarına kadar saltanat sürdü. Ming hanedanının son yılları Çinli âlimler için hüzünlü ve acıklı, nüfusun bütünü için ise ıstırap dolu geçmişti: Bu eziyet ancak 1644'te başka bir "barbar" halkın –Mançuların– ordularının, Çinli köylü isyancı Li Zicheng'in kuşatmış olduğu Ming başkentinin kontrolünü ele geçirmek üzere, şimdiki başkent Pekin'in kuzeydoğusuna uzanan geçitlerden ilerleyerek yaptıkları akınlarla son bulacaktı.

Mançular Çin'in kuzeydoğusunda, daha sonraları Mançurya olarak adlandırılacak bölgede, güçlü bir devlet kurmuş kabile halkları konfederasyonudur.[2] Mançu adının geçmişi ancak 1635'e kadar gider, öncesinde ise es-

1 Han halkı, isimlerini Han hanedanı ve esasen hanedanı kuran ailenin yurdu olan Han Nehri vadisinden alır. Ne var ki birçok güneyli Çinli, kendilerini Han olarak değil Tang (*Tangren*, Batı'daki Çin mahalleleri için kullanılan isim) olarak tanımlamayı yeğler ve dolayısıyla isimlerini Tang hanedanına dayandırırlar. Bu ayırım, günümüz Çin'inde Han olarak sınıflandırılan kişilerin arasındaki farklılıkların ne kadar belirgin olduğuna sadece bir başka kanıttır.

2 Mançurya ismi, Japonların kukla devleti Manzhouguo (Mançukuo) ile ilişkilendirilmesinden ötürü 1930'lar Çin'inde gözden düştü. Bölgeye, anakarada artık genellikle Kuzeydoğu [*Dongbei*] veya Kuzeydoğunun Üç Eyaleti [*Dongbeisangsheng*] denmektedir.

ki Nurchen'in de dâhil olduğu çeşitli kabile isimleri kullanmışlardır. Göçebeydiler ve askerî birlikler veya sancaklar halinde örgütlenmişlerdi, fakat sınırın ötesinden gördükleri Çin imparatorluk sistemini taklit etme arayışına girdiler. 1592'den 1643'e kadar yaşamış olan Mançu hükümdarı Hong Taiji (Batılı kaynaklarda genellikle hatalı olarak Abahai denir) tebasına Mançu dilini, giyim kuşamını, kültürünü ve savaşçı meziyetlerini, özellikle miraslarının en temel parçalarından olduğuna inandığı atlı okçuluğu korumalarını salık vermesine rağmen, 1636'da devletine Çince bir isim, saf ya da temiz anlamlarına gelen Qing adını verdi. Bu Çin tarzı devlet sistemiyle kendi kabilelerinin anayurdundan getirdikleri değerleri birleştirme girişimi Çin'de hüküm sürdükleri dönemin büyük bölümünde gerginliklere ve çatışmalara yolaçtı. Hong Taiji son yıllarında o büyük girişimini, Çin'i fetih harekâtını başlattı, ancak Mançuların askerî zaferini görecek kadar yaşayamadı. Ölümünden sonra kendisine Chongde unvanı verildi. Geleneksel Çin tarihyazımında Qing hanedanı 1644'te imparator Shunzi'yle başlatılsa da 1636'dan 1643'e dek hüküm süren Hong Taiji hanedanın kurucusu ve ilk imparatoru olarak kabul edilebilir. Klanı Aisin Gioro ise 1908'deki son imparator Aisin Gioro Pu Yi'ye kadar Qing hanedanına hükümdar çıkarmaya devam edecekti.[3]

Mançuların Çin'i Fethi ve Qing Devleti

Modern Çin tarihine Hanların Mançu boyunduruğundan kurtulmaya duydukları özlem egemendir, fakat nasıl oldu da Çin bu boyunduruğun altına girdi? 1644'te Minglerin başkenti Pekin Li Zicheng'in isyancı ordularının tehdidi altındayken, Ming ordusunun komutanları köylü Li'nin imparatorluk başkentini ele geçirmesine müsaade etmektense isyanı bastırmalarına yardım etmesi için Mançu ordularını davet edebileceklerine karar verdiler. Mançular bu işi büyük bir başarıyla hallettiler, ama Çin'e davet edildikten sonra burada 250 yıldan fazla kaldılar. Çin'i fethetmeleri uzun sürdü ve kanlı oldu. Ming şehirlerinin Mançular tarafından ele geçirilmesine, başta Mayıs 1645'te büyük bir ticari merkez olan Yangzhou'da on gün süren yağma olmak üzere, katliamlar eşlik etti. Bu vahşi eylemler Han Çinlilerinin hafızalarında uzun süre yer etti ve 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Mançularla savaşmış olan devrimcilerin şiarlarında da kendini hatırlattı.

1681'de Üç Tımar isyanının bastırılmasına kadar Asıl Çin'in tamamı Mançu hâkimiyeti altında değildi. Mançular fetih boyunca kendileriyle işbirliği

3 Pamela Kyle Crossley, *The Manchus*, Blackwell, Oxford, 1997; Mark C. Elliott, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, Stanford University Press, Stanford, 2001.

yapan Ming yöneticilerine Yunnan, Guangdong ve Fujian'ın güney bölgelerinde tımar tahsis etmişti. İmparator Kangxi bu yarı bağımsız krallıkları kendi otoritesine ve Qing devletinin birliğine karşı birer tehdit olarak görmeye başladı ve 1673'te tımarları lağvetmeye karar verdi. Üç Tımar isyanı derebeylerin tasfiye edilmeye karşı direnişleridir. Mançu orduları, fetihlerine karşı yürütülen her türlü direnişe terör eylemleriyle, kitlesel katliamlarla yanıt verdi ve kontrolünü takviye için ele geçirilen bölgelerin önemli şehirlerinde sancak örgütlerinden oluşan garnizonlar kurdu.[4] Böylece Batı Çin 18. yüzyılın sonuna kadar tam olarak Qing kontrolüne girmeyecekti. Nitekim Tayvan adası da ancak 1885'te Qing eyaleti olmuştur.

Kangxi ve Çungar Moğolları

Qing hanedanının batıya doğru genişlemesi Rus imparatorluğunun doğuya doğru ilerlediği ve ayrıca Britanya imparatorluğunun Hindistan'da yayıldığı zamana rastlar. Mançuların ilk hedefi ise bunlar değil, Ming hanedanı tarafından geri steplere sürülmüş ve bu sıralarda Orta Asya'da kendi Çungar devletini kurmaya çalışan, Çin'in sabık hükümdarları, Moğollar oldu. Mançular Moğollara karşı direndiler, fakat aynı zamanda onlardan at satın alıp ticari ilişki kurdular ve askerî anlaşmalar yaptılar. Onlara aralarındaki kan bağlarını, bozkırların ortak kültür mirasını ve alfabesi Moğol karakterlerinden türemiş ortak yazı dilini hatırlattılar; ama belki de hepsinden çok, Çin halkıyla göçebe kökenli iki halk arasındaki kültür farkına ilişkin güçlü duyguya dikkat çektiler.

1662'den 1722'ye kadar hüküm süren imparator Kangxi, ilk Qing imparatoru Shunzhi'nin üçüncü oğluydu. Çince adı Xuanye'ydi ve Mançu klanı Aisin Gioro'nun da başıydı, fakat aynı zamanda baba tarafından Moğol aristokrat soyuna dayanıyordu. Güneyde Üç Tımarlar'ı yenilgiye uğratıp Çin'in Qing hanedanı için güvenli bir yer haline gelmesini sağladıktan sonra dikkatini kuzey sınırlarına ve Moğollara çevirdi. 1670'te kardeşini katlettiği iç savaşın ardından Çungarların Han'ı olan kudretli Galdan Tseren'in yolladığı haraç getiren heyetler gittikçe daha sık ve kalabalık gelmekte ve ekseriya diplomatik ve ticari bir heyetten ziyade keşif kolları gibi hareket etmekteydiler. Galdan, aynı zamanda Tibet'le Moğollar ile Tibetlilerin paylaştığı Budizm temelinde bir ittifak kurmuştu. Bu tür bir Budizm, inanç ve örgütlen-

4 Mançu işgaliyle ilgili en kapsamlı anlatım Wakeman'ındır: Frederic Wakeman Jr., *The Great Enterprise: The Manchu Reconstruction of Imperial Order in Seventeenth Century China*, University of California Press, Berkeley, 1985. Klanlara dayanan sancak örgütleri Mançuların askerî başarılarının temeliydi.

me açısından Çin Budizminden büyük ölçüde farklılık gösteriyor ve yandaşları Tibet Budizmi adını tercih etse de bazen Lama Budizmi olarak adlandırılıyordu.

1687'de Galdan'ın güçleri Khalkha Moğollarının Qing başkentine oldukça yakın olan topraklarını işgal edince Kangxi karşı saldırıya geçti. Qingler Galdan'a karşı Khalkhaları destekledi ve 1690'da Kangxi Çungarlara karşı ilk askerî seferini başlattı. Galdan'ın güçleri imparator niyetlendiği halde yok edilememişti, fakat Qing devletinin kontrolü altındaki toprakların sınırlarının hayli ötesine çekilmeye zorlanmışlardı. Bu Kangxi için büyük bir zafer demekti, ancak harekât pahalıya mal olmuştu.

Diplomasi ve Rusya

Bu dönem karada ve aynı zamanda denizde büyüyen imparatorlukların çağıydı. Ticaretini yapmak için kürk arayışında olan ve hareket alanı buzlarla çevrili donanmasının kış seferleri için ılık denizlerde bir limana muhtaç olan Çarlık Rusya'sının doğuya doğru genişleme sürecinin başlamasıyla Qing imparatorluğunun kuzeye ve batıya doğru genişlemesi durmuştur. St. Petersburg'dan elçiler, Batı Avrupalıların ancak 18. yüzyılda başlayabildikleri Çin'i ticari ve diplomatik ilişkiler kurmaya açık hale getirmeye yönelik girişimlerini 17. yüzyılda başlattı. Rusya'nın doğusu Nerçinsk'te yapılan ve akabinde Rus ve Çin askerî güçleri arasında Amur Nehri boyunca çatışmaların yaşandığı bir toplantıya kadar müzakereler verimsiz geçmişti. İki taraf da imparatorluklarının arasındaki sınırın biçiminin açıklığa kavuşturulmasının gerekliliği konusunda hemfikirdi. Mançu ve Rus yetkililer arasındaki görüşmeler, sınır bölgelerinin *lingua franca*'sı olması itibariyle en uygun araç olan Moğolca değil de Qing sarayına mensup iki Cizvit'in önerisiyle Latince yapılmıştı. Moğollar tamamıyla görüşmelerin dışında bırakılmış ve 1689'da imzalanan Nerçinsk Antlaşması'yla Rusya Amur Nehri boyunca yeni topraklar elde etmiş ve tüccarlarına Çin'e girme hakkı tanınmıştı: Çin ise böylece Rusların Galdan'ın Moğol güçlerinin yanında yer almamasını sağlamış oldu. 1727 tarihli Kahta Antlaşması'yla Çin sınırları içine alınan Dış Moğolistan'ın, Sibirya'nın Rus bölgesiyle arasındaki sınırlar da belirlenmiş, böylece Nerçinsk Antlaşması daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Rusya Kahta şehrini bir sınır ticaret merkezi haline getirmiştir.[5]

5 Peter C. Perdue, *China Marches West: The Qing Conquest of Central Asia*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2005, s. 161-73.

Qianlong'un Sınır Harekâtları

İmparator Qianlong'un en dikat çekici başarısı sınır bölgeleri Tibet, Çin Türkistanı (Xinjiang) ve Moğolistan'ı Mançu imparatorluğuna katmış olması ve böylece Çin'in bugüne kadar gelen genel kabul görmüş sınırlarını belirlemesidir. İmparator Kangxi 1722'de öldüğünde yerine imparator Yonyzheng geçti (1723-36 arası hüküm sürdü). Qianlong Yongzheng'in dördüncü oğluydu ve 1736'da, Mançuların sınır bölgelerini kontrol altında tutmak için ticaret ilişkileri kurma ve vergi alma gibi denenmiş, güvenilir yöntemleri de kullanmalarına rağmen, halihazırda Qing imparatorluğunun Tibet'e ve Türkistan'a askerî müdahalelerinin başladığı bir dönemde tahta geçmişti.

Galdan Tseren 1745'te öldüğünde, onun yönetimi altındayken batıda Qing hükümdarlığına meydan okuyan Çungar devleti arka arkaya gelen taht krizleriyle çözülmeye başladı ve 1757'ye gelindiğinde varlığı artık her açıdan sona ermiş oldu. Qing devleti Tibet'teki çıkarlarını korumak üzere, 1717'de bir Çungar kuşatmasını kırmak için askerî birlik göndererek ve 1728'deki bir siyasi krizin lehine çözülmesini sağlamak için başka bir birlik göndererek birkaç defa ülkeye müdahale etmişti. Bu müdahalelerin ardından Qingler Lhasa'da Mançu imparatorlarının temsilcilerinin sürekli ikametgâhı olarak kullanılacak ve 1912'ye kadar devam edecek *ambans* adı verilen birimi kurdular.[6] Bu dönemden itibaren Qing sarayı Tibet'in siyasi düzenini *amban* sistemi aracılığıyla kontrol etmeye ya da en azından etkisi altına almaya çalıştı. Bu süre zarfında Tibet'in Çin egemenliği ya da doğrudan kontrolü altında olmaşa da Qing imparatorluğunun mandası altında olduğunu kabul etmek mümkündür. Qinglerin Tibet üzerindeki etkisi Tibetlilerle Nepal Gurkhaları arasında 1792'de yaşanan savaş döneminde yapılan askerî müdahalenin ardından en üst seviyeye çıkmıştı, ancak daha sonra bu etki gitgide zayıfladı. Tibet'in hem seküler hem de ruhani otoriteleri Çin'den bağımsız kalmayı istediler ve öyle olmayı da başardılar. Tibet'in Pekin'e olan uzaklığı da bu amaçlarını gerçekleştirmelerinde yardımcı oldu.[7]

Çungarların ciddi bir tehdit olmaktan çıkmasıyla birlikte, Qing güçleri Doğu Türkistan'ın çöllerinin ve vahalarının içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Doğu Türkistan'daki tek yerleşim yeri Taklamakan çölünün güneyinde, Çungarlarla iş ilişkileri olan güçlü bir Sufi kabilesinin liderliğini yürüten Makhumzada Khojas'ın kontrolü altındaki vahalardaydı. Qingler kuzeybatıdaki Ghulja'da (Yining) ve güneybatıdaki Kaşgar'da garnizonlar kurdular, fakat bölge üzerindeki kontrolü ciddi bir direniş karşısında ancak sağlayabildiler ve

6 Dawa Norbu, *China's Tibet Policy*, Curzon, Richmond, 2001.

7 Joseph Fletcher, "Ch'ing Inner Asia c. 1800", John K. Fairbank (der.), *Cambridge History of China* içinde, cilt 10, Cambridge University Press, Cambridge, 1978, s. 90-106.

1765'te Ush şehrini (bugünkü Ush-Turfan) korkunç ve kanlı bir kuşatmayla ele geçirene kadar Doğu Türkistan hâkimiyetinde derin bir nefes alamadılar.[8]

Qing hükümeti ayrıca Moğol bölgelerini de kontrol altına almış ya da en azından Moğollardan iktidarlarına gelebilecek herhangi bir tehdidi etkisiz hale getirmeyi başarmıştı.

> Mançu egemenliği altına girdiklerinde Moğollar ne Mançularla birleşip kaynaşmayı denedi ne de Mançu otoritesinin dayatmalarına kendini yabancılara karşı koruyan bir ulus olarak karşı koydu. Bu, Moğolistan'a ve Moğollara yönelik "Dış", "İç" ve diğer ayrımların sorumlusu olarak Moğolların Mançu imparatorluğu içinde parça parça dışlanmasıdır.[9]

Moğollar bölünmüş bir toplumdu; birleşik bir ulustan ziyade kabile grupları biçiminde yaşıyorlardı ve birbirleriyle en az Mançularla savaştıkları kadar sık savaşırlardı. 17. yüzyılda, Khalka Moğolları batıdaki Oyrat Moğolları tarafından alt edilme tehlikesiyle karşılaştıklarında Mançulardan yardım talep ettiler ve böylece Oyratlar geri püskürtüldü. Dış Moğolistan "Mançu imparatorluğunun içinde statüsü bazı açılardan İç Moğolistan'ın idari alt bölümlerinden farklı, daha gevşek ve dolaylı biçimde yönetilen, özel bir tür manda haline geldi."[10]

Qing Toplumu ve Ekonomi

Fetihlerle ve kıyımlarla geçen meşum başlangıç dönemine rağmen, Qing hanedanı Çin için hâkimiyeti altında en az 150 yıl sürecek ekonomik yönden başarılı, politik ve sosyal olarak istikrarlı bir dönemi sağlayacaktı. İktidarın Minglerden Qinglere geçtiği süreçteki köylü isyanları ve fetihlerin yanı sıra 1630'lar ve 1640'larda çok yaygın olan salgın hastalıklar nedeniyle Çin'in nüfusunda ciddi oranda bir düşüş yaşanmıştı. Mançu yönetimi imparatorluğu istikrarlaştırdıkça nüfus yükselmeye başladı ve 18. yüzyıl boyunca iki katına çıktı. Öyle ki 1700'de 50 milyon civarı olan nüfus, yüzyılın sonunda yaklaşık olarak 300 milyonu bulmuştu. Bu büyük artışın sebebi tam olarak bilinememekle birlikte genelde kabul gören görüş doğumlardaki artıştan ziyade ölüm oranlarındaki azalmaya işaret ediyor. Bu durum da öncelikle sosyal çatışmaların azalmasına ve gıda üretimindeki artışa dayandırılıyor.[11]

---

8 Perdue, *China Marches West: The Qing Conquest of Central Asia*, s. 289-92.

9 Owen Lattimore, *Nationalism and Revolution in Mongolia*, E.J. Brill, Leiden, 1955, s. 6-7.

10 Lattimore, *Nationalism and Revolution in Mongolia*, s. 7.

11 Lloyd E. Eastman, *Family Fields and Ancestors: Constancy and Change in China's Social and Economic History, 1550-1949*, Oxford University Press, New York, 1988, s. 3-6. Bu dönemdeki nü-

Qing döneminde tarımın durumu ise önceki hanedanlara göre çok az değişti. Çiftçilik yer yer öküz, manda, eşek gibi yük hayvanlarının kullanımı ya da saban sürerek, ancak çok az makine kullanımıyla emek yoğun bir faaliyet olarak kaldı. Kuzeydeki buğday ekili arazilerde güneydeki pirinç yetiştirilen sulak arazidekilerden daha büyük çiftlikler kurulurken, güneyde daha fazla kiraya verilmiş çiftlikler bulunuyordu. Tarımda yapılan bazı yenilikler artan nüfusun beslenmesine yardımcı oldu: Ekili toprak alanı, özellikle kuzeydeki fakir topraklar, teraslama yoluyla sürülerek artırıldı; çoklu hasat yöntemiyle hem pirinç hem de buğday mahsulünün çoğalması sağlandı. Ancak, toprağı gübreleme işleminin büyük ölçüde hayvan ve özellikle insan dışkısıyla yapılmasına bağlı kalındı. Qinglerin ilk dönem tarımsal ekonomisi ise çiftliklere ticari yatırımların artması ve hem çiftliklerin yönetiminin hem de kırsal bölge toplumunun daha fazla karmaşıklaşmasıyla, pazarda yaşanan ani değişimlere karşı daha da hassaslaşmıştı.[12]

Qing hükümdarlığının ilk dönemlerinde modern anlamda sanayileşme gerçekleşmemişti, ama el sanatları üretimi üst seviyeye ulaşmıştı ve çoğu köy hem yerel üreticilerden hem de yerel pazarlara giren seyyar satıcı ve tüccar ağından temel tarım aletlerini ve günlük çanak çömlek türü eşyalarını temin edebiliyordu. Yüksek kaliteli mallar ilgili ustalıkta uzmanlaşan bölgelerde üretiliyordu: Fırınlanmış çömlek ve porselenler imparatorluğun porselen merkezi kabul edilen Jingdezhen'de ve Yixing'in çaydanlık ustalarınca; ipek Suzhou'da ve demir eşyalar da aynı zamanda çömlek de üretilen Guangdong eyaletinin Foshan kasabasında üretilmekteydi.[13]

Ticaret, Konfüçyüsçü düşünürler tarafından âlim ve bürokratlar, köylü sınıfı ve dürüst küçük zanaatkârların ardından en alt seviyedeki iş olarak değerlendirilip hor görülmesine rağmen, Qinglerin ilk döneminde serpilip gelişti. Yeterince alıcının bulunduğu her yerde pazarlar kuruldu. Bazı köy ve küçük kasabalarda ise sadece periyodik panayırlar düzenlenmesi icap etti, ama daha büyük yerleşim yerlerinde düzenli pazar ağları oluşturuldu. Yerel tüccarlara ilaveten, bu pazarlar 16. yüzyılda Mingler zamanındaki genişleme döneminde büyüyüp gelişmiş daha sonra Qing egemenliğinde fetih savaşlarının bitmesiyle yeniden diriltilmiş büyük ortak ticari girişimlerden gelen gezici tüccarların da ilgisini çekiyordu. Bu girişimlere en fazla öncülük edenler, aslında önceleri devletin tekelinde olan tuz ticareti için lisans elde etme karşılığında sınır garnizonlarının ihtiyaçlarını karşılayarak para kazan-

fus rakamlarına büyük bir dikkatle yaklaşmak gerekir, çünkü Çin'in 1953'e kadar, az bile olsa, güvenilir bir ulusal nüfus sayım sistemi yoktur.

12 Susan Naquin ve Evelyn S. Rawski, *Chinese Society in the Eighteenth Century*, Yale University Press, New Haven, 1987.

13 Peng Zeyi (der.), *Zhongguo jindai shougonye shi ziliao 1840-1949* [Modern Çin El Sanatları Endüstrisi Tarihi Üzerine Belgeler, 1840-1949], 4. cilt, Sanlian shudian, Pekin, 1957.

maya başlamış Kuzey Çin bölgesinden Shanxi tüccarları ile Jingdezhen porselenleri gibi özel olarak yüksek değerli malların ticaretine yönelmiş Anhui eyaletinin güneyinden gelen Xin'an ya da Huizhou tüccarlarıydı.[14]

Toplum

Qing hanedanı dönemi Çin'inde toplumsal yapı "ritüellerin ve hukukun dilinde dikkatle muhafaza edilmiş statü farklılıklarıyla birlikte, bir hayli fazla sınıfa bölünmüştü".[15] Çin toplumunun piramitsel yapısının tepesinde, konumlarını kalıtsal olarak kazanan asiller yer alıyordu. Bunlar aynı zamanda Mançuların hükümdar klanı Aisin Gioro'nun üyeleri, onun müttefikleri ya da başarılarından veya saraya sadakatlerinden ötürü aristokratik unvanlarla onurlandırılmış sivil ve askerî memurlardı. Bu statü onlara ayrıca mülk, maaş ve –derecelerine göre hesaplanan– gıda ödenekleri sağlıyordu. Hükümdar kabilesinden olmayan asil aileler daha az ödenek alırken, Mançular Moğollardan daha fazla alır, Han Çinlilerinin elitlerine ise en az pay düşerdi.

Asillerin ardından sıralamada ikinci olarak gelenler ise devlet hizmeti gören memurlardı. Bu grubun üyeleri birden dokuza kadar derecelendirilirken imparatorluk bürokrasisinin tamamı üçe ayrılırdı, en üst tabaka (birinci dereceden üçüncüye), orta tabaka (dördüncü dereceden yedinciye) ve en alt tabaka (sekizinci ve dokuzuncu dereceler). Ayrıca her derecenin en üst ve en alt seviyeleri olurdu ve bu dereceler ve alt seviyeler belirli rozet, düğme ve kemer tokaları ile temsil edilirdi.

Devlet memurlarının altında, büyük ölçüde onlarla örtüşen özelliklerdeki sınıftan olsalar da âlimler sınıfı ya da daha çok "edebiyatçılar" olarak bilinen sınıf yer alırdı. Bu sınıfın üyeleri yetiştirilmeleri amaçlanan yüksek bürokrasi kadrolarına katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın Konfüçyüsçü geleneğin sıkı dil, edebiyat ve felsefe eğitim ve sınavlarına tâbiydiler. Bu zümreye giriş kendi görev bölgelerinde tâbi oldukları sınavla kazandıkları *shengyuan* derecesinden başlayarak, eyalet başkentinde girdikleri sınavın ardından kazanılan *juren* derecesine ve merkezî olarak başkentte yapılan ve en üst düzey devlet görevlerine gelebilmek için ön koşul olan *jinshi* gibi bir dizi kademeli sınav ile mümkün oluyordu. Her derece sahibi potansiyel memur olduğu için memuriyet pozisyonunda bulunmasalar da âlimler sınıfı ile memur-

14 Eastman, *Family Fields and Ancestors: Constancy and Change in China's Social and Economic History, 1550-1949*; Harriet Zurndorfer, *Change and Continuity in Chinese Local History: The Development of Hui-chou Predecture, 800-1800*, E.J. Brill, Leiden, 1989; Michael Dillon, "Commerce and Confucianism: The Merchants of Huizhou", *History Today*, Şubat 1989.

15 Richard J. Smith, *China's Cultural Heritage: The Qing Dynasty 1644-1912*, 2. basım, Westview, Boulder, 1994, s. 71.

lar sınıfı örtüşmekteydi ve neredeyse aynı sınıftan sayılabilirlerdi. Ne var ki, üst dereceden seçkinler (en yüksek iki dereceye sahip olanlar) daha alt kademedeki memurların tâbi oldukları bedensel cezalara, angarya işlere ve devletin işçi hizmet kıtasına çağrılma gibi durumlardan muaf tutulma gibi ayrıcalıklara ve saygınlığa sahipti. Memuriyet pozisyonunda bulunmayan âlimler sınıfı üyelerinin birçoğu, kendilerinin ve ailelerinin ekonomik ve sosyal yaşamları çiftliklerinden gelen gelirlere dayalı olan toprak sahipleriydi.[16]

Nüfusun geri kalanı, yani büyük çoğunluğu ise halk tabakasını oluştururdu. Geleneksel olarak yukarıdan aşağıya köylüler, esnaf veya tüccar şeklinde sıralanıyordu. Böyle bir sıralama Konfüçyüsçü ahlâk anlayışında işlerine verilen değer gereği doğru olsa da toplum içindeki gerçek güçlerini ve etkilerini temsil etmekten uzaktı.

Köylüler, her ne kadar Konfüçyüsçü toplum anlayışında değerleri itibarıyla âlimler sınıfının hemen ardından gelseler de, bazı marjinal ve yasadışı gruplar dışında Çin toplumunun en dezavantajlı kesimini oluşturuyorlardı. Hepsi 21. yüzyılın Üçüncü Dünya köylüleri gibi büyük bir yoksulluğun içinde yaşamasa da en yoksul ve en güçsüz grup onlardı. Çiftçi köylülerin koşulları bölgeden bölgeye epey çeşitlilik gösteriyordu ve bölgelerinde yaygın olarak yapılan tarımın türü ile toprak sahipliği sistemine bağlıydı. Çalıştıkları toprağı makul bir tutara kiralayan güneyli pirinç çiftçileri hali vakti yerinde yaşamış olabilirler. Kuzeybatıda yüksek kesimlerde, toprak ekiminin sınırlarında yaşayanlar için ise, ek olarak koyun yetiştiriciliği ve ona bağlı et ve yün ticareti ile de uğraşmalarına rağmen, kıt kanaat geçinmek son derece zordu. En büyük evlat hakkı ile ilgili bir gelenek oluşmamıştı, bu nedenle de toprak sahibinin ölümüyle birlikte topraklar bölünür ve küçülürdü. Köylüler için sermaye biriktirmek ve statü kazanmak çok güç bir işti. Toprak üzerindeki baskı genellikle yoğundu ve köylülerin çoğunluğunun kiracı olduğunu, birçoğunun topraksız tarım işçisi olarak çalışmak zorunda olduğunu söylemek de muhtemelen doğru olacaktır. Tarlalarda ya da çeltik arazilerinde çalışma saatleri uzun ve yükü hafifletmek için mekanik yardım alma yolları oldukça kısıtlıydı. Normal zamanlarda zaten zor olan hayat, doğal afetler vurduğu zaman yaşanması imkânsız olurdu. Köylüler periyodik olarak kıtlıklara, sellere, kuraklıklara maruz kalırdı; bunların hepsi de kırsal bölgelere gıda akışını sağlamak, kasaba ve şehirleri beslemek için vergi olarak verdikleri üretim fazlasını yetiştirebilmek için geliştirilmiş ve özenle planladıkları ekme, sürme, bakım, hasat işlerini mahvederdi. En kötü doğal afetleri korkunç boyutlara varan kıtlıklar ve ölümlerle genelde köylü ayaklanmalarının ilk işaretleri olan sosyal altüst oluşlar izlerdi.

16 Chang Chung-li, *The Chinese Gentry: Studies on Their Role in Nineteenth-Century Society*, University of Washington Press, Seattle, 1955.

Çiftçi aileler sıklıkla yemeklik yağ, alkol veya giysi, ev gereçleri ve diğer günlük eşyaları da imal ederlerdi. Bu, el sanatlarında ustalaşan ailelerin ortaya çıkmasını sağladı ve bu esnaf ya da zanaatkârlar ayrı bir sosyal grup olarak görüldüler. Bazıları yalnızca köy çapında en basit eşyaları üretirken bazıları da porselen ve ipek gibi yüksek değerde ve kalitede üretim yaptılar ve daha önce bahsi geçen bazı şehirler gibi belli malların üretimiyle nam saldılar.

Konfüçyüsçülüğün buyurduğuna bakılırsa, sosyal hiyerarşinin en alt kademesinde tüccarlar ya da daha ziyade ticaretle uğraşan bütün bir zümre yer alırdı. Bu, züppelikten ileri gelen, saçma bir uydurmacaydı, zira başarılı tüccar aileler sosyal olarak üstlerinde yer alan memurlardan çok daha iyi koşullarda yaşar, onlara sık sık borç para da verirdi. Tüccar sınıfı, kapı kapı dolaşan seyyar satıcılardan, köylerdeki ve diğer yerel pazarlardaki tacirler ile simsarlardan, kuzey eyaleti Shaanxi'deki ya da güney eyaleti Anhui'nin Xin'an (Huizhou) bölgesindeki gibi güçlü ve zengin ticaret gruplarının üyelerine kadar değişik biçimlerde dağılmıştı. Bu ticari girişimlerin finansal başarısı dudak ısırtıcı boyuttaydı: Baharatlar ve mücevherler gibi yüksek değerli malların ticareti için sermaye sağlarken, porselen ve ipek gibi lüks malların üretimine de yatırım yapıyorlardı. Qing döneminin tacirleri arkalarında iş seyahatlerini not ettikleri, kendilerinden sonra gelenlere ticaret yapılabilecek en uzak noktalara ulaşabilmenin en doğru yollarını ve buralarda en kârlı şekilde satılabilecek malların ne olduğunu anlattıkları "seyir defterleri" bırakmışlardı. Genellikle fazla mütevazı olsalar ve Konfüçyüsçü edebiyatçıların hakaretlerine maruz kalmış ya da en azından hor görülmüş olsalar da, bu gezici tüccarlar Çin'i imparator tarafından eyaletleri yönetmek için gönderilen memurların çoğundan daha iyi tanıyorlardı. Bununla birlikte, devlet memurluğunun çekici gücü o kadardı ki, onlar da dünyalıklarını yaptıkları vakit artık bir yere yerleşmiş ve oğullarının imparatorluk sınavlarında başarılı olacak kadar güçlü pozisyonlarda olduklarından emin olurlardı. Güneydeki Anhui eyaletinin Tangyue köyünde yer alan, zamanında talihlerini aramak için çıkıp sonra toprak ve statü almak için köylerine dönen Huizhou tüccar birliğinin üyelerinin anısına yapılmış hilal biçimli kemerler gibi bir istisna sayılmazsa, tacirlerin tarihte Çin'in manzarası üzerinde pek az gözle görünür etkileri oldu. Qing hanedanının sonuna yaklaşılırken memurlarla tüccarlar arasındaki ilişki daha yakın ve daha karmaşık bir hal almıştı. Memurlar yalnızca tüccarlardan borç para almıyorlardı, bazı memur aileleri memuriyetten kazandıklarına ek gelir elde etmek için ambar işletmek, borç vermek, tefecilik gibi ticari yan işler de geliştirmeye başlamışlardı. 19. yüzyıla gelindiğinde, memur sınıfıyla tüccar sınıfını ayırt edebilmek iyice güçleşir olmuştu.

Aile mesleğinin bir sonraki nesil tarafından zorunlu olarak yapılması uygulamasının katı biçimde uygulandığı Tokugawa Shogunate dönemi Japon-

ya'sındaki (1603-1858) gibi sınırlamalara katlanmanın sözkonusu olmadığı Qing devri Çin'inde sosyal hareketlilik mümkündü. Sınav sistemi bir dereceye kadar fırsat sunsa da bu oldukça sınırlıydı ve ancak ailesinden en az on yıllık tam zamanlı eğitim için maddi destek alabilecek kimseler mezun olmayı ümit edebilirdi. Pratikte bunun anlamı köylü veya esnaf ailelerden gelen çocukların mezun olmuş kimselerin düzeyine erişmelerine hemen hemen hiç imkân olmamasıydı. İstisnai olarak, yoksul bir aileden gelip sülalesinden veya uzak akrabalarından birilerinin maddi desteğiyle sınav sistemi içinde başarılı olabilmiş nadir ve etkileyici örneklere de rastlanabilirdi, bu da çobanlık yaptığı mandanın arkasına otururken Konfüçyüs okuyup sınavlarına hazırlanan bir köylü çocuğu resmini yarattı. Bu çok hoş bir hikâye olabilir ama ancak çok nadir gerçekleşebildi. Tabii Qinglerin Çin'i gibi geleneksel bir ülkede kız çocuklarının memurluk kariyerine veya sınavlara hazırlanması gibi bir sorunun olmadığını söylemeye bile gerek yok.

Din

Din Qinglerin döneminde Çin'de gündelik hayat ve dönemsel ritüeller üzerinde önemli bir rol oynamış olsa da, dinî kurumlar genelde zayıf ve nispeten yoksuldu. Hanedanın siyasi iktidarına karşı hareket etmeleri de sözkonusu olmamıştı.

Mançular geleneksel olarak, Tibet Budizminin yerini tamamıyla almamış olmakla birlikte Kuzeydoğu Asya'daki komşuları olan diğer Tunguz halkları Koreliler ve Moğolların inanç sistemlerinde de yer alan, Şamanizmin bir türüne inanıyorlardı. Ancak bazı Mançular güçlü Çinli komşularının kültürüne duydukları bağlılığın etkisiyle Tibet ve Çin Budizmini, hatta Taoculuğu da kabul etmişlerdi. Qing imparatorları atalarından kalan Şamanizmi muhafaza ederken Budist tapınaklarını da koruyorlardı. Mançu ülkesindeki Şamanizm Japonya'daki Şinto'dan pek farklılık göstermeyen, animizmin bir çeşidi; toprakta, suda ve bitki veya hayvan olsun yaşayan her şeyde temsil edildiğine inanılan ruhlara tapılan bir inanç sistemiydi. Kuzeydoğu Asya'daki şamanizmde transa geçip ruhlarla temas kuran bir şamanın işin içine girmesi ve aracılık etmesi gerekiyordu ve şaman Mançu toplumunda güçlü bir figürdü. Bu şaman inancı Mançuları Hanlardan ayırt edebilmek için önemli bir faktördü, fakat Mançu elitleri ona da daha aşağı tabakadan olanlar kadar itibar etmediler.[17]

17 Mark C. Elliott, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, Stanford University Press, Stanford, 2001. Pamela Kyle Crossley, *Orphan Warriors: Three Manchu Generations and the End of the Qing World*, Princeton University Press, New Jersey, 1990, s. 28-9.

Qing dönemindeki Çin'de Han nüfusu için Konfüçyüsçü toplum düşüncesiyle birlikte ata kültüne saygı ve daha genel anlamda atalara tapınma neredeyse evrenseldi. Bu daha ziyade aile içi bir düzeyde vuku bulur, aile mezarlarındaki yas ritüellerini ve mutfak tanrısı ile diğer ev tanrılarının huzurunda yapılan kurban ayinlerini de kapsardı. Öte yandan bu aynı zamanda devlet destekli bir inançtı ve bizzat imparatorlar tarafından düzenlenen törenler Gök'e saygı için yapılan törenler hiyerarşisinin –ataları anmak için evlerde gerçekleştirilen törenler de bu hiyerarşiye tâbiydi– en üstünde yer alırdı. Klan (geniş ailenin ortak soy grubu) da ayrıca, klanın geçmiş ve mevcut üyelerinin otoritesinin ve gücünün fiziki temsili olan ata tapınağı çevresinde gelişen kolektif ataya tapınma konusunda önemli rol oynadı. Ata sunağı, klan üyelerinin pek çok kuşağını temsil eden yüzlerce ruh levhasının ev sahipliğini yapabilirdi ve bütün ortamı her bir aile bireyinin klanın geleneklerine olan aidiyetlerini ve yükümlüklerini vurgulamak üzere tasarlanmıştı.

Birçoğunun kendine özgü bir dinden ziyade bir ahlâk sistemi olarak görmeyi tercih ettiği Konfüçyüsçülükten ayrı olarak Budist ve Taoist manastırlar, tapınaklar ve başka kurumlar da vardı. Budizm ve Taoizm Çin tarihinin ilk dönemleri boyunca önemli toplumsal güçler olmuşlardı, ne var ki Qing hanedanı zamanında marjinalleştirilip yoksullaştırıldı ve çoğu manastır ve tapınak inananlarının bağışlarıyla güç bela ayakta kalabildi. Atalara tapınmayı sürdürmek gibi ruhani hizmetlerini yerine getirdiler.

Gizli Örgütler

Ana akım ve görünen Budizm ve Taoizm bir zamanlar sahip oldukları otoriteyi kaybetmiş olsa da etkileri, imparatorluk kurumlarının gücüne denk sayılabilecek kadar ağırlığa sahip, fazlasıyla gayriresmî, gizli ve genelde yasadışı örgütlerde baki kaldı. Çoğu Ming hanedanı dönemine dayanıyordu (ya da öyle olduğu iddia ediliyordu); bazılarıysa açıkça politikti ve 1644'te ejderha tahtını gaspettiklerine inandıkları yabancı Mançu Tatarlarını devirip Çinli hanedan olarak Ming'i yeniden diriltmeyi amaçlıyorlardı.

Gizli örgüt Qing Çin'inde *hui* [dernekler] veya *tang* [localar] ifadelerine karşılık gelen Batılı bir tabirdir. Bunlar, kırsal kesimde şehirlere göre daha yaygındılar. Politik ve dinî bir muhalefetin odağıydılar ve resmî elitlerin arasına girmeyi reddetmiş kimseler için de toplumsal bir çıkış noktasını sağlamaktaydılar. Yerel halkın yerel örgütleri olma eğilimini taşıyorlardı ve doğal olarak radikal, devrimci veya Qing devleti karşıtı özellikler taşımıyorlardı. Ancak, toplumsal karmaşa dönemlerinde yerli halk için kıtlıklara veya ya-

bancıların saldırısına karşı koruma sağlıyor ve belli bazı durumlarda devlet aleyhine örgütlenen geniş toplumsal hareketler için birlik oluşturuyorlardı.

En önemli örgütler, Budizmin gelecekteki Buda üzerine yoğunlaşan mesihçi kolu Maitreya Budizm Okulu'ndan esinlenen ama aynı zamanda popüler Taoizmin fikirlerinden ve kavramlarından da yararlanan Beyaz Lotus tarikatıyla ilişkili olanlardı. Beyaz Lotus'la ilişkili gruplar 19. ve 20. yüzyılda Boksör İsyanı ve 1911 Devrimi de dâhil olmak üzere bütün büyük Qing karşıtı hareketlerin içinde yer almıştı. Bütün sosyal sınıflardan üyeleri olsa da, özel olarak topraklarından kovulmuş köylüler, başarısızlığa uğramış akademisyenler, kayıkçılar, kiralık işçiler, sürgünler gibi marjinal ve dışlanmış kesimlere seslenmekteydiler. Dinî ve politik değerlerini tümüyle yitirmekle birlikte aslında Beyaz Lotus gruplarından esinlenilmiş fakat sadece ritüellerin ya da simgelerin bir kısmını koruyabilmiş bugünkü bazı suç örgütlerinde ve modern Triad'da bıraktıkları mirası farketmek mümkündür.[18]

Kadınlar

Mao'nun döneminde kadınlar için "gökyüzünün yarısını tutarlar" denirmiş; Mançu imparatorluğu döneminde böyle bir durum kesinlikle sözkonusu değildi. Qing hanedanı kurulmadan önceki yıllarda Mançular, diğer geleneksel toplumlar gibi, kadınları diplomatik açıdan değerli eşya gibi kullandılar: Mançu hanlarının kızları ve yeğenleri, bağlılıklarını temin etmek ve iktidara yönelik potansiyel tehdit addedilen kimseleri geniş aile içine almak için görevlilere sunulurdu.[19] Geniş aile Çin toplumunda her zaman merkezî bir konumda olmuştu ve bu durum Qing hanedanı döneminde de devam etmiştir. Evlilik biçimleri geniş ailenin rolünü güçlendirmek üzere oluşmakla birlikte büyük ölçüde sözkonusu ailenin toplumsal konumuna göre çeşitlilik gösterirdi. Seçkin aileler için, eğer damadın ailesinin yaşadığı bölge dışından gelin almak gerekirse, kendileriyle aynı konumda olan bir aileden olmasına bakılırdı. Gelin çeyiziyle gelirdi ve geleneklere göre en azından bir bölümünü dilediği gibi kullanırdı. Yeni eş, kocasının ailesinde aşama aşama statü kazanır ve diğer büyük kadınların devretmesiyle aile reisi olurdu, fakat hareket ve etki alanı evle sınırlıydı ve bu alan dışında hareket edebilmesi ancak kısıtlı imkânlarla mümkün olabilirdi. Ayrıca kocasının eve ikinci bir kadın getirmesini ya da metresinin olmasını kabul etmeliydi. Kocası kendisinden önce ölürse tekrar evlenmesinden ziyade "iffetli dul" olarak kalması beklenirdi. Kon-

18 Smith, *China's Cultural Heritage*; Jean Chesneaux, *Secret Societies in China*, Heinemann, Hong Kong ve Londra, 1971.

19 Crossley, *The Manchus*, s. 67-8.

füçyüsçü geleneğin meşru gördüğü tek evlilik biçimi olan bu tür evlilikler gelinin ebeveynlerinin evinden tümüyle kopup kocasının ve ailesinin evine, sadakatini de götürerek ve kocasının ebeveynlerinin özellikle de kayınvalidesinin otoritesini kabul ederek yerleşmesi anlamına geliyordu.

Evliliğin bu yüksek statülü hali imkânlar elverdiğince aynı zamanda daha düşük sınıflarda da görülürdü, fakat para ve mevkinin işin içine katılmadığı daha pratik düzenlemeler sözkonusu olurdu. Yoksul erkekler bir kadına bakamayacaklarından hiçbir şekilde evlenmezdi; fakat çocuk gelinler, henüz çocuk yaşta müstakbel kocalarının evine getirilen kız çocukları olgusu nispeten yaygındı. Ayrıca toplumsal olarak daha az kabul görse de erkeklerin evlenerek kadının ailesinin evine yerleşmesi de mümkündü.[20]

Qing Kültürü: Mançular ve Konfüçyüsçüler

Qing döneminin paradokslarından biri, ülkenin ilgisiz ve farklı bir dil ile kültürel mirasa sahip yabancı bir elit kesim tarafından yönetilmesine rağmen Çin dilinin, edebiyatının ve diğer kültürel unsurlarının gelişmeye devam etmesiydi.

Mançu elit sınıfının üyeleri –kimliklerinin vazgeçilmez bir parçası olarak– Mançu anayurdunun diline ve kültürüne sadakatlerini koruma çabalarıyla her gün karşı karşıya oldukları ve hatta fetihten önce de saygılarını kazanmış Çin elitlerinin edebi kültürü arasında bir denge kurabilmek için mücadele verdiler. Bazı imparatorlar *wenyan*, klasik ya da edebî Çince çalışmalarına kendilerini adayıp öncülük ettiler ve genelde bu alanda ve ayrıca şiirde ve geleneksel resim sanatında ustalaştılar. Bu durum özellikle hanedanın ilk yıllarında tartışma konusu olmuştu ve imparator Shunzi'nin Çince elit şiirine ve edebiyatına duyduğu ilgi yakın çevresince Mançu savaşçılığına yakışmayan yoz bir durum olarak görülüyordu. Bu yaklaşımın Çinceye çok fazla etki ve üstünlük tanıdığı hissediliyordu.[21]

Çin sınırında kendi devletlerini inşa ederken Çin kültürünün pek çok yönünü benimsemiş olmaları nedeniyle Çin'in fethinden sonra –muhtemelen önce de– Mançuları Çinlileşmiş halk diye tarif etmek oldukça yaygındı. Bununla birlikte Mançu dilindeki –yapısı ve alfabesiyle Çinceden tümüyle farklı ve daha ziyade Moğolcaya yakın olan bir dildir– yazılı belgeler üzerinde yapılan arşiv çalışmaları araştırmacıları Mançu ve Çince dilleri arasındaki ilişkiye çok daha sofistike bir yaklaşım geliştirmeye zorladı. İmparatorlar da dâhil olmak üzere, Çin'in yönetimini elinde tutan Mançu elitlerinin bir-

20 Naquin ve Rawski, *Chinese Society in the Eighteenth Century*, s. 38-9, 108-9.

21 Crossley, *The Manchus*, s. 87-90.

çok üyesi aslında Çincenin edebî dili üstünde epey ustalaşmış ve kendilerini Çin kültürüne teslim etmişlerdi, ama bununla beraber kendi özgün Mançu kimliklerini de gururla taşımaya devam ediyorlardı. Mançu dili ise saraydaki çalışma dillerinden biri olarak kaldı ve 19. yüzyıla kadar aksamadan Mançu dilinde belge yazılmaya devam edildi: Çoğu durumda belgeler Çince muadili oluşturulmadan yalnızca Mançu dilinde yazılmaktaydı ve her iki dilde de nüshalar hazırlandığında Çince ve Mançu nüshalarda önemli farklılıklarla karşılaşılırdı.

1800'den sonra Mançu dilinin yazılı kullanımı Çin çapında bütün garnizon şehirlerinde büyük ölçüde azaldı ve Mançu aileleri oğullarını imparatorluk sınavlarında başarılı olabilmeleri için Çince öğrenmeye yönelttiler. Hal böyleyken Mançu yine de konuşma dili olarak varlığını sürdürdü ve özellikle Taiping isyanı sırasında gizli bir dil ya da bir güvenlik dili olarak oldukça etkili biçimde kullanıldı.[22]

Qing hanedanı dönemi Mançu hegemonyası nedeniyle veya ona rağmen, Çin kültürünün çiçek açtığı bir dönem olarak övülür. Qing şiiri ise, çok sayıda yayımlanan örneğine rastlansa da Tang hanedanı döneminden Li Bai ve Du Fu'nun çarpıcı, imgesel dörtlükleriyle ve hatta Song hanedanından So Dongpo'nun şarkılarıyla aşık atamasa da, bu dönemin kurmacadaki başarısı tartışma götürmez. Cao Xuegin'in *Kırmızı Odanın Rüyası (Hong lu meng)* adlı eseri ustaca kotarılmış, büyük ölçüde otobiyografik, bir zamanlar üst sınıf olan bir ailenin düşüşünün anlatıldığı bir metindir. Yazar basit bir anlatımdan kaçınarak, bu yüksek kültürlü ailenin üyesi olan ana karakterlerinin psikolojilerini, sarayın otoritesi karşısındaki güçsüzlüklerini ve kişisel zayıflıklarını ortaya koyar. Tüm geleneksel romanların en büyüğü olarak ele alınır ve popüler kurmaca yapıtlar, dramalar ve televizyon programları için ilham kaynağı olmuştur. Bir başka büyük roman İngilizcede *The Scholars* ya da *An Unofficial History of Literati* olarak bilinen, Wu Jingzi tarafından yazılan *Rulin waishi*, 1739 ve 1750 arası bir dönemde Nanjing'de kaleme alınmıştı. Konfüçyüsçü toplum ile zaafları ve gerileme dönemi üzerine bir hiciv olup belki 200 karakteriyle pikaresk bir üslupta yazılmıştır. Zamanın sosyal koşullarına –sınav sisteminin yersiz yükselişini ve bu sayede teşvik edilen suya sabuna dokunmayan akademisyenliği ve memur sınıfının artmakta olan yeteneksizliğini ve yolsuzluklarını da içerecek şekilde– doğru biçimde ayna tutar.

Qing resim sanatı aynı şekilde eski gelenekleri devam ettirse de Song hanedanı döneminde Çin resminin zirvede olduğu zamanın basit ve doğrudan çizgilerinden ayrılmıştı. Ne var ki yine de şiirle birlikte entelektüel kültürün önemli bir parçası olarak kaldı. Qinglerin döneminde üretilen porselenler

22 Crossley, *The Manchus*; Crossley, *Orphan Warriors*.

Batılı, Japon ve geleneksel zihniyetli Çinli eksperlerin Ming zamanının zarif mavi-beyazları ya da Song zamanının incelikli yeşil seladonları kadar hoşlarına gidemezdi, ama gösterişli *famille rose* ve *famille verte* tasarımları ve ihracat için tasarlanan armalı takımlar Çin seramiğinde yeni ve önemli bir adımken, Jingdezhen'deki devlete ait eski seramik fırınlarında çalışan çömlekçilerin teknik ustalıkları da sınanmış oluyordu.

Qing döneminin kültürü 18. yüzyılın sonlarında, imparatorluğun genişleme ve güven kazanma çağında dinamizm ve gelişme göstermiştir denilebilir. Ancak 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu kültürün yorgun, bitkin ve zayıflamakta olduğu görülüyordu.

2

ÇİN VE BATI: AFYON SAVAŞLARINA DOĞRU

Çin'in modern tarihi sadece Batılı güçlerle kurduğu ilişkiler tarafından belirlenmemişti. 19. yüzyıla kadar içeride yaşanan gelişmeler ile sınır komşuları ve Asya'nın büyük kara imparatorluğu Rusya'yla yaşanan karmaşık etkileşimler daha önemli olmuştur. Çin'in modern tarihinin itici gücü olan Çin milliyetçiliğinin gelişimini şekillendirenin 19. yüzyılın sonlarında bile Çin'in –Batı ile moderni bir anlamda aynı sayan yaygın fakat mesnetsiz yaklaşım müstesna– hemen hiç Batılı olmayan Japonya ile ilişkileri olduğu iddia edilebilir. Ne var ki, Çin'in 19. yüzyılda Batı'yla karşılaşması yaşanmasa, bu karşılaşmanın şiddetli doğası ve meydana getirdiği ticari, politik ve kültürel ilişkiler olmasaydı, Çin tarihi izlemiş olduğu istikamete yönelmiş olmazdı.

Çin'in pek çok politik ve diplomatik kapanma dönemi olmuştur, fakat Çin hiçbir zaman dış dünyadan bütünüyle izole olmamıştır. Batı'yla kurulan temas Han hanedanından (M.Ö. 206-M.S. 220) ve Roma İmparatorluğu'ndan itibaren siyasi karışıklıkların ve askerî çatışmaların sonucu olarak tekrarlayan kesintilere uğramış olsa da süreklilik arz etmiştir. Çoğunlukla da dolaylı olmuştur. Ticaret ve diplomasi Orta Asya'nın daha sonra İpek Güzergâhı ya da daha bilinen ve fantastik adıyla İpek Yolu olarak ünlenecek çöllerinden ve steplerinden geçen rotaları izleyerek ilerledi. Elbette yalnız tek bir yol ya da tek bir rota yoktu: Romantik İpek Yolu fikri, bağlantılı ticari organizasyonlar, kullanılan bir dizi güzergâh ve doğuyla batıyı bağlayan ticaret merkezlerinden oluşan bir sistemi ifade eden, steplerin bir ucundan diğer ucuna uzanan otantik ticaret geleneği üzerine kuruluydu. Tang hanedanının (681-907) başkenti, o zamanlar Chang'an adıyla bilinen bugünkü Xi'an, geleneksel olarak İpek Yolu'nun doğu başlangıç noktası olarak kabul edilirdi ve yüz-

yıllar boyunca batılı komşularıyla kurduğu diplomatik ve ticari temasın sonucu olarak, çok etnisiteli toplumu ve kültürüyle tanınır olmuştu.[1]

Ticaret aynı zamanda Körfez'den (Basra Körfezi ya da Arap Körfezi) Hint Okyanusu'na, doğuya doğru Endonezya'nın takımadalarındaki baharat adalarına ve oradan da kuzeye Malezya yarımadasındaki Malakka limanı yoluyla Çin'in güney sahillerine uzanan deniz yollarını takip ederdi. "Endonezya'nın [Hint Okyanusu ticaretine] katkısı kokulu kereste ve aromatik reçine, özellikle kâfur, benzoin ile çam reçinesi bir de baharat, hindistancevizi ve kabuk içi tedarikiydi."[2] Baharatlar deniz ticaretinde açık ara farkla en iyi bilinen ve en değerli mal oldukları için bu ticaret ağına bazen İpek Yolu'yla kıyaslanarak Baharat Yolu da deniyordu.

Araplar, Portekizliler ve Hollandalılarla Ticaret

Ortadoğu'dan gelip Çin kıyılarına ulaşan ilk tacirlerden Çince metinlerde genel olarak *Dashi*'den gelenler biçiminde bahsedilirdi ve bu da hepsinin Arap olduğu varsayıldığı şeklinde yorumlanıyordu. Aslında bu Çinli yazarların açıkça ayırt edemediği Ortadoğu'dan gelen tüm yolculara ve tacirlere dönük muğlak bir tanımı ifade etmekteydi ve Güney Çin Denizi'ne girmeye teşebbüs edenler arasında muhtemelen Araplar kadar Persler ve Yahudiler de bulunmaktaydı. Bu "Arap" tacirler önce Çin'in güneydoğusundaki Fujian eyaleti sahillerinde yer alan Changzhou ve Quanzhou limanlarında ticari üsler kurdular, sonra da bu şehirlere yerleştiler. 1009 civarı inşa edilmiş olan Quanzhou'daki Ashab Camii'nde yer alan mezar taşlarındaki Arapça ve Farsça İslâmî oymalar ve Quanzhou'da bulunan taş mezar kapakları üzerindeki yazıtlar hâlâ sağlamdır ve 11. yüzyılda Ortadoğu'dan gelen Müslümanların buraya yerleştiğinin en açık göstergesidir.[3] Bu ilk dönem göçmenlerin torunları Çin'de bugün kendi içinde çeşitlilik gösteren, Çince konuşan Müslüman etnik grup Hui'nin bir bölümünü oluşturur.

Araplar yüzyıllar boyunca ticari bir tekel olmaya nail olsalar da ticari üstünlükleri 15. ve 16. yüzyılda, Avrupalıların ilk denizaşırı genişleme döne-

1 Edward H. Schafer, *The Golden Peaches of Samarkand: A Study of T'ang Exotics*, University of California Press, Berkeley, 1963. Daha ayrıntılı bir şekilde söylemek gerekirse, Tang hanedanı Chang'an'ın kalıntıları günümüzdeki Xi'an şehrinin dışında kalmaktadır.

2 J.D. Legge, *Indonesia*, Prentice Hall, Sydney, 1980, s. 50-1. Malakka'nın baharat ticaretinde önemli bir liman olarak gelişimi için bkz. D.G.E. Hall, *A History of South-East Asia*, Macmillan, Londra, 1961, s. 179-85. Benzoin, merhem ve parfümlerde kullanılan bir zamk ve reçine karışımıdır.

3 Chen Dasheng, *Quanzhou yisilanjiao shike* [Quanzhou İslâmi Taş Oymaları], Ningxia ve Fuijan People's Press, Fuzhou, 1984.

minde Batı Avrupalı girişimciler tarafından sarsıldı. Bu dönemde İspanya Güney Amerika'daki fetihlerle meşguldü ve 1565 ile 1898 arasında Filipinler ve çevresindeki bazı ufak tefek yerlerin sömürgeleştirilmesi dışında Doğu Asya ticaretinde ve siyasetinde çok az rol oynadı. Portekiz Hint Okyanusu'na ticaret yapmak için giren ilk Avrupalı güçtü ve 1511'de Malakka'yı ele geçirmesi, Doğu-Batı ticaret rotasının komutasını Hollandalılar tarafından yerinden edilene kadar elinde tutmasını sağlamıştı.[4] Baharat ticaretini Portekizlilerin elinden almanın yanında İngiliz rakiplerini de bu alanın dışına bırakma çabasında olan Hollandalılar 1606'da ve 1615'te saldırdıkları Malakka'yı nihayet 1641'de hâkimiyetleri altına aldılar. Malakka baharat ticaretinde anahtar liman olma özelliğini yitirdi ve Hollandalıların üssü olan Batavia (bugün Endonezya'nın başkenti Jakarta) Avrupa'yla Doğu arasındaki ticaretin ana bağlantı noktası haline geldi.[5]

Portekizli ve Hollandalı tüccarlar Doğu Hint Adaları'nda güçlü bir varlık göstermiş olsalar da Çin'le ancak dolaylı bir yoldan ticaret yaptılar, bu da çoğunlukla Doğu Hint Adaları'nda bulunan Çinli toplulukların mensubu tüccarların aracı olarak hareket etmesiyle kurulan temaslar üzerinden ilerledi. Çin ise Avrupalılarla olan mesafesini korumaya devam ediyordu ve 1557'de kurulan ve Hong Kong'un iadesinden hemen iki yıl sonra 1999'da Çin'e iade edilene kadar Portekiz sömürgesi olarak kalan Makao dışında Çin'de Portekizli veya Hollandalı yerleşik topluluk bulunmuyordu. Hollanda 1604'te Guangzhou'ya (Kanton) bir gemi göndererek Çin'le doğrudan ticareti başlatmak istedi, fakat Makao'daki Portekizli yetkililer buna itiraz ettiler ve Çin makamları da ticaret izni vermedi. 1607'de ikinci bir gemi gönderilip aynı muameleyle yeniden karşılaşan Hollandalılar doğrudan ticaret girişimlerine son verdi ve Çinli yelkenli kaptanlarıyla iş yapabilmek için bir müddet Japon, Java ve Hint limanlarına yerleştiler.[6] Bununla beraber, Avrupalıların deniz gücü büyüdükçe, Qing İmparatorluğu ile ticaret yapmanın cazibesi de artıyordu ve büyük güçler bir kez daha dikkatlerini Çin'in anakarasına çevirdiler. İlk denemelerinde başarısız olmalarına rağmen, Çin'le doğrudan ticaret hakkı için psikolojik ve kültürel engelleri yıkıp ilk kez müzakere etmeyi başaranlar İngilizlerdi.

---

4 Hall, *A History of South-East Asia*, s. 198; Legge, *Indonesia*, s. 75; J. H. Parry, *The Spanish Seaborne Empire*, Hutchinson, Londra, 1971.

5 Hall, *A History of South-East Asia*, s. 257-8.

6 H.B. (Hosea Balou) Morse, *The Chronicles of the East India Company Trading to China 1635-1834*, 5 cilt, Clarendon Press, Oxford, 1926, cilt 1, s. 5.

Doğu Hindistan Şirketi

Batılı tacirler için âdeta bir mıknatıs görevi gören Çin ticareti, Doğu Hindistan Şirketi adıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Aslında birkaç tane Doğu Hindistan Şirketi bulunmaktaydı. Bunların en göze çarpanları da kraliyet imtiyaznamesini 1602'de kazanan Hollandalı *Verenigde Oost Indische Compagnie* ve 1604'te kurulan Fransız *Compagnie de Chine* idi. Ancak Çin'in Batı ticaretine açılmasında en önemli rolü oynayan, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Muteber Doğu Hindistan Şirketi ya da daha bilindik adıyla "John Şirketi"ydi ve Doğu Hindistan Şirketi adından bahsedildiğinde genellikle kastedilen de bu İngiliz şirketidir.[7]

İngiliz tüccarlar 16. yüzyılın sonlarında, o zamanlar Portekizliler tarafından tekelleştirilmiş Doğu Hindistan ticaretine girmeye çalıştılar ve kendilerini doğrudan Hollandalılarla rekabet ederken buldular. Hollandalılar gibi, İngilizler de ticaret merkezleri ya da burada yerleşik bulunan amiller (idareciler) ve uğraştıkları imalatlardan yola çıkılarak daha sonraları "fabrika" olarak bilinecek imalathaneler inşa etmeye başladılar. İki deniz gücü arasındaki rekabet sürtüşmeye sebep oldu ve uyuşmazlık Hollanda-İngiltere işbirliğini güvence altına almaya yönelik girişimlerin suya düşmesi ve 1623'te Maluku Adaları'ndaki Ambonia'da "İngilizlerin Hollandalılar tarafından katledilmesi" ile doruğa çıktı.[8] İşte Doğu Hindistan Şirketi ticari ve siyasi nüfuz için yapılan bu yoğun rekabetin hummalı ortamına doğmuştu:

> Yüzyılın son günü olan 31 Aralık 1600'de [Kraliçe] Elizabeth tarafından "The Governor and Merchants of London Trading into the East Indies" isimli bir şirkete ruhsat veriliyor ve 15 yıllığına Ümit Burnu ile Macellan Boğazı arasında ticaret yapma tekeli tanınıyordu. Tekel, 1609'da I. James'in düzenlediği bir imtiyazname ile süresiz hale getirilmiş, 1657'de Lord *Protector* Cromwell ve 1661'de II. Charles tarafından güçlendirilmişti.[9]

Bu şirketin ilk girişimi, 1601'de Endonezya'daki baharat adalarına giden beş gemilik bir filonun inşa edilmesi oldu. 1604'teki ikinci sefer dört gemiyle oldu, 1607'de üç yelkenli doğuya doğru açıldı ve bu yıldan itibaren

7 Louis Dermigny, *La Chine et l'Occident: Le Commerce à Canton au XVIIe siècle 1719-1833*, S.E.V.P.E.N., Paris, 1964.

8 Hall, *A History of South-East Asia*, s. 224-35; Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 4. Hall, "katliam"da Hollandalılar tarafından başları kesilenler arasında on Japon ve bir Portekiz vatandaşının da olduğuna dikkat çeker. Britanya ve Hollanda donanmaları daha sonra kendi topraklarına çok daha yakın yerlerde karşı karşıya geldiler ve 17. yüzyıldaki üç Hollanda Savaşı sırasında Kuzey Denizi'nde büyük muharebelerde bulundular. Üç çatışmanın ilkinden sonra imzalanan Westminster Antlaşması'nda, Hollanda'nın, Ambonia katliamı nedeniyle tazminat ödeyeceğine dair bir madde bulunyordu, s. 249-50.

9 Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 6.

ticari seferler yıllık bazda yapılmaya başlandı.[10] Hollandalıların Guangzhou (Kanton) ile ticari ilişkiler kurma çabalarının başarısızlığa uğraması ve Portekizlilerin kaleleri olan Makao'ya (Aomen) diğer tüm yabancı tacirlerin girişini engellemeye devam etmesi üzerine, Doğu Hindistan Şirketi Hollanda örneğini izleyip Çin ile doğrudan değil de Malay Takımadaları'nın limanlarında ya da Hindistan sahillerinde ticaret yapmaya karar verdi. İngilizlerin ticareti büyütme girişimleri Hollandalılarla kurdukları ve bir tür silahlı ateşkesi andıran ilişkileri nedeniyle sürekli engellenmekteydi. 1635'te Doğu Hindistan Şirketi Goa'da Portekiz kralının naibiyle ateşkesi ve Çin'le serbest ticareti içeren bir anlaşma yapmıştı, fakat Portekiz Makao Valisi İngiliz gemilerinin Çin'e ulaşmasını engellemek için Çinli yetkililerle işbirliği yapıyordu.[11]

Avrupalı tacirler arasında yaşanan bu çatışmalar 200 yıl boyunca sürecek bir model yaratmış oldu. Çin'le doğrudan ve sınırlamasız ticaret bütün Avrupalıların aradığı büyük ödüldü – o kadar yakın fakat bir o kadar uzak kalan. Avrupalı tacirler kendileri başarısız olduğu durumda yabancı meslektaşlarının başarısını engelleme konusunda azimliydiler; rakipleriyle işbirliğine hazırlıklı değillerdi ve hepsinin istekleri boşa çıkmıştı. Doğu Hindistan Şirketi 18. yüzyılın sonlarında İngiliz hükümeti yetkilerini kısıtlayıncaya dek Çin'le ticarete ağırlık verdi. 1813'te tekeli ortadan kaldırma kararı verilmiş, 1834'te şirket hükümetin bir kolu gibi işlev görmeye başladıktan sonra da bu karar ortadan kaldırılmıştı. Hint İsyanı'nın (o yıllarda kazan kaldırma [*mutiny*] denirdi) gerçekleştiği 1857'de Sömürge Bürosu Doğu Hindistan Şirketi'ni, 1873'te sona erecek şekilde, yönetimi altına aldı.

Guangzhou'da Büyük Gelişme

Avrupalı tacirler, İnci Nehri deltasının doğu kıyısında bulunan ve Portekizlilerin ticari merkezi Makao'dan çok daha içeride kalan liman şehri Guangzhou'da (Kanton) ticaret yapma hakkını elde etmekle büyük bir atılım gerçekleştirmiş oldular. Guangzhou'ya ilk ulaşan İngiliz gemileri John Weddell kaptanlığında, Doğu Hindistan Şirketi'nden bağımsız fakat Kral I. Charles'ın talimatları doğrultusunda hareket eden uluslararası bir ticaret birliği olan Courteen Topluluğu adına yola çıkan, dört gemilik küçük bir filoydu. Filo 7 Ekim 1636'da Hindistan'ın batı kıyısındaki, Portekiz toprağı olan Goa'ya uğradı ve Ocak 1637'de İnci Nehri Deltası'na doğru yelken açtı. 23 Temmuz'da, Japonya'ya doğru ticaret yapmak için yola koyulan Portekiz donanması ile

10 Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 7.

11 Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 9-11.

birlikte İnci Nehri'nin ağzı Bogue'den geçti. Çinli yetkililer bu tecavüze direndiler, fakat Weddell'in gemileri ateş açtı ve Gangzhou yakınlarındaki bir kaleyi ele geçirdi. Şehirde bulunan Portekizli yetkililer ise bir yandan Çinlilerle işbirliği yaparak gemilerini uzaklaştırmaya çalışırken bir yandan da Weddell'le müzakereler yapıyorlardı. Weddell'in görevi fiyaskoyla sonuçlandı, ancak Guangzhou'ya dönük bu girişimi sonradan gelişecek daha başarılı girişimlerin öncüsü oldu.[12]

Doğu Hindistan Şirketi Ekim 1682'de *Carolina* isimli gemisini fabrika kurmak gibi özel bir görevle Londra'dan Guangzhou'ya gönderdi. Gemide yük memuru olarak bulunan şirket görevlilerine bu zorlu işin sonunda iyi para vaat edilmişti, ama kendilerini Guangzhou'da kabul ettirme konusunda başarılı olamadıklarından Amoy'da (Xiamen) bir üs kurmak zorunda kalmışlardı.[13] Yük memuru [*supercargo*], bir ticaret gemisindeki kıdemli ticaret memurunu ifade eder ve terim muhtemelen, yükü idare eden ya da gözetip denetleyen anlamına gelen İspanyolca'daki *sobrecargo* sözcüğünün değişik bir biçimiydi. Daha sonraki bir görevde ise Kaptan John Hurle tarafından yük memuru şefi Robert Douglas ile birlikte komuta edilen *Macclesfield* Mart 1699'da Makao'ya demirledi ve Douglas, Guangzhou'da ticaretin sorumlusu ve imparatorluk Maliye Bakanlığının (Hubu) temsilcisi olan Hoppo ile müzakerelere başladı. *Macclesfield*'ın taşıdığı malların satılması konusunda uzlaşılsa da koşullar hakkında bir yanlış anlaşılma ortaya çıktı ve yolculuk ertelendi. Yine de gemi Guangzhou limanına hareket edebildi ve yük memuru da bir ev kiralayıp *Macclesfield*'ın limanda kalmak zorunda olduğu Muson dönemini şehirde geçirdi. Nihayet *Macclesfield* "zengin ve dolu bir yükle" 1 Temmuz 1701'de Portsmouth'a ulaşacağı yolculuğa yelken açtı.[14]

Guangzhou'da henüz herhangi bir "fabrika" veya sürekli yerleşim mevcut değildi, fakat "İngilizler şimdi, 18. yüzyılın başlangıcında Çin ticaretinin eşiğinden içeri adımlarını atabilmişlerdi, fakat hâlâ masada bir sandalye sahibi olamamışlardı".[15] Guangzhou'da ticaret ve onu yönetebilmek için Çin hükümetinin kurduğu sistem 18. yüzyılın ilk yarısında aşama aşama gelişti: Guangzhou'yu bütün Avrupalıların ticaret yapabilmek için can attığı liman haline getiren tek bir olaydan sözetmek imkânsızdır. Fransa "daha 1698'de Kanton'da [Guangzhou] yerleşik bir aracı kuruluş oluşturmuştu", ama bu yer de 1724'te terkedilmişti. 1770'te Doğu Hindistan Şirketi'nin Yönetim Kurulu yük memurlarının Çin'de sürekli olarak ikamet etmesi gerektiği konu-

12 Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 14-30.

13 Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 50-65.

14 Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 85-98.

15 Morse, *Chronicles*, cilt 1, s. 99.

sunda bir karar aldı, pratikte ise Guangzhou bu karar alınmadan çok önce gidilecek en gözde yer haline gelmişti.[16]

Doğu Hindistan Şirketi ileriki ticari misyonları Guangzhou'ya sevk etti, fakat Çin pazarına girebilmek için yoğun çabayla geçen bu ilk dönemde bile İngilizlerin Çinlileri kendilerinden satın almaya ikna edebilecekleri, varsa bile, pek az ürün olduğu ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu İngilizlerin Çin'e bol miktarda gümüş satması, karşılığında da evlerine çay ve baharatlarla dönmesi oluyordu. Böyle bir oransızlık da hem Doğu Hindistan Şirketi hem de İngiliz hükümeti için endişe kaynağıydı ve uzun vadede Afyon Savaşı'na yolaçan ticari sürtüşmelerin altında yatan ana sebep olarak görülebilir.[17]

Cohong ve Kanton Sistemi

1716'ya gelindiğinde Guangzhou, Doğu Hindistan Şirketi'nin ticaret gemilerinin ve o yıl gönderilen üç gemiden biri olan ve Hoppo ile yaptığı bir resmî anlaşma sayesinde Hoppo'nun bürosuna düzenli olarak giriş-çıkış, tercüman ve başka personel istihdam etme, gemisine erzak temin etme ve herhangi bir engellemeyle karşılaşmadan Guangzhou'yu terkedebilme haklarını elde eden *Susanna*'nın Yük Memurunun ana istikameti haline gelmişti.[18] Bu, şirketin Hoppo'yla yaptığı ilk anlaşmaydı ve bir açıdan İngilizlerin Guangzhou'daki ticari faaliyetlerini düzene koyuyordu. 1720'de Guangzhou'daki Çinli tüccarlar yabancılarla yapılan ticareti düzenleyebilmek amacıyla bir lonca kurdu.[19] Bu lonca bir sonraki yüzyılda Çin'in dış ticareti üzerinde sıkı kontrol uygulayacak olan Kanton Sistemi'nin başlangıç noktasıydı. Lonca, modern Pinyin Latin alfabesine çevirme tekniği ile yazıldığı gibi *gonghang* olan standart Çince (Mandarin) kelimesinin Kantonca telaffuzunun etkisiyle Cohong olarak bilinir olmuştu. *Gonghang,* bir anlamda "kamusal (ya da müşterek) şirket" olarak çevrilebilir, ama aynı zamanda dürüst iş yapma yan anlamına da sahiptir.

Cohong sisteminin temelinde yabancı tacirlerle Çin pazarı arasında doğrudan temasın sağlanması yatıyordu. Cohong'u oluşturan firmalar, sayıları yıldan yıla en az 4 en fazla 26 arasında değişiklik gösterse de, geleneksel olarak On Üç Hong (Firmalar) olarak bilinirdi. Cohong, İmparatorluk Sarayı'na gümüş vergisi ödemelerinde geciktiği ve bünyesindeki bazı firmalar iflas ettiği için 1771'de tasfiye edilmek zorunda kaldı, fakat 1782'ye kadar faaliyetlerine devam etmesine izin verildi, zira yabancı tacirler Çinli tüccarlara doğ-

16 Morse, *Chronicles,* cilt 1, s. 181, 301.

17 Morse, *Chronicles,* cilt 1, s. 113.

18 Morse, *Chronicles,* cilt 1, s. 154-60.

19 Morse, *Chronicles,* cilt 1, s. 161-70.

rudan kredi veriyor, devlet de bu işlemler üzerindeki denetimini devam ettirmek istiyordu. Cohong'un asıl fonksiyonu ticareti gözetip denetlemek ve (en azından teoride) Saray'a vergi ödemelerini güvence altına almak olsa da yarı diplomatik bir rolü de vardı ve Çin'in güney sahillerinde Qing İmparatorluk Sarayı adına dış ilişkileri yürütüyordu. Dış ticaretin kontrolü için ilki 1760'ta ve sonrakileri 1809, 1831 ve 1835'te olmak üzere yabancı tacirlerin etkinliklerine dönük katı sınırlamaları içeren bir dizi düzenleme getirildi: Guangzhou'da kışı geçirmeleri, ateşli silah satışı yapmaları, özel ticaret yapmaları, iç limana girişleri ya da resmî olarak belirlenmiş mesken bölgelerinin dışında ikamet etmeleri yasaklanmıştı. Bu dönem Guangzhou'da ticarete getirilen kısıtlamalar uzun vadede yerel ve bölgesel ekonomide 21. yüzyıla kadar süren oldukça başarılı gelişme sürecinin temelini oluşturdu, fakat diğer yandan Batı'yla ve Çin'in diğer bölgeleriyle olan ticari, kültürel ve teknik etkileşimi ciddi biçimde kısıtlamıştı.[20]

Çin'in 18. ve 19. yüzyıllarda yabancılarla ticareti ve ilişki kurmayı kısıtlama çabası nasıl değerlendirilmeli? Qing hanedanı tarihçisi Xiao Yishan, 1930'larda yazarken 19. yüzyıl öncesinde Çin'in hiçbir ülkeyi Qing İmparatorluğu ile eşit statüde görmemekle kusur işlediğini kabul ediyordu:

> Batılılar iki yüz yıldır Çin'e geliyor, ticaret yapıyor, Hıristiyanlığı yayıyor ve bilimsel bilgi taşıyorken, biz onlara basitçe sanki Koreliler, Vietnamlılar ya da Ryukyu Adalılarıymış gibi, gelmeleriyle gelmemeleri arasında fark yokmuş gibi, sanki kutsal hanedana şükranlarını gösteren hediyeler sunan bize tâbi devletlermiş gibi bakıyoruz.[21]

Li Jiannong 1947'de Komünist Parti'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmasından yalnızca iki yıl önce yayımlanan ve önceki yüzyılı kapsayan çalışmasında, 1839'da Çinliler ile İngilizler arasında baş gösteren çatışmalar öncesinde, Çin ile Batı arasındaki ticaretin üç alanda eşitsizlik yarattığını vurguluyordu: Vergilendirme, kullanılabilen limanlara getirilen sınırlamalar ve Cohong'un kısıtlayıcı uygulamaları. Vergi toplamak için yapılan düzenlemelerin güvenilmez olduğunu öne sürüyordu ve zaten Çin umumi vergileri peşin olarak toplamada kendi toprak vergisi sisteminde olduğu kadar katı bir tutumu hiçbir zaman göstermemişti. Çünkü vergi memurları yaygın olarak, özellikle de Çin'e yeni gelmiş ve dillerini ya da yerel âdetlerini doğru düzgün anlayamayan yabancı tacirleri fahiş miktarlarda ekstra ödeme yapmaya zorluyorlardı. Ticari limanlardaki kısıtlamalar adaletsizdi: Ya-

20 Cheng Hao, *Guangzhou gangshi, jindai bufen* [Guangzhou Limanı Tarihi, Modern Dönem], Haiyang Press, Pekin, 1985, s. 10-12.

21 Xiao Yishan, *Qingdai tongshi* [Qing Hanedanının Kapsamlı Tarihi], Shangwu Yinshuguan, Taipei, 1952, s. 91.

bancı tacirlerin Guangzhou bölgesine toplanmasıyla Guangdong'daki yerel memurlar kendilerini zenginleştirmek için mükemmel bir fırsat elde etmişlerdi. Yabancılar bu bölgenin memurlarının aşırıya kaçan taleplerinden kurtulmak için Xiamen ve Ningbo limanlarında ticaret yapmayı denediklerinde ise daha sert biçimde olmasa da benzer bir muameleyle karşılaştılar. Qing hükümeti tacirlerin hareket alanlarını bu güney limanlarıyla sınırlama konusunda kararlıydı, çünkü yabancıların Çin'in iç kesimlerine izinsiz girmelerini istemiyordu. Cohong tekeli imparator Kangxi'nin hükümdarlığı sırasında (1662-1722) ticaretle ilgili uyuşmazlıkları çözmek için oluşturulan "resmî tüccarlar" sisteminin yerini almıştı. Hükümetin talimatıyla kurulmamış olmasına karşın, devlet bürokrasisinin, özellikle de aralarında bunu gizlice ceplerini doldurmak için kullananların da olduğu yerel memurların resmî olmasa da güçlü desteğini almıştı.[22] Bu iki Çinli tarihçinin Batılı tacirlerin karşılaştıkları sorunlara karşı yaklaşımı, normalde Guangzhou ticaret hayatına dair yazılanlarda, özellikle 1949'dan sonra yazılan kitap ve makalelerdeki yaklaşıma göre daha fazla duygudaşlık ve anlayış içermektedir.[23]

Macartney'in Elçiliği ve Halefleri

18. yüzyıl boyunca İngiliz donanmasının gücü dünyada deniz ticaretinde en üstün ulus olmalarını sağladı. İngiltere, Çin'le ticaret yapma konusunda Portekiz, İspanya ve Hollanda'yı gölgede bırakmıştı; bu da büyük ölçüde Hindistan üzerindeki kontrolü ve Hint Okyanusu'ndaki donanma üstünlüğü sayesinde olmuştu. Dolayısıyla, Çin pazarına yabancıların erişimi meselesini bir sonuca ulaştıran, diğer Batılı milletlerden ziyade İngiltere'dir ve 1792-93'te Lord Macartney öncülüğünde Çin'e yapılan sefer genel anlamda Çin'in Batı'yla diplomatik ve ticari ilişkilerinin dönüm noktası olarak kabul edilir. Tabii ki bu, bu tür diplomatik misyonların ilki değildi. 1656 ve 1667'de Pekin'deki İmparatorluk Sarayı'na Batavia'daki (Cakarta) üslerinden Hollandalı elçiler yollanmıştı; 1692'de ve 1720'de Rus elçileri gönderilmişti; Vatikan 1720'de bir büyükelçi göndermiş ve 1753'te bir Portekiz elçilik heyeti Çin'in imparatorluk başkentine ulaşmıştı.[24]

22 Li Jiannong, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi* [Son Yüz Senede Çin'in Siyasi Tarihi], 2 cilt, Shangwu Yinshuguan, Commercial Press, Şangay, 1947, s. 17-19.

23 Bao Zhenggu, *Yapian zhanzheng* [Afyon Savaşı], Xin zhishi chubanshe, Şangay, 1954. Bu kitabın yayıncısı, kitabın, halkın dış emperyalizmin Çin'deki tarihini öğrenmesi ve gelecek tehditlere karşı hazırlıklı bulunması amacını güttüğünü belirtiyor.

24 J.L. Cranmer-Byng (der.), *An Embassy to China: Being the Journal Kept by Lord Macartney during His Embassy to the Emperor Ch'ien-lung 1793-1794*, Longmans, Londra, 1962, s. 353.

Bütün bu diplomatik girişimler temelde aynı amacı taşıyordu: Çin yönetimini Avrupalılara, Avrupalıların makul gördüğü koşullar altında ticaret yapabilmeleri için izin vermeye ikna etmek ve Çin'in kendini üstün güç gördüğü, daha ufak güçlerin ondan aşağı olduklarını kabullendiklerini göstermek için bir şeyler sundukları köhneleşmiş Haraç Sistemi'nin yerine eşit koşullarda, büyükelçilik seviyesinde ilişkiler kurmak. Kendisinden daha önce gelen bu girişimlerden Macartney Elçiliğini ayırt eden şey ise konunun üzerine giderken İmparatorluk Sarayı'nı hep karşısına almasıydı: Macartney'in imparatora arz ritüeli *koutou*'yu (kowtow) gerçekleştirip gerçekleştirmediği sorusu yalnızca diplomatik ilişkilerin pratiğine dair bir konu olmaktan öte, aynı zamanda Çin ile Batı arasında değişen ilişkilerin sembolü olmuştur.

Lord Macartney, Grenada'nın ve Hindistan eyaleti Madras'ın valiliğini de yapmış, eski bir İngiliz parlamenteriydi. Çin seferine 26 Eylül 1792 Cuma günü İngiltere'nin güney sahilindeki Hampshire'da korunaklı bir donanma limanı olan Spithead'den 64 silahlı bir savaş gemisi *Lion* ile ona eşlik eden Hindistan-İngiltere arasındaki ticaret gemilerinden olan *Hindoostan* ve iki direkli bir yelkenli olan *Jackall*'la çıktı. Rotası onu Kanarya Adaları'ndaki Tenerife'ye, Yeşil Burun Adaları'na, Rio de Janeiro'ya ve gemiler Boynuz Burnu'nu dönüp rotalarını Pasifik Okyanusu boyunca batı yönünde belirledikten sonra "Hollanda hükümetince en misafirperver şekilde ağırlandığımız ve en muhteşem şölene konuk edildiğimiz" dediği Hollanda limanı olan Batavia'ya ulaşmak için Tristan da Cunha'ya götürdü. Malay Takımadaları'nın arasından Güneydoğu Asya anakarasının o zamanki adı Cochin Çin'i olan sahillerine yolculuk etti.[25] Üç ana gemiye *Clarence* isimli bir yelkenli katıldı ve filo Cochin Çin'indeki Tourane Körfezi'ni 15 Haziran Cumartesi günü terkedip, Çin sahilini ilk kez 19 Haziran Çarşamba günü gördü ve ertesi gün Makao'nun yedi fersah kadar güneydoğusunda demir attı.[26] Batavia'daki Hollandalı yetkililer onlara asil bir şekilde davranmış olsa da, Makau'daki Hollandalı ve Portekizli tüccarlar İngiliz rekabeti konusunda pek hevesli değildiler, yalnız İspanyol temsilcileri Çin'deki ilk hedefleri olan Guangzhou (Kanton) şehrinin güneyinde yer alan İnci Nehri Deltası'nın haritalarını ve krokilerini onlara temin etmişlerdi.[27] Macartney'in filosu Çin sahilleri boyunca kuzeye doğru Tianjin yönünde ilerledi, buradan sonra da niyeti Pe-

25 Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 61. Portsmouth ve Isle of Wight arasında, İngiltere'nin güney kıyısında bulunan Spithead korunaklı doğal bir limandır ve yüzyıllar boyunca İngiliz donanması için başlıca demirleme yeri olmuştur. Guangzhou veya Hong Kong ile coğrafi benzerlikleri oldukça dikkat çekicidir. "Hintli" veya "Doğu Hintli", Hindistan'la ticaret yapmak için kullanılan ve hem yolcu hem de yük taşımak üzere tasarlanmış büyük ticari gemiler için kullanılan güncel terimken, iki direkli yelkenli gemi ise kabasorta armalı iki direkli bir gemiydi.

26 Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 63.

27 Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 64.

kin'e varmak, İmparatorluk Sarayı'na diplomatik ve ticari taleplerini sıralamaktı. Heyet daimi ve çeşitli bürokratik engellerle karşılaştı ve Macartney filosunu Beizhili (Bohai) Körfezi'nden Tianjin'e götürecek kılavuzlar bulmakta epey güçlük çekti. Bununla birlikte 31 Temmuz'da bazı yerel bürokratlarla temas kuruldu, Macartney'in gemilerine bazılarını geri çevirmek zorunda kalacakları kadar çok erzak sağlandı ve böylece ciddi misafirperverlik ve ilgiyle karşılandıkları ilk kez hissedilir oldu.[28]

5 Ağustos Pazartesi günü, Macartney ve beraberindekiler, *Lion*'u Bai Nehri girişini ve Tianjin geçidini koruyan kalelerde bulunan Dagu bataryalarında bırakıp filolarındaki daha küçük gemilerle yolculuk etmeye başladılar. Bai Nehri'nin şimdilerde Hai Nehri olarak bilinen ağzına vardılar ve yolculuklarına amaçları için özel olarak temin edilmiş bir Çin yelkenlisiyle devam ettiler. Beizhili idari bölgesi Genel Valisi (*Zongdu*) Liang Kangtang, saray tarafından elçiyi Tongxian'da karşılamak üzere gönderildi ve 6 Ağustos'ta Macartney'e imparatorun huzuruna kabul edilmek üzere Rehe'ye (Jehol) gitmelerine izin verildiğini bildirdi. Macartney bu önemli anda, kendisine ve heyetine büyük bir samimiyet ve nezaketle yaklaşıldığını gözlemlemişti:

> Vali'nin bütün görüşme sırasında gösterdiği rahatlık, kibarlık ve vakarı, isteklerimizi dinlerkenki ilgisi ve rızasını ifade ederkenki yapmacıksız tavrını tarif edebilmek imkânsızdır.[29]

9 Ağustos Cuma günü öğlen, filo kıyıdan gelen davul ve gong sesleriyle yola çıktı ve azametli bir tempoyla nehirde ilerlemeye başladı. 11 Ağustos Pazar sabahı nihayet Tianjin'e ulaştılar ve burada karadan kestirme bir yoldan gelip kendilerinden önce oraya varmış olan Genel Vali tarafından karşılandılar. Tianjin'in tuz komiseri, Mançu bürokratı Zhengrui de imparatorun şahsi temsilcisi olarak oradaydı. Heyetin Pekin'in doğusunda kalan Tongxian'a kadar Bai Nehri'nden gitmesi, buradan da karayoluyla Pekin'e ve İmparatorluk Sarayı'na devam etmesi kararlaştırıldı. Tongxian'a 16 Ağustos Salı akşamı 6.30'da varıldı ve Macartney ile mürettebatı birkaç günlerini imparator için getirdikleri hediyeleri ve kendi eşyalarını boşaltıp karadan başkentin kuzeyindeki Yuanmingyuan'daki Yaz Sarayı'na yapacakları 20 millik yolculuk için yeniden tanzim etmekle geçirdiler. Tongxian'ın kenar mahallelerinden birinde bulunan bir tapınakta konaklayıp 21 Ağustos Çarşamba günü sabah erkenden yola çıktılar. Elçinin etkileyici bir görüntüsü olmalıydı: Macartney'in tarafını 85 yük arabası, 39 çekçek, 209 at ve 2.495 insan oluşturuyordu, onlara da Çinli bürokratlara ait çok daha kalabalık insan, at ve çekçek topluluğu eşlik ediyordu. Öğleden sonra üçte kafile Pekin'den geçip Ma-

28 Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 71-2.

29 Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 74-6.

cartney'in ciddi anlamda bakımsızlıktan döküldüğünü yazdığı Yuangmingyuan'a vardılar.[30]

Heyet üyeleri Tongxian'a yolculukları ve oradaki tapınakta kaldıkları sırada Çinli memur sınıfı ile ilişki kurarken önlerinde duran bazı zorlukların farkına vardılar: Çinli ve Mançu kökenli memurlar arasındaki geleneksel çekişme görünür olmaya başlamıştı; imparatora gelen hediyelerin kalitesi ve bunların sevkiyatının usulü memurların büyük ilgisini çekiyordu; dahası Macartney'e o ve beraberindekilerin *koutou* ya da yere diz çöküp dokuz kez secde etmeyi de içeren ritüellere ve hürmet amaçlı âdetlere uymalarının beklendiği açıkça anlatılmıştı.[31] Macartney'in bakış açısından ise onun görevi bir hükümdardan –Kral III. George'dan– bir başkasına büyükelçilikti, en azından eşit şartlar altında. Çin ile kendisinden daha güçsüz komşuları arasında yüzyıllardır devam eden haraç misyonları sistemi Batılı devletlerce anlaşılmıyor ya da en azından kabul edilmiyordu. Heyetin amaçları Çinlilere olabilecek en diplomatik ifadelerle sunuldu. İngiliz Dışişleri sekreteri Henry Dundas'ın Macartney ile hemfikir olduğu üzere İngiltere'nin yaklaşımı,

> geçmişte şikâyet konusu olmuş durumları onarmak için üstelemek değil, ama kralın imparatora sekseninci yaşına girmesi nedeniyle tebriklerini iletmek ve bu arada gelecekteki ticari ilişkilere iki ülkenin karşılıklı yararı için yön vermek adına yapılacak düzenlemeleri ele almak

olmalıydı. Sözkonusu eşitlik düşüncesi ise Çinlilerce kabul görmedi.[32]

Macartney ile beraberindekiler Pekin'den 2 Eylül Pazartesi günü ayrıldılar ve 8 Eylül Pazar günü varacakları, şimdilerde Chengde olarak bilinen, Rehe (Jehol) şehrine doğru yola çıktılar. Eski Mançu yazlık inziva yerindeki İmparator Qianlong'un sarayında ilki 14 Eylül'de, ikincisi imparatorun doğum günü olan 17 Eylül'de olmak üzere iki defa huzura kabul edildiler. Macartney *koutou*'yu icra etmeme konusundaki ısrarını sürdürdü, ama Qianlong'un huzurunda kendi kralı Kral III. George'un önünde gerçekleştirdiği saygıyla eğilme ritüelini yinelemeyi uygun buldu. Saray görevlileri ise böylece aslında *koutou*'yu gerçekleştirdiğini savundular. Tabii büyük bir ihtimalle bu doğru değildi, ama bu noktada heyetin olası hatası en azından ritüel üzerine yapılan tartışmada, öncelik ve sıralamada aranmalıydı.[33]

Macartney, İngiliz hükümeti tarafından taleplerini ve kendisinin elçilik misyonunu hatırlatmak amacıyla Kabine'nin işlevlerinden birçoğunu yeri-

30 Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 78-93.

31 Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 78-93.

32 Morse, *Chronicles*, cilt 2, s. 214.

33 Morse, *Chronicles*, cilt 2, s. 224-5; Cranmer-Byng, *An Embassy to China*, s. 106-17, 122-4, 131-6.

ne getiren Qing hükümetinin ana politika geliştirme organı Büyük Konsey'e yazılmış bir mektuptan yola çıkarak görevinin amaçlarını yerine getirmeyi denedi. Sunduğu talepler İngiliz tüccarların Zhushan, Ningbo ve Tianjin limanlarında ticaret yapma hakkını içeriyordu; buna Rusların halihazırda yararlandığı bir ayrıcalık olan Pekin'de bir depodan istifade etme hakkına İngilizlerin de sahip olmasına izin verilmesi; Zhushan civarındaki serbest adada bir depo tesisi ile barınma için kiralama "imtiyazı" ve Guangzhou yakınlarında yine aynı hakların temini dâhildi. İngiltere ayrıca Makao ve Guangzhou arasındaki ulaşım vergisinin kaldırılması ya da en azından bir miktar indirilmesi için ısrarcı oldu ve imparatordan İngiliz tüccarların vergi ödemeden ikamet edebilme hakları için izin talep etti. Bunun yanında İngilizler Çin'de rahatça dinlerini yayabilmeyi de şart olarak ileri sürdüler.[34] Çinlilerin ve İngilizlerin iki ülke arasındaki ilişkiyi kavrayışlarındaki büyük farklılık da dikkate alınırsa, sözkonusu taleplerin hiçbirinin Qianlong'un bürokratlarınca kabul edilmemesi hiç şaşırtıcı olmaz. Macartney ve heyeti görevlerini yerine getiremediklerinden tekrar güneye yönelip Guangzhou'ya geri döndüler ve nihayet 15 Ocak 1794 Çarşamba günü Makao'dan yelken açarak İngiltere'ye dönüş yolculuğuna koyuldular.

İmparator Qianlong'un bu misyona yanıtı, III. George'a gönderdiği mektubuydu. Mektup, İngilizcede sık sık yeniden basıldığı ve genelde de Sir Edmund Backhouse tarafından çevrildiği için Batı'da Qing hanedanına ait açık ara en çok bilinen belge oldu. Macartney'in taleplerini detaylı olarak boşa çıkaran ve Çinli bakış açısından yabancıların Çin'e yerleşmesinin neden imkânsız olduğunu açıklayan uzun bir metindir. Çarpıcı iki paragrafı şöyleydi:

> Siz, yüce kral, nice denizlerin çizdiği sınırların ötesinde yaşarsınız, buna rağmen, medeniyetimizin nimetlerini tevazuyla paylaşma isteğiniz doğrultusundadeğerli mektubunuzu taşıyan saygıdeğer bir heyet gönderdiniz. Elçiniz denizleri aştı ve doğum günümde Divanıma saygılarını iletti. Bağlılığınızı göstermek adına, siz de ülkenizde üretilen hediyeler göndermişsiniz...
>
> Koca dünyaya hükmederken, ortada yalnızca bir amacım var, o da mükemmel bir yönetim sağlamak ve devlet işlerini yerine getirmek: Yabancı ve pahalı nesneler beni ilgilendirmiyor. Şayet saygı nişanesi olarak gönderdiklerinizin kabulü için emir vermişsem, sayın Kral, bu yalnızca sizi onları bu kadar uzaktan göndermeye iten ruhun karşılığıdır. Ülkemizin muhteşem faziletleri Gök'ün altında bulunan her ülkeye doğru nüfuz etmiş ve bütün milletlerin Kralları kıymetli hediyelerini kara ve deniz yoluyla takdim etmiştir. Büyükelçiniz kendi gözleriyle gördüğü üzere, her şeye sahibiz. Ben

34 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 22.

tuhaf ve incelikli şeylere değer vermem ve ülkenizde üretilen şeylere ihtiyacım yoktur.[35]

Lord Macartney'in Çin'in Batı'yla ilişkilerini geliştirmek için yaptığı girişimin önemi nedir? Bu girişim, Avrupa'da bir dönüm noktası ve İngilizler ile Çinlilerin doğru ritüelde anlaşma konusundaki beceriksizlikleri olarak görülmüştü. Bu nedenledir ki iki ulus arasındaki sözkonusu durum iki uygarlık arasındaki derin anlaşmazlığın işareti olarak değerlendirilmişti. Bu görüş 1993'te, Macartney'in yolculuğunun iki yüzüncü yıldönümünde birkaç kitapta ve televizyon programında ortaya konuldu.[36]

Qing sarayının İngiliz heyetine genel yaklaşımı imparator Qianlong'un muhteşem küçümseyici mektubunda açıkça görülebilir, fakat bu görüşe nasıl erişildiğine bakmak da yararlı olacaktır. Başlangıçta Qing sarayı Macartney'in gelişini herhangi bir haraç heyetinin ziyareti olarak görse de İngiltere'den gelen ilk heyet olması ve imparatorun doğum gününü kutlamaları nedeniyle özel bir önem atfedilecekti. Ne var ki, Qianlong Macartney'in adamlarının İngiltere'nin üstün bir uygarlığa sahip olduğunu, kendisine sundukları bilimsel araçlar ve diğer hediyelerle, kibirli bir yolla ima etmelerine kızmıştı. Büyükelçinin hediyeleriyle ilgili talihsizliğin ardından, Qianlong Macartney'e ve heyetine kendilerine aşağı seviyede olduklarını gösterecek doğru seremoniyi uygulamaları için daha da ısrarcı oldu. Gerçek ise o zamanlar Çin ile İngiltere arasında bilimsel ve teknolojik konularda dağlar kadar fark olduğuydu, ancak İmparatorluk Sarayı bunu kabul etmeyi reddetmiş ya da kendilerine neyin sunulduğunu anlamak konusunda âciz kalmıştı. Çoğu Çin belgesinde Macartney'in elçiliğinin önemi küçümsenir ve 18. yüzyılın ve 19. yüzyılın ilk dönemlerinin süpergücü Büyük Britanya'nın Çin'de ekonomik ve diplomatik olarak tutunabilmek için yaptığı pek çok başarısız girişiminden yalnızca biri olarak gösterilir. Daha sonra Büyük Britanya tarafından biri 1816-17'de William Pitt Amherst'in diğeri Doğu Hindistan Şirketi tekelinin bitme aşamasına geldiği yıl olan 1834'te Lord Naiper'in başında olduğu iki diplomatik heyet daha gönderildi ve yine Çinli bürokratlarla yaşanan benzer yanlış anlaşılmalar ve çekişmeler nedeniyle başarısız oldular.[37]

---

35 Harley Farnsworth MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings: A Collection of Extracts from Various Sources*, Commercial Press, Şangay, 1927, s. 3-4.

36 Alain Peyrefitte, *The Collision of Two Civilisations: The British Expedition to China, 1792-4*, Harvill, Londra, 1993 ve Aubrey Singer, *The Lion and the Dragon: The Story of the First British Embassy to the Court of the Emperor Qianlong in Beijing 1792-4*, Barrie and Jenkins, Londra, 1992. Bunlar, yıldönümü tarihinde veya bu tarihe yakın zamanda basılmış olan en önemli kitaplardı.

37 Zhang Shunhong, "Historical Anachronism: The Qing Court's Perception of and Reaction to the Macartney Embassy", (der.) Robert A. Bickers, *Ritual and Diplomacy: The Macartney Mission to China 1792-1974* içinde, British Association for Chinese Studies and Wellsweep Press, Londra, 1993, s. 31-42.

Afyon

Çin'e gönderilen üç diplomatik heyetin de başarısız olması sonucu, İngiltere ve Qing İmparatorluğu kendilerini amansız bir savaşın içine düşmüş buldular: İngiltere Doğu Asya'daki ticari haklarını genişletmek için çaresizce didinip dururken Çin de inatla direndi. Sonuçta yaşanan iki savaş Afyon Savaşı (1839-42) ve Arrow Savaşı (1856-58) ya da Birinci ve İkinci Afyon Savaşları olarak bilinir.

Afyon üzerine yaşanan çatışmalar bu savaşların önemli bir bölümünü oluştursa da İngiltere'nin ticari imparatorluğunu geliştirmek için baskısı ve Çin'in direnişi asıl hızlandırıcı etkenler oldu. Aslında gerçek sebep afyon değildi, ama savaşmak için heyecanlandırıcı ve hazır bir sebepti. 20. yüzyıl Çin'indeki afyon ticaretini fazla basite indirgeyen metinleri okuyup da 19. yüzyılda hain İngilizlerin çıkagelip o güne kadar bir bardak yeşil çaydan daha kuvvetli bir şey içmemiş Çin'in yerlilerini sert bir uyuşturucuyla tanıştırdığına inanan birini anlayışla karşılamak lazım. Gerçek daha karmaşıktı: Afyon Çin'e büyük ihtimalle daha 18. yüzyılda Arap Körfezi'nden (Basra Körfezi) başlayıp Fujian sahillerine uzanan iyi belirlenmiş bir deniz yolunu izleyerek gelen deniz tüccarları tarafından getirilmişti ve Güney Çin'de yetiştirilmeye başlanmıştı. Portekizliler muhtemelen ilk haşhaş ithal edenlerdi, ama Doğu Hindistan Şirketi de afyonla ilgili faaliyetlerini ana ticaret malları olan çay, ipek ve porselenden titizlikle ayrı tutsa da Portekizlileri büyük bir şevkle takip etti.

Uyuşturucu madde afyon, Tang hanedanı (618-907) döneminde Çince bir kaynakta *Papaver somniverum* olarak bahsi geçen, 8. yüzyılın ilk yarısında Chen Cangqi'nin yazdığı *Bencao shiyi* diye bir bitkide bulunan, afyon çiçeğinin olgunlaşmamış tohum kapsüllerinden elde edilir. Afyon çiçeğinden ayrıca Tang şairi Tao Yong'un ve onun daha da ünlü ardılı Song döneminden Su Dongpo'nun yazdıklarında da sözedilir. Batı'yla ticarete girişmeden evvel, Jin, Yuan ve Ming hanedanları döneminde basılan bitki ve ilaç kılavuzlarının tümü afyonun tarifini içeriyordu ve ilaç olarak kullanımını tavsiye ediyordu. Afyonun Çince karşılığı olan *yapian* Arapça ve Farsça *afyun*'dan türetilmiş olabilir.

İlaç olarak afyon analjezik özellikleri, stresi azaltması ve sakinleşmeyi sağlaması nedeniyle kullanılırdı. 17. yüzyılın başlarında Tayvan adası halkı arasında afyonun tütünle karıştırılıp dumanının içildiği bildirilmiştir ve bu alışkanlık Tayvan boğazını aşıp Fujian ve Guangdong gibi kıyı eyaletlerine ulaşmış, daha sonra Çin'in iç bölgelerine yayılmıştır. 18. yüzyılın sonlarında ya da 19. yüzyılın başlarında afyon, evrensel olmasa bile, şüphesiz son derece yaygınlaşmıştı ve toplumun varlıklı ve eğitimli kesiminin kabul görmüş bir

eğlencesi haline gelmişti. Bu dönemde afyonun alkolde çözünmüş eriyik hali olan afyon ruhu Avrupa'da iyi bilinirdi. Keyif için kullanım bağımlılığa yolaçıyordu, 16. ve 17. yüzyıllarda Çin devleti afyon satışlarından gümrük vergisi toplasa da 1729'da Qing yönetimi bir ferman yayımlayıp nüfusun büyük kısmı üzerindeki sağlığa zararlı etkisi ve devletin uyuşturucu ticaretinin arttığını farketmesi nedeniyle Çin'de satışını ve tüketimini yasakladı. Ayrıca 1796'da ithalatı ve ekimi de yasaklandı.[38]

Afyonu Çin'e ilk ithal eden Batılılar Portekizli tüccarlar olabilir, fakat Doğu Hindistan Şirketi 1773'te deneme amaçlı ticarete başladı ve bunun başarılı bir girişim olacağı ortaya çıktığında İngilizler 1780'de Portekiz üssü Macau'nun güneyindeki Lark's Koyu'nda kendi afyon deposunu kurdu. 1796'da Qing hükümeti afyonun ticaretini yasakladığında Doğu Hindistan Şirketi resmen uyuşturucu ticareti yapmayı kesti, ama personelinin özel işlerini engellemek için de bir şey yapmadı. İthal edilen afyonun miktarı Ming döneminde ve Qing döneminin başlangıcında nispeten azdı ve Doğu Hindistan Şirketi'nin pazara girişiyle yaşanan büyük artış Çinli yetkilileri alarma geçirirken, İngilizlerin de Doğu Asya'nın en büyük uyuşturucu kaçakçıları olarak yaftalanmasını sağladı ve bir ticaret savaşının başlamasına neden oldu.[39] Hsin-pao Chang savaş hali baş göstermeden önceki afyon ticaretini üç farklı döneme ayırır. 1800-1820 arası ilk dönemde İngilizlerin yaptığı afyon ithalatı yıllık ortalama 4.500 sandık kadardır.[40] Bu durum kısmen 1800'lerin ilk dönemlerinde ticarette İngilizlerle Portekizliler arasında yaşanan anlaşmazlıklardan ve ayrıca korsanlıktan kaynaklanan bir düşüşü yansıtır. Bu dönem boyunca Çin devleti afyon ithalatı ile ilgili olarak giderek daha net bir çizgi belirlemeye başladı. Yerel yöneticilerin Portekiz gemilerinde uyuşturucu araması yapmak için hazırladıkları taslak imparatordan da destek gördü ve Guangdong ve Guanxi'nin genel valisi, yabancılarla ilişkilerde hem katılığı hem de uzlaşmacılığı ile ünlenen Ruan Yuan Macau'da 16 afyon satıcısının tutuklanmasını emretti. Yabancı afyon tacirleri İnci Nehri'nden uzaklaş-

38 Hsin-pao Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, Harvard University Press, Cambridge, 1964, s. 16-17; Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 31-2.

39 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 18; Fan Wenlan, *Zhongguo jindai shi* [Modern Çin Tarihi], Renmin chubanshe, Pekin, 1962, s. 5-6; Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 31-3; Xiao, *Qingdai tongshi*, cilt 2, s. 906-27.

40 Sandık çay için olduğu kadar afyon için de alışıldık bir ölçü birimiydi. Uygulamada çay sandıkları, menşei olan limana göre değişen çeşitli boyutlardaydı. Çeyrek sandıklar Whampoa'da kullanılırdı ve on catty [yaklaşık 600 gramlık bir Çin ağırlık birimi – ç.n.] taşırlardı ve saklanması en kolay tür sandık olduğu için en revaçta olandı. Fuzhou limanında yarım sandıklar ve tam sandıklar tercih edilirdi. Şangay'dan gelen çay normalde tam sandıklarda gelirdi. Afyon (Malwa) sandık başına 100 *catty* – 1 pikul veya 133 1/3 pound ederdi. Patna veya Benares afyonu her bir sandıkta 12 *catty* gelirdi. Basil Lubbock, *The China Clippers*, Century, Londra, 1914, s. 122; Basil Lubbock, *The Opium*, Clippers, Brown, Sun and Ferguson, Glasgow, 1933, s. 28-9.

tırıldılar ve 1839'da Afyon Savaşı patlak verene kadar kalacakları nehrin ağzındaki bir adaya yerleşmeye zorlandılar.[41]

1821-1830 arası olan ikinci dönemde satışlar yıllık 18.760 sandığa yükseldi. Doğu Hindistan Şirketi'nin yetki alanı dışında kalan, bugün Batı Hindistan'daki Madhya Pradesh eyaleti olan prens eyaleti Malwa'da üretilen bir tür ucuz afyon olan "Malwa'nın ortaya çıkışıyla yaşanan altüst oluş bu dönem yaşanan en dikkat çekici olay" olmuştu. 1815'ten önce Malwa önemsiz miktarlarda ithal edilirdi ve satması da zordu. Normal Bengal afyonunun fiyatlarındaki artış tüccarları kısa sürede pazara hâkim olacak olan Malwa'yla ilgilenmeye itti. Bu durumla rekabet edebilmek için Doğu Hindistan Şirketi ise Bengal afyonu üretimini artırdı ve ayrıca satın alabildiği kadar Malwa'yı toplamaya kalkıştı.[42]

1830-1839 arası üçüncü dönem ticarette daha sıradışı bir artışın bile yaşandığı bir dönem oldu; bu da biraz Hindistan'da kısaca bahsedilen üretim artışından biraz da uyuşturucuyu taşımak için yeni ve daha hızlı yelkenli gemilerin kullanılmaya başlanmasından kaynaklanıyordu. Ancak afyon ticaretinde büyük bir gelişme sağlayan Doğu Hindistan Şirketi'nin Çin ticaretindeki tekeli (1834'te süresi dolacağından) sona yaklaşıyordu. Uyuşturucu ticareti Güney Çin sahillerinin tamamına yayılmıştı ve 1840 itibarıyla toplam ithalat yıllık 40.000 sandık siparişine ulaşmıştı.[43]

İngilizler açısından Çin'e afyon satışını artırmanın ekonomik gerekçesi yeterince açıktı. Çin pazarının büyük ölçüde tek yönlü bir akışı olmuştu; Avrupalılar Çinlilerden çay, ipek ve porselen gibi değerli mallar alıp nakden ödeme yapmışlardı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Meksika'da yaşanan gümüş patlaması ve pazara gümüş akışının yaşanmasının ardından, 19. yüzyılın başlarında nakit demek normalde o zamanlar Pasifik'teki asıl kur haline gelmiş olan Meksika gümüş doları demek olmuştu.[44] Batılı tüccarlar gümüş akışını tersine çevirmek için devamlı Çin'e mal satmanın peşindeydi ve Çin'de afyona olan talebin artması onlara acımasızca üstüne atlayacakları bir fırsat sunmuştu. Ticaretin dengesi ihracattan ithalata kaydığından dolayı Çin için de aynı durum tersinden geçerliydi. El altından yapılan ithalatın artması ve nakit parayla yapılması nedeniyle gümüşün dışarıya doğru

41 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 19-21; Arthur W. Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, Government Printing Office, Washington, D.C., 1943-4, s. 399-402.

42 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 21-2. 19. yüzyılın başlarında Malwa afyonunun ticareti Batı Madhya Pradesh'in kalkınmasında önemli rol oynadı. Komşu Mharasthra eyaletindeki Bombay gelişmekte olan ana ticaret ve finans merkeziydi ve Malwa afyonunun Çin'e satılması bu kalkınmada önemli rol oynuyordu. Malwa afyon haşhaşı üreticileri, haşhaş üretimini ve ürünlerinin ticaretini kısıtlamayı amaçlayan Doğu Hindistan Şirketi'nin tekeline karşı çıktılar.

43 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 22-32, 223.

44 Fernand Braudel, *Civilisation and Capitalism 15th-18th Century*, cilt 3, *The Perspective of the World*, Collins, Londra, 1984, s. 420-5.

akışı günlük olarak dolaşımda olan bakır paralarla ilişkili olarak gümüş fiyatında enflasyona yolaçtı.[45] Afyonun satışının ve kullanımının durdurulması için yapılan güçlü bürokratik baskının sebebi afyonun Çin nüfusunun sağlığı üzerindeki tahribatına duyulan haklı öfkeden ziyade bu ekonomik krizdi.

Çin'de Afyon Tartışmaları

Çin devletinin yanıtı ne açık ne de tutarlı oldu. Doğu Hindistan Şirketi'nin ticari tekelinin sona ermesinin hemen ardından, yılda 30.000'den fazla sandık dolusu afyonun ithal edildiği 1835-36'da, krize nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda iki farklı görüş vardı.

Bu görüşlerden birine 10 Haziran 1836'da Xu Naiji tarafından imparator Daoguang'a gönderilen bir dilekçede rastlanır. Xu Naiji Kurban İbadeti Sarayı bürosunda denetçiydi ve daha önce Guangdong eyaletinde bölge hâkimi olarak çalışırken afyon ticaretiyle ilgili gizli saklı işler konusunda çok şey öğrenmişti. Dilekçesinde Ming zamanından Li Shizhen'in büyük ilaç kılavuzu *Bencao gangmu*'ya atıf yapıp afyonun cesareti artırma, ishali ve sıtmayı önleme gibi yalnızca tıbbi kullanım alanlarını göstererek değil, aynı zamanda uzun süreli kullanımı durumunda ortaya çıkan zararlı etkilerini de belirterek imparatora afyon anlayışını sunmak için epey uğraşmıştı. O dönem pazarda dolaşan, hepsi de ya İngilizlerin kontrolündeki Bengal'den ya da Batı Hindistan'daki Madras'tan gelen afyonun başlıca üç türünü detaylarıyla tarif ediyordu. İmparator Qianlong'a (1736-95) kadar afyonun ilaç olarak vergilendirildiğine fakat daha sonra yasaklandığına ve imparator Jiaqing'in saltanatının ilk yılında (1796) tasma cezası (şüpheli şahsın boynuna takılan geniş ahşap halka ya da kelepçe) veya sopayla dövmek şeklinde sınırlandırılan cezaların giderek sertleştirildiğine dikkat çekiyordu. Cezalara rağmen imparatorluk çapında afyon kullanıcılarının sayısı artmaktaydı. Xu ise sivil ve askerî bürokratlara kullanmayı ve ticaretini yapmayı yasaklayıp kötünün iyisi olarak gördüğü afyonu vergilendirme sistemine geri dönülmesini öneriyordu.[46]

Öte yandan, birçok bürokrat afyonun ithalatının ve satışının tamamen yasaklanması taraftarıydı ve imparatora afyonu yasal kılmak isteyen lobinin görüşünü reddetme taleplerini iletmişlerdi. Bunların en bilinenlerinden biri Devlet Tören Divanı Başkanı ve 2 Haziran 1838'de imparatora bir mektup yollamış olan Huang Juezi'ydi, ama o da Ekim 1836'da tamamen yasaklanması talebiyle başvuran Manchu Tören Kurulu Başkanı Zhuzun'u ve ya-

45 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 33-4.

46 Beijing Normal University, Modern Chinese History Group, *Zhongguo jindai shi ziliao xuanbian* [Modern Çin Tarihi Belgelerinden Seçmeler], 2 cilt, Zhonghua Shuju, Pekin, 1977, cilt 1, s. 1-5.

bancı afyon tüccarlarının tutuklanmasının gerektiğini yüksek sesle dillendiren denetçi Xu Qiu'yu takip ediyordu. Bu son iki belge İngiliz Yabancılar Bürosu için tercüme edilmişti, dolayısıyla Çin devletinin yüksek kademelerinde yaşanan bu tartışmadan onlar da haberdardı.[47] İmparator Daoguang'ı ikna etmeyi başaran yasakçı görüş yanlıları oldu, ekonomik akılcılık ile yabancı düşmanlığının güçlü bir etken olarak bir araya gelmesi ve geleneksel Konfüçyüsçü ahlâka aykırılığı ve Çin halkının fiziksel ve ruhsal sağlığına verdiği zarar düşünüldüğünde bunu herhalde sürpriz olarak nitelendirmemek gerekir. Daoguang'ın oğullarından ikisi genç yaşta ölmüştü, biri muhtemelen afyon bağımlılığı sonucunda hayatını kaybetmişti ve bu da ulusal politikasını belirlerken etkili olmuştu.[48]

Komiser Lin

Birkaç kuşak Çinlinin gözünde afyon sorununun kahramanı haline gelecek olan Lin Zexu (1785-1850) ya da Komiser Lin, Fuji eyaletindeki Fuzhou yakınlarında doğmuştu ve 1811'de jinshi derecesini kazanmıştı (imparatorluk sınav sisteminde üçüncü ve en üst seviye ve Batı'daki doktora derecesine denk sayılabilir). Kendisine divan belgelerini derlemede bilgi desteği sağlamış olan seçkin Hanlin Akademisi'ne kabul edilmiş, Jiangsu'da yargı komiserliği memurluğu dâhil birçok bürokratik mevkide çalışmış, ayrıca suyun korunması ve sellerin önlenmesi konusunda sorumluluk almıştı. 1835'te Jiangsu ve Jiangzi (Liang Jiang ya da İki Jiang) genel valiliğini yürütürken 1837'de Hubei ve Hunan (Liang Hu, iki Hu) genel valiliğine atanmıştı.

Huang Juezi'nin afyon satışı ve kullanımının tamamen yasaklanması için hazırladığı dilekçe 1838 yazında bütün üst düzey eyalet bürokratlarının eline geçmişti ve Lin Zexu da 10 Temmuz'da imparatora bu konuda bir dilekçe sunmuştu. Huang'ın metnini destekliyordu, fakat daha önemlisi yasağın uygulanması için afyon yapımında kullanılan aletlerin imhası, afyon kullanıcılarına afyonu bırakmaları için süre verilmesi ve afyon satıcılarının cezalandırılması gibi bir dizi pratik önlem tasarlamıştı. Dahası, kendi yetkisi altındaki bölgede, Hubei ve Hunan eyaletlerinde bağımlıları tedavi olmaya zorlayarak ve 12.000 Çin onsu afyona el koyarak, bu önlemleri gerçekten uyguluyordu.[49]

47 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 85-119; MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 85-103; Xiao, *Oingdai tongshi*, s. 911-15; Fan Wenlan, *Zhongguo jindai shi* [Modern Çin Tarihi], Renmin chunbanshe, Pekin, 1962, s. 14-17.

48 Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 574-6; MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 112-13.

49 Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 511.

Şubat 1835'ten itibaren Liang Guang'ın (iki Guang, Guangxi ve Guangdong) genel valisi, İngilizlerle afyon ithalatı konusunda çıkan ihtilafta öne çıkan bir bürokrat olan Deng Tingzhen (1776-1846) olmuştu. Afyon konusunda, politik ve tartışmalı bulsa da, çetin bir sorunun çözümü olarak gördüğü Xu Naiji'nin uzlaşmacı yaklaşımına sıcak bakıyordu. İmparator Daoguang yasaklamanın resmî politikaları olacağını duyurduğu zaman, Deng kendisi hakkında İmparatorluk Sarayı'na afyon satıcılarına ve kullanıcılarına karşı müsamahakâr davrandığı için şikâyetler gitmiş olmasına rağmen, desteğini Guangdong'da büyümekte olan afyon karşıtı kampanyaya yönlendirdi. Önde gelen bir tacir olan William Jardine, Aralık 1838'de genel vali Deng'den "zavallı iblisleri hiç acımadan yakalıyor, yargılıyor, gırtlaklıyor – hapishaneler dolu ve günde üç ya da dördünü hapse tıkarak ve kötü muameleyle hallediyor" diye bahsediyordu.[50]

William Jardine (1784-1843) aslen İskoçya'nın düzlük bölgelerindendi, Edinburgh'da cerrah olmuş ve şansını denemek için Doğu Hindistan Şirketi'ne katılmaya karar vermişti. Şirketin çalışanlarının özel iş yapabilme politikasının avantajlarını iyi değerlendirmiş ve nihayet Çin'in güneyinde en yetenekli ve başarılı yabancı işadamlarından biri olmuştu. Guangzhou'da çeşitli şirketlerde çalıştı ve 1820'de daha sonra kalıcı bir iş ortaklığı kuracağı James Matheson ile tanıştı. İki adam 1832'de, zamanında Güney Çin'de en büyük denizaşırı şirketlerden biri olacak olan Jardine Matheson limited şirketini kurdular: Hong Kong'un ekonomik gelişmesi kopmaz bir bağla Jardine Matheson'un başarısına bağlıydı. Jardine afyon ticaretini büyütme fikrini büyük bir heyecanla destekledi ve Matheson Londra'ya parlamentoya konuyla ilgili olarak başvurmaya gitti. 1834'te Doğu Hindistan Şirketi'nin tekeli sona erdikten sonra Jardine İngiltere'ye çay gönderen ilk tacir olsa da asıl büyümelerini sağlayan afyon ticaretiydi.[51]

Protestan misyoner cemaatince alanında yetkin makaleler yayımlamak için kurulmuş olan akademik misyoner dergisi *Chinese Repository*'nin editörü, Nisan 1838'de Makao'da idam edilen bir afyon satıcısının infazının hikâyesini bütün ayrıntılarıyla yayımladı. "Afyon simsarı olarak ve ayrıca afyonu hazırlama ve satışa sunma" işinde çalışıyordu. İşi sayesinde varlıklı biri haline gelmişti ve yerel halka sık sık borç para veriyordu, fakat yeterince para vermediği biri tarafından imparatorluk görevlisi yamen'lere ihbar edilmişti. Suçlu bulunmuş ve derhal boğazlanarak öldürülme cezasına çarptırılmıştı:

50 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 111; Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 716-17.

51 www.jardines-com/pmfile/history.html

İnfaz yerine sürüklenerek getirildi ve bir parça tuğlanın üzerinde sırtını haça dayayarak ayakta diktiler. Cellâtlar bacaklarından ve kollarının altından geçirdikleri ipi sıkıca bağlayarak işe koyuldular, ipi ilmikten geçirip iyice boğabilmesi için ilmiği sıkılaştırmak amacıyla birkaç defa doladıktan sonra da hacın üst kısmındaki delikten ipi geçirdiler. Tahtanın ölümcül döndürülüşü için, tuğla parçasını ayağının altından çekmek dışında belirgin bir işaret verilmedi.[52]

Büyük ihtimalle bu boğazlama cezasının kurbanı zavallı Guo Siping öyle namussuz bir satıcı da değildi. Sadece geçerli politik iklimde ibretlik bir ceza verme gereksinimi duymuş yerel adli makamlara ihbar edilmiş biriydi.

Lin Zexu'nun Guangdong'a varmasından önce bile konuyla ilgili görüşlerin yönü dönmüş, afyon kullanıcıları ve satıcıları yerel bürokratların kendilerine açtığı acımasız savaşla karşılaşmışlardı. Ne var ki afyonla ve özel olarak da yabancı afyon tacirleriyle mücadele, daima Çin'in sonradan milli utanç kaynağı [*guochi*] olarak bilinecek olan bu duruma direnmiş milli kahraman olarak tanınan Lin'le birlikte anılır olmuştur. Lin Zexu 1838 Ekim'inin sonlarında imparator Daoguang'ın sarayına çağrıldı. Aynı yılın son günü Guangdong'daki afyon sorununa müdahale etmesi için olağanüstü yetkilerle donatılıp İmparatorluk Komiseri [*qinchai dachen*] olarak tayin edildi. Eyaletteki donanma gücüne tam komuta yetkisi verildi ve iki Guang'ın genel valisi ve Guangdong valisine ona tam destek vermeleri ve onunla işbirliği yapmaları emri verildi. Komiser Lin imparatorluk başkentinden 8 Ocak 1839'da yeni rütbesinin ve otoritesinin göstergesi olan 12 taşıyıcılı bir tahtırevanla ayrıldı. Ekibiyle birlikte Hebei, Shandong ve Anhui eyaletlerini geçtikten sonra Jiangxi'yi geçip dağlık sınıra kadar Gan Nehri'nden, sonra da karayoluyla Guangdong'a giden tacirlerin nesillerdir kullandığı yol olan Meiling Geçidi'nden ilerledi. Lin'in toplam 1.200 millik yolculuğu iki ay sürdü ve eyalet başkenti Guangzhou'ya (Kanton) vardıkları 10 Mart günü İnci Nehri kıyısında genel vali Deng Tingzhen ve Kırmızı Zeminli Sancak Manchularından olan eyalet valisi Yiliang (1791-1867) tarafından resmî törenle karşılandı. Lin adamlarıyla beraber Yuehua Akademisi'ne yerleşti, yerli bürokrat ve tüccarlarla tanıştı.[53] Yeni imparatorluk komiserinin müdahalesi iki esas sebepten nihai olarak belirleyici olacaktı: İlki yerel yetkililerin afyon ticaretine büyük ölçüde göz yummaları ve çoğunun bundan yarar sağlamaları; ikincisi de başta İngilizler olmak üzere yabancı tacirlerin Çin devletinin afyon ithalini durdurmak için yeterli cesarete ya da beceriye sahip olmadığına duydukları inançtı.[54]

---

52 *Chines Respitory*, cilt 6, 1838, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 91-2.

53 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 120-6.

54 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 35-6.

Guangzhou'da Afyonun Önlenmesi

Lin Zexu 18 Mart'ta Guangzhou'ya gelişinden bir hafta sonra Cohong bölgesi tüccarlarını davet ettiği bir toplantıda tam olarak konumunun ne olduğunu açıklığa kavuşturdu. Bu toplantıda "afyon satışının yasaya ve ahlâka aykırılığı" hakkında biri Çinli tüccarlara diğeri yabancıları haberdar etmeye yönelik iki emri hakkında alenen bilgi verip yabancıların Çin sınırları içindeki gemilerinde afyon bulundurmaktan vazgeçmelerini, aksi takdirde idam edileceklerini bildirip afyon kaçakçılığı yapmayacakları konusunda taahhüt imzalamalarını istedi.[55] Emir resmî ve nazik bir üslupla verilmişti, ama içerdiği mesaj son derece katıydı. Lin imparator tarafından kendisine verilen otoriteyi ve kendisine ticaret ve yabancılar hakkında bakış açısı kazandıran memleketi kıyı Fujian bölgesindeki geçmiş deneyimlerini vurguladı. Yabancıları sadece Çin hukukunun bütün gücüyle tehdit etmekle kalmadı, ayrıca onları toplumun ortak öfkesiyle de uyardı ve afyon ticaretini sona erdirmek için toplumu bir bütün olarak kendisine yardım etmeye çağırma konusunda kusursuz bir hazırlık yaptığını gösterdi. Lin Zexu'nun sert uyarısını süratli ve kararlı bir uygulama izledi. Yabancı tacirler bildirimden itibaren üç gün içinde gemilerindeki afyonu teslim etmek zorundaydılar. Tacirlerden bazıları afyonu kendilerine değil Bengal ve Bombay'daki tedarikçilerine ait olduğunu ileri sürerek teslim edemeyeceklerini söyleyip lafı kıvırmaya çalıştı. Lin Çin bölgesinde iş yapan bazı *hong* tüccarlarını emirlerine uymadıkları durumda başlarını kesmekle tehdit etti, ama Batılı tüccarlar bunun boş bir tehditten ibaret olduğunu düşünmüştü. Komiser Lin 22 Mart 1839'da talimatlarına karşı gelmekte başı çekenlerden olan İngiliz tüccar Lancelot Dent'in tutuklanmasını emretti. Dent güvenliği sağlanmadan bu celbe uymayı kabul etmedi ve yabancı cemaat de onu destekledi. Başarılı bir denizcilik kariyerinin ve Sömürge ve Dışişleri Bürosu'ndaki görevlerinin ardından İngiliz Dışişleri Sekreteri Lord Palmerson tarafından Haziran 1836'da Ticaret Baş Müfettişi olarak atanan, üst düzey İngiliz bürokrat Charles Elliot bu olaylar sırasında Guangzhou dışında bulunuyordu. Lin Zexu'nun Guangzhou'ya vardığı gün, anlaşıldığı kadarıyla İngiliz menfaatlerinin tehdit altında olmadığına inandığından Makao'dan ayrılmıştı. 23 Mart günü İngilizlerin çalışma bölgesine geri döndü, Lancelot Dent'e tutuklanmasını önlemek için imalathanesinden itibaren şahsen eşlik etti ve özel durumunu hatırlatıp Çin'in İngiliz vatandaşları üzerinde yargı yetkisinin olmadığını ileri sürdü.

Lin'in yanıtı ise bir emir yayımlayıp ticaretin derhal durdurulmasını ve imalathanelerde çalışan bütün Çinli aşçı, hizmetçi, vasıfsız işçi ve kompra-

55 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 36; MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 106-8; *Zhongguo jindai shi ziliao xuanbian* [Modern Çin Tarihi Belgelerinden Seçmeler], s. 13-15.

dorların işlerini bırakmalarını istemek oldu. Bu durum, bazı ihtiyaçlarının karşılanmasına izin verilmekle beraber, yabancıların ikamet ettikleri yerde izole olmasına ve ayrılmalarını engellemek için görevlendirilmiş Çinli muhafızların etkin kuşatması altında kalmasına sebep oldu.[56] *The 'Fan Kwae' at Canton* ve *Bits of Old China* kitaplarının yazarı olan Amerikalı işadamı W.C. Hunter, yabancıların kuşatma altında yaşadıkları zorlukları hafife alıp daha evvel Çinli hizmetçiler tarafından yerine getirilen ayak işlerini Batılıların yapmaya girişmelerinden gülünç durumlar diye bahseder. Pilav pişirmek, ekmek kızartmak ve yumurta kaynatmak belli ki onları aşan işlerdi.[57]

Kaptan Elliot, kendi şahsında bütün yabancıların faaliyetlerinden ötürü sorumlu tutabilecekleri birini buldukları için son derece memnun olan Çinlilerle müzakere etmeyi sürdürdü. 25 Mart'ta Komiser Lin'den Guangzhou'daki İngiliz vatandaşları için güvenli geçiş izni istedi, ancak kendisine önce afyonun Lin'e teslim edilmesi gerektiği söylendi. 27 Mart'ta Elliot Lin'e afyonun teslim edilmesi konusunda kendisiyle mutabık olduğunu yazarken aynı gün kuşatma altındaki İngilizlere yolladığı notta da bunu baskı altında yaptığını açıklıyordu. 27 Mart ile 21 Mayıs arasında İngilizlerin elinde bulunan afyonun çoğu Komiser Lin'in adamlarına teslim edilmişti. Ele geçen toplam miktar konusunda bazı aksilikler ve anlaşmazlıklar olmuştu, sahil boyunca bir miktar afyon satışı devam ediyordu, fakat Lin haklı olarak görevini yerine getirdiğini ileri sürüyordu.[58] Bütün afyon stokunu İmparatorluk Sarayı memurlarının muayenesi için gemilerle ve hamallarla Pekin'e taşıma fikri maliyet ve güvenlik açısından uygun görülmeyip reddedilince, afyonu imha ederek elden çıkarma yöntemi kabul edildi. Lin Guangzhou açıklarında denizde imha edilmesini uygun buldu ve bunun deniz canlılarına hürmetsizlik olabileceğini dikkate alarak okyanus tanrısı için bir dua yazdı. Zhenkou köyünde dibine yassı taşlar, kenarlarına kalaslar döşenen çukurlar kazıldı. Afyon bu çukurlara döküldü, su, tuz ve kireçtaşı ilave edildi ve işçiler karışımı çapalarla ve küreklerle afyon tamamen çözünene kadar karıştırdılar, sonra da ortaya çıkan sıvının onu denize ulaştıracak olan yakınlardaki bir çaya akmasını sağladılar. 13 Haziran'da Lin imparatora afyondan nasıl kurtulduklarının ayrıntılarını anlatan bir mektup gönderdi ve imparator da kendisine cevaben yapılanları onayladığını iletti.[59]

Kaptan Elliot 24 Mayıs'ta imalathanelerde kalan İngiliz vatandaşlarının eşliğinde Guangzhou'dan ayrılıp Makao'ya geçti. Burayı Komiser Lin ile müza-

---

56 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 141-60.

57 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 108-10.

58 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 111-13; Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 161-72.

59 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 122-4.

kerelere devam etmeyi planladığı geçici merkezi yapmıştı. İngiliz denizcilerle çıkan bir kavgada, Jiangsha köyünde (şimdi Hong Kong'un Kowloon bölgesinin bir parçası olup daha ziyade Kantonca adı olan Tsim Sha Tsui ile bilinir) çiftçilik yapan Lin Wixi isimli bir kişinin ölmesi zaten gergin olan durumu inanılmaz derecede kötüleştirirken, Elliot meselenin ilgili denizcileri Çin makamlarına teslim etmektense bir İngiliz donanma askerî mahkemesi vasıtasıyla halledilmesi için uğraşıyordu:[60]

> 1839 yazında hem Çinliler hem de İngilizler tarafından iki halk arasındaki sorunların şiddet kullanmadan ortadan kaldırılamayacağı açıkça anlaşılmıştı. Irk psikolojisi, kibir ve cehalet arkadan gelen etkenlerdi. Çin tarafında savaş ilanı hiç sözkonusu olmamıştı, buna en yakın şey "halkı sahillerine yerleşen İngiliz gruplarına karşı direnmek için silahlanmaya çağıran" bir belgenin yayımlanması olmuştu.[61]

Bu noktada ekleyelim, 1920'lerin başlarında yazan Harley MacNair, Afyon Savaşı döneminde kullanılan dile yakın olan kendi zamanının dilinde yazıyordu. Komiser Lin Zexu tarafından kaleme alınan silahlanma çağrısı zamanında Batılıların okuması için *Chinese Repository*'de yayımlanmıştı:

> Bütün eşrafa ve büyüklere, esnafa ve dış köylerin sakinlerine ve sahil boylarındaki küçük köylere eksiksiz bilgilenmeleri için duyurulur. Fikirlerinizi paylaşmak için toplanın, silah ve cephane alın, en iriyarı köylülerle bir araya gelin ve böylece kendinizi savunmak için hazırlanın. Ola ki bahsedilen yabancılardan biri bela çıkarmak için karaya ayak basar, her birinizin ateş açmasına, karşı koymasına, geri püskürtmesine ya da hapis tutmasına müsaade olunmuştur.[62]

Lin karaya ayak basan yabancılar için av mevsimini başlatmıştı, fakat halka gemilerinde oldukları zaman onlara saldırmamalarını emrediyordu. Daha sonra ise hâkim Xiangshan'ı Kaptan Elliot'un, tercümanı ve danışmanı John Robert Morrison'un ve diğer İngiliz denizci ve tacirlerin başına ikramiye koyması için yetkilendirdi. Halkın bu şekilde kasıtlı olarak işe ortak edilmesi hem Guomindang hem de Komünist yönetim zamanında yazan tarihçiler tarafından afyon ticaretine ve Güney Çin sahillerindeki İngiliz varlığına karşı yaygın halk direnişinin kanıtı olarak değerlendirilmiştir.

---

60 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 39.

61 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 128.

62 *Chinese Repository*, cilt 8, s. 264-5, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 128-9.

Savaşın Başlaması

İngiltere Çin'le savaşa amaçsızca veya kazara sürüklenmiş değildi. Kaptan Charles Elliot'un, Guangzhou'nun sanayi bölgesinde hapis kalmasından dolayı, İngiliz Dışişleri Sekreteri Lord Palmerston'a yazdığı mektuplardaki müdahale ve misilleme düşüncesi oldukça açıktı; bu görüş tüm İngiliz afyon tüccarları arasında yankı bulmuştu. İnci Nehri Deltası'nda İngiliz ve Çin gemileri arasında ufak tefek çatışmalar olmuştu, fakat 3 Kasım 1839'da Shaijo Kalesi (Kantonca'da Chuanbi veya Chuenpi olarak da bilinir) yakınlarındaki çatışma, başka tarihler de seçmek mümkünken ve bazı yazarlar savaşın başlama yılı olarak 1840'ı gösterseler de, zamanında husumetin başlangıcı olarak görülmekteydi. Kaptan Henry Smith yönetimindeki HMS *Volage* Guangzhou'daki ablukayı yürüten Amiral Guan Tianpei komutasındaki 29 gemilik Çin filosuna ateş açtı. Çatışma boyunca üç Çin gambotu batırıldı ve diğer birkaç tanesinde de ciddi hasar oluştu. Lin Zexu'nun yanıtı İngilizlerle ticaretin derhal durdurulacağını duyurmak olmuştu ve imparator da bunu Ocak 1840'ta yayımladığı bir emirle hayata geçirecekti. Kaptan Elliot ise Smith'e *Volage* ile Guangzhou limanını kuşatmasını emrederek yanıtını vermişti. Her ne kadar iki taraf da resmî bir ilanla duyurmuş olmasa da fiilen savaş başlamıştı.[63]

Çatışmaların arkası hemen gelmemişti, Chuanbi'deki çarpışmayla Haziran 1840 arasındaki aylar aslında İngiliz ve Çinli askerî ve sivil idarecilerin savaşa hazırlık dönemi olarak geçmişti. Yüzyıl sonra bu savaş "düzmece savaş" olarak adlandırılacaktı. Çekingen davranmayıp İngilizlere Çin'in askerî gücünü ve savaşma niyetini göstermeyi emreden imparator Daoguang'ın desteğiyle Lin Zexu ve ekibi savunma hazırlıklarına girişmişti. Lin'in hazırlıkları büyük ölçüde İngiliz savaş gemilerinin Çin karasularına girmelerini engellemeye yönelikti, fakat iki tarafın askerî gücü arasındaki farka bakıldığında bu hazırlıkların başarısızlığa mahkûm olduğu görülüyordu. Lord Palmerston Büyük Amiral George Elliot'u (Charles Elliot'un kuzeni) Çin'e gidecek İngiliz Seferî Kuvvetleri'ne komuta etmesi için tayin etmişti. İngiliz kuvvetleri İnci Deltası'na Haziran 1840'ta, İnci Nehri'ni ve Guangzhou limanını kuşatmaya bütünüyle hazır, 16 savaş gemisi, 540 top, 4 silahlı buhar gemisi ve önemli miktarda askerî mühimmattan oluşan bir kadroyla varmıştı. Guangzhou açıklarına ilk olarak 9 Haziran'da *Alligator* vardı, onu sonra *Wellesley*, asker taşıma gemisi *Conway* ve yük gemileri izledi.

Kuzen Elliot'lar Guangzhou'yu tam olarak kuşattıktan sonra 30 Haziran'da donanma güçlerini kuzeye yönlendirdiler. Filo Xiamen'den (Amoy)

63 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 189-208; Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 40; MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 128-34.

geçerken yerel yöneticilere bir mektup göndermek üzere gönderilen bir tekneye yerel birlikler tarafından ateş açıldı. İngilizler Zheijang eyaleti kıyıları boyunca İngiliz devletinin gönderdiği bir başka mektup denemesinin başarılı olduğu, büyük bankacılık ve ticaret merkezi Ningbo'ya doğru ilerlediler. İngiliz filosu amacına ulaşmak için kuzeydeki Zhejiang sahili yakınlarında ve Şangay'ın yaklaşık 100 mil güneydoğusundaki bir adalar zincirinin en büyüğü olan Zhoushan'ı işgal etmeye yöneldi. Zhoushan'ın ana şehri olan ve adanın güneybatısında, Ningbo'nun karşısında yer alan Dinghai'yi almaya karar verdiler. Filo Dinghai açıklarında toplanınca, üst düzey bir donanma yetkilisi olan James Bremer, Çinli mevkidaşını teslim olmaya davet etti. Çinli komutan İngilizlerin silah üstünlüğünü görüp kendi çaresiz durumunun farkına kısa sürede varmış olsa da, kısa bir direniş şovu yapınca İngilizler şehri bombaladı. 6 Temmuz'da Dinghai'nin kontrolünü sağlamak için görevlendirilen askerler şehri büyük ölçüde terkedilmiş buldular. Londra'da *The Times* şöyle yazıyordu:

> İngiliz bayrağı ilk kez Çin imparatorluğunun bir yerinde dalgalanıyor! Chusan [Zhoushan] Pazar günü [5 Temmuz] İngilizlerin eline düştü ve Uzakdoğu'daki bir yerleşim yeri daha İngiliz Krallığına katılmış oldu.[64]

İmparatorluk başkentine doğru ilerleyip görevine devam eden İngiliz filosu 28 Temmuz'da Tianjin yakınlarındaki Bai Nehri ağzına hareket etti. Bai Nehri (Bai He ve Çince'nin Latin harflerine çevrildiği ilk zamanlarda genelde Pei Ho şeklinde yazılır) bugün daha ziyade diğer adıyla Hai Nehri (Hai He) olarak bilinir. Londra hükümetinin Çinli yöneticiler için hazırladığı başka bir mektup doğrudan başkentin yönetiminde olan Zhili'nin Manchu genel valisi Qishan'a ulaştırıldı. Aynı zamanda Büyük Kâtip olan Qishan (Batılılar o zamanlar Kishen derdi) bir İngiliz işgali tehlikesine karşı savunmayı üstlenmek üzere Tianjin'e gönderilmişti. Mektubu aldı ve filosuyla birlikte Guangzhou'ya dönmeye ikna edebileceğini umarak Kaptan Charles Elliot ile tanışmayı kabul etti. Qishan'ın genel vali olarak görevi başkenti savunmayı ve İmparatorluk Sarayı'nı korumayı da içeriyordu ve gerçek ya da görünürdeki herhangi bir tehdidin yönünü mümkün olduğu kadar çabuk değiştirebilme telaşı yaşıyordu.

Qishan varlıklı, çevresi geniş, cin fikirli bir diplomat olmasıyla ün salmış biri ve yetenekli bir müzakereciydi. Manchuların Sarı Sancağına bağlı, köklerinin bir kısmı Moğol Cengiz Han'a dayanan Borijigid klanında doğmuştu ve 1823'te babasının ölümünün ardından kendisine geçen hou payesini almıştı (İngilizcede geleneksel asalet sıralamasında Marqui karşılığına gelir).

64 Chang, *Commissioner Lin and the Opium War*, s. 208-10; Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 40-51.

İngiltere-Çin ilişkilerinde yılların tecrübesine sahip olan, bilimadamı ve diplomat, Doğu Hindistan Şirketi'nden Sir John Frances Davis Qishan'ın diplomasisinden epey övgüyle sözediyordu:

> Eğer arabuluculuk gerekli olsaydı, daha elverişli birini bulmak çok zor olurdu. Müthiş zarafeti, ağırbaşlı nezaketi ve kendine hâkim olabilmedeki başarısı fevkaladeydi. Güzel sözler eder, müzakereleri uzatır, hiçbirini tutmayacağı sayısız sözler verir; savaş felaketi kaçınılmaz hale gelse bile, kesinlikle beklenenden çok daha uzun süre ertelenmesini sağlardı.[65]

Qishan'ın aristokrat bağlantıları ve doğal zarafeti başlangıçta diplomatik yolla İngiliz heyetini başkentten uzak tutmayı başarmasını sağladı, 17 Eylül'de Kaptan Elliot filosunu müzakerelerin süreceğine inandığından Guangzhou'ya geri götürdü. İmparatorluk Sarayı ile İngilizlerin karşı karşıya gelmesini önlemedeki başarısından dolayı Lin Zexu'nun yerine yüksek komiser olarak Tianjin'den Guangzhou'ya gönderilerek ödüllendirildi, sonra da 1840 başlarından beri yine Lin'in sürdürdüğü Guangdong ve Guangxi genel valiliğine atandı. İngilizleri tamamen yenmeyi başaramadığı için Lin bütün resmî görevlerinden alınmıştı, ama aynı zamanda yerine bir Manchu getirildiğinden Çin bürokrasisinde yaşanan Manchu-Han çekişmesinin kurbanı olmuştu. Önceleri Guangzhou'da tutulsa da Mayıs 1841'de Xinjiang bölgesinin kuzeybatısının ilerisinde yer alan, 1884'e kadar eyalet olarak tayin edilmediği için o zamanlar resmî olarak Çin'in parçası olmayan Yining'e sürgün edildi. Yining'de üç yıl kaldıktan sonra itibarı iade edildi ve yeni bürokratik görevler almasına izin verildi.[66]

Kaptan Elliot gemilerini Makao kıyılarına çekmişti ve 16 Aralık 1840'ta Guangzhou'ya varan Qishan da onu izledi. İngilizlerle görüşüp Lin Zexu'nun agresif tavrının aksine, dostluklarını kazanmak için uğraştı. İngilizlerin ticari ilişkilerin onarılması ve geliştirilmesi taleplerine olumlu yaklaşırken Kaptan Elliot'un Hong Kong'un İngiliz üssü yapılmak üzere devredilmesi talebini imparatorun herhangi bir Çin toprağını yabancılara teslim etmeyi asla kabul etmeyeceği gerekçesiyle reddetti. Elliot Qishan'ın Hong Kong konusunda istekli ya da izin vermeye yetkili olmadığını farkedince saldırı hazırlıklarına başladı ve 7 Ocak 1841'de Sand Cape'de (*Shajiao*, Chuanbi olarak da bilinir) ve Bogue (*Humen*) yakınlarındaki Great Cape'de (*Dajiao*) bulunan sahil birliklerine saldırdı, kuvvetlerini stratejik önemi olan su yollarının kontrolünü tutacak mükemmel bir şekilde yerleştirmişti ve sonuçta bütün nehir trafiğinin ve Guangzhou'ya giriş çıkışların kontrolünü ele geçirmişti.

---

65 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 138.

66 Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 126-7, 512-13.

Chuanbi Antlaşması

İngilizlerin Guangzhou'daki deniz kuşatmasının yarattığı baskıyla Qishan iki tarafın 20 Ocak 1841'de imzaladığı Chuanbi Antlaşması olarak bilinen protokolde yer alacak olan barış koşullarını kabul etti. Antlaşmanın hükümleri gereğince Çin'in şunları yerine getirmesi kararlaştırılıyordu:

1. Hong Kong adasının tümünün İngilizlere teslim edilmesi, ancak adayla yapılan işlerden doğacak gümrük vergilerinin, sanki Guangzhou'daki Huangpu'yla (Whampoa) ticaret yapılıyormuş gibi Çin devletine ödenmeye devam edilmesi.
2. İngiliz devletine bir milyon doları peşin geri kalanı 1846'da bitecek şekilde taksitler halinde altı milyon Çin gümüş doları tazminat ödenmesi. Bu tazminat şimdilerde gelecekteki kayıplar veya zararlara karşı teminat olarak daha sık kullanılan bir ödemeyi ifade eder.
3. İngiltere'yle eşitlik ve karşılıklılık temelinde resmî iş yürütmek.
4. Şubat 1841'in başından itibaren Guangdong eyaletinde ticareti yeniden canlandırmak.

Bu antlaşmanın biri Qishan tarafından saraya sunulmak üzere Çince hazırlanan, bir de İngilizce imza altına alınan iki farklı metni bulunuyordu: İki metin arasında, özellikle Qishan'ın imparatora, Çin toprağını yabancılara kalıcı şekilde devretmek biçiminde değil de yabancıların Hong Kong'da yerleşme izinlerinin süresiz olarak bile uzatılabileceği şeklinde sunduğu ilk madde gibi önemli farklar vardı.

Chuanbi Antlaşması, Çince ve İngilizce nüshalarının farklılığından dolayı sorunlar çıkmış olsa da, Afyon Savaşı'nın sonunda ve akabinde imzalanan diğer antlaşmalar için model oluşturması itibarıyla önemlidir. Antlaşma özünde Afyon Savaşı'nın ilk ateşkesi ve çatışmanın göbeğindeki iki komutanın, Elliot ve Qishan'ın, kuvvetleri arasındaki ihtilafı sona erdirmek için yaptıkları pratik bir anlaşmaydı. Ne var ki, sonunda hem Çin hem de İngiliz hükümeti tarafından kabul edilemez bulunmuştu. Elliot İngiliz devleti tarafından daha yüksek miktarlı bir tazminat alamadığı ve Hong Kong ticaretinin gümrük vergilerinin ödenmesiyle ilgili olarak eleştirilmişti. Geri çağrıldı ve yerine Sir Henry Pottinger atandı. Qishan da kendi devleti tarafından yetkilerini genişlettiği ve antlaşmanın içeriği ortaya çıktığında sarayın bilgisi olmadan Hong Kong'u İngiltere'ye bıraktığı için topun ağzına konmuştu. İmparator Daoguang oğlu Yishan'ı imparatorluk komiseri ve "barbarları yok etmek için genel sorumlu kişi" olarak atadı ve onu komutan yardımcıları Lungwen ve Yang Fang ve önemli bir askerî birlik eşliğinde Guangzhou'ya, İngiliz tehdi-

dini tamamıyla ortadan kaldırmak üzere gönderdi. Diplomat Qishan çabalarının baltalanmasına bozulmuştu ve imparatora bir dilekçe yazıp barışçı müzakerelerin devam ettirilmesi için ısrar etti, fakat talepleri reddedildiği gibi görevine son verildi, zincire vurulup Pekin'e geri gönderildi ve bütün malvarlığına el kondu.[67] Hong Kong artık kesin olarak İngiliz hâkimiyeti altındaydı, ama Elliot İmparatorluk Sarayı'nın manevi hasarını azaltmak için boşuna bir çaba olsa da, Bogue [Humen] kalelerini Dinghai'yi Çin'e geri verdi.

Yeni atanan General Yishan güneyde İngilizleri geri püskürtmek için askerî birlikleri bir araya getirdi. Gözden düşmüş Kaptan Charles Elliot (fakat aslında Pottinger görevi devralmak için henüz varmadığından hâlâ komutanlık görevi sürüyordu) Bogue kalelerini yeniden ele geçirmek için hareket geçti; Çin ve İngiliz birlikleri, İngilizlerin Guangzhou çevresindeki bütün stratejik noktaları ele geçirdikleri ve Yishan'ın Guangzhou tüccarları ve yerel yöneticileri aracılığıyla ikinci bir ateşkese mecbur bırakıldığı 25 Mayıs'a kadar çarpıştılar.

Guangzhou Diyeti

Guangzhou Diyeti olarak bilinen ikinci ateşkes 27 Mayıs 1841'de imzalandı. Anlaşmanın önemli noktaları şöyleydi:

1. Bir milyonu ateşkes gününde verilmek üzere, bir hafta içinde toplam altı milyon gümüş dolar İngiliz askerlerine ödenecek.
2. Çin birlikleri Guangzhou'nun 60 mil uzağındaki bir noktaya çekilecek.
3. İngiliz kuvvetleri Bogue'a çekilecek.
4. Hong Kong'un İngilizlere devri ertelenecek.
5. Savaş mahkûmları karşılıklı iade edilecek.[68]

Ateşkesin imzalanmasıyla birlikte Guangzhou boşaltıldı, ancak bu da çok fazla taviz verdiği için suçlanan Charles Elliot'un eleştirilmesi için yeni bir fırsat doğurdu. Çin kuvvetlerinin yardımcı komutanı Yang Fang da imparator tarafından direnmeyip ateşkesi kabul ettikleri için azarlanmıştı. Ateşkes anlaşmasının duman perdesi işlevi gören dördüncü maddesine rağmen, Hong Kong'un İngilizlere kaldığı gerçeği imparatordan gizlenmişti: Yerel yöneticiler de onun gerçeği bilmesi durumunda başlarına ne geleceğini biliyordu.

Yishan imparatora yazdığı bir mektupta bu diyetin ödenmesinin gerekçesi olarak Guangzhou'da sivil halkın tahammül etmek zorunda kaldığı zor ko-

67 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 44-6.

68 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 46-7.

şulları gösterdi. Karşısına çıkan İngiliz gücünün büyüklüğünü dikkate alarak "düşmana saldırmaktansa, bütün gücünü savunma için [şehri çevreleyen] duvarların arkasında tutmanın gerektiğine" karar vermişti. Yerli halk ona bayağı bir kuşatma olan bu durumu çözmesi için başvurmuştu ve Hong Konglu tüccarlar da işlerine devam edebilmek için çaresiz bekliyordu. Buna rağmen İngilizlere Guangzhou'dan uzak durmak için para ödemek zorunda olmak Çin imparatorluğunun şerefini iki para etmek olarak görülmüştü. Adı bilinmeyen bir Çinli yönetici bu durumu "yazarken duygularımı güçlükle ifade edebildiğim ve utanç duyduğum bir felaket" olarak tarif ediyordu. Savunmayı boş veren birliklerden, İngilizler için casusluk yapan Çinli vatan hainlerinden ve yetkililerin Charles Elliot'u yakalamayı becerememelerinden şikâyet ediyordu. Çin kuvvetleri ve yerel milisler arasında kavga bile çıkmıştı:

> Nihayet, askerlerimiz şehre sokulduğunda yerli milislerle çok şiddetli bir kavga patlak verdi ve sayısız insan sokaklara döküldü. Bütün disiplin kaybolmuştu; sokaklar karmakarışık bir gürültüyle doldu ve her tarafta yağma ve cinayet görüyordum.[69]

Charles Elliot'un halefi Sir Henry Pottinger nihayet 10 Ağustos 1841'de Makao'ya vardı. Ulsterlı ve 52 yaşında olan Pottinger daha önce Hindistan'ın kuzeybatı sınır eyaleti Sind'de Daimi Yöneticilik yapmıştı. 1789'da o zamanlar Belfast'ın doğusunda kırsal topluluğun yaşadığı Mount Pttinger'da doğmuştu. Hindistan'da Doğu Hindistan Şirketi kariyerinin ardından Hong Kong'un kâğıt üzerindeki ilk valisi oldu, sonra da Madras'ı yönetmek üzere Hindistan'a geri döndü. 1856'da emekliliğini geçirdiği Malta'da öldü. Elliot'un hataları olarak görülen şeylerin ışığında Pottinger'in İngiliz Başbakanı Lord Palmerston'dan aldığı talimatlar, Çinlilerden alınacak tazminatın tam miktarı ve elde edilecek ticari imtiyazları içerecek şekilde açıkça belliydi. Ayrıca Guangzhou'daki yerel yöneticiler yerine Pekin'de İmparatorluk Sarayı'nın yetkilileriyle görüşmesi talimatını almıştı. Pottinger'ın varmasıyla birlikte Guangzhou askerî ve diplomatik faaliyetlerin odağında olmaktan çıktı. Pottinger'ın emrinde mevcudu yaklaşık 50 gemiye ve 10.000 askere varan bir sefer gücü vardı. Gücünün büyük kısmıyla birlikte 26 Ağustos günü Tayvan adasının karşısında kalan Xiamen (Amoy) şehrine bir saldırı gerçekleştirdi. Kaptan Elliot'un geri verdiği Dinghai 1 Ekim'de yeniden ele geçirildi, 10 Ekim'de Zhenhai ve Zhejiang eyaletinin sahillerinin tamamının fiilen İngiliz Donanması'nın kontrolüne geçtiği 13 Ekim'de eski bankacılık merkezi Ningbo işgal edildi.

69 John Ouchterlony (Lieutenant), *The Chinese War*, Londra, 1844, s. 125-7, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 160.

İmparator Daoguang Zhejiang'da bir karşı saldırı düzenlemesi için Manchu General Yijing'i görevlendirdi, ama bu da İngilizlerin takviye edilmiş çok güçlü bir saldırısıyla başarısızlığa uğradı. 18 Mayıs 1842'de Şangay'ın hemen güneyinde bulunan liman şehri Zhapu düştü. Wusong 16 Haziran'da ve Şangay 19 Haziran'da düştü. 21 Haziran'da İngilizler Yangzi Nehri boyunca içerilere doğru, Yangzi ile Büyük Kanal'ın kesişme noktasında bulunan ve Çin'in güneyinden kuzeydeki başkente gıda ve diğer malların temin edilmesinde hayati bir rolü bulunan stratejik açıdan önemli şehir Zhenjiang'a doğru ilerlediler. 10 Ağustos'ta imparatorluğun ikinci şehri ve eski başkenti Nanjing İngiliz toplarının ulaşabileceği bir mesafedeydi. Bu noktada Qing yetkilileri kaçınılmaz olana boyun eğip bir kez daha barış istediler.[70] Çarpışmalar büyük acılara ve ciddi can kaybına yolaçmıştı. Savaştan önce iki taraf da diğerinin savaşı sürdürebilecek güce sahip olmadığına inanıyordu. Sonradan iki taraf da birbirlerinin güçlerine daha fazla saygı duymaya başlamıştı, ama bu saygı büyük bedeller ödenerek kazanılmıştı. Zhapu'nun ele geçirildiği 18 Mayıs günü şehir, büyük çoğunluğu içinde son güçleriyle direndikleri tapınağı ateşe veren İngiliz bombardımanı altında ölen 300-400 kişilik bir Manchu askerî birliği tarafından savunuluyordu. Manchu kadın ve çocuklarının çoğu ölüydü, yabancı işgalcilerin kendilerine göstereceği muamelenin korkusuyla ya kendilerini ya da birbirlerini öldürmüşlerdi. "Yaşlı bir kadın [İngiliz] askerler tarafından... kızını boğmaması için ikna edilmişti, ama uygun zamanı kollayıp tek başına bırakıldığı anda kızını öldürdü, sonra da kendini." Benzer kıyım sahneleri Zhenjiang'da da yaşandı. Hem Zhapu'da hem de Zhenjiang'da, büyük çoğunluğu Han Çinlisi olan şehrin yoksulları yenik düşmüş Manchu beylerinin mahallelerini yağmaladı.[71]

Nanjing Antlaşması

Nanjing Antlaşması, ya da tam adıyla "Büyük Britanya ile Çin arasında Barış, Ticaret, Dostluk, Tazminat vs. Antlaşması" iki imparatorluğun temsilcileri tarafından 29 Ağustos 1842'de imzalanmış ve modern Çin tarihçileri ile politik liderleri tarafından "eşitsiz antlaşmalar"ın ilki olarak yerden yere vurulmuştur. Yirmi yılın ardından bu antlaşmalar dizisi Çin'i yarı sömürge statüsüne, önce İngilizlere ardından Çin ile bir Avrupa devleti arasındaki ilk savaşın sona ermesinden Doğu Asya'daki ticari ve politik menfaatlerini artırmak için istifade eden diğer Avrupa ve dünya güçlerine itaat eden bir ülke haline getirmişti. Eşitsiz olmasına eşitsizdi, ama doğrusunu söylemek gerekirse

70 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 47-8.

71 Ouchterlony, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 161-3.

Nanjing Antlaşması İngilizler için çok daha fazla taviz getirmekle birlikte, iki ateşkes anlaşmasının görüşmelerinde Qing hükümetinin zaten ateş altında olduğu düşünülürse ilk olmadığını kabul etmek gerekir. Sir Henry Pottinger İngiliz tarafının imzacısıydı. Qing sarayı için kilit noktadaki bürokratlar Pitying, Yilibu, Liu Yunke ve Niu Jian'dı. Qiying ve Yilibu Manchu aristokratı ve imparatorluk komiserleriydi, Yilibu ise Dinghai'nin düşmesinden sonra teknik olarak komiserliğini yitirmişti. İmparatorluk Sarayı tarafından onlara yerel bürokratları görevden alabilmeleri için doğrudan yetki verilmişti. Liu Yunke savaşların yaşandığı yerlere en yakın eyalet olan Zhejiang'ın valisiydi, Niu Jian ise yaklaşık olarak bugünkü Jiangxi, Jiangsu ve Anhui eyaletlerine denk gelen Liang Jiang'ın genel valisiydi.

İmparator Daoguang Çin için bu kadar açık dezavantajlar getiren bir antlaşmaya onay verme konusunda isteksizdi. Bunun sebebi biraz da önde gelen yöneticilerinin Çin kuvvetlerinin İngiliz askerî ve donanma gücüyle karşılaştıkları zaman ortaya çıkan ürkütücü durumu ondan saklamalarıydı. Wusong ve Şangay'ın düşmesinin ardından Niu Jian imparatora geçmişteki bir örnek durumun çıkış yolu gösterebileceğini ileri sürdüğü bir mektup göndermişti. İmparator Qianlong zamanında (imparator Daoguang'ın büyükbabası) Burma'yı itaate mecbur etmek üzere bir sefer düzenlenmiş, fakat Burma kralının Qing sarayına haraç göndermeyi kabulüyle askerî birlikler geri çekilmişti; Niu Jian İngilizlerin de aynı şeyi yapmaya ikna edilebileceklerini ileri sürüyordu. İmparator Daoguang cevabında mevcut durumun tümüyle farklı olduğunu, açıkça hem barış anlaşması tasarılarına kızgın olduğunu hem de güçlükle kavrayabildiği tehdit konusunda endişeli olduğunu belirtmişti. Geleneksel Konfüçyüsçü mantıkla tarihî örneklere atıf yapan ve eskimiş ama hâlâ geçerli haraç sistemine çözüm olarak bakan bu mektuplaşma, o dönemde sarayda geçerli söylem tarzını ve imparatorluk rejimine zarar veren algı sınırlarını açıklamaktadır. Ancak bir de Zhenjiang'ın kaybedilmesinin ardından imparator çok fazla seçme şansının olmadığını ve önde gelen yöneticilerinin tavsiyelerini dikkate almak ve antlaşmaya onay vermek durumunda olduğunu farketmiş görünüyordu.[72] Sarayda antlaşmaya onay verme gereğinin kabul edilmesi esas olarak "başkentte, popüler olmayan fakat kaçınılmaz olan uzlaşma ve teslimiyet politikasının ana destekçisi", Manchu Büyük Kâtibi ve Büyük Konsey şefi Muchanga'nın doğru karar verebilme yeteneği sayesinde olmuştu. Muchanga Qishan'ın da ana destekçisi olmuş ve 1840'ta imparatora Lin Zexu'yu görevden almasını tavsiye etmişti.[73]

İngiliz tarafı müzakere ettikleri Qing yöneticilerinin barış koşullarını kabul etmek için imparator tarafından gerçekten yetkilendirilmiş oldukları ko-

72 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 48-9.

73 Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 582-3.

nusunda biraz şüpheliydi. İlk görüşmeler 1 Ağustos 1842'de Sir Henry Pottinger ve kendisine eşlik eden sekreteri Binbaşı Malcolm ile Çinli "barış komiserleri" arasında yetki belgelerinin sunulması amacıyla yapıldı. 26 Ağustos'ta yapılan ikinci bir toplantıda ise İngilizler antlaşma imzalandıktan sonra Yangzi'deki kuşatmayı derhal kaldırmayı ve belirlenen tazminatın ilk taksidi ödendiğinde kontrolleri altındaki tüm bölgeleri Çinlilere geri vermeyi kabul ettiler.[74]

Resmî antlaşma imza töreni 29 Ağustos 1842'de öğlene doğru Nanjing yakınlarındaki Yangzi Nehri'nde demirlemiş olan İngiliz savaş gemisi HMS *Cornwallis*'te yapıldı. İngiliz heyetinin resmî tercümanı ve danışmanı olan John Robert Morrison'ın o günlerde 14 yaşında olan Çince öğrencisi Harry Parkes töreni canlı bir biçimde anlatır:

> Antlaşma önce bir tarafta Sir Henry'nin sekreteri olarak Bay Morrison ile diğer tarafın [Qiying] sekreteri Wang tarafından imzalandı. İmparatorluk Yüksek Komiserliğinin mührü ve Sir Henry'nin mührü duruyordu. Bu da halledildikten sonra masa kanepeye yaklaştırıldı ve diğerleri [Qiying, Yilibu, Niu Jian] imzaladı. Sonra Sir Henry de aynısını yaptı. Antlaşmanın imzalı ve mühürlü dört nüshası bulunuyordu. İşlenmiş sarı ipekle ciltlenmişlerdi, birer İngilizce ve Çince antlaşma metni birbirine dikilmiş ve beraber ciltlenip bir nüsha haline getirilmişti. Bu da bitirilince arka kabinden çıkıp bir dolu misafirle beraber yemeğe oturdular. Antlaşma imzalandıktan hemen sonra ana direğe Çin için bir sarı bayrak, mizana direğine İngiltere için Birleşik Krallık bayrağı çekildi ve aynı anda 21 pare top atışı yapıldı.[75]

Antlaşmanın yapılma amacını "iki ülke arasında ortaya çıkmış yanlış anlaşılmaları ve bunun sonucu yaşanan husumeti sona erdirme" şeklinde belirten bir giriş kısmı ve içeriği ana hatlarıyla şu biçimde olan 13 maddesi vardı:

1. Çin ve Britanya arasında barış ve dostluk, her iki ülkenin vatandaşlarının bir diğerinin ülkesinde güvenliği sağlanacak.
2. İngiliz vatandaşlarının Guangzhou, Xiamen (Amoy), Fuzhou, Ning-

---

74 Captain Granville G. Loch, *Closing Events of the Campaign in China*, Londra, 1843, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 171.

75 S. Lane-Poole, *Sir Harry Parkes in China*, Londra, 1901, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 172. Sir Harry Parkes Çin ve Japonya'da tanınmış bir Britanyalı diplomat oldu. John Robert Morrisson (1814-1843), misyoner ve öncü Sinolog Robert Morrisson'ın (1782-1834) oğluydu. Doğu Hindistan Şirketi'nin çevirmeni babasına halef olan Parkes, daha sonra Hong Kong hükümetinin sekreteri oldu. Sarı renk imparatorla özdeşleşmiştir. 1886'da basılan Henry Yule ve A.C. Burnell'in *Hobson Jobson* Anglo-Hint sözlüğünün belirttiği ve belirli bir yaştaki her İngiliz erkek ve kadınının bildiği üzere "Tiffin" Raj dönemi Hindistan'ında hafif öğle yemeği için kullanılan terimdi. Main ve Mizen (normalde "mizzen" olarak yazılır) gemilerdeki direklerin adlarıydı.

bo ve Şangay'da ticaret amacıyla ikamet etmelerine izin verilecek. Bu limanlarda tüccarlarla Çinli yetkililer arasındaki ilişkileri gözlemek için konsolosluk memurları tayin edilecek.

3. Hong Kong adası "sonsuza dek Britanya majestelerinin, varislerinin ve haleflerinin elinde kalacak ve Majesteleri Büyük Britanya Kraliçesinin uygun göreceği kanunlarla ve tüzüklerle yönetilecek".
4. Çin "altı milyon dolar" ödeyecektir. Bu da Mart 1839'da "Çinli Üst Düzey Yöneticilerce hapsedilen ve ölümle tehdit edilen Britanya Majestelerinin Yöneticileri ve vatandaşlarının yaşamlarına karşılık fidye olarak" verilen afyonun tazminatıydı.
5. Hong ya da Cohong ticaret sistemi ortadan kaldırılacak ve Çin Cohong'un İngiliz tacirlere olan borçlarına karşılık üç milyon dolar ödeyecek.
6. Çin İngiliz Sefer Gücü'nün 12 milyon dolar tutan masraflarını, 1 Ağustos 1841'den sonra Çin şehirleri ve kasabalarınca diyet olarak ödenen miktarı düşerek ödeyecek.
7. Bu 21 milyon dolarlık toplam taksitler halinde ödenecekti: 6 milyonu hemen, 6 milyonu 1843'te, 5 milyonu 1844'te, 4 milyonu 1445'te [aslında toplam miktar 1846 başında ödenmişti ve o günün kuruyla yaklaşık olarak 4-5 milyon sterlin tutuyordu].
8. Çin'de bulunan İngiliz mahkûmlar (hem Avrupa hem Hint kökenliler) serbest bırakılacaktı.
9. İngilizlerle birlikte ya da onlar için çalışan Çin vatandaşları hapishanedeyse salınacak, haklarında açılacak başka soruşturmalara karşı dokunulmaz kılınacaklar.
10. 2. Madde'de sayılan "serbest limanlar"da "adil ve kurallara uygun" bir gümrük tarifesi düzenlenecek ve diğer iç vergiler orantılı olacak.
11. Bu maddede İngiliz temsilcilerinin Çinli yetkililerle temas kurarken kullanacakları resmî terimler belirtilmiştir [Bu terimler Qing dönemi belgelerinin dilinin aşırı resmî yapısı nedeniyle yetkililerin statülerini tanımlarken önem arz ediyordu].
12. İngiliz güçleri antlaşmanın imzalanması ve ilk ödemenin yapılmasıyla Nanjing ve Büyük Kanal'dan ve ayrıca Zhenhai'den çekileceklerdi, fakat Zhoushan ve diğer adalar ödemelerin ve limanların açılmasının tatmin edici şekilde tamamlanmasına kadar elde tutulacaktı.
13. Antlaşmanın onayı Kraliçe ve İmparator tarafından zaman ve mesafe elverdiğince çabuk gerçekleştirilecekti.

Antlaşma HMS *Cornwallis* gemisinde, Daoguang'ın saltanatının yirmi ikinci yılı, yedinci ayı, 24. gününde, 29 Ağustos 1842 tarihi atılarak imza-

landı. İmparator Daoguang antlaşmayı 8 Eylül'de onayladı, Kraliçe Victoria da yazılı muvafakatini 28 Aralık 1842'de ekledi.[76]

Bu belgenin içeriği ve anlamı, İngiltere-Çin ilişkilerinin ve aslında Çin'in en azından bir sonraki yüzyıldaki genel uluslararası ilişkilerinin gidişatını belirledi. Somut anlamda en önemli maddeler beş "Anlaşma Limanı"nı düzenleyen (Madde 2) ve resmî olarak Hong Kong'u İngiliz kraliyetine devredendi (Madde 3). Bununla birlikte, teminat ya da tazminat ödenmesi ve diyet gibi ifadelerin kullanılması Çin tarafında hissedilen aşağılanma duygusunu artırdı ve çoğu Çinlinin hâlâ uzun utanç dönemi olarak gördüğü dönemin başlangıcı olmasına neden oldu.

Bogue Antlaşması

8 Ekim 1843'te Qiying ve Sir Henry Pottinger arasında tamamlayıcı bir anlaşma olarak Bogue Antlaşması [*Humen tiaoyue*] imzalandı. Her ne kadar Nanjing Antlaşması'nın uygulamasıyla ilgili ayrıntıları açıklığa kavuşturma ve düzenleme niyetiyle yapılmış olsa da, Nanjing Antlaşması hükümlerinin kapsamını yalnız Büyük Britanya'ya değil tüm devletlere genişletmesiyle, uzun vadede beklenilenden çok daha fazla önem kazandı. Bogue Antlaşması'nın 8. maddesi "en çok gözetilen ulus kaydı" olarak bilinmiştir. Bütün ülkelerin vatandaşlarına "İngilizlerle aynı şartlarda" ticaret yapma izni getirilmiştir. İngiltere hiçbir zaman Çin'de kendisi için özel imtiyazlar edinme yoluna gitmedi ve benzer koşullar daha sonra Çin'in başka ülke misyonlarıyla yaptığı antlaşmalara da girdi, bunların dikkat çekenlerinden ikisi ABD'li temsilci Caleb Cushing ile Qiying arasında 3 Temmuz 1844'te yapılan Wangxia Antlaşması ile 24 Ekim 1844'te Çin'le Fransa arasında akdedilen Huangpu (Whampoa) Antlaşması'dır.[77]

Bu şekilde İngiltere'nin Çin'de ticarete girme ve konsoloslukla temsil edilme ile ilgili sahip olduğu kazanımlar bütün Batılı devletlere yayılmış oluyordu: 19. yüzyıl boyunca Çin zayıflarken hepsi bu durumdan avantaj elde ediyordu. Anlaşma limanları yalnızca İngilizlere açılmış değildi. Bütün Avrupalı ve Amerikalı tacirler için de açıktı ve iş saatleri boyunca orada olmalarına izin verilen hizmetçiler ve işçiler dışında neredeyse bütün Çinlilerin dışarıda bırakıldığı, Batılılaşmış ve refah içindeki konaklama yerlerinin gelişmesiyle birlikte farklı ve oldukça canlı melez bir kültür ortaya çıkarmışlardı.

---

76 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 174-8; Godfrey Hertslet, *Hertslet's China Treaties*, HMSO, Londra, 1908, Çince metin: *Zhongguo jindai shi ziliao xuanbian* [Modern Çin Tarihi Belgelerinden Seçmeler], s. 33-6.

77 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 182-8.

Sanyuanli ve Halk Direnişi

Lord Napier'in ölümünün ardından Guangzhou'da Ticaret Baş Müfettişliğine atanan Sir John Francis Davis (1795-1890), 1844'ten itibaren de Hong Kong valisi olarak görev yapan, Çince eğitimi almış, Doğu Hindistan Şirketi için yıllarca çevirmenlik yapmış ve çağdaşları tarafından Çin'deki koşullara son derece vakıf görülen biriydi. Nanjing Antlaşması'nın imzalanmasından on yıl sonra yazdıklarında uluslararası ticarete ve diplomasiye ek olarak Çin'deki iç sorunların da İmparatorluk Sarayı'nın İngilizlerle anlaşmasında önemli bir faktör olduğunu ileri sürüyordu:

> Barışın çabucak gelmesi, evrensel anarşi ve içeride hüküm süren şaşkınlık varken, cahilce yapılmış bütün planların başarısızlıkları, kendi ahmaklığıyla mağlup olmak dururken, velhasıl, insanlar üzerindeki hâkimiyetini yitirmekte olan devlete karşı büyük bir devrime duyulan endişe sözkonusuyken, İngiliz harekâtının baş edilmez karakteri sayesinde olmuştu denemez.[78]

İngilizlerin Çin'i işgali yerli halkın yer yer direnişiyle karşılaşmıştı, fakat 1840'larda Çin'in güneyinde yayılan "anarşi ve şaşkınlık" ortamında gerçek halk direnişini köklü geçmişi olan korsan çetelerinden ve İnci Nehri Deltası'nda ve bütün bir Güney Çin sahilinde rastlanan haydutların faaliyetlerinden ayırt etmek oldukça zordu. Ancak özel bir olay göze çarpar. 29 Mayıs 1841'de İngiliz ve Hint askerleri Guangzhou'nun bir mil kuzeyinde önemli bir tarımsal pazar olan Sanyuanli köyüne girdiler. Bir tapınağa hasar verdiler, ya meraktan ya da mezarlardaki malları yağmalamak için mezarları karıştırdılar ve birkaç yerli kadına tecavüz ettiler. Bu durum yerel halkı öfke dolu bir karşılık vermek için kışkırtmıştı ve İngilizlere karşı misilleme yapmak için kendiliğinden bir milis gücü oluşturuldu. Direniş başka bölgelere de sıçradı, bütün köylerden gelen temsilcilerle ortak direniş stratejisi kararlaştırmak üzere Niulangang köyünün tepesinde bir toplantı yapıldı. Her bir köyün kendi savunma gücünün oluşturulmasına ve kendi bayrağıyla savaşmasına karar verildi, saldırı kararı köyden köye büyük gonglar çalınarak iletilecekti. Lin Fuxiang'ın bu halk direnişine tanıklığını anlatan notları 1854'te yayımlandı. Aslen Guangdong'un Zhongshan kasabasının eşrafından bir ailenin oğlu olan Lin (1814-62) hem Konfüçyüs klasikleri hem de askerî konular üzerine eğitim görmüştü:

> Sanyuanli'de yabancıların başkaldırıyı kışkırtan çapulculukları ve ahlâksız davranışları olmuştu. Yang Ruzheng ve ben gündüzleri birkaç köyün saki-

78 Sir John Francis Davis, *China during the War and since the Peace*, Londra, 1852, cilt 1, s. 6-7, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 172-3.

nini eğitiyorduk, bağlılıkları ve korkuları sayesinde dövüşmek için iyice havaya girmişlerdi. 29 Mayıs'ta köylerin önderleriyle her köyün üzerinde adları yazan büyük bayraklar ve birkaç büyük gong hazırlamasına karar verdik. Tehlike belirdiğinde, o köy gongunu çalacak ve diğer köyler harekete geçecek, ben de sahildeki milislere haber verecektim. 30 Mayıs sabahı erken saatlerde dik kafalı yabancılar Niulangang'ı yağmalamaya gitmişti. Aralıksız çalan gongları duyunca ben de milislerimle birlikte harekete geçtim, göz açıp kapayıncaya kadar 80'in üzerinde köyün bayrağı ve on binlerce insan birikmişti.[79]

Lin, balta, çapa, silah olarak kullanılabilecek ne varsa onunla İngilizlere hücum eden ve onları kuşatan sıradan köylülerden oluşan bir kitleden bahsediyordu, bu ona politik entrikalar ve askerî stratejilerle ilgili bir klasik Ming dönemi romanı olan *Romance of the Three Kingdoms*'dan ünlü bir kuşatma sahnesini hatırlatmıştı. İki taraftan da kayıplar olduğunu, bunlardan birinin de kendisinin yakını olan 18 yaşındaki Tan Sheng olduğunu kaydediyordu. Gün berrak bir havayla başlamış, fakat öğleden sonra hava bulutlanmış, gök gürültülü bir yağmur ve sert bir rüzgâr başlamıştı. İngiliz tüfekleri ıslanmıştı ve ateşlenemiyordu, askerler de su içindeki çeltik tarlalarında yürümeyi zorlaştıran deri ayakkabılar giymişti. Çinli sahil milisleri ve köylüler işgalcilere saldırıp on ikisini öldürdü. *Gentry*ler öncülüğünde gerçekleştirilen bu milis harekâtı köylülerin vatanperver öfkelerini başarılı bir şekilde yönlendirmişti. İngilizler üs olarak Guangzhou'yu yukarıdan gören Sifang Kalesi'ni kullanıyordu ve Niulangang'daki çarpışmanın ardından buraya çekilmişlerdi ve etrafları onları izleyen köylüler tarafından sarılmıştı. Qing güçleri civardaydı, fakat direnişe yardım etmede başarısız oldular ve İngilizler de Guangzhou'ya saldırmakla tehdit edince yerel yetkililerin ikna etmesi üzerine köylüler buruk bir duyguyla ve Qing hükümetine karşı İngilizlere duydukları düşmanlık kadar büyük küskünlükle geri çekildiler.[80]

İngiliz işgaline karşı halk direnişi, donanma kuvvetlerinin kuzeye doğru Fujian ve Zhejiang eyaletlerine doğru ilerlemesi üzerine devam etti. Ningbo civarındaki kırsal alanda Karasu Partisi (*Heishuidang*) geceleri İngilizlere karşı gerilla saldırıları düzenledi. Yangzi Nehri'nin kuzey kıyılarında tuz çıkartanlar da İngilizlere saldırmıştı, geride kalan İngiliz askerî ve deniz bir-

79 *Pinghai xinchou*'dan [Okyanusları Sakinleştirmek için Yeni Planlar] Lin Fuxiang, "Sanyuanli dazhang riji", *Zhongguo jindaishi ziliao xuanbian* [Modern Çin Tarihi Belgelerinden Seçmeler] içinde, s. 23-4.

80 Lin, "Sanyuanli dazhang riji"; Frederic Wakeman Jr., *Strangers at the Gate: Social Disorder in South China, 1839-1861*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1966, s. 11-21, 39-40.

liklerinin tümüne karşı düzenli olmayan bir direniş yürütülüyordu. Çin halkının gösterdiği direnişin düzeyi kasabalarında ve köylerinde yabancı askerlerin varlığına duydukları memnuniyetsizliği ortaya koymuştu, fakat yerli halk işgali durdurmaktan ve hatta ilerlemesini geciktirmekten ziyade ancak işgalcileri rahatsız edebiliyordu.

3

TAIPING, NIAN VE MÜSLÜMAN İSYANLARI (1850-1884)

Afyon Savaşı'nda mağlubiyet ile Batı'nın ticari haklar ve diplomatik temsil için bitmeyen talepleri sanki yeterince problem oluşturmuyormuş gibi, 19. yüzyıl ortalarında Qing hükümeti, Çin imparatorluk rejiminin tarihi boyunca yabancısı olmadığı bir tehditle, yani kırsal alanlarda yaygın toplumsal şiddetle patlak veren bir isyanla karşılaştı; hareket doruğuna çıktığında, Mançu devletinin varlığını tehdit eder hale gelmişti. Aslında Afyon Savaşı'nın anında ve doğrudan etkileri, halk arasındaki kargaşa da dâhil olmak üzere ağırlıklı olarak sahil bölgeleriyle sınırlıydı ve bu bölgelerdeki en büyük etkiyi de seçkin bürokratlar üzerinde göstermişti. Buna rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısının sosyal altüst oluşları, çatışmaları ve isyanları en çok Çin'in iç bölgelerini etkiledi. Çatışmalar Çin'in onlarca yıldır acısını dindirmeye çalıştığı, felaketlerde yaşanan nüfus kayıplarından en çok çekmiş olan kırsal alanda muazzam bir tahribat yaratmıştı.

Köylü İsyanları ve Gizli Örgütler

Kırsal alandaki karmaşa Çin imparatorluğunun ilk zamanlardan beri tarihinin değişmez özelliği olmuştur: Çoğunlukla kötü yönetimden ya da fahiş miktarlı vergilerden hoşnutsuzluk kargaşaya ya da devletin temsilcilerine yönelik silahlı ayaklanmalara sebep olurken nadiren de olsa hükümeti devirmek niyetiyle girişilen, çoğunlukla köylü isyanı olarak tanımlanan geniş çaplı isyanlar da çıkmaktaydı. Büyük ölçekli isyanlar çoğunlukla bir hanedanın zayıflama dönemlerinde ortaya çıkar ve genellikle de çöküşüne katkı

sağlardı. Geleneksel Konfüçyüsçü tarih anlayışında bu isyanlar hükümdarlık ailesinin, Çin geleneklerinde üstün manevi otorite olan Gök'ün güvenini veya vekilliğini kaybettiği biçiminde yorumlanabilmekteydi. Gök'ün vekilliği [*tianming*] devrilen hanedan tarafından kaybedildiğinde başarısının erdemiyle Gök'ün güvenini kazandığı farzedilen yeni bir rejime devredilirdi.

Qing hanedanı da Ming hanedanının (1368-1644) son döneminde Li Zicheng önderliğindeki bir köylü isyanı da dâhil olmak üzere ciddi sosyal karışıklıkların yaşandığı bir dönemde gelmişti. Çin'in kuzeydoğusundaki geniş toprakları elinde tutan Mançu kabileleri konfederasyonunun önderleri fırsatı kaçırmamış, ordularını yeni bir yönetim kurmak için Pekin'e sürmüşlerdi. Mançular kültürleri ve devlet yapıları açısından yakın ilişkide oldukları Ming elitlerinin ciddi etkisi altında kalmış olsalar da, etnik ve kültürel olarak Çinli değildiler ve Han Çinlilerinin çoğu tarafından yabancı bir yönetim olarak algılandılar. Çin'i işgallerine yönelik direnişin tek nedeni buydu; Mançulara muhalefet hanedanları süresince çeşitli biçimlerde sürdü. Bu muhalefetin en önemli örnekleri, bin yıllık Budizm geleneği yanında Göksel Daoizm (Taoizm) düşüncesinin etkisi altındaki Beyaz Lotus diye bilinen gizli örgütün de katıldığı ayaklanmalardır.

Beyaz Lotus isyanlarından biri, Qing'in emperyal genişleme döneminin zirvesinde olduğu ve aynı zamanda Qing hükümetinin Macartney misyonuyla uğraştığı 1793 ve 1796 arasında Orta ve Kuzey Çin'in büyük kısmını etkilemişti. Beyaz Lotus'un bir kolu olan Sekiz Trigram Örgütü 1813'te Pekin'deki İmparatorluk Sarayı'na saldırıp Qing iktidarını tam kalbinden vurmuştu. Sekiz Trigram'ın liderlerinden biri kendisinin Beyaz Lotus'un inanç ve ritüelinin temelindeki Mesihvari figür Geleceğin Merhametli Budası Maitreya'nın yeniden dünyaya gelmiş hali olduğunu ilan etmişti. Beyaz Lotus geleneğinin takipçileri Maitreya'nın döneceğine ve yeni bir sosyal düzenin kurulacağına inanırlardı. 19. yüzyıl boyunca hükümete karşı yürütülen daha pek çok ayaklanmada örgüt araç olarak kullanıldı.

Budist veya Taoist olsun (ya da sıklıkla olduğu gibi ikisinin yerel inançlarla ayırt edilmesi kolay olmayan karışımı) gizli örgütler, geleneksel Çin toplumunda büyük rol oynadı. Muhtaç ve hak kaybına uğramış insanların toplumda korunmalarını ve bir yer bulmalarını sağladılar. Marjinal sosyal gruplar, mülksüzleştirilmiş köylüler, seyyar satıcılar, kayıkçılar, hamallar ve yoksul köylü sınıfa hitap ediyorlardı. Hatta bazılarında kadınlar da yer alırdı ve yoksul olmalarına rağmen örgütlerde, yerleşik sosyal ve politik yapılarda etkili olan varlıklı kadınlardan daha önemli rolleri vardı. Ne zaman küllerinden doğmaya kalksalar onları bastırmak için uğraşan yerel yöneticiler ve devlet bu gizli örgütlerden nefret ederlerdi. Bütün hükümetler döneminde devam eden baskıya rağmen, hiçbir zaman tam anlamıyla ortadan kaldı-

rılamadılar ve 21. yüzyıla kadar Çin'in taşra kesiminde varlıklarını sürdürmeye devam ettiler.

Tarihteki hanedan karşıtı hareketler genellikle köylü isyanları olarak sunulsa da gizli örgütlerden bu isyanlara katılanlara bakıldığında bunun tam olarak doğru olmadığı ortaya çıkar. Köylüler ve kır yoksulları bu isyanlara katılanların çoğunluğunu oluştursa da onlara üst azınlık sınıf mensubu, birçoğu sınavlardaki başarılarına rağmen maaşlı bir resmî göreve atanamamış olan eğitimli veya kısmen eğitimli orta tabakadan kimseler liderlik ediyordu. Bu isyanların sadece acil ve umutsuz ekonomik sorunların ortaya çıkardığı toplumsal şiddet olayları mı yoksa Çin devletine karşı ideolojik isyanlar mı olduğu epey tartışma konusudur. 19. yüzyılın en önemli kalkışmaları olan güneyde Taiping Göksel Krallığı, kuzeyde Nian ve Batı Çin'in değişik bölgelerinde ortaya çıkan bir dizi Müslüman isyanı bu özelliklerin bir birleşimini sergiler.[1]

Taiping İsyanı'nın Kökleri

19. yüzyılın tüm hükümet karşıtı ayaklanmaları arasında Qing hanedanını devirmeye en çok yaklaşan Taiping Göksel Krallığı'nınkiydi. Taiping Göksel Krallığı paradokslarla dolu bir hareketti: Hıristiyan İncil metinlerinin basit yorumuyla sosyal radikalizmi birleştiren bir ideolojileri vardı. Açıkça Konfüçyüsçülük karşıtıydılar, fakat onun yerine de yine Konfüçyüsçü sisteme benzer bir yönetim modeli benimsemişlerdi. İsyan bölgesel bir uyuşmazlığın ürünüydü, ama bölgesel bağları aşan bir harekete dönüşmüştü. Başlangıçta büyük ölçüde etnik azınlık grubu Hakka'nın (modern Mandarin'in pinyinle Latin harflerine çevrilmiş haliyle *Kejia*) desteğini arkasına alsa da isyan, anti-Mançu bir pan-Çinli hareketi olmayı hedefliyordu.

Hareketin kökleri çarpıcı karstik dağ manzarasıyla ünlü Guangxi eyaletine dayanır. Guangxi, Güneybatı Çin'de Guangdong'la Yunnan arasında yer alır ve bugün Vietnam'ın kuzey bölgesiyle sınır komşusudur. İmparatorluğun en fakir eyaletlerinden olan Guangxi, en fazla yolsuzluğun olduğu ve en kötü yönetilen eyaletlerden biri olarak nam salmıştı. Guangdong'la beraber Liang-Guang genel valiliğine bağlıydı, ancak daha zengin olan doğu komşusuyla kıyaslandığında oldukça ihmal edilmiş bir yerdi. Topluluklar arası kanlı kavgalar yaygındı ve kan davaları nedeniyle yerinden edilmiş pek çok kimsenin yolu, işsiz esnaf, hamal, kayıkçı ve madencilerle dolu asi gruplara düşerdi. Guangxi'de eşkıyalık ve korsanlık yaygındı. Afyon Savaşı boyunca deniz korsanlarının çoğu İngilizler tarafından akıntıya karşı Guan-

1 Jean Chesneaux, *Secret Societies in China*, Heinemann, Hong Kong ve Londra, 1971.

gzhou Deltası'ndan yukarı sürülmüştü. Normal zamanlarda sıkı kontrollere tâbi olan ateşli silahlar Güney Çin'de yaygın olarak dağıtılıyordu ve gayrinizami kuvvetler İngiliz işgalcilere karşı silahlanmaya teşvik ediliyordu. Savaş sona erdiğinde silahların çoğu bu gayriresmî direniş gruplarının elinde kalmıştı ve bu grupların çoğu mensubu da eşkıyalık yapmaya başlamıştı. İngilizlere direnmek için halkın silahlanmasına izin veren Qing yönetimi çatışmaların kesilmesinin ardından silah kontrolünü yeniden sağlamayı başaramıyordu. 1840'lar boyunca başta, Hong Kong dâhil tüm Güney Çin'de faaliyet göstermiş –ve bugün de faaliyet gösteren– daha geniş yeraltı gruplarının parçası olan ve ayrıca Triadlar diye de bilinen panteist Ming hanedanı yanlısı Gök ve Yeryüzü Derneği [*Tiandi hui*] isimli örgütlerin de karıştığı ciddi toplumsal kargaşalar yaşandı.

1848 ve 1850 arası eyalet binlerce insanı gizli örgütlerin kucağına iten kuraklık, kıtlık ve salgın hastalıklarla harap oldu. Bu gruplar insanların başları sıkıştığında yiyecek ihtiyaçlarını karşılayıp onlara koruma sağladılar. Hatta bazı durumlarda gizli örgüt mensuplarınca işletilen hanlar ve dükkânlar aç köylüler için yegâne yiyecek kaynağıydı. Gök ve Yeryüzü Derneği köylüler, el sanatlarında çalışan işçiler, gündelik işçiler, yoksul gezginler tarafından destekleniyordu. 1847 ve 1848'de Guangxi ve Hunan arasındaki sınır bölgesinde Qing devletinin yerel temsilcilerine yönelik ayaklanma ile örgüt yükselişe geçti. Binlerce savaşçı kasabalara saldırırken Guangxi çapında daha küçük ölçekli ayaklanmalar yaşandı. Taiping hareketinin oluşmaya başladığı zamanlarda Guangxi eyaleti çoktan bir kargaşanın içine düşmüştü.[2]

Guangxi, Kanton ve Hakka (*Kejia*) topluluklarına ve aynı zamanda Çin'de azınlık grubu olarak görülen ve azımsanmayacak bir nüfusa sahip olan Zhuang, Miao ve Yao halklarına ev sahipliği yapmaktaydı. Kuzey Çin kökenli olmalarına rağmen güneyde yaşayan Hakka halkı, genelde etnik azınlık olarak görülmez, Kantonlular olarak, çoğunluğu oluşturan Han nüfusunun unsurları olarak tanınırdı. Ancak, Hakkaların konuşma dili Kantonca değildi ve bazı farklılıklarla birlikte Mandarin'e oldukça yakındı. Bu durum esas olarak 12. yüzyılda gerçekleştiğine inanılan Hakkaların Kuzey Çin'den Güney Çin'e göçleriyle izah edilir. Yerli halkın zihninde Hakka ve Kantonca konuşanlar (Kantonca konuşanlar yaygın olarak *Bendi* veya *Punti* şeklinde anılırlar-

2 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 53-81; MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, Sir John Francis Davis, *China during the War and since the Peace* içinde, s. 328-33; S. Y. Teng, *The Taiping Rebellion and the Western Power*; Franz Michael, *The Taiping Rebellion: History and Documents*, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 1966. Franz Michael tarafından basıma hazırlanan üç ciltlik eserin bir cildi tarihî anlatı ve analizlerden, diğer iki cildi ise tercüme edilmiş başlıca belgelerden oluşur. Bu eser Taiping dönemi hakkında İngilizceye çevrilmiş birincil kaynaklar barındırır ve modern Çin tarihiyle ilgili Batılı çalışmalar arasında rakipsizdir.

dı) diye belirgin bir ayrım vardı ve bu ayrımın nedeni yalnızca farklı dilleri değil, giyim-kuşam ve âdetleriydi.[3] En dikkati çeken fark Hakka kadınlarına kural olarak ayak bağlama uygulamasının zorunlu olmamasıydı. Hakka ve Bendi toplumları farklı köylerde yaşarlardı. Gerek yasal gerek yasadışı toplumsal örgütler iki toplumda birbirinden oldukça farklıydı. Köyler arasında arada bir patlayan kan davaları büyük ölçekli çatışmalara yolaçardı. Bölgeye daha sonra gelen Hakka toplulukları dağlık alanlardaki daha az makbul olan tarım arazilerini alabilmişti, zira vadilerdeki daha verimli topraklar önceden Kantonca konuşan *Punti* veya *Bendi* topluluklarınca ele geçirilmişti. Güney Çin'in diğer bölgelerinde olduğu gibi Guangxi'deki Zhuang, Miao ve Yao gruplarının dilleri ve yaşam biçimleri bu Han gruplarından oldukça farklıydı. Bu gruplar kültürel olarak Güneydoğu Asya halklarına daha yakındılar, günümüzde de Çin'de farklı etnik azınlıklar olarak görülmektedirler.

Göksel Kral – Hong Xiuquan'ın Liderliğinin İlk Dönemi

Çin'in herhangi bir eyaletinde herhangi bir bölgesel çatışma olarak ortaya çıkabilecek bir hadise özellikle karizmatik, Mesihvari bir lider olan Hong Xiuquan'ın fikirleri ve faaliyetleri sayesinde ana ayaklanmalardan birine dönüşmüştü. Hong, 1 Ocak 1814'te Guangzhou şehrinin kuzeyinde kalan, Guangdong eyaletinin Hua kasabasının Fuyuanshui köyünde doğmuştu. Ailesi Hakkalardan olup aslen Guangdong'un doğusundaki bir Hakka köyündendi. Babası önceleri Fuyuanshui'de sonra Hong çok küçükken yerleştikleri Guanlubu köyünde toprağı olan bir küçük çiftçiydi. Hong daha küçük yaşlarda eğitim hayatında başarılı olacağının işaretlerini vermişti. İlk müridi olan kuzeni Hong Rengan'a göre:

> Çocukluğu boyunca çok çalışmıştı ve zekâsı kimseyle kıyaslanamazdı; okumadığı kitap kalmamıştı. On beş ya da on altı yaşlarındayken sınavlara katılmaya başlamıştı ve genellikle en iyi on öğrencinin arasında yer alırdı. Büyükbabası ve babası da ailenin çiftçilik ve okuma geleneğini sürdürmüştü.[4]

Aslında Hong imparatorluk sınavlarına muhtemelen daha 1827'de Batı hesabıyla 13 yaşındayken girmişti. 1837'de Hua kasabasında yapılan ilk se-

3 *Bendi*, ya da Kantonca telaffuz edilişiyle *punti*, "yerel" ya da "bu bölgeye ait" anlamına gelir. Bendilerin tersine, çevrildiğinde "misafir aileler" anlamına gelen Hakkalar ya da *Kejia*, bölgeye yerleşmelerinin üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen yabancı ya da davetsiz misafirler olarak görülmüştür.

4 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 2, s. 3. Taiping'in Hıristiyanlığın kurallarını benimseme biçimine bakıldığında, Hong Rengan belki de Yahya Peygamber'in Nasıralı İsa'yla ilişkisine benzer bir rol oynamıştı.

viye sınavlarını geçmesine rağmen eyaletin başkenti Guangzhou'da yapılan ikinci seviye sınavlarında kalmıştı. Eğer bu seviyeyi geçebilmiş olsaydı, statünün kapsadığı bütün ayrıcalıklara sahip olarak *seçkin* sınıfına girebilmenin anahtarı olan *shengyuan* derecesini almış olacaktı. Bu sınavı vermeyi en son 1843'te olmak üzere birkaç defa denedi, ancak başarısız oldu, bu arada bölgedeki bir köy okulunda ders vererek geçimini sağlıyordu. Bütün başarısızlıkları arasında 1837'deki sınavda yaşadığı hayal kırıklığı en kritik olandı. Modern zamanlarda muhtemelen sinir krizleri veya daha ciddi psikolojik durumlar olarak nitelenebilecek ciddi rahatsızlıklar yaşamaya başlamıştı: Arkadaşları ve akrabaları kendisi için bir yıkım olan bu durum sonucu kişiliğinin ciddi şekilde değiştiğini söylüyorlardı.[5]

Hong Xiuquan ve destekçileri ise bu dönüşümü Hong'un Taiping'in Gerçek Hükümdarı rolünü üstlenmesinin ardından oldukça farklı yorumlayacaklardı:

> Hükümdar yirmi beş yaşındayken [1837] üçüncü ayın ilk ortaya çıktığı geceyarısı, gökyüzünden inen ve onu Gök'e götürmeye geldiklerini söyleyen sayısız melek gördü... Meleklerin yardımıyla Gerçek Hükümdar hemen bir tahtırevana oturtuldu. Doğuya doğru giden o dolambaçlı yola düştüler ve yükseldiler. Tahtırevandaki Hükümdar tedirgindi. Gök'ün kapısına vardıklarında sayısız güzel bakire ona doğru yürüdü, ama Hükümdar birine bile yan gözle bakmadı. Gök'ün içine girdiklerinde ise parlak bir ışık gözleri kamaştırıyordu. Pırıltısız dünyadan çok farklıydı. Kendisini selamlayan ejderha giysili, köşeli şapkalı bir sürü insan gördü. Arkasından Hükümdar'ın karnını açıp eski midesinin çıkarılıp yerine yenisinin konmasını buyuran bir yüce emir geldi. Ayrıca yazı kalıplarını getirip önünden sürekli akacak şekilde düzenlediler.

Göksel Baba, Tanrı, Hong'un önüne üç dizi kitabın dizilmesini buyurdu: "Katıksız ve hatasız" halleriyle Eski ve Yeni Ahitler ve "sayısız yanlışla ve kusurla dolu" Konfüçyüs'ün yazıları... Gök'te bulunmasına şaşmamak gereken Konfüçyüs, Göksel Ağabeyi İsa'nın huzuruna çıkarılıp insanların kafasını karıştırdığı için azarlandı ve merhamet dilerken defalarca kırbaçlandı. "Faziletli eserleri kusurlarını telafi ettiği için" affedildi, fakat bir daha asla dünyaya inmesine izin verilmeyeceği söylendi.[6]

Taiping belgeleri ayrıca Hong'un başka bir nedenle Gök'e yükselmesine ve Göksel Ağabey İsa'nın yardımıyla kötü ruhlarla savaşmasına da yer verir. Gök'ün Babası tarafından Hong'a *Tian Wang* [Gök'ün Kralı] unva-

5 Michael, *Taiping Rebellion,* cilt 1, s. 21-3; Jonathan D. Spence, *God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan*, Norton, New York ve Londra, 1996, s. 46-50.

6 Taiping Heavenly Chronicle *[Taiping tiann]*, Michael, *Taiping Rebellion* içinde, cilt 2, s. 51-76.

nı bahşedilir ve "Gök'ü istila eden şeytanlar bir bir idam edilip cehenneme gönderilir".[7]

Hong Rengan, Hong Xiuquan'ın çocukluğu ve gençliği üzerine yazdığı makalede şunları söyler:

> Pingyuan yılında [1836] bir sınav için valilik şehrinde [Guangzhou] bulunuyordu; burada kendisine Çağa Öğüt Veren Güzel Sözler [*Quanshi liangyan*] diye bir kitap veren, geniş kollu bir elbise giyen, topuz saçlı, gizemli bir adamla tanıştı. Kitap bağlılıkla Tanrı'ya ve İsa'ya inanmayı, On Emir'e uymayı ve asla şeytana tapmamayı öğretiyordu. Daha sonra Hong hastalanınca, ruhunda kitabın anlattıklarını gördü. Bu yüzden kitabın öğrettiklerini izledi ve ona uygun davranmaya başladı.[8]

Sözkonusu risalenin Hong Xiuquan'a Liang Afa adındaki sonradan Hıristiyan olan bir Çinli tarafından 1836'da verildiği anlaşılmakla beraber, ancak 1843'te final sınavından kalınca risalenin içeriğine uygun davranmaya başladığı görülür: Bir diğer kuzeni Li Jingfang onu kitaplığında bu sıralarda bulacaktır. Hong metinde hastalığı için bir açıklama bulur ve bunu dinî bir hadise olarak görür. Mart 1847'de Guangzhou'daki Evangelist Baptist Kilisesi'nden Protestan bir Amerikan misyoneri olan muhterem Issachar J. Roberts'tan kısa bir eğitim alır. Bu yeni fikirleri keşfettiği andan itibaren ailesine, arkadaşlarına ve köyündeki başka insanlara vaazlar verir ve düşüncelerini yazmaya başlar.[9]

Tanrıya Tapanlar ve Jintian'da İsyan

Hong Xiuquan'ın yeni fikirlerini yaymak için kullandığı örgütün adı Tanrıya Tapanlar Cemiyeti'ydi [*Bai shangdi hui*]. 19. yüzyılın diğer Qing karşıtı gizli örgütlerinden görünüşte pek farkı yoktu. Ama aslında diğer tüm cemiyetler Budizmin, Taoizmin ya da bölgesel inançlarla birleşerek her ikisinin de etkisi altında olduğu halde Hong'un örgütü, baptist ayinleri de dâhil olmak üzere *Çağa Öğüt Veren Güzel Sözler*'de sözü edilen ritüelleri uyguladıklarından basbayağı Hıristiyan ya da en azından yarı-Hıristiyan bir örgüt sayılırlardı.

---

7 "The Gospel jointly witnessed and heard by the Imperial Eldest and Second Eldest Brothers", Michael, *Taiping Rebellion* içinde, cilt 2, s. 7-10.

8 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 2, s. 3-4.

9 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 24-6; Muhterem I. J. Roberts'ın 1844'ten itibaren Guangzhou'daki misyonerlik kariyeriyle ilgili bilgilere Güney Baptist Konvansiyon'un *China Mission Reports*'undan (www.sbc.net) ulaşılabilir, ancak bu kaynakta Hong Xiuquan ile karşılaşmasından bahsedilmez; Jonathan Spence, *God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan*, Norton, New York, 1996.

İmparator Daoguang'un yaklaşık 30 yıl süren hükümdarlığının ardından 25 Şubat 1850'de ölmesiyle yerine Xianfeng hükümdarlık adını alan dördüncü oğlu Yizhu geçti (ve 1850-61 arasında hüküm sürdü). İmparator Xianfeng 9 Mart 1850'de resmen tahta geçtiğinde 22 yaşındaydı, çağdaşı olan Batılı gözlemcilerin aktardığı üzere, saray memurlarının çoğunun aksine güçlü ve sert biri olduğu halde toy, patavatsız ve muhakeme yeteneği açısından yetersiz biri olarak görünüyordu.[10] Qing yönetimi Afyon Savaşı'nda İngilizlere onur kırıcı biçimde yenilmeleri nedeniyle itibar ve moral açısından halihazırda büyük bir yıkım yaşıyordu ve birçokları imparatorluğu yönetirken hasarı gidermek için Xianfeng'in yeterli dirayete ve azme sahip olmadığını düşünüyordu.

Taipinglerin etkinliği bu iki hükümdarlık arasında yaşanan geçiş döneminde artmıştı. Temmuz 1850'de Tanrıya Tapanlar Cemiyeti'nin üyeleri Guangxi eyaletinin Jintian köyünde toplandı. Jintian'a Guangxi'nin bütün köylerinden ve yerel yöneticiler tarafından beslenen milislerin saldırılarından yoldaşlarını korumak için daha uzak köylerden tarikat mensupları gelmişti. Toplantı, bir toprak sahibi ve rehinci dükkânı işleten ve kabilesinin tümü Tanrıya Tapanlar ile aynı kaderi paylaşmış olan Wei Changui'nin evinde 130 kişilik küçük bir grupla başladı. Taiping isyanının bu ilk safhasında Hong Xiuquan ve Feng Yunshan Jintian'da değil Guangdong eyaletindeki Huazhou'daydı: Haziran 1850'de Hong büyük bir ayaklanmanın hazırlıkları için ailesinin Guangdong'dan ayrılıp Guangxi'de kendisine katılmasını istemişti.

Bendiler ile yaşadıkları bir anlaşmazlığın ardından topraklarından sürülen 3.000'den fazla kişiden oluşan bir Hakka grubu da Tanrıya Tapanlar'a katılıp isyanın gücünü sayıca artırmıştı. Daha uzak köylerden gelen grupların katılmasıyla isyancılar 10.000 ile 30.000 arasında bir sayıya ulaştılar. Çoğunluk Hakkalardan oluşmakla birlikte grupta bir miktar *Bendi*'nin bulunması kaçınılmaz olarak bazı iç çatışmaların ortaya çıkmasına yolaçtı. Toplantının bölgesel ve sosyal köken açısından kesinlikle heterojen bir yapısı vardı. Eşkıya çeteleri ve Triad grupları da toplantıya katılmıştı ki şeflerinin aslında Tanrıya Tapanlar'ın liderlerinin otoritesi altına girme niyeti yoktu.

Bu kadar potansiyel asinin bir araya gelmesi doğal olarak o bölgedeki yetkililerin de dikkatini çekmişti. Jintian'daki kitlesel Tanrıya Tapanlar buluşmasının ve liderleri Hong ve Feng'in aralarında bulunduğu Huazhou'daki küçük bir grubun hakkından gelmesi için askerî birlikler gönderilmişti. Cemiyetin destekçilerinden biri olan ve Hong'un hayal gördüğü sıralarda çektiği sıkıntılara çok benzer psikolojik sorunlardan muzdarip olduğu anlaşılan Yang Xiuqing, iyileşip kuvvetlerini devletin askerlerinin üzerine gönder-

10 Joseph-Marie Callery ve Melchior Yvan, *Hlistory of the Insurrection in China*, Londra, 1853, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 334.

miş, Hong ve Feng'in üzerindeki baskıyı hafifletmişti. Ocak 1851'de Tanrıya Tapanlar'a bağlı iki grup güçlerini birleştirdi ve kendilerini yok etmek üzere yollanan birlikleri bozguna uğratmayı başardı. Sonrasında bu gruplar, isyancı kuvvetlerin komutanı olarak atanan ve akabinde isyan hareketinin en güçlü askerî önderi haline gelen Yang'ın bulunduğu Jintian'a döndüler. 1 Ocak 1851'de, otuz sekizinci doğum gününde Hong Xiuquan hazırladığı bir bildiride yeni bir hanedanın, Büyük Barış Göksel Krallığı'nın [*Taiping tianguo*] doğumunu ilan etti. Kendisinin de Gök Kralı [*Tian Wang*] olduğunu bildiriyordu ve o günden itibaren de fermanlarında bu unvanı kullanacaktır.[11]

Çinli asi liderlerin, yeni rejimin kuruluşu gerçekleşmiş olsa da olmasa da kendilerini yeni hanedanların kurucusu ilan etmeleri alışılmamış bir durum değildi, fakat bu bildiri Taipinglerin uzun vadeli niyetlerini açıklığa kavuşturuyordu. 1851 boyunca Taipingler Guangxi'nin güneydoğusunda kaldılar ve hem yerel kolluk kuvvetleriyle, hem de bazıları kendilerine karşı devletle işbirliği içinde olan eşkıya ve haydut gruplarıyla çarpıştılar. Bu ilk dönem çatışmalarının yaşandığı sıralarda Taipinglerin askerî örgütü de oluşmaya başladı.

Göksel Krallığı'nın kayıtlara geçen ilk fermanı Jintian'da yazılmıştır. 15 Ağustos 1851 tarihini taşıyan bu ferman, Taipinglerin ana kurallarını düzenler:

> İlk olarak, Gök'ün Buyruklarına uyun.
>
> İkincisi, erkeklerle kadınların yerlerini ayırın.
>
> Üçüncüsü, en ufak bir zarara sebep olmaktan kaçının.
>
> Dördüncüsü, yurtsever ve uyumlu olun ve her biriniz liderlerinizin dizginleyici ellerine itaat etsin.
>
> Beşincisi, aklınızı ve gücünüzü birleştirin ve çarpışmaya giderken savaş alanından kaçmayın.[12]

Kadınlarla erkeklerin ayrılması, önderliğe sorgusuz sualsiz itaat ve savaşa hazırlıklı olmanın önemi gibi buyruklar, Taiping önderliğinin düşünsel merkezinde yer alıyordu. Dinî öğe hakikaten de basitçe iliştirilmemişti: Buyruklar hareketin söyleminin ayrılmaz parçasıydı. Ahlâki, askerî ve sosyal ilkelerin ve Gök Krallığı fermanlarının hepsi dinî terimlerle ifade edilirdi:

> Taiping hareketi beyni yıkanmış bir ordu olarak biçimlendirilmişti, Taiping önderleri ülkeyi bununla ele geçirip düzen kurmayı umuyordu. Orduya model olarak Zhou hanedanının kurucusu Zhou Dükü'ne atfedilen ütopik bir organizasyon olan klasik Zhouli sistemi benimsenmişti. Bu sistemde askerî

11 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 37-50.

12 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 2, s. 103.

ve sivil örgütler birleştirilmişti. Halk, toplum için gerekli üretimi yapan, ihtiyaç doğduğunda silahlarını kuşanan çiftçi-askerlerdi. Subayları aynı zamanda yargıçlarıydı, idarenin askerî ve sivil yönleri de ayrılmamıştı.[13]

Taiping askerî örgütünün çekirdeği Jintian'da konuşlanmıştı ve yaklaşık 7.000 askerden oluşurdu. Askerî birimlerin örgütlenmesi konusunda Hong Xiuquan'ın adı geçer, fakat kendisinin güvenilir ikinci komutanı Feng Yunshan'ın yardımı da bu sürecin başarıya ulaşmasında önemli rol oynamıştır; iki önderi, 1850 yazındaki mucizevi iyileşmesi sonrasında kurtaran Yang Xiuqing'in de örgütün gerisindeki askerî deha olduğunu kabul etmek gerekir.

Taiping hareketinin kadınlar ve toprak sahipliğiyle ilgili iki ana ilkesi de Jintian'da konuşlandıkları dönemde kabul edilmişti. Kadınların hareket içindeki yerleri oldukça sıradışıydı. Kadınlar erkeklerden ayrı askerî birimlerde bulunurlar, ayrı kamp yerlerinde yaşarlardı. Cinsel ilişki evli çiftler arasında bile yasaktı, cezası ölümdü. Bu yasak Tanrı'nın inananlarına iffetli kalmayı emrettiği şeklindeki dinî inanca dayanarak uygulanıyordu. Kadınlar ve erkekler arasındaki ilişki ancak kardeşlik ilişkisi olabilirdi. Sözkonusu namus kurallarının devrim sürecinde sıkı örgütlenmiş ve oldukça devingen olan askerî güçler için gerekli disiplin kuralları olarak uygulandığı görülüyor. Üstü kapalı olarak gelecekteki belirsiz bir zamanda On Emir'e uygun şekilde evlilik ilişkilerine dönülebileceği varsayılıyordu, ama bu ancak Gök Krallığı'nın nihai zaferinin ardından mümkün olabilecekti. Taiping'in bu konudaki uygulaması pek istikrarlı olmamıştı, ele geçirdikleri bazı şehirlerde kadınlarla erkeklerin bir araya gelme yasağını uygulayabilirken, bu uygulamayı genelleştirememişler, özellikle de köylerde sürdürememişlerdi. Taiping liderleri ise bu uygulamadan muaftılar ve kendi haremlerine sahiptiler.[14]

Taiping hareketi için mülkiyet konusu önemliydi, bunun da sebebi muhtemelen asıl destekçilerin topraksız ya da çok az toprak sahibi ailelerden gelmesiydi. Bazıları harekete katılmadan önce topraklarından kovulmuştu, bazıları da daha kolay hareket edebilmek için satmıştı, sonuçta hepsi de malvarlıklarını Taiping'in "ortak hazinesi"ne katmışlardı. Bu, bir ilkel komünizm ya da geleneksel geniş Çin ailesinin ortak servetinin, Tanrı'nın çocuklarının ailesine genişlemesi örneği teşkil eder. "Ortak hazine" ilkesi daha sonra Taiping toprak hukukunun temeli olarak kullanılacaktı.

---

13 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 43. Özel isimler *pinyin* yazımına uygun olarak değiştirilmiştir. Zhou çiftçi-asker ordusu modelinin, daha sonra Çin'in günümüze kadarki döneminde ciddi yankıları olmuştur; Ming ordusunun sınır muhafızları sistemini oluşturmasında, ÇKP ile Kızıl Ordu arasında 1949'dan önceki ilişkide ve günümüz Çin'indeki Xinjiang Üretim ve İnşa Birlikleri üzerinde etkileri olmuştur.

14 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 45-6.

Jintian'dan Yong'an'a

Taiping isyancıları Gök Krallığı'nı bütün Çin'e yayma niyetiyle kitleler halinde Jintian'dan ayrılmıştı. Doğuya sonra da kuzeye doğru ilerleyip Mengshan sıradağlarının biraz doğusunda yer alan Yong'an kasabasını ele geçirdiler. 25 Eylül 1851'den 5 Nisan 1852'ye kadar burada kalacaklardı.

Yong'an dönemi Taiping önderliği için bir oluşum dönemiydi. Bu dönem, kendini bazı Taiping geleneklerinin mirasçısı olarak gören Komünist Parti'nin 1940'lar boyunca Yan'an'da geçirdiği zaman ile dikkat çekici paralellikler arz ediyordu. Jintian'da ve çevresindeki çatışmalar sırasında bir elit kesim ortaya çıkmış olmakla birlikte, liderler arası ilişkilerin hiyerarşiye dayanması Yong'an döneminde resmiyet kazandı. Jintian dönemine ait Taiping belgeleri, hareketin üzerinde yükselen yedi "kardeşler" grubundan bahseder. "Kardeşler"in ilk sırasında İsa vardır, onu kardeşi Hong Xiuquan takip eder. Daha sonra askerî kahraman Yang Xiuqing; Yang'a yakın olan İsa'nın ruhuna aracılık ettiğini iddia eden Xiao Chaogui; Tanrıya Tapanlar'ın asıl kurucusu olan Feng Yunshan; ilk din değiştirenlerden, rehinci Wei Changui; 1850 yazında Jintian'da büyük bir kuvvete öncülük etmiş, Guixianlı bir Hakka olan imparatorluk sınavlarının başarısız mağduru Shi Dakai geliyordu. Bu kardeşler takımı Taiping hareketinin ilk zamanlar özünü oluşturuyordu, fakat sonunda göksel işbirliğinin feci bir kavgaya ve kardeş katline dönüşüp kendini yok etmesinin aracı olacaktı.

Taiping isyancılarının halen Jintian'da bulunmalarına rağmen Gök Krallığı Xiao, Shi, Wei, Feng ve Yang'ı askerî birliklerin komutanları [*zhujiang*] olarak tayin etmişti. Yong'an'a yerleştikten sonra 17 Aralık'ta imparator edası ve diliyle, Büyük Hükümdar (ama Kutsal değil, zira bu sıfat Gök'ün Babası ve Göksel Ağabeyi İsa'ya aitti) statüsünü garantiye almak ve kendi çapında kral [*wang*] olmuş ama Göksel Krallığı'na bağımlı diğer beş kardeşin statüsüne resmiyet kazandırmak üzere bir ferman yayımladı. Xiao Batı Kralı [*Xinwang*]; Yang Doğu Kralı [*Dongwang*], Wei Kuzey Kralı [*Beiwang*]; Feng de Güney Kralı [*Nanwang*] olmuştu. Shi Yardımcı Kral [*Yiwang*] olacak ve Göksel Krallığı divanına yardımcı olarak doğrudan sorumluluk sahibi olacaktı. Yang Xiuqing'in sözkonusu düzenlemelerden önce atanmış olduğu görev olarak Doğu Kralı genel olarak Taiping yönetiminin kontrolü altında olacaktı. 1851 ya da 1852'de *Taiping Merasim Kuralları* [Taiping lizhi] yayımlandı. Taiping krallarının aile üyelerine, sivil ve askerî memurlara nasıl seslenileceği en ince ayrıntısına kadar anlatılıyordu. Bu bir yandan devrimci, yarı-Hıristiyan ve Mançu karşıtı duruşunu korumaya çalışan hareketin Qing imparatorluk sarayının Konfüçyüsçü uygulamalarını kendine model almasının bir başka örneğini oluşturuyordu.[15]

15 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 51-71; cilt 2, s. 107-8, 124-31.

Nanjing'e Yürüyüş

Canlanıp yeniden örgütlenen Taipingler Yong'an'dan çıkıp hedeflerine kalabalık nüfuslu Yangzi Nehri vadisini koyarak, Göksel Krallığı bütün Çin'e yaymak üzere harekete geçtiler. Qing yönetimine sadık askerî birliklerle karşılaşma ihtimalinin olduğu kasabalar ve şehirlerle toprak sahiplerinin kuvvetlerinin güçlü olduğu kırsal bölgelere uğramaktan kaçınarak, kuzeye, Guangxi sınırı boyunca Hunan'a doğru ilerlediler. Eyaletler ve ilçelerin doğal sınırlarını oluşturan, imparatorluk bürokrasisinin hükmünün geçmediği dağlık bölgelerden geçtiler. Hunan'daki direniş onları batıya yönelmeye zorlasa da uzak durmayı başaramadıkları bazı bölgelerin *gentry*lerine ait silahlı güçlerin kendilerine karşı koymaları gibi aksiliklere rağmen yolları boyunca insanları din değiştirmeye veya kendilerini desteklemeye ikna etmeyi başarmışlardı. İsyancılar Nanjing'e vardıklarında bir milyon kişiyi aşan bir güce sahip bir hareket haline gelmişti.

1852 sonbaharında, ana hedeflerinden biri olan Hunan eyaletinin başkenti Changsha'yı almayı başaramamış olsalar da, Hunan'ın kuzeyindeki Dongting Gölü'nde, Ocak 1853'te zaptettikleri Wuchang şehrine kuvvetlerini daha hızlı ilerletmelerinde yardımcı olacak bir donanma gücü için yeterince gemi ele geçirmeyi başarabileceklerdi.[16] Wuchang halkını askerî birimler şeklinde ve tabii ki kadın ve erkek birliklerini ayırarak örgütlediler ve bu birlikler de Nanjing'e yaptıkları bir sonraki seferde Taiping güçlerine katıldı. 9 Şubat 1853'te meşhur seramik şehri Jingdezhen'ın porselenlerinin dağıtımının ve ihracatının da yapıldığı, Jiangxi eyaletinin kuzeyinin ekonomisinde anahtar rol oynayan Yangzi Nehri limanı Jiujiang'ı ele geçirdiler. 24 Şubat'ta Anhui eyaletinin o zamanlardaki başkenti Anqing alındı ve 19 Mart'ta isyancı birlikleri Nanjing'e girdiler. Nanjing Çin imparatorluğunun ikinci büyük şehri ve 1368-1403 arası Ming hanedanının ilk başkentiydi, bu nedenle hem stratejik açıdan hem de Qing hanedanına verdikleri korkunun sembolü olarak isyancılar için önemli bir ödül sayılırdı.

Göksel Başkent

Hong Xiuquan Nanjing'in Büyük Barışın Göksel Krallığı'nın başkenti olabileceğine karar verdi ve adını Gök'ün Başkenti (Tianjing) olarak değiştirdi. Dışarıdan gelen Moğol ve Mançu rejimlerine göre ağırlıklı olarak bir Çinli hanedanı olan Ming hanedanının başkenti olması nedeniyle Nanjing'in

16 Wuchang bugün Wuhan şehrinin bir parçasını oluşturur ve 1911 Devrimi'nde ilk olayların meydana geldiği yerdir.

sembolik olarak büyük önemi vardı. Nanjing'e giderken asıl kardeşler grubundan iki kişi çarpışmalarda ölmüştü: Güney Kralı Feng Yunshan Guangxi-Guangdong'da yaşanan bir çatışmada düşmüştü, Batı Kralı ve İsa'nın sesinin aracısı Xiao Chaogui ise Changsha'da katledilmişti. Önemli bir destekçi olan Xiao'nun ölümü ciddi bir darbe oluştururken, Gök Krallığı'nın yakın müttefiki olan Feng'in ölümü Doğu Kralı Yang Xiuqing'i etkili bir pozisyona getirmişti.[17]

Nanjing'in başkent için uygun bir yer olup olmadığı ya da daha kuzeyde bir yer bulunması konusunda süren tartışmaya rağmen Taiping'in önderleri yeni krallıklarını yeni merkezleri Nanjing'de kurmaya koyuldular. Bazı araştırmacılar kuzeye ilerleyip Mançu başkenti Pekin'i almak yerine Nanjing'e yerleşmekle Taiping isyancılarının ejderha tahtını ele geçirme şansını kaybettiklerini ileri sürerler.[18] Hal böyleyken Taipingler Nanjing'den öteye geçmediler, yeni toplumu burada inşa etmeyi seçtiler. Nanjing'e saldıran yaklaşık bir milyon Taiping taraftarının yalnızca 20.000 kadarı Tanrıya Tapanlar'ın Guangxi'den gelen gerçek üyeleri ve destekçileriydi: Bu ilk dönem müritler hareketin elitlerini ve Nanjing'in yeni yönetici sınıfını oluşturacaklardı.

Geleneksel Konfüçyüsçü literatürün yerine Taiping'in alternatiflerini koyma niyetiyle aktif bir yayın programı başlatıldı. Konfüçyüsçü kavramların yerine Taiping'e ait olanların konduğu, çocukların ilk okuma kitabı *Klasik Üç Karakter*'in [*San zi jing*] yeni baskısı yapıldı. Hıristiyan kutsal kitabının Eski ve Yeni Ahitlerinin Çince baskıları Hong Xiuquan'ın açıklama notlarıyla birlikte hazırlandı; kendi hayat hikâyesiyle İncil anlatılarını birleştirmeye çalıştığından bu açıklamalar karmakarışık ve tutarsızdır. Bazı Batılı misyonerler bu çabadan çok etkilenmiş ve bunu, Hıristiyanlığa kitlesel bir dönüş için fırsat olarak görmüşlerdi.[19]

Hong Xiuquan'ın Göksel Krallığı gördüğü ilk rüyetlerinde ortaya çıkan ruhsal sorunları gittikçe ağırlaşmaktaydı ve Doğu Kralı, Yang Xiuqing bunu hareketin içinde Hong'un etkisini azaltmak, kendi etkisini artırmak için fırsat olarak görmüştü. Bunu da politik manevralarla ve yayımladıkları yazılı materyallerle kısmen başarmıştı. 1854'te Doğu Kralı'nın emriyle derlenen *Göksel Âlemin İlkeleri Kitabı* [*Tianqing daoli shu*] Taipinglerin Nanjing'de geçen bir yılının ardından devrimi canlı tutmak için derlenmiş uyanışçı metinlerden oluşuyordu: Aynı zamanda Doğu Kralı'nın artan otoritesini gönüllere yerleştirmek de amaçlanıyordu. Taiping hareketinin tarihini ve efsanelerini yeniden anlatıyor, fakat merkeze Göğün Kralı'ndan çok Doğu Kralı'nı yer-

17 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 64-71.

18 William James Hail, *Tseng Kuo-fan and the Taiping Rebellion*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1927.

19 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 75-8.

leştiriyordu. Doğu Kralı ordu ve idare üzerindeki gücünü artırmıştı ve Gök Krallığı idaresine memur alımı için geleneksel imparatorluk sınav sisteminin taklidi olan bir sınav sistemi getirmişti.

Liderlik kavgalarının dışında Taiping yönetiminin halletmesi gereken iki sorun daha vardı: Kadın-erkek ilişkileri ve toprak sahipliği. Seyyar savaş güçleri açısından akılcı ve pratik bir yol olarak görülebilecek olan kadın ve erkeklerin ayrılmasının yerleşik bir toplumda çok daha az anlamı olmuştu, öte yandan önderlerin büyük haremleri varken evli çiftler arasında cinsel ilişkiyi yasaklamayı gerekçelendirmek de güçtü. Muhalefetin güçlenmesi ve binlerce destekçinin kaybedilmesi korkusuyla Mart 1855'te bu konudaki bağnazlık terkedilip evliliklere izin verme kararı alındı.

Göksel Hanedan'ın Tarımsal Mülkiyet Sistemi [Tianchao tianmo zhidu] ya da daha çok bilindiği haliyle Taiping Toprak Hukuku, askerî organizasyon ilkelerini mümkün olan en fazla tahıl üretimini gerçekleştirebilmek için tarım idaresine uygulama girişimiydi. Toprağın yeniden dağıtımı amaçlanmıyordu, zira toprak Gök'ün mülkü olarak kalacaktı. Toprağın kullanımı ise çiftçilik yapıp kendi ihtiyaçları için yeteri kadar ürünü almaları ve ortak hazineye de önemli bir miktarda katkı yapmaları için aile gruplarına tahsis edilmişti. Düzenlemelerin uygulaması hiçbir zaman önemli bir boyuta ulaşmadı, ama temsil ettikleri fikirlerin, ekonominin merkezî kontrolü, toplumun militarize edilmesi gibi planların yüzyıl boyunca önemli yankıları olacak ve Çin Komünist Partisi de kendi toprak politikalarında Taipinglerin söylem ve anlayışından yararlanacaktı.[20]

Taiping'in Kuzey ve Batı Seferleri

Taiping önderleri Nanjing'e yeni hanedanlarının başkenti olarak yerleşmiş ve şehri Qing ordularına karşı özenle koruyor olmakla birlikte, Mançu imparatorluğunu yok etmeye de son derece kararlıydılar. Bu amaçla 1853 baharında kuzeydeki ve batıdaki sağlam bölgelerine iki ayrı sefer gücü yerleştirdiler. Taiping Kuzey Sefer Gücü'nün askerleri 1 Nisan'da eski ticaret merkezi Yangzhou'yu aldılar ve aralarına kuzey eyaletlerindeki dağınık Nian isyancı gruplarından askerler katılmasıyla sayılarını artırarak hızla Anhui ve Henan eyaletlerine doğru ilerlediler (aşağıya bkz.). Henan-Shanxi sınırında bulunan stratejik bir kasabayı iki ay süren bir kuşatmanın ardından ele geçiremediler, ama Zhili'ye (imparatorluk başkenti Pekin tarafından doğrudan yönetilirdi ve kabataslak şimdiki Hebei eyaletine denk gelir) girmeyi başardılar. Bohai Körfezi'nden denize ulaşan bir dizi nehre ve Büyük Kanal'a eri-

20 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 78-88, cilt 2, s. 364-408.

şimi nedeniyle önemli bir ticaret limanı olan Tianjin şehrinin kenar mahallelerine ulaştılar. Bu seferi düzenleyerek Tapingler aşırı genişlemişlerdi ve Gök'ün Başkenti'nden gönderdikleri takviye birliklere rağmen kuzey seferi hüsrana uğradı.[21]

Batı Seferi Güçleri 19 Mayıs'ta Nanjing'den ayrılıp daha önce Guangxi'den başlattıkları seferde ele geçirip sonradan Qing güçlerine kaptırdıkları Anhui eyaletinin başkenti Anqing'i yeniden ele geçirdiler. Sefer Gücü burada bölündü, güneye doğru ilerleyenler Nanchang'ı almada başarısız oldular, ancak Nisan 1854'te Hunan'daki Xiangstan'ı fethettiler. Bu büyük bir askerî başarı olmakla birlikte, Taiping isyancılarının yönetimi zirveye ulaşmıştı ve daha fazla büyüyemeyecekti.

Taiping Liderlik Krizi

Savaşlarda kayıplarla tükenmeye yüz tutan göksel kardeşler grubu bir de hizipçilikle bölünmüştü; her bir kralın hizbi ailevi, bölgesel ve kişisel bağlılık üzerine inşa edilmişti. Doğu Kralı Yang Xiuqing, en güçlü hizbi yönetiyordu ve diğer krallar, Gök Kralı (Hong Xiuquan), Kuzey Kralı (Wei Changui) ve Yardımcı Kral (Shi Dakai) karşısında bir tehdit oluşturmaktaydı. Liderlik kavgası 2 Eylül 1856'da Kuzey Kralı'na bağlı askerlerin Doğu Kralı'na suikastı ve ailesinden ve destekçilerinden toplamda 20.000'e yakın kişiyi öldürmeleriyle doruğa çıktı. İlahi liderlik efsanesini canlı tutmak adına Taipingler Doğu Kralı'nın Gök'e yükseldiğini duyurdular. Katliama Kuzey Kralı'nın tek başına mı karar verdiği yoksa otoritesi Doğu Kralı'nca gasp edilmiş olan Gök Kralı'ndan aldığı emirle mi hareket ettiği açık değildir, ama her durumda Kuzey Kralı ölümlerden ve rakibi Yardımcı Kral'ın ailesini yok etme girişiminden sorumlu tutulmuştu. Askerleriyle Hubei'de harekâtta olan yardımcı Kral intikam almak için Göksel Başkent'e döndü ve Gök Kralı'nı öldürtmek ve ailesiyle destekçilerini ortadan kaldırmak üzere kendi askerlerini görevlendirdi.

Bu durum geride yalnızca iki kralın, Gök Kralı'yla Yardımcı Kral'ın kalmasıyla sonuçlandı, fakat bu sefer de Gök Kralı'nın kardeşleri Hong Renda ve Hong Renfa ulu ve dengesiz ağabeyleri üzerinden güç elde etmeye başladılar. Yardımcı Kral Shi Dakai, Gök Kralı tarafından hem hükümetin hem de ordunun başına geçmeye ikna edilmişti, fakat o da Nanjing'de yalnızca 1856 Kasım'ının sonlarından 1857 Mayıs'ının sonlarına kadar kalacaktı. Bulunduğu konumun altı Hong kardeşler tarafından kazılmaktaydı ve onların destekçilerinin bile hayatı üzerinde ciddi tehdit oluşturduğunu hissetmişti. Sonunda

21 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 92-5.

kendi başkentine gitmek üzere yanına binlerce Taiping askerini ve bazı yetenekli bürokratları alarak Göksel Başkent'i terketti. Zaman içerisinde, Taiping'in idari, askerî ve politik merkezini mahvetmek takıntısı peşinde bu asi grubun aklını çeldiği Qing generali Zeng Guofan'ın tarafına geçip başbelası haline gelecekti.[22]

Sıkıntı içindeki yönetimin yardımına koşan aslında Hong kardeşler değil, Gök'ün Kralı Hong Xiuqian'ın Jintian ayaklanmasının ilk günlerinden beri destekçisi olan kuzeni Hong Rengan olmuştu. Hong Rengan, Guangxi'deki ilk isyanda yer almasına yaşı küçük olduğu gerekçesiyle ailesi tarafından izin verilmemiş, onun yerine Hong Kong'a gönderilip burada gençliğinde Hong Xiuquan'ı da etkilemiş olan Protestan misyoneri muhterem Issachar Roberts'dan eğitim almış biriydi. Hong Rengan bir süre Orta Çin Misyonu için çalışıp sonradan Hıristiyanlığı benimseyen Çinlilere öğretmenlik yaptı. Birkaç başarısız girişimin ardından 22 Nisan 1859'da Taiping başkentine ulaştı. Kuzeni onu son derece sıcak karşılamıştı ve birkaç hafta sonra kendisine büyük bir sürpriz yapıp onu artık bitip tükenmiş Taiping hiyerarşisinin Koruyucu Kral [*Gan wang*] konumuna yerleştirmişti.

Hong Rengan Taiping başkentine geldiğinde Guangxi'den Göksel Başkent'e gittikleri süre içinde dünyadan yalıtık yaşamış esas liderlere göre engin bir Protestanlık ve aslında dış dünya bilgisiyle donanmış haldeydi. Buradaki görevinin esas hedeflerini Taipinglere Hıristiyanlığın kendisinin anladığı anlamda doğru biçimini öğretmek ve Çin'de bulunan Batılı Hıristiyan toplumuyla Göksel Başkent arasında yakın ilişkiler kurmak şeklinde belirlemişti. Ayrıca idari reformları destekleyip Doğu Kralı'nın ölümünden sonra çöken bürokrasinin yerine yenisini oluşturdu. Gök Kralı'nın sağlık durumu kötüye gittikçe, Hong Rengan'ın gücü daha da arttı, fakat bu defa da iki yeni rakip, Hong'un gelişinden önce üst düzey generalliğe yükselmiş ve Hong'un unvanını almasından kısa süre sonra sırayla Kahraman Kral [*Ying Wang*] ve Sadık Kral [*Zhong Wang*] unvanlarını almış olan Chen Yucheng ve Li Xiucheng, ortaya çıkmıştı. Chen'in ve özellikle de Li'nin aksine Hong'un ordu üzerinde herhangi bir yetkisi ve gücü yoktu, bu yüzden kısa sürede kenara itildi.

Zeng Guofan ve Hunan Ordusu

Taiping'in önde gelenleri hizip çatışmaları, ardından gelen katliam ve başarılı olamayacakları Göksel Krallığı kurtarma girişimleriyle meşgulken, Qing hanedanı tarihte kimsenin başaramadığı ölçüde iktidarını tehdit edebilmiş

22 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 109-15, 118.

bu isyanı durdurmak için yeni stratejiler planlamaktaydı. Taiping güçlerinin Nanjing'e doğru ilerlerken yaşadıkları bir yenilgi Hunan eyaletindeki Xinning şehrine yaptıkları saldırı sonucu gelmişti. Hunan'da konuşlanan Quing ordusunun düzenli birlikleri Taipinglerin üstesinden gelebilecek durumda değildi, ama *gentry*'nin toplayıp örgütlediği yeni tarzda bir ordu isyancıların saldırılarını geri püskürtmede başarılı olmuştu.[23] Mançular da sonunda ancak böyle bir ordunun işe yarayabileceğini kabullenmişlerdi. Yüzyıllardır devam eden, bölgesel ordulara izin vermenin büyük bir risk olabileceği kabulü böylece kırılmış oluyordu: Devletin özenle bir dengeye oturtulmuş politik yapısını tehdit edebilirler ve kendi bağımsız askerî gücüne sahip bölgesel feodal krallıkların kurulmasına sebep olabilirlerdi. Taiping isyanı ve bölgesel orduların ilk etapta isyanı bastırmadaki başarısı üzerine önceki gelenek bir kenara bırakılacak, ancak daha sonra bu çözümün Qing hanedanı için ölümcül sonuçlar doğuracağı ortaya çıkacaktı. Bu yeni bölgesel ordulardan doğan askerî güçler yalnızca Mançu hanedanının değil, 1911 Devrimi'nde bütün imparatorluk sisteminin de sonunu getirecekti.

Bu askerî reformların asıl yaratıcısı, İmparatorluk Sivil Servis memurlarından Hunanlı Zeng Guofan'dı (1811-1872). Sırf Taiping isyanına karşı, Quing sarayının 1852 ve 1853'te gönülsüzce devreye soktuğu yerel *gentry* milis orduları için atanan 43 amirden biriydi. Zeng, Hunan'da kendisine verilen görevi yerine getirmesine ilişkin bir ümit varsa eğer, bunun küçük bir yerel milis kuvvetinden çok daha fazlasını gerektirdiğini hemen anlamış ve güçlü, sıkı disiplinli bir eyalet ordusu kurmak için kolları sıvamıştı. Bu yeni tarz ordu için kırsal bölgelerden asker toplanıyordu ve her birim aynı köyden olan, aynı lehçeyi konuşan kişilerden oluşuyor, onların sadakatle bağlı olduğu bir subay tarafından yönetiliyordu. Bu subaylar Zeng Guofan'a karşı doğrudan sorumluydu. Zeng, Çin ordusunda pek görülmediği halde, askerlerine ücretlerini düzenli olarak ödüyordu, iç gümrük gelirlerini (lijin ya da likin vergisi) kullanma hakkının olması da bunu onun için mümkün kılıyordu. Zeng bu yeni ve heterodoks askerî yapılanmanın İmparatorluk Sarayı'nın Sansür Dairesi'nden geçebilmesi için yapılanların yalnızca bir kısmını bildirmişti.

Zeng'in yeni ordusu 1853'te kuruldu ve Taipinglerle ilk karşı karşıya gelişleri 1854'ün başlarında oldu. İlk çatışmalarda bazı terslikler yaşansa da, kendi eyaleti Hunan'da, 1 Mayıs 1854'te Xiangtan'da ve Temmuz'da Yuezhou'da yaşanan çarpışmalarda önemli zaferler kazandılar. Aynı yılın Ekim ayında Zeng'in birlikleri Yangzi Nehri kıyısındaki Wuchang ve Hanyang'ı geri aldı. Hükümet güçleri ayrıca Nanjing'in kuzeyinden ve güneyinden Taiping bölgesini kuşattı, bu kuşatma ancak Temmuz 1856'da, Taiping birlik-

23 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 66-7.

lerinin Hunan ordusuyla yaptığı savaşlardan çekilip yeniden düzenlenmelerinden sonra kırılabildi.[24]

1860'ta Zeng Guofan, yaklaşık olarak bugünkü Jiangsu ve Jiangxi eyaletlerine karşılık gelen Orta Yangzi bölgesi Liang Jiang'ın genel valisi ve aynı zamanda Taiping isyanını bastırmakla görevli İmparatorluk Komiseri olarak atandı. Babasının ölümü nedeniyle yas tuttuğundan bir süre kenarda kalmıştı, ancak sonra mücadelesini sürdürmek için daha fazla güç ve daha fazla bütçeye erişim imkânıyla geri dönmüştü. Görevlendirilmesi uzun zamandır devam eden hiçbir memurun kendi eyaletinde çalışamaması kuralının ihlali idi. Bu da Qing imparatorluğuna yönelik tehdidin ciddiyetinin ve sarayın saltanatını korumak için taviz vermeye hazır olduğunun başka bir göstergesiydi. Zeng kendi Hunan ordusuna katkı için Aşağı Yangzi vadisinde konuşlanan Li Hongzhang komutasındaki Huai ordusunun ve Zuo Zongtang'ın komutasında Hunan'da ortaya çıkmış ve Zhejiang'da ve Yangzi'nin güneyindeki diğer bölgelerde mevzilenmeye çabalayan benzer bir gücün kurulmasını destekledi. Zeng Taiping güçlerinin ortadan kaldırılması için dikkatli bir strateji izlemiş ve mevzilerini teker teker yok etmişti, ancak bu zaferler Zeng Guofan'ın parlak taktikleri kadar Taiping hareketinin iç çekişmeleri sayesinde kazanılmıştı.

Göksel Başkent'e son saldırı 1862 yazında başladı, ancak Nanjing, 19 Temmuz 1864'te Zeng Guofan'ın kardeşi Zeng Guoguan şehrin duvarlarının bir bölümünü aşıp geçene kadar Qing güçlerinin eline geçmeyecekti. Taipingler teslim olmayı reddetmişti ve Zeng Guofan'ın İmparatorluk Sarayı'na bildirdiğine göre son saldırıda 100.000'den fazla insan öldürülmüştü. Şehrin büyük bölümü yakılıp yıkılmıştı. Gök'ün Kralı, krallığının çöküşünden kısa bir süre önce, 1 Temmuz 1864'te muhtemelen aldığı bir zehrin etkisiyle ortaya çıkan uzun bir hastalık sonucu can vermişti. Ölümü birkaç gün gizli tutulmuş ve yerine oğlu Genç Kral geçmişti, ancak Taiping yönetimi sona ermiş ve Zeng ile müttefiklerine yalnızca Nanjing çevresindeki lidersiz ordu kalıntılarını temizlemek kalmıştı.[25]

Batılılar ve Taiping Göksel Krallığı

19. yüzyıl ortalarında Çin'de yaşayan çoğu Batılı, Hıristiyan öğretisi temelli görünen bir devrimci hareket haberinden etkilenmiş ve cesaret kazanmıştı.

24 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 96-109. *Xiang*, Hunan eyaletinin eski adıdır, aynı zamanda bugün de eyaletin adının kısaltması olarak kullanılır. Wuchang ve Hanyang günümüzdeki Wuhan şehrinde yer almaktadır.

25 Michael, *Taiping Rebellion*, cilt 1, s. 164-75; Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 753.

Taiping Göksel Krallığı'nın yükselişiyle ilgili haberler Ağustos 1850 gibi erken bir zamanda *Chinese Repository* dergisinde çıkmıştı ve başlangıçta –Batılıların ticari çıkarlarının en fazla olduğu– Guangdong eyaletinin yakınlarında gerçekleşen pek tanınmayan ve güçlü bir isyan hareketinin yarattığı telaşın yerini sonradan Taipinglerin Avrupalı ve Amerikan misyoner kuruluşlarının yakın müttefiki olabileceği umudu almıştı. İsyancılarla ilk temas İngiliz donanması ve sonra misyonerleri tarafından kurulmuştu. Taiping sisteminin mahiyetini inceleyip başta Hong'un İsa'nın küçük kardeşi olduğu iddiası olmak üzere, Hong Xiuquan ve yanındakilerin ruhani savlarını görünce, misyonerlerin baştaki ilgisi sona ermiş ve Taipingler Çin'de bulunan çoğu Batılı Hıristiyan tarafından şarlatan ilan edilmişti. Sonradan Doğu Sichuan'a piskopos olarak atanacak olan bir misyoner tarihçinin anlatımıyla, "Taiping liderlerinin ideallerinin bozulması ve harap hale gelen eyaletler nedeniyle... [Batılıların] tavırları İmparatorluk Yönetimini desteklemeye döndü". Hong Xiuquan'ın "yarı eğitimli meraklı biri"nden daha fazlası olmadığını düşünen misyonerler hayal kırıklıklarında mutabıktı ve Hong Xiuguan'ın önceki açıklamalarına dayanan beklentilerin ve kutsal kitabı dağıtma hevesinin giderek gerçeğe dönüştüğünü itiraf ettiler. Taiping isyanı sırasında Çin'de bulunan Galli öncü misyoner Dr. Griffith John, Batılı misyonerlere iyimserlik kazandırmak için Taipinglerin yenilgisine olumlu bir yerden bakmayı deniyor ve sonuç olarak "Tanrı bu topraklarda isyancıları hezimete uğratarak putperestliğin kökünü kazımakta. Onlar sayesinde ve yabancı misyonerlerin yardımıyla, yerine Hıristiyanlığın tohumlarını ekecek," diyordu.[26]

Batılıların kendi ticari ve diplomatik menfaatlerini koruma arzusu onları Taipinglerle mücadelesi sırasında Li Hongzhang'ın Huai ordusuna destek de verecek olan Gönüllü Birlikler (daha kaba ama muhtemelen daha doğru ifadeyle paralı ordu) kurmaya itmişti. Bu ordu Amerikalı bir kabadayı olan Frederick Townsend Ward tarafından düzenlenip eğitilmiş, Ward'ın 1863'te savaşta ölmesinin ardından yerine İngiliz memuru Charles G. Gordon geçmişti. Taipinglere karşı savaşta gösterdiği başarılar nedeniyle zamanın İngiliz vakanüvisleri tarafından "Çinli" Gordon diye adlandırılmıştı, fakat bu lakap Sudan'da kahramanca ölmesinin ardından değişmiş ve Batı'daki tarih kitaplarında daha çok Hartumlu Gordon olarak yer almıştı. İmparator Batılılarca yetiştirilen birliklere iyimserlikle Daima Muzaffer Ordu [*Chang-sheng jun*] adını vermişti: Taiping isyanının bitirilmesinde küçük bir rolleri olmuştu, oysa asıl övgüyü Zeng Guofan, Li Hongzhang ve yeni model orduları hak ediyordu.[27]

---

26 Frank Houghton, *China Calling*, China Inland Mission, Londra, 1936, s. 36-7, 111.

27 Li, *Zhongguo Jin bainian zhengzhi shi*, s. 95-6; Prescott Clarke ve J.S. Gregory, *Western Reports on the Taiping*, Croom Helm, Londra, 1982.

Nian İsyanı

1851 ve 1868 arasında gerçekleşen Nian orduları *Nianjun*'un isyanı, hemen hemen Taiping isyanıyla aynı zamanlara rastlasa da Çin'in güneyinden ziyade kuzeyini etkilemişti. İki hareket de aslen köylülerin ve mülksüzlerin gizli örgütü şeklinde oluşmuştu, fakat aralarında ciddi farklılıklar vardı: İkisi arasında örtüşen bazı noktalar ve hatta biraz da işbirliği sözkonusuydu, ama özünde iki ayrı harekettiler. Taipinglerin tersine Nian'ın tek bir karizmatik lideri yoktu, ancak yaygın destek gören ayrı ayrı komutanları vardı. Mançu Qing hanedanı iktidarına karşıtlık dışında Nian'ın ideolojik bir temeli de yoktu. Beyaz Lotus örgütüyle tarihsel bağları ya da en azından Beyaz Lotus geleneğine bağlılıkları biliniyor olsa da Nian'ın belli bir dinsel veya ideolojik bir kimliği yoktu: Kuvvetleri aslında köylerdeki meşru müdafaa örgütlenmelerinden ortaya çıkan silahlı yasadışı gruplardan oluşuyordu. Bu gruplar herkesin hatırlayacağı ta kıtlık zamanlarında örgütlenmişti ve 19. yüzyılda Qing memurlarına karşı başıboş ittifaklar şeklinde birleşmişlerdi.[28]

Nian'ın merkezini, bugünkü Henan, Shandong, Jiangsu ve Anhui eyaletlerinin sınırlarına uzanan, Huai nehrinin kuzey bölgesi (*bei* kuzey anlamına geldiğinden, *Huaibei* olarak bilinir) oluştururdu. Bölge, Kuzey Çin düzlüklerinin güney sınırlarında bulunur ve kumlu fakir toprağı, yıllık düşük yağış miktarı ve sık sık yaşanan kıtlıklarıyla bilinir. Bölgede yetişen başlıca tahıllar darı ve sorgum ailesinden gelen *gaoliang*'dır.[29] Kıtlık hep var olan bir tehlike olsa da Sarı Nehir'e yakınlık ve düşük drenaj nedeniyle Huaibei bölgesi zaman zaman sel felaketlerine de maruz kalırdı ve sellerle kıtlıkların aynı yıl içinde olup olmayacakları kestirilemezdi. 1851'den 1853'e kadar seller olağanüstü derecede sertti ve Temmuz 1853'te Sarı Nehir taştı, Henan eyaletindeki ana bentlerden birini yıkıp geçti, okyanusa doğru oyarak açtığı yeni yatağı boyunca kasaba ve köyleri mahvetti. Kaçınılmaz olarak büyük can kaybı ve yaygın bir kıtlık yaşandı ve tam da bu ümitsiz ve çaresiz zamanda Nian isyanı şekillenmeye başladı.[30]

"Nian" sözcüğünün kökeni ve anlamı belirsizdir ve Kuzey Çin halkı için o zamanlar ne anlama geldiği konusunda tam bir mutabakat yoktur: Açık olan yalnızca bu ismin yönetici ve toprak sahibi sınıflar tarafından kullanılan aşağılayıcı bir adlandırma olmayıp Nianların kendilerinin kullandığı bir

28 Chiang, Siang-tseh, *The Nien Rebellion*, University of Washington Press, Seattle, 1954; Elizabeth J. Perry (der.), *Chinese Perspectives on the Nien Rebellion*, M.E. Sharpe, New York, 1981.

29 Sorghum kuraklığa ve ısıya dayanıklılığı nedeniyle sıcak ve kuru yerlerde yetişebilen bir tahıldır. Çoğunlukla yem olarak yetiştirilse de insanlar da tüketebilir. Pirinç ve diğer kaliteli tahılları bulmak mümkün olmadığında kırsal bölgelerde yaşayan insanların besin kaynaklarından biridir.

30 Chiang, *The Nien Rebellion*, s. 2-3; Perry (der.), *Chinese Perspectives on the Nien Rebellion*, s. 38-42.

isim olduğuydu. En zorlama açıklama ise *nian*'ın ahşap bir değneğe dolanmış kâğıt şeritlerinden yapılan bir tür fener olduğuydu. Yağa veya içyağına (hayvansal yağ) batırılır ve tutuşturulup gece etkinliklerinde fener olarak kullanılırdı. "Nian" ayrıca isyancı grupları oluşturmak üzere bir araya gelen insan topluluklarını ve onların bu fenerleri taşımalarıyla oluşan ilişkiyi ya da kâğıt şeritler gibi sıkıca birbirlerine bağlı olduklarını ifade ediyor da olabilir.[31]

Nian Taipinglerin Gök Krallığı gibi bilinçli ve gelişmiş bir ideolojiye sahip olmasa da Kuzey Çin'de Mançulara karşı uzun bir direniş tarihi olan Beyaz Lotus örgütünün geleneklerinden epey etkilenmişti: Yerel yöneticiler isyan sırasında Nian'ı Beyaz Lotus'un kalıntıları olarak gördüklerini bildirmişlerdi. Nianlar Beyaz Lotus üyeleri arasında âdet olduğu gibi sakallarını kırmızıya boyuyordu: Kırmızı Ming hanedanının rengiydi ve Minglerin hatırasına olan bu duygusal bağ tüm hareketin lideri olmaya yaklaşan Nian haydutlarının tek şefine verilen unvanda görülebiliyordu. Kendisine Ming Hanedanı'nın vekâletiyle Büyük Han Kralı deniyordu [*Da Han Mingming wang*]. Unvandaki Han sözcüğü Han Çinlilerinin Mançulara olan muhalifliğini, "vekâlet" sözcüğü ise 17. yüzyılda ölmüş olan Ming hanedan üyelerinin adına Gök'ün vekâletinin isyancılara geçtiğini simgeliyordu.

Nianların tercih ettikleri *modus operandi* atlı akınlarıydı. Nianlar ata iyi binerlerdi ve gezici akıncılık da hareket kabiliyetlerini engelleyecek büyük nehirlerin olmadığı arazilerden oluşan Kuzey Çin düzlüklerine uygun bir yoldu. Soygunculuğun yanında şantaj ve fidyecilik işlerinde de uzmandılar, her türlü kaçakçılık işine, özellikle de yüzyıllarca devlet tekeli altında kalmış olmasına rağmen kaçak tuz satımına bulaşmışlardı. Tuz kaçakçıları gece iş görürdü, bu yüzden onlara "tuz baykuşları" denirdi, tehlikeli ama oldukça kazançlı olan bu iş Nianlara iyi bir gelir getirmişti ve bu sayede örgütün önderleri de örgütsel yeteneklerini ve otoritelerini artırmıştı.[32]

Nian grupları otoritelerini asıl imparatorluk döneminde Çin'in kırsal yaşamının bir parçası olan köy toplulukları arasındaki kavgalara karışmalarıyla elde etmişlerdi: Genellikle köylülerin yöneticilere olan hınçları isyana dönüştüğü zaman yerel toplulukların liderliğini üstleniyorlardı. 1853'e kadar her biri, Beyaz Lotus ya da Gök ve Yeryüzü Derneği gibi diğer gizli örgütleri anımsatan *tangzhu* ya da "loca üstadı"nın otoritesi altında olan bağım-

31 Sözlük tanımları böyle bir bağlamda ancak bir yere kadar yararlı olabilir, zira *nian* gibi bir diyalekt sözcüğü ile bir karakter arasında her zaman birebir bir karşılık sözkonusu değildir. Huaibei bölgesindeki pek çok gizli örgütten biri de *Niezi hui*'ydi; bunlar çeteler halinde bir araya gelmiş (*nice*) haydutlardı ve oldukça farklı karakterlerle yazılan bu iki kelimenin yerel telaffuzları arasında bir bağlantı olabilir.

32 Nian'ın faaliyetleri ve örgütlenmesi, 16. yüzyılda zaptedilene kadar sorunlu İngiltere-İskoçya sınırında faaliyet gösteren yağmacı aile çeteleri olan Sınır Akıncılarına çok benzemektedir.

sız eşkıya grupları olarak varlığını sürdürdü. 1852-53 kışı boyunca çeşitli eşkıya gruplarını bir araya getirip birleştirmek için kararlı girişimler vardı. İşte, 16 Nian grubunun başlarının büyük kaynaklarını tek bir önderin, Zhang Lexing'in hâkimiyeti altında toplamayı kabul etmeleri bu günlere rastladı. Bu yasadışı önderler yeni bir bayrağa kurban sundular; bu, artık onların, eşkıyalıktan düpedüz isyancılığa geçmelerinin işaretiydi. Yerel vali henüz başlangıç halindeki bu isyanı çok eskiden beri uygulanagelen bir tarzda, Zheng ve yandaşlarını resmî olarak destekleyip himaye edilen bir milis kuvvetinin içine sokmak suretiyle önlemeye karar verdi. Böylece Nian birliği düşüncesi en az iki yıl ertelenmiş oldu.

1855'in sonlarında ya da 1856'nın başlarında Nian'ın birliği için bir girişim daha oldu, bu sefer yine Zhang Lexing'in liderliğinde beş büyük grup şeklinde bir düzenleme düşünülmüştü. Ocak 1856'da Zhang resmen İttifak Lordu olarak atanmış, dahası zengin bir simgesel unvan olan Ming Hanedanı'nın Vekâletiyle Büyük Han Kralı unvanını almıştı. Beş büyük Nian birliği ise ironik biçimde nefret ettikleri Mançuların sancak örgütlenmesinin aynısı olan belli renklerle tanımlanan sancaklar [*qı*] şeklinde örgütlenmişti. Bu durum Nian askerî örgütlenmesinin merkezîleşmesinde önemli bir adımı temsil ediyordu, ancak sözkonusu düzenlemenin temelinde Nian önderlerine ciddi bir destek alanı sağlayan, güçlü bölgesel klan sistemi bulunuyordu.[33]

"Duvar" Toplulukları ve Nian Süvarileri

Huaibei bölgesindeki Nian köyleri "toprak duvarlar" ile savunuluyordu. Bu tür savunma araçlarına Çin'in kırsal bölgelerinde pek sık rastlanmasa da, Nianların bunları kullanma biçimi oldukça özgündü. Duvarları tuğlalarla güçlendirilmişti ve üzeri de bir kuşatma sırasında küçük birliklerin korunması için korkuluklarla kaplanmıştı. Bu yapıların ilk olarak Huabei bölgesinde kullanıldıkları kesin olmamakla birlikte 1855'te Taiping isyanının kuzeye doğru yayılmasıyla aynı dönemlerde devlet güçlerine karşı isyan eden köylerin kayıtlarında yer aldığı biliniyor. 1856 ve 1859 arasında Nianlar güçlerini Anhui eyaletinin kuzeyinde Sha ve Hui nehirleri arasında kalan bölgedeki bu duvarlarla korunan bir grup köyde yoğunlaştırmıştı. Bu köylerin bazıları Nianlar tarafından ele geçirilip birleştirilmişti, öte yandan zalim yerel yöneticilerin yağmalarına karşı çaresiz kalan zavallı köylülere destek veren eşkıya gruplarına önemli bir halk desteğinin olduğu anlaşılıyordu.[34]

Çin'deki köylü hareketlerinde atlı akınlarına pek rastlanmazdı: Arazinin

33 Chiang, Siang-tseh, *The Nien Rebellion*, s. 20-31.

34 Chiang, Siang-tseh, *The Nien Rebellion*, s. 32-44.

dağlık, yolların bozuk ve süvari birliklerinin hareketini engelleyebilecek irili ufaklı pek çok nehrin bulunduğu Güney Çin, bunun için pek elverişli bir yer değildi. Ancak Çin'in kuzeyinde atlılar isyanlarda ve isyanların bastırılmasında yüzyıllarca önemli bir rol oynamıştır. Moğolların ve Mançuların binicilik yetenekleri dillere destandı, Müslüman Hui (Dungan) askerlerinin desteğindeki süvari birlikleri de Kuzeybatı Çin'deki askerî örgütlenmede önemli rol oynuyordu. Nian süvarileri de devlet güçlerini seyyar savaş taktikleriyle alt ederek bu geleneğin bir parçası olmuşlardı. İhtiyaçları için genelde kendi bölgelerinin dışına akınlar düzenler, ganimetlerini alıp duvarla çevrili köylerine geri dönerlerdi. Nianların 1869 itibarıyla 20.000 atlarının olduğu tahmin ediliyordu: Bu atlardan bazıları kendi köylerinde besledikleriydi, diğerleri ise akınları sırasında ele geçirdikleri ya da kuzeydeki tüccarlardan satın aldıklarıydı.

Nian Hareketinin Bastırılması

1855 ve 1865 arasında Qing devleti tarafından Nianlara karşı görevlendirilen birlikler, başta Moğolların meşhur askerî kahramanı Prens Senggerinchin komutasındaki süvariler olmak üzere imparatorluk ordusunun unsurlarıydı. Mançuların Sancak birlikleri ve etnik Han Çinlilerinin Yeşil Bayrak ordusu ne isyancıların devlet aleyhine yarattıkları tehdide karşılık vermek için yeterli eğitime ve motivasyona sahipti ne de yeterli sayıda askere ve ata. 1865 baharında doğu eyaleti Shandong'a bağlı Caozhou'da Senggerinchin'in pusuya düşürülüp öldürülmesi ve askerlerinin yenilgiye uğratılması, imparatorluk güçlerinin Nian'ı yenme şansını yakalayan tek birliğinin sonunu getirmiş oldu. Senggerinchin, ölümünün ardından Mançular ve bölgesel yöneticiler tarafından taltif edildi ve Mançuların Atalar Tapınağı'nda kutsandığı gibi, Shandong eyaletinde bugün de var olan tapınaklarda hep anılır.[35] Taiping isyancılarına yönelik son harekâtın ardından, 1862'de, devlet yeni oluşturulan Hunan ordusunun birliklerini kuzeye sevk edebilecek durumda olsa da bu ancak isyancılara karşı yeni orduların kurulup Senggerinchin'in yerine İmparatorluk Komiseri olarak Zeng Guofan'ın getirilmesiyle gerçekleşecekti. Zeng Guofan, Hunan ordusunun yerine daha yeni ve zinde olan Huai ordusunu geçirdi ve kuzeye gidip Nian hareketini bastırmalarını emretti.[36] 1865'te Nianlar güçlerinin zirvesine erişmiş bulunuyordu. Taiping'in Pekin'e yönelik başarısız seferine asker göndermiş ve iki Qing karşıtı ordunun

35 Sechin Jagchid ve Paul Hyer, *Mongolia's Culture and Society*, Westview Press, Boulder, 1979, s. 145. Latin alfabesiyle yazılan modern Çincede adı Senggelinqin'dir.

36 Chiang, *The Nien Rebellion*, s. 100-30.

etkinliklerinin koordine edilmesi girişiminin parçası olarak 1863'te Qing güçlerinin bir saldırısında öldürülmüş olmasına rağmen, Nian lideri Zhang Lexing Taiping hiyerarşisindeki krallardan biri olarak atanmıştı.

Zeng Guofan, 1865 baharının sonlarında emrindeki Huai ordusu birliklerini kuzeye sürdü. İsyancıları yalnızca imha etmek amacıyla hareket eden önceki komutanların aksine, Zeng Nian hareketinin toplumsal kökenini anlamaya çalışmıştı. Yeryüzü duvarı topluluklarını inceledi ve Nian atlı akıncılarının dönüşünü engellemeye çalışırken, köylülerin eşkıya gruplarına karşı savunmalarına destek verdi. Huai güçlerinin komutanı olarak Zeng'in emrinde bulunan Li Hongzhang, Nian isyancılarının merkezi olan Huaibei bölgesinden asker toplamaya karar verdi: 1868'de Huai ordusunun belki yüzde 70 kadarı Huabei'den toplanmış olabilir. Bu durum Nian'ın köylerden beklediği desteği engellemişti. Li ayrıca etkin bir şekilde, başta o zamanın Çin'inde en ileri silahlar olan namludan doldurmalı tüfekler olmak üzere, Batı'nın askerî teknolojisini de benimsemişti ve ayrıca seyyar Nian güçlerine karşı oldukça başarılı olan süvari birliklerini geliştirmişti. Emrindekilerle yakın ilişkiler kurup Huai ordusunun teşkilatını merkezîleştirmişti.

Yeniden canlanmış olan devlet güçlerinin baskısı altında Nian, Doğu ve Batı grubu olarak ikiye ayrılmak durumunda kaldı, Batı grubu Müslüman ayaklanmasına katılmak üzere Shaanxi'ye doğru yola çıkarken, Doğu grubu stratejik açıdan önemi olan Büyük Kanal'a saldırmaya yoğunlaşmıştı. Huai ordusu ise Nian köylerinde başarılı bir kuşatma sürdürüyordu. Bu durum Nian gruplarının halk desteğinden mahrum kalmasına ve ihtiyaç kaynaklarına ulaşma imkânının azalmasına yolaçmıştı. 1867-68 kışında Doğu Nian yok edildi. Batı Nian ise isyancı Hui Müslümanlarıyla bağlantı kurmayı başaramamış ve 1868'de askerî birliklerinin Huai ordusu tarafından yok edileceği Huabei'ye geri dönmüştü.[37] Nian isyanı sona ermişti, ancak mistik izleri Huaibei bölgesi halkının hafızasında kalacak, sonraki kuşakların isyancıları ve devrimcileri tarafından daha sonra yeniden alevlendirilecek ve devam ettirilecekti.

Müslüman İsyancılar – Yunnan, Shaanxi ve Gansu'da Hui İsyanı

İslâm Çin'deki dinler arasında ilk akla gelenlerden olmasa da, Orta Krallık'ta 8. ya da 9. yüzyıldan beri Müslümanlar yaşamaktaydı ve 21. yüzyılın başında Çin'de toplam Müslüman nüfusu önemsizmiş gibi görülmekle birlikte 20 milyon civarındaydı. Çin'in her tarafında Müslüman topluluklar bulunmak-

37 Chiang, *The Nien Rebellion.*

la beraber en büyük ve en özgün olanı kuzeybatıda, Orta Asya sınırlarına yakın bölgede ve güneybatıda özellikle Yunnan eyaletinde bulunmaktaydı.[38]

19. yüzyılın Müslüman ayaklanmaları genelde birbiriyle ilişkili ayaklanmalar dizisi olarak görülür, ancak aslında 19. yüzyıl ortalarında Müslümanları ilgilendiren üç büyük şiddet olayı coğrafi olarak oldukça farklı bölgelerde baş göstermişti ve farklı ekonomik ve toplumsal sebeplere dayanıyordu. İlk isyan Çin'in güneybatısında Yunnan'da ortaya çıktı, 1855'ten 1873'e kadar sürdü ve Birmanya dilinde Müslümanlar için kullanılan bir kelime olan Panthay İsyanı olarak anılır. İkincisi kuzeybatı eyaletleri Shaanxi ve Gansu'da ortaya çıkan Hui İsyanı'ydı, yaklaşık olarak 1862'den ve 1878'e kadar sürdü. Hui, genelde Orta Asya dillerini değil Çince konuşan Müslüman topluluklara verilen addır. Üçüncüsü ise 1865'ten 1873'e kadar süren, Orta Asya'da Kaşgarlı Yakup Bey önderliğindeki isyandı. Bu dönemde Qing hükümeti asıl olarak Taiping Göksel Krallığı'na ve daha az ölçüde Nian ordularına yönelik yapılan harekâtlarla meşguldü ve ilk zamanlarda Müslüman ayaklanmalarına müdahale edecek esaslı birlikleri sevk etme fırsatını bulamamıştı. Taiping ve Nian isyanları bastırılınca Qing kuvvetleri dikkatlerini Müslümanlarınkini bastırmaya, ya da kendi deyişleriyle, çok sert şekilde gerçekleştirdikleri "pasifize" etmeye çevirebildi. Bu isyanların sınıflandırılması önemlidir ve terminolojiye de dikkat çekmek gerekir: Bunların hepsini isyan olarak adlandırmak, özellikle Batı Çin olmak üzere meydana geldikleri her bölgede Qing yönetiminin meşruiyetini kabul etmek anlamına gelir ve böyle bir meşruiyete bu bölgelerdeki Çinli olmayan toplulukların çoğu tarafından itiraz edilmektedir.

Yunnan

1855 kışı boyunca Lin'an'daki (bugün Güney Kunming'deki Jianshui ilçesi) Han ve Hui gümüş madencileri arasında maden çıkarma hakları konusunda uyuşmazlık meydana geldi. Hanlara ait alanlardaki kaynaklar neredeyse tükenmişti ve Hanlar Huilere ait madenlerde çalışmak istiyorlardı. Ne var ki Hui madencileri de aynı sorunlardan muzdaripti ve Hanların taleplerini geri çevirdiler. İki taraf da yargıya başvurdu ve Hanların Hui madenlerinde çalışma talepleri reddedildi. Ekonomik uyuşmazlık iki topluluk arasında şiddet olaylarına dönüştü ve sayısız Hui Han komşuları tarafından katledildi, hayvanları öldürüldü, çiftlikleri imha edildi. Bu durum en az 700 aileyi etkiledi. İntikam için yüzlerce Hui, Ma Linghan adındaki bir adamın öncülüğün-

38 Michael Dillon, *China's Muslims*, Oxford University Press, Hong Kong, 1996; *China's Muslim Hui Community: Migrations, Settlements and Sects*, Curzon, Londra, 1999.

de Kunming'den birkaç mil ötedeki Xiaobanqiao'da toplanıp tespit edebildikleri kadarıyla katillere yardımcı olmuş herkese saldırdılar. Devlet görevlileri Huileri kışkırtıcı ilan edip çatışmaların mimarı olarak gösterdiler ve 19 Mayıs 1856'da bölgenin idarecilerinden Qing Sheng gelişigüzel bütün Huilerin öldürülmesini emretti. Han toprak sahipleri Lin'an'da bir milis ordusu topladılar ve kadın, erkek, yaşlı, genç, bulabildikleri bütün Huileri üç gün içinde öldürdüler. Bu pogromda 4.000 ilâ 7.000 arası Müslüman katledilmiş olabilir. Öfkeli Hui topluluğunun bu katliama cevabı düşmanlarına arka çıkan yerel yöneticilere karşı silahlı ayaklanma şeklinde oldu ve siyasi bağımsızlık hareketine dönüştü.

1856 yazında, Ma Jinbao ve Lan Pinggui öncülüğündeki Hui grupları Yaozhou'da (bugün bilinen adıyla Yaoan) bir isyan çıkardılar. Ağustos'ta, isyanın en fazla tanınan Müslüman lideri olacak olan Du Wenxiu Menghua'da bir isyan başlattı ve eyaletin batısındaki Dali'yi işgal etti: Bütün Yunnan'daki Huiler önderliğini kabul ettiler. İsyana karışanların sayısının artması üzerine yerel yöneticiler bir genel af teklifinde bulundu, fakat isyancılar bu teklifi reddetti ve eyalet başkenti Kunming'i kuşattılar, bunun üzerine vali Heng Chun intihar etti. Qing yönetimi Zhang Liangji adında yeni bir vali ve yeni bir komutan görevlendirip isyanı bastırma emri verdi. Ne var ki, Şubat 1858 itibarıyla kuşatma hâlâ kaldırılamadığı için yöneticiler çaresiz kalıp arabuluculuk yapmaları için Sichuan ve Zhejiang bölgelerinden etkili Müslüman önderlerini çağırdılar. Anlaşmalar imzalanıp karşılıklı bir uzlaşma ve çatışmaların geçici olarak durması sağlandı. Ancak Zhang Liangji'nin anlaşmadan dönüp Huileri öldürmeye başlamasıyla çatışmalar yeniden alevlendi. Huiler de kendilerini savunmak için bir araya geldiler: Kunming'de Ma Rulong büyük bir kalabalığa yemin ettirdi, Du Wenxiu Mayıs'ta Dali'yi geri aldı ve bütün bir eyalette ayaklanma baş gösterdi. İsyancıları bölme girişimi kısmen başarılı olmuştu, Ma Rulong 1862'de silah bıraktı ve Du Wenxiu'ya teslim ol çağrısı yapmaya ikna edildi. Du ise Mançuların Çin'i 2000 yıldan fazla süredir işgal altında tuttuklarını ve Hanlar ile Huiler için Mançuları defetme zamanının geldiğini ilan ederek teslim olmaya yanaşmadı. Dali'de bağımsız bir yönetim kurdu, sancağında ise şöyle yazıyordu: "Machu Qing'in saltanatından kurtul" [*geming Manqing*]. İsyancı yönetim Pingnan (Huzurlu Güney) adını verdiği yeni kurulan devletin kendi hukuk kurallarını ve kendi idari yapısını oluşturdu, teşkilatı ve liderleriyle memurlarının unvanları için İslâmî terimleri benimsedi. İsyanın zirvede olduğu dönemde Du Wenxiu'nun bağımsız sultanlığı Yunnan'ın neredeyse yarısını kontrol altına almıştı. Nihayet Cen Yuyuing adında yabancı silahlardan ve yabancı eğitim metodlarından yararlanmış olan bir vali tarafından hezimete uğratıldılar. Du Wenxiu yakalanıp halkın önünde kafası kesilerek idam edil-

di. 1873'te, 18 yıllık isyan döneminin sonunda, toplam ölü sayısı yüz binleri bulmuştu.[39]

Shaanxi ve Gansu

1862'de Qing ordusu kuzeybatı Müslümanlarını pek fazla ciddiye almıyordu. Daha ziyade Taiping isyancılarından eski Ming başkenti Nanjing'i geri almanın telaşındaydılar. Nanjing'in adı Taiping liderleri tarafından Göksel Başkent [*Tianjing*] olarak değiştirilmişti ve Qing yönetimi bu isyanı hanedana yönelik en büyük tehdit olarak tanımlamıştı. Nanjing'e yönelik harekâtlar Shaanxi eyaletinde askerî açıdan bir boşluk yaratmıştı ve Mart veya Nisan'da Sichuan ve Yunnan'dan Lan Dashun öncülüğündeki bir köylü ordusu Sichuan'dan sınırı geçip Shaanxi'nin güneybatısındaki Hanzhong'a girdiler. Lan Dashun aslen Shaanxili bir Müslüman Hui'ydi, Yunnan'a yeni madenlerin Güneybatı Çin'e nispeten bir refah getirdiği yıllarda iş aramak için gelmişti. Taiping ve Nian isyanlarına katılmış başka grupların da katılmasıyla köylü kitlesi Wuguan geçidini aşıp 17 Mayıs'ta varacakları Xi'an'a ilerlediler. Xi'an'ı ele geçiremeyip diğer kentlere ilerlediler. Huazhou'da ve Weinan'da Hui aleyhtarı bildiriler dağıtılıyordu. Huazhou'nun reisi, Hanlar ve Huiler arasındaki davalarla uğraştığı sırada açıkça Huilerin "Uzun Saçlılarla (Taipingler) birlikte dolaplar çevirdiklerini" ve "bir Hui öldürmenin bir vatan haininden kurtulmak olduğu"nu ileri sürmüş biriydi.[40]

Hükümet ordusu, Taiping isyanının bastırılmasına öncelik verilmesi ve eyalet yöneticilerinin toprak sahiplerini ve memurları isyancılarla mücadele etmek için kendi milis güçlerini kurmaya teşvik etmeleri nedeniyle Shaanxi'de zor durumdaydı. "Gayet doğal olarak, birbirlerinden bağımsız şekilde Çinli aydınlar Çinlileri örgütlerken [Müslüman] dinî liderler de [Müslümanlar arasında] örgütleniyordu." Bu durum iki topluluk arasında gerilime yolaçarken, Hanların Huileri yerli Han halkı yerine Taiping isyancılarına destek vermekle suçlaması gerilimi daha da tırmandırıyordu.[41]

---

39 Lin Gan, *Qingdai buimin qiyi* [Qing Henadanlığı Müslüman Ayaklanmaları], New Knowledge Press, Şangay, 1957; David G. Atwill, "Blinkered Visions: Islamic Identity, Hui Ethnicity and the Panthay Rebellion in Southwest China 1856-1873", *Journal of Asian Studies*, cilt 62, sayı 1, Kasım 2003, s. 1079-1108; Wang Jianping, *Concord and Conflict The Hui Communities of Yunnan Society in a Historical Perspective*, Lund Studies in African and Asian Religions, Lund, 1996 Yunnan'daki Huilerin dinî ve toplumsal konumları ile geçmişleri hakkında çok değerli bilgiler sunar.

40 *Huizu jianshi bianxie zu* [Huilerin Kısa Tarihi İçin Editöryal Grup], Ningxia People's Press, Yinchuan, 1978.

41 Chu Wen-djang, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, Mouton, Lahey, 1966, s. 23-4.

İlçe düzeyindeki idari merkezlerden biri olan Huazhou'da barutu ateşleyen kıvılcım olarak görülebilecek olan bir olay topluluklar arası şiddet olaylarını ciddi şekilde artırdı. Mançu eyalet valisi Yingqi'nin imparatora gönderdiği rapora göre, olaylar Taiping isyanının bastırılmasında görevlendirilmek üzere askere alınan fakat başarısız olup eve dönen bir grup Hui askerinin bambu sırık almak üzere bir Han tüccara gitmeleriyle başladı. Han satıcı birden fiyatı artırdı ve Huiler ödemeyi reddetti. Çıkan kavgada Huilerin bazıları yaralandı, bazıları öldü. Yerli halk kavgayı ayırsa da sonradan kalabalık bir Han grubu akşam Hui köyüne gitti ve köyü ateşe verdi. Huiler ve Hanlar zaten kendi milis güçlerinde çatışmaya hazırdı. Sonraki çatışmalar daha da şiddetlenip yayıldı. Kısa bir süre sonra çatışmalar Huazhou ve Dali'nin batısındaki Weinan'a sıçradı.[42] Han silahlı gücü olan Huazhou milisleri Hui köylerini yaktı, Hui kadınlarını kaçırıp mallarını yağmaladı. Bu utanç verici olayların galeyana getirmesiyle Huazhou Huileri ayaklandı, onları Wei Nehri'nin iki yakasında yaşayan diğer Huiler izledi. Weinan bölgesinden binlerce Hui silaha sarıldı ve Chen Decai adında birinin öncülük ettiği başka bir isyancı grupla temas kurmak için temsilci gönderdiler. Huilerin kılavuzluğunda Chen Decai'nin kuvvetleri Weinan bölgesine ulaştı ve Nisan sonunda kasabaya girdiler. İki ordu birlikte Weinan'ın altını üstüne getirdiler, yargıç Cao Shihe'yi öldürdüler ve Huazhou'yu almaya gittiler. Jonathan Lipman, Wei vadisi boyunca yayılan kargaşanın "önceden planlanan bir isyan olarak değil, daha çok Han zulmü tehdidinden korkan ve ona karşı tepki gösteren Müslüman topluluklar arasındaki iletişim sonucu ortaya çıktığı"nı vurgular.[43]

Aynı zamanda eski ulusal başkentlerden biri olan eyalet başkenti Xi'an'ın çevresi, Mei Jintang adında bir taşralı Han soylusu 2.000'den fazla askeriyle Xi'an yakınlarındaki Chang'an ilçesindeki Hui köylerine saldırana kadar huzurlu bir yerdi. Huiler öldürülüp evleri ateşe verildi. Saldırganlar daha sonra Huxian ilçesindeki bir Hui köyüne girdiler. Bütün köy yerle bir edildi, binlerce insan öldürülüp cesetleri "küllerin üzerinde yatar vaziyette bırakıldı". Bu saldırılar pek çok Hui köyünde tekrarlandı ve yaşlı, hasta ve korunmasız olanlar katledilirken kaçmayı başarabilenler Wei nehri kıyılarında toplanıp silahlandılar, böylece kalan köylerini koruyabildikleri gibi intikam almak için Han askerilerine karşı saldırı başlattılar.[44] Gaoling ve Huayi kasabalarına yapılan saldırıların ardından Mayıs'ta Xi'an şehrini kuşattılar. Huiler Tongzhou'yu kuşattıktan sonra 29 Haziran'da Xian'ı kuşatma altına al-

42 Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 23-4.

43 Jonathan Lipman, *The Border World of Gansu, 1895-1935*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Stanford Üniversitesi, 1981, s. 24; Jonathan Lipman, *Familiar Strangers: A History of Muslims in North-West China*, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 1997.

44 Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 25; Lipman, *Familiar Strangers*, s. 24-5.

dılar. Xian'a giriş çıkışlar büyük ölçüde kesilmişti, şehir mültecilerle doluydu, yakıt, tuz ve diğer temel ihtiyaçları hızla tükeniyordu. Şehrin savunmasından sorumlu olan Ma Dezhao, kurulan pusulara rağmen nehir kıyısındaki Caodian köyünden şehre tuz ve odun kömürü getirdi, ama kuşatma devam etti. Temmuz'da Hui güçleri Jingyan, Sanyuan, Fengxiang ve diğer köy ve kasabalara saldırdılar. Bütün bir Shaanxi şiddet ortamına dönüşmüştü. Qing devletinin yanıtı ise Ağustos'ta geldi, Taiping ve Nian'a karşı harekâtta pek de başarılı olamamış olan, Beyazlı Mançu Sancağı'ndan imparatorluk komiseri Sheng Bao Shaanxi'ye gönderildi. Tong geçidini geçtiği sırada ekibi bir saldırıya uğradı ve kendini Xi'an'a zorlukla atabildi: İlk başta, kasabayı terketmesi ve eyaletin doğusundaki Tongzhou ve Chaoyi'de hâlâ aktif olan isyancıları bastırması yönündeki talimatlara direndi. Kendisine bağlı güçler sonunda Xi'an kuşatmasını kaldırdı ve nihayet kendisi de Tongzhou'ya hareket edip sarayın emrini yerine getirmeyi kabul etti. Kasım'da tecrübeli Mançu komutan Duolonga'ya bağlı imparatorluk ordusu Shaanxi'ye girdi ve çatışmalar daha da yoğunluk kazandı. Ocak 1863'te Duolonga, açığa alındıktan sonra gözaltına alınan ve bütün yetkileri elinden alınmış olan, gözden düşmüş Sheng Bao'nun yerine Shaanxi'deki imparatorluk güçlerinin komutanı olarak atandı. Duolonga'nın askerleri 19 Mart'ta Wangge ve Qiangbai'deki Hui hatlarını ele geçirdi. Mayıs sonunda Doğu Shaanxi yeniden fiilî olarak imparatorluk güçlerinin kontrolü altına girmişti. Ekim ayında Lintong, Sanyuan, Jingguan ve Fengxiang geri alındı ve Shaanxi'deki Hui komutanları Gansu'daki yandaşlarıyla daha sistematik ilişkiler kurmaya başladılar. Gansu'daki iki önemli şehir, Guyuan ve Pingliang Hui isyancıları tarafından işgal edilmişti ve Shaanxi'de yenilgiye uğramış bazı Hui güçleri buralara doğru çekilmekteydi.[45]

Gansu bölgesinin Hui isyancıları, Kasım 1863'te geri dönüp duvarlarla çevrili Zhouzi şehrini işgal eden Lan Dashun'un öncülüğündeki grup gibi, Shaanxi dışından gelen başıboş gruplarla yakın ilişkiler kurdu. 1862'de Weihe'deki Hui birlikleri Qing karşıtı etkinliklerini arttırarak bu grupların hareketlerine yanıt vermiş oldu, ama 1864'ün ilk aylarında dışarıdan gelenlerin bazıları Shaanxi'yi terkedip Qing güçlerine karşı Göksel Başkent'i korumak üzere Nanjing'e geri döndüler. Lan Dashun'un kuvvetleri Zhouzi'ye sevk edildi ve 1864'ün üçüncü ayında dağılıp gitti. Duolonga Zhouzi'yi geri alma harekâtında yaralandı ve bu yaralardan ötürü öldü, ama Shaanxi'deki durum tersine dönmüştü. Bir yıl sonra Taipinglerin Göksel Başkent'i Qing güçlerinin eline düştü ve Huiler için Shaanxi'de gerileme başladı ve nihayet Qing devletinin güçleri Shaanxi'ye girdi. 1866 sonbaharında ise Zhang Zongyu

45 *Huizu jianshi* [Huilerin Kısa Tarihi], s. 42-3; Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 27-45. Guyuan ve Pingliang günümüzde Ningxia Hui Özerk Bölgesi'nde yer alır.

60.000 kişilik güçlü Nian ordusuyla Shaanxi'ye girdi. Bu gelişmelerin kışkırtmasıyla Hui isyancıları, bazen Nian ile bağlantılı bazense yalnız olarak, yeniden silahlandı ve Qing güçlerini kovalamaya devam etti. 1867'de Zeng Guofan'ın himayesindeki Shaanxi ve Gansu valisi [*zongdu*] Zuo Zongtang Taipingleri yenen birliklerini Shaanxi'ye götürdü ve 1868'in altıncı ayında Shanxi ve Shaanxi'deki isyancı grupların kökünü kazıdı. Hui güçleri ise harekete geçip 1869'un dördüncü ayında Gansu'ya vardılar ve Shaanxi'deki çatışmalar sona erdi.[46]

Ayaklanmanın zirvede olduğu zamanlarda, Hui güçleri yaklaşık 200.000 kişiden ve 18 taburdan oluşuyordu, bunların çoğu tarım alanında çalışanlardı, ama aralarında esnaflar, küçük tüccarlar ve çerçiler de vardı. Ma Shengyan, Ma Zhenhe, Yang Wenzhi ve Bai Yanhu gibi önde gelen kimseler çiftçi ya da tüccardı. He Mingtang, Zou Yulong, Ahong Guan, İkinci Ahong Guo, İkinci Hezhou Ahong ve Feng Junfu dinî liderlerdi. He Mingtang ayaklanmada başı çekenlerdendi, ancak İkinci Hezhou Ahong ile gizlice barış görüşmelerinde yer almışlar, Wangge ve Qiangbai bozgunlarında tereddütlü tavırlarından ötürü sorumlu tutulmuşlardı. Shaanxi'deki çatışmaların bitiminden önce, He Mingtang ve diğer iki lider teslim olmuş, diğerleri de sayısı 100.000 civarındaki askerleriyle Gansu'ya çekilmişlerdi.[47]

Shaanxi'deki isyanın bozguna uğramasının ardından, çatışmaların merkezi batıya doğru, sadece şimdiki Ningxia Hui Özerk Bölgesi'ni içermeyen, ayrıca o zamanlar Qinghai eyaletinin Xining civarını ve Hami'den Urumqi'ye (Dihua) doğru uzanan Doğu Xinjiang'ı da içine alan Gansu'ya kaydı. Bütün Gansu bölgesi ve Shaanxi eyaleti, Shaanxi ve Gansu genel valisi olan ve Lanzhou'ya yerleşmiş olan Zuo Zongtang'ın kontrolündeydi.[48] Gansu'da Hui isyanının dört ana merkezi vardı. İlki Ma Hualong yönetimindeki Jinjibao'ydu (bugünkü Wuzhong yakınlarındadır) ve Ningxia kasabasındaki (bugünkü Yinchuan) ve Gansu eyaletinin doğusundaki isyanlar Jinjibao'daki liderliğe bağlıydı. İkincisi Ma Zhan'ao'nun bölgesi olan Hezhou'ydu (Linxia). Üçüncüsü, Xining bölgesinde önce Ma Wenyi'nin daha sonra Ma Guiyuan'ın ve Ma Benyuan'ın öncülüğünde yürütülen ayaklanmaydı: Bu iki bölgede, yine Müslüman olan Dongxiang ve Salar etnik grupları da dili Çince olan Huilerin yanında isyana katılmıştı. Gansu koridorunun kuzeyde bittiği yerdeki Suzhou'da (şimdiki Jinquan ilçesi) asıl lider Ma Wenlü'ydü.[49] Gansu eya-

46 *Huizu jianshi* [Huilerin Kısa Tarihi], s. 43-4; Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 45-50.

47 Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 44. *Ahong*, Farsça *akhond*'dan gelir ve Hui topluluklarında genel olarak imamlara verilen addır.

48 Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 51.

49 Ma, Hui Müslümanları arasındaki en yaygın soyadıdır ve Muhammed isminden türediği düşünülür. Bu yüzden bu iki isyancının akraba olduğunu düşünmemiz gerekmemektedir.

leti geniş bir bölgeyi içine alıyordu ve 1860'lardaki siyasi ve askerî koşullar oldukça karışıktı. Kalabalık Hui nüfusunun yanı sıra Mançu egemenliğinde memnuniyetsiz olan pek çok Han da vardı. Gansu ve Shaanxi sınırları içindeki terhis olmuş dağınık gruplar, mülteciler ve başka gruplar da onlara katılmıştı. 1869'da Jinjibao'daki Hui güçleri bölgelerini savunmak için devlet güçlerine karşı büyük bir sefere giriştiler. Eski bir Hunan subayı olan Liu Songshan tarafından komuta edilen Qing birlikleri bir dizi bozguna uğradı: Önde gelen subaylar da dâhil olmak üzere epey kayıp oldu. Ocak 1870'te Liu Songshan öldürüldü, komutanlarını kaybetmeleri nedeniyle Qing güçleri telaşla kaçmaya koyuldular. Hui isyancıları bir karşı atakla çabucak, ama geçici olarak üstünlüğü ele geçirdiler.

Qing yönetimi için dönüm noktası, Zuo Zongtang'ın sonunda Taiping ve Nian isyanlarıyla uğraşmayı bırakıp Gansu'daki Hui isyanını bastırmaya yoğunlaştığı 1869 yılı oldu. Temmuz 1869'da Jinjibao devlet güçleri tarafından kuşatıldı. Çevredeki korunaklı Hui yerleşimleri imparatorluk güçleri tarafından ele geçirildi. Şehirde yiyecek kalmadı, insanlar yalnızca "saman, tahıl kökü, hayvan derisi ve ölüsü" yiyebiliyordu. Bu çaresiz durum karşısında Ma Hualong, Jinjibao halkı ve askerleri üzerindeki kuşatma kaldırılır umuduyla teslim olmaya karar verdi. Ocak 1871'de imparatorluk askerleri şehre girdiklerinde ise halkı katlettiler. Ma Hualong dâhil 1.000'den fazla insan kılıçtan geçirildi, Jinjibao üssünün kaybı isyanlarda ciddi bir düşüşe yolaçtı. Ma Hualong hâlâ ayaklanmanın kahramanlarından biri olarak anılır ve bir Sufi şeyhi olarak Müslümanlardan saygı görür. Jinjibao'nun ise Hui isyanının bozguna uğramasından sonra adı da kendisi de silindi, ama gelişen şehirlerden Wuzhong yakınlarında, Ma Hualong'un cenazesinin bulunduğu söylenen bir türbenin olduğu Honglefu Sufi ibadethanesi [*daotang*] varlığını sürdürür. Burası Çin'deki en büyük Sufi tarikatı olan Cahriye'ye [Zheherenye] aittir.[50]

Jinjibao harekâtının kritik bir aşamasında Hezhou'dan gelen Hui birlikleri doğuya doğru destek sağlamak maksadıyla harekete geçtiler. Anding (bugünkü Dingxi), Tongwei, Taian, Qingshui, Taizhou, Xihe ve Lixian üzerinden saldırılar gerçekleştirdiler ve Qing devletinin Güney Ordusu üzerinde ciddi bir tehdit yarattılar. Ağustos 1871'de Zuo Zongtang'ın güçleri Anding'i alınca, Hui güçleri Hezhou'yu savunmaya geçtiler. Tao Nehri'nin batı kıyılarında en iyi Hui, Salar ve Dongxiang nişancılarıyla çetin mücadelelere giriştiler.[51] 1872'nin başlarında, Hui kalelerine saldıran Qing güçleri fena halde yenilip dağıtılırken, dönüm noktası olan Taizi Camii çarpışması meydana geldi. Bu muhtemelen Zuo Zongtang'ın subaylarını ve adamlarını kaybetme-

50 Kişisel gözlem, 1991.

51 Salarlar ve Dongxianglar, kendi dil ve kültürleri olan başka etnik gruplardır.

si ve yiyecek kaynaklarında sorunlara yolaçması nedeniyle kuzeybatıda yaşadığı en kötü bozgundu. 1873'te Hezhou'daki önde gelen Müslüman komutanlardan ve muhtemelen Cahriye tarikatının başlıca rakibi olan Hufiye Sufi tarikatına bağlı olan Ma Zhan'ao, yardımcısı Ma Jun'u Gansu'nun bu bölgesinde on yıldır süren Hui savaşını fiilen sona erdirecek bir ateşkes için Zuo Zongtang'a gönderdi. Sufi tarikatları ve bunların alt kolları arasında devam eden rekabet Hui Müslümanlarının Qing devletine karşı birleşik bir cephe oluşturma girişimlerini engelliyordu. Zuo Zongtang birkaç nedenden ötürü koşulsuz teslimi içermeyen şartlar üzerine müzakere etmeye hazırlandı. Qing güçlerinin Taizi Camii çarpışmasındaki kayıpları, Hezhou'nun uzun süre kuşatılmasının kendilerine daha pahalıya mal olacağını göstermişti. Ayrıca, daha ılımlı olan Hufiye tarikatına bağlı olan Ma Zhan'ao'nun imparatora hizmet etmeye yönlendirilebileceğine ve böylece "Huileri kontrol etmek için Huileri kullanabileceğine" [*yi Hui zhi Hui*] de ikna olmuştu. Bu durum Hui ve Han seçkinlerinin etnik gerilimi ve Hui köylülerinden gelen baskıyı kontrol altında tutmak amacıyla ittifak kurmaları olarak görülebilir. Nedeni ne olursa olsun, Ma Zhan'ao ve sülalesi Hezhou bölgesindeki kontrollerini koruyabilmişlerdi.[52] 20. yüzyılın başlarında, Jinjibao ve Ningxia'nın ele geçirilmesinden ve Ma Hualong'un idaresinden birkaç yıl sonra Çin'in Müslüman kesiminin büyük bölümünü ziyaret eden Comte Henri-Marie Gustave d'Ollone (1868-1945) öncülüğündeki bir Fransız gezgin grubuna yerli halkın verdiği bilgilere göre, Zuo Zongtang Hezhou'da yaşayan Huilere af teklif etmişti. Tek şartı ise şehirde yaşamamalarıydı. Camiler Budist tapınaklarına dönüştürülmüş ve Huilerin yaşam alanları surların dışında, güneydeki kenar mahallelerle sınırlanmıştı.[53]

Eylül 1872'de çatışmalar Qinghai bölgesinin en önemli şehri olan Xining'e yayıldı. Bai Yanhu ve Shaanxi'den başka Huiler, Qinghai'den Hui ve Salar gruplarıyla birlikte isyancıları hizaya getirmek üzere gönderilmiş Qing askerlerine direnenlere katıldı. Hui isyancıları Xining'in doğusundaki kanyonlarda ve geçitlerde yığınak yapıp Qing güçleriyle 50'den fazla çatışmaya girdiler, Qinglerin ciddi kayıplar yaşamalarına ve geri çekilmelerine sebep oldular. Ancak Huilerin gücünü aşan Qing ordularının saldırıları ve Hui seçkinlerinin ihaneti olarak gördükleri faaliyetleri karşısında isyancılar geri çekilmek durumunda kaldılar. Bai Yanhu kuzeye Datong'a gitti ve daha sonra Hexi'ye geri döndü. Ma Guiyuan ve küçük kardeşi Xunhua'ya çekildi. Xunhua imparatorluk güçlerinin eline düşünce Ma kardeşler idam edildi. Ocak 1873 itibarıyla Qinghai'deki isyan sona erdi.

Hui güçlerinin Jinjibao, Hezhou ve Xining'de düşmelerinin ardından,

52 *Huizu jianshi* [Huilerin Kısa Tarihi], s. 45-7; Lipman, *Familiar Strangers*, s. 27-9.

53 Kumandan Henri d'Ollone, *Recherches sur le Musulmas Chinois*, Leroux, Paris, 1911, s. 236.

Gansu'nun kuzeybatı bölgesindeki uzak çöllerde yer alan Suzhou (şimdiki Jiuquan), 1865 baharından itibaren Qing ordularına rahatsızlık vermiş olan birleşik Shaanxi ve Gansu Hui isyancılarının tek kalesi haline geldi. Bu Suzhou'nun Güney Çin'deki bahçeler, kanallar ve köprüler şehriyle karıştırılmaması gerekir ve Çin imparatorluğunun uzak batısındaki bir ileri karakol olan Jiayuguan'da yer alır. Mart 1873'te Bai Yenhu Hexi'ye çekildiğinde, Suzhou isyancılarıyla birleşti ancak devlet güçlerinin baskısına boyun eğdiler. Bai Xinjiang'a çekildi ve Suzhou'daki isyancı güçler yalnız Eylül'e kadar dayanabildiler: Kuşatılan Suzhoulular atlarını kesip yiyecek duruma geldiler, ama teslim olmadılar. Zuo Zongtang'ın askerleri sonunda şehre girdiklerinde katliam yaptılar.[54]

Shaanxi, Gansu ve Qinghai'deki isyanlar Yunnan ve Xinjiang'dakiler gibi genellikle Müslüman isyanları olarak tarif edilseler de, dinin ve dinî ilişkilerin rolü genelde muğlaktı. İslâm Huiler ile Hanlar arasındaki farklılığın en belirgin göstergesiydi. Fakat mezheplerin ve Sufi tarikatların çeşitliliği ve birbirleriyle uzlaşmaz tavırları Hanlara karşı Müslüman birliğinin önünde bir engeldi ve ayaklanmaların başarısızlığa uğramasındaki sebeplerden biriydi. Ayrıca insanların ya da ailelerin bir isyana destek vermeleri ya da karşı çıkmaları, inançlarına ya da etnik kökenlerine olduğu kadar sosyal konumlarına da bağlıydı. Toprak sahipleri Hui ya da Han olsun, genelde birbirleri arasında Hui köylüleriyle ve özellikle bölgelerine giren topraksız isyancılarla olduğundan daha çok ortak nokta buluyorlardı.

Kuzeybatıdaki isyanların bastırılmasının ardından, genel vali olarak, Zuo Zongtang, Hui dayanışmasını parçalamak ve isyanlara destek olan dinî yapıların yöneticilerini etkisiz kılmak için özenle planlanan ve uygulanan bir dizi emir verdi. Örneğin Gansu ve Qinghai'de, bazıları nesillerdir Gansu'da yaşamalarına rağmen bütün Shaanxi Huileri Shaanxi'ye geri dönmek zorundaydı. Binlerce Hui ailesi yeni bölgelere yerleştirildi. Zuo'nun emriyle, başta yoksul ve ihtiyaç sahipleri, yetim, dul ve özürlüler olmak üzere, hepsine toprak, tarım araç-gereci ve tohum sağlandı. Zuo yerleri değiştirilen Huilere isyancı gibi değil, iyi ve sadık yurttaşlar gibi davranılmasını emretti. Ancak yerleştirildikleri bölge dışına çıkabilmek için Müslümanların izin almaları gerekiyordu. Sufilik ve diğer cemaat örgütlenmeleri yasadışı ilan edildi, Müslümanların silah, mühimmat ve at saklamaları da yasaklandı. Yeri değiştirilen ailelerin kapılarına isimlerini, yaşlarını, memleketlerini ve aile üyelerinin cinsiyetlerini belirten levhalar asmaları gerekiyordu. Böylece aileler bütün Çin'de uygulanan komşu izleme sistemine [*baojia*] dâhil edilmiş oluyordu. Zuo Zongtang'ın politikaları Han Çinlileri tarafından, Huileri yok etmektense entegre etmeye dönük, kararlı ama evhamlı politikalar olarak gö-

54 *Huizu jianshi* [Huilerin Kısa Tarihi], s. 47-8.

rülür. Bu konuda daha olumsuz düşünen Hui yorumcularına göre ise Huileri belli bölgelere hapsederek yapılan şey ayrımcılıktır.[55] Sözkonusu demografik mühendislik Stalin'in gerçekleştirdiği zorunlu iç göçlerden 60 yıl öncedir ve Kuzeybatı Çin'in nüfus haritasının değişmesine yolaçmıştır.

Bu isyanın ve Qing hanedanına bağlı silahlı güçler tarafından bastırılmasının ve 1895'te meydana gelen başka bir isyanın da benzer bir harekâtla bastırılması sonucu Çin'in kuzeybatısında ve özellikle Müslüman nüfusta oluşan yıkımı tarif etmek oldukça zordur. Sonraki ayaklanma ve bastırılması hakkındaki tüm güncel araştırmalar yaşanan katliama odaklanır:

> İsyanın hemen ardından eyaleti ziyaret eden kişilerin anlattığına göre köyleri yakıp yıkan ve bölgeyi harabeye çeviren asiler değil askerlerdi. İsyancı gruplar karış karış her yerde aranıyordu, söylendiğine göre etrafı büyük bir ıstırap kaplamış, hatta yamyamlık yayılmıştı. Albay Bell, Gansu nüfusunun 15.000.000'dan 1.000.000'a düştüğünü, on Çinliden dokuzunun, üç Müslümandan ikisinin öldürüldüğünün tahmin edildiğini söylüyor. Bu oranlar bir parça abartılı da olabilir, ama eyalet boyunca yaptığı geniş bir seyahatte "her yönde miller boyunca, bütün köyler ve çiftliklerin küle, devasa boyuttaki ekilebilir alanların çoğunun çöle döndüğünü" belirtiyor.[56]

İsyanın bastırılmasının resmî sorumlusu olan Zuo Zongtang imparatora yazdığı bir raporda "Bai Yanhu ile kaçan 2.000 civarı kişi dışında, Gansu'da 700.000 Shaanxi Müslümanından geriye sağ kalıp durumu iyileştirilenler 60.000'den fazla değildir" diyordu.[57] Yeri değiştirilen mülteci sayısı muhtemelen 70.000-80.000 civarında olmakla birlikte yapılan katliamın boyutu ihtilaf konusu değildir.[58]

Yakup Bey ve Xinjiang'ın Yaratılması

İster Komünist Parti ister Milliyetçi Guomindang yanlısı olsun, Modern Çinli politikacılar Xinjiang'ın her zaman Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğunu iddia etmişlerdir: Oysa nereye ait olduğu yüzyıllardır tartışmalı bir bölgedir.

55 Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 151-5.

56 Marshall Broomhall, *Islam in China*, s. 155. Broomhall kanıtlarının bir kısmını Colonel Mark Bell VC, CBE'nin Gansu'daki ilk elden deneyimlerine dayalı iki makaleye dayandırır, *The Asiatic Quarterly Review*, Ocak ve Temmuz 1896.

57 *Pingding Shaan-Gan Xinjiang Huifei fanglue* [Shaanxi, Gansu ve Xinjiang'daki Müslüman Çetelerin Sönümlendirilmesi Üzerine], Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878* içinde, s. vii. Bai Yanhu ile kaçan mülteciler sonunda Orta Asya'ya yerleşmişlerdir ve bu bölgede Dunganlar olarak bilinen Çinli Müslüman topluluğun kurucularıdır.

58 Huilerin bu döneminin tarihiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Dillon, *China's Muslim Hui Community: Migrations, Settlements and Sects.*

Çin imparatorluğunun kuzeybatıdaki Müslüman bölgeleri üzerinde yalnızca politik etkiden veya vergi toplamaya dayalı şekli bir ilişkiden ziyade tartışmasız politik kontrole sahip olması ancak 18. yüzyıldan başlar. Xinjiang (Yeni Sınır) adı muhtemelen 1768'e kadar kullanılmamış ve 1884'e kadar Çin'in yeni bir eyaleti olarak tanımlanmamıştı, modern zamanlara kadar bölgeye daha çok Çin Türkistanı, Doğu Türkistan ya da, çoğu Çinlinin dediği gibi, Batı Bölgeleri [*Xiyu*] adları verilmişti.

Qing hanedanı yayılmacıydı ve orduları iç Asya sınırlarında çok geniş araziler fethetmişti ve Pekin'in egemenliği altındaki toprakları neredeyse iki katına çıkarmıştı. Mançuların anayurdu, Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet aşama aşama devasa Qing imparatorluğuna dâhil oldular. Orduların batıya ilerlemesiyle, Qing yönetiminin böyle bir niyetinin olmamasına rağmen, dilleri ve kültürleriyle Han Çinlilerinin etkisi de yayılıyordu ve özellikle 18. yüzyıl boyunca Çinlilerin yeni ele geçirilen bölgelere göçünü engellemek üzere ciddi çaba sarf ediliyordu. Yine de Han Çinlilerinin bu bölgelere göçü azımsanmayacak düzeydeydi. Bu durum büyük ölçüde Qing yönetiminin bu uzak bölgelerde bulunan ileri karakol konumundaki garnizonları finanse ederken karşılaştığı sorunlarla ilgiliydi. Qing sarayı, bu garnizonları besleyebilmek için Asıl Çin tüccarlarının yardımına şiddetle ihtiyaç duyar oldu ve Han Çinlileri, Hui Müslümanları (o zamanlar daha çok Dongan veya Tungan diye bilinirlerdi) ve yerli Uygur tüccarları arasında, en kazançlıları Çinli tüccarlar olmakla birlikte, karmaşık bir ilişki ortaya çıktı.[59]

Doğu Türkistan'daki Qing fetih güçlerinin idari merkezi kuzeybatıdaki Xinjiang'dı, buraya Rusçada Ili, Çincede Yining, Kazak ve Uygur dillerinde Ghulja denirdi: Ili aynı zamanda Zunghar bozkır imparatorluğunun da başkentliğini yapmıştı. Qingler eski Ghulja şehrinin batısına yeni bir yerleşim yeri kurup eski şehre Ningyuan adını verdiler, bu Kuzeybatı Çin'de fethedilen başka şehirlerde de yapılmış olan bir uygulamaydı. Bölgeye oldukça fazla asker yerleştirilmesine rağmen, Qing idarecileri mümkün olduğunca onlara mesafeli kaldı. Mevcut politik ve dinî yapılara yaslanıp yerli halkla yakın ilişkiler kurmadılar. Bölgenin geleneksel dinsel inanışlarına ve âdetlerine çok az müdahale oluyordu, bölge halkı ağırlıklı olarak Müslümandı ve Qing yöneticileri İslâmî takvim uygulamasına ve giyim-kuşam biçimlerine hoşgörüyle yaklaşıyordu. Özellikle Güney Xinjiang'da karışık ve hiyerarşiye dayalı bir yerli sivil ve dinî bürokrasi ortaya çıkmıştı: Bu bürokrasinin temelinde *beyler* (güçlü ailelerin başı olan kimseler) ve köylerini ve kasabalarını görünüşte Qing imparatoru adına ama uygulamada bağımsız ve İslâm hukukunun gerekleriyle yöneten *akhondlar* (İmamlar) bulunuyordu.

59 James Millward, *Beyond the Pass: Economy, Ethnicity and Empire in Qing Central Asia*, Stanford University Press, Stanford, 1998.

Dihua şehri (aynı zamanda Ti-hua ve Tihwa şeklinde de söylenmiştir, ama bugün daha çok modern adı olan Urumqi ile bilinir) Kuzeydoğu Xinjiang'ın askerî ve idari merkezi oldu, Tianshan dağlarının kuzeyiyle, Hami ve Turpan yerleşimleriyle iletişim buradan kontrol ediliyordu. Mançu ya da Moğol sancak komutanları ise Xinjiang'ın güneybatısını Kaşgar'daki üslerinden kontrol ediyordu. Askerî birliklerin er ve erbaş takımı Kuzey ve Doğu Çin'den birbiriyle alakasız insanlardan seçilmişti, Pekin civarlarından sancakların adamları, kuzey steplerinin Moğol göçebeleri, Mançurya'dan Xibo, Solon ve Daghur Moğolları gibi azınlık kabilelerinin mensupları, Shaanxi ve Gansu'daki üslerinden getirilen Yeşil Bayrak Ordusu'nun askerleri dâhil, mevcudu belki 20.000 kişiye ulaşıyordu. Böyle bir oluşum 19. ve 20. yüzyılda Xinjiang'ın Uygur ve yerli olmayan sosyal tabakasının temelini meydana getirdi.

Qing hanedanının ordusu, Xinjiang'ı elinde bulundurması nedeniyle sürekli politik ve dinsel direnişle karşılaştı, bu direnişe batıda yer alan komşu hanlık Khokand da sık sık destek verdi. Khokand şehri modern Özbekistan'da başkent Taşkent ile Ferghana şehirleri arasında yer alır. Khokand'ı yöneten Makhdumzada hocalarından Samsuk'un oğulları Jahangir ve Baha'ad-Din 1820'de bir *cihat* ilan etti ve Khokand Hanı'nın Kaşgar'da ticari ayrıcalık talepleri Qing yetkilileri tarafından reddedildikten sonra Xinjiang'ın güneyini işgal etti. İşgal devam ederken Xinjiang'da Han'ın destekçilerinin katledilmesi üzerine 1826'da Khokandlar Kaşgar'daki Qing garnizonuna saldırıp on hafta boyunca kuşattılar. Yiyecek ve su bitince Qing yöneticileri intihar ettiler, askerler kaçmaya çalıştılar, fakat Khokandlar tarafından katledildiler. Jahangir'in ordusu Kaşgar kalesini alıp Mançu yerleşimlerini ateşe verdi. Bir Qing ordusu 1827'de gelip geri alana kadar şehri ellerinde tuttular, bunun ardından Jahangir ve adamları dağlara kaçtılar. Jahangir beraberindeki Müslümanların ihanetine uğradı ve Qing devleti tarafından yakalanıp idam edildi. Khokand'la bütün ticaret ve iletişim yasaklandı ve Güney Xinjiang yurttaşlarını Çin'in dışındaki Müslüman topluluklardan izole etmek için yeni gelenler geri gönderildi. 1830'da başka bir işgal girişimi daha oldu, bu girişim doğrudan Khokand Hanı'nın komutası altında gerçekleştirilmişti, ancak Qing güçleri tarafından kısmen geri püskürtüldü, çünkü Khokand askerleri Khokand ile Buhara Orta Asya Hanlığı arasında artan çatışmalar nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştı. Qing yöneticileri, bugünkü Xinjiang'ın güneyinde kalan, Altishahr'da yerleşik asker sayısını artırdılar ve Yarkand şehrini idari merkez haline getirip güçlendirdiler. 1831'de İç Asya'daki Qing politikasına son verilirken Çin'den gelen ilk Han göçmenlerin iyileştirilebilir topraklara yerleşmelerine ya da çatışmalar süresince mahvedilmiş olan arazileri almalarına izin verilmişti. 1835'te Khokand Hanı ile bir antlaşma imzalandı ve Khokand'a Altishahr'da bir ticari temsilci, Kaşgar'da da bir

büyükelçi bulundurma izni verildi.[60] Ne var ki, Khokand Müslümanları ile Kaşgar'daki destekçileri arasındaki huzursuzluk onlarca yıl daha devam edecek, 1865'te, daha sonra yerini daha fazla tanınan halefi Yakup Bey'in alacağı Buzurg Han'ın Kaşgar'a yapacağı bir saldırı ile doruğa ulaşacaktı. Yakup Bey Kaşgar'da kendi bağımsız hanlığını ilan etti ve nüfuzunu Kuzey Xinjiang'a kadar genişletti, Rus güçlerini Ili bölgesini işgal edip ele geçirmeye teşvik etti. Qing hükümetinde ise Xinjiang'ı Yakup Bey'in isyancı rejiminden kurtarmak üzere asker gönderme konusunda sürüp giden bir tartışma vardı. Batı Xinjiang'ın yeniden alınması konusunda bir görüş birliği hiçbir suretle ortaya çıkmadı, ayrıca bu durum Qing sarayının bölge üzerinde hukuki olarak yetkili olduğu konusunda şüpheler ileri sürenlerin en güçlü argümanlarından biriydi ve öte yandan bölgenin Çin imparatorluğunun sınırları içinde kalmasının imkânı ve hatta gerekliliği konusunda da ciddi şüpheler vardı.

Bölgenin hocaların ve destekçilerin elinde kalmasına izin verilmesi taraftarlarının en bilineni, önemli bir Qing devlet adamı ve Çin'in savunmasının ve ekonomisinin modernleştirilmesi yanlılarından biri olan Li Hongzhang'dı. Diğer yandan Qing döneminin önde gelen başka bir modernlik yanlısı olan Zuo Zongtang ise güçlü bir şekilde Xinjiang'ın Çin İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmasını savunuyordu. 1873'te Gansu'daki Hui Müslümanlarının ayaklanmasının bastırılmasının ardından devlet nihayet Xinjiang'ın geri alınması konusundaki tasarıyı onayladı. Yakup Bey'in ordusu Qing ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı ve 1884'te romantik biçimde Büyük Oyun olarak adlandırılan Orta Asya'daki yoğun İngiliz ve Rus çekişmesi döneminde, bölge Xinjiang eyaleti olarak resmen Çin İmparatorluğu'na katıldı.[61]

---

60 Joseph Fletcher, "The Heyday of the Ch'ing Order in Mongolia, Sinkiang and Tibet", Denis Twitchett ve John K. Fairbank (der.), *The Cambridge History of China, Volume 10, Late Ch'ing, 1800-1911, Part 1* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, s. 374.

61 Chu, *The Moslem Rebellion in North-West China 1862-1878*, s. 163-96. Güneybatı Xinjiang'daki Rus-İngiliz çekişmesi olan 'Büyük Oyun'un ayrıntıları için bkz. C. P. Skrine ve Pamela Nightingale, *Macartney at Kashghar*, Oxford University Press, Hong Kong ve Oxford, 1987.

4

RESTORASYON VE BATI SÖMÜRGECİLİĞİ (1856-1898)

19. yüzyılın son 40 yılında, Qing hanedanı Çin'deki hâkimiyetini koruma mücadelesi verdi. Bu dönem sıklıkla Qing hanedanının "restorasyon" dönemi olarak adlandırılır. Bu ifade akla, Japonya'da yaşanan, aslında imparatorluğun üstünkörü restorasyonu olan hızlı modernleşme dönemini, yani 1868 Meiji Restorasyonu'nu getirir. Qing hanedanının restorasyonu imparator Tongzhi (1862-75) döneminde başlamıştır ve bu yüzden Tongzhi Restorasyonu olarak anılır, ama aslında bu terim daha çok Tongzhi'nin hükümdarlığının bitiminin ardından devam eden gelişmeler için kullanılır. İmparatorluk savunmasını güçlendirmek için ciddi hamleler yapılmış, yine savunmaya destek için madencilik ve ağır sanayi sektörleri geliştirilmiş, fakat bunların hepsinde uzun vadede sınırlı bir başarı gösterilebilmiştir. Politik bir reform için baskı olsa da bu baskı muhafazakâr Mançu sarayının kararlı itirazıyla karşılaşmıştır. Yalnızca dışişlerinde Zongli Yamen'in çabaları sayesinde önemli bir modernleşme hamlesi olmuştu. Zongli, eski haraç sistemine göre daha aşağı konumda bulunan devletlerin artık olmadığı, Çin'in yabancı güçlerle eşit koşullarda veya kendisinden üstün güç olarak karşılaştığı uluslararası ilişkilerin değişen gerçekliği üzerine sarayın da mutabık olmasını sağlamıştır. Çin'deki bu restorasyon döneminin sonlarına doğru, pek çok benzeri baskıya maruz kalmakla birlikte Çin'e göre daha pozitif bir tepki vermiş olan Japon imparatorluğu iddialı bir dış politika izlemeye başlamış, hatta Çin'in doğu sınırlarına saldırmaya başlayıp kendi sömürgelerini kurmaya girişmişti.

Arrow Savaşı ve Zongli Yamen

Afyon Savaşı felaketinin üzerinden 20 yıl geçmiş, ancak Qing yöneticileri Batı'yla ilişkileri düzeltmek için gerekli reformlara henüz karar vermemişti ki İngiltere ile ikinci bir savaş daha yaşandı ve sonunda oldukça aleyhte hükümler içeren bir antlaşma yapıldı. Böyle bir hatanın asıl olarak bürokraside Çinli ve Mançu yöneticiler arasında yaşanan hizipçiliğin ve ayrıca Çinli âlimler sınıfı içindeki farklı hizip oluşumlarının sonucu olduğu ileri sürülmüştür. Ancak sözkonusu rahatsızlığın derin kökleri Çinli yönetici seçkinler sınıfının içine işlemiş kültürel umursamazlıktadır.[1] Çin diplomasisinde reform, her ne kadar Tongzhi'nin hükümdarlığından önce başlamışsa da yabancı tehditle nasıl mücadele edileceği imparator Tongzhi hükümeti tarafından belirlenmişti.

Bu reformu teşvik eden *Arrow* olayı olmuştur. *Arrow,* Batı yapımı gövdeye ve Çin teçhizatına sahip, teknik olarak *lorcha* diye bilinen melez bir geminin adıydı. Sahibi Çin vatandaşıydı, ama Hong Kong'da tescilliydi ve bir İngiliz bayrağı ile seyahat ediyordu. 8 Ekim 1856'da Çin askerleri mürettebatının korsanlığa karıştığı şüphesiyle *Arrow*'u Guangzhou (Canton) limanında çevirdiler. Guangzhou'daki İngiliz konsolosu Harry Parkes, İngiliz bayrağına yönelik bir hakaret olarak gördüğü bu baskın için bir özür talep etti. Mürettebat serbest bırakıldığı için herhangi bir özür gelmedi, ancak misilleme olarak İngiliz donanması Guangzhou şehrini büyük hasar verecek şekilde bombaladı. Fransız ve Amerikan güçlerinin de İngiliz saldırısına destek vermesiyle Guangzhou 1857 boyunca kuşatma altında kaldı. Şehir nihayet 29 Aralık'ta İngiliz ve Fransız ortak saldırısı sonucu düştü. Bu çatışma, afyon meselesiyle herhangi bir ilgisi olmamasına rağmen çoğunlukla İkinci Afyon Savaşı ya da Arrow Savaşı olarak bilinir.[2]

Sonraki yıl çatışmayı sona erdiren Tianjin Antlaşması imzalandı: Aslında bunu bir antlaşmalar dizisi olarak tarif etmek daha doğru olur, çünkü büyük güçlerin her biriyle ayrı ayrı anlaşmalar yapılmıştı. İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya'dan temsilciler 17 Mayıs 1858'de Pekin'e gidip başka anlaşma limanları açılması, başkentte diplomat bulundurma hakkı ve Çin'in iç bölgelerine misyoner gönderme hakkı talepleri için imparatorun huzuruna kabul edilmelerini istediler. Taleplerin tümü Qing sarayı tarafından kesin olarak reddedildi, bunun üzerine İngiltere ve Fransa imparatorluk hükümeti üzerinde baskı yaratmak için Hai Nehri ağzındaki Tianjin'e giden yolları koruyan Dagu kalelerini işgal etti. Bunun üzerine Qing Sarayı anlaşma yapmaya ra-

1 James M. Polacheck, *The Inner Opium War*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1992.

2 J.Y. Wong, *Deadly Dreams: Opium, Imperialism and the Arrow War (1856-1860) in China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 43-4.

zı olup Tianjin'e bir heyet gönderdi: Heyetin en kıdemlisi 1842'de Nanjing Antlaşması'nın görüşmelerine de katılan, Mançu imparatorluk klanı üyesi yaşlı ve hasta Qiying, 2 Haziran'da Tianjin'e vardı. Mayıs ayında saray tarafından reddedilmiş olan talepler şimdi protestolar altında kabul ediliyordu, ancak sonradan bu anlaşmalardan dönülecekti.

13 Ekim 1860'ta sekizinci Elgin Kontu James Bruce komutasındaki bir İngiliz ve Fransız ortak sefer gücü Pekin'i işgal etti. Hem Batılıların şaka yapmadığını göstermek hem de saraya Tianjin Antlaşması'nın koşullarına uymak için baskı yapmak amacıyla, Lord Elgin'in emirleri doğrultusunda Pekin'in kuzeybatısında bulunan İmparatorluk Yazlık Sarayı ve Yuanmingyuan'ın büyük kısmı 18 Ekim ile 20 Ekim arasında yakılıp yok edildi.[3] Elgin'in taraftarları bu saldırıyı daha önce İngiliz yöneticilerin işkenceye maruz bırakılıp idam edilmesinin intikamı olarak yorumlar, hatta asıl niyetin Pekin'deki Yasak Şehir'i yok etmek olduğu için bunu nispeten hafif bir ceza olarak görürler. Genelde ise duyarsız ve acımasız bir vandalizm olayı olarak görülür. Sarayın kalıntıları bugün de Çin'de sömürgeciliğin yarattığı tahribatın kalıntılarını anımsatmaları için sakin bir park bölgesinde muhafaza edilir.

Yuanmingyuan'daki yağmanın ardından, sarayın Tianjin Antlaşması'nın hükümlerine uymayı taahhüt ettiği Pekin Sözleşmesi, imparatorun kardeşi Prens Gong'a zorla kabul ettirildi ve 24 Ekim'de prensle Lord Elgin arasında imzalandı: Benzer bir anlaşma ertesi gün prensle Fransız elçisi Baron Gros arasında da imzalandı. Bu utanç verici fiyasko Mançu ve Çinli seçkinler arasında bir krize sebep oldu ve Çin hükümetini, sarayın Batı'yla diplomatik ilişkileri yürütmekte kullandığı sistemi yeniden gözden geçirmek üzere harekete geçirdi. Geçmişte bu alandaki işlemler Qing sarayı tarafından Moğolistan, Tibet ve Türkistan sınırlarındaki halklarla ilişkilerini denetlemek için kurulan bir organ olan *Lifanyuan* dairesi tarafından yapılırdı. Sarayla Batı arasındaki ilişkilerde aracılık görevini aldığında ise Çin'in hâlâ tüm yabancılara karşı doğal olarak üstün olduğu ve Çin'le yabancılar arasında olabilecek tek ilişkinin aşağı derecedeki devletlerden Gök'ün Oğlu'na haraç taşımak olduğu varsayımıyla iş görüyordu. Batı'nın böyle bir ilişki türünü kabul etme-

3 Bu Yazlık Saray, mermer kayığıyla göze çarpan ve hem yabancı turistler hem de bölge halkı arasında haftasonu gezileri için popüler olan Pekin'in kuzeybatı banliyösündeki Yazlık Saray değildir. Burada sözü edilen, Dul İmparatoriçe Cixi'nin talimatlarıyla 1888'de restore edilen Yiheyuan'dır. İmparator Kangxi tarafından 1709'da başlatılan ve imparator Qianlong tarafından önemli ölçüde yeniden inşa edilen diğer Yazlık Saray'ın kalıntıları, Yuanmingyuan (Muhteşem Aydınlık Bahçe), daha kuzeyde yer almaktadır. Bu saray Yiheyuan'ın belli belirsiz kalıp dökümüdür. İngiliz ziyaretçiler, özellikle de tarihçiler, İngiliz askerlerinin 1860'ta gerçekleştirdikleri yıkımların hatırlatıcısı olması nedeniyle buraya götürülürler. Carrol Brown Malone, *History of the Peking Summer Palaces under the Ch'ing Dynasty*, University of Illinois Press, Urbana, 1934, yeniden baskı, New York, 1966; Susan Naquin, *Peking: Temples and City Life 1400-1900*, University of California Press, Berkeley, 2000, s. 311-18.

mesi ve hatta kavrayamaması karşısında *Lifanyuan* hızla etkisizleştirilip bir kenara bırakıldı.

Baskı altında Pekin Sözleşmesi'ni imzalamaya mecbur kalmanın utancıyla Prens Gong ve saray iç çevresinin diğer reformcuları 13 Ocak 1861'de imparatora bir dilekçe verip Çin'in yabancı güçlerle ilişkilerini denetleyecek yeni bir organ kurulmasını ve yabancı diplomatik misyonlarla daha etkin iletişim kurabilmeleri için seçkin sancak komutanlarının oğullarının bundan sonra yabancı dilde eğitim almalarını istediler. 20 Ocak'ta, genelde hem Çincede hem İngilizcede Zongli Yamen şeklinde kısaltılan Bütün Ülkelerle Ticaretin ve İlişkilerin Genel İdaresi'nin [*Zongli geguo tongshang shiwu yamen*] kurulması için bir imparatorluk fermanı yayımlandı.[4] Bu kurum Çin'in ilk modern dışişleri organı olacaktı.

Zongli Yamen'in himayesi altında Pekin'de Yabancı Diller Koleji [*Tongwen guan*] adıyla yeni bir tarzda yüksek eğitim kurumu kuruldu ve ilk on öğrencisini Temmuz 1862'de aldı.[5] Yeni kolej fikri başından beri İmparatorluk Sarayı'nı ikiye bölmüştü: Zeng Guofan ve Li Hongzhang'ın fikirlerinin etkisi altında olan yenilikçiler ülkenin en iyi ve en parlak öğrencilerini yabancı dilleri ve bilimleri çalışmaya yönlendirmeyi savunurken, muhafazakârlar bunun geleneksel kültürü ve edebiyat dilini zayıflatıp Konfüçyüsçü seçkin kesimi bozacağından korkuyordu. Geleneksel seçkin sınıfın çocukları dışarıda bırakılıp Yabancı Diller Koleji'nin öğrencileri daha çok, "dışişleri" çalışmayı yüksek ahlâk ve vatanseverlik ilkesinin gereği ve hayatını kazanmanın bir yolu olarak gören toplumun daha az ayrıcalıklı kesimlerinden seçildi.[6] Benzer kolejler Şangay, Guangzhou ve Fuzhou'da da kuruldu. Yönetici seçkinler yabancı dil eğitimini gönülsüz de olsa kabul ettiler, ama müfredatı matematiğe ve astronomiye modern yaklaşımları içerecek şekilde genişletme girişimlerini bu konular Konfüçyüsçü eğitim sisteminin geleneksel müfredatına dâhil olduğu gerekçesiyle şiddetle reddettiler.

Hanedanda Halef Sorunu ve Dul İmparatoriçe

22 Ağustos 1861'de Qing hanedanının yedinci hükümdarı imparator Xianfeng, 30 yaşındayken Mançuria'da Rehe'de (bugün Chengde) eski Mançu sarayında öldü. Tahta 1851'de geçmişti ve ölürken Çin'in Batı'ya verdiği bütün tavizlerden ötürü kendini yıkılmış ve küçük düşmüş hissettiği söyleniyordu. Yerine hayatta kalan oğlu Zaiqun geçti (küçük oğlu çocukken ölmüş-

4 Wade-Giles sistemi ile Latin harflerine çevrilmiş yazılışı *Tsungli Yamen*'dir.

5 *Tongwen guan*'ın aslına daha uygun bir çevirisi, 'Birleşik Diller Akademisi' olabilir.

6 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 133-4.

tü), Tongzhi adını alıp 1875'e kadar tahtta kaldı. İmparator Tongzhi Dragon tahtına geçtiğinde yalnızca beş yaşındaydı ve Mançu sarayı küçük olduğundan kendisine sekiz naip atamıştı. Annesi, Çince adı Xiaoqin, Mançu dilinde ise Yehonala olan imparator Xianfeng'in cariyelerindendi, naipleri reddederek küçük imparatoru alıp Xiaochen'le (imparator Xianfeng'in karısı) birlikte Pekin'e gitti. Kendisine son imparatorun iki erkek kardeşi de yardım etti. İki dul imparatoriçe, Xiaoqin ve Xiaochen, ya da daha yaygın bilinen adlarıyla Cixi ve Ci'an, bir saray darbesiyle naipleri görevden aldılar ve Prens Gong'la birlikte naip olarak iktidarı ortaklaşa kullanmaya başladılar. Asıl naiplerin en kıdemlisi olan Sushun'un halkın önünde kafası uçuruldu, böyle bir ölüm bu kadar yüksek statüdeki biri için oldukça aşağılayıcıydı. Genç Zaiqun yetişkinliğe adım attığı 1873'e kadar özel öğretmenlerden ders aldı, ama yetişkin olduğunda bile imparatorluğa geçmesine müsaade edilmedi. 12 Ocak 1875'te, 18 yaşındayken, resmî açıklamaya göre çiçek hastalığından ve arkasında herhangi bir mirasçı bırakmadan öldü.

Çin yeniden naip olarak iki dul imparatoriçe tarafından yönetilecekti: İmparator Tongzhi'nin ardından halefi olarak seçtikleri kişi dört yaşındaki Zaitian'dı, aslında hanedan yasalarına göre ölen Xianfeng'le aynı kuşaktan olduğu için imparator olması mümkün değildi. Bu durum dul imparatoriçe Cixi'nin Saray üzerindeki etkisini gösteriyordu ve Zaitian 25 Şubat 1875'te imparator Guangxu olarak tahta geçirildi. Cixi ve Ci'an sözde ortak naipler olarak hüküm sürüyorlardı, ama Cixi'nin daha fazla sözü geçiyordu ve 7 Nisan 1881'de Ci'an aniden ölüvermişti: Söylentiye göre zehirlenerek ölmüştü. Cixi 1908'de ölene kadar tek naip ve Çin'in asıl hükümdarı olarak kaldı, imparator Guangxu ise kadın hükümdarları nefretle yasaklamış olan Konfüçyüsçü yasaların ve tarihî âdetlerin açıkça ihlalini önlemek için devletin göstermelik başı oldu.

Tongzhi Dönemi Restorasyonu ve Kendi Kendine Güçlenme

Uğursuz başlangıcına ve bitimine rağmen, imparator Tongzhi dönemi Qing hanedanı için tartışmasız bir dönüm noktasıydı. Hanedanı çökme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan isyanlar bastırılmış, merkezî yönetim yeniden sağlanmış, Konfüçyüsçülük ideolojisi ve toplumsal değerleri yeni bir soluk kazanmıştı. Geleneksel Konfüçyüs düşüncesinde, yeni imparator, bütün Çin tarihinde ve klasik Zhou, Han ve Tang hanedanları dönemindeki örnekleriyle de kalıplaştığı üzere, hanedanın talihinde bir iyileşme [*zhongxing*] ve hanedan döngüsünde yenilenme anlamına gelmekteydi. Tongzhi dönemi-

ni, Mary Clabaugh Wright'ın ifadesiyle "tarihsel olarak kaçınılmaz olan gerileme sürecinin bir süreliğine durdurulduğu pastırma yazı" olarak algılamak mümkün olduğu gibi bu dönem aynı zamanda hanedan yöneticileri için de bir soluklanma arasıydı. Ancak ülkelerinin 19. yüzyıl tarihini çalışan Çinli öğrenciler bunun sadece geçici bir yenilenme olduğunu çok iyi bilirler.[7]

19. yüzyılın sonlarında Mançu devletinin önceliği savunmaydı: Yönetici seçkinler arasında ülkenin kötü durumunun tamamen Batılıların ticaret ve yersiz diplomatik ilişkiler için bitmek bilmeyen talepleri için yaptıkları saldırılara karşı yönetimin sergilediği âcizlikten kaynaklandığı konusunda görüş birliği vardı. Afyon Savaşı modern Batı teknolojisi karşısında Çin donanmasının yetersizliğini acımasızca ortaya çıkarmıştı. Mançu ve Çinli daimi orduların Taiping, Nian ve Müslüman isyanlarını durdurma konusundaki başarısızlıkları da askerî alanda acilen esaslı bir reforma ihtiyaç olduğunu ortaya koyuyordu. Tongzhi Restorasyonu'nun yeni koşullarında bu reform kendi kendine güçlenme hareketi [*ziqiang yundong*] ile gerçekleştirilecekti. Bu hareketin bir parçası olarak Çin, yabancı maddeler hareketi [*yangwu yundong*] olarak isimlendirilen, Batı'nın teknolojik yöntemlerini benimseme ihtiyacıyla karşı karşıya kaldı. Muhafazakâr seçkinler, bütünüyle teknik bir konu gibi görünse de Qing devletinin temel Çinli yapısına ve yönettiği topluma zarar vereceğini düşündükleri bu değişime karşı çıktıklarında yine bir ulusal kimlik krizi ortaya çıktı.

Batı'dan öğrenme gereksiniminin kabul edildiği ilk belgelerden biri Wei Yuan tarafından yazılan *Denizci Ülkelerin Resimli Kayıtları*'dır [*Haiguo tuzhi*]. Bu belgede Wei Yuan, Batı dillerindeki Batı materyallerinin çevirisi ile yakın arkadaşı afyon komiseri Lin Zexu tarafından toplanan eski materyallerden yararlanarak oluşturduğu ayrıntılı dış dünya coğrafyasına yer vermişti. İlk olarak 1844'te 50 *juan* (dikişli cilt) olarak basılmıştı, gösterilen ilgiyle genişletilmiş basımları 1847'de 60 *juan*, 1852'de 100 *juan* olarak basıldı. Önsözünde Wei Yuan kitabı yazma niyetini açıksözlülükle ifade ediyordu. "Bu kitap neden yazıldı? Barbarlara saldırırken barbarları kullanmak için [*yi yi gong yi er zuo*]... ve barbarları kontrol altında tutmak üzere üstün tekniklerini öğrenmek için yazıldı."[8] Yalnız akademik bir kitap ya da entelektüel bir meraktan doğan bir çalışma olarak değil, kriz içindeki bir devlete hizmet etme niyetiyle yazılmış bir kitaptı. Wei yabancı tehditle başa çıkabilmek için Çin ordusunu donatmak üzere modern bir tersanenin ve cephaneliğin kurulmasını öneriyordu. Ayrıca Wei Yuan, Qing sarayının Batı'yla mücade-

7 Mary Clabaugh Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism: The T'ung-chih Restoration, 1862-1874*, Stanford University Press, Stanford, 1957, s. 43-50. Bu kitap, Tongzhi dönemine dair klasik kaynaklar arasındaki yerini hâlâ korur.

8 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 126.

le edebilmesi için Çin'in "barbarlar"ı, onların coğrafi konumlarını, güçlü ve zayıf yanlarını anlama gereksinimini iyi anlamıştı.

Batılılarla Afyon Savaşı'nda yaşanan, daha sonra iç isyanlarda bazı Batı silahlarının ve Batılı temelde oluşturulan Daima Muzaffer Ordu gibi orduların kullanıldığı deneyimler, yükselen Han Çinlilerinin siyasi lider zümresini savunma güçlerini modernize etmeye ikna etmişti. Zuo Guofan ve himayesi altındaki Li Hongzhang bu konuyla ilgili olarak düzenli biçimde mektuplaşıyordu. Bu iki askerî ve siyasi bürokrat spesifik kendi kendini güçlendirme girişimlerinin yaratılması kadar bunu olanaklı kılacak düşünce ikliminin yaratılmasından da sorumluydu. 1865'te, Zeng ve Li İmparatorluk Sarayı'na ortak bir dilekçe göndererek, sonradan Jiangnan Tophanesi olarak bilinecek yerin inşası için izin istediler. İstekleri kabul edildi ve Şangay'daki Jiangnan Tophanesi Çin'de modern gemilerin, silahların ve topların yapıldığı ilk büyük yapı oldu. Burada aynı zamanda Batı teknolojisinin alınmasına yardımcı olması için bir çeviri bürosu kuruldu ve buranın şubesi olarak bir başka tophane de Nanjing'de açıldı. 1866'da Fujian eyaletindeki Mawei'de bulunan Min Nehri ağzında Fuzhou tersanesi ve aynı sıralarda kuzey liman şehri Tianjin'de bir makine fabrikası kuruldu. Çinli öğrenciler savunma ve uluslararası ilişkiler konularındaki son gelişmeler üzerine çalışmaları için ABD'ye gönderildiler. Bu reformlar her ne kadar dönemin açık fikirli ruhu olmadan gerçekleştirilemeyecek olsa da esas olarak Zeng, Li ve Zuo Zongtang'ın ortak çabalarının sonucuydu.

Li Hongzhang aynı zamanda, 1872'de kurulan Çin Tacirleri Buharlı Denizcilik Şirketi'nin, çelik savaş gemilerinin üretiminin ve bir grup öğrencinin 1876'da Fuzhou'dan Avrupa'ya gönderilmelerinin de müsebbibidir. Ayrıca 1978'de Kaiping madenlerinin, 1880'de Tianjin Denizcilik Akademisi'nin ve yine Tianjin'de 1885'te askerî akademinin kuruluşuna, 1882'de Port Arthur tersanesinin ve liman tesislerinin açılışına ve 1888'de Beiyang (Kuzey Okyanusu) Filosu'nun oluşumuna destek sağladı.[9] Bütün bu reformlar, savunma ve savunmayla ilişkili endüstri alanlarında kararlılıkla sürdürüldü. Li, Çin'in uzun vadede gelişiminin demiryolu inşası ve elektrik gibi askerî olmayan alanlardaki teknolojiler üzerine yoğunlaşılmasıyla sağlanacağını ileri süren İngiltere'deki Çin büyükelçisi Guo Songtao gibileri tarafından eleştiriliyordu. Guo'ya göre Japonya Batı'ya nasıl yanıt vereceği konusunda bu geniş bakış açısına sahipti ve modernleşme konusunda tartışmasız Çin'den daha başarılıydı.[10]

---

9 Beiyang, Qing hanedanında, bugün Liaoning, Hebei ve Shandong olarak bilinen kuzey kıyı bölgelerini ifade etmek için kullanılan bir terim. Beiyang Donanması'nın öncelikli görevi başkent Pekin'e erişimi olan sahil hattını savunmaktı.

10 Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism*, s. 241-8.

Anlaşma Limanları

1842 Nanjing Antlaşması hükümleri ve Çin ile Batı ülkeleri arasındaki belli limanların ticarete açılmasını sağlayan sonraki antlaşmalar yeni gelen nesiller için Çin'in yüzünü değiştirecekti. Nanjing Antlaşması "İngiliz süjelerin... ticaret amacıyla Guangzhou, Xiamen (Amoy), Fuzhou, Ningbo ve Şangay'da yerleşmelerine izin verilecek [ve] bu limanlara tüccarlarla Çinli yetkililer arasındaki ilişkileri izlemek için İngiliz konsolosluk görevlileri atanacak" hükmünü getirirken, aslında daha sonra Anlaşma Limanları olarak bilinecek açık limanlar ağını oluşturuyordu. 1842'de açılan beş liman da Çin'in güneydoğu sahilinde bulunuyordu, ama 1858'de imzalanan Tianjin Antlaşması'na göre bunlardan on tane daha açılacaktı. Şimdiki Wuhan'ın parçası olan Hankou ve Jiangxi eyaletindeki Jiujiang gibi bunların bazıları da sahil limanları değildi, fakat Yangzi Nehri'nin ulaşıma açık iç bölgelerinde bulunuyordu. Anlaşma Limanları Çin için Batılıların ekonomik gücüyle belirlenen, Sino-Batılı yeni bir sosyal örgütlenmenin doğum yeriydi. Batı yatırımları Anlaşma Limanları'na akmaktaydı ve bu da Çinli girişimcilerin, yabancılar ile Çin'in iç bölgeleri arasındaki ticaret ilişkilerine aracılık yapan zengin bürokratların ilgisini çekmekteydi. Bu aracılara, Portekizce "alıcı" anlamında *compradores* denirdi ki bu da Güney Çin Denizi ticaretinde Portekizlilerin öncü rolünü gösterir. Ne var ki sözünü ettiğimiz dönemde bölge ticaretinde uzun süreden beri bir liderlik rolü göstermemişlerdi.[11]

Anlaşma Limanları önceleri sadece yabancı tacirlerin etkinliklerinin idare merkezi olarak iş görmüşlerdi. Avrupalı şirketlerin depolarının ve bürolarının etrafında yabancı yerleşim yerleri oluştu ve bu topluluklarda hayat mümkün olduğunca kendi ülkelerinin orta sınıfları gibi sürdürülüyordu. Şangay'ın Fransız bölgesinde hiç de fena olmayan baget ekmekleri bulmak mümkünken, kuzey limanı Tianjin'de Alman imtiyaz bölgesi Kiesslings'de Alman âdeti *kaffee und kuchen* azimle devam ettiriliyordu. Göçmen topluluklar yerleştikçe, kendi okullarını, gazetelerini, posta hizmetlerini ve hatta kendi polis örgütleri ile mahkemelerini kurdular. Ticaretle uğraşan kesimin dışında, dinî görevlerinin yanı sıra genelde sağlık ve eğitim alanında hizmet veren misyonerler ve ayrıca posta ve gümrük işlerinde görevlendirilen devlet memurları çalışıyordu. Genişleyen Serbest Liman ekonomisi işçi, evde hizmetçi, tercüman ya da işveren olarak gitgide daha fazla insanı çektikçe yabancıların kurduğu bu düzenin, Çin'in yerli ekonomisi üzerinde büyük etkisi oldu.

11 *Hobson Jobson.* Bengal'deki ve ilk zamanlar Çin'deki gerçek kompradorlar (ticari ilişkilerdeki aracılar) hizmetçiler veya uşaklardan oluşurdu, oysa Çin Anlaşma Limanları'ndaki ticari ilişkilerdeki aracılar genelde nüfuzlu ve yüksek zümredeki ailelerdi, bu nedenle bu kelime her iki anlamı da karşılar.

19. yüzyılın sonraki yarısında yabancı toplulukların bu özel konumu için iki önemli kavram geliştirildi: İmtiyazlar ve dış ülkede politik dokunulmazlık. İmtiyazlar Anlaşma Limanları'ndaki yabancılar için anlaşmayla sağlanan özel oturum hakkının teminat altına alınmasını ifade ediyordu. Tianjin, Hankou, Guangzhou gibi bazı limanlarda imtiyazlar Çin devletinden kiralanıyordu, Şangay'da ise Batılılar ihtiyaç duydukları araziyi satın alabiliyordu. Yabancı topluluklar yerel yönetimlerde polislik, yolların bakımı, sağlık gibi konularda da sorumluluk üstlenmişti: Yabancılar yerleşimleri için verdikleri vergilerin haricinde bütün bunlar için de ödeme yapıyordu. "Dış ülkede politik dokunulmazlık sistemi" ise yabancı sakinlerin Çin yasalarından ziyade kendi ülkelerinin yasalarına tâbi olmalarını sağlıyordu. Şangay'daki Fransız bölgesinde *Code Napoléon* geçerliydi, ama İngiliz bölgesinde yasaların ihlal edildiği durumlar yalnızca sanki Birmingham'da ya da Manchester'da gerçekleşmiş gibi ele alınıyordu. Bütün sistemin denetlenmesi ise Pekin'de Qing hükümeti tarafından tanınmış olan Batılı diplomatlar ve her bir Serbest Liman'daki konsolosluk yetkilileri tarafından sağlanıyordu.

Bu düzenlemeler 19. yüzyıl Qing Çin'inde yenilik oluştursalar da tamamıyla benzersiz değildiler. Tang (618-906) ve Song (960-1279) hanedanları döneminde de Güneydoğu Çin sahillerinde topluluklar kurmuş olan Arap ve Fars dünyasından gelen Müslüman tüccarların ticari etkinlikleri ve ikametleri için benzer düzenlemeler yapılmıştı. Elbette Japonya'da, Kore'de, Hindistan'ın kıyı şehirlerinde, diğer Asya ülkelerinde, Afrika'da ve Latin Amerika'da da benzer işlevleri olan ve benzer şekilde melez toplumların oluştuğu serbest bölgeler vardı, ama hiçbiri bu isimle bilinmiyordu.

Çin'in 19. ve 20. yüzyıl Anlaşma Limanları'nın yapısı hakkında genellemeler yapmak zordur. Yichang ve Beihai gibi küçük yerleşimler ile Şangay'daki Uluslararası Yerleşim gibi şehrin bir bölümünü oluşturan Anlaşma Limanları arasında büyüklük bakımından önemli farklılıklar vardı. Yabancılarla Çinli halk arasındaki ilişkiler de limandan limana farklılıklar gösteriyordu. Çin'de olmalarına rağmen yabancılar çoğunlukla yerli halkla mümkün olduğunca iletişim kurmadan kendi Avrupalı yaşam biçimlerini sürdürmek istiyorlardı. Irk ayrımına dayalı önyargılar ve karşıtlıklar yaygındı ve imtiyaz ve dış ülkede dokunulmazlık olguları Güney Afrika'daki *apartheid* sistemini hatırlatan bir kültürel ayrılık yaratıyordu. Zamanla refah artışının etkisiyle ırk ayrımı bir ölçüde kalktı, bazı zengin ve eğitimli Çinli aileler özellikle Şangay'da yabancı imtiyazlardan yararlanmanın yolunu buldular. Elbette Çin kültürüne yönelik aşağılamaların yanı sıra Çinlileri onurlandırıcı istisnalar da vardı: Serbest Liman bölgelerinde, Cizvitlerin de eskiden yaptığı gibi, Batılılar arasında Çin dili ve kültürü üzerine ciddi çalışmalar yapanlar vardı. Misyonerler dönüştürmeyi umdukları halkın inançları ve düşüncele-

riyle yakından ilgiliydi. Bu şüphesiz Evangelist faaliyetin bir parçasıydı, ama Çin kültüründe kilit noktadaki düşünürlerin daha iyi anlaşılmasına da katkı yaptı. 1443'ten 1870'e kadar Hong Kong'da Anglo-Çin Koleji'nin müdürlüğünü yapmış olan James Legge, Çinli araştırmacılarla birlikte Konfüçyüsçülüğün temel klasikleri üzerine çalıştı ve çeviriler yaptı, bu çevirilerin ilk cildini 1861'de yayımladı. Her ne kadar biraz eskimiş olsalar da, bu çeviriler İngilizcede Çin tarihi ve felsefesi üzerine yapılan modern çalışmaların başlangıcıydı ve her zaman sinologların başvuru kaynağı olmaktadır. Legge 1870'te İngiltere'ye geri döndü, Oxford Üniversitesi'nde Çince kürsüsünün ilk başkanı oldu ve 19. yüzyılın en büyük sinologlarından biri olarak tanındı.[12]

Yangzi Nehri ağzındaki stratejik konumunun sonucu olarak yabancılar Şangay'da diğer Anlaşma Limanları'na göre daha yoğundular. Şangay Afyon Savaşı öncesinde pek iddiası olmayan bir balıkçılık ve ticaret yeriydi, ama antlaşmalarla yaratılan diğer liman bölgelerine göre çok daha hızlı gelişmişti. 21. yüzyılda bile Şangay'ı dünyaya tanıtırken sunulan yüzünü oluşturan ultra-modern Pudong bölgesi, 19. ve 20. yüzyıl Bund mimarisi, Huangpu Nehri'nin Pudong'un karşısındaki yakası *Waitan* hâlâ Avrupalıların 19. yüzyıldaki finansal gücüne ve etkisine tanıklık etmeyi sürdürmektedir. Şöyle bir göz ucuyla baktığınızda Londra'da Thames kıyısında ya da Liverpool'daki Liver Binası civarında olduğunuzu düşünebilirsiniz. Şangay'ın Uluslararası Yerleşim Bölgesi en azimli ticari ve ruhani girişimcileri cezbetmişti, ama bunun yanında dalavereci maceracılar ve firari suçlular için de bir çekim merkeziydi ve kısa sürede hızlı ve karanlık bir yaşam tarzıyla ünlenmişti.

Hong Kong'un ise özel bir durumu vardı. Nanjing Antlaşması hükümlerine göre Hong Kong Adası "daimi olarak İngiliz majestelerinin, mirasçılarının ve onların haleflerinin mülkü olacak ve Büyük Britanya Kraliçesinin uygun göreceği yasalar ve düzenlemelerle yönetilecek"ti. Burası bu nedenle bir sömürgeydi ve valiler aracılığıyla doğrudan İngiltere tarafından yönetiliyordu. Ancak yine de Hong Kong'daki yabancı toplumun yaşayış biçimi aynı diğer Serbest Liman bölgelerindeki gibiydi.

Çin-Fransa Savaşı

Çin ile İngiltere arasında ve Çin ile Japonya arasında yaşanan çatışmalar (aşağıda görüleceği gibi) Çin tarihinde yaşanan en önemli olaylardı, fakat Qing İmparatorluğu'nun zayıflamasına katkı yapan başka askerî çatışmalar da vardı ve Çin-Fransa Savaşı bunlardan biridir. Çin ve Fransa arasında bu-

12 Frances Wood, *No Dogs and Not Many Chinese: Treaty Port Life in China 1843-1943*, John Murray, Londra, 1998; Brian Power, *The Ford of Heaven*, Peter Owen, Londra, 1984.

günkü Vietnam'ın kuzey bölgesi olan Annam devleti nedeniyle uzun zamandır süren bir anlaşmazlık mevcuttu. Fransa 17. yüzyıldan beri Annam ile ticaret yapmaya çalışıyordu. 15 Mart 1874'te Fransa-Vietnam Barış ve İttifak Antlaşması adı verilen bir antlaşma ile Fransa'ya ticaret yapma, Hıristiyanlığı yayma ve o zamanlar Cochin Çini olarak bilinen Vietnam'ın güney kesiminde egemenlik kurma hakkı tanınmıştı.

Qing sarayı Vietnam'ı Çin imparatorluğuna haraç ödeyen bir devlet olarak görüyordu ve bölge üzerindeki geleneksel haklarını ileri sürmeye kalktı, ancak Fransa 1884'te ülkeyi ilhak edip buranın bir Fransız sömürgesi olduğunu ilan etti. Li Hongzhang ile Fransız temsilcisi Kaptan François Ernest Fournier arasında 11 Mayıs 1884'te bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Çin, Yunnan ve Guangxi'yi Fransızlarla ticarete açmayı ve modern bir şehir olan Hanoi yakınlarındaki, Fransızların kullandığı adıyla Tongkin'den (Kuzey Vietnam'daki Kızıl Nehir deltasında bulunan yoğun nüfuslu ve zengin bir tarım merkezidir) askerlerini geri çekmeyi kabul ediyordu. İki tarafın da anlaşmayı tam olarak uygulamaması üzerine çıkan savaş kuzeye, Çin sahillerine doğru yayıldı. Fransız güçleri Fuzhou'daki tersaneyi imha ettiler, Yangzi limanlarını da abluka altına aldılar. Çin mağlubiyeti kabul etti ve 9 Haziran 1885'te bir antlaşma imzalandı: Böylece Annam'ın Fransız sömürgesi olduğu teyit edilmişti.

Kore ve Çin-Japonya Savaşı

Çin ve Japonya arasındaki ilişkiler uzun vadede bakıldığında diğer ülkelerle ilişkilerden daha önemliydi. Birbirlerine yakın iki komşu olmakla birlikte Batı saldırısına karşı verdikleri yanıt oldukça farklıydı. Dönüm noktası 1868 Meiji Restorasyonu'ydu: Adından muhafazakâr bir yeniden yapılanma gibi anlaşılsa da aslında ülkenin batısından gelen modern zihniyetli ancak Batılı ülkelerin gücünün farkına varmış ve Tokugave yönetimini devirmiş samurayların gerçekleştirdiği bir darbeydi. Japonya, modernizasyonunu sürdürebilmek ve kendini ABD ile diğer Batılı güçlerin ticari ve diplomatik baskısından koruyabilmek için iddialı bir dış politika izliyordu. Ülkesini dört ana adanın ötesine genişletebilmek için olasılıkları araştırmaya başlamıştı. Japonya'nın bir parçası olup Japon olmayan Ainu halkının bölgesi olan kuzeydeki Hokkaido gelişmeye açık bir yerdi ve güneyde bulunan Japonların Ryukyu Çinlilerin ise Liuqiu dedikleri takımadalar da doğal bir çıkış yoluydu. Liuqiu adalarının sakinleri Japoncaya yakın bir dili konuşurlardı, ancak ayrı bir kültüre ve krallığa sahiplerdi.

Öte yandan Japonya ile Çin arasındaki asıl uyuşmazlığın çıkış noktası Kore

oldu. Kore, aynı Annam gibi Çin'e yüzyıllardır haraç veren bir devletti. Çin'in denetimi ve etkisi ise Çin ve Kore'deki iktidar sahiplerinin politikalarına bağlı olarak değişiklik gösterirdi. Japonya 1876'dan beri tıpkı Batılıların kendisine yaptığı gibi Kore pazarına girmeye çalışıyordu. Kore her ne kadar kendini Çin gibi Konfüçyüsçü bir toplum olarak görse de ayrı bir dile ve kültüre sahiptir. Kore dilinin Çince ile ilgisi yoktur, fakat Çin yazısını kullanmaktan ötürü yüzyıllarca Çin yazılı kültürünün etkisi altında olmuştu. 15. yüzyılda Hangul yazı sisteminin icat edilmesi sayesinde Korece bağımsız olarak gelişme imkânına kavuştu: Çince karakterler bugün de hâlâ Güney Kore'nin yazı dilinde Hangul ile birlikte kullanılmaya devam etmektedir. Ancak Kuzey Kore'de Çince karakterler kullanılmaz. Choson dönemi olarak da bilinen, Yi hanedanının (1392-1910) ilk zamanlarında Kore'deki Konfüçyüsçü seçkinler Çinli Ming hanedanı sarayının oldukça fazla etkisi altında kalmışlardı, ama Çinli olmayan Mançuların 1644'te iktidarı almalarıyla resmî ilişkiler azaldı ve Kore saltanat divanı daha bağımsız bir duruş sergilemeye başladı. Çin 19. yüzyılın sonlarında Batı'nın ve Japonya'nın Kore'deki nüfuz arayışına karşılık olarak eski hâkimiyetini yeniden oluşturmaya çalıştı. Qing hükümeti Kore'nin başkenti Seul'e güçlü kraliçe Min'in sarayına nüfuz edebilmek için bir yerleşik yönetici gönderdi. 1882'deki bir askerî ayaklanma üzerine düzeni onarma bahanesiyle asker gönderip ülkeyi 1882-1884 arası yönetmesi sayesinde Çin, Kore'de güçlü bir varlık kazanmış oldu. Bir Çin askerî birliği ülkeye yerleştirildi ve Koreliler adına yabancılarla görüşme gerçekleştirenler de Çinli yöneticilerdi.

1894 baharında Kore'yi bir başka ayaklanma, *Tonghak* isyanı sarstı. *Tonghak* "doğu bilimi" demektir ve Batılı yabancı misyonerlerin, özellikle de Katolik misyonerlerin biliminden farklı bir anlam taşır. *Tonghak* aynı zamanda köylüler ve egemen *yangban* sınıfının işsiz üyeleri tarafından desteklenen aşırı milliyetçi bir tarikatın da adıydı. İsyan 1864'te Kyongsang eyaletinde başladı, isyancılar Hıristiyanlığa ve yabancılara karşı fazla yardımsever olmakla suçladıkları Konfüçyüsçü seçkinlere şiddetle karşı çıkıyorlardı. *Tonghak,* devlet tarafından geçici bir süreliğine bastırılsa da 1866'dan itibaren Avrupalıların ve Amerikalıların Kore yarımadasına girişlerinin artmasıyla etkisini artırdı. Japonya Seul hükümetiyle diplomatik ilişkiler kurarak Batı etkisine karşı durmaya girişti ve Çin ile birbirlerini haberdar etmeden Kore siyasetine askerî müdahale yapmama konusunda anlaşmaya vardı. Şubat 1894'te Cholla bölgesinde *Tonghak* isyanı çıktığında ise Çin bu anlaşmayı reddederek isyanı bastırmak için bölgeye 1.500 askerini yolladı. Japonya kendi güçlerini yollayarak karşılık verdi ve iki ülke kendilerini Kore topraklarında savaşın içinde buldu.[13]

13 Cornelius Osgood, *The Koreans and their Culture*, Ronald Press, New York, 1951, s. 204-10; James Hoare ve Susan Pares, *Korea: An Introduction*, Kegan Paul International, Londra, 1988.

Çin'in harekâtını tetikleyen, 8 Mayıs 1894'te Kore'deki Çin büyükelçisi olan (ve 1912'de Çin Devlet Başkanı olacak olan) Yuan Shikai'nin o zamanlar Kore'ye yakın Kuzey Çin eyaleti Zhili'nin genel valisi olan Li Hongzhang'a gönderdiği, isyanı bastırmak için Kore hükümetine yardım etmesini istediği bir telgraf oldu. Kore hükümdarı Kral Kojong bu yardımı resmî olarak 31 Mayıs'a kadar istemeyecekti, ama Çin'in arzusu Kore'deki konumunu muhafaza etmekti. Çin müdahalesini bir tehdit olarak algılayan Ito Hirobumi ve kabinesi 2 Haziran'da Japon askerlerini Seul'e göndermeye karar verdi. ABD, Fransa, Rusya ve Birleşik Krallık'ın diplomatik temsilcilerinin iki tarafın da geri çekilmesi taleplerine rağmen Çin ve Japonya, Haziran ve Temmuz boyunca Kore yarımadasına asker yığdılar. Japonya Kral Kojong'u Kore'nin bağımsız bir devlet olduğunu ve Çin'e haraç ödeyen, bağımlı bir devlet olmadığını ilan etmeye zorluyordu. 23 Temmuz'da Japon güçleri Seul'deki İmparatorluk Sarayı'na girdiler, Kraliçe Min'i ve ailesini Japon yasalarına göre tutuklayıp hapsettiler. Kral Kojong'un babası, oğluna küçükken naiplik yapmış olan *Daewon'gun* (genelde *Taewon'gun* şeklinde yazılır, Büyük Saray Prensi anlamındaki unvandır ve geleneksel olarak hükümdarın babasına verilir) geçmişte Kore'deki Japon etkisine karşı çıkan biri olmasına rağmen, Japon kukla hükümetinde göstermelik başkan rolünü üstlenmesi için emekliliğinden geri çağrıldı.

Savaş 25 Temmuz 1894'te Japon askerlerinin Çin teçhizatlarını Kore'ye taşıyan, İngiltere'de tescilli *Kowshing* isimli gemiyi batırmalarıyla patlak verdi. İki taraf da resmî olarak 1 Ağustos'ta savaş ilan ettiler. Savaşın önemli çatışmaları: Weihaiwei limanının 10 Ağustos'ta Japon bombardımanına tutulması; Çin ordusunun Mançuria'ya çekilmeye zorlanmasının arkasından 15 ve 16 Eylül'de meydana gelen P'yongyan çarpışması; Yalu Nehri'nin ağzının hemen dışında, tek modern Çin deniz gücü olan Beiyang Filosu'nun bozguna uğratılması ve büyük ölçüde imha edilmesiydi. Japon ordusu Ekim ve Aralık arasında Kore'nin tamamını işgal edebilmiş ve hatta Çin sınırlarından içeri de ilerlemişti. 22 Aralık'ta Qing sarayı barış talep etti, ancak 12 Şubat 1895'teki Weihaiwei Muharebesi'nde Japon donanması tarafından yine bozguna uğratıldı. Batılı diplomatların araya girmesiyle Honshu adasının güneybatı ucunda yer alan Japon liman şehri Shimonoseki'de barış görüşmeleri başladı ve ateşkes kabul edildi. İmparator Guangxu tarafından Qing sarayı adına görüşmelere katılması için gönderilen Li Hongzhang, Shimonoseki'ye 19 Mart'ta beraberindeki 135 kişiyle birlikte vardı. Görüşmeler Japonların saldırılarını sürdürüp 23 Mart'ta Tayvan ve Çin anakarası arasında bulunan Pescadores adalarını ele geçirmesi nedeniyle yoğun gerilim altında geçti. 24 Mart'ta ise Li Hongzhang'a bir suikast girişimi oldu: Bir Japon'un kendisine ateş etmesi sonucu Li Hongzhang sol yanağını sıyıran mermiyle hafif yaralandı.

Shimonoseki Antlaşması

Savaşın bittiğini ilan eden Shimonoseki Antlaşması 17 Nisan 1895'te yapıldı. Antlaşma metni Çince, Japonca ve çeviriden doğabilecek herhangi bir farklılığa karşı İngilizce olarak hazırlanmıştı. Antlaşmayı Japonya adına yeni modern anayasayla birlikte ilk Başbakan olan Ito Hirobumi ve Dışişleri Bakanı Mutsu Munemitsu, Çin adına da Li Hongzhang ve Japonya Büyükelçisi olan oğlu Li Jingfang imzaladı. Antlaşmanın 1. maddesiyle Çin Kore'nin "tamamen bağımsız ve özerk" olduğunu kabul etmiş oluyordu. Böylece Kore'nin haraç ödemesine ve Çin sarayına resmî olarak herhangi biçimde bağımlılığına son veriliyordu. 2. madde Liadong Yarımadası olarak bilinen, Fengtian eyaletinin güney kısmının, Formoza (Tayvan) adası ile ona bağlı tüm adaların ve Pescadores (Penghu) Adaları'nın Japonya'ya devrini öngörüyordu. 4. maddeye göre Çin Japonya'ya savaş tazminatı olarak toplam 200 milyon *tael* ödeyecekti. 6. maddeye göre Japonya'ya en çok gözetilen ulus statüsü, ayrıca dört limanda daha ticaret yapma hakkı ve buharlı gemilerle Yukarı Yangzi'de Chongqing'e kadar, Wusong Nehri'nde ve Şangay'dan Suzhou ve Hangzhou'ya kadar Büyük Kanal'da seyahat imkânı tanınacaktı. Japonya'ya ayrıca Çin topraklarında mal üretme hakkı da veriliyordu.[14] Endüstriyel alanlar oluşturmaya yönelik böyle bir hakkın ilerleyen yıllarda Japonya'nın Çin'in bazı bölgelerini sömürgeleştirmesini sağlaması yönünden ciddi sonuçları olacaktı.

Tayvan'daki Çinli yöneticiler kısa bir süre önce tam olarak Çin'in eyaleti olmuş adanın bağımsızlığını ilan ederek Japonya tarafından ele geçirilmesini önlemeye çalıştılar, ancak 29 Mayıs'ta Japon askerleri Jilong (Keelung) kasabası yakınlarından adaya girdiler. Tayvan 2 Haziran'da resmî olarak Japonya'ya teslim edildi; Japon askerleri ertesi gün Jilong'u aldılar ve 7 Temmuz'da Taibei'ye (Taipei) girdiler. Tayvan bu tarihten itibaren Ağustos 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar Japonya'nın sömürgesi olarak kalacaktı. Ayrıca Tayvan o tarihten beridir de anakaradaki Çin devletinin kontrolü dışındadır.[15]

Çin-Japonya Savaşı Doğu Asya'nın iki kilit devleti, büyük emperyal güç Çin ile hızla yükselen Japonya arasındaki ilişkileri dönüştürdü. Japonya'nın Çin üzerindeki zaferi Japonya'nın modernleşme stratejisinin tuttuğunun, Çin'in ise bu konuda başarısız olduğunun göstergesiydi. Güçler dengesi değişmiş ve Japonya, Tayvan ve Kore gibi Çin'in tarihsel olarak kendi ülkesi-

14 MacNair, *Modern Chinese History: Selected Readings*, s. 515-48. "Formosa" ismi Portekizcede güzel anlamına gelir, ayrıca ilk Portekizli tüccarlar bunu "Ilha Formosa" olarak bilirdi: "Güzel ada". 1960'lara kadar Batı'da hep Formosa ismi kullanıldı, ancak şimdi neredeyse tamamen Taiwan denmekte.

15 Chen Hongtu (der.), *Taiwan shi* [Tayvan Tarihi], Sanmin, Taipei, 2004.

nin ya da etki alanının parçası olarak gördüğü iki bölgenin kontrolünü eline geçirmişti, ancak 1910'a kadar Kore üzerindeki hâkimiyetinin statüsü tam olarak belirlenemeyecekti. Japonya, Asya'da geri planda yer alan bir ülkeyken dünya gücü olmaya doğru dönüşümünü başlatmıştı. Etkin bir biçimde sömürge arayışı içindeydi ve bu amaçla Çin'in anakarasını ciddi olarak gözüne kestirmişti.

Yüz Gün Reformu

Japonya karşısında bozguna uğramak Qing sarayı ve başta muhafazakârlar olmak üzere Çinli düşünürler üzerinde travma yaratmıştı. Japonya, büyük bir ekonomik gelişim göstermesine rağmen hâlâ Konfüçyüsçü dünyada "küçük kardeş", küçük ortak olarak görülüyordu ve böyle alt seviyedeki bir kültürün Konfüçyüsçü medeniyetin kalbindeki bir halkı mağlup etmiş olması ciddi biçimde rahatsız ediciydi. Shimonoseki'deki barış görüşmeleri sırasında imparatora toplam 2.500'den fazla kişinin imzasıyla, savaşın devam ettirilmesini böylece Çin'in küçük bir devlete yenilme utancından kurtulmasını talep eden 130 dilekçe gelmişti.

Bu dilekçelerden en çok dikkat çekeni, imparatorluktaki çoğu üst düzey görev için gerekli olan prestijli *jinshi* derecesini almak için Pekin'de yapılan eyalet düzeyi sınavlarda başarılı olmuş kişilerden geliyordu. Kang Youwei ve Liang Qichao öncülüğündeki bu kişiler 22 Nisan 1895'te imparatora Shimonoseki Antlaşması'nın reddedilmesini isteyen bir dilekçe sundular. Bunu 2 Mayıs'ta 603 mezunun imzasıyla, antlaşmanın Qing sarayında onaylanmasını da protesto eden ve ayrıca başkentin korunaklı iç bölgelere taşınmasını ve daha önemlisi bir sosyal reform programı uygulamasını talep eden On Bin Harf Dilekçesi izledi.

Japon güçlerinin Tayvan'a çıktığı 29 Mayıs 1895'te, Kang Youwei imparatora kişisel bir dilekçe hazırladı. Sarayı Shimonoseki Antlaşması'nı reddetmeye çağırıyordu ve divandan bütüncül bir modernleşme ve reform programını uygulamaya koymasını talep ediyordu. İmparator Guangxu dilekçeyi okudu ve onayladığını 3 Haziran'da bildirdi. Böyle yaparak, en güçlü mensubu olan Dul İmparatoriçe Cixi dâhil Qing sarayının muhafazakâr yapısına karşı reformcularla yan yana düştüğünden bir açıdan ciddi politik ve kişisel bir risk altına girmiş oluyordu.[16]

Yönetici konumu elde edememiş âlim-seçkin sınıfının çoğu üyesi Shimonoseki Antlaşması'na karşı protestolar yapan *xuehui* oluşumlarına katılmış-

16 Luke S.K., *Kwong Mosaic of the Hundred Days: Personalities, Politics and Ideas of 1898*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1984; Li, *Zhongguo jin bainian zhenghi shi*, s. 176-87.

lardı: Bunların en etkililerinden biri Eylül 1895'te Kang Youwei, Liang Qichao, Yuan Shikai ve başkaları tarafından kurulan Kendi Kendini Güçlendirme Cemiyeti'ydi. Liang, cemiyetin gazetesi *Küre*'nin (*Wanguo gongbao*) editörü olmuştu, gazete saraya radikal bir reform programının başlatılması ve anayasal bir monarşiye geçiş konusunda baskı yapıyordu. Qing devletinin tepkisi ise gazeteyi yasaklamak oldu ve böylece radikal değişim için halk desteği bitmese de reformun hızı geçici olarak kesilmiş oldu. Dilekçecilerle aynı yaşlarda olan ve kendini onlara yakın hisseden 27 yaşındaki imparator Guangxu, 4 Mart 1889'da Cixi'nin emekli olmasından beri teoride tek başına hüküm sürüyordu. İmparatorluğun kötüleşen koşulları için endişe duyuyordu ve 11 Temmuz 1898'de reform ve kendini güçlendirme düşüncesine desteğini belirttiği bir yazılı buyruk yayımladı. Böylece 21 Eylül'e kadar sürecek olan baş döndürücü Yüz Gün Reformu başlamış oldu. 16 Temmuz 1898'de sonuçsuz kalan başvurusundan aylar sonra Kang Youwei imparatorun huzuruna alındı. İmparatora sunduğu taslakta, bir kabine, ulusal meclis, anayasa ve huzursuz âlim-seçkin sınıfının da dâhil edilebileceği bir halkla ilişkiler dairesi oluşturmayı ve devleti yeniden yapılandırmayı da içeren yığınla reform önerisi mevcuttu. Kang Youwei'yi Zongli Yamen'in kâtibi olarak saygın dışişleri dairesine atayacaklardı.

Yüz Gün boyunca Kang, Liang ve destekçileri reform için emir taslakları hazırlayarak ve Çin toplumunu kuşatan şeytanlar olarak gördükleri şeylere saldırarak büyük bir hararetle çalıştılar. Reformcular modern bir eğitim ve sınav sistemi hazırladılar; bölge dışılık sistemini kaldırdılar; tarımın, tıbbın, madenciliğin ve ticaretin geliştirilmesini, ordunun, polisin ve posta hizmetlerinin modernleştirilmesini önerdiler. Bunların arasında gerçekçi olmayan hiçbir hedef yoktu. Tasarladıkları reformların her biri halihazırda Çin için ilginç bir şekilde hem bir tehdit hem de (Çinli radikaller için) ilham kaynağı olan Japonya'da sürdürülüyordu:

> Bu dönem boyunca Kang Youwei'nin parlak fikirleri sayesinde düzinelerce reform fermanı yayımlandı. Yabancılar ve Çinliler bu akın akın gelen değişime yönelik buyruklar karşısında hayretten nefessiz kalmışlardı: Büyük, küçük bütün kurumlar; güçlü, önemsiz, bütün memurlar; yüzyıllık gelenekler, değişimden nasibini almışlardı.[17]

Reform programı saraydaki muhafazakârların müsamaha edemeyecekleri düzeydeydi: Reform programında yer alan bürokrasideki çürümeye karşı çıkışlar ve klasik çalışmalara öncelik verilmesine karşı itirazlar konumlarını tehdit ediyordu. Reformların sürmesini engelleyeceğine inandıkları Dul İmparatoriçe etrafında birleştiler. İmparator Guangxu reformları engelleme-

17 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 578.

sin diye Dul İmparatoriçe'yi hapse atmaya niyetlenmişti, fakat halasının bilgi kaynakları kendisininkinden daha iyiydi ve daha hızlı davranmıştı. Cixi Yazlık Saray'daki inzivasını ve emeklilik hayatını bir kenara bıraktı ve koruması, Mançu komutan Ronglu ile birlikte İmparator Guangxu'yu Yasak Şehir surlarının hemen dışındaki Göl Sarayı'nda ev hapsine aldı. Naiplik görevini tekrar başlattı ve fiilen bir darbe niteliği taşıyan bu davranışıyla Yüz Gün reformunu sona erdirmiş oldu. Kang Youwei ve Liang Qichao Japonya'ya kaçtı, ama Tan Siyong gibi diğer reformcular idam edildiler. İmparator gözlerden uzak bir yaşam sürdü ve devlet işlerinde herhangi bir şekilde yer almasına izin verilmedi. Dul İmparatoriçe ise 15 Kasım 1908'de öldü. İmparator Guangxu'nun da yalnızca bir gün önce öldüğü duyurulmuştu, ama genel olarak kabul edilen görüşe göre imparatoriçenin ölümünün ardından muhafazakâr bir hizbin emriyle öldürülmüştü, ancak bu hiçbir zaman kesin olarak kanıtlanamadı.[18]

1898'den 1908'e kadar, Konfüçyüsçü etiğe tamamen aykırı olmasına ve muhafazakârların sözde statükoyu koruma maksatlarına rağmen Cixi bir kez daha Çin'in fiilî yöneticisi olmuştu.[19] Yüz Gün yenilgiyle sonuçlanmış olsa da bu, Qing dönemi reformcuları için bir son değil, yalnızca bir kesinti olmuştu. Reform istekleri tamamen bastırılamayacak kadar güçlüydü ve 20. yüzyılın başlarında Dul İmparatoriçe'nin etkisinin bitmesiyle birlikte, dikkat çekici biçimde Kang ve Liang'ın hazırladıklarına benzer reform fermanları yayımlanacaktı. Dul İmparatoriçe'nin 1908'de ölümünün ardından büyük anayasal reform taslakları hazırlandı, fakat oldukça geç hayata geçirildi ve uygulanmaları daha ziyade 1911 Devrimi dönemine kaldı.

İmtiyazlar İçin Kapışma

Çin'in 1895'teki yenilgisine karşılık Batılıların takındıkları tavırda acil reform ihtiyacı vurgulanmıştı. Çin'in zayıflığı açıkça ortada olduğundan büyük güçler ülkenin daha büyük bölümünde yeni imtiyazlar elde etme peşindeydi. Bu faaliyetlere, Cezayir'in 1881'de Fransa tarafından işgali ile 1902'de ikinci Boer Savaşı'nın sona ermesi arasında geçen zamanda bütün bir Afrika kıtasının Belçika, İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya ve Portekiz arasında paylaşılmasını ifade eden "Afrika için kapışma" ifadesinden yola çıkarak "imtiyazlar için kapışma" denmiştir. Her ne kadar Çin hiçbir zaman Afrika gibi boydan boya sömürgeleştirilmiş olmasa da niyet aynıydı: Güçlü devletler rakiplerinden önce kendi etki alanlarını kurma çabası içindeydiler.

18 Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period*, s. 733.

19 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 572-87.

Almanya'nın Shandong eyaletine ve özellikle Jiaozhou (Kiaochow) Körfezi ile korunaklı limanının girişini koruyan Qingdao limanına uzun süredir ilgisi vardı. Bu bölgedeki başlıca rakipleri Japonya ve Rusya'ydı. 1 Kasım 1897'de Shandong eyaletinin batısındaki Caozhou'da, muhtemelen daha sonra Boksör hareketine dönüşecek olan yabancı düşmanlığının bir sonucu olarak, iki Alman Katolik misyoner öldürülmüştü ve kiliseleri fena halde tahrip edilmişti. 14 Kasım'da bir Alman deniz gücü Qingdao'daki Çin askerî birliğine saldırıp şehrin ve fiilî olarak Jiaozhou Körfezi'nin tamamının kontrolünü ele geçirdi. Bu durumun sağladığı avantajla ve iki misyonerin öldürülmüş olmasını da bahane olarak kullanarak Almanya büyükelçisi Baron von Heyking divandan maden ocakları açma ve Shandong'da demiryolları inşa etme hakkı talep etti ve Jiaozhou Körfezi'ni kiralamak istediklerini bildirdi. 22 Kasım'da Zongli Yamen bu talepleri reddetti. Bunun üzerine Almanlar 4 Aralık'ta körfezin girişindeki Jiaozhou'ya girip Kayzer II. Wilhelm'in bir konuşmasında sözettiği bir politikaya uygun olarak Çin'de sağlam bir konum elde etmiş oldular.

18 Aralık 1897'de Shandong'daki Alman varlığına yanıt olarak Rus donanma gemileri Lüshun'a (Port Arthur) ilerlediler. 27 Mart 1898'de Çin ve Rusya, genelde birleştirilerek Lüda denir, Lüshun ve Dalian limanlarının Rusya'ya 25 yıllığına kiralanmasını öngören ve Rusya'ya Güney Mançuria demiryolunun ilk aşaması olacak demiryolu inşaatı için izin veren bir antlaşma imzaladı. Bu anlaşma Kuzeydoğu Çin'de Alman ve Rus nüfuz bölgelerini açıkça ortaya koymaktaydı.

Daha güneyde ise Guangzhou Körfezi'nin Fransa'ya kiralanmasını temin etmek için bir Fransız filosu Nisan 1898'de Guangzhou'ya gitti. Bu harekâtın amacı Yunnan ve Vietnam'daki mevcut Fransız nüfuzunu doğudaki bölgelere doğru genişletmekti. Buna yönelik bir anlaşmanın yapılması 16 Kasım 1899'a kadar mümkün olamadı, ancak sözkonusu anlaşma Ağustos 1945'e kadar yürürlükte kaldı. Bu arada, 9 Haziran 1898'de İngiltere, Çin anakarasına dâhil olan ve Hong Kong Adası'nın tam karşısında bulunan Kowloon yarımadasını 99 yıllığına kiralamıştı. Bu anlaşmanın hükümleri önemini, 1997'de Hong Kong'un devir tesliminde süresinin dolmasına yakın İngiltere'yi nihayet Çin'le müzakere etmeye mecbur bırakarak kanıtlayacaktı. İngiltere ayrıca 1 Temmuz 1898'de Shandong'da Weihaiwei limanının da kontrolünü ele geçirdi.

Sun Yat-sen ve Devrimci Hareket

Reform yolu ve anayasal monarşi mücadelesi gibi, Yüz Gün reformu süresince Kang Youwei ve Liang Qichao tarafından yürütülen faaliyetler, Qing devletinin karşılaştığı krize karşı Çinli siyaset düşünürlerinin verdiği yegâ-

ne tepki değildi. Reformist politikaların tekrar tekrar başarısızlığa uğramasından usanmış olan başka aktivist siyasiler devrim fikrine yöneldi ve imparatorluğun yerine cumhuriyeti kurma hayalleri kurmaya başladılar. İlk devrimcilerin en bilineni, sonradan Çin Cumhuriyeti'nin babası lakabını alacak olan Sun Yat-sen'di. Kang ve arkadaşları Qing yöneticilerini ve özellikle de imparatoru etkilemekten medet umarken, Sun bu yaklaşımın faydasızlığını gördü ve ciddi bir değişimin yalnızca daha aşağıdakilerin radikal eylemleriyle mümkün olabileceği sonucuna vardı.[20]

Sun Yat-sen (Sun Yixian) Guangdong eyaletinin yerlisiydi, hayatının ilk yıllarını Hawaii'de geçirmiş, Hıristiyan okullarında eğitim görmüş ve Hong Kong Üniversitesi'nde tıp eğitimi almıştı. Macau'da kısa bir süre için doktorluk yaptıktan sonra 1898'de Guangzhou'ya yerleşmiş ve hayatının geri kalanını Çin için büyük değişim arayışıyla geçirmişti. 1894'te Çin Diriliş Örgütü'nü [*Xing Zhong hui*] kurdu ve Qing rejimine meydan okuyabilecek kadar güçlü bir isyancı ordusu kurmaya koyuldu. Bu orduyla, Çift Dokuz'da, dokuzuncu ay ayının dokuzuncu gününde (26 Ekim 1895) bir kalkışma planlandı ve mütevazı başlangıç hedefi Guangzhou şehrini ele geçirmekti. Hong Kong'da planlar yapıldı, kalkışma planlandığı gibi gerçekleştirildi, fakat başarısızlıkla sonuçlandı. Devrimcilerin çoğu tutuklanırken, Çin Diriliş Örgütü'nün liderlerinin bir bölümü idam edildi. Sun Guangdonglu yetkililer tarafından tutuklanma tehlikesi karşısında Hong Kong'a kaçtı. İlk devrim denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı, ancak önemli dersler çıkarmış ve başka bir gün yeniden savaşmak üzere geri çekilmişti.

20 Li, *Zhongghuo jin baininan zhengzhi shi*, s. 179-82.

5

BOKSÖR İSYANI VE İMPARATORLUĞUN GERİLEMESİ (1899-1911)

Boksör İsyanı, adını kendilerini savunmak ve grup disiplinini oluşturmak için isyancı milis güçlerinin bir ritüel olarak boks yapmasından alır. Çincede *Yihequan* hareketi, yani Adil ve Uyumlu Yumruklar ya da *Yihetuan*, yani Adalet ve Uyum Gönüllüleri olarak bilinir. İsyan 19. yüzyılın sonlarında çıktı. İsyancıların liderlerinin ve destekçilerinin kökenleri ve saikleri karmaşık ve genelde kafa karıştırıcıydı. Boksörler, ilk olarak 14. yüzyılda Moğollara karşı bir direnişte ortaya çıktı. Qing hanedanının ilk zamanlarında bazı ayaklanmalara destek veren Beyaz Lotus diye bilinen gizli örgütle ilişkili gruplara dayandırılan Boksörler, bin yıllık bir Mançu karşıtı hareketin devamı olarak görülür. İsyanın odağı ilk üç yılında (1899-1901) Mançu karşıtı gelenekten epey uzaklaştı. Boksör birliklerinin çoğu, gerçekten artan ancak çoğu Çinli'nin olduğundan daha fazla arttığını düşündüğü Çin'deki Batı nüfuzuna karşı mücadelede Qing sarayına bağlı kalmaya ikna oldu.[1] 1980'lerde erişimin mümkün olduğu Pekin ve Tayvan'daki Qing arşivlerindeki araştırmalar, bazı tarihçilerde eski Boksörlerin hanedan karşıtı duruşlarının abartıldığı ve başlangıçtan itibaren bunların aslında köyleri savunan milisler oldukları ve bir miktar resmî destek de aldıkları görüşünün oluşmasına neden oldu.[2] Ancak unutulmamalıdır ki, bu faaliyetlere ilişkin yazılı kayıtların çoğu Qing hanedanının memurları ya da literati sınıfının mensupları tarafından oluşturuluyordu ve hareketin hanedan karşıtı yönüne dikkat çekmeleri ille de şart değildi. Folklorda ve hareketin sözlü tarihinde ise genelde eği-

1 Victor Purcell, *The Boxer Uprising: A Background Study*, Cambridge University Press, Cambridge, 1963 bu konuda yazılmış temel İngilizce eserdir.

2 Joseph W. Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising*, University of California, Berkeley, 1987.

timsiz olan Boksörlerin Mançu Qinglere olan karşıtlığına dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır.[3]

Boksörlere dair Batılı popüler kaynaklarda, isyancıların yabancı düşmanlığına ve Pekin'deki elçilikleri kuşatmaları üzerine Japonların başını çektiği çok uluslu güçler tarafından elçiliklerin kurtarılmasına vurgu yapılır.[4] Batılıların yerleşim yerlerindeki bu kuşatmadan kurtulmaları, hemen hemen aynı sıralarda Güney Afrika'da İngilizlerle Afrikalılar arasında yapılan Boer Savaşı'ndaki Mafeking kuşatmasının yarılması olayının bir benzeriydi. Boksör İsyanı sırasında ise bundan çok daha fazlası yaşandı. Bu hareket, isyancıların Mançulara yaklaşımındaki ikircikliliğe rağmen, ortaya koyduğu eylem ve düşüncelerle, bir on yıl sonraki Qing hanedanının sonunu getirecek olan milliyetçiliğin habercisi olarak görülebilir.

Kuzey Çin ve Yeni Yüzyıl

19. yüzyıl sonunda Çin'deki bütün sosyal sınıflar arasında, özellikle de Anlaşma Limanları'na yakın bölgelerde yaşayanlarda, ülkedeki artan yabancı varlığına karşı ciddi bir kin birikmişti. Seçkinler ve yerel memurlar Hıristiyanlık tarafından imparatorluk sarayı adına sürdürdükleri iktidar ve otoritenin altının oyulmasından endişe duyuyordu ve yeni kurulan kiliselere iktidarın rakibi gözüyle bakılıyordu. Çin ekonomik yönden zor bir dönem geçiriyordu. Halk arasında bu kötüye gidişin sebebi olarak yabancı malların pazara girişi, Batılı işyerlerinin ve demiryollarının açılması ve yabancı paraların dolaşımı görülüyordu. Ekonomik kriz ağır geçiyordu: Köylerdeki el sanatları üretiminin ithal mallarla rekabet etmekte başarısız olması, ülke içi ticaretin bozulması ciddi oranda bir işsizliğe ve yoksulluğa yolaçtı. Albert Feuerwerker gibi 19. yüzyıl sonları Çin ekonomisi üzerine çalışan dikkatli araştırmacılar, Çin'in yoksulluğunu tamamen Batı'nın belli sektörlerdeki hâkimiyetine bağlayan milliyetçi görüşe şüpheyle bakarlar. Feuerwerker yine de bu dönemde "el sanatları alanında önemli yapısal değişiklikler oldu" ve "bu gelişmelerin yarattığı gerginlik ve yaşam biçimindeki olumsuz değişiklikler nüfusun büyük bölümünü olumsuz etkiledi"[5] der. Çin ekonomisine yabancı girişinin doğrudan sonucu olarak görülebilecek olan işsizliğin yarattığı sı-

3 Shandong Üniversitesi Tarih Bölümü, *Shandong yihetuan diaotcha ziliao xuanbian* [Shandong'daki Boksör İsyanı Üzerine İncelemeden Seçmeler], Shandong People's Press, Jilin, 1980; Chesneaux, *Peasant Revolts in China 1840-1949*.

4 Elçiliklerin kurtarılması üzerine en dikkat çekici anlatım ve bu konudaki en iyi bilinen İngilizce eser Peter Fleming'e aittir, *The Siege at Peking*, Hart-Davis, Londra, 1959.

5 Albert Feuerwerker, *The Chinese Economy, ca. 1870-1911*, Michigan Papers in Chinese Studies, sayı 5, Ann Arbor, 1969. Bu metin *Cambridge History of China* içinde bir bölüm olarak yer aldı.

kıntının yanında, Qing devletinin yabancılara ve içerideki isyancılara karşı yürüttüğü askerî harekâtların da ekonomik ve sosyal etkileri vardı. Savaşların maliyetini ve yabancı güçlere ödenen para cezalarını (tazminatları) karşılamak için ağır vergiler konmuştu. Savaşların sonunda askerler genelde hiçbir ödeme yapılmadan terhis ediliyor ve çoğu eşkıyalığa ya da başka suç faaliyetlerine başlıyordu.

1852'de, haklı olarak Çin'in Kederi denilen lös yüklü Sarı Nehir, üç yıl içinde tamamen yatağını değiştirecek kadar taştı ve kendine Shandong Eyaleti'nin kuzey kıyılarındaki Bohai Körfezi'ne varacak şekilde yeni bir rota buldu. Ağustos 1898'de yeniden taştı ve Shandong'ta 400 köyün sular altında kalmasına, büyük acılara ve o yılın ekinlerinin tamamen boşa gitmesine neden oldu. Güney eyaletleri Sichuan, Jiangsu, Jiangxi ve Anhui'de de sel felaketleri yaşanmıştı ve aynı sıralarda Kuzey Çin'de de ciddi bir kıtlık vardı. Bunlar az rastlanan olaylar da değildi, 1875-1895 arası her yıl bir büyük doğal afet yaşanmıştı. Halk arasında popüler olan batıl inançlara göre bu felaketlerden, binaların nereye ve nasıl inşa edileceğine dair kurallar koyan *fengshui* gibi geleneksel ritüelleri dikkate almadan fabrikalar, kiliseler yapan ve demiryolları döşeyen yabancılar sorumluydu: Seller yabancıların doğaya müdahalesi karşısında Gök'ün intikamıydı.[6]

Boksörlerin Kökenleri

Adil ve Uyumlu Yumruklar [*Yihequan*], aslında Budist ve Taoist inançları ve uygulamaları birleştiren ve geçmişi 13. yüzyılda Moğol istilasına karşı direnişe uzanan bir dinî-siyasi halk geleneğinin parçasıdır. En yakın selefi 1813'te İmparatorluk Sarayı'na bir saldırı düzenlemiş olan Sekiz Trigram [*Bagua*] Gizli Örgütü'dür.[7] Sekiz Trigram'ın liderlerinden biri, Merhamet ve Geleceğin Buda'sı olarak da bilinen Mesihvari bu figür Maitreya'nın dünyaya yeniden gelmiş hali olduğunu iddia ediyordu. Bunların çıkardıkları isyanı ise Beyaz Lotus geleneğinin Qing hanedanına direnişinin bir parçası olarak görmek en doğrusu olur. Ocak 1814'te saraya yaptıkları saldırı geri püskürtüldü ve isyancılar askerler tarafından öldürüldü, ancak bin yıllık gelenek Kuzey Çin'de varlığını sürdürüyordu ve Boksörler de bu zengin mirasa yaslanarak ayakta kalacaktı. Beyaz Lotus'un farklı kolları arasında açık bir süreklilik

6 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 197.

7 Sekiz trigram ya da sekiz diagram, üçlü çizgiler halindeki tam ya da bölünmüş çizgilerin yerleştirilmesidir. Efsanevi imparator Fu Xi'nin icadı oldukları söylenir ve evrenin yaratıcı güçlerini temsil ederler. İki trigram bir araya gelip bir heksagram oluşturur ve heksagramlar klasik kehanet kitabı *Yijing*'in (Batı'da daha çok *I Ching* olarak yazılır) temelidir.

ilişkisi görmek mümkün değildir ve buna dönük bir girişim yanıltıcı olacaktır. Fakat bin yıllık geleneğin yaratıcı biçimde yeniden canlandırılmasının halk arasında Mançulara karşı bir hareket odağı olma açısından önemli bir yankısı olmuştur. *Yihequan* terimi en erken 1808'de, Shandong, Henan, Jiangsu, Anhui ve Zhili'deki (Zhili, Pekin tarafından doğrudan yönetilen eyalettir ve kabaca bugünkü Hebei'ye denk gelir) bazı bireysel eylemleri ya da dağınık savunma gruplarını belirtmek için kullanılmış olabilir.

Boksör grupları 20-25 kişilik küçük gruplardı ve her biri bütün grup üzerinde tam otoriteye sahip tek bir lidere sadakatle bağlı üyelerden oluşurdu. Gruplar kendi bölgelerindeki yabancı varlığına karşı hareket ediyordu. Üç tür düşman tanımlamışlardı: Yabancılar, "En Tehlikeliler" [*da maozi*] olarak adlandırılırdı; sonradan Hıristiyan olan Çinliler ve yabancı ekonomik teşebbüslerin oluşturulmasında ve işletilmesinde yer alan kişiler "İkinci Derece Tehlikeliler" [*er maozi*], yalnızca yabancı ürünleri kullananlara ise "Üçüncü Derece Tehlikeliler" [*san maozi*] denirdi.

28 Mayıs 1900 tarihli bir Boksör bildirisinde niyetleri açıkça ortaya konuluyordu:

> Dinleyin, Orta Düzlüklerin [Çin için kullanılan eski bir deyiş] şehirlileri ve köylüleri. Katolikler ve Protestanlar kutsal varlıklarımıza saldırıyorlar; memurları sindirdiler ve Çin'in siyah saçlı halkına eziyet ettiler. Tanrılar ve insanlar onlara çok öfkeli, ama halk ketum davranıyor. Biz ise kendimizi Çin'i korumak, yabancı işgalcileri kovmak, kilise üyelerini durdurmak ve öldürmek, böylece kitleleri zaptetmelerini engellemek için adaletin ve uyumun kutsal boksuna hazırladık. Bu bildirinin yayımlanmasıyla bütün köylülere talimatımız, her nerede olurlarsa olsunlar, derhal bütün dönmeleri kovup kiliselerini ve diğer binalarını yakıp onlardan geride hiçbir iz bırakmamalarıdır.[8]

Boksör gruplarının üyeleri geniş bir yelpazede bulunsalar da, aralarında büyük oranda toprağı, düzenli işi olmayan ve toplumdan dışlanmış ya da kendilerini dışlamış marjinal bireyler bulunuyordu. Boksör hareketinin önde gelen iki lideri sandalcılık yapan Zhang Decheng ve eski bir asker olan Cao Futian'dı: İki meslek de Boksörlerin destek aldığı marjinal kesimi temsil etmektedir. Boksörler memur sınıfıyla sık sık ihtilaf yaşarlardı. Boksörlerin daha çok ritüel ve büyülere dayalı olan inançları ve eylemleri memurlara irrasyonel ve teatral görünürdü. Eylemlerinin merkezinde isimlerinin kaynağı olan kutsal boks vardı ve bunu fiziksel olarak zinde kalmak ve ruhsal aydınlanma için yaparlardı. Bunun yanı sıra, "liderlerinin ve inançlarının düşmanın askerî potansiyelini yok etmesini sağlayan ve bunu yapacağını iddia

8 Bao Shijie, *Quanshi shanyu* [Boksörler Döneminden İmparatorluk Fermanları], *Zhongguo jindaishi ziliao xuanbian* içinde, Zbonghua Shuju, Pekin, 1977, s. 95.

edenlerin de hayatta kalmasını temin eden nazarlık, kehanet, büyü"[9] gösterileri gibi bir tür şamanizm ya da ruhun istilası olan hipnotik trans seansları da vardı. Bu sihirli güçlerin hava durumunu, özellikle de yağmur yağmasını kontrol ettiğini de ileri sürüyorlar, bu da aşırı kıtlık bölgesinde yoksulluk içinde yaşayan insanlara cazip geliyordu.

Boksör faaliyetleri, kendi kutsal alanları olan sunaklarda veya tapınaklarda [*tan*] yoğunlaşıyordu.[10] Uzun süredir var olan bir *tan* yeni bir birime destek olabilir ve efendisini atayabilir, böylece hareket gelişimine devam ederdi. Boksörler, genelde genç erkekleri, bazen on yaşındaki çocukları bile topluyor, onlara sıkı askerî disiplin veriyordu. On kişilik gruplar şeklinde örgütleniyorlar, on grubun bir araya gelmesiyle bir tugay [*dadui*] oluşturuyorlardı. Liderlerine veya efendilerine tam itaat konusunda ant içmişlerdi, hediye kabul etmeyeceklerine, çalmayacaklarına ve halka sarkıntılık etmeyeceklerine yeminleri vardı; kadınlarla ilişkiye girmeyecekler, et yemeyecekler, çay içmeyeceklerdi. Hatta daha ilginci, geleneksel Çin toplumunda kadınlar için pek az bulunabilecek bir fırsat sayılabilecek olan, kadın Boksör tugaylarıydı. Kızıl Fenerler erkek kardeşlerinin yanında yetişen ve dövüşen 12 ilâ 18 yaşları arasındaki kızlardan oluşurdu, Mavi Fenerler de asıl olarak orta yaşlı kadınlardan oluşan kuvvetlerdi.[11]

İsyan

Boksörleri eşgüdümlü bir ayaklanmaya teşvik eden şey, başka bir yeraltı örgütlenmesi olan, Shandong'daki Büyük Kılıç Örgütü [*Dadao hui*] tarafından Hıristiyan kiliselerine başlatılan harekâttı. Aynı zamanda Beyaz Lotus kökenli bir örgüt olan Büyük Kılıç, Shandong'un güneybatısında etkindi. Aslında Büyük Kılıç Boksörlerin ilk hali olarak görülebilir: Boksör topluluklarının kökeni eyaletin kuzeybatısına dayanır. Büyük Kılıç 1896'da Shandong'un iki ilçesinde, ertesi yılda beş ilçesinde kiliselere saldırı düzenlemişti, ama asıl dönüm noktası iki Alman Katolik misyonerine yaptıkları saldırı oldu. 1 Kasım 1897'de iki kişi öldürülüp Caozhou'daki kiliseleri fena halde tahrip edilmişti. Alman devleti de buna karşılık Shandong valisi Li Bingzheng'in görevden alınmasını ve tazminat ödenmesini talep etmişti: Aynı zamanda Almanya'ya madencilik ve demiryolu için haklar tanınması istenmişti. Çinlilerin bu talep-

9 Jean Chesneaux, *Secret Societies in China in the 19th and 20th Centuries*, Heinemann, Hong Kong, 1971, s. 120 ve devamında.

10 *Tan* için kullanılan karakter Cennet Tapınağı Tiantan'ınkiyle ve Pekin'deki diğer imparatorluk sunaklarınınkilerle aynıdır.

11 Jean Chesneaux, *Secret Societies in China in the 19th and 20th Centuries*, s. 120-2.

leri kabul etmeyeceği anlaşıldığı vakit Almanlar, Shandong eyaletinin güney kıyılarında Qingdao yakınlarındaki körfezde bulunan Jiaozhou'yu işgal ettiler. Bunun üzerine 11 Aralık'ta Li görevinden (Shandong'dan sonra atandığı Sichuan genel valiliğinden) alındı ve Shandong'daki görevine eski yardımcısı Yuxian getirildi.[12] Alman güçleri Shandong'daki konumlarını güçlendirmişlerdi, direniş ve isyan ise alttan alttan büyümeye devam ediyordu. Li Bingzheng de bundan sonra Büyük Kılıç Örgütü'nün destekçisi olmuştu; kilise üyelerinin Hıristiyan olmayan Çinlilere zorbaca davranıp onları sindirmeye çalıştıklarını ve yabancı diplomatları koruyup onlara arka çıktıklarını iddia ederek Hıristiyan Çinlilere yönelik saldırıları için örgüt üyelerini cesaretlendiriyordu. Halefi Yuxian da Boksörleri kolluyordu, onları "Qing'i destekle, yabancıların kökünü kazı" [*fu Qing mie yang*] sloganını benimsemeye yönlendiriyor, kendi askerlerini yetiştirmeye yardım etmeleri karşılığında onlara finansal destek sağlıyordu. İsim değişikliği ile kendilerini yarı-resmî bir milis örgütü haline getirmelerine resmen onay verdi ve bundan sonra Adalet ve Uyum Gönüllüleri (veya Milisleri) [*Yihetuan*] olarak anılmaya başladılar.

9 Ekim 1899'da sonradan Hıristiyan olanlara yaptığı saldırılarla ünlenmiş olan Zhu Hongdeng (Kırmızı Fener Zhu) komutasındaki Boksör birimleri Shandong eyaletindeki Pingyuan civarlarında devlete bağlı askerleri yenilgiye uğrattı. O sonbahar Pingyuan'daki ekinler mahvolmuştu ve misyonerlerin tahılları stoklayıp kıtlık sonucu ortaya çıkacak fiyat artışlarından istifade etmek için yerli toprak sahipleri ve tüccarlarla işbirliği yaptıkları konusunda ithamlar ortaya atılmıştı. Zhu asıl önceliğin yabancılara karşı Qing'i desteklemek olduğunu ileri süren ilk Boksör liderlerindendi. Birleşik Devletler Temsilcisi (Büyükelçi) Edwin H. Conger, Shandong'daki yetkililerin başta misyonerler olmak üzere Amerikan vatandaşlarını korumak için hiçbir şey yapmamalarını protesto etti. Bunun üzerine Yuxian da Shandong valiliği görevinden uzaklaştırılarak yabancı diplomatların baskısı altında Qing hükümetinin görevden aldığı ikinci yönetici oldu. Yuxian 6 Aralık'ta Pekin'e geri çağrılmış, yerine *Yihetuan*'ı yok etmek üzere, gelecekte devlet başkanı olup imparatorluğa özenecek olan Yuan Shikai getirilmişti. Zhu Hongdeng'e bağlı güçler 24 Aralık'ta Qing askerleri tarafından yenilgiye uğratıldı ve Zhu öldürüldü. 26 Aralık'ta Yuan Shikai "Yeni Ordu"suna bağlı birliklerle Shandong'a ulaştı ve *Yihetuan*'ı illegal ilan eden, herhangi bir muhalefeti her türlü güçle ezmekle tehdit eden bir bildiri yayımladı. Shandong'da beraberinde getirdiği birliklere destek için 20 tabur asker topladı ve 1900 ilkbaharında emrindeki asker sayısı 20.000'e ulaştı. Boksörlerin çoğu destekçisi başkent Pekin yakınlarındaki Zhili'ye (bugünkü Hebei) taşındı ve bu bölgede halihazırda faaliyet yürüten yabancı karşıtı köylü gruplarının oluşturduğu kuvvetlere katıl-

12 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 202-3.

dılar. Rus takvimine göre 4 Mayıs 1900 tarihli St. Petersburg'a yollanan gizli bir raporda Rusya'nın Çin büyükelçisi, Boksörlerin son dönemde etkilerini artırdıklarını ve Zhili'ye yerleştikten sonra, adam toplamada çok başarılı olduklarını, Pekin tarafındaki köylere yayıldıklarını bildiriyordu. Toplam kaç kişi olduklarını kestirmenin imkânsız olduğunu ama başkentin kenar mahallelerinde yüzlercesinin görüldüğünü ve hazırladıkları bildirilerin Mançulardan ziyade Çinlilerin yoğun olduğu, Pekin'in dış bölgelerinde dağıtıldığını söylüyordu. Niyetleri ise taşıdıkları bayraklarda yazan "Qing'i destekle ve Yabancıların Kökünü Kazı" sloganından açıkça anlaşılıyordu.[13]

10.000'den fazla savaşçısı olan Boksörlerin ana gücü, 27 Mayıs'ta Zhili'deki Zhuozhou kasabasını ele geçirdi. 31 Mayıs'ta ise Pekin'deki yabancı elçilikler Avrupalı, Amerikalı ve Japon askerleri tarafından güçlendirildi. 6 Haziran'da Boksörler Tianjin'in dışındaki yabancı birimlerle çarpıştı ve 13 Haziran'da ise Pekin yakınlarında Tianjin'den gelen demiryolu hattını imha etikten ve Pekin'le Tianjin arasındaki telgraf hatlarını kestikten sonra çok sayıda Boksör Pekin'in yolunu tuttu. Amiral Sir Edward Seymour komutasındaki yabancı askerler Boksörlere karşı koymaya gönderildi, ama Qing güçleri tarafından amaçlarına ulaşmaları engellendi. İmparatorluk divanı, 16 Haziran'dan itibaren devletin bu duruma nasıl tepki vermesi gerektiği konusunda önde gelen bürokratlar ve Mançu prensleriyle birlikte bir dizi kriz toplantısı düzenledi ve 19 Haziran'da yabancılara bir ültimatom verip açıkça Boksörlerin tarafını tutarak Pekin'deki elçiliklerin yirmi dört saat içinde boşaltılmasını talep etti.

17 Haziran 1900'de Yuan Shikai Çin imparatorundan birliklerini Pekin'e getirmesi konusunda bir emir aldı, fakat bu talimatı kısmen yerine getirip birliklerinin sadece bir bölümünü gönderdi. Bu isteksiz tavrının sebebi tam olarak belli olmasa da muhtemelen askerlerinin büyük çoğunluğunu hem Boksörlerin hem de yabancı askerlerin saldırısı riskine karşı kendi kontrolündeki bölgede tutmayı tercih etmişti.[14]

Kuşatma Altındaki Elçilikler

Boksörlerin yaklaştığı bilgisi Pekin'de yayılırken yabancılar şehrin üç ana bölgesinde toplanmaya başlamışlardı: Başkentin güneyinde ve Qianmen kapısının doğusundaki yaklaşık olarak Dashalan ile Zhukou yolları arasında olan Elçilik bölgesinde; Roma Katolik katedralleri alanlarından biri olan imparatorluk şehrinin hemen içindeki Zhonghai Gölü'nün batısında kalan Kuzey

13 *Zhongguo jindashi ziliao xuanbian*, s. 104-5.

14 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 186.

Katedrali'nde [*Beitang*] ve Hatamen Kapısı'nın kuzeyinde bulunan Amerikan Metodist Misyonu'nun alanında. Mayıs ayı boyunca bu yabancı topluluğu Boksörler, Dul İmparatoriçe'nin ve divanının Boksörlere yaklaşımı ve bir de Gobi'nin bunaltıcı sıcakları ve tozu dışında başka bir şey konuşmayacaklardı. Kuşatmanın görgü tanıklarından ve içinde kalanlardan biri, büyüyen krizde yabancı topluluğun kendini idare etme yönteminden çok da etkilenmemişti:

> Eski Pekin toplumu (...) ortadan kayboldu ve yerini epeyce şüpheli ve düşman Elçilikler aldı – insanları ve her şeyi önemsiz gören Elçilikler – için için birbirinden hiç hazzetmeyen Elçilikler – aslında tam da hak ettiklerini alıyorlar, bazı alaycıların dediğine göre. Pekin'in havası son derece gergin ve bu sıcak bahar günlerinde ağır toz bulutlarıyla pek tatsız. Kavgacı ve huysuz, epeyce de absürt ve önemsiz Elçilikler, her biri kendi alanında yüksek duvarlar ve *situation politique* sorunları ile çevrili, kendi örgülerini örüyorlar.[15]

Bu ufak çekişmeler yerini Elçiliklerin silahlı örgütlenmesine bırakmıştı. Elçiliklerin hemen hepsinin devletlerinden gelen emirlere aykırı davranmaları, ulusal birlikleri yöneten komutanların Boksörlere karşı ortak bir stratejiyle mücadele etmelerini de son derece zorlaştırmıştı.

8 Haziran ile 20 Haziran arasındaki dönem bir "yarı-kuşatma" durumu olarak adlandırılmıştır. Az sayıda Boksör Elçilikler bölgesinin yakınlarında görülmüştü. Putnam Weale'nin 9 Haziran'da günlüğüne yazdıkları geleceği görüyordu.

> Bu nedenle korkutucu bir şeyler olacağı açıkça görülüyor. Bir şey, bilinen diğer tüm yabancı karşıtı hareketleri gölgede bırakıyor: Yabancı ithal malları kullananlar ve sadece yabancılarla arkadaşlık edenler daha önce hiç yabancıların hemen altında bir sınıf olarak damgalanmamıştı.[16]

Nihayet En Tehlikeliler [*da maozi*], İkinci Derece Tehlikeliler [*er maozi*] ve Üçüncü Derece Tehlikeliler [*san maozi*] ifadeleri Pekin'deki yabancı topluluğunun da kulağına ulaşmıştı.

14 Haziran'da bir Boksör birliği Hatamen Köprüsü üzerinde Tartar Şehri'ne girdi. Yabancıların kontrolündeki İmparatorluk Deniz Gümrüğü İşletmesi'ni, misyonerlere ait ve yabancılarla bağlantılı olan diğer evleri ve işyer-

---

15 B.L. Putnam Weale, *Indiscreet Letters from Peking*, Hurst ve Blackett Ltd, Londra, 1900, s. 5. Putnam Weale, Çin Gümrük Hizmetleri için çalışan B.L. Simpson'ın takma adıydı. Elçiliklerin iyileşmeye başladığı sırada İngiliz bakanın kendisini takdir etmesiyle ön plana çıkmıştı, ancak *The Siege at Peking*'de Fleming'in yazdığı gibi, kendisi daha sonra yağmaya karışmakla suçlanmıştı. Fleming Weale'in kitabını iğrenç bulmuştu, kitaba karşı dikkatli olunması konusunda uyarıyordu. Kitap kesinlikle ölçüsüz ve saygısız bir yaklaşıma sahip ancak kuşatmayı bizzat yaşamış birinin ikna edici açıklamaları olduğunu unutmamak gerekir.

16 Weale, *Indiscreet Letters from Peking*, s. 22.

lerini, Roma Katolik Doğu Katedrali'ni [*Dongtang*] ateşe verdiler ve sonradan Katolik olduğunu bildikleri kim varsa büyük bir vahşetle katlettiler.[17] Elçilik çalışanları barikatlar oluşturup korunmaya çalışırken büyük bir keşmekeş yaşanıyordu. Teknik olarak ise Çin devletiyle ilişkiler tamamen değişmiş değildi: Görüşmelerde Qing yöneticileri eskiden olduğu gibi onları oyalıyor, yabancılar da ne olacağını görmek için beklemek zorunda kalıyordu. 16 ve 17 Haziran geceleri Qianmen Bulvarı'nın ana yolunun civarındaki Çin Şehri'ne büyük bir ateş açıldı.[18]

19 Haziran'da Zongli Yamen'in 24 saat içinde Pekin'deki bütün elçilikler boşaltılacak şeklindeki kısa ama gayet açık ültimatomu Elçilikler Bölgesine ulaştı. Kırmızı zarflar içinde on iki kopya 11 Elçiliğe ve Gümrükler Baş Müfettişliği'ne dağıtıldı. Çin devletinin Boksörlerin yanında yer aldığı artık gayet açıktı ve bunun anlamı savaştı. Elçilik Bölgesinde korku ve panik hâkimdi. Diplomatik organlar bir araya geldiler ve ateşli tartışmaların ve karşılıklı suçlamaların ardından, Zongli Yamen'e Elçilikleri boşaltmak dışında bir seçenekleri kalmadığını ve bütün personeli Tianjin'e taşımayı kabul eden fakat devletten biraz daha süre isteyen mesajlarını gönderdiler.[19] 20 Temmuz sabahı saat dokuzda Zongli Yamen'den beklenen cevap henüz gelmiş değildi, büyükelçilerin topluca Yamen'i ziyaret etmesi teklifi tartışılmış ama reddedilmişti. Alman büyükelçisi Baron Freiherr Lemens Von Ketteler Zongli Yamen ile önceden planlanmış bir randevusu olduğunu ve bu randevuya gitmek istediğini duyurdu. Alman Büyükelçiliğine döndü ve yalnızca tercümanı ve iki Çinli sürücünün eşliğinde yeşil-kırmızı renkli resmî tahtırevanında dışarı çıktı. Elçilik Bölgesini terkettikten kısa bir süre sonra pusuya düşürüldü, vurularak öldürüldü, tercümanı ise ağır şekilde yaralandı. Diplomatik topluluğun geri kalanı Tianjin'e güvenli bir şekilde gitmenin artık mümkün olmayacağının farkına varmıştı, Elçiliklere yiyecek ve diğer ihtiyaçları getirmek için hazırlıklar yapıldı. Bu ihtiyaçların "bazıları için ödeme yapıldı, bazıları için ise ödeme daha uygun bir zamana ertelendi". Elçilikler civarındaki dükkânlar alışverişi kesmiş, birçok Çinli hizmetçi ve işçi ise Elçilikler Bölgesinden usulca kaçmıştı.[20]

Daha çok siyah sarıklarıyla dikkat çeken ve 1886'dan beri Avusturya ordusunun standart silahı olan Mannlicher tüfekleri taşıyan Huilerin yer aldığı, General Dong Fuxiang'ın korku salan Gansu ordusunun [*Ganjun*] süva-

17 Weale, *Indiscreet Letters from Peking*, s. 34-42.

18 Weale, *Indiscreet Letters from Peking*, s. 52-3. Tartar Şehri, Mançuların (Moğollarla birlikte kendilerine Tartarlar denir) bölgesi olan Pekin'in kuzey kısmı için kullanılır. İmparatorluk Sarayı ya da Yasak Şehir'i çevreleyen İmparatorluk Şehri'nin dışındadır. Çin Şehri güneydedir. Elçilikler Bölgesi, Tartar Şehri'nin güneyinde, Çin Şehri'nin bitişiğindeydi.

19 Weale, *Indiscreet Letters from Peking*, s. 59-60.

20 Weale, *Indiscreet Letters from Peking*, s. 68.

ri birlikleri Avusturya elçiliğinin ötesinde göründüler ve devletin askerlerine destek vermek üzere batıya, İmparatorluk Şehri'ne doğru ilerlediler. Dong Fuxiang, kendisi de bir Müslüman olmasına rağmen, Qing devleti tarafından 1894-95'te Gansu'daki Müslüman isyanını bastırması için görevlendirilmişti. Ağırlıklı olarak Müslüman olan askerleri aynı zamanda Mançulara oldukça bağlıydılar ve kimseyi tutsak almamalarıyla ün salmışlardı. Von Ketteler'i de Gansu ordusunun öldürdüğüne inanılıyordu, ancak bu hiçbir zaman tam olarak ispatlanamadı. Elçiliklerin savunmasını bir türlü aşamadılar ve hangi komutanın yabancı yerleşimlerine saldıracağı konusunda biraz kafa karışıklığı yaşıyorlardı. İsyanın ardından tutuklu olduğu sırada Zhili'nin Mançu genel valisi Ronglu'ya yazdığı mektupta Dong Fuxiang, üstü olan Ronglu'dan sürekli "Elçilik Bölgesini kuşatma altında tutup bombalama" talimatları aldığını ileri sürüyordu, ancak Ronglu daha sonra yalnızca diplomatları Boksörlerden korumaya çalıştığını iddia etmişti.

Sayıları 500 kadar olan yabancılar topluluğunun üyeleri, Tartar Duvarı denilen yerin arkasına saklanarak kendilerini oradan çıkarmak için Çinlilerin ağır silahlarla kuzeyden giriştiği saldırılardan korunmak zorunda kaldılar ve yaklaşık iki ay dayanmayı başardılar.[21] Pekin'de bir yıl yaşamış olan, eski bir misyoner okulu öğrencisi Ma Luotian, bir Mançu asker arkadaşının kendisine verdiği askerî üniformayla kılık değiştirerek 26 Mayıs'ta şehirden kaçmaya çalışmıştı. Alman büyükelçisinin suikasta kurban gitmesinin ardından, her gün elçilik muhafızları ile Dong Fuxiang'ın Gansu ordusu ve Ronglu komutasındaki Zhili askerleri arasında nasıl bir mücadele yaşandığını şöyle anlatıyordu:

> Bazı günler, söylendiğine göre 200-300 bazı günlerse 30-40 yerli asker öldürülüyordu, etraftan izleyenler de cesetleri şehir dışına taşımak zorunda kalıyordu. Dikkat çekici olansa Yabancı askerlerin nadiren görülmeleri, duvarların arkasında durmalarıydı. Açtıkları ateş öylesine ölümcüldü ki, yerli askerler Elçilik Caddesine gitmeye ve hatta Yabancıların silahlarının menzilinde kalan duvarların bile üstüne çıkmaya cesaret edemiyorlardı. Kısa süre içinde Elçilik Caddesi ve şehir duvarı arasındaki ve İngiliz Elçiliğine yakın olan yerlilere ait evler Çinli askerler tarafından yakılmış ve içlerinde oturanlar öldürülmüştü.[22]

14 Ağustos 1900'de kuşatma altındaki yabancı topluluğunu nihayet rahatlatan uluslararası güç Japon, Rus, İngiliz, Amerikan, Fransız, Avustur-

21 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 202-6; Weale, *Indiscreet Letters from Peking*, s. 65-72; MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 589, 606.

22 "In Peking", *The Boxer Rising: A History of the Boxer Trouble in China* içinde, Paragon Books, New York, 1967, s. 69-71. *The Shanghai Mercury*, Ekim 1900'den tekrar baskı.

yalı ve İtalyan askerlerinden oluşuyordu. Bir Amerikalı olduğunu belirtmek gereken Harley Mac Nair'e göre, "Amerikan bayrağı şehir duvarlarında görünen ilk bayraktı, İngilizlerinki ise öğleden sonra üçte elçiliklere giren ilk bayrak oldu. İki gün sonra Pehtang [*Beitang*] katedralindeki kuşatma kaldırılmıştı."[23] Yeni birlikler önce Bohai Körfezi'ndeki Dagu kalelerini aldıktan ve Tianjin şehrini ele geçirdikten sonra Pekin'e doğru ilerlemeye başladılar. Elçiliklere ilk ulaşanlar, "her milletten erkek ve kadının şiddetli tezahüratıyla" karşılanan, Hindistan'dan gelen İngiliz ordusunun Sih güçleriydi.[24]

Müttefik güçler 12 Ağustos'ta Tongzhou'ya vardılar ve ertesi gün başkentin altı mil yakınlarına bir gözcü devriyesi gönderdiler. Pekin'e yönelik büyük saldırının 15 Ağustos'ta yapılması planlanmıştı, ama 14 Ağustos'ta sabaha karşı 2 civarında Pekin yönünden şiddetli bir ateş sesi duyulması üzerine erkene alındı ve İngiliz askerî birliğine ilerlemesi emredildi. Pekin'e altı mil kala ilk hedeflerine ulaştıklarında, komutanları silah seslerinin, halihazırda saldırıya başlamış olan Rus ve Japon birliklerinden geldiğini anladılar. İngiliz askerleri, Çin Şehri'nin Doğu Kapısı'nı adeta savunmasız bir halde buldular ve Hatamen'deki Çinli muhafızların açtığı ateşe rağmen Tartar Duvarı'ndaki bir bent kapağından geçip öğleden sonra 2.30'da, diğer birlikler gelmeden iki saat önce İngiliz elçiliğine vardılar. Onları, Amerikalılar, Japonlar ve Ruslar izledi.

17 Ağustos'ta müttefik güçler Yasak Şehir'e doğru "oldukça saçma bir iş gibi görünen" bir zafer yürüyüşü yaptılar, "Pekin'deki her alaydan kıtalar ve hizmet dallarından temsilciler, (bandosu olanlar) bandolarının arkasında geçit töreninde yer aldı, Ruslar ise nedense 1.500-2.000 kadar kişiyle katılmıştı."[25]

Kurtarma birliklerinin uluslararası karakterine sık sık vurgu yapılmıştır, ancak bu, diplomatların kurtarılması için yakından ilgi göstermelerinin ötesinde eşit katkı yaptıklarını veya ortak bir amaç doğrultusunda hareket ettiklerini göstermez. Büyük Oyun süresince kışkırtılan İngiliz-Rus çekişmesi hiç azalmamıştı. Birliğin Japon bileşeni açık ara en kalabalık olanıydı (18.000 kişinin yaklaşık 8.000'i – Ruslar 4.800, İngilizler 3.000 kişiydiler), Japonya'nın Pekin'e yakınlığı ve 1894-95 Çin-Japonya savaşından beri Japonya'nın kıta Doğu Asya'sındaki varlığı düşünülürse herhalde bu durum şaşırtıcı görünmez. Uluslararası kurtarma harekâtına bu önemli katkısı Ja-

23 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 606.

24 Gilbert Reid D.D., "The Siege of Peking", *The Boxer Rising: A History of the Boxer Trouble in China* içinde, s. 89-105.

25 Captain J. Boyce-Kup, "The Taking and Occupation of Peking", *The Boxer Rising A History of the Boxer Trouble in China* içinde, s. 106-9.

ponya'nın Çin'deki profilini güçlendirdi ve Boksör İşyanı'ndan sonra Doğu Asya diplomasisindeki öneminin Batılı güçlerinkine eşit ve hatta daha fazla olmasını sağladı.

Pekin'deki dükkânlar, evler ve bürolar her milletten askerler ve ayrıca kuşatmadan kurtulan yabancılar tarafından sistemli olarak yağmalandı. Daha akıllı –ve acımasız– olan bazı yabancılar ise Pekin rasathanesindeki 17. yüzyıldan kalma aletler ve kitaplar gibi pek çok nadide değerli antikaları alıp götürme fırsatını geri tepmemişti.[26]

Boksör Protokolü

Kurtarma birliklerinin varışından bir yıldan daha uzun bir zaman sonra Çin ile yabancı güçler arasında bir antlaşma imzalanmasının kararlaştırılmasıyla sonuçlanacak olan müzakereler başladı. Gecikmenin sebebi, Çinlilerin müzakere etme konusundaki isteksizliklerinin yanında, yabancı güçlerin antlaşmanın hükümleri ve şartları konusunda kendi aralarında anlaşamamış olmalarıydı. Antlaşma, üçü çatışmalarda yer almayan ülkelerden olmak üzere on bir büyükelçi tarafından imzalandı. Bu antlaşma, yani Çin ile Yabancı Güçler Arasındaki Dostane İlişkilerin Yeniden Başlatılması için Sonuç Protokolü, 7 Eylül 1901'de Pekin'de imzalandı ve biri müzakere sürecinde diplomatik dil olarak kullanılan Fransızcada diğeri Çincede olmak üzere iki nüsha olarak hazırlandı. Boksör Protokolü olarak bilinen antlaşmanın 12 maddesi vardı:

1. Çin, büyükelçi Baron Von Ketteler'in öldürülmesi nedeniyle özür dilemeyi ve kendisini anmayı kabul etmektedir.
2. Saray ve devletin içindeki önde gelen yöneticiler hakkında ölüm ya da sürgün cezası verilebilecektir ve yabancıların öldürüldüğü ya da kötü muameleye maruz bırakıldığı yerlerde memurluk sınavları beş yıl için askıya alınabilecektir.
3. Japon diplomat Bay Sugiyama'nın katli nedeniyle özür dilenecektir.
4. Özür için saygısızlığa maruz kalmış olan yabancı veya uluslararası mezarlarda anıtlar dikilecek ve masrafları Çin devleti tarafından karşılanacaktır.
5. Çin her tür silah, mühimmat ve ayrıca bunların imalatı için gereken araçların ithalatını yasaklayacaktır.

26 A. Henry Savage Landor, *China and the Allies*, Heinemann, Londra, 1901. Henry Savage Looter (kendisinden daha meşhur, şair Walter'ın torunudur), Pekin'de ve Tianjin'de her milletten insanın karıştığı yağma olaylarını inceler ve aralarında Çinli yağmacıların da bulunduğunu belirtir.

6. 29 Mayıs 1901 tarihli bir imparatorluk fermanı ile Çin yabancı güçlere 450 milyon *Haiguan* ya da Gümrük *teali* tazminat ödemeyi kabul etti. Yıllık ödemeler 1940'ın sonuna kadar sürecekti. Bu tazminat, Boksör Tazminatı olarak bilinir.
7. Elçilik Bölgesi hiçbir Çinlinin yerleşme hakkının olmayacağı bir yabancı bölge olarak tanındı. Çin tarafı yabancı elçiliklerin Bölgeyi savunma, kendi ordularını ve polis örgütlerini kurma haklarını kabul ediyordu.
8. Dagu kalesi ve Pekin'le deniz arasındaki iletişimi engelleyen diğer yapılar yıkılacaktı.
9. Yabancı güçlere denize ulaşmaları için 12 kasabayı işgal etme hakkı tanınıyordu.
10. Yabancı karşıtı örgütlenmeleri yasaklayan, sınavların askıya alınmasını tavsiye eden ve İmparatorluk Divanı'na verilmiş olan cezaları bildiren fermanlar Çin imparatorluğunun hükmü altındaki bütün taşra şehirlerinde yayımlanacaktı.
11. Antlaşmalar yabancıların çıkarları doğrultusunda yeniden ele alınabilecekti.
12. Zongli Yamen yabancıların talebiyle Dışişleri Bakanlığını yeniden kuracak ve bu bakanlığın diğer altı bakanlık üzerinde önceliği olacaktı. Yabancı devletler elçilik muhafızları dışında 7 Ekim 1901'de Pekin'den 22 Eylül'de de Zhili bölgesinden bütün askerlerini çekmeyi kabul ediyorlardı.[27]

Boksör Protokolü'nün niteliği ve içeriği, tek taraflı yapısı ve Çinli yöneticiler için ağır cezalar öngörmesi Mançu devleti için bir daha hiçbir şekilde onarılamayacak bir aşağılama olmuştu.

Rus-Japon Savaşı

1895'te Shimonoseki Antlaşması'na koydurduğu hükümlerle Japonya Çin üzerindeki egemenliğini fazlasıyla kanıtlamıştı ve bu egemenlik Boksör İsyanı'nın bastırılmasında oynadığı rol sayesinde daha da güçlenmişti. Japonya'nın Asya'daki esas rakibi, yüzyıllardır benimsediği emperyal hedeflerinin sonucu olarak, topraklarını doğuya doğru, Sibirya'nın geniş düzlükleri üzerinden genişleten ve Japonya'nın oldukça yakınındaki Vladivostok'ta bir deniz üssü kuran Rusya'ydı. Birçok Japon politikacı Fransa ve Rusya arasında

27 Ekleriyle birlikte Fransızca metin için, Godfrey Hertslet, *Hertslet's China Treaties*, HMSO, Londra, 1908, s. 123-47; İngilizcesi için MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 618-24.

kurulması muhtemel görünen bir ittifakın Japonya'nın Asya'da tek büyük güç olma arzusuna engel oluşturabileceği konusunda endişeliydi. Başta eski başbakan Marquis Ito Hirobumi olmak üzere, bazı Japon idarecileri Japonya ve Rusya arasındaki bir ittifak için girişimde bulunulması taraftarıydı ve Ito St. Petersburg'a gidip Çar'la bu konuda bir antlaşma için görüşmeyi planlıyordu, ama 30 Ocak 1902'de uluslararası toplumun büyük kesiminin büyük bir şaşkınlıkla karşıladığı İngiliz-Japon ittifakı kuruldu. Bu ittifak için ilk harekete geçen, İngiltere'de öğrencilik yapmış ve 1900-1906 arası Tokyo'nun Londra'da büyükelçiliğini yapmış olan Hayashi Tadasu olmuştu. Bu anlaşma ile İngiltere Rusya'ya baskın çıkmıştı. İngiltere'nin Hindistan üzerindeki menfaatlerini korumak için çabaladığı, Orta Asya'da onlarca yıl oynanan Büyük Oyunun ardından Rusya, İngiltere'nin aynı zamanda Asya'da da en önemli rakiplerinden olmuştu.[28]

1902'nin ilk günü Rus askerleri, Boksör krizinden sonra işgal ettikleri, Mançuria'nın stratejik bölgesinin kontrolünü ele geçirdiler. Bu durum Çin kadar Japonya ve İngiltere'de de büyük endişeye yolaçtı. 8 Nisan 1902'de Rusya ile Çin arasında, başka şeylerin yanı sıra, Rus askerlerinin geri çekilmesini ve Mançurya'da yeniden Çin hâkimiyetinin kurulmasını öngören bir anlaşma imzalandı. 8 Nisan 1903'e gelindiğinde ise anlaşmada üç aşamalı bir geri çekilme planı öngörüldüğü halde Rus askerleri Shengyang, Niuzhuang ve Jilin gibi Çin şehirlerini hâlâ terketmemişti. Rus devleti 1903 boyunca sürekli karşı tarafı oyalayıp askerlerinin geri çekilmesi konusunda yeni şartlar için teklifler getirdi. 28 Ekim'de Rus ordusu Shengyang'daki devlet dairelerinin kontrolünü eline alıp askerî vali Zengqi'yi hapse attı: 11 Aralık'ta Rusya Japonya'ya Mançurya'daki konumunu tartışma konusu yapmayacağını bildirdi. Japonya'nın Rusya'ya karşı sabrı tükenmişti, 8 Şubat 1904'te diplomatik ilişkilerini kesti ve aynı gün Port Arthur'a bir deniz saldırısı gerçekleştirdi. Rusya resmî olarak 9 Şubat 1904'te savaş ilan etti, Japonya da ertesi gün aynı şekilde karşılık verdi.

Rusya başından beri ciddi engellerle karşılaşmaktaydı. Ülkenin uzak doğu bölgesinde 70.000 piyade, 4.200 süvari olmak üzere ancak 83.530 askere sahipti. Teoride Rusya'nın toplam asker sayısı Japonya'nınki kadardı, ama çoğu ülkenin Avrupa'da kalan batı kısmında yerleşikti ve Trans-Sibirya demiryolu henüz tamamlanmadığından, takviye birlikler zamanında savaş alanına yetiştirilemiyordu. Diğer yandan Japonya 850.000 tam eğitimli askeriyle hareket ediyordu ve yedekte dört milyonun üzerinde askeri bulunuyordu. Japonya'nın donanması kara birliklerinden de daha etkiliydi ve Ruslara oranla çok daha fazla ateş gücüne sahipti. Japonya'nın tam randımanlı çalışan dört donanma üssü ve bunlara ilaveten savaş gemilerinin kullanabileceği

28 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 639-53.

birçok limanı varken, Rusya'nın uzak doğuda, biri savaş gemilerinin barınması için yeterince geniş olmayan Port Arthur'da ve yıl boyunca çoğunlukla buzla kaplı olan Vladivostok'ta olmak üzere iki donanma üssü bulunuyordu. Ayrıca Japonya halkın çoğunluğunun desteğini ve ilgisini çekmiş olan ekonomik modernleşme hareketinin zirvesindeyken, Rusya 1905 Devrimi'ne ve nihayet 1917 Ekim Devrimi'ne yolaçacak olan çözülme sürecine giriyordu.

Japonya'nın askerî stratejisi Port Arthur ve Vladivostok'taki iki üste bulunan Rus filosunu kontrol altında tutup denize açılmaya cüret eden her bir gemiyi imha etmek, böylece daha savaşın başında deniz yollarının kontrolünü ele geçirmekti. Rus kara birlikleri Kore'deki üstün Japon birlikleri tarafından kısa sürede zaptedildi, önemli sayılabilecek ilk kara savaşı 1 Nisan 1904'te Rus ordusunun geri püskürtüldüğü Çin sınırındaki Yalu Nehri savaşıydı. Liaodong Yarımadası'na yapılan amfibi çıkarmaları ile Rus ordusunun ana destek kaynağı Port Arthur ile irtibatı kesilmiş oldu ve Japon ordusu kuzeye Mançuria'ya doğru ilerledi. Savaşın ikinci büyük çarpışması olan Shenyang (Mukden) muharebesi, 23 Şubat 1905'te başladı ve Rus birliklerinin sayıca Japonlara üstün olmalarına rağmen bir kez daha geri püskürtüldüğü 16 Mart'a kadar devam etti. Japonlar Shenyang'da kesin bir zafer kazandılar ve şehri işgal ettiler: Muharebenin sonunda Ruslar'da 90.000 kadar ölü ya da yaralı varken bu sayı Japonlar için 70.000'di.

Port Arthur 2 Ocak'ta düştü ve Rus Pasifik filosu Tsushima Boğazı'nda kendisine desteğe gelen Baltık filosu (adı ikinci Pasifik Filosu olarak değiştirilir) ile birlikte imha edildi. Mayıs sonu itibarıyla Rus ordusu yeniden yenilgiye uğratıldı ve tamamen yok edilmemekle birlikte batıya doğru geriletildi. 8 Haziran'da Birleşik Devletler başkanı Theodore Roosevelt (1901-09) bir barış konferansı toplamayı teklif etti. İki taraf da teklifi kabul etti ve konferans 5 Eylül 1905'te Portsmouth Antlaşması'nın imzalandığı Portsmouth, New Hampshire'da toplandı.[29]

Rusya'nın Japonya'nın Kore ve Mançuria'daki hâkimiyetini kabul etme dışında bir seçeneği kalmamıştı:

> "Rus İmparatorluğu Hükümeti, Japonya'nın Kore üzerinde üstün politik, askerî ve ekonomik çıkarları olduğunu kabul ederek, idare, koruma ve denetim önlemleri ile müdahaleyi önlemek için, Japon İmparatorluğu Hükümeti'nin Kore'yi teslim almak için gerekli gördüklerini yerine getirmeyi taahhüt eder."

İki taraf da güçlerini stratejik açıdan önemli Liaodong Yarımadası hariç, Mançuria'dan çekmeyi kabul ettiler. Rusya "Çin Hükümeti'nin muvafakatiy-

29 F.R. Sedgwick, *The Russo-Japanese War on Land*, Londra, 1906, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 658-61. Roosevelt, 1906'da Rus-Japon Savaşı'ndaki arabuluculuk rolü için Nobel Barış Ödülü'nü aldı.

le Port Arthur'daki kiracılığını, [Dalian] ve bitişik bölgeyi ve karasularını ve bölgeye ilişkin bütün hakları, imtiyazları ve tavizleri Japonya İmparatorluğu Hükümeti'ne" devretti. Böylece Japonya Mançuria'daki en önemli deniz üssü üzerinde münhasır haklar elde etmiştir. Japonya ayrıca,

> Changchun ile Port Arthur arasındaki demiryolunu ve bütün kollarını, bütün hakları, imtiyazları ve ayrıca o bölgede ona bağlı olan bütün mülkleriyle, sözkonusu bölgedeki demiryollarına ait ya da onun yararına çalışan bütün kömür madenlerini kazanacaktır.

Sözkonusu edilen demiryolu hattı, Güney Mançuria Demiryolu'dur ve Japonya'nın Mançuria üzerindeki askerî ve politik kontrolünün kilit unsurlarından biri olarak 1937'deki Asıl Çin'in Japonya tarafından işgali için üs olacaktı. Portsmouth Antlaşması'na göre Mançuria'nın geri kalanının idaresi ise Çin'e geri dönmüş olacaktı.[30]

Çin, Rusya ile Japonya arasında yaşanan ihtilafta resmî olarak tarafsız davranmıştı. "Tarafsız bir konum almak her zaman zordu ve uluslararası hukukun teori ve pratiğinde iyi bir arka plana sahip olmayan ve savaşan taraflara yakın bir devlet için iki kez daha zordu."[31] Çatışmaların büyük bölümü, Çin kontrolünde olmasa bile teknik olarak halen Çin toprağı olan Mançuria'da gerçekleşmişti: Qing devleti için tarafsız kalmak mümkün değildi, özellikle iki taraf da ordularının ihtiyaçlarını Çin'den karşıladığı için. Çin, özellikle Japonya tarafından tarafsız devlet olmanın gereklerini yerine getirmemekle eleştiriliyordu ve bu eleştiriye 1907 Lahey Sözleşmesi ile sonuçlanan konferans olan Uluslararası Lahey Kongresi için, önceleri Kraliyet Donanması'nda görev almış fakat esas olarak Deniz Gümrük Teşkilatı personeli olan Yüzbaşı W.F. Tyler tarafından hazırlanan bir raporda da yer verilmişti. Her ne kadar Japonya Çin'in Rus ordusu ve donanmasının lehine hareket ettiğini iddia etse de Tyler Çin'in genel çerçevede tarafsız bir devlet olarak uluslararası yükümlülüklerini yerine getirdiği sonucuna varıyordu.[32]

1905'te Portsmouth'taki antlaşma müzakerelerinin tamamlanmasının ardından Japonya Kore'deki konumunu güçlendirmeye karar verdi ve Kore'nin dışişlerini "kontrol etmek ve yönlendirmek" için Seul'e bir Genel Temsilci atadı. Ona bağlı olan ve Temsilci olarak nitelenen kimseler de Kore

30 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 661-2.

31 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 663.

32 W.F. Tyler, "Memorandum on China's neutrality in the Russo-Japanese War", International Congress, Lahey, 1907, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 663-70. İlki 1899'da yapılan Lahey Kongreleri, savaş idaresi ve uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl çözümü için uluslararası alanda kabul edilebilir düzenlemeler yapmak üzere toplanmıştı. Bu görüşmelerin uzun vadede en iyi bilinen sonucu, 1925'te imzalanan ve kökü Lahey'deki tartışmalara dayanan, kimyasal ve biyolojik savaşın sınırlandırılması üzerine Cenevre Protokolü olmuştur.

Anlaşma Limanlarında ve ülkenin diğer stratejik bölgelerinde Japon çıkarlarını temsil etmekle görevlendirildi. İç meseleler Kore hükümetinin yetkisine bırakılmış olmakla birlikte, Rus-Japon Savaşı'nın ardından Kore tamamen Tokyo'nun yönetimi altına girdi: 1910'da Kore resmî olarak Japonya'ya dâhil oldu ve 1945'e kadar Japon devletinin bileşenlerinden biri olarak kaldı. Çin ise yalnızca eskiden kendisine bağımlı olan bir devleti kaybetmekle kalmamıştı, şimdi bir de kuzeydoğu sınırında giderek yayılan ve saldırganlaşan Japon imparatorluğu tehdidi ile karşı karşıyaydı.

Sosyal ve Politik Reform

Her ne kadar 1898'deki Yüz Gün Reformu hareketi başarısızlıkla ve liderlerinin sürgün edilmesi ya da öldürülmesiyle sonuçlanmış olsa da hareketin fikirleri ve reform isteği halen ayaktaydı. Japonya'yla savaş ve Boksör felaketiyle gelen bozgunun ardından ve Dul İmparatoriçe Cixi'nin Xi'an'daki Boksör belasından kaçmak için geçici olarak ortadan kaybolduğu sıralarda, divanın daha az muhafazakâr olan üyeleri bazı reformlar için zamanın geldiğini ileri sürdüler. Bu reformların çoğu 1898'de Kang Youwei ve Liang Qichao tarafından hazırlanan ve zamanın muhafazakârları tarafından reddedilen planları örnek almaktaydı. Sözkonusu reformlar yetersiz ve gecikmiş ya da zayıf kalmış olmaları nedeniyle, Quing'in çöküşünü hızlandırmaya sebep oldukları noktasında eleştiriliyordu. Şimdi geriye dönüp bakıldığında ise bunların 1911 Devrimi için gerekli koşulların oluşmasına yardım eden yapısal değişimlerin yolunu açtığı görülür. Nisan 1901'de hükümete bağlı yeni bir birim, Siyasi İşlerin Geliştirilmesi Bürosu [*Tuban zhengwu ju*] kurularak, reformların uygulamasının denetlenmesinin sorumluluğu bu birime verildi. Bu her ne kadar yalnızca yeni büronun alt birimi olduğu Büyük Konsey tarafından verilen bir ayrıcalık olsa da devletin önde gelen kurumlarının reformu kabul edilebilir ve hatta gerekli gördüklerini göstermesi itibarıyla sembolik olarak önem taşımaktaydı. Eğitsel, askerî ve idari reformlar için de ayrıca teklifler getirilmişti.

1901'de yayımlanan eğitimle ilgili imparatorluk fermanlarının amacı, Çin'le yaptığı savaşta askerî becerisini gösterdiği için bütün temel konularda en fazla öykünülecek devlet olarak görülen Japonya modeline kısmen benzeyen modern bir eğitim sistemi için akademik bir temel oluşturmaktı. Yeni reform tekliflerinde Yuan Shikai zamanında Shandong'da kurulan okullara özenilerek oluşturulan ve bütün Çin'i kapsayan bir okullar ağı kurulması öngörülüyordu. Müfredatın bir kısmı sanayileşmeyi teşvik etmek için bilimsel ve teknik eğitimi içerecekti. Başta yüzyıllarca Konfüçyüsçü politika ve felsefe anlayışı için temel kabul edilen klasik Çince metinler üzerine yo-

rumların yapıldığı ve adını öğrencilerin yazması öngörülen sekiz bölümden alan, "sekiz ayaklı makale" [*baguwen*] olmak üzere sıkı ve ağır olan geleneksel eğitim ve değerlendirme yöntemlerine son verilecekti. Bunun yerine güncel olaylar üzerine makale yazma getirildi. 1905'te imparatorluk sınav sistemi sona erdiğinde de bu geleneksel yöntemler nihayet kullanılmaz oldu. İlk defa yurtdışına, daha çok Japonya'ya olmak üzere öğrenciler gönderildi ve devletten bağımsız ilk yüksek öğrenim kurumları kuruldu. 1902'de Pekin Üniversitesi'nin öncülü olan Yanjing Üniversitesi kuruldu. 1906'da reformları idare etmek için Eğitim Bakanlığı kuruldu ve çoğu eyalette modern eğitimi araştırmak ve geliştirmek için eğitim toplulukları kuruldu.

Qing askerî sistemi iç isyanları bastırmada başarılı olmasına rağmen, dış tehditlerle mücadelede başarısız olduğunu kanıtlamıştı. Batılı güçlerin ve özellikle de Japonya'nın orduları ve donanmalarıyla karşılaştırıldığında son derece güçsüz ve teçhizatsızdı. Yeni reformlarla birlikte Yeşil Bayrak Ordusu'nun (Mançu sancak kuvvetlerinin Çinli yardımcısı) bir kısmı dağıtıldı. 1 Eylül 1901'de kamu hizmeti sınav sisteminin yanı sıra yüzyıllardır var olan geleneksel askerî sınavların kaldırılmasından üç gün sonra faaliyete başlayan yeni eyalet askerî akademilerinde modern silahlar ve askerî eğitim metotları tanıtılacaktı. Yuan Shikai tarafından kurulmuş olan Kuzey [*Beiyang*] Ordusu ise kalacak ve ayrıca isyanları bastırmak üzere oluşturulan bölgesel yeni ordular da muhafaza edilecekti.

Buna ek olarak, yeni tip bakanlıklar oluşturulacak, 1901'de Zongli Yamen'e halef olarak Yabancılar Bakanlığı, 1902'de Ticaret Bakanlığı ve 1906'da Polis, Eğitim ve Savaş Bakanlıkları kurulacaktı. 1905'te anayasal monarşiler üzerine çalışması için devlete bağlı bir heyet yurtdışına gönderildi. Geleneksel olarak devlette Mançuların ve Çinlilerin dengeli olarak temsil edilmesi uygulaması devam etti, ancak 1907'de Çinli bürokratlara uygulanan sınırlayıcı kotanın kaldırılması, ayrıcalıklı konumlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Mançu elitlerinin ağırına gitmişti. 1 Eylül 1906'da yayımlanan bir ferman anayasal yönetime doğru gidişi ilkesel olarak kabul etmekteydi.

Dul İmparatoriçe'nin Ölümü

Boksör isyanından beri Dul İmparatoriçe Cixi'nin konumu ve divandaki en muhafazakâr unsurlar epey zayıflamıştı. Ağustos 1908'de anayasal bir yönetime temel oluşturacak ilkeler nihayet yayımlandı. Cixi 15 Kasım'da 73 yaşındayken, imparator Guangxu'nun henüz 37 yaşında ölümünden bir gün sonra hayatını kaybetti. Dul İmparatoriçe'nin ölümünün ardından imparato-

run saray adamları tarafından zehirlendiği hatta Cixi tarafından öldürüldüğü şeklinde söylentiler çıkmıştı.

İmparatorun en yakınındaki divan bürokratlarından Yun Yuding, *Yüksek Tepeden Gönderilenlerin Belgeleri* [*Chongling quanxin lu*] isimli kitabında, imparatorun sağlık durumunun ölmeden önce son derece iyi olduğunu ve görevini hastalık sebebiyle bir gün bile aksatmadığını belirtmişti. Öyle görünüyor ki, Boksör İsyanı'nın sona erişiyle birlikte imparatorun Cixi ile birlikte Xi'an'dan divana dönüşünün ardından daha önce kendisinin yandaşı olan harem ağalarının yerine Dul İmparatoriçe'ye sadık olan başka kimseler getirilmişti. İmparator devlet işlerine artık hiç katılmıyor, izole bir yaşam sürüyordu ve muhtemelen 1908 sonbaharında sağlığını kontrol etmek için saraya doktorlar getirildiğinde bunalımdaydı. Divanın etkili bürokratlarından Prens Qing 11 Kasım'da Cixi tarafından bir bahaneyle başka bir yere gönderilmişti ve imparator Guangxu'nun ölü bulunduğu ve Prens Chun'un (Zaifeng) naip ilan edilmesinden önceki gün olan 14 Kasım'a kadar da dönmemişti. İmparator Guangxu'nun yerine Prens Chun'un oğlu ve Cixi'nin büyük yeğeni olan Puyi geçti. Naip Prens Chun, oğlunun hükümdarlığı boyunca ülkenin etkisiz ve yalnızca isimden ibaret lideri oldu ve divan 1911 Devrimi'ne kadar eski muhafazakâr Mançu kliğinin elinde kalmaya devam etti.[33]

1909'da, Eyalet Meclislerinin toplanmasıyla anayasal yönetim fikri sınırlı bir anlamda olsa da gerçekliğe kavuştu. Oy hakkı yalnızca bilimadamlarına ve toprak sahiplerine tanındığından oldukça sınırlıydı. Örneğin Shandong'da, 38 milyonluk nüfusun 119.000'i oy hakkına sahipti, 34 milyonluk Hubei'de ise yalnızca 113.000 seçmen vardı. Dar yetkilerine rağmen bu meclisler merkezî hükümete eyaletlerden gelen muhalefetin odağını oluşturdukları için hayati bir rol oynadılar.

Bir sonraki yıl, Şubat 1910'da meclis temsilcileri ulusal bir parlamentonun toplanmasını talep ettiler ve Ekim'de bir Ulusal Danışma Meclisi için çağrı yapıldı: Temsilcilerinin yarısı Qing hükümeti tarafından atandığı için hiçbir şekilde demokratik bir organ olduğu ileri sürülemezdi. Ancak 1913 itibarıyla bir parlamentonun oluşturulması için bir taahhüt verildi. Bir kabinenin öncülüğündeki parlamenter sisteme doğru ilk adım olarak Nisan 1911'de bir "prensler ve soylular kabinesi" kuruldu (reform sonrası Japon siyasal sistemini model alıyordu).[34]

---

33 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 276.

34 William L. Tung, *The Political Institutions of Modern China*, Martinus Nijhoff, Lahey, 1968. Bu kapsamlı fakat ihmal edilmiş çalışma, önemli belgelerin çevirileriyle birlikte, Qinglerin son döneminden 1950'lere kadar siyasi kurumların ve yapıların analizini içerir.

20. yüzyılın ilk yıllarında Çin'in altyapısının modernleştirilmesinin bir parçası olarak çoğunlukla yabancı firmalar eliyle yeni demiryolu ağları kuruldu ve bu demiryollarının idaresi meselesi halk arasında büyük ilgi yarattı. Kuzeydoğudaki Doğu Çin Demiryolları ve Harbin'den Dairen'e kadar olan Güney Mançurya Demiryolları Rusların, Shandong Demiryolları ise Almanların elindeydi. Asıl Çin'de anahatlar 1906'da tamamlanan Pekin-Hankou (bugün Wuhan'ın bir parçasıdır) arası ve Tianjin-Pukou arasıydı (Pukou Nanjing şehrinin semtidir ve bu hat Pekin-Şangay demiryolunun önemli bir parçasıydı). 1912'den önce inşa edilen demiryollarının toplam uzunluğu yalnızca 9.244 kilometreydi ki, bunun ulusal ekonomiye etkisi çok azdı.[35] 20. yüzyılın ilk zamanlarında demiryollarının ekonomik değeri, karşılaştıkları muhalefetin yanında pek bir şey değildi. Yine de geleceğin ulaşım aracı olarak görülmekteydi ve yatırımcılar demiryollarının gelişimi konusunu büyük bir ilgiyle izliyorlardı.

Demiryollarının yapımına yönelik muhalefetin temeli Boksör İsyanı sırasında halk arasında yayılan boş inançlara ve yabancı düşmanlığına dayanmakla birlikte böyle büyük ve stratejik varlıkların yabancılarca kontrol edilmesi konusunda başka çok yönlü tartışmalar ve endişeler de bulunuyordu. Hem Mançu hâkimiyeti altındaki ulusal hükümet hem de yeni kurulan Çinli eyalet yönetimleri demiryolu ağı üzerinde hak iddia ediyorlardı. 1909 ve 1911 arasında demiryollarının kime ait olduğu ve kim tarafından işletileceği konusunda hararetli ve uzun tartışmalar yaşandı. Qing hükümeti ile yabancı devletler arasındaki finansal konulara ilişkin müzakereler, 15 Nisan 1911'de imzalanan parasal sistem reformunu ve Mançuria'nın ekonomik gelişimini teminat altına almak için borç almayla sonuçlanan bir anlaşmayla bitti. Bunun ardından Mayıs 1911'in başlarında Paris'teki bir toplantıda, Dört Güçler Konsorsiyumu olarak anılacak olan bankacılar Çin'in merkezindeki Hankou-Sichuan hattı ile Hankou-Guangzhou hattının kuzey kısmı da dâhil olmak üzere demiryollarının finansmanının bölüşülmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Sözkonusu bankalar, Hong Kong ve Shanghai Bank (İngiltere); Deutsch-Asiatische Bank (Almanya); Banque de l'Indo-Chine (Fransa); New York'tan J.P. Morgan, Kuhn Loeb and Co, First National Bank ve National City Bank'tı (ABD). 9 Mayıs'ta Posta ve İletişim Bakanı Sheng Xuanhuai'nin dilekçesine yanıt olarak İmparatorluk Divanı bütün ana demiryolu hatlarının millileştirilmesini emreden bir ferman yayımladı. Böylece demiryolları, yeni yetkilerini yabancı bankalara sözkonusu ağı ipotek etmek için kulla-

35 Feuerwerker, *The Chinese Economy, ca. 1870-1911*, s. 58-9.

nacak olan Qing devletinin kontrolüne girdi. Sheng, 20 Mayıs'ta Dört Güçler Konsorsiyumu ile Sichuan-Hankou ve Hankou-Guangzhou demiryollarının inşasında kullanılmak üzere ikiye bölünecek olan 10 milyon pound için borç sözleşmesi imzaladı. Bu borç 40 yıllık bir dönemde Hubei ve Hunan eyaletlerinden toplanacak gümrük ve tuz vergileriyle geri ödenecekti. Yabancı mühendislerin mümkün oldukça projeyi ve malzemeleri denetim yetkisi olmakla birlikte, anlaşma metninde demiryolu hatlarının "inşası ve kontrolü bütünüyle ve münhasıran Çin hükümetine verilecek" denmekteydi.[36]

17 Haziran 1911'de demiryollarının bu şekilde millileştirilmesini protesto etmek için Sichuan'da Demiryolu Koruma Birliği kuruldu. Birliğin kurucularının karşı çıktıkları şey başlıca ekonomik varlıkların kamusal kontrolü değil, millileştirmenin Han Çinlilerine ait demiryollarının Mançulara ve onların finansörleri olan yabancı güçlere teslim edilmesi anlamına gelmesiydi. 13 Ağustos'ta Chengdu şehrinde 10.000 destekçisiyle kitlesel bir miting düzenleyip öğrenci ve tüccarlann eylemlerine ve bir vergi boykotuna desteklerini gösterdiler. Sichuan, Hunan ve Hubei'de Demiryolu Koruma Birliği'ne destek oldukça fazlaydı, zira Guangzhou'nun daha zengin tüccar topluluğunun bankacılık gücü tarafından desteklenen yerel işadamlarının, bazı bölümleri tamamlanmış olan demiryolunun inşasında halihazırda geniş çıkarları vardı. Milleştirme programına muhalefet iş çevrelerinin dar çıkarlarının da ötesine geçti. Muhalefetin itici gücü ise ekonomik olduğu kadar milliyetçilikle ve Mançu karşıtlığıyla ilişkiliydi.[37]

Çin'de yabancı karşıtlığı zaten oldukça yaygındı. Çin tarihinde ilk defa, daha çok ABD'de Çinli göçmen işçilerin karşılaştığı ayrımcılığı protesto etmek amacıyla 10 Mayıs 1905'te Çin Ticaret Odası ve Şangay'daki diğer bazı örgütlerin kararıyla Amerikan mallarına dönük bir boykot başlatıldı. Boykot Güney Çin'deki bütün başlıca ticaret şehirlerine yayıldı ve 27 Ağustos'ta Çin Dışişleri Bakanlığı Amerikan protestoları karşısında kendini ayrı bir yere koymak zorunda kaldı. Çin'deki bu milliyetçi hassasiyetle karşı karşıya kalan yalnızca ABD değildi. 1908 *Tatsu maru* hadisesi Japonya'ya karşı yapılmış ilk milliyetçi hareketti. *Tatsu maru* isimli bir Japon gemisine, *Tongmenghui* isimli devrimci örgüt için Çin'e kaçak silah soktuğu şüphesiyle Çin sahil yetkilileri tarafından el konuldu. Japon hükümeti ise geminin serbest bırakılmasını talep etti ve bu talep Guangzhou'da ve daha sonra ülke genelinde Japon mallarına yönelik kitlesel boykotlara sebep oldu.

---

36 H.B. Morse, *The International Relations of Chinese Empire*, cilt 3, Kelly and Walsh, Şangay, 1918, s. 99-100.

37 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi, shi*, s. 295-8.

Devrimci Örgütler

Sun Yat-sen (Sun Yixian) Çin'de 20. yüzyılın başlarında milliyetçi devrimin babası ve ideolojik önderi olarak görülse de zamanın devrimci hareketi Zou Rong (1885-1905) tarafından yazılan *Devrimci Ordu* [*Geming jun*] isimli kısa bir popüler kitaptan çok daha fazla etkilenmişti. Zou Rong, Sichuan kökenli zengin tüccar bir aileden geliyordu ve demiryolu meselesinden en çok etkilenmiş olan toplumsal sınıfın içindendi. Okul yıllarında politikayla ilgilenmiş, imparatorluk sınavlarına hazırlık için açılan sınıflara kaydolmayı reddedip okumak için Japonya'ya gitmişti. Japonya'dayken, Çin Toplumunun Dirilişi [*Xing Zhong hui*] gibi örgütlerinin üyeleri de dâhil, sürgündeki diğer devrimcilerle irtibat kurdu ve 1903'te Çin'e döndükten sonra basılan *Devrimci Ordu*'yu yazdı. Şangay'daki Uluslararası Yerleşim polisi tarafından tutuklandı ve Nisan 1905'te hapishanede öldü. Çin Komünist Partisi tarafından "eski demokratik" ya da burjuva devriminin şehidi olarak görülürken daha geniş bir yelpazede militan milliyetçiliğin öncüsü olarak bilindi. *Devrimci Ordu*, genç bir devrimcinin bütün ateşiyle yazılmış, oldukça vatansever ve Mançu karşıtı bir eserdi. Zou, Amerika, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi yıkıcı etkileri olacak bir devrimin olmasını tutkuyla savunuyordu. Yeraltından dolaştırılan ve Mançuların uyguladığı şiddeti grafik detaylarıyla aktaran ve devrimciler için okunması şart olarak bakılan iki sıkı Mançu karşıtı kitaba –*Yangzhou'da On Günün Güncesi* [*Yangzhou shiri ji*] ve *Jiading Şehrinde Katliam* [*Jiading tucheng ji*]– dayanarak, 17. yüzyılda ülkeyi fethettikleri sırada Çin halkına zulmettikleri için Mançuları şiddetle suçluyordu. Ayrıca Zeng Guofan, Zuo Zongtang ve Li Hongzhang gibi başlıca politik figürler dâhil olmak üzere yabancı Qing hanedanından idari görevler kabul eden Çinli "vatan hainleri"ne yönelik nefretini de saklamıyordu.[38]

Zou'nun zamanında Japonya'daki üniversitelere ve kolejlere giden binlerce Çinli öğrenci vardı ve bunların çoğu bir siyasi kulübe üyeydi. *Yağmurdan sonra bambunun ilk filizleri* [*hao bi yu hou de sun*] gibi devrimci kitaplar ve dergiler türemişti. Bu dönemde birkaç tane radikal ve devrimci örgüt ortaya çıktı. Bunların en önemlileri Filipinler'in başkenti Manila'da 1894'te Sun Yat-sen'in bir avuç insanla birlikte kurduğu Çin Toplumunun Dirilişi'ydi [*Xing Zhong hui*]. Sun ertesi yıl Honolulu'daki göçmen Çinlileri de etkilemeye çalışmış ama pek başarılı olamamış ve çaresizce Hawaii'deki Çinli toplumunun gerici politik atmosferinden ve muhafazakârlığından yakınmıştı. Daha sonra Hong Kong'a taşındı, Şubat 1895'te burada örgütünün genel mer-

38 *Geming jun*'un Çince metninin bir kısmı, *Zhongguo jindashishi ziliao* içinde, s. 189-212. İngilizce çevirisi, John Lust, *The Revolutionary Army, A Chinese Nationalist Tract of 1903* içinde, Mouton and Company, Lahey, 1968.

kezini kurdu ve ayrıca Guangzhou'da da bir şube kurdu. 1895'in Çift 9 gününde (modern takvime göre 26 Ekim) Qing hanedanına karşı bir ayaklanma planlandı, ama örgüt ihanete uğrayacağından plan başarılı olamayacaktı; 70'ten fazla isyancı tutuklandı ve darbe girişiminin liderleri idam edildi. Sun Japonya'ya kaçtı.

30 Ocak 1905'te Tokyo'da toplanan bir konferansta, Çin Toplumunun Dirilişi ve diğer göçmen gruplar Sun Yat-sen'in başkanlığında Birleşik Cemiyet'i [*Tongmenghui*] kurmak üzere birleştiler. Sun otobiyografisinde örgütün adının aslında Devrimci Birleşik Cephe [*Geming Tongmenhui*] olacağını ama pek çok insan o sıralar *geming* (devrim) sözcüğünü kullanmaktan korktuğu için sadece Tongmenghui adının verilmesinin kararlaştırıldığını belirtir; İngilizce çalışmalarda bile örgüt bu Çince adıyla bilinir. Birleşme sırasında Tongmenghui'nin yaklaşık 400 üyesi vardır, 1911'de ise bu sayı 10.000'e kadar yükselecektir. Cemiyet tutarlı bir programa sahip değildi, örgütlenmesi de zayıftı, ancak Çin'in ilk milliyetçi partisiydi ve 1912'de milliyetçi parti Guomindang'ın ilk ayağa kalktığı zamanlarda önemli bir bileşeni olacaktı.[39]

Dul İmparatoriçe'nin ölümünü izleyen üç yıl içinde, devrimci örgütler tarafından Mançu devletine karşı dört ciddi fakat başarısızlıkla sonuçlanmış ayaklanma girişimi oldu. 19 Kasım 1908'de Xiong Chengji, Anhui eyaletinin o zamanki başkenti olan Anqing'de bir isyan çıkardı. Şubat 1910'da ise Guangzhou'da Yeni Ordu'nun çıkardığı isyan başladı. Wang Jingwei, Huang Fusheng ve başkaları Mart 1910'da Mançu naibi Zaifeng'e suikast girişiminde bulundular. 27 Nisan 1911'de Baiyun Dağı eteklerindeki Huanghuagang'da, bir darbe girişimi olan Guangzhou İsyanı başladı: Bu isyanda, daha sonra devrim şehidi ilan edilecek olan Tongmenghui'nin önde gelen 72 üyesi hayatını kaybetti. Bu isyanlar Tongmenghui tarafından düzenleniyor veya teşvik ediliyordu, ancak genel huzursuzluk halini ve devrimci dönüşümün kapıda olduğu hissini destekleyen başka ayaklanmalar ve kargaşalar da mevcuttu. Fakat Guangzhou İsyanı'nın başarısızlığı devrimin önünde ciddi bir engel oluşturdu ve Tongmenghui'nin hayatta kalan lider kadrosu dağılıp devrimci hareket için en iyi olanakları sağladığını düşündükleri Wuhan'da tekrar bir araya gelmeye karar verdiler.[40]

---

39 Mary C. Wright (der.), *China in Revolution: The First Phase 1900-1913*, Yale University Press, New Haven, 1968; Li, *Zhongguo jin bainian zengzhi shi*, s. 224-6; Leonard Shilien Hsu, *Sun Yat-sen: His Political and Social Ideals, A Source Book*, University of Southern California Press, Los Angeles, 1933, s. 53-74. "[Cennetin] yönetiminden kurtulma" şeklinde çevrilebilen *geming* [devrim], hâlâ geleneksel Konfüçyüsçü imparatorluk fikrine bağlı biri için oldukça radikal bir kavram.

40 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 286-7.

Wuchang'da İsyan

Wuchang, Hubei eyaletindeki modern sanayi şehri Wuhan'ı meydana getiren üç beldeden biridir (diğerleri Hankou ve Hanyang'dır). Yangzi Nehri'nin doğu ya da sağ kıyısında yer alır ve üç yerleşim yeri içinde en eski ve en önemli olanıdır. Wuhan Şehri kısmen, "kendi kendini güçlendirme hareketi" süresince reform ve Batılılaşma yanlısı tutum takınan Hubei ve Hunan genel valisi Zhang Zhidong'un olumlu yaklaşımının sonucu olarak 19. yüzyılın son yarısında ekonomik açıdan gelişim göstermişti. Fakat Hubei eyaleti sel ve kıtlıktan kötü etkilendiğinden çevredeki yoksullar ve mülksüzler için bir çekim merkezi haline gelmişti. Wuchang da ayrıca Hubei eyaletinin güvenliğinden sorumlu Yeni Ordu birimlerinin üssüydü.

Wuhan'daki devrimci gruplar ordu içinde milliyetçi ve Mançu karşıtı propagandalarını yaymaya daha 1904'te başlamışlardı. Şehirde faaliyet gösteren başlıca iki radikal örgüt Edebiyat Derneği (*Wenxueshe*) ile Tongmenghui'nin alt kuruluşu olan Ortak Gelişim Topluluğu'ydu (*Gongjinhui*). 1911 Devrimi sırasında Sichuan'da faaliyet yürütmüş, daha sonra Çin Komünist Partisi'nin üyesi olmuş ve Pekin'de Halkın (Renmin) Üniversitesi'nin başına geçmiş olan Wu Yuzhang, iki grubun çalışmalarını şöyle tarif etmişti: "Edebiyat Derneği, devrimci örgütleri büyütme amacıyla Yeni Ordu askerleri arasında yürüttüğü yoğun çalışmalarında edebiyatı paravan olarak kullanıyordu."[41] Edebiyat Derneği'nin gazetesi *Büyük Nehir Postası*'ydı (*Dajiang bao*), Büyük Nehir Wuhan'dan geçen Yangzi'ydi, Temmuz 1911 itibarıyla 5.000 abonesinin olduğu iddia ediliyordu. Yeni Ordu'nun 16.000 kişilik bir gücü vardı ve bunun üçte biri kadarı Edebiyat Derneği'ndendi. Ortak Gelişim Topluluğu ise 1907'de Japonya'da değişik yeraltı gruplarının üyelerinin birleşmesiyle kurulmuştu. Önde gelen üyeleri Çin'e döndü ve Hubei ile Hunan'da ciddi bir destek gördü. Edebiyat Derneği'yle 1911 yazında birleştiler ve Wuchang'da ortak bir örgüt merkezi kurdular.

Eylül 1911'de devlet, Wuchang'daki Yeni Ordu birliğine askerlerini demiryolu meselesi nedeniyle artan gerilimi azaltmakta kullanılmak üzere Sichuan'a sevk etmelerini emretti. Devrimciler, Yeni Ordu'nun bu şekilde bölünmesinin askerler arasında yarattıkları ajitasyonun etkisini yok etmesinden korktular ve 2 Eylül'de bir toplantıda bir araya gelip 6 Ekim'de, Güz Ortası Bayramı'nın olduğu gün bir isyan başlatmayı kararlaştırdılar. Mançulara karşı 14. yüzyılda Moğollara karşı yapılan efsanevi ayaklanma benzeri bir isyanın gerçekleştirileceğine dönük söylentiler Wuhan boyunca yayıldı. Ancak planlanan isyan 16 Ekim'e kadar ertelendi, çünkü isyancılar kendileri-

41 Wu Yu-chang (Wu Yuzhang), *The Revolution of 1911*, Foreign Language Press, Pekin, 1962, s. 118.

ni yeterince hazır hissetmemişlerdi: 9 Ekim sabahı yaşanan olaylar her şeyin önüne geçti, bir grup devrimci Hankou'da Rus bölgesinde ara yollardan birinde bulunan bir evde bomba yaparken patlama olmuş ve bombayı yapanlardan biri ciddi şekilde yaralanmıştı. Polis kim olduklarını anlayınca eve baskın düzenleyip örgüte ait dokümanları, mühürleri, bayrakları ve alet edevatı toplayıp götürdü. Devrimciler acilen bir kalkışma düzenlemek istediler, ama genel merkezleri basılmış, liderlerinin çoğu tutuklanmıştı. 10 Ekim 1911'de (onuncu ayın onuncu günü, yani Çift On) Wuchang'daki Yeni Ordu'nun 8. Alayına bağlı 8. İstihkâm Taburundan devrimciler, isyan planları farkedilince subaylara saldırdılar. O zamanlar Pekin'de bulunan İngiliz Bakan (Büyükelçi) sözkonusu grubu "gerektiği gibi disiplinli olmayan" diye niteliyor ve "erlerin arasında ciddi bir hükümet karşıtlığı" olduğunu bildiriyordu. İsyancılar cephaneliğin kontrolünü ele geçirdiler ve başka birimlerden de onlara katılanlar oldu. Genel Vali'nin *yamen*'ine [bürosuna] yaptıkları ilk saldırıyı yüzlerine gözlerine bulaştırdılar, ancak yeniden toplanıp saldırıya geçtiler, Mançu Genel Valisi Ruicheng'i bir duvarın üzerinden atlayarak sıvışmak ve şehri küçük bir tekneyle terketmek zorunda bıraktılar. Ertesi sabah Wuchang'ın tamamı devrimcilerin kontrolü altındaydı ve yeni bir yönetim kurulmuştu.[42]

Devrimcilerin Wuchang'daki (Sun Yat-sen'e göre) sürpriz ve kazara gerçekleşen başarısı belli bir lider tarafından yönetilmelerini önledi. Askerî bir yönetim oluşturuldu ve Yeni Ordu'da popüler bir üst dereceli subay olan Li Yuanhong, anlaşılan o ki, başlangıçta kendi askerleri tarafından tutuklanarak silah zoruyla devrimci güçlerin liderliğini üstlenmeye zorlandı. Li Yuanhong kısa sürede Çin'in Mançu boyunduruğundan kurtarılması davasının ateşli bir taraftarı oldu. Devrimciler nefret ettikleri Mançu temsilcileri şehirden kovulduktan sonra Wuhan'da yeniden düzenin kurulmasından memnundular ve şehirdeki yabancı temsilciliklere saldırmadılar. Li Yuanghong yabancılara Mançu hükümetine herhangi bir şekilde yardım etmedikleri sürece mevcut antlaşmalara saygı duyacağını bildirdi.[43]

Wuhan'daki isyan ve Qing İmparatorluğu'ndan kopuşları zincirleme bir reaksiyonu tetiklemişti: Şehirler ve eyaletler birbirlerini izleyerek Mançulardan bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Başkente en yakın olan Zhili, Henan ve Shandong ile kuzeydoğudaki Mançu eyaletleri en son tepki verenler oldu ve Nanjing'deki Qing yöneticileri 12 Aralık'a kadar yönetimi bırakmadılar. İmparatorluk donanması 11 Kasım'da devrime bağlılığını ilan

42 Wu, *The Revolution of 1911*, s. 117-23.

43 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 304-5; Sir John Jordan, *Blue Book, China No 1*, 1912, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 699-702; Hsu, *Sun Yat-sen: His Political and Social Ideals, A Source Book*, s. 77.

etti ve 1911'in sonunda eyalet yönetimlerinin çoğu kendilerini henüz resmen kurulmamış olan bir Çin Cumhuriyeti'nin parçası olarak görmekteydiler.[44] İmparatorluğun çöküşünün hızı dikkat çekiciydi ve bu Qing yönetiminin artık ne kadar kırılgan bir hale geldiğini gösteriyordu. Devrim sürpriz bir şekilde Qing devletini ele geçirmişti ve az sayıda Batılı gözlemci Çin'i içine çekmek üzere olan dehşet verici değişimlere kendisini hazırlamıştı.

44 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 305-7.

6

ÇİN CUMHURİYETİ İÇİN MÜCADELE (1911-1916)

20. yüzyıl Çin tarihinin üç devrimci döneminden –1911, 1926-27 ve 1946-49– yalnızca ilki bugünün Çin'inde devrim olarak bilinir ve hem Çin Komünist Partisi hem de Milliyetçi Guomindang tarafından bir devrim olarak kabul edilir. 1911 Devrimi'nin alışılagelmiş Çince adı *Xinhai geming*'dir, yani 1911'in geleneksel Çin tarih sistemindeki karşılığı olan *xinhai* yılının devrimi. Bu sistemde yıllar sırasıyla 10 gökyüzü gövdesi, *tiangan* ve 12 yeryüzü dalı, *dizhi* olarak bilinen karakter çiftleriyle belirlenir. Bunların kombinasyonuyla 60 çift dizi, dolayısıyla 60 yıllık bir devre ortaya çıkar. Bu sistem çoğu hükümdarın dönemindeki yılları belirtmek için yeterli olurdu, fakat süreyi daha fazla uzatmak mümkün olmadığından, yılları imparatorun tahta çıktığı zamandan itibaren saymak şeklindeki alternatif sistem sık sık tercih edilirdi. Çin Cumhuriyeti kurulduğunda da bu alternatif sistem kullanıldı, buna göre 1912, 1. Minguo (Cumhuriyet) oldu. *Xinhai* sözcüğünün kullanılması bir devrim yılını adlandırmak için oldukça isabetliydi: Qingleri tahttan indiren devrimciler Qing hükümdarlığına ait bir tarihi kullanamayacakları gibi henüz Batılı ya da evrensel bir takvim uygulaması da kullanımda değildi.[1]

Qing hükümeti devrilmişti, bunu başaran tek bir isyan değil iktidarı eyaletlere devreden ademimerkeziyetçi bir hareketti. Ne var ki bütün eyaletlerin ve Mançulara karşı mücadelede yer almış bütün çıkar gruplarının kabul edeceği yeni bir hükümet kurmak oldukça zor olacaktı. Anayasal bir monar-

1 1911 Devrimi aynı zamanda 1911 Savaşı (*Xinhai zhi yi*) olarak da bilinir. 1926-7 dönemi devrimci iç savaş dönemi olarak kabul edilirken, 1949 her zaman Çin'in "kurtuluşu" olarak anılır. *Xin* ve *hai* karakterleri belli bir bağlamda "acı" ve "kuzey" olarak okunabileceğinden alegorik bir alam yüklenebilse de bu, yıl adlandırmanın bir yoludur.

şi için destek gitgide azalıyordu ve siyasi aktivistler arasında Çin'in cumhuriyetçi bir hükümete ihtiyacı olduğu konusunda yaygın bir kabul vardı, ancak bunun pratikte nasıl olacağı, nasıl uygulanacağı ve daha da önemlisi kimin başa geçeceği konularında bir görüş birliği mevcut değildi.

Bitmeyen iç çatışmalar ve çelişkiler, işleyen bir cumhuriyet yaratmak için verilen mücadeleyi zorlaştırdı. Çin'in kuzeyi ve güneyi arasında çoktandır devam eden bir ayrım sözkonusuydu, bunun bir görünümü de ulusal dilin Mandarin mi Şangayca mı olacağı konusundaki sert tartışmaydı. Demokratik kurumlar eyaletler düzeyinde oldukça zayıftı ve bu temele dayanarak bir ulusal parlamento oluşturmak oldukça zor olacaktı. Her şeyi değiştirmek isteyen devrimciler ile konumlarını ve eski rejimin yapısını ve kültürünü korumak isteyen Qing hanedanının eski destekçileri asla bir konuda aynı fikirde olmayacaklardı. Sun Yat-sen ile Yuan Shikai arasındaki iktidar mücadelesi sadece en belirgin örnekti ve bütün bu çatışmaların sembolü olarak görülebilirdi. Bütün bu politik savaşların altında yatan sebepler ise Çin'in bir türlü çare bulunamayan gelişmemişliği ile ülkenin kilit ekonomik kaynaklarının Batılı ve Japon yabancı güçler tarafından yönetiliyor olmasıydı.

Başkan Sun

Sun Yat-sen otobiyografisinde Çin'de devrim olduğu sırada Paris'ten Şangay'a yaptığı seyahate yer vermişti. Şangay'a Fransa'dan ayrıldıktan bir ay sonra 1911 Aralık ayının sonlarında varmıştı: Kuzeyin ve güneyin siyasi temsilcileri arasındaki müzakereler devam ediyordu. Sun'un devrime yardım için Çin'e büyük miktarda para getireceğine dair söylentiler yayılmıştı, ancak Sun taraftarlarını hayal kırıklığına uğrattı. Eyaletlerden gelen cumhuriyetçi delegeler yeni kurulan cumhuriyetin başkanının kim olacağına karar vermek için Nanjing'te toplandılar ve 29 Aralık'ta Sun Geçici Başkan seçildi:

> M.S. bin dokuz yüz on iki, bir Ocak günü açılış törenine katıldım. O gün Çin Cumhuriyeti'ni ilan ettim ve Çin Cumhuriyeti'nin ilk yılı için güneş takvimini benimsedim. O gün otuz yıl uğruna mücadele ettiğim, Çin'in restorasyonu ve bir cumhuriyetin kurulması hedefinin başarıya ulaştığını gördüm.[2]

Başkan olarak açılış konuşmasında en önemli önceliğinin yabancı güçlerle müzakere edebilecek, imparatorluktan ayrılan eyaletleri yeniden birleştirecek ve Moğolistan ile Tibet'i yeniden saflara katacak bir geçici hükümet kurmak olduğunu duyuruyordu. Kuracağı hükümetin devrim süresince işleye-

2 Hsu, *Sun Yat-sen: His Political and Social Ideals, A Source Book*, s. 82.

ceğinin ve Çin Cumhuriyeti'nin kesin olarak kurulması üzerine görevinin sona ereceğinin farkındaydı.[3]

Ancak, Sun Yat-sen'in başkanlığı beklediğinden çok daha kısa sürmüştü. Prens Qing'in yerine, Yuan Shikai başbakan olarak atanmıştı. Yuan Shikai'yi artık sonu iyice yaklaşan Qing sarayının himayesinde 7 Kasım 1911'de kurulan Ulusal Meclis atamıştı. Beş yaşındaki imparator Xuantong'un, diğer adıyla Pu Yi'nin tahttan indirilmesi için çevresindekilere baskı artmaktaydı. Ancak 28 Aralık'ta imparator Guangxu'nun dul eşi, Cixi'nin yeğeni ve Pu Yi'yi evlat edinmiş olan annesi Dul İmparatoriçe Longyu, Çin hükümetinin gelecekteki şekline karar verecek bir Ulusal Konvansiyon'un kurulmasını içeren bir ferman yayımlayarak çekilme kararını erteletmeyi başardı. Ne var ki, 27 Ocak 1912'de Yuan Shikai'nin kendi askerleri olan Beiyang Ordusu subayları imparatorun indirilmesini istediler ve 17 eyaletten gelen temsilciyle 28 Ocak'ta geçici bir parlamento toplandı.

Son Qing İmparatorunun Tahttan İndirilmesi ve Yuan Shikai'nin Başkanlığı

12 Şubat'ta, Dul İmparatoriçe Longyu'nun imzaladığı bir belgeyle küçük imparator nihayet tahttan uzaklaştırılmış oldu; Yuan Shikai 13 Şubat'ta Cumhuriyet'e olan desteğini ilan etti ve aynı gün Sun Yat-sen Yuan'ın lehine görevinden ayrılma niyetini açıkladı. Tahttan ayrılma kararı imparator Xuantong'un üçüncü yılında, Çin'in imparatorluk hanedanı tarafından yönetildiği son yılda hazırlanmıştı: Üzerinde İmparatorluk Divanı'nın mührüyle başbakan olarak Yuan Shikai'nin ve on bakanın (bazılarının gıyaben) imzası yer alıyordu. Halk arasındaki huzursuzluk ve eyalet yöneticilerinin de bunu desteklemesi nedeniyle imparatorluğun "kaynayan kazan" haline geldiğini, "ticareti tamamen durduracak ve günlük ilişkileri askıya alacak" kadar "Kuzey ile Güney arasında derin düşünce ayrılıkları olduğunu" belirtiyordu. Çin halkının büyük çoğunluğu cumhuriyet yanlısı olduğuna göre bu açıkça "Gök'ün iradesi"ydi. İlgili hükümlere göre, egemenlik halka ve "bir süre önce Pekin'de Ulusal Meclis başkanı seçilen ve böylece Kuzey ile Güney'i birleştirebilecek değişimi sağlayabilecek" ve geçici bir hükümet oluşturmak üzere yetkili kılınan Yuan Shikai'ye devredilecekti.[4]

---

3 *Sun Zhongshan xuanji* [Sun Yat-sen'in Seçme Eserleri], Zhonghua shuju, Hong Kong, 1956, s. 82-3; *China Mission Yearbook*, Şangay, 1912, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 719-21.

4 Bu ve diğer tahttan çekilme fermanları için bkz. MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 721-9.

Yuan Shikai'nin de izin verdiği üzere, tahttan çekilme anlaşmasının hükümleri imparatorluk türbelerinin korunmasını ve yakınlarda ölen imparator Guangxu'nun mozolesinin tamamlanmasını kabul ediyordu. İmparator Xuantong'un yani Pu Yi'nin unvanını ve mevcut mülklerini korumasına izin veriliyordu ve kendisine yıllık 4 milyon *tael* maaş bağlanıyordu; Yazlık Saray'a taşınana kadar İmparatorluk Sarayı'nda kalabilecekti ve atalarının türbelerinde gerçekleştirilecek dinî ritüelleri sürdürebilecekti. Mançu aristokrasisinin üyeleri de soydan gelen unvanlarını kullanmaya devam edebilecekti.

Yuan Shikai Nanjing hükümetine tahtın boşaltıldığını bildirip iktidar koltuğuna oturdu. Sun Yat-sen 14 Şubat'ta Yuan'ın lehine başkanlıktan çekilmeyi kabul ettiğini, ancak bir Cumhuriyetin yalnızca halkın iradesi ile kurulabileceğini bildiren, "Qing imparatorunun bahşettiği bir yetki ile kurulamaz. Böyle iddialı bir iktidar başa bela açacaktır. Durumun gereklerini kolaylıkla anlayabileceğiniz üzere, kesinlikle böyle bir yetkiyi kabul etmemelisiniz" dediği bir telgraf çekti. Yuan Shikai 15 Şubat 1912'de Başkan ilan edildi ve 10 Mart'ta resmen görevine başladı.[5] Sun başkanlığı sürdürmek için ahlâki yetkiye açıkça sahipti, ama kendi konumundan önce Çin'in birliğini daha çok önemsiyordu ve böyle yapmasaydı sonuç kesinkes kuzey ile güney orduları arasında çıkacak bir iç savaş olacaktı. Bir muhalefet partisi oluşturmak üzere görevinden ayrıldı, kendini bütünüyle Çin'in eğitimsel ve ekonomik yönden gelişmesine adadı. Bu vatansever jestine rağmen korktuğu iç savaş sonunda patlak verecekti.

Geçici Anayasa, Parlamento ve Siyasi Partiler

10 Mart 1912'de Ulusal Meclis [*Canyiyuan*] Çin Cumhuriyeti Geçici Anayasası'nı [*Zhonghua minguo linshi yuefa*] resmen kabul etti. Anayasa Cumhuriyet'in sınırlarını Xinjiang'ı ve ayrıca İç ve Dış Moğolistan'ı, Tibet ve Qinghai'yi da içine alan yirmi iki Asıl Çin eyaleti ile belirliyordu. Irksal, sosyal, dinsel ayrımcılık yasağı gibi insan haklarına da yer verilmişti. Ayrıca Ulusal Meclis'in oluşumu ve işlevi, yerine geçmek üzere on ay içinde geçici başkan tarafından toplanacak bir parlamento süreciyle açıklanıyordu. Bunun yanında, başkanın, başkan yardımcısının, devlet bakanlarının ve adalet sisteminin rollerine de yer ayrılmıştı.[6]

5 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 722-7.

6 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 272-3; *Geçici Anayasa*'nın Çince metni, *Jindaishi ziliao* içinde, s. 246-51; İngilizce tercümesi MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 729-34.

Aynı zamanda Yuan Shikai geçici başkan olarak tanıtılıyordu. 9 Ekim'de Ulusal Meclis, bir kez daha Çin'in başkenti olan Pekin'e taşındı. Bu, devletin merkezini kendi askerî yönetimi altında olan bir bölgeye getiren ve güneyde yer alacak bir merkeze karşı çıkan Yuan için ciddi bir zafer anlamını taşıyordu.

Siyasi partiler Çin için bir yenilik anlamını taşıyordu. İmparatorluk zamanında bir partinin ya da hizbin [*pai*] üyesi olmak, genelde imparatorun meşru idaresine ihanet ya da ona karşı bir komplo yürütüyor olmak demekti. Böyle bir şey vatana ihanete eşdeğerdi ve sürgünle veya idamla cezalandırılırdı. Sarayda hizipler vardı, kimi Ming hanedanınınki gibi *Donglin* hizbi adıyla bilinir, kimi de Qing hanedanı döneminde zaman zaman saray çevrelerinde ciddi güç kazanmış olan haremağası grupları gibi isimsiz hizipler olurdu. Bazıları yönetici seçkinlerle yakın ilişkide olan gizli örgütlenmeler de vardı. Ayrıca, Çin Diriliş Örgütü [*Xing Zhong hui*] ve Tongmenghui gibi yasadışı devrimci yapılar da sözkonusuydu, ama bunlar ancak Çin dışında etkin olarak faaliyet gösterebiliyorlardı.

Parlamentonun kurulmasıyla beraber, genelde ya anayasal düzlemde ya da radikal ve devrimci alanda faaliyet yürüten bol miktarda siyasal gruplaşma ortaya çıktı. Bunlar kendilerini Yuan Shikai'nin destekçileri olan Beiyang savaş ağalarıyla olan ilişkilerine göre tanımlıyordu, ayrıca Yuan yönetimiyle yapılacak işbirliğinin derecesine ilişkin ciddi tartışmalar vardı. Anayasacılar tereddüt etseler de Yuan'ı desteklemeye niyet ettiler, böylece asıl karşıtlık devrimcilerle Pekin'deki askerî elitler arasında sözkonusu oldu.

Tongmenghui bir yeraltı gizli örgütünden açık bir siyasi partiye dönüşmüştü. Politik müzakereler ve Tongmenghui ile diğer partilerin birleşmesi Guomindang ya da Ulusal Halk Partisi adında yeni bir koalisyonun kurulmasını getirdi. Bu, esas olarak Tongmenghui'nin önde gelen liderlerinden, partisi Birleşik Cumhuriyetçi Parti ve diğer küçük gruplar arasında Ağustos 1912'de bir anlaşma sağlamış olan Song Jiaoren'in inisiyatifiyle gerçekleşmişti. Bu süreçte ortaya çıkmış olan Guomingdang ilk parlamento seçimlerinde en büyük siyasi ittifak olacaktı. Çin'in siyasi birliğini, öz-yönetimin gelişmesini, ırk ayrımcılığının ortadan kalkmasını, yaşam standartlarının gelişmesini ve uluslararası barışın korunmasını temel alıyordu. Ancak Guomindang içinde merkeziyetçilik ve ademimerkeziyetçilik arasında kurulacak dengeye dair çatışan görüşler bulunmaktaydı. Guomindang'ın bu ilk hali, büyük ölçüde aynı geleneğe dayansa da, Tayvan'da 1923'te daha başka bir düzenleme ile kurulan ve bugün de varlığını sürdüren partiyle tamamen aynı değildir. Siyasi partilerden herhangi birinin halk temelli kurulduğundan bahsetmek mümkün değildi, çünkü daha ziyade eğitimli seçkin tabakaya dayanıyorlardı. "Her biri köksüz, suda yüzen su mercimekleri gibiydiler" [*dou*

chengle shuishang wugen de fuping].[7] Sürekli değiştiklerinden bu zaman zarfında partilerin izledikleri siyaset hakkında kesin bir şey söylemek zor olsa da yeni Cumhuriyet'in oluşturulduğu bu süreçte hepsinin uğraşmak zorunda olduğu tek bir sorun vardı, o da Yuan Shikai'nin ta kendisiydi. Partiler halk desteğinden ya da kendilerine bağlı silahlı güçlerden yoksun oldukları için onun askerî gücüne karşı çaresizdiler.

Song Jiaoren'e Suikast

Yuan'a karşı muhalefet parçalıydı ve tutarlı bir politikaya sahip değildi. Çin'i modernleştirecek etkili bir hareket yaratmayı kafasına koymuş olan Sun Yatsen, Yuan'la işbirliği yapmaya istekli olmasına rağmen bu düşüncesi meslektaşlarının çoğu tarafından içten ve asil, fakat bütün olarak bakıldığında yararsız bulundu. Song Jiaoren kabineyle ve Yuan'la bir dereceye kadar resmî işbirliği yapmanın gerekliliğini kabul ediyordu, ama Guomindang'ı Geçici Anayasa ile kurulan kanuni ve anayasal mekanizmalar aracılığıyla iktidara getirmek için bağımsız çalışmaya devam etti. 1913 baharında siyasi çevreler dikkatlerini yerel seçimlere çevirdiler ve ilk seçimde Guomindang kendisini Ulusal Meclis'in bir alt kademesinde açık ara en büyük parti yapacak 360 sandalye elde etti, ancak bir partiden fazlasının temsil edileceği sandalye sayısı konusunda ciddi bir kafa karışıklığı yaşanıyordu. Yine de Guomindang'ın çoğunluğu elde ettiği kabul edildi.

Song Jiaoren kabinenin çoğunluk partisince oluşturulması için mücadele ediyordu: Böyle bir şey anayasada ya da etkisinde kalınan Japon modelinde sözkonusu değildi. Yuan'ın başkan olarak kalmasını savunmaya devam etse de eleştirileri nedeniyle Beiyang askerî çevresi kendisine nefretle bakıyordu. 20 Mart 1913'te Şangay tren istasyonunda Pekin'e gidecek treni beklerken Song vuruldu ve iki gün sonra da öldü. Kendisini vuran kişi Ying Guixing tarafından himaye edilip kışkırtılan Wu Shiying'di. Politik eylemci olarak tanınmasalar da evlerine yaptığı baskında polis Song'a yönelik bir suikastle ilgili olarak Kabine Sekreteri Hong Shuzu'yu, Başbakan Zhao Bingjun'u ve hatta Yuan Shikai'nin kendisini töhmet altında bırakacak belgelere ulaştı. Wu ve Ying tutuklandı: Ying Şangay'daki cezaevinden kaçtı ve davasının yeniden görülmesini talep etti, ancak 19 Ocak 1914'te Pekin Tianjin arasında yolculuk ederken trende öldürüldü. Wu da hücresinde ölü bulundu. Kısa bir süre sonra, Zhao Bingjun anlaşılan Yuan'a Ying'in öldürülmesi ile ilgili şikâyette bulunduktan sonra "vücudundaki yedi delikten kan fışkırır halde zalimce öldürüldü" [*yi qi kong liuxue baowang*]. 1916'da Yuan Shi-

7 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 361-72.

kai'nin ölümünün ardından Kabine Sekreteri Hong Shuzu Song'un oğlu tarafından tutuklandı, yargılanıp ölüme mahkûm edildi. Song Jiaoren suikastının ardındaki sebepler hakkında ancak spekülasyonlar yapılabilir, ama Yuan Shikai açıkça güçlü bir Guomindang'ın kabinenin kontrolünü kendisinin elinden almasından korkuyordu. Partinin ancak önderliğinin ortadan kaldırılmasıyla yok edilebileceğine karar vermişti.[8]

İkinci Devrim ve Yuan Shikai Diktatörlüğü

Song Jiaoren'in öldürülmesi Guomindang'daki arkadaşlarını harekete geçirdi. 25 Mart'ta Sun Yat-sen, Huang Xing ve diğerleri uygun bir yanıt bulmak için Şangay'da toplandı. Parti içinde bir kafa karışıklığı yaşanıyordu, bazı üyeler Yuan'a dönük bir silahlı saldırıyı savunurken bazıları istediği iç savaşı başlatmak üzere askerî amaçlarını destekleyecek olan bir yabancı borç –"Büyük Borç"– için gayrimeşru yoldan yaptığı müzakereler nedeniyle mahkemelere başvurup hukuk yolunu kullanmayı öneriyordu. Haziran 1913'te Yuan Guomindang'ı destekleyen bir dizi eyalet valisini kapı dışarı etti ve resmî olarak muhalefet partisiyle ilişkileri kesti. Görevden alınan Jiangxi askerî valisi Li Liejun'un Yuan'a savaş ilan etmesiyle Guomindang'a bağlı güçlerce 12 Temmuz'da askerî harekât başladı. Anhui, Jiangsu, Guangdong ve Hunan eyaletleri Yuan Shikai yönetiminden bağımsızlıklarını ilan ettiler, ama 1 Eylül'de Yuan'a bağlı birlikler Nanjing'i geri alınca, İkinci Devrim olarak bilinen Yuan'ı zorla iktidardan uzaklaştırma girişimi sona erdi ve Guomindang'ı destekleyen daha küçük askerî güçler kesin olarak yenilgiye uğratılmış oldu.[9]

Sun Yat-sen Ağustos 1913'te ölüm korkusuyla Japonya'ya kaçtı ve burada eski yoldaşı Huang Xing ve yüzlerce Guomindang destekçisiyle bir araya geldi. Bir kez daha devrimci hareket sürgün edilmişti. Temmuz 1914'te Sun'a yakın sürgündeki kişilerce Çin Devrimci Partisi (*Zhonghua geming dang*) kuruldu, ama Sun açık bir siyasi programa sahip modern bir siyasi partidense, üyelerinin tek bir lidere, kendisine sadakat yemini ettikleri geleneksel gizli bir örgüte yakın bir formata dönmeyi seçti. Bunun üzerine bazı eski destekçileri kendisini terketti. Guomindang'dan geriye kalanlar kendilerini siyasi olarak bir boşluğun içinde, politikaları ve taktikleri açısından bölünmüş, Çin'deki politik süreçte hiçbir etkisi olmayan bir halde buldular.

İkinci Devrim'in yenilgisine rağmen, Çin içinde özellikle Japonya'nın ekonomik ve siyasal yönden artan istilasına tepki olarak radikal milliyetçi bir

8 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 382-90; Jerome Ch'en, *Yuan Shih-k'ai*, Stanford University Press, Stanford, 1972, s. 128-31.

9 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 391-5.

hareket gelişmeye devam etti. Sun Yat-sen'in pan-Asya felsefesi ve Japonya hayranlığı bu artan tehdit karşısında abes kaçar olmuştu. 13 Ekim 1913'te Yuan Shikai Jiangxi'deki eyalet meclisinin kendisine karşı askerî harekâtı destekleyen üyelerinin tutuklanması talimatını verdi ve 4 Kasım'da Guomindang'ın resmen feshedilmesini emredip üyelerinin artık toplantı yeter sayısını bulamayacak ve toplanamayacak olan Ulusal Meclis'te yer alamayacaklarını duyurdu. 12 Kasım'da ise Yuan Guomindang'ın üyesi olan bütün eyalet meclisleri üyelerinin görevden alınmasını emretti. 26 Kasım'da Ulusal Meclis'in yerine kendisinin icat ettiği ve bütünüyle kendi kontrolü altında olan tamamen yeni bir oluşum olan bir Siyasal Konferans'ın geçmesi emrini verdi: Bu oluşum ilk olarak 15 Aralık 1913'te toplandı.

1 Mayıs 1914'te Yuan 1912 Geçici Anayasası'nı feshetti ve yerine Anayasal Konferans adını alan Siyasal Konferans'ta oluşturulan bir anayasa getirildi. Yeni anayasa bir yasama komisyonu ile Danıştay'ı olanaklı kılıyordu; kabinenin yetkilerini ortadan kaldırıyor, hükümet mekanizması üzerinde Yuan'ın kişisel otoritesini artırıyordu. 29 Aralık 1914'te yeni bir Başkanlık Seçimi Yasası çıkarıldı, yine Yuan'ın Anayasal Konferans'ında düzenlenmişti. Başkanlık süresi dönem sayısında bir sınırlama olmadan on yıl olacak, başkan ayrıca İdare Meclisi'nin üçte ikisinin oyuyla yeniden seçilebilecekti. Gerekli koşullarda seçime gerek olmadan başkanın ek bir süre için görevde kalması mümkün olacaktı.

Daha önemlisi, herkesçe bilinen bir sır olan uzun vadeli monarşik amaçlarına uygun olarak Yuan Shikai 12 Aralık'ta Cennet Tapınağı'nda bir kurban kesti: Bu, imparator için yapılan dinsel ritüellerden biriydi. Bu eylem sıradan bir şekilde icra edilmedi. Başkan Yuan tapınağa zırhlı bir araçla götürülmüştü ve "bu tür yolculuklarda gelenek olduğu üzere bütün güzergâh sarı kumla kaplanmış, önceki akşamdan beri dondurucu soğukta konuşlanan üç sıra askerle çevrilmişti". Başkan Yuan güney kapısından parlak kırmızı bir faytonla taşınmış, tapınağa ise tören giysileri içinde bir tahtırevanla getirilmişti. Ritüel biraz dönemin Cumhuriyetçi ruhuna uygun olarak değiştirilmişti, ancak yüzyıllardır süregelen tanrıya kurban sunma atlanmamıştı.[10]

Yuan, anayasal süreçleri kullanarak, kendi otoritesine engel teşkil ettiğinde de onları ortadan kaldırarak kendini fiilen ömür boyu görevde kalacak bir askerî diktatör haline getirmişti. Cumhuriyet de olsa Çin'in imparator otoritesine sahip birine ihtiyaç duyduğunu düşünen çoğu yabancı gözlemci tarafından "güçlü adam" olarak görülüyordu. Görev süresini ise iki ana konu belirlemekteydi: Japonya'nın Çin'i ekonomik ve siyasi olarak kontrol etme konusundaki artan ısrarı ve monarşinin restorasyonu.

---

10 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 304-9; Ch'en, *Yuan Shih-k'ai*, s. 163.

Japonya ve Shandong

Batı'nın –bu vakada ABD'nin– limanlarını ticarete açması için bastırdığı 19. yüzyıl ortalarına kadar Japonya da Çin gibi az gelişmiş, esas olarak kırsal bir toplumdu. Japonya'nın verdiği karşılık ise, Çin'in tersine 1868 Meiji Restorasyonu ile siyasi yapıyı radikal biçimde değiştirmek ve hızlı bir sanayileşme ve modernleşme dönemini başlatmak olmuştu. Bunu 1895'teki Çin-Japon Savaşı'nın ardından Japon sömürgesi olan Tayvan'a ve 1905 Rus-Japon Savaşı'nın ardından Japonya'nın kontrolüne geçen ve 1910'dan itibaren Japonya'ya katılıp anayurdun parçası olarak görülmeye başlanan Kore'ye doğru yayılma izledi. Çin'in doğal kaynakları da onu bir sonraki hedef haline getirecekti ve Japonya Çin'in anakarası üzerindeki ticari ve sınaî etkilerini birkaç yılda güçlendirecekti.

1914 ve 1918 arası Avrupalı büyük güçler, esas olarak Kuzey Fransa ve Belçika cepheleriyle Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'da çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında yaşanan Birinci Dünya Savaşı ile meşguldü. ABD savaşa 1917'de girdi. Japonya, 1912'de İngiliz-Japon İttifakı'nın imzalanmasından beri teknik olarak Birleşik Krallık'ın müttefiki olsa da herhangi bir askerî harekâta katılmadı; ancak 1917'de Akdeniz'e göstermelik bir deniz filosu gönderdi. Doğu Asya'daki tek önemli askerî güçtü ve savaşın sağladığı Çin üzerindeki etkilerini artırma fırsatından yararlanmaya başlamıştı. Çin ise, 6 Ağustos 1914'te Yuan Shikai tarafından düzenlenen bir başkanlık kararnamesi aracılığıyla tarafsızlığını ilan etti.[11]

15 Ağustos 1914'te Japonya Almanya'ya bir ültimatom gönderip Japon ve Çin sularında bulunan tüm donanma gemilerini derhal geri çekmesini, çekilemeyecek olanların silahsızlandırılmasını ve "en geç 15 Eylül'e kadar, herhangi bir tazminat ya da koşul sözkonusu olmaksızın, kiralanan Jiaozhou bölgesini Çin'e iade etmek üzere Japon İmparatorluk güçlerine teslim etmesini" istedi. Japonya açıkça Shandong eyaletindeki Jiaozhou bölgesinin ana limanı olan Qingdao'yu kontrolü altına almak niyetindeydi, ama bu aşamada burasının zamanı gelince Çin'e iade edileceğini ileri sürmekteydi. İngiltere de İngiliz-Japon İttifakı gereği olarak ve yalnızca Alman kontrolündeki bölgelere ilişmesi şartıyla bu durumu kabullendi.[12]

Qingdao yalnızca Almanya'nın Çin'deki en önemli mülkü değil, aynı zamanda en büyük Alman denizaşırı donanma üssü ve Doğu Asya Filosu'nun merkeziydi. Doğu Asya Filosu Amiral Graf von Spee'nin komutasındaydı ve üç küçük hafif kruvazörle birlikte iki savaş kruvazörünü, *Scharnhorst* ve

11 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 419; MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 758.

12 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s.758.

Gneisenau'yu içermekteydi. Japonya 23 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilan etti: Savaş ilanını içeren İmparatorluk Bildirgesi'nde Almanya'nın "silahlı gemilerinin Doğu Asya denizlerinde dolaşmasının kendisinin ve müttefikinin [Büyük Britanya] ticaretini tehdit ettiğinden ve Çin'de kiralamış olduğu bölgede", Jiazhou'da, "savaş hazırlıkları yapmasından" yakınılıyordu.[13] 2 Eylül'de Japonya Shandong'a askerî birlikler konuşlandırdı. 7 Kasım'da Qingdao'yu işgal ettiler ve 10 Kasım'da resmî olarak teslim aldılar. Doğu Asya Filosu yeni bir üs bulabilmek için Pasifik'e açıldı. Sonunda Güney Amerika'ya ulaştı, ama 8 Aralık 1914'te Falkland Adaları açıklarında ünlü bir deniz savaşı sonunda imha edildi.

Çin Dışişleri Bakanlığı Qingdao'nun işgal edilmesini dost bilinen bir güç tarafından gerçekleştirilmiş saldırgan ama nafile bir hareket olarak protesto etti. Bu harekâtta bir İngiliz birliği de yer almıştı, fakat Qingdao'nun ele geçirilmesinin ardından geri çekilerek burayı tümüyle Japon askerlerinin eline bıraktılar. 9 Kasım 1914'te Japon işgal güçleri Jiaozhou Askerî Yönetimi Kuralları'nı yayımladı. Japonya, yerli halka vergiler getirmeye yetkili olan Qingdao garnizonu Bölge Komutanı'na tâbi olan (bugün Laoshan diye bilinen ve maden sularıyla meşhur olan) Qingdao ve Licun şehirlerinde askerî idare büroları kurdu.[14]

Yirmi Bir İstek

18 Ocak 1915 akşamı, özel bir kabul sırasında, Japonya'nın Pekin büyükelçisi Hioki Eki, Yuan Shikai'ye, Yirmi Bir İstek diye bilinen (*Ershiyi tiao yaoqiu*) bir belge sundu. Bu belge Japonya'nın Çin'in yeni hükümetinden beklentilerini ana hatlarıyla ortaya koyuyordu ve eğer tamamıyla kabul edilmiş olsaydı Çin ekonomisinin ve siyasetinin etkin biçimde Japonya'nın kontrolüne bırakılması sonucunu doğuracaktı. Çin Japonya'nın kısmen sömürgesi ya da mandası altına girmiş bir devlet haline gelebilirdi:

> İstekler yalnızca, Çin hükümetinin dikkat çektiği gibi, savaşta zafer kazanan tarafın kurbanının önüne koyacağı türden, daha önce görülmemiş istekler değildi, ayrıca istekleri ortaya koyma biçimi de diplomatik geleneklerden uzaktı. Diplomatik âdetlere göre isteklerin Dışişleri Bakanlığı'na sunulması gerekirdi, hükümet başkanına değil. İsteklerin yer aldığı kâğıtta Çinlilerin

13 *Shantung Treaties and Agreements*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1921, s. 65-7, 81-2. Qingdao genelde Tsingtao olarak bilinir. Alman sarı birasının yapım tekniği ile yapılan yüksek kaliteli Tsingtao birasının anavatanıdır. Jiaozhou ise sıklıkla Kiajochou şeklinde yazılır, Almanlar Kiaotschou diye yazmayı tercih eder.

14 *Manchuria Daily News*, 7 Aralık 1914, aktaran *Shantung Treaties and Agreements*, s. 72-3.

göreceği şekilde zırhlı savaş gemileri ve makineli tüfekler şeklinde filigranların bulunması özellikle anlamlıydı.[15]

Büyükelçi Hioki Yirmi Bir İstek'in gizli kalmasını istemişti, ancak bir hafta içinde dışarı sızmışlar ve Pekin'deki diplomatik çevrelerde çokça tartışılmışlardı: Çin basınında bunun anlamına da yer verilmişti. Japonya ilk olarak İsteklerin varlığını reddetti, fakat nihayet 14 Şubat'ta Tokyo bunların bir nüshasını içeren bir belgeyi açıkladı.[16]

Yirmi Bir İstek genelde düzenlendiği beş grupla özetlenir, fakat zamanında ve gelecekte Japonya'nın Çin üzerindeki niyetleri açısından anlamı daha detaylı ele almayı gerektirecek kadar önemlidir.

Grup 1 *Shandong*

1. Japon ve Alman hükümetleri tarafından Shandong'da haklar ve ayrıcalıklar üzerine yapılacak düzenlemelere Çin otomatikman onay verecektir.
2. Çin Shandong'da ya da açıklarında üçüncü bir tarafa herhangi bir bölgeyi kiralamayacaktır.
3. Hem Yantai (Chefoo) hem de Longkou'dan mevcut Jiazhou-Jinan hattına bir Japon demiryolu hattı çekilecektir.
4. Shandong'daki ilave limanlar yabancıların ikametine ve ticaretine açılacak, detayları daha sonra belirlenecektir.

Grup 2 *Güney Mançurya ve Doğu Moğolistan*

5. Port Arthur (Lushun) ve Dalny (Dalian), Güney Mançurya Demiryolu ve Andong-Shenyang (Mukden) Demiryolu (An Feng demiryolu) kiraları 99 yıla uzatılacaktır.
6. Bu bölgede ticaret, üretim ya da tarım yapmak için Japonlar toprak sahibi olma ya da kiralama hakkına sahip olacaktır.
7. Japonlar bölgede yerleşim, seyahat, iş ve üretim serbestisine sahip olacaktır.
8. Japonlar bölgedeki madenleri çıkarma hakkına sahip olacaktır.
9. Güney Mançurya'da ve İç Doğu Moğolistan'da, üçüncü bir tarafa demiryolu inşa etme izni için ya da demiryolu inşa etmek üzere kredi almak için ya da üçüncü bir taraftan yerel vergiler teminat gösterilerek kredi almadan önce Japon hükümetine başvurulacaktır.
10. Siyasi, finansal ya da askerî danışman ve eğitmenler ancak Japon hükümetine danışıldıktan sonra işe alınabilecektir.

15 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 766.

16 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 766-7; Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 419-21.

11. Jilin-Changchun (Ji Chang) demiryolunun denetimi ve yönetimi 99 yıllığına Japon hükümetine verilecektir.

Grup 3 *Hanyeping Şirketi*

12. Japon yatırımcıların yakından ilgilendikleri Hanyeping Şirketi uygun bir zamanda Çin-Japon ortak kuruluşu haline getirilecektir.
13. Hanyeping civarındaki madenler yabancılar tarafından işletilmeyecektir.

Grup 4 *Kıyı Bölgeleri*

14. Çin, Çin sahillerindeki herhangi bir liman, körfez ya da adayı üçüncü bir tarafa devretmeyecek ya da kiralamayacaktır.

Grup 5 *Çeşitli Hükümler*

15. Çin Merkezî Hükümeti [*Zhongguo zhongyang zhengfu*] siyasi, finansal ve askerî konularda önemli Japon danışmanları görevlendirecektir.
16. Çin sınırları içindeki Japon hastane, tapınak ya da manastır [*siyuan*] ve okulların kendi topraklarına sahip olma hakkı olacaktır.
17. Önemli alanlardaki polis güçleri Çin ve Japonya tarafından ortaklaşa yürütülecek ya da çok miktarda Japon polisine yer verilecektir.
18. Çin savaş malzemesi ihtiyacının en az yüzde 50'sini Japonya'dan temin edecek ya da Japon teknik uzmanlarıyla ve Japon malzemelerini kullanarak ortak bir mühimmat deposu kuracaktır.
19. Japonya'ya Wuchang'dan Jiujiang'a ve Nanchang'a ve Nanchang'dan Hangzhou'ya ve Nanchang'dan Chaozhou'ya demiryolları inşa etme hakkı tanınacaktır.
20. Fujian'da maden açma, liman veya demiryolu inşa etmek için yabancı iş gücüne ihtiyaç olması durumunda Japonya'ya danışılacaktır.
21. Japonların, Çin'de Japon Budist tarikatlarının öğretilerini yaymalarına izin verilecektir.[17]

Yuan Shikai Grup 5'teki istekleri reddetmekle beraber, 9 Mayıs'ta bu küçük düşürücü koşulların çoğunu kabul etti. Bu son gruptaki şartların, belgeyi hazırlayan Japonlarca manevra yapma olanağı sağlamak ve sahici bir müzakere etkisi yaratmak için bilinçli olarak eklendiği ileri sürülür. Gerçekte Japonya bu isteklerin reddedilmesini fazlaca dert etmez.

17 Taleplerin Çince orijinal metni için *Zhongguo jindashi ziliao*, s. 281-4, İngilizce tercümesi için MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 768-71. Taleplerin birden çok versiyonu dolaşımdaydı. Bunların arasında Japonlar tarafından düzenlenmiş ve hafifletilmiş şekli, Çin'in karşı önerisi ve Japon Hükümeti tarafından gözden geçirilmiş versiyonu mevcuttur. Bunların detayları ve ilgili diplomatik yazışmalar için bkz. MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 758-801.

Japonya'nın halihazırda Shandong'un kilit noktalarını kontrol ediyor oluşu dışında, Yuan'ın bu belgeyi kabul etmede istekli olmasının sebebi Japon hükümetinin imparator olarak tanınma mücadelesinde kendisini destekleme sözüydü. Bu müzakereler gizlice sürdürülüyordu, fakat Nisan 1914'te ikinci kabinesini kuran Japon başbakanı Okuma Shigenobu'nun (1838-1922) bir gazetedeki röportajında, Japonya monarşiyle yönetildiğinden Çin'in de bir imparatora sahip olması halinde iki ülke ilişkilerinin daha iyi yürüyeceğine dair sözlerine yer veriliyordu.[18]

Monarşinin Restorasyonu

Pekin'de 1913 İkinci Devrimi'nin hemen ardından gelen dönemde, cumhuriyet deneyiminin başarılı olmadığı çünkü Çin koşullarına uygun olmadığı şeklindeki görüşü savunan küçük ama etkili bir çevre oluşuyordu: Monarşiye geri dönülmeliydi. Bu düşünce akımını Yuan Shikai'nin ailesi, özellikle en büyük oğlu Yuan Kedding ve ayrıca, hiç de şaşırtıcı olmayacağı üzere, imparatorluğa ne oldum delisi Yuan Shikai'den ziyade 1912'de tahtı terkeden imparator Xuantong, Aisin Gioro Pu Yi'nin geçmesini isteyen Mançu imparatorluk ailesinin geri kalan üyeleri de savunuyordu.

Yuan Shikai ise Konfüçyüs'e tapınmayı emredip Gök için geleneksel kurbanlar sunarak zaten imparator gibi davranmaya başlamıştı. Adalet Bakanlığı yapan büyük reformcu Ling Qichao esasen geri dönüşe karşıydı ve Yuan'ın imparatorluğunu ilan etmesi için öyle ciddi bir halk desteği olduğuna dair işaretler de yoktu. Yuan, anayasa danışmanı ve daha sonra John Hopkins Üniversitesi'nin başkanı olacak bir Amerikalı olan Dr. Frank J. Goodnow'a akıl danıştı. Goodnow önce savsaklasa da bir cumhuriyet için yüksek bilinç düzeyine sahip bir halk gerekeceğini savunarak etkin biçimde monarşinin tarafında yer aldı.[19] Yuan kendisini imparator olarak tahta çıkaracak olan planı için harekete geçti. Eylül 1915'te tören hazırlıklarıyla ilgilenecek bir birim kuruldu ve yeni hanedan için, anlaşıldığı kadarıyla ironik bir anlam taşımayan, Hongxian (Şanlı Anayasa) ismi seçildi. Yuan, memurlarından biri olan Guo Baochang'ı Tang hanedanından beri İmparatorluk Sarayı'na porselen tedarik eden şehre, Jiangxi'deki Jingdezhen'a gönderdi. Guo'nun buradaki görevi imparatorun yeni sarayı için, 1,4 milyon yuan değerinde 40.000 parça porselen siparişini denetlemekti.[20]

---

18 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 310-12.

19 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 742-6. MacNair'e göre Dr. Goodnow, raporun İngilizcesini akademisyenlerin erişimine açabilecek fırsatı bulamamıştır.

20 H.A. Van Oort, *Porcelain of Hung-hsien: A Study of Socio-Cultural Background and Some Chara-*

Restorasyon meselesi devletin bütün kurumlarında enine boyuna tartışılıyordu, ancak eyaletlerde artan bir muhalefet sözkonusuydu ve güneybatı eyaleti Guangxi'nin bağımsızlık ilanından beş gün sonra Yuan Shikai bir iç savaşın çıkmasını engellemek ümidiyle monarşi isteğini bir kenara bıraktı. 6 Haziran'da öldükten sonra yerine, 1911 Devrimi gönüllülerinden yardımcısı Li Yuanhong geçti. Li, kendi askerlerince silah zoruyla Wuchang'daki devrimci güçlerin liderliğine getirilmiş olan bir Yeni Ordu subayıydı.

Çin'de bugüne kadar varlığını gayet iyi sürdüren yabancı toplum, Yuan'ın ölümünün ardından iktidar değişimini İngilizce gazetesi olan *North-China Daily News* ve haftalık baskısı olan *North-China Herald*'da kayda geçirdi. Bunların ikisi de, güneydeki liman şehirleri Guangzhou ve Hong Kong'da yaşayan iş çevrelerine göre "Kuzey Çin" olan Şangay'da yayımlanırdı. 9 Haziran 1916 Cuma günü *North-China Daily News*, Reuters'in Pekin muhabirinin yazdığına göre "erkekler solda, kadınlar sağda, oğulları, kızları ve eşlerince çevrelenmiş vaziyette yatırıldıktan sonra", "başında tacıyla yıllık Gök'e kurban töreninde giydiği kıyafet üzerine giydirilmiş şekilde" Yuan'ın cesedi trenle başkente getirilmişti. *Government Gazette* siyah kenarlıklarla basılmış ve bütün asker ve polisler de siyah kol bantları takıyor olduğundan muhabir Çin'in "yabancı yas usulünü" benimsediğini aktarıyordu.

Li Yuanhong'un resmî olarak başkanlığa atanması 7 Haziran'da birkaç önde gelen bakan ve askerî bürokrat huzurunda gerçekleşti ve törene hiçbir yabancı katılmadı. Ülkede bir rahatlama sözkonusuydu ve iktidarın devri nedeniyle herhangi bir sıkıntı doğmamasından dolayı yabancılar arasında şaşkınlık oluşmuştu. *North-China Daily News* editörü 16 Haziran Cuma günü Başkan Li'nin devraldığı anayasayla ilgili zorluklarla ilgili yorum yaparken, "şu anda ülke Yuan Shikai'nin ölü elleriyle yönetilme tehlikesi altında" diye yazıyordu. Yuan vasiyetnamesinde, anayasa hükümlerine uygun olarak Li Yuanhong'un halefi olmasını istiyordu, ama mevcut iki anayasadan hangisinin uygulanacağı konusunda ciddi bir anlaşmazlık vardı.

Yuan Shikai'nin cenazesi 28 Haziran'da Pekin'de kaldırıldı. *North-China Daily News* cenaze için, "Batılı ve Doğulu karışımı, başka bir yerde çok sıradan olabilecekken, muhteşem" diyordu. Çin'de halihazırda cumhuriyetçi bir önderin defni için herhangi bir emsal olmadığından, Amerika Birleşik Devletleri'nden akıl alma yoluna gidildi. Çin başkanının tabutu, bir mil uzunluğunda bir kafilenin önünde İmparatorluk Sarayı'ndan alınıp Yasak Şehir'in Tian'anmen ve Qianmen kapıları üzerinden tren garına getirildi, buradan da trenle memleketi Henan'a gönderildi.[21] Yuan'ın ölümü ve imparator olma planlarının suya düş-

---

cteristics of the Porcelain Produced at Ching-te-chen during the Imperial Reign of Yuan Shih-k'ai (1916), Brill, Leiden, 1970, s. 31-2, 144; Ch'en, *Yuan Shih-k'ai*, s. 174-5.

21 *North China Daily News*, 3 Temmuz 1916.

mesi monarşinin sonu olarak görünüyordu, ancak 1 Haziran 1917'de Pekin'de yaşanan savaş ağaları arasındaki çarpışmalardan biri sırasında Pu Yi'yi tahta geçirip Qing hanedanını geri getirmek için sonuçsuz kalan bir girişim oldu. "Son İmparator" Pu Yi daha sonra 1932'de yeniden, ama bu sefer Japonlar tarafından Manzhouguo (Mançukuo) imparatoru olarak "geri getirilecekti". Çin, savaş ağaları dönemi olarak anılan, etkin bir merkezî hükümetin bulunmadığı, iktidarın, meşruiyet kaynağı olarak emirleri altındaki asker sayısını gören eyalet veya bölge valilerinin elinde olduğu bir döneme girmek üzereydi.

Savaş Ağaları

Yuan Shikai'nin 1916'da ölümünün ardından 1928'de Nanjing'de Guomindang iktidarı ele geçirene kadar Çin'de ulusal hükümet olarak nitelendirilebilecek bir yönetim yoktu. Arada geçen yıllarda Pekin'de göstermelik hükümetler ve sadece unvandan ibaret olan başkanlar yer aldı, otoriteleri hemen hemen tümüyle başkentle ve yabancı devletlerle ilişkilerle sınırlıydı: Çin'in siyasal yapısı tamamen parçalanmıştı. Eyalet valileri otoritelerini kendi bölgelerindeki mevcut ya da potansiyel askerî güçlerine dayandıran diktatörler gibi hareket ediyorlardı. Daha çok bilinen isimleriyle, bu savaş ağaları birbirleriyle siyasi ilişkileri kuruyorlardı: Bunlar bazen uzun dönemli koalisyonlar olurdu, ama daha çok imparatorluk öncesi M.Ö. 4 ve 5. yüzyıllardaki Savaşan Devletler zamanının geleneksel siyasetine benzeyen değişken ittifaklardı. Savaş ağaları genelde acımasız despotlar sınıfı olarak nitelendirilse de tebaasına yönelik davranışlarıyla ekonomik ve sosyal politikaları açısından aralarında büyük farklılıklar görülüyordu.

Yuan Shikai'nin monarşiye dönmek için çevirdiği dolaplara eşlik eden çatışmalar süresince siyasi ve askerî bölgesel grupların ortaya çıkması savaş ağalarının egemenliğine zemin hazırlamıştı. Aralarındaki ilişki karmaşıktı ve kısmen de kişisel ve ailesel ilişkilere bağlıydı, ama bu gruplara üyelik konusunda en önemli etken üst düzey subayların Kendi Kendine Güçlenme Hareketi sırasında kurulan askerî akademilere katılımıydı. Eyalet akademilerinin varlığına rağmen, bu gruplardaki üst düzey subayları çıkaran, seçkin ulusal askerî kolejlerdi. Bu ulusal akademilerin en etkin olanı Li Hongzhang tarafından 1885'te kurulan Pekin Askerî Akademisi'ydi. Başbakanlık da yapmış olan Duan Qirui ve Feng Guozhang dâhil olmak üzere pek çok önde gelen politik figürü ve Beiyang Ordusu'yla ilişkisi olan epey kalabalık sayıdaki eyalet askerî valisi bu akademiden çıkmıştı.[22]

22 *Warlord Politics*, Ch'i Hsi-sheng, *China 1916-1928* içinde, Stanford University Press, Stanford, 1976, s. 41-7.

Mançurya'da Fengtian Savaş Ağaları Kliği

Kuzeydoğuda (Mançurya) Qing hanedanının son döneminde genel vali olan Zhao Ersun, eyalet yönetiminde yardımcı olması için o zamanlar alt kademedeki bir subay olan Zhang Zuolin'i emrindeki askerlerle birlikte davet etmişti. Fengtian'da (Liaoning) bulunan Yeni Ordu'nun bu birimleri 1912'de isyan ettiğinde Zhang yirmi yedinci taburun komutanlığına atandı ve gruplar arasında yaşanan hırgür esnasında Fengtian askerî valisi (*dudu*) ve aynı zamanda eyaletin fiilî valisi olarak görev yaptı. Xu Lanzhou ise komşusu Heilongjiang'da iktidarı ele geçirdi ve Zhang'ın desteğiyle bölge askerî valisi oldu. Bu da kuzeydoğu ya da Fengtian askerî kliği olarak bilinen ittifakın temelini oluşturdu.

Shaanxi ve Guangzhou Savaş Ağaları

Shaanxi'de Yuan Shikai'nin destekçisi olan eski askerî valinin yerine Chen Shufan geçti. Guangzhou eyaleti komşu eyalet Guangxi'nin eski savaş ağası Lu Rongting'in kontrolü altına girdi. Çin donanmasının desteğiyle Sun Yatsen, Guangzhou'da bir askerî hükümet kurdu. Şehre 20 Temmuz 1917'de *Haichen* (Deniz Hazinesi) savaş gemisiyle varmış ve Guangdong Eyaleti valisinin ve eyalet meclis üyelerinin desteğini almıştı. 5 Ağustos'ta bir filo toplayıp Guangzhou'dan on mil uzaklıktaki Huangpu'ya hareket etti. Huangpu'da bir olağanüstü parlamenterler toplantısı düzenledi ve şehirde askerî hükümetin kuruluşu 30 Ağustos'ta kabul edildi. Aynı anda Sun da Büyük Mareşalliğe [*Da yuanshuai*] atanmıştı ki bu onu fiilen Guangzhou'nun savaş ağası yapıyordu, ancak onu sadece Çin'in ulusal birliğinin sembolü olarak hatırlamak isteyenlerin genelde kullanmaktan kaçındığı bir unvandır bu. Pekin'le müzakere girişimleri oldu, fakat başarısızlıkla sonuçlandı. Nisan 1918'de askerî hükümet yeniden düzenlendi ve Sun'un yerini bir askerî komite aldı. Bütün eyaletlerde buna benzer çatışmalar ve çekişmeler yaşansa da çoğunun etkisi ancak bölgesel ya da yerel düzeyde kaldı.[23]

Beiyang Savaş Ağaları Kliği

Beiyang Kliği içindeki anlaşmazlık ise, tersine, bu klik başkent Pekin'i yöneten klik olduğu için beklendiği üzere daha uzun vadeli sonuçlara yolaçtı. Be-

23 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 384-5.

iyang askerî kliğinin önderi Yuan Shikai'nin kendisiydi ve ölümü yerine geçecek kişi konusunda grup içinde gerilim doğmasına sebep olmuştu. Anlaşmazlık görünüşte anayasanın iki farklı yorumunun geçerliliğiyle ilgili olsa da daha çok askerî ve politik iktidarla ilgiliydi. Sonuç Beiyang savaş ağalarının Zhili ve Anhui klikleri diye ikiye ayrılması oldu: 1920 sonbaharında bu iki grubun ordusu savaş halindeydi.

Beiyang kliğinin yeni başkan seçimi süreci üzerinde hâkimiyeti sözkonusuydu. Yuan Shikai'nin ölümünün ardından yerine Başkan Yardımcısı Li Yuanhong'un geçeceği 6 Haziran'da Başbakan Duan Qirui tarafından halka duyuruldu. Li'yi kuklası yapmak isteyen Duan, sözkonusu halefiyetin Cumhuriyet anayasasına uygun olduğunu ileri sürüyordu. Aslında bu anayasaya uygunluk; Yuan tarafından düzenlenen ve birçok Guomindang üyesinin orijinal 1912 anayasasına kıyasla tercih etmediği 1913 Ekim'indeki değişiklikleri içeren seçim kanununun şartlarına göreydi. Sonuçta sözkonusu halefiyetin meşruiyeti tartışmalı olarak kaldı ve kafa karışıklığına yolaçtı.

Li Yuanhong'un başkanlığı nihayet onaylandı ve Duan Qiriu'nun başında olduğu bir kabine konusunda görüş birliğine varıldı, 1914'te dağıtılan Ulusal Meclis ya da Parlamento ise 1 Ağustos 1916'da yeniden toplandı. Bu kabineyle ve Parlamento'nun toplanmasıyla Kuzey ve Güney Çin'in yeniden birleşmesi amaçlanıyordu, fakat Guomindang liderlerinin çoğu partilerinin kabinede yeterince temsil edilmediğini düşünüyordu. Kuzey ve Güney bir kez daha kavga halindeydi ve nihai kırılma 1 Haziran 1917'de başarısız monarşiyi geri getirme girişiminin ve Feng Guochang'ın başkanlık yetkilerini üstlenmesinin ardından geldi. Pekin'deki kabine ümitsizce parçalandı ve otoritesi güney eyaletleri tarafından tanınmadı.

Askerî Klikler Arasında Savaş

Hunan ve Sichuan'da askerî gruplar arasında savaş patlak verdi. Anfu kliğinin üyeleri, Anhui ve Fujian savaş ağaları ulusal bir parlamento –Yeni Parlamento'yu– kurmaya ve onu kendi kontrolleri altında çalıştırmaya giriştiler. Bu meclis Ağustos 1918'in başlarında toplandı ve Fiilî Başkan Feng Guochang ile sürekli çatışma halinde olan Duan Qirui'nin azalan iktidarına destek sağlamayı başardı.

Bu rejimlerin hiçbiri ulusal bir hükümet kurmak için yeterli desteğe ve otoriteye sahip değildi ve Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Çin'deki yabancılar dikkatlerini savaş ağası grupları arasında barış müzakerelerini başlatmanın yollarını aramaya çevirdiler. 1919 yılının Şubat ve Mart aylarında Şangay'da bir barış konferansı organize edildi, fakat bu da hemen

Batılı güçlerin Çin üzerindeki etkilerini artırmalarının bir aracına dönüştü. Özellikle Japonya değişik bölgelerdeki savaş ağalarını bir araya getirmektense Shandong eyaletinde yeni kazanımlar elde etmenin peşindeydi. Barış konferansı 15 Mayıs'ta herhangi bir anlaşma olmadan sonuçlandı. Daha çok Avrupa barış müzakereleriyle ilgili olan toplantı, Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları arasında bir antlaşma yapmak üzere toplanan ve Japonya'ya önemli bölgesel imtiyazların verilmesinin gündemde olduğu Paris Barış Konferansı'nın koşullarını protesto etmek üzere 4 Mayıs'ta Pekin'de toplanan öğrencilerin eyleminin gölgesinde kalmıştı. Bu olay, Çin halkının önemli bir kesimini radikalleştirecek ve Çin milliyetçiliğinde yeni bir evrenin habercisi olacak Dört Mayıs Hareketi'nin başlangıcıydı.

Savaşan gruplar arasında müzakereler devam etse de durum hızla kötüye gitti. Birçok insanın müzakerelerin sonuçsuz kalmasından dolayı sorumlu tuttuğu Duan Qirui'nin kliği Pekin'de iktidardan düştü. Sun Yat-sen'i reddetmiş olan Guandong'daki askerî hükümet dağıldı. Temmuz 1920'de Zhili ve Anhui grupları arasında savaş çıktı ve Ağustos'ta Guangxi ile Guangdong savaşmaya başladı. Mayıs ile Kasım arasında Yunnan ve Sichuan arasında çatışmalar oldu. 1922 baharında ve yazında, Kuzey Çin'de Fengtian ve Zhili orduları, savaş ağaları Wu Peifu ve Zhang Zuolin'in komutasında savaştı. Zhang Zuolin'in güçleri Shanhaiguan geçidinin ötesine, Zhili grubunun Mançurya'daki asıl merkezinin yakınlarına çekilmeye zorlandı. Çin karmaşık ve amansız bir iç savaşın içine düşmüştü. Cumhuriyetçi bir hükümetin yönetimi altında yeniden birleşmiş bir Çin fikri ümitsiz görünmekteydi. Bağımsız eyalet hükümetlerinin gönüllü birliği olarak federalizm bazı yenilikçi düşünürler tarafından Çin'in krizine yeni bir çözüm olarak görülmekteydi. Mart 1922'de öğretmen ve işadamlarıyla bir konferans toplandı. Burada her bir eyaletin kendi anayasasını yapması, bunları alarak bir de federal bir anayasanın hazırlanması önerildi. Mevcut politik ve askerî figürlerin hiçbiri bu öneriyi desteklemedi, oldukça pratik görünmesine rağmen, bu yüzden hayal kırıklığıyla sonuçlandı.

Yeni Cumhuriyet, Yeni Dil

Yeni cumhuriyet hükümetinin karşılaştığı temel meselelerden biri ulusal resmî dil olarak hangi dilin kullanılacağıydı. Çin neredeyse bir kıta büyüklüğünde bir ülkedir ve bir kıtada görülebilecek kadar çok farklı dillere sahiptir. Başta Tibetçe, Uygurca, Moğolca ve büyük ölçüde yok olmuş Mançu dili olmak üzere, İç Asya tarafındaki Çince olmayan dilleri bir kenara bırakırsak, yeni cumhuriyetçi hükümet çok çeşitli Çince dilleriyle karşı karşıyaydı. Öyle ki bunlar en az Avrupa'daki Portekizce ile Romence kadar farklı diller-

di ve hâlâ da öyledir: Portekizce ve Romence Hint-Avrupa dil ailesinin mensupları olarak uzaktan akraba olsalar da karşılıklı olarak anlaşılabilir diller değildirler. Tayvan'ın karşısındaki sahil eyaleti Fujian'daki insanlar iç kuzeybatı eyaletleri Shaanxi ve Gansu'da yaşayan Han Çinlilerini kolaylıkla anlayamazken, buralardaki Min ya da Hokkien dilleri Tayvan'da rahatlıkla anlaşılabilirdi. Guangzhou ve Hong Kong dilleri de Pekin'deki dükkânlarda ve *hutonglarda* anlaşılmazdı.

Akraba kayırmaya ve yolsuzluğa önlem olarak yüzyıllarca imparatorluk memurlarının kendi eyaletleri dışındaki eyaletlerde görev yapmaları zorunlu tutulduğundan, İmparatorluk Sarayı'nda ve eyalet memurları arasında bir *lingua franca* ortaya çıkmıştı. Bu dile *guanhua*, "memur dili" denirdi ve daha ziyade Pekin bölgesinde konuşulan Çince esas alınır, fakat telaffuz ve kelime dağarcığı açısından kendine özgü pek çok özelliği gözardı edilirdi. Batı'da bu dil Mandarin olarak bilindi. Bu kelimenin, Portekizcede "göndermek, sevk etmek ya da emretmek" anlamına gelen *mandar* kelimesinden türetildiği, saray tarafından onun adına yönetmek üzere yetkili kılınan memurları ima ettiği kabul edilir. Ancak, Malay devletlerinde ve Çin sahil ticaretinde yaygın olan Anglo-Hint dilinin zamanında en önemli uzmanı olan *Hobson-Jobson*, bunun danışman ya da devlet bakanı anlamına gelen, Hindustani (Hintçe-Urdu) kelime *mantri*'den türediği ve Portekizliler tarafından *mandrim* şeklinde Batı'ya getirildiği konusunda bizi ikna etmektedir.[24] Mandarin'in idarenin dili olarak üstünlüğü ve Çin Cumhuriyeti'nin ulusal dili olarak değişmez bir yeri olsa da başta Çin'in güneydoğusundaki Wu dilinin parçası olan Şangay diyalekti olmak üzere başka rakipleri de bulunuyordu.

Bir başka güçlük de Çin yazısıydı; bu yazıya hâkimiyet bilginlerle memurların eğitiminde etkili olmuştur. Çin yazısı karmaşıktı, kökleri kısmen piktograf ve sembollerden oluşurdu ve yalnızca kısmen fonetikti. Tarihsel olarak bu durum, okuryazar olanların konuştuğu dil farketmeksizin Çince konuşulan dünyanın tamamında (ve aslında Kore, Japonya ve Vietnam'ın ötesinde) kullanılabilmesini sağlıyordu ve bu da onu güçlü kılan şeylerden biriydi. Karmaşıklığı ise zayıf tarafıydı, yıllarca çalışan birinin bile okuyup yazması oldukça zordu. Modern bir cumhuriyetin cehaletle uğraşması gerekirdi ve bu yüzden modern Çincenin nasıl yazılacağı meselesini ele alması şarttı.

---

24 Hindustani modern Hintçe ve Urdu'nun doğrudan atasıdır ve *mantri*, orjinal kaynağı kadim Sanskritçe olan bir kelimedir. Bkz. Henry Yule ve A.C. Burnell, *Hobson-Jobson: The Anglo-Indian Dictionary*, 1986 (1986), yeni baskının editörü William Crooke, John Murray, Londra, 1903. *Mantri* kelimesinin modern Malay dilindeki güncel karşılığı olan *mintri*, babadan oğula geçen devlet başkanlığı ve federayon öncesi Malezya devletlerinin başkanları ve dolayısıyla da herhangi bir devlet görevlisinin unvanı olarak hâlâ kullanılmaktadır, R.O. Winstedt, *An Unabridged Malay-English Dictionary*, Kelly and Walsh, Singapur. Bu örnek, Asya'nın tamamen birbirinden farklı gibi görünen kültürleri arasındaki dil bağlantısını hatırlatıyor.

Yeni hükümetteki ilk eğitim bakanı, imparatorluk sınav sisteminde önemli başarılar kazanmış ama Qing hanedanı tarafından düş kırıklığına uğratılmış ve kendini tümüyle eğitim reformuna adamış biri olan Cai Yuanpei'ydi (1868-1940). Onun öncülüğünde Eğitim Bakanlığı Çincede reform konusunda çok radikal adımlar attı. Pekin'de eğitimle ilgili bir konferans toplandı, bunu telaffuzda birlik sağlanmasıyla ilgili başka bir konferans izledi. Bu ikinci konferansın amacı Çince yazılı karakterlerin telaffuzunda bir standart kararlaştırmak ve bu telaffuzu gösterecek fonetik sembolleri geliştirmekti. Bu düşünce Çin için devrimci bir adım olarak görülse de benzeri görülmemiş değildi. Vietnam 17. yüzyılda, *quoc ngu* denilen Latin alfabesine dayanan ve Vietnam'a Hıristiyanlığı yayma niyetinde olan Fransız Roman Katolik misyonerlerinin yardımıyla oluşturulan alfabeyi kullanmak için Çince karakterleri terketmişti.[25] Fonetik olmakla birlikte daha çok yerini aldığı Çin yazısının estetik bir uygulaması olan Kore Hangul alfabesinin tarihi ise 15. yüzyıla kadar uzanır.

Dil reformuyla ilgili konferans 15 Şubat 1913'te Pekin'de toplandı. Bu tarihte Çin Cumhuriyeti'nde kuzey ile güney arasında ve gerici Yuan Shikai ile radikal Sun Yat-sen arasında yaşanan bölünmeler ülke yönetimini her açıdan etkiliyordu. Akademik ve kişisel çekişmeler siyasi ayrımları daha da karmaşıklaştırdı ve konferans haftalarca bitmek bilmedi. Roma alfabesinin benimsenmesine karşı ciddi bir muhalefet vardı ve Mayıs 1913'te Çin karakterlerine dayalı bir fonetik alfabenin (*Zhuyin zimu* ya da fonetik alfabe) kullanımı konusunda görüş birliğine varıldı. 1920'lerde James Yen'in Kitlesel Eğitim Hareketi gibi cesur çabalara rağmen, *Zhuyin zimu* fonetik alfabesi hiçbir zaman kabul edilmedi ve yalnızca İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında yayımlanan Sinoloji sözlüklerinde ve eğitim kitapçıklarında yer buldu. Dahası hangi konuşma şeklinin bu alfabeyi yansıtabileceği konusunda derin bir görüş ayrılığı mevcuttu ve bu da yine ülkedeki siyasi ayrışmaların uzantısı olarak ortaya çıkmıştı: Çekişme halindeki iki ana temsilci grubu Mandarin diyalektleri grubunu ve içlerinde en önemlisi Şangay şehir diyalekti olan Jiangsu ve Zhejang'ın Wu grubunu destekliyorlardı. Haftalarca süren yenişememe halini siyasi hileler bozdu: Sonunda, *Guoyu* (Ulusal Dil) olarak bilinecek olan Mandarin güneydoğulu rakiplerini alt etmişti. *Guoyu*, hangi bölgesel dilin konuşulduğuna bakılmaksızın bütün Çin'de ulusal standart olarak desteklendi.[26] Bugün Tayvan'da ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde ulusal dil olarak *Putonghua*, yani ortak dil, *lingua franca* adıyla varlığını sürdürmektedir. Ülkenin genel dili olmaktansa oldukça uzaktır ve Eylül 2006'da *China Daily*'de

25 Nguyen-Ton Hu Hoang-Mai, *Parlour Vietnamien*, L'Harmattan, Paris, 2005, s. 128-9.

26 John de Francis, *Nationalism and Language Reform in China*, Princeton University Press, Princeton, 1950, s. 55-65.

yayımlanan bir araştırmaya göre halkın yalnız yüzde 53'ü kendini Putonghua'ya tam anlamıyla hâkim görmektedir.

İmparatorluğun Sonunda Moğolistan, Tibet ve Xinjiang

Qing egemenliğinin sona erişi Çin'in sınır bölgelerinde önemli ve kalıcı izler bıraktı. Mart 1912 Geçici Anayasası'nda açıkça her birinin Çin Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kalacağı belirtilmiş olsa da uygulamada bu hiçbir zaman gerçekleştirilemedi. 1928'de Chiang Kai-shek'in Nanjing hükümetinin kuruluşundan önce devlet Asıl Çin'deki tüm eyaletlerin kontrolünü sağlayamamış, hatta bu dönemde bile kısmen ve güçlükle sağlamış olsa da, nüfusu daha çok Çinli olmayanlardan oluşan sınır bölgelerinin bundan kurtulmaları pek şaşırtıcı olmamıştı. Sınır bölgeleri Qing hanedanı tarafından 18. yüzyılda imparatorluğa katılmadan önce değişik zamanlarda değişik kapsamlarda bağımsız olmuşlardı ve Qing hanedanının çöküşü bölgesel siyasi güçlere bağımsızlıklarını ilan etme teşebbüsünde bulunmak için ideal bir fırsat sunuyordu. Çin tarihinin bu kısmı tıpkı sınır bölgelerinin kendileri kadar oldukça tartışmalıdır. Çoğu Moğol, Tibetli ve Uygur için 1911 Devrimi'ni izleyen yıllarda sahip oldukları bağımsızlık doğuştan gelen hakları ve meşru bir siyasi hedefken, katı bir Çin milliyetçisi zihniyet için bu bölgelerin Çin imparatorluğunun kontrolü dışında olduğunu düşünmek olanaksızdır.

Moğolistan

Moğolistan'ın Pekin'deki Çin siyasal otoritesinin merkezine en yakın yerdeki kısmı İç Moğolistan'da [Çincede *Nei Mengu*] yaşayan Moğollar için 1911 Devrimi'nin en önemli etkisi, onları

> pek az menfaat karşılığı Çinli savaş ağalarının eline düşürmek oldu. 1911'den 1926-27'de Chiang Kai-shek'in iktidarının kuruluşuna kadar, İç Moğolistan'ın çeşitli alanlarında söz sahibi olan savaş ağalarını sürekli bir ulusal politikaya zorlayacak yeterince güçlü bir merkezî hükümet yoktu.[27]

İç Moğolistan bu açıdan savaş ağalarının yönetimine giren Çin'in diğer bölgelerinden farklı değildi.

Eskiden beri Dış Moğolistan [*Wai Mengu*] olarak bilinen bölge ise tam tersine "derhal Çin denetiminden ayrıldı".[28] Çinlilerin, daha doğrusu Mançu-

27 Lattimore, *Nationalism and Revolution in Mongolia*, s. 22.

28 Lattimore, *Nationalism and Revolution in Mongolia*, s. 22.

ların Dış Moğolistan'ın bu bölümü üzerindeki denetimi İç Moğolistan'daki kadar doğrudan değildi ve Çin'le yapılan ticaretin ekonomi üzerindeki etkisi daha önemsizdi. Feodal asillerin "eski düzeni" ve Tibet ritüellerini sürdüren, Urga'nın Yaşayan Budası Jebtsundamba Khutukhtu tarafından yönetilen Budist manastırlarının dinsel gücü Dış Moğolistan üzerinde çok daha kuvvetliydi. Moğolistan'ın başkenti Urga 1924 Devrimi'nin ardından Ulan-Batur oldu. Moğolistan'ın bu kısmında yaşayan Moğol elitleri bağımsız bir devlet kurmak için Çarlık Rusya'sının yardımını bekliyorlar, Moğolistan'ın Çin'den bağımsızlığını ancak, bugün Buryatia denilen bölgede bir Moğol nüfusa sahip olan Rusya'yla yakın ilişkiler kurarak kazanabileceğine inanıyorlardı. Moğol prenslerinden oluşan bir heyet 1911'de Rusya'ya gönderildi. Bu sıralar Rusya doğuya doğru etkisini artırıyor ve Moğolistan'ı Çin'e karşı faydalı bir tampon olarak görüyordu. St. Petersburg'da Çar yönetimindeki bazı unsurlar Moğolistan'ın doğrudan Rus yönetimi altına sokulmasını savunuyordu, ancak Rusya'nın sadece Moğolistan'ın tekrar Çin yönetimine girmesini ya da 1904-05 savaşında Rusya'yı mağlup eden ve Kuzeydoğu Asya'da saldırgan biçimde emperyal çıkarlarının peşinde koşan Japonya'nın eline geçmesini önlemesi gerektiği şeklinde daha muhafazakâr bir düşünce galip geldi.[29]

Egemen bir Moğolistan fiilen 1911'de bir bağımsızlık bildirgesinin ilanıyla ve bir hükümet darbesiyle mümkün oldu: Bu olay 1 Aralık'ta Moğolların, Urga'nın yönetimini ele geçirmesiyle ve Moğolistan ile Tibet'teki sömürge yöneticilerine verilen unvan olan *amban*'ın sonuncusunun askerleriyle birlikte kapı dışarı edilmesiyle gerçekleşti. 28 Aralık'ta Urga'nın Yaşayan Budası Jebstundamba Khutukhtu başkentte Büyük Han ilan edildi ve yeni Moğol devleti resmen kuruldu. Rus kaynakları genellikle Moğolistan'ın bağımsızlığının Çar'ın diplomatik ajanlarının siyasi manevralarının sonucu olduğunu ileri sürerler. Rus ajanlarının bağımsızlık hareketi üzerinde önemli bir etkisi olsa da bu hareket "temelde milliyetçi bir hareket"ti ve kesinlikle Moğollar bu oyunda yalnızca kukla olarak yer almamıştı.[30]

3 Kasım 1912'de Çarlık Rusya'sı ile yapılan bir antlaşma ile Moğolistan'ın özerkliği resmen garanti altına alındı, ancak daha sonraki bir antlaşmayla Rusya Çin'in ülkedeki süzerenlik hakkının devamını kabul etti, böylece karışıklık çıkması için zemin hazırladı.[31] St. Petersburg'la ilişkiler Rusların Moğolistan'a müdahalelerinin ve yardımlarının devam etmesine neden oldu ve yeni Moğol devletinin ordusu Mart 1912'de Urga'da Rus ordusun-

29 Lattimore, *Nationalism and Revolution in Mongolia*, s. 31-2, 34.

30 C.R. Bawden, *The Modern History of Mongolia*, Kegan Paul, Londra ve New York, 1989, s. 189; Peter S.H., Tang, *Russian and Soviet Polity in Manchuria and Outer Mongolia 1911-1931*, Duke University Press, Durham, 1959, s. 299-310.

31 Lattimore, *Nationalism and Revolution in Mongolia*, s. 117.

dan Yüzbaşı Vasiliev ve yeni askerlerin eğitilmesi için on iki eğitmenin gelmesiyle kuruldu.

Ayrıca Dış Moğolistan'da ortaya çıkan milliyetçi liderlerle Rus devrimcileri arasında da bağlantılar vardı: Rusya ilk deneyimini 1905'te Japonya ile savaşın sonunda yaşamıştı ve 1917'deki Ekim Devrimi'nin başarısı Çin'de olduğu kadar Moğolistan'daki radikalleri de cezbetti.[32] Ne var ki, Çarlık rejiminin yıkılmasıyla Moğolistan'ın kuzey komşusu Sibirya'da Sovyet iktidarının kurulması arasında Çinli politikacılar Moğolistan üzerindeki menfaatlerini yeniden ileri sürdüler ve Çin ile Moğolistan arasındaki geleneksel feodal ilişkilerden sözedip Şubat 1920 itibarıyla Jebtsundamba Khutukhtu'nun hükümetini kendi kontrolleri altına alma noktasına geldiler.

İki Moğol devrimci Sukhebatur ve Choibalsan 1919'un kış aylarında Urga'da ayrı politik cemiyetler kurdu ve sonradan bunların birleşmesiyle Moğol Halk Partisi oluştu. Bu cemiyetlerin üyeleri değişik kesimlerden gelmekteydi ve aralarında yoksul işçiler, lamalar (Budist rahipler) ve hatta bazı küçük aristokratlar bulunuyordu, ama bu aşamadaki ideolojik motivasyonları Bolşevizmden ziyade milliyetçilikti. Komintern'in önerilerinin ve eğitiminin ardından, parti 1921'de Çin güçlerini Urga'dan çıkarıp geçici bir hükümet kurdu. Sovyet askerî danışmanlarının vesayeti altında olsa da 1921'den 1924'e kadar Moğolistan anayasal monarşiyle yönetildi. Bu iki devrimcinin daha kıdemlisi ve heykeli hâlâ Ulan-Batur'da kendi adıyla anılan meydanda olan Sukhebatur 1923'te öldü; 1924'te ise Moğolistan, sözde bağımsız fakat SSCB'ye ekonomik ve askerî açıdan bağımlı ve onun yakın müttefiki olan bir Halk Cumhuriyeti haline geldi.[33] Diğer devrimci lider Choibalsan ise Moğolistan ordusunun Başkomutanı oldu ve 1939'dan 1953'te ölümüne kadar Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin Başbakanı oldu. Bütün sınır bölgeleri arasında, Dış Moğolistan Çin'in kontrolüne girmeyen tek bölgeydi ve bu da ancak SSCB ile ilişkileri sayesinde olmuştu.

Tibet

Mançular hem sahillerdeki Batı istilasıyla hem de başkentleri Pekin'e uzak batıdaki Tibet platosundan daha yakın olan iç kesimlerdeki isyanlarla uğraşırken Qing hanedanının Tibet'teki etkisi azaldı. Tibet'te karşılaşacakları herhangi bir problem en azından geçici olarak gözardı edilebilirdi. 19. yüzyıl

32 Batı takvimine göre devrim Kasım'da gerçekleşti.

33 Bawden, *The Modern History of Mongolia*, s. 238-60. Sukhebatur ve Choibalsan, kolaycı bir şekilde genellikle Moğolistan'ın Lenin ve Stalin'i diye anılır. Ayrıca Sovyetler Birliği ve Moğolistan arasındaki son derece karmaşık politik ve ekonomik ilişkiler eski bir alışkanlıkla tek bir kelimeye indirgenir: uydu.

ortalarında Tibet'teki Mançu ve Çin etkisi "çok az"dı ve "Çin'in hükümranlığı gerçek olmaktan ziyade sembolik hale gelmişti". Tibet'in bu dönemdeki ruhani lideri, günümüzdeki on dördüncü Dalai Lama Tenzin Gyatso'nun selefi olan on üçüncü Dalai Lama Thupten Gyatso (1876-1933), kısmen bir Dalai Lama için bile istisnai olan kişisel otoritesi nedeniyle ve kısmen Tibet'in Çin'in kontrolüne onun liderliği döneminde çıkmasıyla on üçüncü Büyük olarak anılmaya başlandı.

1903-1904'te Sir Francis Younghusband komutasında yapılan ve İngiliz-Hint güçleri tarafından Tibet'in tamamıyla işgaliyle sonuçlanan bir seferin ardından, on üçüncü Dalai Lama Tibet'in başkenti Lhasa'yı terkedip aynı zamanda Tibet Budizmi'nin kalesi olan Moğolistan'ın başkenti Urga'ya (bugünkü Ulan-Batur) sığındı. Urga'ya Ekim 1904'te vardı, Çin devleti tahttan uzaklaştırıldığını duyurdu. Dalai Lama ile Moğolistan'da rakip ruhani iktidar alanı yaratmış olan Urga'nın Yaşayan Budası Jebtsundamba Khutukhtu arasında gerginliklerin baş göstermesi üzerine, Dalai Lama Çin hükümetiyle anlaşma yapmak üzere Tibet'e geri döndü.

1906 İngiliz-Çin Anlaşması Younghusband'ın macerası sırasında elde ettiği bütün kazanımları fiilen reddediyor ve Çin'in Tibet üzerindeki hâkimiyetini yeniden teyit ediyordu. 1908'de Zhao Erfeng doğu eyaleti Kham'ın ve nihayet Tibet'in tamamının kesinkes Çin egemenliğine sokulması ve kurumlarının Çin imparatorluğunun yönetimi altına alınması için görevlendirildi. Zhao'nun komutasındaki askerler Şubat 1910'da Lhasa'ya ulaştılar ve Çin hükümetinin aralarındaki anlaşmadan döndüğünü düşünen Dalai Lama bir kez daha kaçtı, fakat bu sefer Hindistan'daki Darjeeling'e gitti.

1911 Çin Devrimi'nin haberinin Lhasa'ya ulaşmasının ardından on üçüncü Dalai Lama'nın Hindistan'da kurduğu "gizli Savaş Dairesi" tarafından yönetilen bir grup Tibetli, Çinli yetkililere karşı ayaklandı:

> Nisan 1912 itibarıyla Tibetliler üstün gelmişti: Yaklaşık üç bin Çinli asker ve subay teslim oldu ve Tibet'i Hindistan üzerinden terketmelerine izin verildi. Su-Fare yılının (1912) beşinci Tibet ayında Dalai Lama Tibet'e döndü, önce Chumbi'de kaldı; sonra Ocak 1913'te, 18. yüzyıldan beri ilk defa Çin askerlerinden ve subaylarından arındırılmış olan Lhasa'ya gitti.

Çin Cumhuriyeti'nin yeni başkanı Yuan Shikai her ne kadar eski seküler unvanlarını iade ederek Dalai Lama ile ilişki kurmaya çalışsa da Dalai Lama Tibet'teki hem spiritüel hem de dünyevi otoritesini kullanacağı ve "hatta Çin'le olan sembolik bağı keseceği" konusunda ısrarcı oldu.[34]

---

34 Melvyn C. Goldstein, *A History of Modern Tibet, 1913-1951: The Demise of the Lamaist State*, University of California Press, Berkeley, 1989, s. 44-88; ayrıca bkz. Patrick French, *Younghusband: The Last Great Imperial Adventurer*, HarperCollins, Londra, 1994.

Qing hâkimiyetinin çöküşünü izleyen yıllarda Tibet'in durumu "statik ve değişmeyen, olağanüstü bir tecrit ve göstermelik bağımsızlık altında yaşayan" bir ülke olarak tarif ediliyordu.[35] Bağımsızlığı için göstermelik denilebilirdi, ama fiilen bu dönem 1951'e kadar sürecek Çin'den kopuşu sağlayan ve Tibetlilerin bağımsız bir devlet kurma tutkularını ateşleyen bir dönemdi.

Xinjiang

1873'te Gansu'daki Hui Müslümanlarının isyanının bastırılmasından sonra, Çin hükümeti nihayet Xinjiang'ın askerî yolla yeniden fethedilmesine karar verdi. Yakup Bey'in güçleri Qing hanedanına bağlı ordular tarafından 1878'de yenilgiye uğratıldı ve Xinjiang resmen 1884'te eyalet olarak Çin imparatorluğuna katıldı. Yang Zengxin 1911'de Xinjiang valisi oldu ve 1928'de öldürülene kadar bu görevde kaldı. Bölgedeki statükoyu korumak için Qing İmparatorluk Sarayı'nın kendisine bağlı uzak bölgeleri yönetmek için kullandığı idari yollara uygun olarak birçok yolu denedi. Bölgeyi, savaş ağalarının hizipçiliğinden ve Asıl Çin'in siyasetçilerinden uzak tutarak sıkıca kontrol altına aldı, ayrıca Rusların ve daha sonra Sovyetler'in müdahalelerine ve etkilerine karşı da gözünü dört açtı. Owen Lattimore'un deyişiyle, "Cumhuriyet'in bayrağını taşıyan, devletin hizmetindeki tecrübeli bir memurdu, ama eyaleti 1928'de suikasta kurban gidene kadar kendi menfaatleri için yönetti".[36] Bir Çin valisinin bile Xinjiang'ı kontrol altında tutmak için onu Çin'in geri kalanından izole etmesi hem manidar hem de ironiktir.

Yang Zengxin'in halefi olan Jin Shuren ise Yang'ın sahip olduğu gücün ve otoritenin hiçbirine sahip değildi ve kendisinin yönetiminde Çin idaresi ile Çinli memurların bazı konularda görüşmek zorunda oldukları yerli Uygur liderleri arasındaki gerilimlerde belirgin bir artış vardı. Hami ya da Qumul olarak bilinen Doğu Xinjiang şehrindeki Uygurların lideri, Çinlilerin Wang ya da Prens dedikleri, Uygurlarınsa Han diye adlandırdıkları ve bu unvanı 1908'de babasının ölümünden beri taşıyan Şah Maksud 1930'da 66 yaşında doğal sebeplerden öldü. Yerine oğlu Nasır geçse de, Jin Shuren onun ölümünü Hami bölgesinde otoritesini kurmak ve Xinjiang'da Dunganlar olarak da bilinen Çince konuşan Müslüman topluluklardan biri olan etnik Huilerden savaş ağası Ma Zhongying tarafından desteklenen bir ayaklanma olan 1931'de Uygurların Çin idaresine karşı isyanının sebebi olarak göstermek

35 Dawa Norbu, *China's Tibet Policy*, Curzon, Richmond, 2001, s. 97.

36 Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, Beacon Press, Boston, 1967, s. 187.

için kullandı. Ma, görünüşte yerli Müslümanları desteklemek için, ama aslında Kaşgar'da kendi iktidarını kurmasının önünü açmak için kendi Gansu Hui ordusunu Xinjiang'a getirdi.[37] Xinjiang Çin'deki Cumhuriyet yönetimi boyunca ayrı ve siyasi olarak istikrarsız bir yer olarak kalacaktı.

37 Michael Dillon, *Xinjiang: China's Muslim Far Northwest*, Routledge Curzon, Londra, 2004, s. 17-20.

7

DÖRT MAYIS HAREKETİ: KOMÜNİSTLER VE MİLLİYETÇİLER (1917-1924)

Yuan Shikai'nin ölümünü izleyen altı yıl boyunca, hem Çin'de hem de denizaşırı ülkelerde gerçekleşen bir dizi önemli olay, Çin'in 20. yüzyıl tarihini bütünüyle belirleyecek olan temel siyasi akımların şekillendiği radikal bir düşünce ortamı yarattı. En önemli dış faktörler Rus Devrimi ile Japonya'nın Shandong eyaleti üzerindeki tasarımlarıydı, bunun yanında içeride de Konfüçyüsçülüğün ve klasik Çin dili ve kültürünün modern toplumdaki yeri gibi siyasi ve kültürel konular da siyasi değişimde kritik bir rol oynadı.

Rus Devrimleri

Rusya'da Çarlık rejimine son veren 1905 ve 1917'deki devrimler, başta Batılı güçlerin sömürgeleri ve diğer gelişmekte olan toplumlar olmak üzere, birçok ülkede olduğu gibi Çin'de de kalıcı etkiler bıraktı. Çin ve Rusya'nın coğrafi olarak birbirine ne kadar yakın olduğu genellikle unutulur. Pekin ve St. Petersburg Avrasya coğrafyasının iki ayrı ucunda bulunsalar da Rus imparatorluğunun 18. ve 19. yüzyıldaki genişlemesi ülkeyi Asya'nın kuzey uçlarına taşımış ve Çin imparatorluğuyla upuzun sınırları olmasını sağlamıştı. Moğolistan'ın kuzeyindeki Irkutsk şehri Çin'le diplomatik ve ticari ilişkileri olan bir Rus ileri karakolu konumundaydı: Rusya'nın Pasifik Filosu için Japon Denizi'nde üs olarak 1861'de inşa edilen stratejik bir liman olan Vladivostok Mançurya sınırının hemen ötesinde ve Pekin'in yalnızca 830 mil doğusundadır. Bu uzak yerleşimler ve onları Ana Rusya'ya bağlayan demiryolları Rusya'nın batısından, Avrupa Rusya'sından gelen işçi ekiplerince inşa edildi

ve St. Petersburg ile Moskova'daki sanayi işçileri arasında yayılan anarşizm ve sosyal demokrasi gibi radikal düşünceler onlarla birlikte doğuya geldi.

Rusya devrimci çalkantılar döneminden geçerken, bu çalkantılar dilsel ve kültürel açıdan açık farklılıklara rağmen Çin için yakın bir komşunun, hatta sosyal ve coğrafi açıdan benzerlikleri olan bir Asyalı komşunun evinde meydana gelen güncel siyasi gelişmeler demekti. Çarlık sarayının, asillerin, bürokrasinin ve Ortodoks Kilisesi'nin hâkimiyeti altındaki Avrupa Rusya'sı, Rusya'nın sadece bir kısmıydı. Rus imparatorluğunun topraklarının çoğu, Sibirya dâhil Asya'daydı ve nüfusunu Rus ve Avrupalı olmayanlar, büyük ölçüde Türki ve Moğol dillerini konuşanlar, İslâm dinine veya Tibet ekolünün Lama Budizmine mensup olanlar oluşturuyordu. Radikal düşünceler ayrıca Japonya yoluyla da Çin'e yayılmıştı, 20. yüzyılın başlarında anarşizm, Marksizm ve sosyalizmin diğer biçimlerinin hepsi büyük kentlerde biliniyordu. 20. yüzyılın ilk yıllarında, yayın hayatına Marksist olarak başlamış fakat sonra Japonya'daki modayı izleyip 1906'da anarşist duruşu benimsemiş olan *Halk [Minbao]* isimli derginin içeriğinden görüldüğü kadarıyla ilk bakışta anarşizm en popüler düşünce akımıydı.[1] Sanayi proletaryasına ve şehirlerde ve kasabalarda sınıf savaşımına vurgu yapan klasik Marksizm ise 1920'lerin politik ve ideolojik çatışmalarında önemli roller oynayacak olan Chen Duxiu ve Li Dazhao gibi taraftarlarının varlığına rağmen çoğu yerel aktivist ya da gözlemci tarafından Çin'in koşulları için pek uygun bulunmadı.

Rus Devrimi Çin'de Marksizmin algılanış biçimini tamamıyla değiştirdi. Devrim başarılıydı; sosyal koşullar açısından karşılaştırılabilir bir ülkede meydana gelmişti ve birçok Çinli radikal tarafından hayranlık duyulan Lenin gibi bir önderi vardı. Rusya'da 1917'de iki devrim meydana gelmişti: Şubat'ta gerçekleşen ilki "savaşın getirdiği yoksunluklardan ve yaşanan sıkıntıların paylaşılmasındaki eşitsizliklerden usanmış halk yığınlarının kendiliğinden" bir hareketiydi. Orta sınıftan ve hizmet ettikleri düzene itimatlarını kaybeden Çar bürokrasisinin memurlarından destek görmüştü. Şubat devriminin ardından kurulan Geçici Hükümet bu kesimlerin desteğine dayanıyordu ve bu hükümette devrimciler doğrudan yer almadı. Aslında Bolşeviklerin çoğu St. Petersburg'da bile değildi ve bazıları, Lenin dâhil, ülke dışındaydı.[2] St. Petersburg'da (Petrograd) işçi grupları bir İşçi Temsilcileri Sovyeti kurdular. Bu fikir, önce Moskova'da, sonra küçük şehirlerde ve nihayet kırsal alanlarda halk tarafından kabul gördü ve benzer Sovyetler (*sov'ets* ya da danışma kurulu) buralarda da kuruldu. 1917 Mart sonu itibarıyla bütün bölge kurullarından delegeleri bir araya getirmek için tüm Rus sovyetleri kon-

1 Martin Bernal, "The Triumph of Anarchism over Marxism 1906-7", Wright, *China in Revolution: The First Phase 1900-1913* içinde.

2 Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 1, Pelican, Londra, 1969, s. 81.

feransı toplandı.[3] Siyasi konferanslarla, yoğun tartışmalarla ve Bolşeviklerle muhalifleri arasındaki çekişmelerle geçen bir yazın ardından 7 Kasım'da Lenin, önce şehrin kilit noktalarında kontrolü ele geçirmek için gerekli önlemleri alarak, bütün iktidarın İşçi, Asker ve Köylü Temsilcilerinin Sovyetleri'ne devredildiğini duyurdu. Gerçekte ise iktidar, değişimi planlayan ve Bolşeviklerin önemli ağırlığının olduğu Askerî Devrimci Komite'deydi.[4] Bu bir askerî darbeydi, ama büyük ölçüde kansız bir darbeydi ve izlenen yol Çinli devrimcileri derinden etkilemişti. "Sovyet" sözcüğü Çincede karşılığını *suweiai* olarak buldu ve Çin Komünist Partisi tarafından 1930'larda ilk hükümet deneyimlerini tarif ederken kullanıldı.

Rus Devrimi'nin Çin'deki ilk ve doğrudan etkisi, Rusya sınırındaki Heilongjiang isimli Mançurya eyaletindeki Harbin şehrinde görüldü. 7 Aralık'ta, Halk Konseyi Komiserleri, *Sovnarkom,* sömürgecileri devirmek için "Rusya'nın ve Doğu'nun tüm Müslüman yoksullarına" yönelik bir bildiri yayımladı, ancak Doğu Asya bu bildiride yer almadı. Bununla birlikte 12 Aralık 1917'de Bolşeviklerden ilham alan bir İşçi Sovyeti, Ruslara ait olan ve onlar tarafından yönetilen Çin Doğu Demiryolları'nın kontrolünü ele geçirdi ve Rus idarecisi General Horvath'ı kapı dışarı etti. Jilin ve Heilongjiang'daki eyalet birlikleri demiryolunun işleyişinde ciddi akşamaya neden olan bu ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirildi. 26 Aralık'ta Çin birlikleri Sovyet'i destekleyen işçileri ve askerleri zararsız hale getirdi ve Rusya'ya geri gönderdi. Heilongjiang'ın askerî valisi Meng Enyuan General Horvath yönetimini Bolşeviklere karşı desteklemek için bu hareketin arkasındaydı, ancak halefi Bao Guiqing sonradan, 1918 yazından 1920 baharına kadar "Sovyet hükümetine karşı savaşın ana sahnesi olan" Sibirya'da toplanan Beyaz anti-Bolşevik güçlerine karşı demiryolunda Çin çıkarlarını korumak zorunda kaldı.[5] Rus Devrimi varlığını Çin'de de hissettiriyordu.

Konfüçyüsçülük ve Çin Rönesansı

Rus Devrimi'nin doğrudan etkisi eğitimli Çinlilerin dışarıda olup biteni görmelerini sağlaması olurken, dolaylı etkisi olan fikirlerin yayılması daha zor olacaktı. Çin değişim için hazırdı. Çin entelijansiyasının çoğu mensubu için,

3 Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 1, s. 81-2.

4 Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 1, s. 100-11; John Reed, *Ten Days That Shook the World*, Penguin, Londra, 1970, s. 115-16; Geoffrey Hosking, *A History of the Soviet Union 1917-1991*, Fontana, Londra, 1992, s. 50-1.

5 Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 3, s. 484-5, 235; Gavan McCormack, *Chang Tso-lin in Northeast China 1911-1928: China, Japan and the Manchurian Idea*, Dawson, Folkestone, 1977, s. 35, 40, 112.

gerekli olan yalnızca hükümetin değişmesi ve Mançu elitlerinin uzaklaştırılması ya da Qing İmparatorluğu yerine Çin Cumhuriyeti şeklinde bir isim değişikliği değil, imparatorluğu yüzyıllardır ayakta tutan Konfüçyüsçülük felsefesini sorgulayan sosyal ve düşünsel bir devrimdi.

Konfüçyüsçülüğü (ya da "âlimlerin öğretileri" anlamında tam Çince karşılığı olan *Rujiao)* bilindiği üzere ayrıntılarıyla ortaya koymak ya da tam olarak tanımlamak oldukça zordur. Çoğunlukla kutsal sayılan klasik metinlerden oluşan bir kanonla birlikte din benzeri bir sistemdi ve hâlâ bir açıdan öyledir; tapınakları ve kuralları vardır, ama rahipleri ve ayinleri yoktur. Hiçbir zaman tam bir din olarak nitelenmemiştir, çünkü Budizmde, Daoizmde (Taoizmde) ve Çin'deki çoğu bölgesel kült ya da dinde olduğu gibi kutsallık üzerine vurgu ya da tanrı düşüncesi yoktur. Buna rağmen ya da belki bu yüzden, Konfüçyüsçülüğün Çin kültüründeki önemi en az diğer kültürlerdeki dinler kadar fazladır. Konfüçyüsçülük, Çin'in birleşik bir imparatorluk olmasından önce Konfüçyüs'ün (M.Ö. 550-479) *Lunyu* (Seçmeler) ve Mencius'un (M.Ö. 371-289) *Mengzi* gibi metinleriyle başlayan, Zhu Xi'nin (1130-1200) yeni Konfüçyüsçü metinleriyle ve Song hanedanı döneminin önemli yazarları ve düşünürleriyle 20. yüzyıla gelen, tamamen tutarlı olmasa da rasyonel ve anlaşılır bir felsefi sistemdir. Konfüçyüsçü metinler Han hanedanı döneminde (M.Ö. 206-M.S. 221) devlet okullarında eğitim ve sınav sistemi müfredatının temelini oluşturmuştu. Sonraki nesiller, Klasik Çincede [*wenyan*] yazılmış klasik metinlerin liderlik, iyi yönetim ve etikle ilgili olan ve teknik detaylarla dolu, bazen bilerek anlaşılmaz kılınan uzun bölümlerini akıllarında tutarak imparatorluk sınavında bürokrat olarak atanmaya değer olduklarını kanıtlamak zorundaydılar. Ayrıca egemen ortodoks siyasi akımlara uygun olarak metinleri yorumlamaları istenirdi. Halkın konuşma dilinde ciddi değişimler meydana gelmiş olsa da bütün tarihsel, felsefî, edebî metinlerin ve resmî belgelerin yazımında kullanılan Klasik Çince nispeten yüzyıllarca değişmeden kaldı ve bu durum bu dilde eğitim görmeyi, yıllarca tam zamanlı eğitim almaları mümkün olan toprak sahibi seçkinlerin durumu istisna olmak üzere, oldukça güçleştirmişti.

Konfüçyüsçülük aynı zamanda Çin toplumunda ve siyasi yapısında derinlere kök salmış olan muhafazakârlığı da temsil ediyordu. Han hanedanı boyunca imparatorların Konfüçyüs için kurbanlar sunmaya başlamaları resmî din olmasa bile devlet kültü olarak yerini garantilemesini sağlamıştı. Konfüçyüsçülüğün etkileri yönetici seçkinlerin de ötesine gitmişti, çünkü Konfüçyüs'ün temel ilkeleri toplumdaki doğru davranış kurallarıyla birleşmişti. Konfüçyüsçülüğün beş kilit toplumsal ilişki biçimi şöyle sıralanıyordu: Yöneten-yönetilen, baba-oğul, ağabey-kardeş, koca-karı, arkadaş-arkadaş. Sonuncusu dışında, astlık üstlüğe işaret eden bu ilişki türlerinin hepsi ve dün-

yayı birbiriyle etkileşen hiyerarşilerden oluşan bir yapı olarak görme biçimi toplumun ve hatta Çin'in etrafındaki küçük ve güçsüz devletlerle olan ilişkilerinin her yönüne hâkim olmuştu. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında, reformcuların Çin'in geri kalmasından sorumlu tuttukları ve modernleşmenin önünde engel olarak gördükleri için mücadele ettikleri Konfüçyüsçülük buydu.

1898 Yüz Gün reformu sırasında Konfüçyüsçülüğe yönelik saldırılar açıkça belirtilmese de çoktan başlamıştı. Qing hanedanının son yıllarında nihayet gerçekleştirilen ve her şeyden önce 1905'te imparatorluk sınavlarının kaldırılmasını getiren eğitim reformu, Konfüçyüsçülüğün etkisini azaltmaya dönük pratik bir adımdı, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın arkasından yaşanan Yeni Kültür ve Dört Mayıs hareketleri dönemindeki bilimadamları daha da ileri gitmeye kararlıydılar. Yeni Kültür [*Xin wenhua*] hareketi Çin'de 1917'de başlayan entelektüel akımlardan birine verilen isimdi. Aynı zamanda Yeni Düşünce ya da Yeni Akış olarak da bilinirdi. 1918'de Pekin Üniversitesi'ndeki öğrenciler *Rönesans* adıyla aylık bir dergi yayımlamaya başladılar. Amaçları "eskilerin klasik edebiyatının yerini almak üzere halkın yaşayan dilinde yeni bir edebiyat geliştirmek"ti; bu, "geleneksel kültürdeki fikirlerin ve kurumların çoğuna karşı" protesto hareketinin bir parçasıydı ve aynı zamanda bu kültürü modern eleştirel tekniklerden yararlanarak yeniden yorumlama çabasındaki bir hümanist hareketti. Zamanın önde gelen Çinli entelektüellerinden biri ve sonradan sıkı bir anti-komünist olacak olan liberal akademisyen ve yazar Hu Shi, 1933'te ABD'de Chicago Üniversitesi Karşılaştırmalı Din Bölümü'nde verdiği derslerde bu hareketi betimlemek için öğrencilerin dergisinin başlığını ödünç aldı: Ders notları da sonunda aynı isimle, *Çin Rönesansı* olarak basıldı.[6]

Dil Reformu

1913'te halk, yeni cumhuriyette hangi dilin konuşulması gerektiğini tartışıyordu. 1917'de dikkatler yazı diline çevrildi. Hu Shi, kültürel ve toplumsal gelişme için *sine qua non* gördüğü Çince yazı dilinde reformun destekçisiydi. Genç entelektüel kesimin ikonu olan ve Fransızca alt başlığı *La Jeunesse* ile övünen etkili köktenci dergi *Yeni Gençlik* [*Xin qingnian*] 1917 Ocak sayısında kendisinin "Edebiyatta reform için öneri denemeleri" [*Wenxue gailiang chuyi*] isimli bir makalesini yayımladı. Bu makale edebî devrimin kilit metinlerinden biri oldu. Kendisi ve *Yeni Gençlik*'in editörü Chen Duxiu dâhil destekçileri, Çincenin gelecekte, tam anlamıyla öğrenmek için ciddi zihinsel beceri ve yoğun zaman harcamayı gereken kemikleşmiş klasik dilden

6 Hu Shih (Hu Shi), *The Chinese Renaissance*, Paragon, New York, 1963, s. 44-62.

[*wenyan*] ziyade, mümkün olduğunca zamanın konuşulan diline uygun bir yazılı formda, yaşayan dilde yazılmasını tasarlıyorlardı.

Klasik Çince, Çin tarihinin 2000 yıllık bilgeliğinin ve kültürünün anahtarı ve bir yanıyla zarif, sofistike ve rafine bir dil olsa da halk için bütünüyle kapalı bir kitap, edebiyat ve eğitimin önünde ciddi bir engeldi. *Wenyan*'dan *baihua*'ya geçiş, Avrupa'da modernliğin ilk zamanlarında Latinceden Latin kökenli Fransızca, İspanyolca, Portekizce ve İtalyancanın yaşayan dillerine geçiş gibi görülebilir. Bu, toplumun yoksul kesimlerini güçlendirebilir, toprak sahibi seçkinlerin oğulları (resmî olarak asla kızları değil) olan aydınların kontrolündeki bilgi ve bilim üzerinde tekele son verebilirdi.[7] Modern zihniyetli yazarlar, reformcu dergilerdeki makalelerinde, ayrıca denemelerinde ve kısa hikâyelerinde, genellikle aldıkları edebiyat eğitiminin boğucu hâkimiyetinden kurtulma mücadelesi vererek yaşayan dilde yazmaya başladılar. Tam bir yaşayan dil edebiyatı doğdu ve Lu Xun, Yu Dafu ve Mao Dun gibi yazarlar modern yazı stiliyle ün kazandılar.

Versailles Antlaşması

Almanya ile Müttefikler arasında savaş sonrası anlaşmazlıkları halletmek üzere toplanan Paris Barış Konferansı 28 Haziran 1919'da Versailles Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Çin, nihayet 14 Ağustos 1917'de Almanya'ya ve onun başlıca müttefiki Avusturya'ya karşı savaş ilan etmişti. Kuzey Fransa'nın savaş alanlarında İngiliz ve Fransız birliklerini destekleyen ve ebedî istirahat yerleri bugün de Normandiya ve Picardy kırsalında titizlikle korunan Çin mezarlarında görülebilecek olan Çin işçi taburları dışında Çin kuvvetleri savaşa kayda değer bir katkı yapmadığı halde Çin, antlaşma müzakerelerinde Müttefiklerin arasında yer aldı.

Antlaşma metninin çoğu Avrupa'daki anlaşmazlıklara dair olsa da Almanya'nın Çin'deki mülkleriyle ilgili kilit koşullar Doğu Asya siyasetinde on yıllarca yankı yapacaktı. Antlaşma'nın 128-134 arası maddelerinde, Almanya "Pekin'de [7 Eylül] 1901'de imzalanan son Protokolün [diğer deyişle Boksör Protokolü] hükümlerin sonucu olarak elde ettiği tüm imtiyazlardan ve kazançlardan Çin lehine" feragat etmeyi kabul ediyordu. Diplomatik binalar dışında, Tianjin, Hankou "ya da Çin topraklarında herhangi bir yerdeki" bütün Alman mülkleri Çin'e geri verilecekti. Ancak Shandong'la ilgili 156-158 numaralı hükümler Çin heyeti için daha sorunluydu. Sözkonusu Shandong hükümlerine göre,

7 Hu, *The Chinese Renaissance*, s. 44-62; Lucien Bianco, *Origins of the Chinese Revolution 1915-1949*, Stanford University Press, Stanford, 1971, s. 28-35.

> Almanya, Çin ile [6 Mart] 1898'de yaptığı antlaşma ve Shandong eyaletine ilişkin diğer bütün düzenlemeler sayesinde elde ettiği bütün haklarından, mülkiyet ve imtiyazlarından –özellikle demiryolu, maden ve denizaltı kabloları [Jiaozhou] arazilerini ilgilendirenlerden– Japonya lehine feragat etmektedir.

Zamanın Başkanı Xu Shizhang yönetimindeki Çin hükümetinin antlaşmanın geri kalanıyla bir sorunu olmadığını ve Almanya'yla artık savaşmadığını kabul etmesine rağmen, konferansta Lu Zengjiang ve Thomas Zhengting Wang öncülüğünde bulunan Çin heyeti Shandong hükümleri nedeniyle antlaşmayı imzalamayı reddetti. Versailles Antlaşması'nın tartışmalı Shandong hükümleri vatansever Çinliler için *cause célèbre* haline gelecek ve o zamana kadar kültürel, dilsel, edebî reformlara yoğunlaşmış olan entelijensiya üyelerinin radikalleşmesine ve politize olmasına neden olacaktı.[8]

Dört Mayıs Hareketi

Versailles Antlaşması'nın resmî olarak imzalanmasından önce bile Çin'in Paris'teki Barış Antlaşması'nda hedeflerinden hiçbirini gerçekleştiremediğine dönük haberler ve Çin hükümetiyle Japonya arasında gizli bir anlaşma yapıldığına dair söylentiler bütün Çin'de hızla yayılmıştı ve Almanya'nın ayrıcalıklarının Japonya'nın eline geçmesine Çin'in boyun eğdiği düşünülüyordu. Sözkonusu milliyetçi galeyanın sebebi Versailles görüşmelerinde Çin'in küçük düşürülmesi olsa da pek çok Çinli için 1915'te Japonya'nın Yirmi Bir İstek'inin ardından yaşanan küçük düşürülme duygusunun etkisi henüz geçmemişti. Yeni Akış Cemiyeti, Yurttaş Dergisi Cemiyeti, İş-Eğitim Cemiyeti, Ortak Ses Cemiyeti ve İşbirliği Cemiyeti gibi bir dizi öğrenci örgütü 1919 Nisan sonlarında toplandı ve Ulusal Utanç Günü, Japonya'nın Çin'e Yirmi Bir İstek'i sunuşunun dördüncü yıl dönümü olan 7 Mayıs'ta kitlesel barışçı bir gösteri yapılmasını kararlaştırdı. Pekin Üniversitesi, Yüksek Öğretmen Koleji, Yüksek Endüstri Koleji, Hukuk ve Siyaset Bilimi Koleji gibi Pekin'de önde gelen üniversitelerin öğrenci topluluklarının hepsi bu eylemi destekledi. Pekin'deki tüm öğrenciler adına basına ve hükümet birimlerine bir telgraf gönderildi:

> Qingdao'un yeniden yapılandırılması talebimiz başarısızlığa uğramak üzere ve 7 Mayıs çok yakınımızda. Bütün halkımız bu durumdan haberdar olmalı. O gün hepinizin yabancı saldırganlığına karşı birlik olarak mitinge katılmanızı umuyoruz. Ancak bu yolla milletimiz bu buhranlardan kurtulabilir.

8 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 839, 842-5.

Protestolar yalnızca öğrenci örgütlerininkiyle sınırlı kalmadı. Pekin ve Şangay'daki ticaret odaları Çin'in Paris Barış Konferansı'ndaki durumuna destek verilmesi çağrısında bulunurken Yurttaşların Diplomatik Birliği 7 Mayıs'ta yapılacak bir yurttaş mitingi [*guomin dahui*] için çağrıda bulundu. Pekin'de yerel yönetimin protestolara karşı aşırı sert önlemler almaya hazırlandığı öğrenilince bir öğrenci topluluğu acilen 3 Mayıs akşamı bir miting düzenledi. Bu mitingin derli toplu ve duygusal bir atmosferde geçmesi üzerine gösterinin ertesi güne, 4 Mayıs'a alınmasına karar verildi. 4 Mayıs Pazar sabahı 10'da öğrenci temsilcileri eylemin propagandası ve yürünecek rota konusunda karar vermek üzere toplandılar. Yürüyüş Yasak Şehir'in güney duvarındaki Cennetin Barış Kapısı'nda [*Tian'anmen*] başlayacak, güneye doğru Elçilik Bölgesi [*Dong jiaomin hang*] üzerinden devam edecek ve buradan Hatamen Bulvarı'ndaki [*Chongwenmen*] ticaret bölgesine ilerleyecekti.

4 Mayıs günü öğleden sonra saat 1.30'da 13 üniversite ve kolejden gelen 3.000'den fazla öğrenci Cennetin Barış Kapısı'nın önünde, Çin'in Japonya'nın taleplerini kabul etmesini ve ayrıca Shandong'un Japonya'ya verilmesini destekleyen, vatan haini olarak görülen, eski Başbakan Duan Qirui'nin Pekin'de himayesi altında bulunan kişilerin varlığını protesto etmek üzere toplandı. Eğitim Bakanlığı'ndan bir temsilci, Pekin garnizonunun komutanı ve polis şefi öğrencileri eylem yapmama konusunda ikna etmeye çalıştı: Böylece yürüyüşün başlaması gecikse de bu çabalar öğrencileri caydırmaya yetmedi. Öğrencilerin talepleri edebî ve kültürel devrimin ruhuyla temiz bir *baihua* Çincesiyle yazılmış kısa bir belgeden oluşan Bütün Pekin Öğrencilerinin Manifestosu ile duyuruldu: Bildiri miting ve yürüyüş sırasında dağıtılmıştı. Ayrıca edebî Çinceyle [*wenyan*] yazılmış daha resmî bir bildiri ise eylemden sonra ülke çapında dağıtıldı.

Eylemciler Tiananmen'de buluşup saat ikide güneye doğru hareket ettiler. Kortejin önünde ulusal bayraklar taşınıyordu, bazı protestocular ise ellerinde Shandong meselesinden hain belledikleri Cao Rulin, Lu Zongyu ve Zhang Zongxian'ın temsilî cenazelerini taşıyordu. Eylemciler "Qingdaomuzu geri verin", "Yirmi Bir İstek'i durdurun", "barış antlaşmasını imzalamayı kabul etmeyin", "Japon mallarını boykot edin", "Çin Çinlilerindir", "Hain Cao, Lu ve Zhang'a Ölüm" gibi sloganlar atıyordu.[9] Göstericiler yavaşça yabancıların yerleşim bölgesinden, resmî olarak Boksör Protokolü'nden sonra kurulan, yüksek duvarlarla çevrilmiş ve sağlamlaştırılmış olan Elçilik Bölge-

9 Chow Tse-tsung, *The May Fourth Movement: Intellectual Revolution in Modern China*, Harvard University Press, Cambridge, 1960, s. 99-109. Bazı kaynaklar eylemcilerin sayısının 5.000 kadar olduğunu söylese de Chow Tse-tsung'un zikrettiği, yakın tarihli kaynakların analizine dayanan 3.000 rakamı daha güvenilir. *Tian'anmen*, İlahi Barış Kapısı, Yasak Şehir'in güneydeki kapısıdır. Bugün Yasak Şehir'in kapısının önünden güneye doğru uzanan ve 1950'lerde yapılan Tian'anmen Anıtı ve meydanı o zamanlarda yoktu.

si'nden geçtiler. Öğrenciler Amerikan büyükelçisini görmek için Elçilik Bölgesi'ne girmeye çalıştılar, ama yabancı güvenlik görevlileri ve ayrıca Çinli polisler ve askerler tarafından durduruldular. Kuzeye doğru East Chang'an Caddesi'nden Dongdan takına doğru yürüdükten kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı yakınlarında Zhaojialou Caddesi 2 numarada oturan iletişim bakanı Cao Rulin'in konutuna ulaştılar. Japon yanlısı Anfu (Anhui-Fujian) savaş ağası grubu finansal destekçisi ve üyesi olan Cao hainlerin en beterlerinden biri olarak görülüyordu ve bu yüzden öğrencilerin bir numaralı hedefi haline gelmişti.

O ana kadar çok barışçı giden gösteri, öğrencilerin mesajlarını yabancı bir diplomata doğrudan iletememeleri ve sert polisiye ve askerî önlemler nedeniyle birdenbire şiddet olaylarına sahne oldu. Cao'nun evi saldırıya uğradı ve ateşe verildi. Cao yangını öğrencilerin çıkardığını iddia etti, ama göstericilerden bazıları yangının evdeki gizli belgeleri yok etmek isteyen Cao'nun ailesi tarafından çıkarıldığını ileri sürdü. Öğrenciler oturma odasında Savunma Bakanı Ding Shiyuan ve tanınmış bir klasik Çince ve Batı felsefesi uzmanı olan Japon gazeteci Nakae Ushikichi (1889-1942) ile birlikte Cao Rulin'in yanında kalan Çin'in Japonya büyükelçisi Zhang Zongxiang'ı buldular. Zhang feci şekilde dövüldü ve polis tarafından bilinci kapalı vaziyette Japonlarca işletilen Tongren Hastanesi'ne kaldırıldı. Nakae ve Cao ise (Cao kılık değiştirerek) Elçilik Bölgesi'ndeki sığınağı bulmak için kaçtılar.[10] Otuz iki öğrenci tutuklandı, fakat üç gün sonra serbest bırakıldılar. Duvarlarla çevrili Elçilik Bölgesi'nin çevresinde sıkıyönetim ilan edildi. Ayrıca Şangay'da da gösteriler oldu ve Tokyo üniversitelerinde okuyan Çinli öğrenciler de kendi protestolarını yaptılar.[11]

4 Mayıs'taki gösterileri izleyen gösteri, grev ve boykot dizisine Dört Mayıs Hareketi dendi. Chow Tse-tsung ise 1919'dan önce de kullanılan, gösterileri izleyen altı ay içinde yeniden "güncellik kazanan" ve edebiyat dergileriyle siyasi gazetelerin editörleri tarafından da benimsenen Yeni Kültür Hareketi ifadesini önerir. Sun Yat-sen de "Dört Mayıs eylemcilerinin vatansever ruhunu anlatmak için Guomindang'ın yurtdışındaki yoldaşlarına 29 Ocak 1920'de yazdığı bir mektupta"[12] harekete ve ismine onayını verir. Dört Mayıs ve Yeni Kültür Hareketleri her açıdan tek ve aynıydı, birbirinin devamı olan politik ve kültürel bir düşünce ve eylemdi. Bu aynı zamanda Çin Komünist Partisi ile yeniden canlanan Milliyetçi Guomindang'ın gelişebileceği elektrikli ve radikal bir milyöyü oluşturuyordu.

---

10 Joshua A. Fogel, *Nakae Ushikichi in China: The Mourning of Spirit*, Harvard University Press, Cambridge, 1989.

11 Chow, *The May Fourth Movement: Intellectual Revolution in Modern China*, s. 109-16.

12 Chow, *The May Fourth Movement: Intellectual Revolution in Modern China*, s. 194-5.

Çin Komünist Partisi'nin Doğuşu

Çin Komünist Partisi (ÇKP) Temmuz 1921'de kuruldu, ideolojik ve entelektüel kökeni ise o tarihten beri hep tartışma konusu olmuştur. Soğuk Savaş boyunca bazı Batılı yazarlar Tayvan'da hüsrana uğrayan Guomindang'ın konumuna bakarak, komünist bir partinin Komünist Üçüncü Enternasyonal (Komintern) aracılığıyla Moskova tarafından dayatılan, tamamen yabancı bir fikrin ürünü olduğunu kanıtlamak için uğraştılar. Daha sonra ÇKP Moskova'dan bağımsızlığını ilan ettiğinde, Çinlilerin kendine özgü dünyasına vurgu yapıldı, Rus Marksizmine muhalefet ettiği için de köklerini oluşturan Dört Mayıs Hareketi ve öncesinin politik ortamlarına dikkat çekildi. "Maoizm"in gelişimi ÇKP'nin Çin kültürüne ve yaklaşımlarına özgü özellikleri ortaya konularak açıklanmaya çalışıldı.

Ortada Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik), SBKP (B), ya da daha çok bilinen adıyla SBKP ya da sadece Bolşevikler gibi bir örnek olmasaydı ÇKP gibi bir parti oluşturulamazdı. Aynı şekilde, Asyatik Rusya ile Çin arasındaki benzerliklere rağmen Çin'de radikalizmin tarihi ve kültürü Rusya'dakinden çok farklı bir gelişim göstermişti ve sonunda ÇKP'nin farklı bir siyasi açıdan farklı bir yöne gitmesi hiç şaşırtıcı değildir. ÇKP'nin kökleri, Komintern temsilcilerince de Çinli komünistlere anlatıldığı üzere, Rus Devrimi ve SBKP deneyimi ile kendi iç siyasi faktörlerine verdikleri tepki arasındaki yaratıcı gerilimde yatmaktadır. Bunlara Çin'in 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirdiği düşük seviyedeki şehirleşme ve ÇKP ile başta Guomindang olmak üzere diğer siyasi partilerle olan ilişkiler de dâhildir.

Nisan 1920'de, Bolşeviklerin Uzakdoğu Bürosu'nun Vladivostok temsilciliği tarafından gönderilen ve liderliğini Irkutsk'taki Uzakdoğu Bürosu'nun başındaki Gregory Voitinsky'nin yaptığı bir heyet Pekin ve Şangay'ı ziyaret etti. Voitinsky beraberinde Lenin'in önemli metinleriyle John Reed'in Ekim Devrimi'ni anlattığı heyecan verici klasik kitabı *Dünyayı Sarsan On Gün* gibi Bolşevik Devrimi'yle ilgili eserler de getirmişti. Voitinsky, Pekin'de Li Dazhao ve diğer radikal akademisyen ve öğrencilerle, Şangay'da ise zamanında Dört Mayıs kuşağının önde gelenlerinden olan Chen Duxiu ile görüştü. Bir Çin Komünist Partisi kurma fikri bu toplantılar sırasında ortaya çıktı, fakat fikri mümkün kılan, halihazırda Hunan eyaletindeki Yeni Halklar (ya da Yurttaşlar) Çalışma Topluluğu [*Xinmin xuehui*], Tianjin'deki Uyanış Topluluğu [*Juewu she*] ve Sosyal Refah Topluluğu gibi bir dizi çalışma grubunun varlığıydı. Mart 1920'de Li Dazhao ile birlikte radikal entelektüeller tarafından kurulan, aslında bu tarihten önce de gayriresmî olarak var olan Pekin'deki Marksist Teori Çalışma Topluluğu da Voitinsky'nin ziyaretinden

önce mevcuttu.[13] Çin'de kurulan ilk komünist grup muhtemelen Ağustos 1920'de Şangay'da kurulandı. Bir sonraki yıl yapılan Birinci Kongre'ye kadar ÇKP'nin geçici merkezî organı olarak işlev gördü, Kasım 1920'de ise kendi temel manifestosunu bile yayımlamıştı.[14]

ÇKP Birinci Kongresi 23 Temmuz 1921'de Şangay'da yapıldı. Kongrenin yapıldığı yer Şangay'ın Fransız Bölgesi'nde yer alan, tatil olduğu için o tarihte kapalı olan bir kız okulu binasıydı. Mekân bölgesel savaş ağası için çalışan polisten korunmak için seçilmişti, fakat sonunda gizli ajanların toplantıdan haberi oldu ve son bölümde delegeler Zheijang eyaletinde Jiaxing yakınlarındaki Güney Gölü'nde bir tekneye taşınıp görüşmelere tatil yapan insanlar kılığına girerek devam ettiler.[15] Birinci Kongre'ye on üç delege katılmıştı ve o zamanlar Çin'de var olan yerel komünist grupların 53 üyesini temsil ediyorlardı (Zhou Fohai de Japonya'daki gruptan gelmişti). Şangay Li Da ve Li Hanjun, Pekin Zhang Guotao ve Liu Renjing tarafından temsil edilirken Hunan delegeleri Mao Zedong ve He Shuheng'ten, Hubei delegeleri Dong Biwu ve Chen Tanqiu'dan oluşuyordu; Wang Jinmei ile Deng Enming Shandong'u, Chen Gongbo da Guangdong'u temsil ediyordu. Dönemin önde gelen radikal solcularından Chen Duxiu ve Li Dazhao kongreye katılmamışlardı. Bu delegelerden Mao ve Zhang Guotao gibi bazıları Çin komünist hareketinin tanınan isimleri olacaklardı, ancak çoğu sonradan meydana gelecek ideolojik ve askerî ihtilaflar sonucu hareketin dışında kaldılar.[16] Bu önemsiz ve tekinsiz görünen başlangıcın ardından Çin Komünist Partisi devamlı büyüyecek, 1949'da iktidarın sahibi olacaktı.

Konferansta bir program ve ÇKP'nin amaçları üzerine bir belge kabul edildi. Program kapitalizmin devrimle alaşağı edilmesi, proletarya diktatörlüğünün kurulması ve Üçüncü Enternasyonal, Komintern'le ittifak çağrısı yapıyordu. Üyelik kriterleri, örgüt ve finansmanla ilgili detaylara yer veriliyor, zamanın şartlarına göre "partinin öğretileri ve hatta partiye üyelik gizlilik içinde olmalı" ilkesi kabul ediliyordu. ÇKP'nin esas başlangıç planını oluşturan amaçlar listesi sendikaların kurulmasını, partinin Merkez Yürütme Kurulu'nun kontrolünde propaganda ve dergi, broşür, gazete yayımlamayı ve

13 Tony Saich (der.), *The Rise to Power of the Chinese Communist Party: Documents and Analysis*, M.E. Sharpe, New York, 1996; Arif Dirlik, *The Origins of Chinese Communism*, Oxford University Press, New York, 1989; Hans J. Van de Ven, *From Friend to Comrade: The Founding of the Chinese Communist Party 1920-1927*, University of California Press, Berkeley, 1991.

14 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 11-13. Erken tarihli kaynaklar Mayıs 1920'de kurulduğunu söyler, ama daha geç bir tarihin doğru olması ihtimali bugünlerde daha çok kabul görüyor.

15 Stuart Sihram, *Mao Tse-tung*, Penguin, Londra, 1966, s. 65; Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 15.

16 Dirlik, *The Origins of Chinese Communism*, s. 156-7; Philip Short, *Mao: A Life*, Modder & Stoughton, Londra, 1989, s. 119-20.

çalışan sınıfın eğitimi için okullar kurulmasını içeriyordu. ÇKP herkese açık olmayacak, başka herhangi bir partiden bağımsız olacak, ama Üçüncü Enternasyonal'e tâbi olacak ve Komintern'in Irkutsk'taki Uzakdoğu Bürosu'yla ilişki içinde olacaktı.[17] Çin Komünist Partisi'nin bu dönem boyunca Rusya'yla ve daha sonra Sovyetler Birliği ile irtibatı Moskova'dan ziyade Uzakdoğu Rusya üzerinden yürüyordu.

Temmuz 1922'de yine Şangay'da ÇKP'nin İkinci Kongre'si toplandığında kapalılık ve bağımsızlık vurgusu epey sulandırılmıştı. Bu kısmen Çin'in Washington Konferansı'nın (bkz. aşağıda) ardından karşılaştığı çaresiz durumun yansımasıydı. ÇKP Washington Konferansı'nı yabancı güçlerin ekonomik hâkimiyetlerini artırmak için Çin'i bölme faaliyetinin bir aracı olarak görüyordu, Sovyetler Birliği ise buna karşılık kendi konferansını, Doğu'nun Yoksulları Kongresi'ni toplamıştı. Hollandalı Komintern görevlisi Maring'in (ayrıca gerçek adı Hendricus Sneevliet ile de tanınır) bu yeni partiyi başka gruplarla çalışmaya ikna çabası sonuç vermişti. Maring tarafından nakledilen ve İkinci Kongre'de kabul edilen Manifesto'da yer alan SBKP görüşüne göre, ÇKP, diğer az gelişmiş ülkelerdeki Komünist partiler gibi iktidarı tek başına ele geçiremezdi ve "aydınlanmacı burjuva demokratik hareketi"nin temsilcileri ile siyasi ittifak kurmalıydı. Çin'de ittifak yapmak için en uygun grubun da itibar sahibi Sun Yat-sen'in emrinde Guangdong eyaletinin idaresini elinde bulunduran Guomindang olduğu kabul ediliyordu. Manifesto aynı zamanda şehirli çalışan sınıfı tek itici güç olarak görmek yerine köylülüğü "devrimci hareketin en önemli faktörü" olarak tanımlıyordu. Belgenin dili Birinci Kongre'nin programına göre daha kendinden emin bir dildi ve ÇKP Komintern'in bir alt kolu olarak tanımlanıyordu.[18]

Sun Yat-sen ve Guomindang'ın Yeniden Doğuşu

Guangzhou'da Sun'un kurduğu askerî hükümet Nisan 1918'de Sun Yat-sen'in fiilen iktidardan uzaklaştırılmasıyla yeniden oluşturulmuştu. O da Şangay'a taşınarak devrimci siyasi hareketini ülke çapında kurmanın yolları üzerine yoğunlaşmıştı. Herhangi bir otoritesi kalmadığından bütün enerjisini bir gün iktidarı ele geçirecek bir örgütün inşasına harcıyordu. Ayrıca bu dönemde en önemli iki eserini kaleme aldı: Bunlardan biri *Politik Otobiyografi* [*Sun Wen xuesho* – Sun Wen Sun Yat-sen'in resmî adlarından biriydi], diğeri askerî fetihle başlayıp siyasi vesayetle (Çin'i demokrasiye hazırlamak için merhametli bir diktatörlük) devam edecek ve sonunda anayasal bir

17 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 13-19.

18 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 40-3.

yönetime geçecek üç aşamalı bir devrim planını oluşturduğu *Devrimci Strateji*'ydi [*Geming fanglue*].[19] 1921'de Sun, 1926'da savaş ağalarına karşı yapılacak Kuzey Seferi'nin habercisi olan bir askerî sefer düzenledi. Bu sefer bazı kilit öneme sahip şehirlerin ele geçirilmesini sağlasa da Sun ile Guangxi ve Guangdong'un savaş ağası Chen Xionming arasında neredeyse Sun'un hayatına mal olacak olan bir anlaşmazlık nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Sun Şangay'a döndü, karargâhını Guangzhou'ya taşımaya karar verdi. Destekçisi olan savaş ağalarının ordularını gönderip Ocak 1923'te Chen Xiogming'i alt etmeyi başardı ve böylece 21 Şubat'ta Guangzhou'ya zaferle döndü. Sun'un Büyük Mareşal, *Da yuanshi* olmasıyla askerî yönetim yeniden kuruldu. Bu Çincede Başkomutan'ın karşılığıdır, halefi Chiang Kai-shek de genelde bu unvanla anılmıştır. Aslında Sun Yat-sen'i tarif etmek için kullanıldığı ise neredeyse unutulmuştur.[20]

1922 sonbaharında milliyetçi partilerin yeniden örgütlenmesi için bir komite oluşturuldu ve Hu Hanmin ile Wang Jingwei 16 Aralık'ta Sun tarafından onaylanacak olan bir manifesto kaleme aldılar. Manifesto, 1913'teki İkinci Devrim'in başarısızlığa uğramasının ardından Sun Yat-sen'in Japonya'da sürgünde bulunan destekçilerinin kullandığı Çin Devrimci Partisi adının Çin Guomindangı olarak değiştirildiğini duyuruyordu. Ayrıca politik temelinin bugün Sun'un Halkın Üç İlkesi [*San min zhuyi*] olarak bilinen, ulusal self-determinasyon, halkın hakları ve halkın dirliği ilkelerinin değişik biçimine dayandırılacağı ifade ediliyordu.

Sun, 30 Aralık 1922'de resmen kurulmuş olan ve gelişmekte olan ülkelerdeki komünist olmayan milliyetçi partilere yakın duran Sovyetler Birliği'nin, yani Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) desteğinin peşindeydi. Daha Şangay'dayken Komintern temsilcisi Adolf Joffe'yle görüşmeler yapmıştı. 26 Ocak 1923'te ikisi arasında, SSCB'nin Çin'in birliğinin kurulmasına yardım etmeyi kabul ettiği ve iki tarafın da ortak görüşü olan Çin'in henüz komünist bir yönetime hazır olmadığı fikrini kayda geçirdikleri bir anlaşmanın yapıldığı duyuruldu. SSCB ayrıca Çarlık Rusya'sının Çin'de sahip olduğu imtiyazlardan vazgeçmeyi ve biraz *fait accompli* olsa da Moğolistan'ın bağımsızlığını desteklememeyi de kabul ediyordu. Sun himayesi altında tuttuğu Chiang Kai-shek'i [Jiang Jieshi] 1923 yazında Moskova'ya gönderdi. Ağır hasta olan Lenin'le görüşemedi, ama Leon Trotsky ile tanışma fırsatını buldu. Trotsky'nin eseri olan Sovyet ordu sisteminin organizasyonundan ve Sovyet Komünist Partisi'nin disiplininden çok etkilenmişti. İdeolojisine değil ama yöntemlerine duydukları hayranlıkla Sun ve Chiang SBKP'nin örgüt yapısını kullanarak Guomindang'ı yeniden canlandırmaya karar verdiler.

19 Hsu, *Sun Yat-sen: His Political and Social Ideals, A Source Book*, s. 44-82.

20 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 425-8.

Komintern temsilcisi Michael Borodin Guomindang'ın yeni Merkez Yürütme Kurulu'na danışmanlık yapmak için Guangzhou'ya gönderildi.[21]

Yeniden inşa edilen Guomindang'ın kuruluş kongresi 20-30 Ocak 1924'te Guangdong'da yapıldı. Her eyalet altı delege tarafından temsil ediliyordu, fakat bunların sadece üçü eyalet tarafından seçilmişti: Diğer üçü ise Sun Yat-sen tarafından tayin edilmişti. Sun açılış konuşmasında GMD'nin görevinin sadece idareyi kurmayı üstlenmenin ötesinde ulusun yeniden inşası olduğunun altını çizdi. Bazı delegelerin muhalefet etmesine rağmen ÇKP üyelerinin GMD'ye katılmalarına izin verildi. Li Dazhao GMD'ye üye olmak isteyen ÇKP üyelerinin partiyi ele geçirebilecek bir hizip olmaktan ziyade partiye bireysel olarak katılacaklarını açıkladı. Yeni partiye Sovyetler'in desteği Sovyet büyükelçisi Karakhan'ın gönderdiği bir telgrafla duyuruluyordu, ancak Çin-Sovyet işbirliği kutlamaları Lenin'in ölüm haberiyle kesintiye uğradı. Lenin'e birkaç kez inme inmiş, Moskova dışında *dacha*'sındayken (memleketindeyken) de dördüncü ve ölümcül olanı gelmişti. Ölümüyle SSCB'de başlıca rakiplerin Stalin ve Trotsky olduğu bir iktidar mücadelesi başladı. Stalin'in büyük zaferinin yalnız Sovyetler Birliği'nin tarihinin akışı için değil aynı zamanda Çin Devrimi'nin geleceği için de ciddi sonuçları oldu. ÇKP ile GMD arasındaki anlaşma iki partinin de tarihçesinde 1923'ten 1927'ye kadar sürecek Birinci Birleşik Cephe'nin başlangıcı olarak yer aldı.

Guomindang'ın siyasi pozisyonu 30 Ocak 1924'te partinin Ulusal Kongre'sinde kabul edilen Manifesto ile halka duyuruldu. Bu manifesto bizzat Sun Yat-sen tarafından hazırlanmıştı ve esas olarak 1923 Manifestosu'nun genişletilmiş haliydi ve üç bölümden oluşuyordu:

Bölüm 1, *Çin'in Mevcut Durumu*, 1894'ten başlayıp 1911 Devrimi'ne ve Yuan Shikai'nin rolüne yoğunlaşarak Çin'deki mevcut siyasi durumun tarihsel değerlendirmesiyle başlıyordu. Sonra da Çin'in yaşadığı sorunların çözümü için anayasacıların, federalistlerin ve uluslararası bir barış konferansı toplayıp hükümetin işadamlarına devredilmesini isteyen pasifistlerin önerilerini tahlil ediyordu.

Bölüm 2, *Guomindang'ın İlkeleri,* Sun'un Ulusal Self-determinasyon, (genelde demokrasi olarak çevrilen ama ancak sınırlı olarak demokratik olan) Halkın Hakları ve (bazen sosyalizm olarak çevrilen ama aslında sosyalizmle ilgisi olmayan) Halkın Dirliği şeklindeki üç ilkesini özetliyordu. Zamanla bu üç ilke Çin milliyetçiliğinin temel ideolojik ilkeleri olarak yüceltilmiştir.

21 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 440-4.

Bölüm 3, *Guomindang Platformu*, GMD'nin iç ve dış politikaları ve bunların uygulanması için kullanılacak yöntemler hakkında ayrıntılara yer veriyordu. Son bölüm, Sun'un birkaç yılıdır geliştirdiği (i) askerî diktatörlük, (ii) politik vesayet (ya da rehberlik), (iii) anayasal hükümet şeklindeki aşamalardan geçerek demokratik bir sisteme doğru gelişimi canlandırıyordu. Sun, Çin halkını demokrasi için hemen hazır görmediğini açıkça ortaya koyuyordu: Bu ancak çalışmayla ve eğitimle mümkün olabilirdi. Guomindang Deklarasyonu'nda sözü edilen politikaların hemen hepsi tek bir adama, Sun Yat-sen'e aitti.[22]

Washington Konferansı

Bu yurtiçi politik gelişmeler Birinci Dünya Savaşı'nın ardından "büyük güçler"in Asya politikalarını bir sonuca ulaştırma maksadıyla topladıkları iki önemli uluslararası konferansın ardından yaşanmıştı.

Washington Konferansı ABD'de Washington D.C.'de Kasım 1921 ile Şubat 1922 arasında toplandı. Mançu divanının son yıllarında Çin'de olan, Mançulara karşı tepkisel değilse de karamsar bir tarihçi olan J.O.P. Bland'a göre:

> Washington Konferansı'nın anlamı iki boyutluydu. İlk olarak Amerikan ulusunun dünya siyasetinde üstünlüğü konusundaki bilincinin görünürdeki işareti sözkonusuydu; ikinci olarak ise büyük güçlerin yeni bir işbirliği, İngiliz-Japon ittifakının yerine, Amerikalıların inisiyatifi altında Çin'e müdahale etmeme ve arabuluculuk politikaları geliyordu.[23]

Konferans fikri Amerikan dış politika uzmanlarının Doğu Asya'da Batılıları ilgilendiren iki yakıcı sorun olan Shandong meselesinin gelecekte dallanıp budaklanması olasılığı ve İngiliz-Japon ittifakının yenilenmesi ile ilgili endişelerinin sonucu doğmuştu. 8 Temmuz 1921'de Başkan Warren G. Harding Dışişleri Bakanlığı'ndan silahlanmanın sınırlandırılması ve Uzakdoğu'nun sorunlarıyla ilgili konferansa katılmak isteyip istemedikleri hakkında Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Japonya hükümetlerinin ağızlarını aramalarını istedi. Olumlu cevap alınması üzerine, 11 Ağustos'ta "11 Kasım 1921 tarihinde Washington'da yapılacak Pasifik ve Uzakdoğu sorunlarıyla ilişkili olarak Silahlanmanın Sınırlandırılması konulu konferansa katılım için" davetiyeler hazırlandı. "Pasifik ve Uzakdoğu sorunlarına olan ilgileri nedeniyle"

---

22 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 624-35; Hsu, *Sun Yat-sen: His Political and Social Ideals, A Source Book*, s. 119-41. Çince *xuanyan* sözcüğü her iki dokümanın da başlığında yer alır. Hsu 1923 tercümesinde başlığı "Manifesto", 1924 tercümesinde ise "Deklarasyon" olarak çevirmiş.

23 J.O.P. Bland, *China: The Pity of It*, Heinemann, Londra, 1932, s. 8.

ayrıca Belçika, Çin, Hollanda ve Portekiz de davet edildi. Japonya'nın ilk bölüme katılıp Çin'in sonradan işin içine katılmasıyla aslında komünist olmayan büyük güçlerin Doğu Asya'ya yaklaşımları açığa çıkmış oluyordu.

Konferansın açılış töreni 12 Kasım'da Washington'da Memorial Continental Hall'da yapıldı. Bu planlanan tarihin bir gün sonrasıydı ve gecikme sayesinde delegeler Ateşkes Günü'nde konferansın Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1919 Versailles Antlaşması'nın çözümsüz bıraktığı ya da daha da kötüleştirdiği sorunlar hakkında toplandığını hatırlatacak olan, Virginia'daki Arlington Ulusal Mezarlığı'nda Meçhul Asker'in gömülmesi törenine katılmak için zaman buldular. Konferans bütün üyelerin katılımıyla ve uzman komitelerinin toplanmasıyla 6 Şubat 1922'ye kadar devam etti. Çin, ABD büyükelçisi Dr. Sao-Ke Alfred Sze, Birleşik Krallık büyükelçisi Dr. V.K. Wellington Koo, yüksek mahkeme başkanı Wang Zhonghui ve Wu Zhaozhou ile temsil edilirken onlara 130'u aşkın danışman, tercüman, çevirmen ve diğer teknik uzmanlar eşlik etti.[24]

Amerikalı müzakereciler için öncelik "derin endişeyle" ve "çıkarlarımız açısından ciddi anlamda sakıncalı" diye izledikleri 1902 İngiliz-Japon ittifakındaydı. Bu ittifakın, basitçe bütün ülkelerin özellikle Çin'le ticari ve diplomatik ilişkiler kurma konusunda eşit haklara sahip olması olarak nitelenebilecek olan Amerikan "açık kapı" politikasının altını oyduğunu kastediyorlardı:

> Bu nedenle, Amerikan Delegasyonu'nu tatmin edebilecek en önemli şey İngiliz-Japon Ortaklığı'na son verecek bir anlaşmanın yolunun bulunmasıydı. Pasifik bölgesinde barışı sağlama yolunda liberal düşüncenin engellenmemiş nüfuzunu garanti altına almak için daha büyük bir adım atılamazdı.[25]

İttifakın yerini 13 Aralık 1921'de ABD, Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Japonya tarafından imzalanan Dörtlü Güç Antlaşması aldı. Amerikan delegelerinden Senatör Henry Cabot Lodge antlaşmanın dört büyük gücün Pasifik'te "adalardaki mülkleri ve dominyonları" üzerindeki herhangi bir anlaşmazlığı karşılıklı anlaşmayla çözeceği ve güç kullanımına yer olmadığı anlamına geldiğini belirtiyordu. Karafuto (Güney Sahalin), Tayvan ve Pescadores adaları antlaşmaya dâhil edilmiş olsa da Japonya'nın daha önce antlaşmaya konu edilmeyen diğer önemli adalarının durumunu belirlemek üze-

24 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 848-51. Birleşik Devletler'in 29. Başkanı olan ve 1921-23 arasında görev yapan Warren Gamaliel Harding (1865-1923), 2 Ağustos 1923'te başkanlığının sürdüğü sırada öldü. [The Department of State] Dışişleri Bakanlığı'nın dengidir. 1905'te tasarlanan Memorial Continental Hall elitist, muhafazakâr ve vatansever bir organizasyon olan The Daughters of the American Revolution'a [Amerkian Devrimi'nin Kızları] ait bir tesisin merkezidir.

25 MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings*, s. 855.

re 6 Şubat 1922'de bir ilave antlaşmanın imzalanması uygun görüldü.[26] Ancak Shandong Çin'i ilgilendiren en önemli problemdi ve Çinli ve Japon delegeler Washington Konferansı'nın sunduğu fırsatı değerlendirip 4 Şubat 1922'de bir antlaşma imzaladılar. Japonya altı ay içinde Jiazhou ve çevresini Çin'e geri vermeyi, askerlerini geri çekmeyi ve Qingdao-Jinan demiryolunu 53.000.000 altın mark karşılığı Çin'e vermeyi kabul ediyordu. Büyük Britanya da aynı sıralarda Weihai'deki imtiyazlarını Çin'e geri vereceğini ilan etti. Weihai (ayrıca Weihaiwei olarak da bilinir) Shandong'un kuzey kıyısında yer alır ve Çin'in güneyinde konuşlanan İngiliz savaş gemileri için yazın iyi bir demirleme yeri olarak iş görürdü.[27]

Washington Konferansı, Çin'in toprak bütünlüğünü garanti altına alan ve Shandong'un Japonlar tarafından işgal edilmiş olan bölümlerinin Çin'e iadesiyle ilgili bir anlaşmayı da içeren Dokuz Güç Paktı'nın imzalanması ile sona erdi. Ayrıca Çin'le ilişkiler için açık kapı politikası öneriliyordu. Öte yandan, büyük güçlerin donanma gemilerinin oranını belirleyen ve savaş gemilerinin sayısını ve büyüklüğünü sınırlayan Washington Deniz Gücünü Sınırlama Antlaşması üzerinde mutabakata varıldı. Bu antlaşmada kabul edilen ilkeler Japon muhalefeti nedeniyle büyük ölçüde uygulanamaz durumdaydı ve sözkonusu hükümler uygulamada Japonlar tarafından gözardı ediliyordu, nihayet 1934'te Tokyo'da sağcı bir hükümet tarafından reddedildi.

Uzakdoğu'nun Yoksulları Konferansı

Uzakdoğu'nun Yoksulları Konferansı 21 Ocak-2 Şubat 1922'de Moskova'da, Washington Konferansı'na çağrılmayan Sovyetler Birliği tarafından bu konferansa yanıt olarak toplandı. Batı, Ekim Devrimi'yle sonuçlanan iç savaşa başarısız müttefik müdahalesi girişiminden bu yana SSCB'ye karşı izolasyon ve gözardı etme politikası izliyordu. Washington Konferansı'nı toplama teklifi Üçüncü Komintern Kongresi'nin toplandığı sıralarda yapılmıştı ve Komintern buna karşı acilen Uzakdoğu devrimcilerinin kendi konferansını toplamasını kararlaştırmıştı. Irkutsk'ta bir ön toplantı yapıldı, ancak asıl konferans 21 Ocak-1 Şubat arası Moskova'da toplandı, kapanış oturumu ise

26 *Pacific and Far Eastern Questions, Being the Second Part of the Report of the American Delegation Submitted to the President, February 9, 1922 by the American Delegates, the Honorable Messrs Charles B. Hughes, Henry Cahot Lodge, Oscar W. Underwood, Elihu Root*, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 854-8. Charles Evans Hughes devlet bakanı, Henry Cabot Lodge (1850-1924) (20. yüzyılda Amerikan senatörü ve diplomatı olan Henry Cabot Lodge Jr.'ın büyükbabası) Cumhuriyetçi Parti'nin muhafazakâr kanadının lideri ve diğer delegeler de ABD senatörleriydi.

27 *Pacific and Far Eastern Questions*, MacNair, *Modern Chinese History Selected Readings* içinde, s. 858-62.

2 Şubat'ta Petrograd Sovyet'inin katılımıyla Petrograd'daki (St. Petersburg) Uritzky Sarayı'nda yapıldı. Konferans'ın ilk oturumunu yöneten ve kapanış konuşmasını yapan Grigoriy Zinovyev raporunda Komintern'in Washington Konferansı'na yaklaşımını özetliyor ve "bu emperyalist soyguncuların yıllardır kanını emdikleri halkları daha rahat baskı altına almak amacıyla kendi aralarında bir ateşkes yaptıklarını" ileri sürerek Dörtlü Güç Antlaşması'nın yapıldığı 10 Aralık 1921 tarihinin "insanlık tarihindeki en kara günlerden biri" olduğu sonucuna varıyordu.[28]

Çin, Kore, Japonya ve Moğolistan'dan gelen konuşmacılar sırasıyla kendi ülkelerinde yaşanan durumları aktardılar ve Konferans Zinovyev'in raporunu destekleyen bir kararla sona erdi; "Washington'un dört soyguncusunun emperyalist tertibi" lanetlendi ve beklendiği gibi, bölgenin sorunlarına tek çözüm olarak "Uzakdoğu işçilerinin Komünist Enternasyonal bayrağı altında bozulmaz birliği" için çağrı yapıldı. Çin Komünist Partisi de bir heyet göndermişti, ayrıca Guomindang temsilcisi Zhang Quibai'nin de katıldığı söylenmekte, ancak Çin'den gelen 39 delegenin yaşı, sosyal mevkii, eğitimi ve parti üyeliği bilgileri dikkatlice incelendiğinde Guomindang'dan herhangi bir temsilcinin katılmadığı görülmektedir.[29] Uzakdoğu'nun Yoksulları Kongresi söylem açısından üstün olsa da ekonomik ve askerî açıdan bakıldığında Washington Konferansı ve büyük güçlerle karşılaştırılması mümkün değildi.

28 Gregoriy Evseyevich Zinovyev, Lenin'in yakın bir işbirlikçisiyken daha sonra Troçki ile çatışmasında Stalin'in yanında yer aldı. Düzmece ve kötü şöhretli 1924 Mektubu'nun yazarı olmakla suçlandı.

29 *The First Congress of the Toilers of the Far East 1922*, Hammersmith Reprints of Scarce Documents, Hammersmith Books, Londra, orijinal basım, Petrograd, 1922, s. 24, 235, 239; Saich, *The Rise of Power of The Chinese Communist Party*, s. 11, 61, 95.

8

KUZEY SEFERİ VE BİRLEŞİK CEPHE (1923-1927)

1923-1927 arasındaki dönem Çin'de 20. yüzyılın üç ayaklanma ve dönüşüm döneminin ikincisidir; bugün Çin'de devrim olarak nitelenmese de tarihçiler tarafından devrimci bir dönem olarak görülür. Diğer iki dönem 1911 Devrimi ile Qing hanedanının tahttan uzaklaştırılması ve iç savaştaki zaferinin ardından 1949'da Çin Komünist Partisi'nin iktidara gelişidir. 1923-1927 arası dönem ayrıca ÇKP ile Guomindang arasındaki ilk işbirliği dönemini nitelemek üzere Birinci Birleşik Cephe olarak adlandırılır. Bu dönemde ÇKP ile GMD'nin, bölünmüş savaş ağaları sisteminin kaosunun yerine birleşik bir Çin Cumhuriyeti yaratmak üzere yaptıkları anlaşma sonucu düzenledikleri Kuzey Seferi'nde doruğa çıkan bir dizi askerî harekât da sözkonusu olur.

Sovyetler Birliği'nde 21 Ocak 1924'te Lenin'in ölümünün ardından Stalin ve Troçki'nin taraftarları arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesi, ÇKP ve GMD'nin faaliyetleri üzerinde de, muhtemelen olumsuz anlamda, etkili oldu. Sovyetler Birliği'nin Stalin dönemindeki politikaları Çin'de 1927'deki devrimin başarısızlığa uğramasında önemli bir etkendi: Bu, iki ülkenin komünist partileri arasındaki ilişkileri uzun dönem etkileyeceği gibi, 1960'larda iki komünist iktidar arasındaki dostça ilişkilerin bozulmasında önde gelen sebeplerden biri olacaktı. Bu dönemin tarihi ilgili tarafların destekçileri arasında hâlâ ciddi bir ihtilaf konusudur.

Huangpu (Whampoa) Askerî Akademisi

Birbirlerine rakip olmalarına rağmen Komintern'in paternalist kılavuzluğu altında işbirliğine zorlanan iki siyasi partinin kurulması büyük önem taşısa da 1924'te kurulan başka bir kurumun devrimci güçler için kısa vadede çok daha pratik sonuçları olacaktı. Huangpu Askerî Akademisi [*Huangpu junguan xuexiao* ya da *Huangpu junxiao*] yıllarca Sun Yat-sen'in en fazla öncelik verdiği konulardan biri olan bir birleşik devrim ordusunun önder kadrolarını eğitmek üzere tasarlanmıştı. Nihayet 3 Mayıs 1924'te Guangzhou şehrinin doğusunda, İnci Nehri Deltası'ndaki bir adada bulunan eski İmparatorluk Deniz Harp Akademisi'nin yerinde açıldı. Bolşeviklerin Savaş Komiseri Leon Troçki'nin eseri olan Kızıl Ordu'nun organizasyon ve eğitim metodlarını öğrenmek üzere bulunduğu Moskova'dan geri dönen Chiang Kai-shek yeni akademinin komutanlığına atandı. Chiang aynı zamanda Moskova'daki yetkililerle Çin'deki milliyetçi devrime silah desteği konusunda görüşmüştü.[1] Chiang Kai-shek 1956'da, yetmiş bir yaşındayken ve iç savaşta ÇKP'ye yenildikten sonra Sovyetler Birliği'ndeki ilk deneyimleri hakkında yazdı. Anılarında, kendisinin algıladığı biçimde Komintern'in Guomindang'a ihaneti yer alırken, Rusya'daki faaliyetlerine de ışık tutuluyordu. Komintern görevlisi Maring'le görüştükten sonra 16 Ağustos 1923'te Şangay'dan ayrılmış, 25 Ağustos'ta Dış Moğolistan sınırına yakın bir yerde, Rusya'yla Çin arasında yoğun bir geçiş noktası olan Manzhouli'den sınırı geçmiş ve 16 Eylül'de Moskova'ya varmıştı. Chiang ve diğer üç Guomindang üyesi Rusya'da üç ay geçirip siyasi ve askerî örgütlenme konularına yoğunlaştılar, Merkezî Parti Genel Merkezi'ne bir tur gerçekleştirip Komintern toplantılarına katıldılar, Moskova'daki Askerî Akademi'yi, Petrograd'daki (St. Petersburg) Donanma Akademisi'ni ve Kronstadt'taki filoyu ziyaret ettiler. Bolşeviklerin lideri Lenin çok hasta ve ölümün kıyısında olduğundan Chiang onunla görüşememişti; daha ziyade Troçki'yle görüşme fırsatı bulmuştu ve ondan "hem konuşmalarıyla hem de davranışlarıyla, içlerinde en samimi olanı" diye bahsetmişti.[2]

Sun Yat-sen açılış törenindeki konuşmasında askerî akademinin kuruluş gerekçesini şöyle açıklıyordu:

> Devrimci bir ordumuz olmadığından savaş ağaları Cumhuriyet'e hâkim oldular ve devrimin gelişmesini engellediler. Bu akademiyi açmaktaki amacımız bugünden itibaren yeniden bir devrimcilik görevi yaratmaktır ve bu aka-

1 Sun Yat-sen'in, Chiang'i Askerî Akademi'nin müdürü (*Lujun junguan xuexiao xiaozhang*) olarak atadığı, Sun Wen imzalı ve Cumhuriyet'in 13. yılının 2 Mayıs'ı tarihli emri *Da yuanshi ling*'in (Başkomutanın emri), orijinalinin bir kopyası için bkz. S.I. Hsiung, *The Life of Chiang Kai-shek*, Peter Davies, Londra, 1948, s. 174 karşısında.

2 Chiang Kai-shek, *A Summing Up at Seventy: Soviet Russia in China*, Harrap, Londra, 1957, s. 19-25.

deminin öğrencileri... gelecekteki Devrimci Ordu'nun iskeletini ve gövdesini oluşturacaktır.[3]

Öğrenciler fiziksel kapasiteleri ve ordu yaşantısına uygunluklarına bakılıp Guomindang ideolojisini kavrayış seviyeleri doğrultusunda seçilmişti. Akademi içinde statüsü ve yetkisi akademinin başkanıyla aynı seviyede olan bir Guomindang temsilcisi vardı ve akademide geleneksel askerî hiyerarşiye paralel olarak bir de parti örgütlenmesi vardı. Sovyetler Birliği'nde Kızıl Ordu sistemi temel alınarak oluşturulan bu komiserlik sistemi daha sonra Guomindang'ın Ulusal Devrimci Ordusu'nun tamamına ve zaman geldiğinde İşçilerin ve Köylülerin Kızıl Ordusu'na ve Çin Komünist Partisi'nin Halkın Özgürlüğü Ordusu'na uygulanacaktı. Başlangıçta hedef akademiye 300 öğrenci almaktı, ancak 3.000 başvuru gelince giriş sınavını geçen 500 kişinin alınmasına karar verildi. İlk tertip kısa bir eğitimin ardından mezun edildi ve sonra 400 kişi daha alındı. Chiang Kai-shek Mayıs 1924'te akademinin durumu ile ilgili yazdığı raporunda kaynakların yetersizliğinden ve eğitim amaçlı silah temin etmede yaşadıkları sıkıntıdan sözediyordu. Ama yine de Huangpu Akademisi çalışmaya devam etti ve ayrıca Guomindang'ın savaş ağalarına karşı Kuzey Seferi için Chiang'ın kurduğu Ulusal Devrimci Ordu'nun çekirdeği oldu.[4] Sovyetler Birliği'nin desteğinin hayati önemi vardı ve akademi

> Rus yardımlarıyla geçiniyor ve işliyor, kadrosu Rus askerî danışmanlarından oluşuyordu. Çok geçmeden bütün bu etkinliklerin tahsis edildiği Guomindang'ın gücünü göstermesiyle, Rus silahlarıyla yüklü gemiler bu yeni gücü destekleyen orduları tedarik etmek üzere Kanton [Guangzhou] limanına gelmeye başladı.[5]

Rusya'dan gelen, 8.000 tüfekten ve 4 milyon mermiden oluşan ilk savaş malzemesi sevkiyatı 7 Ocak 1924'te Huangpu'ya vardı.[6] Huangpu Akademisi'ndeki Rus eğitmenlerin başında sonradan Japonları Mançurya'da İkinci Dünya Savaşı'nda mağlup eden Sovyet Kızıl Ordusu'nun Uzakdoğu'daki kuvvetlerinin başkomutanı olacak olan ve o zamanlar Galen adını kullanan General Vassili Konstantinovich Bluecher vardı. Akademinin müfredatı için Troçki'nin Kızıl Ordu için kurduğu Komuta Akademisi model alındı ve daha

3 Chiang, *A Summing Up at Seventy*.

4 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s. 639-41; Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, cilt 3, s. 540. Genelde Kantonca telaffuzuna daha yakın bir biçimde Whampoa olarak bilinen Huangpu, Guangdong eyaletinde, Guangzhou'nun 10 mil doğusunda, Pearl Nehri Deltası'nda bir adadır. Şangay'daki Huangpu Nehri ile karıştırılmamalı.

5 Harold R. Isaacs, *The Tragedy of Chinese Revolution*, Stanford University Press, Stanford, 1961, s. 64.

6 F.F. Liu, *A Military History of Modern China: 1924-1949*, Princeton University Press, Princeton, 1956, s. 14-15.

çok yurtseverlik, sosyalizm, emperyalizm ve Ulusal Devrimci Ordu'nun rolünü içeren siyasi konularda eğitime ağırlık verildi.[7]

Sun ve Joffe arasında yapılan anlaşmanın ÇKP üyelerinin ferden GMD'ye katılmasını mümkün kılmasının sonucu, pek çok komünist eylemcinin Huangpu Akademisi'ne girdiğini söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Aslında ilk tertibin 80 kadarı ÇKP üyesiydi ve Siyaset Bölümü'nün başkanı, siyasi komiserliğin başındaki kişi, sonradan Çin Halk Cumhuriyeti'nin başbakanı olacak olan Zhou Enlai'ydi. Akademi, Komünist Parti'nin gelecekteki seçkinlerini toplamak ve eğitmek için ideal bir yerdi.[8] ÇKP ve Huangpu'nun mensupları arasında işbirliği olsa da ciddi bir ideolojik gerilim de vardı ve bazı GMD öğrencileri akademi içinde Marksist öğretiye karşı koymak için kurulan Sun Yat-sen topluluğuna katıldı.

Kuzey Seferi

Sun Yat-sen tarafından Çin'i tek bir cumhuriyetçi hükümet idaresine sokmak için uzun süredir planlanan Kuzey Seferi [*Beifa*] ya da Birlik için Kuzey Seferi [*Beifa tongyi*] 5 Eylül 1924'te Guangdong eyaletinin kuzeyinde ve Jiangxi sınırına yakın bir yerde bulunan Shaoguan'da toplanan bir konferansla resmen başlatıldı. Ulusal Devrimci Ordu fiilen hazır değildi ve Sun da bunun farkındaydı, ancak iki önemli konu kendisini sıkıştırıyordu. Birincisi, Jiangsu ve Zhejiang savaş ağalarının orduları arasında 1 Eylül'de husumet çıkmıştı ve ayrıca Fengtian ile Zhili ordularının da savaşın eşiğinde oldukları görülüyordu. İkincisi, Guangdong halkının eyalete yerleştirdiği askerî birliklerin varlığının yarattığı külfete duyduğu kızgınlık nedeniyle Sun'un Guangzhou'daki konumu da tehlikedeydi. Fiyatlar başını almış gitmiş, ortalığı yolsuzluk kaplamıştı, askerlerin disiplinsiz davranışları da cabasıydı. Sun izlemesi gereken tek yolun kuzeye doğru gidip buradaki savaş ağalarıyla savaşmak olduğuna karar verdi. Bu bir yandan, birleşik Çin hayalini gerçekleştirmenin bir evresi olabilirdi; diğer yandan ise Guangzhou halkına bağımsız bir bölgesel hükümet kurulmasını ve ordusunu desteklemek için koyduğu bazı ağır vergileri kaldırmayı vaat edebilirdi.[9]

---

7 Hollington K. Tong, *Chiang Kai-shek: Soldier and Statesman*, China Publishing Company, Şangay, 1937, s. 77-8; Richard B. Landis, "Training and Indoctrination at the Whampoa Academy", F. Gilbert Chand ve Thomas H. Etzold, *China in the 1920s: Nationalism and Revolution* içinde, New Viewpoints, New York, 1976; Jane L. Price, *Cadres, Commanders and Commissars: The Training of the Chinese Communist Leadership, 1920-1945*, Dawson, Folkestone, 1976, s. 53-72; Jiang Weiguo (der.), *Beifa tongyi*, cilt 1, Liming wenhua shiye gongsi, Taipei, 1981, s. 133-9.

8 Dick Wilson, *Chou: The Story of Chou Enlai 1898-1976*, Hutchinson, Londra, 1984, s. 73-6.

9 Li, *Zhongguo jin bainian zhengzhi shi*, s.462-4.

Savaş ağalarının aralarında karmaşık bir ilişki vardı, kontrolleri altındaki toprakların alanı yıldan yıla, bazen de aydan aya değişirdi, ancak Kuzey Seferi'nin arifesindeki durumun resmi, milliyetçi orduların önünde duran görevin göstergesi niteliğindeydi. Zhili'deki Feng Yuxiang grubu kuzey ve kuzeybatı bölgelerinin çoğunun yönetimini elinde bulunduruyordu ve 23 Ekim 1924'te Pekin'i aldıktan sonra ordusuna Çin Cumhuriyeti Ulusal Ordusu'nun 1. Ordusu [*Zhonghua minguo guominjun*] adını verdi, yardımcıları Hu Jingyi ile Sun Yue de 2. ve 3. Orduların komutanları oldular. Feng askerlerine son Mançu imparatoru Puyi'yi 1912'de yapılan bir anlaşma gereği oturduğu İmparatorluk Sarayı'ndan atmayı emretti, bunun üzerine Puyi Tianjin'e kaçtı. Feng aynı zamanda eski Zhili savaş ağası Wu Peeifu'yu ve varlığı sadece unvandan ibaret olan, Çin'in güçsüz başkanı Cao Kun'u da yerinden etti. Ordusuna koyduğu isim ve eski Qing başkentini ele geçirmesi Feng'in yalnızca bölgesel iktidardan ziyade ulusal iktidarın peşinde olduğunun göstergesiydi. Pekin ve Kuzey Çin halkına ve ayrıca ulusun tamamına barış konferansına ve militaristlerin iktidarına son vermeye çağrı yaptığı bildiriler hazırladı ve Guomindang'la ittifak kurmaya hazırlandığı izlenimi uyandırdı.

Feng Yuxiang'ın kuzey ve kuzeydoğudaki esas rakipleri Mançuryalı savaş ağası Zhang Zuolin yönetimi altındaki Fengtian kliğinin kuvvetleriydi. Fengtian orduları Mançurya ile Shandong'un tamamını ve eski Ming başkenti Nanjing dâhil olmak üzere Zhejiang, Anhui ve Jiangsu'nun büyük bölümünü kontrol altında tutuyorlardı. 1925'in başlarında Pekin'i Feng Yuxiang'ın elinden aldılar. Yan Xishan Shanxi eyaletini bağımsız olarak yönetti ve daha büyük savaş ağası gruplarını birbirine düşürdü. Wu Peifu yönetimindeki Zhili güçleri ise, Wu'nun Hankou'daki üssünden Hubei'nin büyük kısmını kontrol altında tutuyordu. Ekim 1925'te başka bir Zhili savaş ağası olan Sun Chuanfang Zhejiang, Fujian, Anhui Jiangxi ve Jiangsu'ya hâkim oldu. Sichuan herhangi bir savaş ağasının tek başına yönetimi altında değildi; güneybatıdaki Yunnan, Tang Jiyao'nun denetimindeydi; Hunan'ı ise Zhao Hengti yönetiyordu. Guangdong ve Guangxi, başka bir savaş ağası ordusu tarafından kolayca alınabilecekken, Guomindang güçlerinin kontrolü altındaydı. Bugünden geriye bakıldığında, yalnız ideolojilerinin, ulusal perspektiflerinin ve niyetlerinin onları zamanın diğer bölgesel güçlerinden farklı kıldığı görülür.[10]

Sun Yat-sen 12 Mart 1925'te henüz daha 58 yaşındayken Pekin'de öldü; 20 Ağustos'ta ise Huangpu Akademisi'nin yöneticisi, çiçeği burnunda Ulusal Hükümet'in maliye bakanı ve Sovyet-Guomindang işbirliğinin önde gelen

10 Edward L. Dreyer, *China at War 1901-1949*, Longman, New York, 1995, s. 112-16; Ch'i Hsi-sheng, *Warlord Politics in China 1916-1928*, Stanford University Press, Stanford, 1976; James Sheridan, *Chinese Warlord: The Career of Feng Yuxiang*, Stanford University Press, Stanford, 1966, s. 133-7.

mimarlarından olan Liao Zhingkai suikasta kurban gitti. Chiang Kai-shek ve diğer komünist olmayan idareciler için güçlerini artırmak üzere izleyecekleri yol belliydi. 20 Mart'ta Chiang Guangzhou'ya giden *Zhongshang* gambotunun zaptedilmesini ve ÇKP üyesi olan ve belki de şehre gitmesi Sovyet danışmanlar tarafından emredilmiş olan kaptanının tutuklanmasını emretti. Chiang aynı zamanda bazı ÇKP siyasi komiserlerini ve Rus danışmanları da tutuklattı, ÇKP'nin denetimindeki İşçilerin Muhafızları isimli milis gücünü silahsızlandırıp zararsız hale getirdi. Genellikle "*Zhongshang* olayı" ya da Guangzhou Darbesi diye anılan olaylar sırasında Chiang Kai-shek, Huangpu Akademisi'nin denetimini ele geçirmiş ve böylece Guomindang içinde kendi gücünü pekiştirmişti. Sovyet danışmanlar ise bu darbeyi kabullenip bu sefer Chiang'ı desteklediler.

Huangpu'da eğitim görmüş subaylardan oluşan bir çekirdek etrafında oluşturulan Ulusal Devrimci Ordu (UDO) [*Guomin geming jun*], 1924 ile 1926 arasında hızla büyüdü; öteki bölgesel güçlerin ve özellikle 1926 Şubatı'nda Guangxi Ordusu'nun da katılımıyla daha da güçlendi. Nisan ve Mayıs'ta UDO, Shandong'daki hasmı Wu Peifu'ya bağlı güçler tarafından saldırıya uğrayan Hunanlı savaş ağası Tang Shenzhi'yi desteklemek üzere kuzeye doğru ilerledi. 9 Haziran'da Chiang Kai-shek genişletilmiş UDO güçlerinin başkomutanı oldu ve 1 Temmuz'da, Guangzhou'da ulusal hükümetin Sun Yat-sen tarafından kuruluşunun birinci yıldönümünü kutlamak üzere yapılan bir toplantıda Kuzey Seferi için Seferberlik Emri'ni açıkladı. Guomindang önderliği Sun'un belirlemiş olduğu ilkelere bağlılık andı içti ve partinin Askerî Konsey başkanı Chiang emri yüksek sesle okudu:

> Ordumuz sabık başkomutanımızın iradesini yaşatmaktadır ve onun devrimci tasarılarını gerçekleştirmeyi ümit etmektedir. Halkın refahını korumak için bütün savaş ağalarının iktidarına son vermeli ve gerici iktidarı ortadan kaldırmalıyız, böylece Üç Halkın İlkesini uygulayabiliriz ve Ulusal Devrim'i tamamlayabiliriz. Şimdi, önce Hunan'ı, sonra Wuhan'ı almak için güçlerimizi birleştiriyoruz; Çin'i birleştirmek ve halkımızın yaralarını sarmak için müttefikimizle [Ulusal Ordu, *Guominjun*] birleşmek için uğraşacağız.[11]

Strateji açık ve kesindi: Kuzey Seferi Sun Yat-sen'in vizyonunun devamı olarak meşrulaştırılacaktı.

UDO 1 Temmuz'da eyalet başkenti Changsha'yı alıp Hunan içlerine doğru yürüdü, ardından 6 ve 7 Eylül'de Yangzi Nehri kenarındaki Hanyang'ı ve

11 Donald A. Jordan, *The Northern Expedition: China's National Revolution of 1926-8*, University Press of Hawaii, Honolulu, 1976, s. 63-4. Jordan bu kitapta, Taibei'deki Ulusal Askerî Müze'de bulunan bir belgeye gönderme yapar. Metinde geçen *Guominjun* Ulusal Ordusu, savaş ağası Feng Yuxiang'ın 23 Ekim 1924'te Pekin'i işgal ettikten sonra birliklerine verdiği isimdi.

Hankou'yu ele geçirip Hubei içlerine doğru ilerledi. Surlarla çevrili Wuchang şehri ve içinde büyükçe bir yabancı misyoner topluluğunun bulunduğu Wuhan bölgesinin üçüncü kısmı 10 Ekim'e kadar kuşatma altında kaldı. Diğer birlikler de 5 Kasım'da Jiangxi eyaletindeki Jiujiang Antlaşma Limanı'nın ve 8 Kasım'da da eyalet başkenti Nanchang'ın kontrolünü ele geçirdiler.[12] 1926 sonu itibarıyla UDO Hunan, Hubei, Jiangxi ve Fujian'daki önde gelen şehir ve kasabaların tümünü ele geçirmişti, Orta Çin'in Yangzi Nehri'nin güneyindeki kısmının da hemen hemen tamamını kontrol ediyordu. UDO'nun zaten bağlaşıkları olan Guangxi ve Guizhou eyaletleriyle Guandong'un orijinal merkezi buna katılırsa, Guangzhou'daki Ulusal Hükümet'in egemenliği altında yaklaşık 170 milyonluk bir nüfusun yaşadığı söylenebilir. UDO'nun denetimindeki topraklar 1927 baharında yapılan harekâtlarla, ordunun kuzeydoğuya doğru ilerleyip Zhejiang'daki Hangzhou, Anhui'deki Hefei ve en önemlisi Şubat ve Mart'ta Şangay ve Nanjing'i almasıyla sürekli genişledi. UDO'nun ilerleyişine karşı herhangi bir direnişin görülmemesi dikkat çekiciydi. Bu şüphesiz birbirleriyle savaşan kuzeyli savaş ağalarının anlaşamamazlıklarından ve askerî gücü koordine etmedeki acizliklerinden kaynaklanıyordu, ancak Kuzey Seferi'ne hem köylülerden hem de şehirlerde filizlenmekte olan işçi hareketinden gelen halk desteği ayrıca önemli bir rol oynamıştı.[13]

Çin İşçi Hareketi

Batı ve Japonya'nın 19. yüzyılda Çin'i sömürgeleştirerek yayılmalarının sonuçlarından biri, yalnız belli bölgelerde olduğu üzere, şehirleşmede ve sanayileşmede hızlı artıştı. Öncesinden yalnızca el sanatlarına dayalı olan alanlarda hızla modern bir sanayi sektörü gelişti. Bu sektör büyük ölçüde yabancı sermayenin yerlilerden ya da fakirleşen kırsal kesimden göç edenlerden temin ettiği ucuz iş gücüne sahip olduğu kuzeydoğuyla ve Anlaşma Limanları'yla sınırlıydı. Doğu kıyılarında ve Yangzi Nehri kıyısındaki şehirlerde ve kasabalarda bulunan limanlarda Batı'da uzun zamandan beri bilinen, Japonya'da da kurulu olan yeni tip fabrikalar kuruldu. Çalışma koşulları berbattı, işçilerle yöneticiler arasında sık sık anlaşmazlık çıkardı ve 1920'ler itibarıyla güçlü bir işçi sendikası geleneği ile grev ve işçi protestoları tarihi oluşmuştu bile.[14]

12 Jordan, *The Northern Expedition*, s. 67-82, 83-92; F.F. Liu, *Military History of Modern China*, s. 22-35.

13 Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco ve Jürgen Domes, *La Chine au XXe siècle: D'une revolution á l'autre 1895-1949*, Fayard, Paris, 1989, s. 153-5.

14 Bunların birçoğu ile Mao Zadong'un 1976'daki ölümünü izleyen yıllarda Çin'de yaşanan endüstriyel gelişmeler arasındaki benzerlik dikkat çekecek ve rahatsız edecek derecededir.

Daha Kasım 1916'da Tianjin'deki Fransız imtiyaz bölgesinde, Şangay'daki Jiangnan tersanelerinde ve Hunan'ın başkenti Changsha'daki sepetçilerle kâğıtçılar arasında bir grev dalgası yayılmaya başlamıştı. İşçi hareketi Dört Mayıs Hareketi'nin öğrenci ve aydın aktivizmine paralel olarak yıldan yıla gelişip ülke çapına yayıldı.[15] Bu grevlerden örgütlü bir işçi hareketi ile zanaatkâr ve işçi sendikası ağı gelişti. GMD işçi hareketi ile biraz ilişki kurmuş olsa da bu hareket aslında başlangıçta köylü sınıfını neredeyse yok sayıp şehirli çalışan sınıfın örgütlenmelerini yaratmaya ve desteklemeye odaklanmış olan ÇKP'nin hâkimiyetindeydi.

ÇKP ilk kongresinden sonraki iki yılda üç önemli grevde rol oynadı. Hong Kong Denizciler Sendikası işverenlerce reddedilen ücret artışlarının sağlanması için 13 Ocak 1922'de greve gitmişti. Sanayi alanında yaşanan sıkıntılar Şangay ve Shantou'ya da sıçramıştı ve Hong Kong'daki İngiliz sömürge yönetimi Denizciler Sendikası'nın dağıtılmasını ve grevin liderlerinin tutuklanmasını emretmişti. Bunun üzerine diğer sendikalar da sorunun içine girdiler ve 26 Şubat'ta bütün Hong Kong'da 120.000 işçinin katıldığı bir genel grev ilan edildi. 3 Mart günü yapılan bir eylemde İngiliz askerleri göstericilere ateş açıp yüzlercesini yaraladı ve dört göstericiyi öldürdü; 5 Mart'ta işverenlerin ücret artışını kabul etmeleri ve sendikaların gözaltındaki liderlerinin serbest bırakılmalarıyla grev sona erdirildi.

17 Eylül 1922'de Jiangxi eyaletindeki Anyuan kömür madenlerinde çalışan madenciler ücretlerinin iyileştirilmesi, daha iyi çalışma koşulları ve sendikalarının resmen tanınması için iş bıraktılar. Eyleme öncülük edenlerden biri de Liu Shaoqi'ydi (daha sonra Çin'in ilk komünist devlet başkanı olacaktır), ancak 1970'lere ait bir resimde bu eylemi geleneksel Çin bilimadamı cübbesi içinde yürüyen gayet şık Mao Zedong'un örgütlediği tasvir edilir. Madencilerin talepleri kabul edilmişti. 24-25 Ağustos'ta Pekin-Hankou demiryolunda 3.000'den fazla işçi greve gitti ve bazı imtiyaz bölgeleri işçiler tarafından korundu. Demiryolu işçileri Pekin-Hankou Genel Demiryolu Sendikası'nı kurmak üzere 2 Şubat 1923'te Henan'da bugün önemli bir aktarma merkezi olan Zhengzhou'da buluştuklarında savaş ağası Wu Peifu'nun yönetimine bağlı askerler ve polisler tarafından izlendiler ve liderleri yakalanıp tutuklandı. Bunun üzerine büyük bir işçi ayaklanması başladı, Wu Peifu'nun askerleri eylemcilerin çoğunu vurup öldürdü. Pekin'deki işçilerin ve öğrencilerin desteğine rağmen ayaklanma polis ve ordu tarafından bastırıldı.[16]

---

15 Beijing University, *Zhongguo jindaishi ziliao*, cilt 2, s. 323-35.

16 Ho Kan-chih, *A History of the Modern Chinese Revolution*, Foreign Language Press, Pekin, 1959, s. 51-7. 1927'den önce Çin'de sendikal hareketin en kapsamlı değerlendirmesi için bkz. Jean Chesneaux, *The Chinese Labour Movement, 1919-1927*, Stanford University Press, Stanford, 1968.

İşçilerin ayaklanması Otuz Mayıs Olayı'nın ardından daha da şiddetlendi. 30 Mayıs 1925'te öğrenciler ve işçiler ay başında Şangay'ın uluslararası yerleşim bölgesinde Japonlara ait bir fabrikada öldürülen ve yaralanan grevci işçileri anmak üzere bir tören düzenlemişlerdi. Bir İngiliz polis şefinin adamlarına eylemcilerin üzerine ateş açmayı emretmesi üzerine, en az 9, muhtemelen 12 kişi öldürüldü ve çok sayıda gösterici de ciddi şekilde yaralandı: Ayrıca pek çok gösterici de tutuklandı. Bu olayı bir grev, boykot ve gösteri dalgası izledi, genel grev çağrısı yapıldı. Guangzhou şehrinin Shamian adasında yapılan başka bir gösteride ise İngiliz polisi tarafından çok daha fazla eylemci öldürüldü. Grevler Pekin'e, Hankou'ya ve özellikle de İngiliz mallarının boykot edildiği Hong Kong ve Guangzhou'ya sıçradı. 10 Haziran'da Pekin'de Göksel Barış Kapısı'nın [*Tian'anmen*] önünde, şakır şakır yağan yağmurun altında toplanan 100.000'den fazla kişi Ulusal Hükümet'e İngiliz Elçiliği'ne karşı harekete geçmesi için taleplerini ilettiler. Eylem dikkatlice organize edilmişti, öğrenciler başı çekiyordu ve ayrıca,

> ortadaki platformda bulunan politikacıları çevreleyen tüccar, öğretmen, işçi, öğrenci ve gazeteci grupları bulunuyordu. Ticaret odası, gazeteciler derneği, bölgesel kulüpler, tüccar ve zanaatkâr cemiyetleri, dinî örgütler, Marksist çalışma grupları, işçi sendikaları gibi değişik alanlardan toplam 157 grup temsil ediliyordu.[17]

Bölgesel mağduriyetler milliyetçi öfkeyle birleşmiş, Tianjin ve Qingdao'daki tekstil işçileri, Şangay'daki pamuklu dokuma fabrikası işçileri, Anyuan'daki madenciler ve daha pek çoğu işlerini bırakıp sokaklara dökülmüşlerdi. Mayıs başında Tüm Çin İşçi Federasyonu Guangzhou'da toplandı ve 31 Mayıs'ta Şangay Genel Sendikalar Birliği kuruldu. Bütün bunlar, bölgesel eylemlere katılmış olan yüz binlerce işçinin görüşlerini yansıtacak ulusal kurumları oluşturma girişimleriydi. Otuz Mayıs Olayı'nın ardından Tianjin'de sendikal faaliyetler hızla arttı ve çoğu kırsal kesimden yeni gelmiş olan işçiler ÇKP'nin ailelerinin ya da hemşehri ağlarının içine girerek kurulmasına yardım ettiği örgütlenmelere meyleder oldular. "Küçük ama önemli bir aktivist grubu ÇKP'ye katılırken, çok sayıda fabrika işçisi sendikalarda aktif hale geldi."[18]

1926 sonbaharında Ulusal Devrimci Ordu Jiangxi içlerine doğru ilerlerken işçi ve öğrenci eylemleri eyaletin Eylül'de düşen başkenti Nanchang'ın ve Kasım'da alınan antlaşma limanı Jiujiang'ın ele geçirilmesini kolaylaştırdı.

---

17 David Strand, *Rickshaw Bei'jing: City People and Politics in the 1920s*, University of California Press, Berkeley, 1989, s. 182-91.

18 Gail Hershatter, *The Workers of Tianjin: 1900-1949*, Stanford University Press, Stanford, 1986, s. 212-20.

Güneyden gelen kuvvetlerin ulaşmasıyla Nanchang'da 73 meslek örgütünün Genel Birlik'i kuruldu. Yaklaşık 40.000 kişilik Genel Birlik'te matbaacılar ve telefon işçileri başı çekiyordu: Nanchang-Jiujiang hattındaki demiryolu işçileri de greve gittiler.[19] Jiangxi deneyiminde de UDO'nun geçtiği diğer eyaletlerde yaşananların aynısı oldu. Bir taraftan işçi hareketi Kuzey Seferi'ni destekledi ve geçişlerini kolaylaştırdı; diğer taraftan da UDO yeni meslek birliklerinin oluşumunu hızlandırdı ve şehirlerde yaşayanların önemli bölümünü radikalleştirdi. Sanayi kesimindeki protestolar yalnızca modern sektörlere özgü değildi: 1921 ve 1929 arasında Pekin, Şangay, Guangzhou, Hangzhou, Chahar ve Chongqing'de tüm alanlardan el sanatları işçilerinin yaptığı 540 greve dair kayıtlar vardır.[20] Jiangxi eyaletindeki porselen şehri Jingdezhen Kuzey Seferi'nin ardından gelişen işçi hareketinden derinden etkilendi. Nanchang Eylül 1926'da UDO kontrolü altına girdi, iki ay sonra da Jiujiang alındı, bu bölgedeki ilk sendika olan Genel Birlik kuruldu: Ertesi yıl Nanchang, Anyuan, Jiujiang ve Jingdezhen'de oluşmakta olan işçi örgütleri temel alınarak bir sendika federasyonu kurulması planları yapılıyordu.[21] Ayrıca yeni yeni komünist gruplar oluşuyordu ve bunların Fang Zhimin öncülüğünde olanı Jingdezhen'de 1929'da daha kaliteli gıdaya ulaşmak için yapılan bir greve katıldı.[22]

Şangay'da İsyan

Kuzey Seferi boyunca Guomindang'ın komünist ve komünist olmayan üyeleri arasındaki ilişki karmaşık ve genelde gergindi. Komünistler UDO komutanları için son derece faydalıydılar: Bölgesel yeraltı parti hücreleriyle ve sendikalarla kurdukları sıradışı ilişki ağı, ordudan daha fazlasını yapabildikleri ve orduya akıl kattıkları anlamına geliyordu. Ayrıca fabrika işçilerini ve halkı grevler ve gösteriler için örgütleyebiliyorlar, böylece savaş ağalarının yönetimlerini zayıflatıp onların kontrolündeki kasabaların ve şehirlerin milliyetçi güçlerin eline daha kolay geçmesini sağlıyorlardı. UDO kuzeye ilerledikçe bu grevler ve protestolar geçtikleri yerlerde de patlak veriyordu.

Ne var ki, iki tarafın da kendine ait gündemlerinin olduğu açıktı. Chiang Kai-shek komünistler için Sun Yat-sen'den daha az sempatikti, ama onların enerjisinden, örgüt yeteneklerinden ve bölgelerle ilgili bilgilerinden yarar-

19 Jean Chesneaux, *The Chinese Labour Movement, 1919-1927*, s. 322.

20 Peng Zeyi, *Zhongguo jindai shougongye shi ziliao*, cilt 2, s. 604.

21 Chesneaux, *The Chinese Labour Movement*, s. 322-28.

22 Michael Dillon, "Fang Zhimin, Jingdezhen and the Northeast Jiangxi Soviet", *Modern Asian Studies*, cilt 26, sayı 3, 1992, s. 569-89.

lanmayı beceriyordu. ÇKP üyelerinin çoğu Komintern tarafından GMD ile ittifak kurmaya zorlanmalarından memnun değildi, fakat Kuzey Seferi onlara da partiye ve ona bağlı sendikalara üye sağlamak için bulunmaz bir fırsat vermişti. GMD ile ÇKP'nin kısa vadedeki çıkarları örtüşüyor görünse de uzun vadede bir iktidar mücadelesi kaçınılmazdı. Bu huzursuz ittifakın sona ermesi an meselesiydi.

UDO 22 Mart 1927'de Şangay'a girdi. Herhangi bir direnişle karşılaşmadılar ve bir kurşun bile atmadan şehrin içinde ilerleme fırsatı buldular. Bu durum büyük ölçüde Tüm Çin Genel Sendikalar Birliği'nin UDO'nun desteğiyle genel grev ve gösteriler için yaptığı çağrıların ve Kuzey Seferi'nin varmasıyla bir işçi hükümetinin kurulmasını umuyor olmalarının sonucuydu. ÇKP tarafından aylarca örgütlenmiş olan genel grev 21 Mart'ta başladı ve Şangay UDO askerlerine kucak açtı. Chiang Kai-shek ÇKP'nin etkisinden ve örgütsel yeteneğinden yararlansa da giderek artan otoritelerinden ve şehirlerde sağladıkları destekten endişe duyar olmuştu ve komünistleri ve Birleşik Cephe'yi tasfiye etmeye karar verdi.

Tasfiye işareti 12 Nisan'da saat dörtte Chiang Kai-shek'in karargâhından gelen bir boru sesiydi, ardından Huangpu Nehri kıyısında Fransız imtiyaz bölgesine yakın Çinlilere ait bir bölge olup daha sonra 1937'de Japon bombardımanıyla yerle bir edilecek olan Nantao açıklarına demirlemiş bir gambotun siren sesleri geldi. Şangay yeraltı dünyasından Yeşil Çete ve Kızıl Çete'nin silahlı üyeleri *gong*–"grev" gözcüsü– olduklarını belirten beyaz pazubantlarıyla şehrin işçi bölgelerine girdiler, Komünist Parti'yle ilişkili ya da komünizm sempatizanı olması muhtemel sendika bürolarına saldırdılar. Görevliler ve grev gözcüleri görüldükleri yerde vuruldular ya da asılmak üzere götürüldüler. O sabah saldırılacak son bina, eşkıyaların zorla içeri girip direnişi bitiren UDO'nun düzenli birlikleri tarafından takviye edilmesine kadar 400'den fazla işçinin saatlerce direndiği Commercial Press'ti. Güncel kaynaklar ölü sayısını 400 ile 700 arasında gösterir, ancak çok daha fazlası yaralanmış ya da tutuklanmıştı ve yüzlercesi de karmaşa sırasında kaybolmuştu. Genel Birlik ve ÇKP örgütleri varlıklarını sürdürseler de yerli halkla olan ilişkileri kopmuş ve nüfuzları tamamen yok olmuştu. Chiang Kai-shek'in eski müttefiklerine karşı bu acımasız davranışına Şangay Darbesi, Şangay Katliamı ya da Beyaz Terör adı verilir.[23]

Chiang yine de tamamen kontrolü elde etmiş değildi: Aralık 1926'dan beri Wuhan, Chiang Kai-shek'in Guomindang'ına karşı bir sol muhalefet üssü olmuştu. Bu durum ÇKP'nin Guomindang'ın sol kanadıyla yani Chiang'a muhalif grupların liderleriyle işbirliğine devam etmesini isteyen Komintern'in Çin temsilcisi Mikhail Borodin'in stratejisi ile uyumluydu. Şangay Darbe-

23 Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution*, s. 156-74, 175-185.

si'nin ardından 17 Nisan 1927'de, ay başında Paris'ten dönen Wang Jingwei önderliğindeki Wuhan hükümeti Chiang'ı Guomingdang'dan uzaklaştırdıklarını ve bütün siyasi ve askerî makamlarını elinden aldıklarını duyurdu. Aslında bu, Wuhan hükümeti olayların akışını yönetebilecek bir konumda olmadığından anlamsız bir girişimdi: İflas etmiş, gücünü kaybetmişti ve ancak Hubei, Hunan ve Jiangxi gibi üç eyalette otorite sahibiydi; Chiang Kai-shek ise Çin'in en gelişmiş ve en zengin kesimlerini kontrol altında tutuyordu ve sanayicilerle yatırımcıların güvenini kazanmıştı. Ertesi gün ise Jiang Nanjing'de kendi ulusal hükümetini kurdu ve böylece Guomindang'ın iktidar yılları başlamış oldu. ÇKP Wuhan'daki etkinliklerini mümkün olduğu kadar uzun süre devam ettirdi, hatta Beşinci Kongre'sini de 27 Nisan-5 Mayıs arasında bu şehirde yaptı. ÇKP Genel Sekreteri Chen Duxiu kongre delegelerini Chiang Kai-shek'e karşı birleşik cephe halinde Wang Jingwei hükümetini desteklemeye devam etmeleri konusunda ikna etti. ÇKP 13 Temmuz'da Wuhan hükümetinden üyelerini geri çekti, fakat GMD ile işbirliğini sözde sürdürmeye devam etti. Birleşik cephede nihai kırılma GMD'nin 15 Temmuz'da GMD içindeki ÇKP üyelerinin Komünist Parti üyeliğinden vazgeçmelerini istemesiyle başladı. Bunun üzerine Komünist Parti ittifaktan bütünüyle çekildi.

Politik Merkezler, Politik Semboller

20. yüzyılın ilk çeyreğinde milliyetçi devrimin güçleri Çin'de ilerlerken, bazı kilit şehirlerde kimi geçici kimi kalıcı farklı rejimler kurulmaktaydı; bu şehirlerden bazıları siyasi kültürün belli biçimlerinin sembolleri oldular.

Mançu yönetiminin merkezi olarak Pekin eski rejimin sembolüydü. Muhafazakâr, yozlaşmış ve can çekişen bir şehir imajına sahipti, son imparator Pu Yi'nin 1924'e kadar İmparatorluk Sarayı'nda kalması da sadece bu imajın sağlamlaştırılmasına yaramıştı. Yine de 1421'den 1911'e kadar aralıksız Çin'in başkenti olduğu için gönülsüz de olsa saygı görmeye devam ediyordu ve Pekin'i ele geçirmek ayrıca savaş ağalarının ve milliyetçilerin en büyük emelleri arasındaydı.

Guomindang'ın iktidar üssü Guangzhou ise radikal, milliyetçi ve siyasi olarak aktif bir yerdi. Kuzeyin sert Mandarininden çok farklı, önemli bir dile ve kültüre sahip olan bir Kanton şehriydi. Batı'nın ticari ve diplomatik baskılarını diğer Çin şehirlerine göre daha erken yaşamıştı ve Güneydoğu Asya'da, ABD'de ve Avrupa'da bulunan Çin diasporasıyla yakın ilişkileri vardı. Şangay hariç, diğer şehirlere göre daha kozmopolit ve dış etkilere daha fazla açıktı.

Şangay, "şehri yabancı olarak tanımlayan Guomindang'ın ve komünistle-

rin reddettiği, farklı bir yerdi".[24] Aslında 1949'da nüfusun yarısını kırsal alana yayıp okulları ve fabrikaları iç bölgelerdeki eyaletlere taşıma konusunda ciddi öneriler olmuştu, ancak bu planlara yerli halk şiddetle karşı çıktı ve hiçbir zaman uygulanamadı. Bir *Haftalık Ekonomi* [*Jingji Zhoubao*] yazarı Şangay'ı "üretken olmayan bir şehir, asalak şehir, suç şehri, mülteci şehri, maceracıların cenneti" diye tarif ediyordu.[25] Şangay elbette ÇKP'nin 1921'de kurulduğu, 1927'de bozguna uğradığı şehirdi. Daha sonra 1960'ların Kültür Devrimi'nde radikal bir rol oynayacaktı ve 1980'lerin "reform ve açılma" döneminin çarpıcı ekonomik büyümesinin öncülerinden olacaktı.

Hubei eyaletinin başkenti olan Wuhan, Yangzi Nehri'nin orta bölümündedir ve iç bölgelerdeki Anlaşma Limanlarından biriydi. 1911'de Qing iktidarının çöküşünü başlatan Wuchang isyanının vuku bulduğu yerdi. Guomindang'ın sol kanadının ve Chiang Kai-shek'in GMD'yi ele geçirmesinin ardından Çin milliyetçilerinin daha ilerici unsurlarını desteklemek üzere Komintern'in son girişimlerinin üssü olarak, uzlaşmanın ve başarısızlığın sembolü olmuştu.

1368'de ilk Ming imparatorunun asıl başkenti olan Nanjing, imparator Yongle'nin başkenti 1421'de Pekin'e taşımasından beri Çin siyasi hayatında önemli bir rol oynamamıştı. Doğrudan Pekin'e bağlı bir imparatorluk şehri konumunu korudu, ancak siyasi yönden izole bir yerdi. 1928'de Chiang Kai-shek'in üssü, Guomindang egemenliğinin sembolü olacaktı, 1937'deki Nanjing Yağması'nın ardından ise Japon işgalcilerinin zulmünün simgesi olacaktı.

1920'lerde Çin'in Kırsal Bölgeleri

1920'lerin en önemli politik olayları şehirlerde meydana gelse de, neticede halkı sarsan hareketin kök saldığı yer, görünüşte uyku halinde, değişmeyen ve geri kalmış olan kırsal bölgelerdi. Yüzyıllarca Çin hanedanlarını yıkmayı başaran güç, köylü hareketi ve köylü isyanları olmuştu ve 20. yüzyılda da Çin'i kimin yöneteceği sorununu çözen bir kez daha köylü hareketi oldu. Birçok açıdan denilebilir ki, Çin'in kırsal alanı Çin'in ta kendisidir: 1920'ler-

24 Marie-Claire Bergère, "The Other China: Shanghai from 1919 to 1949", Christopher Howe (der.), *Shanghai: Revolution and Development in an Asian Metropolis* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, s. 3.

25 Richard Gaulton, "Political Mobilization in Shanghai, 1949-1951", Howe (der.), *Shanghai: Revolution and Development in an Asian Metropolis* içinde, s. 46-7. Şangay'ın ekonomik yapısını parçalamaya yönelik bu teklifler her ne kadar gülünç görünse de 1975'te Kamboçya başkenti Phnom Penh'in yönetimini ele geçirdiğinde, Khmer Rouge'un liderliğinde başkentin nüfusunun kırsal bölgeye dağıtılması gibi anti-kentsel politikalarla bir hayli ortak noktası vardır.

de ve 1930'larda Çin'in toplam nüfusu 450 milyon civarındayken bunun en az yüzde 75'i, 345 milyon kişi köylerde yaşıyor ve çalışıyordu.[26]

1920'lerde Çinli köylülerin yaşam biçimleri ve standartları epey farklılık göstermekteydi. Genel olarak angaryalı, mekanik aletlerin çok az kullanıldığı tekrarlanıp duran elişlerine dayalı, yoksulluğun hüküm sürdüğü bir hayat sözkonusuydu; fakat Kuzey ve Batı Çin'in engebeli arazilerindeki fakir toprakla uğraşan çiftçilerin hali gündeydoğuda verimli çeltik tarlalarında çalışanlara göre çok daha kötüydü. Ayrıca kırsal alanının değişik yerlerinde toprağı kullanma sisteminde ve sınıfsal yapıda ciddi zıtlıklar vardı. Zengin bölgelerde toprak mülkiyeti sistemi toprak sahipleri, varlıklı köylüler, yoksul köylüler ve işçiler arasındaki hiyerarşiyle birlikte oldukça karmaşıklaşmıştı. Daha az verimli olan bölgelerde en yoksul köylüler bile az miktarda toprak sahibi olabilirlerdi. Bölgesel gümrükler ve toprağa sahip olan ve kiraya veren dinsel kurumların, klanların ya da geniş ailelerin etkisi durumu daha da karmaşıklaştırıyordu.

Köylü toplum kompleks bir yapıdaydı, sürekli değişim halindeydi ve zannedildiği gibi basit bir köylü yaşantısı içinde değildi. Başlıca ekonomik faaliyet olan, tohum ve ekinle uğraşmayı gerektiren tarımın yanında, sağlam bir zanaat geleneği de vardı ve bazen de bira fabrikaları ya da işlenmiş gıda ya da aletler üreten fabrikalar gibi küçük sanayiler bulunurdu. Ulaşım ve iletişim yeterince gelişmiş olmasa da çoğu köy izole değildi, pazar ağlarıyla başka köylere ve merkezî hükümetin temsilcisinin bulunduğu kasabaya bağlıydılar. Sosyal ve dinî hayat yerel Budist veya Taoist tapınakların (ya da bazı topluluklarda camilerin ya da kiliselerin) ve Konfüçyüsçülük geleneğinde ölmüş ataların anıldığı levhaların saklandığı ata evlerinin etrafında dönüyordu. Bahar Bayramı'ndan (Çin Yeni Yılı) ataların mezarlarının temizlendiği Qingming'e, Güz Ortası Bayramı ve ayçöreklerine, her yıl bir dizi bayram kutlanırdı. Ayrıca pek çok yerel bayram ve dinsel ibadet olurdu.

Bu dinî oluşumlarla ilişkili olan gizli örgütler de özellikle yoksul ve başta kadınlar olmak üzere eskiden kalma Konfüçyüsçü iktidar yapıları içinde dışlanan ötekiler için kırsal yaşamda önemli bir rol oynuyordu. Boksör isyanının eylemcilerini çıkaran bu yeraltı dayanışması Qing hanedanının çöküşünden çok sonra da varlığını devam ettirmişti. Kızıl Mızraklar [*Hongqiang*], Ağabey Cemiyeti [*Gelaohui*] ve Birlik Yolu [*Yiguandao*] gibi örgütler

---

26 R.H. Tawney, *Land and Labour in China*, Allen and Unwin, Londra, 1932, s. 23-6. 30 Haziran 1953'te Halk Cumhuriyeti Hükümeti ilk nüfus sayımını yapana dek Çin nüfusu istatistikleri herkesin bildiği gibi son derece güvenilmezdi. Bu tarihten sonrakiler bile çok yetersizdir. Milletler Cemiyeti tarafından 20. yüzyılın ilk yarısında Çin'in toplam nüfusu için 450 milyon rakamı kullanıldı ve yaygın olarak alıntılandı, ancak geçmiş nüfus sayımlarındakine benzer yöntem eksiklikleri nedeniyle nüfus uzmanları bunu sadece dikkate değer bir tahmin olarak kabul eder. Buna rağmen tarımla geçinen nüfusun oranı üzerinde genel bir konsensüs sağlanmış görünüyor. Leo A. Orleans, *Every Fifth Child: The Population of China*, Eyre Methuen, Londra, 1972, s. 14-28.

Çin'in değişik kırsal bölgelerindeki önemli güçlerdi. 1920'lerde Kızıl Mızraklar başta Shaanxi, Henan, Batı Shandong ve Güney Hubei olmak üzere Kuzey Çin düzlükleri boyunca etkindi. Ayrıca Longhai hattındaki demiryolcuların da desteğine sahiptiler ve bunların çoğu aynı zamanda Ağabey Cemiyeti'ne de üyeydi. Örgüte adını veren kızıl püsküllü mızrakları vardı, boks ritüelleri yaparlar, kendilerini yenilmez kıldığına inandıkları muskalar taşırlardı: Çoğunlukla aynı alanda faaliyet gösterdikleri Boksörlerin halefleri gibiydiler. Kendileriyle bağlantılı olan Beyaz ve Sarı Mızraklarla birlikte, bir kaos zamanında ya da rakip savaş ağalarının ordularının karşı karşıya geldiği durumlarda köyleri korumayı üstlenmişlerdi. Korudukları köylülerden ayrı bir yaşam sürmeyi seçmişlerdi, köylerin öz yönetimine dayanan bir ideolojileri vardı ve Shaanxi eyaletinde bazı kasabaları da işgal etmişlerdi. Henan eyaletinin kuzeydoğusundaki Hua ilçesinde, Eylül 1926'da Kuzey Seferi sırasında Ulusal Ordu'sunu [*Guominjun*] şehre getiren savaş ağası General Feng Yuxiang'ın koyduğu vergilere karşı ayaklanan köylülerin ön saflarında Kızıl Mızraklar bulunuyordu. Kızıl Mızrakların üyeleri Hua'ya gidip kendilerine katılan yoksul köylülere bedava yemek verilen Liu'an tapınağından direnişi başlattılar. Kızıl Mızraklar hayli başarılı bir vergi direnişi örgütlediler, direniş 1926 sonbaharında ve 1927 baharında da sürdü ve ancak o yıl daha sonra Chiang Kai-shek'in kuvvetlerinin üstün gelmesiyle sona erdi. Eylül 1927'de Feng Yuxiang'ın askerleri Kızıl Mızraklara karşı harekete geçip liderlerini öldürdü ve ardından vergi tahsildarları Hua'ya geri döndü.

Kızıl Mızrakların bağımsız isyankârlığı, askerî örgütlenmesi ve demokrasi anlayışları, kendilerine muhtemel müttefik olarak bakan Komintern'in ve ÇKP'nin ilgisini çekti. Li Dazhao, Çinli gizli örgütlerin herhalde ilk kez Marksist açıdan incelendiği makalesi "Shandong, Henan, Shaanxi ve diğer eyaletlerdeki Kızıl Mızraklar"da [*Lu-Yu-Shen deng sheng de hongqianghui*] ÇKP'ye bu cemiyeti devrimci bir köylü hareketine dönüştürme çağrısı yapıyordu. Wuhan'daki Sol Guomindang yönetimi de onları işlemeye çalıştı. Ancak diğer çoğu gizli örgüt gibi Kızıl Mızraklar da kendi yerel gruplarına sadık kalmayı, bağımsızlıklarına son derece önem verip diğer herhangi bir ulusal örgütlenmenin içinde asimile olmamayı tercih ettiler. Mensuplarının çoğu yoksul köylülerin arasından gelse de kesinlikle saf bir yoksul köylü hareketi değildi. Yerel toprak sahipleri, seçkinler ve tüccarlar örgüt içinde başı çekiyor ve çoğunlukla finansmanı da sağlıyordu, bazı durumlarda kendi klanlarının toprak sahibi sınıfları için milis gücü görevi de görüyorlardı. Bu durum ÇKP'nin onları kendi devrimci köylü gücünün içine çekmesini zorlaştırıyordu.[27]

27 Chesneaux, *Secret Societies in China*, s. 43, 170, 173-5; Li Dazhao, *Li Dazhao xuanji* [Li Dazhao – Seçme Eserler], Renmin chubanshe, Pekin, 1959, s. 564-70; A. Ivine, *Krasnye piki* [Kızıl Mızraklar], Moskova, 1926; Ralph A. Thaxton Jr., *China Turned Rightside Up: Revolutionary Legiti-*

Çin'in kırsal alanlarında insanların hayatından yoksulluk eksik olmazdı, kıtlık ise bitmeyen bir korkuydu. Ekinler kuraklığa karşı dayanamaz ya da aşırı yağmur nehirleri taşırır ve sel felaketlerine sebep olurdu. 1931'de Çin taşra ekonomisini araştıran, tanınmış İngiliz ekonomi tarihçisi R.H. Tawney, "Taşra nüfusunun önemli bir kısmı yetersiz beslendiği ve evsiz, önlenebilir hastalıklardan kırılmış ve sel ve kuraklığın getirdiği açlığa düşmeye meyilli olduğu sürece asgari bir refah standardının varlığından sözedilemezdi"[28] der.

1920 ve 1921'de Kuzey Çin'in Zhili (Pekin civarındaki bölge), Shandong, Shaanxi ve Henan'dan oluşan geniş bir kısmı feci bir kuraklığın getirdiği kıtlığa maruz kaldı. Bu kıtlık döneminde yaklaşık 500.000 insan açlıktan öldü. Uluslararası yardım çalışanları bunun Kuzey Çin'in çektiği sürekli yoksulluğun getirdiği türden bir açlıktan çok daha ciddi olduğunu kabul ederler. Ölümlerin ve kişisel sıkıntıların yanında kıtlık bütün bölgenin ekonomisini de mahvetti. Köyler çölleşti, arazilerin değeri düştü, insanlar çocuklarını satar hale geldi ve yüz binlerce insan bir şekilde hayatlarını devam ettirebilmek için evlerini terketti. Kıtlığın en önemli sebebi 1920 sonbaharındaki hasat öncesi yağış olmamasıydı, ama aynı zamanda yüksek nüfus artışı ve toprağın aşırı kullanılması gibi yapısal sebepler de vardı; ağaçların kesilmesi nedeniyle yamaçlardaki bitki örtüsü ortadan kalkmıştı ve tozlu toprak akıntısı oluşmuştu; yollar ve sulama işleri merkezî ve yerel yönetim tarafından ihmal edilmişti ve doğru düzgün bakımları yapılmamıştı. 1923'te 100.000'den fazla insanı öldüren çok büyük bir kuraklık ve sel baskını yaşandı, sonraki yıl ise Hunan eyaleti selden ciddi şekilde etkilendi, sel baskınları daha sonra güneye, Jiagxi, Guangdong, Guangxi'ye ve kuzeye, Pekin ile Tianjin arasındaki bölgeye yayıldı. 1925'te ise Sichuan'da çok ciddi bir kıtlık yaşandı ve 3 milyondan fazla insanın ölümüyle ve kırsal kesimdeki nüfusun sefalet içine düşmesiyle sonuçlandı. 1926 yazında Hubei ve Anhui eyaletlerinde Yangzi Nehri taştı, Jiangxi'de de Gan Nehri'nde su baskınları yaşandı. Kuraklık ve kıtlık 1928-1930 arasında Gansu'dan Shadong'a Kuzey Çin'in tamamını vurmuş, 20 milyon insanı etkisi altına almıştı. Çağdaş araştırmacılar 2 milyon insanın yalnız Gansu'da öldüğünü, başka bir 2 milyonun ise açlıktan ölmek üzere olduklarını belirtmişlerdir. Kırsal alanlar ciddi bir kriz yaşıyordu, köylüler ise çaresizdi ve sorunlarını çözmek için yeni fikirlere açıktı.[29]

---

macy in the Peasant World, Yale University Press, New Haven, 1983, s. 70-6; Ralph A. Thaxton Jr., *Salt of the Earth: The Political Origins of Peasant Protest and Communist Revolution in China*, University of California Press, Berkeley, 1997, s. 145-6. Yiguandao cemaati, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yasadışı olduğu halde hâlâ faaldir. Tayvan'da Budizm ve Daoizm (Taoizm) ana akımının hemen ardından gelir ve muazzam sayıda yandaşa sahiptir.

28 Tawney, *Land and Labour in China*, s. 26.

29 Peking United International Famine Relief Committee, *The North China Famine of 1920-22 with Special Reference to the West Chihli Area*, Commercial Press, Pekin, 1922, s. 11-15.

Peng Pai ve Guandong Köylü Hareketi

Mao Zedong, ÇKP'nin öncülük etmesi gereken en önemli devrimci güç olarak köylülüğü öne çıkarsa da bu fikre sonradan vardı. Mao yaşadığı sürece adı resmî parti ve devrim tarihi kayıtlarının dışında tutulmuş olan ÇKP üyesi Peng Pai 1920'lerin başlarında Guangdong eyaletinde bir köylü cemiyetleri ağı kurdu ve köylülerle komünistler arasında bir ittifakın mümkün olabileceğini gösterdi.

Peng 1896'da Guangdong eyaletindeki Haifeng ilçesinde toprak sahibi bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu ve Marksist düşünceyle ilk kez tanıştığı Tokyo'daki Waseda Üniversitesi'nde ekonomi okumuştu. Memleketine eğitim departmanını yönetmek üzere döndü, ancak 1 Mayıs 1921'de bir İşçi Bayramı eylemi organize ettiği için kovuldu. 1922'de Hailufeng diye bilinen komşu ilçeler Haifeng ve Lufeng'de köylü cemiyetlerini örgütlemeye başladı. Cemiyetler kiraların düşürülmesi için toprak ağalarına karşı ve sosyal adaletsizliklere karşı mücadele başlattılar. 1924'te Peng Pai Guangzhou'da Guomindang Köylü Birimi'nin Birinci Sekreterliğine ve Köylü Hareketi Eğitim Enstitüsü'nün başına atandı. Örgütlediği köylü cemiyetlerinin üyeleri aynı zamanda Kuzey Seferi'nin öncülü olan Chiang Kai-shek'in 1925 Doğu Seferi'nin destekçileri arasındaydı. Peng Pai daha sonra Guangzhou'yu terkedip köylü cemiyetleriyle devam etmek üzere taşraya döndü. Şubat 1926'da Peng'in ardından Köylü Enstitüsü'nün başına Mao Zedong atanınca bütün öğrencileri alıp iki haftalığına Haifeng'e Peng Pai'den ders almaya ve köylü hareketini yerinde görmeye götürdü. Nisan 1927'de ÇKP ve GMD arasında yaşanan ayrılığın ardından, Peng Pai 29 Nisan-9 Mayıs arasında süren bir Sovyet hükümetini doğuran bir ayaklanmaya ve daha sonra da sonunda Şubat 1928'de çöken daha uzun süreli bir rejime öncülük etti. GMD tarafından tutuklanıncaya kadar köylü cemiyetleriyle çalışmayı sürdürdü. Şangay'daki Longhua hapishanesinde tutuldu ve 31 Ağustos 1928'de idam edildi.[30]

Köylü hareketinin önce Guangdong'da, sonra sıçradığı Jiangxi, Hubei ve Hunan gibi kuzey eyaletlerinde başarılı olması ÇKP açısından bir dizi ciddi ideolojik ve pratik sorunu beraberinde getirmişti. Parti bir yandan tarım reformunun ivmesinden yararlanmak, diğer yandan da Nisan 1927'ye kadar

30 *Hongqi piaopiao* [Kızıl Bayraklar Dalgalanıyor], cilt 5, Zhongguo qingnian chubanshe, Pekin, 1957-66, s. 32-45; Roy Hofheinz Jr., *The Broken Wave: The Chinese Communist Peasant Movement, 1922-1928*, Harvard University Press, Cambridge, 1977; Stuart Schram, *Mao Tse-tung*, Penguin, Harmondsworth, 1966, s. 79, 92; Yong Pil Pang, "Peng Pai: From Landlord to Revolutionary", *Modern China*, cilt 1, sayı 3, Temmuz 1975; Chen Ye, "Nongmin yundong de da wang: jieshao Peng Pui lieshi de guanghui shiji he wenwu" [Köylü Hareketinin Kralı: Şehit Peng Pai'ın Anısı ve Şanlı Faaliyetleri], *Geming Wenwu* [Devrimci Efsane], 1978, cilt 5, s. 40-47. Bu makale Mao Zedong'un ölümünden sonra Peng Pai'ın, halkın gözündeki imajının onarılması bakımından Çin'de muhtemelen bir ilkti.

Guomindang ile ittifakını korumak istiyordu ve köylüleri harekete geçirmek çoğu GMD üyesinin umurunda değildi. ÇKP Merkez Yürütme Kurulu 12-18 Temmuz 1926 tarihlerinde Şangay'da yaptığı toplantıda Kuzey Seferi sırasında izlenecek yolu tartışırken, Guangdong'daki köylü hareketi üzerine detaylı bir raporu ele aldı. Parti yaşanan gelişmeler karşısında genelde pozitif bir tutum takınmakla beraber, hareketin çok büyümesi ve bölgedeki ÇKP üyelerince etkin bir şekilde idare edilememesi konusunda eleştiriler ve endişeler de dile getirildi. 4 Ocak-5 Şubat 1927 tarihleri arasında Mao Zedong köylü hareketinin en aktif olduğu memleketi Hunan eyaletinin beş ilçesini ziyaret etti: Bu ziyareti boyunca köylülerin Çin devriminde oynayacakları rol konusunda diğer komünist lider yoldaşlarına göre daha kesin izlenimler edindi. Bu konudaki fikirlerini 28 Mart 1927'de yayımlanan "Hunan'daki Köylü Hareketi üzerine bir inceleme raporu" başlıklı makalesinde ortaya koydu. Bu makale ÇKP'nin devrimin itici gücü olarak hâlâ şehirli proletaryanın yanında tali bir sınıf olarak görülen köylülükle ilgili resmî politikasında kırılmaya yolaçtı. Köylüleri örgütleyen ilk Çinli komünist Peng Pai olsa da, stratejinin odağının değiştirilmesi ve gelecekte kırsal alanlara ve özellikle de kırsal nüfusun en yoksul kesimlerine odaklanılması konusunda Parti merkezini ilk olarak ikna etmeye çalışanın Mao olduğu söylenebilir.[31] Mao'nun raporu Parti içinde köylü sorununu ortaya çıkardı, fakat hiçbir biçimde çözüme kavuşturmadı ve Nisan 1927'deki bozgunun ardından yeniden örgütlenme mücadelesi sırasında Parti içindeki görüş ayrılıklarının kilit noktalarından birini oluşturdu.

1920'lerde Kültürel Yaşam

1920'lerin Çin'ini savaş, devrim ve köylülerin yoksulluğundan başka bir şeyin yaşanmadığı bir dönem olarak tasavvur etmek oldukça yanlış olacaktır, ama halkın büyük çoğunluğunun yaşadığı gerçekliği de bunlar oluşturmaktaydı. Çatışmaların ve radikal sosyal değişimlerin yaşandığı dönemlerde çokça karşılaşıldığı üzere, 1920'lerde sanat, özellikle de klasik Edebî Çinceden [*wenyan*] uzaklaşıp yaşayan yazı dilinin olanaklarından yararlanmaya başlayan edebiyat gelişme gösterdi. Ne var ki, kültürün eski ve yeni biçimlerindeki gelişme, ağırlıklı olarak şehirli bir olguydu ve edebiyat, eğitim, sanat gibi konular yoksul kırsal bölgelerden ziyade Pekin, Şangay, Guangzhou, Hong Kong gibi büyük şehirlerde gelişme gösteriyordu.

1920'lerin en çarpıcı gelişmesi yaşayan dilde [*baihua*] yeni bir kurmaca stilinin ortaya çıkmasıydı. Günümüze de ulaşan Tang hanedanı döneminin

31 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 182-194, 198-210.

"düz yazı romansları" ve Ming ve Qing hanedanları döneminde klasik stillerden ve kelimelerden çokça etkilenmiş olmasına rağmen konuşma diline yakın bir edebî dilde yazılmış olan roman geleneği düşünüldüğünde, yaşayan dilde kurmaca fikri yeni olmaktan uzak görünüyordu.[32] 20. yüzyılın yaşayan dildeki yeni kurmaca eserlerine, Zhou Shuren (1881-1936) mahlasını kullanan Lu Xun'un (Lu Hsun şeklinde de yazılır) yazıları örnek gösterilebilir. Lu Xun eserlerini yayımlatmaya, Dört Mayıs Hareketi'nin dergisi *Yeni Gençlik*'te [*Xin Qingnian*] yayımlanan ve Gogol'ü anımsatan "Deli Bir Adamın Günlüğü" isimli öyküsüyle başladı. En çok, 1922'de Pekin'de *Haykırış* isimli önemli seçkide "Deli Bir Adamın Günlüğü" ile birlikte yayımlanan "Ah Q'nun Gerçek Hikâyesi" [A Q zhengzhuan] isimli novella ile tanındı. Ah Q–Lu Xun Çince başlıkta İngilizce Q harfini kullanmıştı– zamanında ülkesindeki meslektaşlarıyla ilgili kendisini en fazla kızdıran ve mutsuz eden şeylerin sembolü oldu. Ah Q, kendisinden daha zayıf insanlara eziyet etmeye kalkıp sonunda başarısızlığa uğrayıp öldürülen, kendi kendini kandıran, korkak bir kabadayıydı. Lu Xun Çin Komünist Partisi'nin edebî ikonu haline geldi; ÇHC döneminde ise, belki de erken öldüğü ve 1940'ların siyasi-edebî mücadelelerine yetişemediğinden, asla Pekin yönetimine zıt gitmeyen bir yazardı. Zamanının diğer yazarları gibi edebiyatta yaşayan dilin kullanımına desteğini belirtmiş olsa da, Xun'un yazıları geleneksel alışkanlıkları sürdürmüş ve eski edebî türlerin kelimelerini kullanmaya devam etmişti. Yaşayan dilin diğer önemli yazarlarından biri, edebî kariyerine 1927'de eğitim gördüğü ve düşünce yapısını çok etkileyen anarşizmin klasik eserleri üzerine okumalar ve çeviriler yaptığı Fransa'da yazdığı ilk romanı *Yıkım* [*Miewang*] ile başlayan Ba Jin'di (1904-2005). *Aile* [*Jia*], *Bahar* [*Chun*] ve *Sonbahar* [*Qiu*] gibi birçok başarılı romanla kariyerine devam etti ve anarşizme olan ilgisine rağmen ÇKP tarafında yer almaya çalıştı ve 1949'dan sonra birtakım önemli kültürel görevler aldı. 2003'te 99 yaşındayken, artık çok yaşlı olduğu gerekçesiyle Çin Halkının Siyasi İstişare Konferansı'na yeniden seçilemedi ve 17 Ekim 2005'te yatalak hastayken hayatını kaybetti. 1930'larda diğer pek çok kitabının yanında *Geceyarısı* [*Ziye*] ile ünlenen Mao Dun (1896-1981) ise Kuzey Seferi'nde yer almış ve 1920'lerin sonunda Hankou'dayken yazar ve gazeteci olarak kariyerine başlamıştı.

En azından anakarada, modern Çin edebiyatının kanonu olarak kabul edilen Lu Xun, Ba Jin ve diğerlerinin yazdıklarının yanında, 1920'lerde önemli sayıda popüler kurmaca eser de yayımlandı. Bunları genelde yeni şehirli sınıflar ve özellikle de genç kadınlar okurdu. Seri üretilmesi ve her za-

32 Lu Hsun (Lu Xun), *A Brief History of Chinese Fiction*, Foreign Languages Press, Pekin, 1964. Bu eser, 1920'lerin bölgesel edebiyatının önde gelen unsurları tarafından yazılmış Çin geleneksel romanı üzerine bir çalışmadır.

man yüksek edebî niteliklere sahip olmamasıyla, Batı yaşam tarzı ve değerleri hakkındaki yaygın endişeyi yansıtmaktaydı. Çoğunlukla klasik edebiyattan romantik hikâyeleri model alan bu yeni üslup aşırı duygusallığından, gerçeklerden kaçışından ve radikal sosyal meselelerle ve Dört Mayıs Hareketi sonrasının siyasi konularıyla uğraşmak istemeyişinden ötürü eleştiriliyordu. Bu edebiyata biraz aşağılayıcı bir biçimde "Çin ördeği ve kelebek edebiyatı" adı takıldı, bu isim de geleneksel edebiyatta birbirine sadık âşıklar için kullanılan popüler sembollerden geliyordu. 1920'lerde ortaya çıkan yeni gazete, kitap ve dergi dalgasında kendine hazır bir yer buldu.[33]

Yeni yaşayan dilin getirdiği özgürlüğün tadını çıkaran bir yeni şair kuşağı da vardı. Klasik şiir biçimlerinden tamamen vazgeçilmedi ve hatta şiirlerinin niteliğine çok önem veren devrimci Mao Zedong da modern temalara yönelse bile geleneksel ölçü ve uyaklara bağlı kaldı. Xu Zhimo ve Wen Yiduo belki de bu dönemin en kalıcı olan şairleriydi ve yeni biçimlere şevkle sarıldılar. Xu Zhimo (1897-1931) özellikle İngiliz şairler Keats ve Shelley'in etkisi altındaydı ve Baudelaire'in bazı dörtlüklerinin çevirisini yapmıştı. ABD'yi ziyaret etti, fakat İngiltere'de, Londra'da ve Cambridge'de King's College'da okumayı tercih etti. Aynı zamanda 1925'te Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti, fakat olumsuz izlenimlerle geri döndü: Bu da siyasi görüşünün komünizm ve sol karşıtı biçimde gelişmesine katkı yaptı. Çin'e geri döndü, 1927'de arkadaşı Hu Shi ile birlikte Şangay'daki sağcı Yeniay edebiyat cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı.[34] Wen Yiduo [1899-1946, aynı zamanda Wen I-to olarak da yazılır], Hubei eyaletindeki klasik Çince eğitiminin ardından ABD'de öğrenim gördü ve yaşayan dilde şiirin büyük hayranlarından biri oldu. 1925'te Çin'e geri döndü, hayatını bohem bir estet ve siyasete bulaşmış biri olarak iki ayrı uçta sürdürdü. En bilinen şiirleri, kendi perspektifinden Çin devletini sembolize eden "Ölü Su" [*Sishui*] ve ABD'deki Çinli göçmenlerin kaderi olan küçültücü işlere ve toplum içindeki aşağı konumlarına hüzünlenen "Çamaşırhane Şarkısı"ydı [*Xi yifu*, kelime kelime çevrilirse "çamaşır yıkama"]. 1937'de Çin'in Japonya tarafından işgal edilmesinin ardından, Wen Yiduo Guomindang'a ve ÇKP'ye alternatif üçüncü bir yol olarak kurulan Demokratik Birlik'e katıldı: Temmuz 1946'da Guomindang'ın adamları olduklarına kesin gözüyle bakılan Birlik'in muhaliflerince vurularak öldürüldü.[35]

Edebiyatta ve diğer sanat dallarındaki yeni dalgaya gösterilen büyük ilgiye rağmen, geleneksel opera Pekin'de ve taşrada popülerliğini korudu. Ta-

33 Perry Link, *Mandarin Ducks and Butterflies: Popular Fiction in Early Twentieth Century Chinese Cities*, University of California Press, Berkeley, 1981.

34 Zhou Liangpei (der.), *Zhongguo xin shi ku: Xu Zhimo juan* [Çin'in Yeni Şiirinin Hazinesi: Xu Zhimo], Changjiang wenyi chubanshe, Wuhan, 1988.

35 Zhou (der.), *Zhongguo xin shi ku: Wen Yiduo juan*; Tao Tao Sanders, *Red Candle: Selected Poems by Wen I-to*, Jonathan Cape, Londra, 1972.

nınmış aktörlerin kendi etraflarında topladıkları dans grupları ve opera eğitim okulları geleneği devam etti. Cumhuriyetçi dönemin aktörleri arasında yalnızca Mei Lanfang (1894-1961) Çin dışında üne kavuştu. Bugün Çin'de, Japonya'da, Avrupa'da ve ABD'de başka şarkıcılarca taklitleri yapılan kadın rolündeki performanslarıyla tanındı. Geleneksel operanın pek çok bölgesel şekli vardı, bunlar 1920'ler boyunca ve sonrasında bütün sosyal gruplar arasında popüler olmaya devam etti.[36]

Sinema 1895'te ilk Batılı filmin gösterilmesinden beri Çin'de biliniyordu, bunun hemen ardından Pekin'de bir stüdyoda kısa filmler çekilmeye başlanmıştı. 1920'lerde Amerikalı yapımcılar Çin'i ziyaret ettikten sonra uzun metrajlı filmler çekilmeye başlandı ve Şangay bu yeni endüstrinin merkezi haline geldi. Çin filmleri 1920'lerde genellikle geleneksel tiyatro ve opera biçimlerine bağlıydı, 1927'de gösterilen, Hou Yao tarafından yönetilen *Batı Odasının Hikâyesi* [*Xi xiang ji*] gibi. 1926'da gösterilen ve Li Zeyuan tarafından yönetilen *İnci Kolye* [*Yichuan Zhenzu*] ise 19. yüzyılın Fransız yazarı Guy de Maupassant'ın ünlü öyküsü *Kolye*'den uyarlanmıştı. 1930'larda bir aktris, Lang Ping Şangay'da beyazperdede biraz yer edinecek oldu, ama o da çoğu sanatçı ve entelektüel gibi Çin'in kuzeybatısına kaçtı. Komünist Parti'ye katıldı, Mao Zedong'la evlendi ve adını Jiang Qing olarak değiştirdi. 1960'larda ve 1970'lerde Kültür Devrimi boyunca siyasi olarak ön plana çıkacaktı.

36 Colin Mackerras, *The Chinese Theatre in Modern Times from 1840 to the Present Day*, Thames and Hudson, Londra, 1975.

9

NANJING ONYILI VE UZUN YÜRÜYÜŞ (1927-1937)

1927 ile 1937 arasındaki dönem genelde Nanying Onyılı olarak anılır. Guomindang, bütün Çin'in meşru hükümeti olduğu iddiasıyla Nanjing'e yerleşti ve aslında 1916'da Yuan Shikai'nin ölümünden beri bunu herhangi bir meşruiyetle yapabilen ilk kişiydi. GMD Güney Çin'in büyük çoğunluğu, Kuzey Çin'inse çoğu kısmı tarafından kabul ediliyordu, ama hükmü Mançurya'da geçmiyordu ve birçok eski savaş ağasının bağlılığı, en hafif deyimle, tartışmaya açıktı. Uluslararası toplum tarafından meşru görülüyor, Chiang Kai-shek güçlü bir devlet başkanı olarak ağırlanıyordu. Ancak Avrupa'daki faşist rejimlerin birçok uygulamasını benimsemeye başlayan Guomindang hükümetinin niteliği hakkında uluslararası alanda giderek artan endişeler sözkonusuydu.

1927'nin sonunda ÇKP yok olmuş ya da siyaseten aciz, stratejileri açısından bölünmüş, küçük bir grup haline gelmiş gibiydi. SSCB'de Joseph Stalin'in Leon Trotsky taraftarlarını mağlup ettiği hizip çatışması ÇKP'de yalnızca yara açmakla kalmadı, aynı zamanda Mao Zedong tarafından savunulan, yoksul köylülüğün harekete geçirilmesi temelinde yeni bir siyasi yaklaşıma kapıların açılmasını sağladı. ÇKP, doğal yaşam alanı olan, işçilerin ve sendikaların bulunduğu şehirlerden dışarı atıldı, kırsal alanda yeni üsler kurmaya zorlandı. Kırsal bölgelerdeki en önemli üsleri başlangıçta Çin'in güneyinde Jiangxi ve Hunan eyaletleri arasındaki Jinggangshan'da, idari karargâhı ise bu eyaletin güneyindeki Ruijin kasabasındaki Jiangxi Sovyeti'ndeydi. ÇKP için bu dönem Birinci Devrimci İç Savaş olarak bilinir oldu ve Ulusal Hükümet güçleriyle yaşanan askerî çatışmaların sonunda komünistler Jiangxi'nin dışına itildi. Art arda yaşanan geri çekilmeler ve ÇKP'nin

Jiangxi dışına çıkması ve Kuzey Çin'in Shaanxi eyaletindeki nispeten güvenli Yan'an'a ilerlemeye zorlanması Uzun Yürüyüş olarak mitleştirilir ve kutlanır. Arka planda ve milliyetçi ve komünist liderlerin benzer biçimde zihinlerinde yer alan ise Kuzey Çin'de artan Japon baskısıydı. Bu durum 1931'de Mançurya'nın ve nihayet 1937'de Asıl Çin'in işgal edilmesiyle ve böylece Çin tarihinin yönünün temelden değişmesiyle sonuçlandı.

Nanjing Hükümeti

24 Mart 1927'de Şangay'ı aldıktan iki gün sonra Ulusal Devrim Ordusu, yabancı mülklerini komünist yanlısı milislerin yağmasından korumaya çalışan İngiliz ve ABD savaş gemilerinin ateşi altında eski Ming başkenti Nanjing'e girdi. UDO'nun Nanjing'i ele geçirmesi sırasında yabancılara ve mülklerine yönelik saldırılar Kuzey Seferi sırasında böyle bir olay yaşamayan yabancılar için şaşırtıcı oldu, ama bu olaylar büyük ve karmaşık Çin milliyetçiliği hareketinin tamamlayıcı parçası yabancı düşmanlığını gözler önüne sermişti.[1]

18 Nisan'da, Şangay'daki darbeden bir haftadan daha kısa bir süre sonra Chiang Kai-shek, Wang Jingwei'nin Wuhan'daki solcu idaresine karşı Nanjing'de kendi Ulusal Hükümet'ini kurdu. Bu noktada milliyetçi hareketin meşru temsilcisi olduğunu iddia eden iki rakip ulusal hükümet sözkonusuydu. 13 Mayıs'ta Nanjing hükümeti Wuhan hükümetini saldırıp yok etme niyetini açıkça ortaya koydu, fakat Wang Jingwei şehirdeki iktidarına dört elle sarılmıştı. Nihayet Chiang Kai-shek'le kader birliği etmeyi tercih edip ÇKP'yi Wuhan'dan uzaklaştırdı, böylece Ağustos 1927'de iki grubun arasındaki anlaşmazlık sözde çözülmüş oldu.[2] Wang Jingwei Japon işgalcileri için kukla bir hükümet kurarak kariyerini sona erdirdi ve hem komünistler hem de milliyetçiler tarafından vatan haini ilan edildi.

Kuzey Seferi hemen hemen sona ermişti ve Chiang da hedefine ulaşmak üzereydi. Ağustos 1927'de emekliliğini ilan edip Zhejiang'da bir Budist manastırında inzivaya çekildi, ama bu daha çok diplomatik bir emeklilikti ve sürekli ziyaretçileri oluyordu. 1 Aralık 1927'de Şangay'da Sun Yat-sen'in dul eşi Song Qingling'in kız kardeşi Song Meiling ile evlendi. Bu evlilik onu Hıristiyan Song ailesinin iki çok güçlü erkeğiyle yakınlaştırdı. Bunlar, Qingling ve Meiling'in erkek kardeşleri olan T.V. Soong (Song Ziwen) ve üçüncü kız kardeş Song Ailing'in kocası olan ve aynı zamanda Konfüçyüs'ün so-

1 H. Owen Chapman, *The Chinese Revolution 1926-27: A Record of the Period under Communist Control as Seen from the Nationalist Capital Hankow*, Constable, Londra, 1928, s. 104-5.

2 Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution*, s. 270-1.

yundan gelen H.H. Kung'du (Kong Xiangxi). Her ikisi de ABD'de okumuştu ve bankacılık çevrelerinin önde gelen kişilerindendi ve sırayla Ulusal Hükümet'e ekonomi bakanı olarak hizmet edeceklerdi. Ailenin Ulusal Hükümet üzerindeki etkisi nedeniyle yeni bir Song (Soong) hanedanından sözedilir olmuştu.[3]

Ulusal Devrim Ordusu birlikleri kuzeye doğru ilerleyişlerini sürdürdüler ve sonunda 6 Haziran 1928'de Pekin'in, altı gün sonra 12 Haziran'da da Tianjin'in yönetimini ele geçirdiler. Pekin'i alan birim aslında Feng Yuxiang gibi kaderini Chiang Kai-shek'e teslim etmiş olan Shanxi savaş ağası Yan Xishan'a bağlı güçlerin oluşturduğu Üçüncü Ordu Birliği'ydi. Beijing'in [kuzey başkenti] adı, kurnazca ve manidar biçimde, Nanjing'i [güney başkenti] yeni hükümetin tek başkenti yapma niyetiyle Beiping [kuzey barışı] olarak değiştirildi.

Ulusal Hükümet'in Shandong ve Mançurya'daki durumu daha uzun sürede çözüme kavuştu. UDO askerleri Nisan sonlarında Shandong'da ilerleyip 30 Nisan'da Jinan'ı ele geçirdiler. Japonya eyaletteki çıkarlarını korumak için 20 Nisan'da donanma ve askerî birliklerini gönderdi; Japon askerleriyle UDO birlikleri arasında 3 Mayıs'ta çok fazla ölümle ve yaralanmayla sonuçlanan şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Chiang UDO birliklerine geçici olarak geri çekilmeyi emretmek zorunda kaldı ve Japonlar Mayıs boyunca Jinan şehrini bombaladılar. Japon hükümeti ayrıca 18 Mayıs'ta Mançurya savaş ağasına bir diplomatik nota gönderip bölgesindeki menfaatlerini korumak için hazırlık yaptıklarını bildirdi; 4 Haziran'da Japon Guandong ordusundan bir subayın yerleştirdiği patlayıcılarla treni havaya uçan Zhang suikasta kurban gitti.[4] Japon ordusunun faaliyetleri nedeniyle Çin'in kuzeyinde Chiang'ın ve GMD'nin genişlemesi sınırlandı. Zhang Xueliang –öldürülen babası Zhang Zuolin'in yerine geçerek 4 Temmuz'da Mançurya savaş ağası olmuştu– 6 Ağustos 1928'de Japon Başbakanı Tanaka Giichi'den GMD'yle ittifak niyeti konusunda kendisini uyaran bir mesaj aldı. Bu tehdide rağmen 29 Aralık'ta Ulusal Hükümet'e destek konusunda güvence verdi.

Ağustos 1928'de Çin'in ABD büyükelçisi Wu Chao-chu Guomindang'ın iç ve dış politikaları konusunda ABD'de Massachusetts, Williamstown'daki

---

3 Chiang Kai-shek iki kere evlenmişti. İlk eşi 1901'de evlendiği genç bir köylü kadındı ve ilerde Tayvan'da Çin Cumhuriyeti Başkanlığı için babasına halef olacak bir oğulları vardı: Jiang Jingguo (Chiang Cbing-kuo). Chiang Kai-shek Aralık 1921'de Şangay'daki Great Eastern Hotel'de Chen Jieru'yla (Jenny Chen) evlendi. Jenny Chen'in evlilikleriyle ilgili açıklamaları, Lloyd Eastman'ın önsözü ve düzenlemesiyle Ch'en Chieh-ju, *Chiang Kai-shek's Secret Past*, Westview Press, Boulder, 1993'te okunabilir.

4 Guandong (ya da Kwantung), Guangdong (Kwangtung) eyaletinin ismiyle karıştırılmamalıdır. Bu Guandong, Japon ordusunun, Tokyo'daki Japon hükümetinden büyük ölçüde bağımsız olarak, Güney Mançurya Demiryolu'nu ve Liao-dong yarımadasındaki kiralanmış topraklarda Japon menfaatlerini korumak için konuşlandığı Mançurya'nın "geçitlerin doğusu" bölgesidir.

Siyaset Enstitüsü'nde iki ayrı konferans verdi.[5] Büyükelçi Wu aynı zamanda Guomindang'ın Merkez Yürütme Komitesi üyesi ve eski bir dışişleri bakanıydı. Konferanslarında Sun Yat-sen'in *Üç Halk İlkesi*'ni esas alıp Demokrasi [*minquan*] ilkesiyle başladı, geleneksel Çin'in her zaman demokratik olduğunu ileri sürdü, buna da bürokratların seçiminde rekabete dayalı sınav sisteminin uygulandığı meritokratik sistemi kanıt olarak gösterdi. O sıralar henüz taslak aşamasında olan hükümetin yasa önerilerini ana hatlarıyla ele aldı. Bunların içinde sınav sisteminin yeniden canlandırılması ve imparatorların sözleri ve belgelerine dair kayıtlarının olası ilavelere karşı kontrol işlevi gördüğünü söylediği imparatorluk dönemi resmî tarihçilerini örnek alan modernize edilmiş bir gözetim sistemi de vardı. GMD'nin sosyalist olup olmadığı sorusu karşısında gayet güzelce yan çizdi, fakat devletin Çin sanayisine ve iletişimine, özellikle de demiryollarına yatırım programına temel olarak sıkça tartışılan ve müphem Halkın Geçimi [*minsheng*] ilkesine ve Sun Yat-sen'in önemli başka bir kitabına, *Çin'in Uluslararası Gelişmesi*'ne dikkat çekti. Wu, yabancı sermayenin meşru iş teklifleriyle ilgilenmesi ve art niyetinin bulunmaması halinde kabul edileceğini belirtti. Çin'in yabancı iş yatırımlarıyla olan deneyiminin tarihi ışığında bu naif görünmekle birlikte, Çin'in kırsal bölgelerindeki sorunları algılayışı çok daha fazla naifti. Rusya ve bazı Avrupa ülkeleri gibi "eski ülkelerin çoğu"nda görülen, "toprağın büyük kısmının bir azınlığın elinde olması ve dolayısıyla çiftçinin bu kesimce sömürülebilir olması" sorununu Çin'in paylaşmadığını öne sürdü. Mirasın en büyük çocuğa intikal etmesi kuralının olmamasının ve küçük toprak sahipliğinin ağır basmasının köylülüğü örgütlemekle ve ziraat bankalarının kurulmasıyla halledilebileceğini savunuyordu.[6] Guomindang sıkça Çin'in kırsal kesimindeki koşulları anlamamakla eleştirilirdi ve Büyükelçi Wu'nun konferanslarında bu görüşü çürütecek bir şey yoktu.

Wu'nun Guomindang'ın dış politikasıyla ilgili ikinci konferansı Sun Yat-sen'in Milliyetçilik [*minzu*] ilkesiyle başladı ve Wu bu ilkeyle şovenizm ve aşırı milliyetçilik arasındaki farkı ortaya koymak için yoğun çaba harcadı. Herhangi bir yabancı karşıtı düşünceyi reddetse de, GMD'nin "yabancıların Çin'de sahip oldukları rejime" ve "yabancıların Çin'de sahip oldukları ayrıcalıklı konumlara" itirazlarını açıklığa kavuşturdu. GMD'nin dış politikasının, 1842'den beri Çin'in dış dünyayla ilişkilerini yöneten eşitsiz antlaşmaların feshiyle bu ayrıcalıkların sona erdirilmesi olduğunu belirtti. Aslında bu, komünistlerin ve milliyetçilerin uzun süredir gösterdikleri yaklaşımdı ve

5 Siyaset Enstitüsü, Williams Koleji'nin himayesinde düzenlenen yıllık uluslararası ilişkiler kongresiydi; ilk toplantı 1921'de gerçekleşti.

6 Chao-Chu Wu, *The Nationalist Programme for China*, Yale University Press, New Heaven, 1929, s. 1-31.

Wu Chao-chu da dışişleri bakanıyken 11 Mayıs 1927'de bunu açıkça söylemişti. Siyaset Enstitüsü'ndeki konuşması ve Pasifik'le ilgili sorunlar hakkında verdiği başka bir konferans sırasında "Mançurya meselesi"ne dolaylı olarak değinmiş olsa da, Japonya'nın Mançurya'yı kontrol etme hakkı konusundaki ısrarı hakkında Ulusal Hükümet'in tatmin edici bir cevabının olmadığını kabul etmekteydi.[7]

Guomindang Çin üzerindeki hâkimiyetini meşrulaştırmak için yeni hükümetin yapısı hakkında iki önemli yasa çıkardı. Çin Cumhuriyeti Ulusal Hükümeti Anayasası 2 Ekim 1928'de onaylandı ve bir başkan, bir Danıştay ve hükümetin birimlerine verilen isim olan Beş Yuan ile ilgili düzenlemelere yer verildi. 10 Ekim 1928'de, 1911 Wuchang isyanının 17. yıldönümünde, Chiang Kai-shek resmî olarak Ulusal Hükümetin başkanı ve aynı zamanda "kara, hava, deniz kuvvetlerinin Başkomutanı" olarak kabul edildi. Beş Yuan, kabine görevi gören en yüksek yürütme organı olan Yürütme Yuanı; yasama, bütçe ve antlaşma yapma faaliyetlerini yürütmekle yetkili olan ve "Yuan Başkanı'nın talebi ile Ulusal Hükümet tarafından atanan" 49 ilâ 99 arası üyeden oluşacak Yasama Yuanı; mahkemeler ve hukuk sistemi üzerinde genel denetim yetkisine sahip olan Yargı Yuanı; kamu hizmeti sınavlarını idare eden Sınavlar Yuanı ve modern bir gözetim birimi olarak iş görecek olan Denetim Yuanı'ydı. Hepsinin işlevine 20 Ekim 1928'de kabul edilen Beş Yuan Anayasası'nda detaylarıyla yer verildi. Beş Yuan hükümet sistemi 1949'dan sonra Tayvan'da GMD tarafından muhafaza edildi ve bugün de Taipei'de Çin Cumhuriyeti hükümeti tarafından kullanılmaya devam edilmektedir.[8]

Jinggangshan

Görünüşün tersine ÇKP 1927'deki Ağustos darbesiyle tamamen yok edilmemiş, fakat şehirlerde büyük gayretle elde ettiği desteği yitirmişti, darmadağın olmuştu. Şangay'da ÇKP üyelerine ve sendikalara yapılan saldırılar Çin'in her tarafında tekrarlanmıştı ve parti ancak kırsal kesimde toparlanmaya başladı. 1 Ağustos 1927'de Jiangxi eyaletinin Gan Nehri kıyısındaki sakin başkenti Nanchang'daki huzursuzluk daha sonra ÇKP tarihinde de kutlanacak olan bir isyana dönüştü. İsyana Ye Ting, He Long ve diğer ÇKP üyeleri öncülük ettiler ve bu isyan ÇKP tarihinde Nanchang İsyanı olarak anılmaktadır. İsyancılar yeni kurulan İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu adına şehrin yönetimini ele aldı, ancak GMD güçlerince kuşatılınca 5 Ağustos'ta şehri terketmek zorunda kaldılar ve doğudaki dağlara doğru çekildiler. Bir kriz

7 Wu, *The Nationalist Programme for China*, s. 33-57, 59-78, 98-101.

8 Anayasa'nın İngilizce metni için bkz. Wu, *The Nationalist Programme for China*, ek II, s. 81-9.

toplantısı olan ÇKP'nin 7 Ağustos Konferansı, Yangzi Nehri kıyısındaki Anlaşma Limanları'ndan biri olan, Jiujiang'a bağlı Jiangxi şehrinde toplandı. Chen Duxiu'nun Parti'nin önderi olduğu ilan edildi ve Guomindang'ın "beyaz terör"üne karşı yeni bir tarım reformu stratejisi kabul edildi. Nanchang isyanı herkesçe başarısız kabul edilmesine rağmen ÇKP'nin askerî gücünün doğumu olarak kutlanır ve 1 Ağustos Çin Halk Cumhuriyeti'nde hâlâ Ordu Günü'dür. Bu günde ayaklanmanın anısına Nanchang'daki sokaklara ve binalara 1 Ağustos adı verilir.

Köylü birlikleri aynı zamanda Mayıs 1927 sonlarında Hunan eyaletinin başkenti Changsha'yı da kuşattılar, fakat Hunan'daki ÇKP güçlerine Chen Duxiu tarafından Birleşik Cephe'nin çıkarları doğrultusunda geri çekilmeleri emredildi. 8 Eylül'de Mao Zedong, Qu Qiubai ve İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu adını alan Ulusal Devrim Ordusu'nun komünist birimlerinin diğer üyeleri Sonbahar Hasadı İsyanı [*Qiushou qiyi*] olarak ünlenecek isyanda yer aldılar. Yerel köylü milisleri ve Anyuan kömür ocağından madenci grupları tarafından desteklendiler ve Liling kasabasınının kontrolünü ele geçirmeye çalıştılar, savaş ağasına bağlı milisler tarafından bölgeden dışarı çıkarılana kadar Guangzhou-Hankou tren yolunun bazı bölümlerini tahrip ettiler. Ekim'de Hunan ve Jiangxi sınırındaki Jinggangshan'a, çok güzel manzaralı ve ücra bir dağ kalesine çekildiler ve burası Mao'nun iktidara yükselişiyle ilgili olan ÇKP birimlerinin ilk üssü olacaktı. Sonbahar Hasadı İsyanı tam bir hezimetle sonuçlansa da Mao bunu önemli bir ders olarak gördü ve bu isyan onu köylü kitlelerinin desteği olmadan Çin'de hiçbir şekilde devrimin gerçekleşmeyeceği konusunda ikna etti.

Guangzhou'da, 11 Aralık'ta Ye Ting, Zhang Tailei ve ÇKP'nin başka üyeleri tarafından GMD ordusunun subayları arasındaki bir anlaşmazlıktan istifade ederek, Rus Ekim Devrimi'nin Sovyetlerini (meclisleri) model alan Guangzhou Komünü kuruldu. Sonbahar Hasadı İsyanı gibi önceki girişimlerin başarısızlığına rağmen, bu da şehirlere yönelik silahlı saldırı politikasının devamıydı. Guangzhou Komünü binlerce yerli işçinin desteğine sahipti, ama iki gün sonra çok sert biçimde bastırıldı ve binlerce insanın öldürüldüğüne inanılmaktadır. Başarısız Guangzhou Komünü ÇKP'ye 1929 ve 1930'da hâkim olan ve zamanında Mao Zedong'un en önemli siyasi rakiplerinden biri olan Li Lisan'ın savunduğu şehirlerde isyan aşamasının bir parçasıydı. Li Lisan da Mao gibi Hunan eyaletindendi, ancak Fransa'da ve Moskova'da okumuştu. 5 Nisan 1930'da savaş ağaları Yan Xishan ve Feng Yuxiang'ın ortak ordularında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle Ulusal Hükümet'in ÇKP üslerine yaptığı saldırıları durdurmasının ardından Li şehir isyanlarını başlattı. İsyanlar felaketle sonuçlandı ve Li Lisan Parti içindeki bütün otoritesini ve etkisini kaybetti. Bu sıralar Mao Li'nin politikaları konusunda kararsızdı, ancak Parti ta-

rihi daha sonra kendisini kararlı bir muhalifi olarak betimleyecekti. Li, daha sonra Mao'nun kendisine mal edeceği gerilla savaşının güçlü bir savunucusuydu: 1930'da Mao'nun Zhou Enlai'nin şehir ayaklanmalarının başarısı ihtimaliyle ilgili uyarısına yönelik eleştirisi kesinlikle Li Lisan'ın politikalarına zımni bir destek anlamına geliyordu.[9]

Jinggangshan ÇKP'nin kırsal faaliyetlerinin odağı haline geldi. Birçoğunda Hakka [*Kejia*] ailelerinin yaşadığı bir dizi dağ köyünden oluşan bu bölgede gizli örgütler ve eşkıyalık yaygındı. Güney Hunan'da Nanchang İsyanı'nda öncülük yapmış olan Zhu De ve Chen Yi Nisan 1928'de Mao'nun güçlerine katıldı ve Aralık'ta kasabada yapılan bir toplantıda GMD ordularının komünist kalelerini ortadan kaldırmak için başlattığı kuşatma seferlerine karşı koyma kararı alındı. Mao ve Zhu De, Güney Jiangxi ve Batı Fujian'daki diğer komünist üsleriyle bağlantıyı sağlayacak 4. Kızıl Ordu'nun başına geçecek, Peng Dehuai yönetimindeki 5. Kızıl Ordu ise Jinggangshan üssünü korumayı sürdürecekti. Komünistler, 14 Ocak 1929'da He Jian komutasındaki GMD güçleri tarafından geri alınıncaya kadar üslerini korumayı sürdürdüler.

Jiangxi Sovyeti

Jinggangshan'ın dışına çıkmak zorunda kalmaları üzerine, Mao Zedong, Zhu De ve Chen Yi dâhil olmak üzere ÇKP'nin askerî ve siyasi önderleri Jiangxi eyaletinin güneyine gittiler ve sonunda bir ilçenin, Ruijin'in kontrolünü ele geçirdiler ve kasabadaki karargâhlarında bir bölge yönetimi oluşturdular. Bu yönetime, yine Ekim Devrimi'nin ardından Rusya'da kurulan işçi ve köylü meclislerinden esinlenilerek, Jiangxi Sovyeti [*Jiangxi Suweiai*] adı verildi. Kasım 1931'de kuruldu ve ÇKP üyeleriyle askerî birliklerin Uzun Yürüyüş'e katılmak üzere geri çekildikleri Ekim 1934'e kadar varlığını sürdürdü. Jiangxi Sovyeti aslında Ruijin'de konuşlanan Merkez Sovyeti'ni ifade etmek için kullanılıyordu, civarda daha küçük Sovyetler de bulunuyordu ve 1930 yazında ÇKP'nin kırsal alanda 15 kadar üssü mevcuttu. Bunlardan en önemli ikisi, kendisine bağlı güçler İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu'nun 10. Ordusu olan Fang Zhimin tarafından Kuzeydoğu Jiangxi'de kurulmuş olan Xin Nehri Sovyeti ile Jiangxi Sovyeti'nden epey uzakta, Henan eyaletinin güneyindeki Xinxian ilçesinde yer alan Zhang Guotao ve Xu Xiangqian tarafından yönetilen Hubei-Henan-Anhui (E-Yu-Wan) sınır bölgesi 4. Ordu Grubu'ydu.[10]

---

9 Patrick Lescot, *Before Mao: The Untold Story of Li Lisan and the Creation of Communist China*, HarperCollins, Londra, 2004.

10 Dillon, "Fang Zhimin, Jingdezhen and the Northeast Jiangxi Soviet", s. 569-89; Kamal Sheel, *Peasant Society and Marxist Intellectuals in China: Fang Zhimin and the Origin of a Revolutionary*

Guomindang komünistleri ortadan kaldırmak için sürekli uğraştığından birimlerle iletişim aşırı derecede zordu ve çoğu zaman her bir birim bağımsız olarak idare ediliyordu. Çin Komünist Partisi'nin resmî tarihçileri bu üslerle Mao Zedong'un sonraki liderliği arasında bir devamlılık ilişkisini kanıtlamaya çalıştılar, fakat herhangi bir ilişki bulmak mümkün değildi. 7-20 Kasım 1931 tarihlerinde toplanan Birinci Bütün Çin Sovyetleri Kongresi'nden sonra Ruijin Sovyeti devrimci hareketin merkezi haline geldi, diğer Sovyetler ise GMD saldırılarına hedef oldu ve çoğunun üyesi Ruijin'e gitmek zorunda kaldı, ancak değişik birimlerden komünistler arasında bitmek bilmeyen ve çoğu zaman da amansız geçen tartışmalar sözkonusuydu.

Bu ÇKP'nin gelişiminde etkili olan önemli bir süreçti. İlk kez bir devrimci örgüt, küçük bir alanda da olsa hükümet rolünü üstleniyordu. İdari, mali ve adlî sorunlarla uğraşması gerekiyordu ve bunun için kendi kurumlarını kurmuştu. Parti ayrıca iktidarı kazanmak ve muhafaza etmek açısından sonradan hayati öneme sahip olacak sorunlarla da karşılaştı. Buna kırsal bölgelerdeki toplumsal sınıfların ve toprak sahipliğiyle ilgili meselelerin anlaşılması da dâhildi. ÇKP'nin, başarılı ya da başarız olsun, bu konularla ilgili Jiang Sovyeti'nde aldığı tedbirler gelecekteki politikalarını en az yirmi yıl, hatta bazı alanlarda daha da uzun süre etkileyecekti. Burası ÇKP için pek çok açıdan daha sonra ÇHC döneminde de uygulayacağı politikalar için laboratuvar işlevi gördü.

Jiangxi'de ve hâkim olduğu diğer yerlerde ÇKP, kırsal alanlardaki köyler için temel düzeyde Sovyetler (idari komiteler anlamında); mahalle, ilçe ve eyalet bazında orta düzey Sovyetler; piramidin en üstü içinse Sovyet Merkezî Hükümeti'ni kurdu. Sovyetlerin üyelerini belirlemek için seçim yapılırdı, ama bu seçimler ciddi bir denetime tâbiydi ve oy verilecek kimseler ÇKP'ye muhalif olmayanlarla sınırlıydı. Asıl danışma organı Ulusal Sovyet Kongresi'ydi ve Merkez Yürütme Kurulu, Praesidium ya da Siyasi Büro ve 10-12 üyeden oluşan Halk Komiserleri Konseyi burada seçilirdi. Bu organların işlevleri Şubat 1934'te kabul edilen Merkez Sovyet Anayasası'nda düzenlendi. Bu kurumlar uzun ömürlü olmadı, zira siyasi gerçekliklerle hukuki çerçeve arasında uyuşmazlık mevcuttu, ancak bu ÇKP'nin ilk kez siyasi-hukuki bir yapı kurma girişimi olması açısından önemlidir. Organların isimleri ve işlevleri için Sovyetler Birliği deneyimi model alınmıştı ve bunlar 1949'da iç savaşın bitimine kadar ve daha sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nde büyük ölçüde ÇKP'nin kontrol ettiği bölgelerde uygulayacağı hükümet sisteminin temeli olacaktı. Merkezî Sovyet hükümeti karşı devrimci olarak nitelendirdiği cid-

---

Movement in the Xinjiang Region, Princeton University Press, Princeton, 1989. Xin Nehri bölgesinin Çince adının *Hanyu pinyin*'e göre Xinjiang olarak yazılması, Kuzeybatı Çin'deki Xinjiang'la kimi zaman karıştırılmasına yolaçar.

di bir muhalefetle karşılaştı, bu durumla ve daha sıradan suçlarla ilgilenmek için kendi yargı sistemini kurdu. Halkın Adalet Komiserliği Yüksek Mahkeme'yi denetliyordu ve bazı yerel mahkemeler ve polislik faaliyetleri Devlet Siyasi Güvenlik Bürosu [*Guoja zhengzhi baowei ju*] ve çeşitli milis güçleri tarafından yürütülüyordu. Ayrıca cezaevleri ve işçi reform kampları [*laodong ganhua yuan*] kuruldu.[11]

1-5 Kasım 1931 tarihlerinde yapılan Jiangxi Sovyeti kurucu konferansında Mao Zedong'un köylü devrimiyle ilgili görüşleri hâlâ azınlık konumundaydı ve Merkezî Devrimci Askerî Komisyonu'nun başkanı olarak Zhu De ve yardımcıları Peng Dehuai ile Wang Jiaxiang'ın sorumluluğunda olan ÇKP'nin askerî birimlerinin kontrolünü ele geçirmeyi başaramamıştı. Yine de 27 Kasım'da Sovyet'in Merkez İdare Kurulu'nun başkanlığına seçildi. Sovyet'in kuruluşu sırasında ÇKP içindeki siyasi gruplar arasında ciddi farklılıklar vardı ve Aralık 1930'da Futian'da Mao Zedong'a bağlı güçlerce bazı komünist birimlere dönük bir katliam bile yapılmıştı: Bu gruplaşma Sovyet devam ettiği müddetçe sürdü ve Mao siyasi muhaliflerini acımasızca bertaraf ederek yükselişine başladı. Ocak 1931'den itibaren ÇKP resmen üyeleri Moskova'da yetişmiş olan ve Geri Dönen Öğrenciler Grubu ya da Yirmi Sekiz Bolşevik adıyla anılan bir grubun yönetimi altına girdi. Grubun liderliğini Komintern'in Çin temsilcisi Pavel Mif'in desteğini arkasına alan Wang Ming (Chen Shaoyu) yapıyordu; iktidarı felaketle sonuçlanan şehir ayaklanmaları stratejisini oluşturan "Li Lisan çizgisi"ne muhalefet ederek elde etmişlerdi. Wang Ming grubu hâlâ Çin devriminin geleceğinin kırlarda değil şehirlerde olduğuna inanıyordu ve "dağ komünizmi" dedikleri Mao Zedong'un düşüncelerini küçümsüyorlardı. Geri Dönen Öğrenciler önce Şangay'a yerleşmişlerdi, fakat Guomindang polisi tarafından buradan çıkartıldılar ve Sovyet Hükümeti içinde hizip siyasetinde doğrudan rol oynayacakları Sovyet alanlarına gitmek zorunda kaldılar.[12]

ÇKP'nin Jiangxi'de karşılaştığı başlıca toplumsal sorunlardan ikisi Çin toplumunda, özellikle de kırsal bölgelerde, kadınların kölelik konumu ve toprak mülkiyetindeki eşitsizliklerdi. Sovyet bölgesinde önce ÇKP, daha sonra ise Sovyet Hükümeti tarafından 1 Aralık 1931'de yürürlüğe sokulan Evlilikle ilgili Tüzük ile evlilik ve boşanma konularında daha fazla özgür-

11 Trygve Lötveit, *Chinese Communism 1931-1934: Experience in Civil Government*, Scandinavian Institute of Asian Studies, Lund, 1973; William Wei, *Counter-revolution: The Nationalists in Jiangxi during the Soviet Period*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1985.

12 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 509-17; Party History *Research Committee of the CCP, History of the Chinese Communist Party; A Chronolgy of Events (1919-1990)*, Foreign Language Press, Pekin, 1991, s. 78-9. ÇKP komitelerinin üyeliği ya da parti makamlarını kimlerin doldurduğu gibi oldukça açık gibi görünen birtakım olay ya da konuların güvenilir bir versiyonuna ulaşabilmek şaşırtıcı derecede zor olabiliyor. Bu atamalar, liderlerin ve onların destekçilerinin yükselişi ve düşüşü ışığında sık sık yeniden düzenlenmiştir.

lük sağlandı. Evlilikle ilgili Tüzük'ün giriş kısmı ÇKP'nin evlilik ve boşanma konusundaki fikirlerini özetliyordu: Sovyet hükümetinin yönetimindeki bölgelerde, geçmişin feodal sosyal sınırlamaları olmadan, kadınlar ve erkekler ekonomik açıdan bağımsız ve kendi isteklerine göre evlenme ve boşanma konusunda özgür olmalıdır. Dahası, kadınların feodal geçmişte daha fazla sıkıntı yaşadıkları düşünülürse, onlara ve onların çocuklarına öncelik verilmelidir. Tüzükler hâlâ geleneklere sıkı sıkı bağlı olan bu kırsal toplumda herkesçe kabul görmedi, ama yeni sistem doğrultusunda evliliklerde ve boşanmalarda ciddi bir artış vardı; Tüzükler ÇKP'nin 1949'dan sonra yürürlüğe sokacağı evlilik reformuyla ilgili yasaların başlangıç noktasını oluşturuyordu.[13]

ÇKP'nin kadınlara yönelik pozitif tutumu destek toplamada önemli olsa da nihai zaferi için daha önemli olan toprak sorunuydu. Jiangxi Sovyeti'nin toprak politikaları başlangıçta zamanın Sovyetler Birliği'nin anti-kulak politikalarının karbon kopyasıydı. Rusya'daki *kulaklar* kolektifleştirmeye karşı çıkan toprak sahipleriydi. *Kulaklar*'ın Çin'de tam dengini bulmak mümkün değildi, ama Çinli komünistler onların yerine zengin köylü sınıfını hedefe aldı. 1932-33 yıllarındaki Arazi İnceleme Hareketi [*chatian yundong*] boyunca parti kadroları köylere gidip yoksulları zenginlere karşı harekete geçirmeye çalıştılar. Mao Zedong'un kırsal bölgelerde sınıf farklılaşması konusunda yazdığı bir metnin Haziran 1933'te Merkez Kurulu tarafından kabulünün ardından parti politikalarında ÇKP'nin düşmanından ziyade potansiyel müttefiki olarak görülen orta sınıf köylülerin mülklerinin kamulaştırılmaması yönünde değişiklikler yapıldı. Arazi İnceleme Hareketi Mao tarafından yönetildi ve Jiangxi'de ortaya çıkan hizip çatışmalarında en önemli dayanaklarından biriydi. Bu hareket ÇKP tarihinde toprak mülkiyetindeki güncel değişimler açısından o kadar da önemli değildi, ancak kırsal bölgelerde sınıf mücadelesi modellerinin benimsenmesi ve Parti'nin iktidara yükseleceği 1940'larda toprağın müsaderesi ile yeniden dağıtımı bakımından önemliydi.[14]

Japonya Mançurya'da 1931-32

Japonya 1915'teki Yirmi Bir İstek'ten beri Çin üzerindeki ekonomik ve siyasal baskısını artırmaktaydı, ama 1920'lerde militarizmin yükselişi ve Japonya'da ordunun iç siyasetteki etkisinin artması Çin'in güvenliği açısından da-

13 Chi-hsi Hu, "The Sexual Revolution in the Kiangsi Soviet", *China Quarterly*, cilt 59, Temmuz/Eylül 1974, s. 477-90.

14 Lötveit, *Chinese Communism 1931-1934*.

ha da büyük bir tehdit meydana getiriyordu. Japonya'nın yayılmacı politikaları için Çin, özellikle de Japonya'ya ve 1905'ten beri sömürgesi olan Kore'ye en yakın bölgesi, kuzeydoğu bölgeleri kolay bir av olarak görünüyordu. Kasım 1890'da yürürlüğe giren Meiji Anayasası'nda ordunun kabine yerine imparatorun emrinde olması öngörülüyor, böylece daha bağımsız hareket edebilmesinin yolu açılmış oluyordu. Mançurya askeriyenin ve halkın gözünde, 1904-05 Rus-Japon Savaşı'nda ölen on binlerce Japon askerine karşılık Japonya'ya ait olarak görülüyordu. Bu savaş boyunca yalnız Port Arthur kuşatması, Aralık 1904'ün son günü Ruslar teslim olana kadar, 60.000 Japon askerinin hayatına mal olmuş olmalıydı. 23 Şubat-16 Mart 1905 tarihleri arasında yaşanan Shenyang muharebesinde ise 750.000 kişi çarpıştı. Japon orduları Rusları bozguna uğratıp Shenyang'ı ele geçirmişti, ama 40.000'den fazla kayıp vermişti. Mançurya Japonya için aynı zamanda Rus imparatorluğunun ve daha sonra Bolşevizmin yayılmasını önleyecek bir tampon bölge anlamına geliyordu. 1920'ler boyunca Mançurya savaş ağası Zhang Zuolin bağımsızlığını korumaya çalışırken, Japonya'yla uzlaşmaya dayalı bir ilişki içinde olmaya gayret etti, ama Guomindang'ın yükselişi ve 1928'de Nanjing'de Ulusal Hükümet'in kurulması ile Japonya Mançurya'nın bir kez daha güçlü bir birleşik Çin'e eklemlenmesinden endişe eder olmuştu. Zhang Zhaolin'in o yıl bir suikasta kurban gitmesinin ardından oğlu ve halefi Zhang Xueliang Japonya'nın Mançurya'daki varlığına şiddetle karşı çıkan milliyetçi bir yaklaşım gösterdi.

18 Eylül 1931'de, şimdi Liaoning eyaletinin başkenti olan Shenyang'ın (Mukden) kuzeyinde, Güney Mançurya Demiryolu hattının rayları üzerinde bir bomba patladı. Çok küçük bir hasar meydana gelmişti, seferlerde neredeyse herhangi bir aksama da olmamıştı, ama Mançurya'da konuşlanmış olan Japon Guandong Ordusu (Japoncada *Kantogun*) bu "Mukden Olayı"nı Shenyang'daki Çin garnizonuna geniş çaplı bir saldırı için bahane olarak kullandı. Guandong Ordusu savunmakla yükümlü olduğu Güney Mançurya Demiryolu bölgesinden 21 Eylül'de ayrıldı ve 1932 başlarında neredeyse tüm Mançurya'nın kontrolünü ele geçirmişti. Mançurya, Manzhouguo (Manchukuo ve Japoncada Manshukoku) olarak bağımsız bir devlet ilan edildi, Mançu Qing hanedanının son imparatoru Puyi de imparatorluğa getirildi. Manzhouguo elbette yalnızca Çin'den bağımsızdı ve tümüyle, artık Tayvan'ı, Kore'yi ve Çin'in kuzeydoğusunu içine alan sömürgeci bir imparatorluk olan Japonya'ya bağlı kukla bir devletti. Mukden Olayı'nın aslında yerel bir olay olduğu ve garnizona saldırının alt kademedeki subayların aşırı bir tepkisi olduğu ileri sürülse de Guandong Ordusu komutanlığınca üstü kapalı onay verildiğine ve Tokyo hükümeti tarafından harekâta göz yumulduğuna dair ciddi kanıtlar bulunmaktadır. Mançurya'nın ilhakı Milletler Ce-

miyeti tarafından kınandı, fakat bu Tokyo tarafından tamamıyla görmezden gelindi ve Guandong ordusu batıya doğru ilerleyişini sürdürüp İç Moğolistan'ın doğu kısımlarının denetimini ele geçirdi.

Mançurya'nın işgali Ulusal Hükümet'in bütün Çin üzerindeki egemenlik iddiasına doğrudan bir saldırıydı. Askerî yolla karşı koymak mümkün değildi, çünkü Japon ordusu Ulusal Hükümet'e bağlı güçleri kolaylıkla yenilgiye uğratabilirdi. Bunun üzerine Guomindang yönetimi ikili bir stratejiyi benimsedi. Uluslararası toplumu Japonya'ya karşı harekete geçmek için boş bir çaba içine girerek diplomatik yolları kullanmaya çalıştı ve aynı zamanda Japonya'nın yükselişini zayıflatmak için ekonomik güç ile milliyetçiliği birleştirmeye uğraşarak halk muhalefeti dalgasından ve ticari boykotlardan yararlanmaya çalıştı. Gösteriler ve boykotlar Mukden Olayı'ndan önce de vardı, ama bu olayın ardından yarı-resmî bir nitelik kazandı. Çin'in bölünmüşlüğü ve özellikle de Guomindang'ın ülkenin kuzeyinde kontrolü sağlayamaması GMD'nin halk desteğinin olmamasıyla birleşince hiçbir direniş imkânı kalmadı.[15]

Kuşatma ve Sindirme Harekâtları

Japon Guandong ordusu Mançurya'yı istila etmekle meşgulken, GMD Jiangxi'de "Komünist Eşkıyalar"ın artıkları olarak gördükleri kimseleri yok etme derdindeydi. Jiangxi Sovyeti'ne karşı Kuşatma ve Sindirme [*weijao*] Harekâtları adı verilen beş askerî sefer düzenlediler. İlki Kasım 1930'da başlayan bu askerî harekâtlar, adından da anlaşılacağı gibi komünist üslerini kuşatmayı ve yok etmeyi amaçlıyordu. ÇKP için savunma en büyük öncelik olmuştu, fakat üslerin savunulması parti hiyerarşisi içindeki hizip çatışmaları nedeniyle riske atılıyordu. Yine de başarılı olundu. Birinci Kuşatma ve Sindirme Harekâtı sırasında GMD'nin Ulusal Hükümet'inin Zhang Huizan'a bağlı askerleri Huangpi, Jianxi'deki ÇKP üslerine saldırdı, ama Mao Zedong ve Zhou Enlai yönetimindeki kuvvetler tarafından geri püskürtüldü. ÇKP kaynaklarına göre, askerler arasındaki ilk temastan beş gün sonra 15.000 düşman askeri öldürülmüştü ve milliyetçi askerlerin geri kalanları panik içinde kaçmışlardı. Ayrıca Zhang Huizan ele geçirilmişti. Bu noktada Kızıl Ordu ilk defa çevreden istihbarat bilgileri almak için kendi telsiz iletişim sistemini kurdu. Telsizler kırsal bölgelerde yaşayan insanlar için anlaşılmaz cisimlerdi, Longgang'daki zaferlerinin ardından GMD'nin bıraktığı teçhizatla karşılaşan Kızıl Ordu'nun köylü askerleri ne olduğuna dair en ufak bir fikirlerinin

15 Donald A. Jordan, *Chinese Boycotts versus Japanese Bombs; the failure of China's 'Revolutionary Diplomacy' 1931-2*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1991.

olmadığı telsizleri, elektrik motorlarını, batarya şarj cihazlarını ve bataryaları büyük bir neşeyle imha ettiler. Mao'nun bundan sonra savaş alanında bulunan herhangi bir şeyin karargâha getirileceğini emretmesi üzerine, Dongshao çarpışmasının ardından GMD'ye ait sağlam bir telsiz istasyonu ele geçirildi. Kızıl Ordu böylece GMD haber yayınlarını ve ayrıca Nanjing askerlerinin nerede olduğuna dair kendilerine bilgi sağlayan askerî haberleşmeleri dinleyebiliyordu. GMD, ÇKP'nin kendi haberleşmelerini dinlediğini farketmedi, böylece telsiz güvenliğini sağlamaya gerek duymadan bütün hareketlerini detaylarıyla duyurmaya devam etti. 1 Ocak 1931 itibarıyla, Kızıl Ordu Longgang'da Zhang Huizan'ın askerlerini bozguna uğrattı, sağ kalanlar geri çekildi ve Birinci Kuşatma ve Sindirme Harekâtı sona erdi.[16]

Kendi misyonunun tarihsel anlamına romantik bir devrimci gözle de bakmayı bilen Mao Zedong, bu zaferi, Yan Shu'nun (991-1040) "Balıkçının Gururu" adlı klasik şiirinin kafiye şemasına ve ses özelliklerine uygun olarak yazdığı "Birinci Büyük Kuşatma ve Sindirme Harekâtı'nı Geri Püskürtmek" isimli şiirinde kutlamıştır.

Ağarmış bir gökyüzünün altında on bin ağaç parıldıyor,
Gök'ün askerlerinin öfkesi gökyüzüne yükseliyor;
Puslu Longgang'da bin sarp kaya belli belirsiz görünüyor.
Tek ses olup haykırıyorlar,
Zhang Huizan cephede yakalandı!

İki yüz bin asker Jiangxi'ye geri dönüyor,
Rüzgâr ve toz ilerliyor ve havayı kaplıyor,
Milyonlarca işçi ve köylü ilerliyor,
Hepsi ahenk içinde.
Buzhou Dağı'nın altında, nihayet kızıl bayraklar.[17]

İkinci Kuşatma ve Sindirme Harekâtı Şubat 1931 sonlarında, He Yingqin'in öncülük ettiği 200.000 kişilik bir ordunun Merkez Sovyet'e saldırmasıyla başladı. Bu harekâtın esas çarpışmaları 16-30 Mayıs arasında Jiangxi-Fujian sınırında yaşandı. He Yingqin komutasındaki GMD kuvvetleri yenilgiye uğratıldı ve ÇKP kontrolü altındaki bölgeleri genişletti, böylece ikinci harekâtın sonunda başında olduğundan daha güçlü bir konum elde etti. Radyo Kızıl Ordu'nun stratejisinde daha da önemli bir yer tutmaya başlamıştı: GMD'nin nihayet mesajlarının dinlendiğini farketmesi ve mesaj aktarımı-

16 Mei Jian, *Guo Gong mishi* [Guomindang'ın Sırları ve Komünistler], Zhonguo wenshi chubanshe, Pekin, 2001, s. 298-301.

17 Mao Zedong, *Mao Zhuxi shici sanshiqi shou* [Başkan Mao'nun Otuz Yedi Şiiri], Wenwu chubanshe, Pekin, 1974, s. 4. Farklı bir çevirisi için bkz. Wong Man, *Poems of Mao Tse-tung*, Eastern Horizon Press, Hong Kong, 1966, s. 20.

nı şifrelemesi üzerine, ÇKP kendi telsiz istasyonunu kurup şifre kırma konusunda uzmanlığını geliştirdi.[18] Üçüncü Kuşatma ve Sindirme Harekâtı ise bizzat Chiang Kai-shek tarafından 1 Temmuz 1931'de Kızıl Ordu'nun doğum yeri olan Nanchang'da toplanan bir askerî konferansta başlatıldı. GMD askerleri 15 Temmuz'da Guanchang'daki Jiangxi kasabasını aldılar ve 3 Eylül'de Merkez Sovyet bölgesini kuşatacak bir konuma gelecekleri Nankang'a ilerlediler. Ancak 18 Eylül'de Mançurya'nın Japon Guandong Ordusu tarafından işgal edilmesi, GMD önderliğinin dikkatini bu yöne çevirdi ve üçüncü harekât yarıda bırakıldı. Dördüncü Kuşatma Harekâtı'nın başlangıç tarihi olarak genelde Chiang Kai-shek'in Hankou'ya vardığı tarih olan 28 Haziran 1932 gösterilir. Merkez Sovyet yönetimi askerî güçlerini ve elinde tuttuğu alanı genişletme politikasına girişmeye karar vermişti. Kasım 1932'de GMD güçleri Merkez Sovyet'e saldırdı, ancak Kızıl Ordu'nun Şubat 1933'te gerçekleştirdiği karşı saldırı başarılı oldu ve harekât Mart sonunda dağıldı.

Chiang Kai-shek aynı anda hem kuzeydeki Japon tehdidiyle hem de güneydeki ÇKP'yle baş edemeyeceğini anlamıştı. Jiangxi'deki komünist eşkıyaların Guomindang'ın varlığı için Japonlardan çok daha büyük bir tehdit oluşturduğunu ilan etti ve güçlerine Merkez Sovyet'i yok etmek üzere beşinci bir sefer emrini verdi. Beşinci Kuşatma Harekâtı Ekim 1933'te başladı. Harekâtı bizzat başkomutan yönetiyordu ve bu sefer öncekilerine göre çok daha fazla asker toplamıştı. Her bir stratejik nokta alındıktan sonra buraya küçük kaleler yapıp bunları birbirine bağlamaya ve askerî üslerin ihtiyaçlarını tedarik etmeye yarayacak yollar inşa etme ve yedek kuvvetleri geride tutma stratejisi oldukça başarılı oldu. O aralar ÇKP bir iç çekişme döneminden geçmekteydi; bu kez, esnek askerî taktiklerin benimsenmesi çağrısı ÇKP'nin durumuna bakıldığında yalnızca pragmatik görünmesine rağmen, "pesimizm"le suçlanan Fujian Parti sekreteri Luo Ming'e karşı bir kampanya yürütülüyordu.[19]

10 Kasım'da GMD güçleri Jiangxi'nin Yihuang kasabasını aldılar ve bu Kızıl Ordu'ya karşı bir dizi sert çarpışmanın ilki oldu. Nisan 1934 itibarıyla Merkez Sovyet tamamen kuşatıldı ve stratejik bir yerde bulunan Guangchang kasabasının kaderini belirleyecek çarpışmalar başladı. ÇKP Japonlara karşı bir birleşik cephe önermek suretiyle GMD'yle uzlaşma girişimlerinde bulundu, fakat komünistlerin Jiangxi'deki konumu daha fazla dayanılamaz bir noktaya gelmişti. Ren Bishi'nin 6. Ordu Birlikleri Temmuz'da GMD kuşatmasını yardı, 16 Ekim'de de Mao Zedong ve Zhu De 1. Cephe Ordusu'nu Ruijin dışına batıya doğru ilerletti. GMD birlikleri 10 Kasım'da Ruijin'i ele geçirdi ve Jiangxi Sovyeti ortadan kaldırıldı. ÇKP'nin arzulanmayan ve plan-

18 Mei, *Guo Gong mishi*, s. 298-301.

19 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 517-18.

lanmayan bu stratejik geri çekilişi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş mitlerinden biri olan Uzun Yürüyüş'ün başlangıcıydı.

25.000 *Li*'lik Uzun Yürüyüş

Uzun Yürüyüş sırasında Kızıl Ordu'ya komuta eden Liu Bocheng, 1950'lerin sonunda Halk Kurtuluş Ordusu'nun Mareşali olduktan kısa bir süre sonra şöyle yazıyordu:

> Ekim 1934 ile Ekim 1936 arasında geçen iki yılda Çin İşçi ve Köylülerinin Kızıl Ordusu asıl üslerini terkedip dünyayı şaşkınlık içinde bırakan 25.000 *li*'lik Uzun Yürüyüş'ü başlattı. Uzun Yürüyüş boyunca pek çok zorlu geçitle karşılaştı, tehlikeli ırmakları aştı, kendilerini izleyen veya yollarını kesen milyonlarca askeri öldürdü ya da geri püskürttü, bulutların içinde kaybolan karlarla kaplı dağ zirvelerinden geçti ve uzak ve ıssız çayırlar boyunca yürüdü.

Uzun Yürüyüş'e katılmış erkeklerle kadınların hatıratına yer verilen bir kitaba Liu Bocheng'in yaptığı bu giriş, bu olaya Çin'de gösterilen büyük saygıyı yansıtır. *Changzheng* ifadesinin Uzun Yürüyüş olarak tercüme edilmesi, düzenli tek bir askerî manevraymış izlenimi yarattığından talihsizdir. Gerçekte ise çok daha karmaşık ve düzensiz bir etkinlikti. *Zheng* tarihsel olarak seyahat anlamında ya da askerî anlamda sefer ya da harekât anlamında kullanılır ve bu daha iyi bir çeviri olabilirdi. Ancak Uzun Yürüyüş yıllarca resmî olarak kullanıldığından artık yerleşmiştir.[20] Liu Bocheng'in Uzun Yürüyüş'ü dramatik biçimde betimlemesi, 1949'dan beri Çin'de romanlarda, oyunlarda, filmlerde ve müze sergilerinde yapılanların mükemmel bir örneğidir: Akıl edilemeyecek boyutlardaki sıkıntıların karşısında cesaret ve romantizmin bileşimi ve bozgunu son anda zafere çevirmek, Çin Komünist Partisi'nin iktidarını meşrulaştırma sürecinde önemli rol oynadı.[21] Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk kırk yılındaki önderlerinin önemli bir kısmı Uzun Yürüyüş'ün eski tüfekleriydi: Dolayısıyla eleştiri dışıydı ve Parti'nin iktidara çıkışındaki önemi eleştirel bir tahlile asla konu olamazdı.

Uzun Yürüyüş'ün rotası ya da daha doğrusu rotaları iyi belgelenmiştir; Çinli ve Batılı bilimadamları ve gazeteciler belgesel kaynaklardan ve katılanların anılarından yararlanarak güzergâhı belirlemek için ciddi bir zahme-

20 *Xinghuo liaoyuan [Tek bir kıvılcım bile bir otlak yangını başlatabilir]*, Sanlian Press, Hong Kong, 1960, s. 1.

21 Başka birçoklarını yansıtan bir örnek olarak, son bölümünün yanında altı sahnelik bir oyun olan Chen Chi-tung, *The Long March*, Foreign Languages Press, Pekin, 1956 verilebilir. Büyük Yürüyüş'ün bir bölümüne katılmış bir adamın kaleminden çıkan eserin İngilizce çevirisi yazarın oyunu nasıl yazdığını anlatan bir ek bölümü içerir.

te katlanmışlardır.[22] Yürüyüş eşgüdümlü tek bir manevradan ziyade, yollarını kademe kademe Çin'in batı bölgelerine çeviren ÇKP'nin ayrı gruplar halinde Jiangxi'den çekilmesidir. Yürüyüşe katılanların hepsi olmasa da çoğu kuzeydeki Shaanxi eyaletinde Yan'an kentinde buluşmuştu. Yürüyüşün ana kolu olarak görülen Mao Zedong'un Birinci Cephe Ordusu'nun rotası dört aşamaya ayrılabilir. Birinci aşama (Ekim 1934-Ocak 1935) Jiangxi'deki Sovyet üslerinden yaklaşık 86.000 askerin çekilip batıya, şimdi olduğu gibi o zamanlar da Çin'in en yoksul bölgelerinden biri olan Guizhou'ya yürüyüşüdür. İkinci aşama (Ocak 1935) Tibet sınırında yer alan, o zamanlar Xikang (Sikang) olarak bilinen Sichuan bölgesinde geçirilen dönemdi. Üçüncü aşama (Ağustos-Ekim 1935) yürüyüşçülerin ana kolunun Sichuan'dan Shaanxi'ye yürüyüşüydü.

Dördüncü aşamada ise (Ekim 1935-Ekim 1936) ÇKP'nin yürüyüşün ana kolunda olmayan diğer askerî birimlerinin Shaanxi'deki yoldaşlarına katılmalarıyla geçen birleşme dönemi sözkonusuydu.

ÇKP bu sıralarda birlik olmaktan uzaktı: Birkaç siyasi gruba bölünmüştü ve bunların arasında, yeni bir devrimci üssün nereye inşa edileceği gibi stratejik konular üzerine ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Mao'nun Birinci Cephe Ordusu ana güç olarak kabul edilmekle birlikte, bunun böyle olduğu sonradan anlaşılmıştır. Zhang Guotao başlangıçta emrindeki birliklerle Batı Çin'de bir üs kurmayı planlamıştı ve kendi birlikleriyle Mao'nunkiler Haziran 1935'te bir araya geldiklerinde, ikisi arasındaki amansız iktidar savaşını şenlikli bir miting perdeledi. Bu sırada Zhang'ın Mao'dan çok daha fazla askeri vardı. Temmuz ve Ağustos 1935'te Sichuan'daki Maoergai'da bir Budist manastırındaki bir dizi toplantı sırasında, Zhang kuvvetlerini bağımsız olarak batıda tutmakta ısrarcı olmuştu, Mao ise bu sırada kuzeye doğru başlatılacak bir birleşik yürüyüşün doğru strateji olduğunu savunuyordu. ÇKP güçleri bölünmeye devam etti ve Zhang Guotao, He Long ve Zhue De'ye bağlı bazı birlikler ana kola çok sonra katıldı. 22 Ekim 1936'da Kızıl Ordu'nun Birinci, İkinci ve Dördüncü Cephe Orduları Gansu'nun Huining-Jingning bölgesinde güçlerini birleştirdiler ve nihayet Zhang Guotao Mao Zedong liderliğindeki siyasi gruba katılmaya karar verdi.[23] Aralık 1936'da ÇKP karargâhını Shaanxi eyaletinde önce Bao'an'a sonra efsanevi Yan'an tabyasına taşıdı. Bütün gruplar tarafından desteklenmese de Mao artık partideki lider konumunu sağlamlaştırmıştı.

---

22 İngilizcede en güvenilir ve erişilebilir iki kaynak: Dick Wilson, *The Long March 1935: The Epic of Chinese Communism's Survival*, Hamish Hamilton, Londra, 1971 ve Harison E. Salisbury, *The Long March The Untold Story*, Macmillan, Londra, 1985.

23 Party History Research Committee of the CCP, History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990), s. 105-6.

ÇHC'deki abartılı yaklaşımları bir kenara koyarsak, Uzun Yürüyüş iki sebepten ötürü gerçekten önemlidir. İlk olarak, ÇKP'yi 1937'deki Japon işgaline ve GMD güçlerinin saldırılarına karşı savunmasız kalacağı bir bölgeden uzaklaştırdı. Aynı zamanda önderlik konusunda ve ÇKP'nin sonraki 40 yıl boyunca izleyeceği politikalarda çok büyük önemi olacak bazı kritik parti toplantılarının yapıldığı bir dönem oldu.

Zunyi Konferansı

Bu toplantıların en önemlisi, muhtemelen 6-8 Haziran 1935 tarihlerinde, Guizhou eyaletindeki Zunyi kasabasında, 19 Ocak'ta Guomindang askerlerince geri alınmadan önce henüz ÇKP kontrolünde bulunan bir yerde yapıldı. Bu bir Politbüro toplantısıydı, ya da daha doğrusu bu organın genişletilmiş toplantısıydı ve genellikle de Mao'nun ÇKP'nin tartışmasız lideri olarak kabul edilmeye başlandığı tarih olarak kabul edilir. Uzun yıllar, resmî Çin kaynakları konferansın sonunda 8 Ocak'ta Mao'nun Politbüro'nun başkanı olarak seçildiğini ileri sürdü, bu da ÇKP üzerindeki meşru otoritesinin başlangıcı olarak görülür. Aslında Parti'nin önceki genel sekreteri Qin Bangxian'ın (Bo Gu) ve Çince Li De adıyla tanınan Komintern'in Alman askerî ve siyasi danışmanı Otto Braun'un tasfiyesinin ardından Mao Politbüro'nun Daimi Komitesi'ne seçilse de, bu noktada kesinlikle başkan konumuna gelmedi. Qin Bangxian'ın yerine Genel Sekreterliğe Mao'nun önderliği boyunca adı ÇKP tarihinden hemen hemen tümüyle silinecek olan ve Uzun Yürüyüş'teki rolü ancak Mao'nun ölümünün ardından açıkça teslim edilecek olan Zhang Wentian getirildi. Başkan Yang Shankun ve Mao'nun ölümünün ardından iktidara gelen diğerleri, Zhang Wentian'ın 1935'te Başkan Zhang olarak tanındığını belirtmeye özen gösterdiler. Mao, bu toplantının sonunda, özellikle de askerî konularda kesinlikle daha etkili bir konumdaydı, böylece Zunyi konferansı iktidara gelişinde tek başına belirleyici olmasa da önemli bir adımdı.[24]

Xi'an Olayı

Chiang Kai-shek ve Ulusal Hükümet, açıkça bir numaralı önceliklerinin Komünist Parti'yi ve Kızıl Ordu'yu yok etmek olduğunu, Japon tehdidininse daha sonra ele alınabilecek ikincil bir sorun olduğunu belirtmişti. Bu politi-

24 Thomas Kampen, Mao Zedong, Zhou Enlai and the Evolution of the Chinese Communist Leadership, Nordic Institute of Asian Studies, Kopenhag, 2000; Mei, Guo *Gong* mishi, s. 313-15.

ka, Japon ordusunu uzak bir tehdit olarak değil, gayet açık bir tehdit olarak gören kuzeyli politikacılar başta olmak üzere Guomindang kadrolarıyla savaş ağası müttefikler arasında ciddi bir endişeye sebep oldu. Mançurya savaş ağası Zhang Xueliang (babası Zhang Zuolin Japonlar tarafından öldürülmüştü), Shaanxi uzlaştırma komiseri Yang Hucheng ve Shanxi savaş ağası Yan Xishan gibi Kuzey Çin'in önemli siyasi figürleri arasında sürekli tekrarlanan kaçınılmaz tartışmalar oluyordu.

4 Aralık 1936'da Chiang, Zhang Xueliang'la birlikte Shaanxi eyaletinin başkenti Xi'an'a gidip komünistleri ortadan kaldırmak için düzenlenecek Altıncı Kuşatma Harekâtı'nın hazırlıklarını tamamlamaya yönelik bir toplantıya katıldı. Chiang şehrin hemen dışında Lintong'daki tatil yeri Huaqing Kaplıcaları'nda kaldı.[25] 7 Aralık'ta, Zhang Chiang'ı fikrini değiştirmeye ikna edip artan Japon baskısının Çin halkının geleceği için vahim bir tehdit oluşturduğunu kabul ettirebilme umuduyla Huaqing'e gitti. Saatlerce süren tartışmaya rağmen Chiang ÇKP hakkındaki fikirlerinden vazgeçmedi. Yang Hucheng de şansını denedi, ama daha çok tartıştıkça Chiang görüşlerinde daha da kararlı oluyordu. Zaten ÇKP'yi büyük ölçüde yok ettiğine, bu noktada gerekli olanın sadece son bir darbe olduğuna inanıyordu. Eskiden kalma feodal yöntemle hükümdarı ikna etme çabaları ve ağlamaklı itirazlar Chiang'a işlemeyince, Zhang ve Yang kendilerini "kanundışı yollara gitme"ye [*shang liangshan*] mecbur hissettiler. En nihayetinde 9 Aralık'ta çıkan olaylar Zhang ve Yang'ı harekete geçmeye zorladı. 9 Aralık, Pekin'de Japon emperyalizmine ve Japon menfaatleri için çalışacak bir özerk Hebei-Chahar Siyasi Konseyi girişimine karşı yapılan yurtsever öğrenci hareketi eylemlerinin birinci yıldönümüydü.

9 Aralık 1936'da, sert bir kuzey rüzgârına rağmen Xi'an'da ellerinde iç savaşın sona erdirilmesini ve Japonya'ya karşı birleşik bir direnişin örgütlenmesini isteyen pankartlar taşıyan 10.000 öğrenci yürüdü. Guomindang'ın Kuzeybatı Eşkıya İmha Karargâhı'nın [*Xibei jiaofei zongsiling* – burada "eşkıya" ÇKP oluyor) kapısı önünde toplandılar. Bina GMD gizli polisinin adamları tarafından sıkı bir şekilde korunuyordu, bunlar göstericilere uyarı ateşi açtı ve bir ilkokul öğrencisi yaralandı. Bu olay öğrencileri iyice öfkelendirdi ve bazıları Chiang Kai-shek'le doğrudan görüşmek için derhal Lintong'daki Huaqing Kaplıcaları'na gitmek istedi. Chiang bunu duyunca, Zhang Xueliang'a göstericileri durdurmasını emretti. Aksi takdirde göstericilere ateş açıl-

25 Huaqing Kaplıcaları, Çinliler için hâlâ popüler bir mesire yeridir ve gerek yabancı turistler gerekse yerel halk tam da Chiang Kai-shek'in yakalandığı yere büyük ilgi gösterir. Bir tatil yeri olarak tarihçesi en azından Tang hanedanına dayanır ve efsaneye göre Tang İmparatoru Xuanzong'un meşhur cariyesi olan Yang Guifei bu kaplıcada yıkanmıştır. Kaplıcalar Çin'in ilk imparatoru olan Qin Shihuangdi'nin mezarından ve Terrakotta Ordusu'nun bulunduğu yerden uzak değildir.

ması emri vermekle tehdit etti. Zhang eylemcilerin yanına gitti, ancak o anki yurtsever coşkularından çok etkilenmiş olacak ki, isteklerini hafta içinde yanıtlayacağı sözünü verdi. Chiang Kai-shek ise eylemcilerin isteklerine gösterdiği ilgiden dolayı kendisini azarladı ve öğrencilerle Guomindang devleti arasında bir seçim yapmasını istedi. Chiang emrindeki subayları çoktan toplantıya çağırmış ve 12 Aralık'ta Kızıl Ordu'ya karşı başlatılacak Altıncı Kuşatma Harekâtı için aldığı kararları ve emirlerini bildirmişti. Zhang Xueliang ve Yang Hucheng'in bu emirlere karşı gelmesi durumunda kendilerine bağlı kuvvetleri dağıtacağını açıkça belirtti. 10 Aralık'ta Chiang bölge komutanlarına Kızıl Ordu'yu yok etme planlarıyla ilgili bir telgraf çekti ve aynı gün Lintong'da kaplıca yakınlarında Zhang ile buluşup Japonlara karşı komünistlerle birleşik cephe kurma teklifini sert biçimde reddetti. Ertesi gün, Zhang ve Hu, Chiang'ın gözaltına alınması gerektiğine karar verdiler.

Seferberlik emirlerinin yerine getirilmesinin beklendiği 12 Aralık sabahı 4.30'da Chiang uyurken Huaqing Kaplıcaları'nda silah sesleri duyuldu. Korumaları kendisini uyandırmaya geldiklerinde yataktan aceleyle fırladı, lacivert saten geceliğini giydi, beş odalı suitinin arka tarafındaki pencereden dışarı çıkıp villasının etrafını çeviren duvarlardan atladı, korumalarının yardımıyla koşabildiği kadar hızlı koşup bayır yukarı kaçmaya başladı. Zhang Xueliang'ın Kuzeydoğu Ordusu birlikleri villasına vardıklarında, Chiang'ın çantasını, masasında duran takma dişlerini ve gardropta duran paltosunu ve şapkasını buldular. Dışarıdaki izlerini takip edip duvarı tırmandığı yerde ayakkabılarından birini ve nihayet yamaçta bir mağarada yüzü bembeyaz, yalınayak, çamura batmış ve bir yorgana sarınmış halde kendisini buldular. Efsaneye göre, askerleri yöneten subay Sun Mingjiu onu bulduğunda, Chiang ondan kendisini öldürmesini istedi, ancak Sun ona, "Hayır, senden sadece Japonlara karşı savaşmanı istiyoruz" dedi. Chiang'ın tepeden aşağı inmesine yardım edildi ve Sun'un personel arabasıyla Xian'a götürüldü. Zhang Xueliang ve Yang Hucheng Chiang'ı ve bir grup önde gelen danışmanını bir haftalığına rehin alıp kendisine esasen Ulusal Hükümet'le ÇKP arasındaki iç savaşı bitirmeyi ve Japon ordusunun saldırı tehdidine karşı birleşik bir silahlı direniş örgütlenmesini içeren sekiz maddelik bir istek listesi sundular.

İstekler Zhang ve Yang'ın elinden bir telgrafla halka da duyuruldu:

1. Ulusu kurtarmak için ortak sorumluluk altında bütün parti ve hiziplere yer verecek şekilde Nanjing hükümetini yeniden oluşturma.
2. İç savaşa tamamen son verme.
3. Şangay'da tutulan yurtsever önderlerin bir an önce salıverilmesi.
4. Çin'deki bütün siyasi mahkûmların salıverilmesi.

5. Kitlesel yurtsever hareketin önündeki bütün sınırlamaların kaldırılması.
6. Halkın toplanması ve örgütlenmesi için siyasi özgürlüklerin teminat altına alınması.
7. GMD'nin gerçekten başkanın (yani Sun Yat-sen'in) vasiyetinin izinden gitmesi.
8. Acilen bir Ulusal Kurtuluş Kongresi'nin toplanması.

Chiang'ın tutuklanması ve ulusal kurtuluş istekleri, Zhang ve Yang ile sekiz ilkeyi destekleyip Chiang'ın halk önünde yargılanmasını ve hatta idamını isteyen ve 13 Aralık'ta gösteri yapan binlerce Xi'anlı tarafından coşkuyla karşılandı.

Nanjing'de korkulan ve saygı duyulan Song Meiling (Madame Chiang) kocasının serbest bırakılması için uğraşıyordu. Xi'an'a görüşmek için kendi temsilcisini gönderdi ve şehrin bombalanması fikrine şiddetle karşı çıktı. En sonunda 22 Aralık'ta, Guomindang'ın tekinsiz gizli polis şefi Dai Li de dâhil bir grup güvenilir danışmanıyla birlikte Xi'an'a ulaştı. Dai Li görüşmelerde çok önemli bir rol oynadı; Zhang Xueliang'ı, Chiang Kai-shek'i serbest bıraktığı takdirde, güvenliğinin ve özgürlüğünün teminat altına alınacağı konusunda ikna edebilecek kişi muhtemelen oydu. Fakat bu olmadı. Durumu, ÇKP'nin Yan'an'a taşınmadan önce üslendiği Bao'an'dan Xi'an'a gelen Zhou Enlai dâhil birtakım arabulucular çözdü. Görüşmelerde bir anlaşma üzerine konuşuldu ve bu aynı zamanda İkinci Birleşik Cephe'nin temeli olacaktı. Chiang'a Huangpu Askerî Akademisi'nde hizmet etmiş ve kendisine sadakatle bağlı olan Zhou Enlai'ye görüşmelerin başarıyla sonuçlanması için itimat edilmişti. Anlaşma Zhou'yu iki parti arasındaki irtibat subayı haline getirdi ve bu sorumluluk böyle birkaç yıl daha sürecekti. Chiang Kai-shek serbest bırakıldı ve Zhang Xueliang onunla birlikte Nanjing'e döndü: Zhang tutuklandı ve askerî mahkemede yargılanıp on yıl hapse mahkûm oldu. Hayatının geri kalan kısmını ev hapsinde geçirdi ve 14 Ekim 2001'de 103 yaşındayken Tayvan'da öldü. Kriz boyunca Zhang ÇKP ile Japonlara karşı ulusal direniş konusunda bir anlaşma sağlanması umuduyla gizlice görüştüğü için çok zor bir durumda kalmıştı.[26]

Chiang Kai-shek'in kaçırılması ÇKP'nin resmî stratejisinin bir parçası değildi, fakat parti bu durumun olanaklarından son derece memnundu: "Xi'an

26 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 663-5; Mei, *Guo Gong mishi*, s. 393-421; Frederic Wakeman Jr., *Spymaster: Dai Li and the Chinese Secret Service*, University of California Press, Berkeley, s. 233-6; Luo Ruiqing, Lu Zheng'ao ve Wang Bingnan, *Zhou Enlai and the Xi'an Incident*, Foreign Language Press, Pekin, 1983; bu olayın ve aynı zamanda hayatının geri kalanı ile politik kariyeri Zhang Xueliang'ın kendi kaleminden burada okunabilir – *Zhang Xueliang koushu zizhuan* [Zhang Xueliang'ın Otobiyografisi: Bir Sözlü Tanıklık], Wang Shujun (ed.), Xianggang shidai chubanshe, Hong Kong, 2004.

Olayı GMD Nanjing hükümetinin iç meselesidir. Partimiz kesinlikle içinde yer almamıştır. Ancak, olayın meydana gelmesinden sonra partimiz hemen barışçıl bir çözüm öneren bir telgraf göndermiştir."[27] Önerdikleri barışçıl çözüm iç savaşa son verilmesi çağrısı ve Xi'an'da gösterilen yurtsever coşkudan yararlanma çabasıydı. ÇKP kendi kuvvetleriyle Nanjing hükümeti arasında bir ateşkes hattı önerdi ve Nanjing'de siyasi partilerin ve amacı yalnız Japonya'ya direnmek olan bütün toplumsal kesimlerin katılacağı bir barış konferansının toplanmasını istedi.[28] Guomindang ulusal direniş konusunda en ciddi düşmanıyla ittifaka sürüklenmek üzereydi.

27 Luo, Lu ve Wang, *Zhou Enlai and the Xi'an Incident*.

28 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 770-1, 769.

10

JAPON İŞGALİ, İKİNCİ BİRLEŞİK CEPHE VE İÇ SAVAŞ (1937-1949)

Temmuz 1937'nin ilk haftasında Pekin yakınlarında konuşlanan Japon askerleriyle bölgedeki Çin birlikleri arasında çatışma çıktı. Japonya, 1901 Boksör Protokolü hükümlerine göre bölgede garnizon kurma hakkına sahipti. 1935'ten beri iki taraf arasında zaman zaman çatışmalar meydana geliyordu, fakat bu sefer patlak veren düşmanlık çok daha ciddiydi ve Japon hükümetinin ve bölgesel askerî komutanların bu olay üzerine tepkisi, çatışmaların Ağustos 1945'e kadar sürecek geniş çaplı bir Japon işgaline dönüşmesine yolaçtı. Ortada resmî bir savaş ilanı yoktu.

Ufak bir çatışma şeklinde geçen ilk karşılaşma 7 Temmuz'da, 12. yüzyıldan kalma, yaklaşık 500 aslan oymalı, özenle işlenmiş bir taş köprü olan Lugouqiao ya da Marco Polo Köprüsü'nde gerçekleşti. Pekin'in güneybatı sınırlarının hemen dışındaki bu köprü, uzun zaman önce kurumuş olan Yongding Nehri'nin üzerine inşa edilmişti. Bölgedeki Çin birlikleri karşılarına çıktığında Japon askerleri gece manevralarıyla meşguldü. Japon askerleri harekete geçmedi, ateş açan taraf Çinliler oldu. Bir Japon askerinin kaybolduğu bildirildi, ancak sonradan emniyette olduğu ortaya çıktı; iki tarafta da herhangi bir kayıp sözkonusu değildi. Ertesi gün, Pekin'deki Japon güçlerinin komutanı, zamanında duvarlarla çevrili, Marco Polo Köprüsü'nün güney kısmında yer alan ayrı bir şehir olan Wanping'de ev araması yapmak için izin istedi. Çinli subaylar sonunda Japonlara şehre girmeleri için izin verdiklerinde, karşılıklı ateş açıldı ve iki taraftan da kayıplar oldu. İki taraf arasında başlayan görüşmeler Japonların 10 Temmuz'da Wanping'e 600 kişi, 4 tank ve ağır silahlarla saldırısı gibi başka çatışmalar nedeniyle kesildi. Shanhaiguan'dan Tianjin'e, içinde motorize bir birliğin de olduğu Japon takviye

kuvvetleri gönderildi. 27 Temmuz itibarıyla durum Çinliler açısından hemen hemen tamamen kontrol dışına çıkmıştı ve 29. Ordu Pekin civarındaki çatışmalarda 5.000'e yakın askerini kaybetmişti. 29 Temmuz'da Japon güçleri Pekin'i işgal ettiler, 8 Ağustos'ta ise şehrin denetimini sıkılaştırıp 3.000 asker yerleştirdiler. Bu, Japonların Çin'i işgalinin ve aynı zamanda Çin halkı için İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıydı.[1]

Savaşın patlak vermesinin dikkatle planlandığına dair bir kanıt olmasa da bu durum hiziplerin hâkim olduğu Japon ordusunun yayılmacı unsurları için mükemmel bir fırsat sundu. 1930'lar boyunca Japon ordusu, askerî bir devlet oluşturmayı ve Mançurya ile Çin'e yayılmayı amaçlayan Kontrol [*Tōsei*] Hizbi'nin hâkimiyeti altındaydı. 4 Haziran 1937 ile 3 Haziran 1938 arası savaş bakanlığını, Kontrol Hizbi'nin destekçilerinden Sugiyama Gen yürütüyordu ve Başbakan Konoe Fumimaro'ya rağmen Mançurya ve Kore'den Çin'e takviye birlikler sevk etme kararı durumu daha da kötüleştirdi.[2] Çin'in işgali ani ve hızlı biçimde gerçekleşmişti, henüz Batı'da adı duyulmamış olan ve daha sonra Avrupa'da Alman ordusu tarafından uygulanacak *yıldırım savaşı* stratejisinin bir örneğiydi. Japonlar güneye inen demiryollarını izleyerek ilerledi ve önlerine çıkan her bir şehir motorize, zırhlı ve piyade birlikleri tarafından zaptediliyordu.[3] 30 Temmuz'da Tianjin düştü; 13 Ağustos'ta Şangay'da çatışmalar başladı ve Şangay yakınlarında demirlemiş olan Japon savaş gemileri Ulusal Hükümet'in uçakları tarafından bombalandı. 1 Eylül'de Şangay yakınlarındaki Wusong alındı ve Japon donanması burada neredeyse bütün Çin sahilini kapatan bir abluka oluşturdu. Nanjing 20 Eylül'den tamamen düştüğü Aralık ayına kadar düzenli olarak bombalandı ve Şangay da sonunda 12 Kasım'da zaptedildi. 20 Kasım'da Ulusal Hükümet Nanjing'den ayrılıp başkenti nispeten güvenli olan, güneybatı eyaleti Sichuan'daki Chongqing'e taşıdı; burası savaşın sonuna kadar ülkenin başkenti olarak kalacaktı.

Şangay'a yapılan saldırı yüksek rütbeli Japon subaylarının öngördüğünden çok daha zor olmuştu. Marie-Claire Bergére Şangay kuşatmasını, "şehir için eşi benzeri görülmemiş bir felaket" olarak betimliyordu. Japon saldırısı kadar yönünü şaşıran Çin bombardımanı da sivillerin ölümüne sebep oluyordu ve Şangay fiilen Japon yönetimi altındaki bir kukla şehir devleti haline geldi. Artık Çin'in iç bölgelerindeki olağan pazarlarında ticaret yapma imkânları kalmadığından birçok Şangaylı işadamı Japon işgal kuvvetleriyle iş-

1 J. Gunnar Andersson, *China Fights for the World*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, Londra, 1939, s. 138-40. Wanping'de bugün Japonya'ya karşı Kurtuluş Savaşı'nı veren Çin halkının anısına bir müze bulunur.

2 Richard Storry, *A History of Modern Japan*, Penguin, Harmondsworth, 1960, s. 202-7.

3 Owen Lattimore, *Reminiscences of China*, teyp kayıtları, Leeds Üniversitesi, 1976.

birliği yapma yoluna gitti.[4] Japonlar kolay ve hızlı bir zafer ummuştu, ancak Şangay dört ay direndi ve şehrin kuşatılması binlerce Japon askerinin hayatına mal oldu. Şangay'dan sonra Nanjing'e ilerleyen Japon askerlerinin buradaki acımasız tutumlarının sebeplerinden biri olarak Şangay'da kaybettikleri arkadaşlarının intikamını alma istekleri gösterilir.

Nanjing Katliamı

1945'te sona erecek olan Japon işgali boyunca sayısız sivil öldürülürken yine sivillere karşı pek çok hunharca olay gerçekleştirildi, ancak bunlardan bir tanesi Japonların Çin halkına karşı acımasızlıklarıyla diğer hepsinden ayrılır. Bu olay, Japon İmparatorluk ordusunun milliyetçilerin başkentine 13 Aralık 1937'de girişlerinin ardından gerçekleşen Nanjing Katliamı ya da Nanjing Tecavüzü'dür. Komutanları tarafından cesaretlendirildiği anlaşılan Japon askerleri çılgınca ve eşi benzeri görülmemiş yağma, kundaklama, cinayet ve tecavüz olayları gerçekleştirdiler:

> Nanjing saldırısının, Holokost'u korkunç kılan şeyler –bürokratik planlama ve mekanik işleyişi– bakımından olmasa da, belki yüz binlerce sivilin askerlerce mermi dışında kılıç ve kasatura kullanarak neşeyle öldürülmesi itibarıyla çok daha vahşice olduğu görülmektedir. Cinayetler askerî açıdan gereksiz olmaları, zafer elde edildikten sonra da devam etmeleri itibarıyla son derece dehşet vericiydi ve anlaşılan neşe içinde ya da en azından umursamazca işlenmişti.[5]

Nanjing'de yaşanan zulmün iki yönü olayları daha da farklılaştırmaktadır. Öncelikle, cinayet, tecavüz ve yaralamaların geldiği boyutun modern zamanlardaki en kanlı savaşlarda bile örneği yoktur. İkincisi, Çinli kurbanların anlatımları, katliamı ayrıntılarıyla ve eşzamanlı olarak not edip bunları Batı basınında yayımlatan, Nanjing'de yaşayan yabancı görgü tanıklarının sağlam ve tutarlı raporlarıyla desteklenmekteydi.[6] Katliamın kurbanlarının kesin sayısı hakkında anlaşmaya varılmış olmasa da Nanjing'deki Japon işgali sırasında muhtemelen 200.000 kadar insanın öldürüldüğünü ve 20.000 kadın

4 Bergère, "The Other China: Shanghai from 1919 to 1949".

5 Charles S. Maier, "Foreword", Joshua A. Fogel (der.), *The Nanjing Massacre in History and Historiography* içinde, University of California Press, Berkeley, 2000, s. vii-viii. Nanjing katliamı üzerine ileri sürülen en tartışmalı görüş bazı Çinli yazarların Avrupa'daki Yahudi Soykırımı ile Nanjing arasında yaptıkları karşılaştırmadır.

6 Mutemelen bu görgü tanığı raporlarından en etkili olanı Alman işadamı John Rabe tarafından tutulan ve 1998'de basılan günlüklerdir. John Rabe, *The Good German of Nanking*, Abacus, Londra, 1998.

ve kıza tecavüz edildiğini söylemek doğru olacaktır. Bu sayılar, Mayıs 1946 ile Kasım 1948 arasında faaliyet gösteren, Tokyo Savaş Suçları Mahkemesi olarak da bilinen Uzakdoğu Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi tarafından da büyük ölçüde kabul edilmiştir. Çin kaynakları ise sayıyı bundan çok daha fazla göstermektedir. 15 Ağustos 1985'te Nanjing civarında, katliamdan kalan bir mezarlığın yakınlarına, katliamla ilgili dikilen anıtının girişinin karşısındaki duvara "300.000 Kurban" yazılmıştı ve mezar çukurlarından çıkarılmış kemiklerin ve katliamın enkazının çevresindeki duvarlarda on binlerce kurbanın adı yazılıydı.

Kuvvetli delillerin varlığına rağmen, yapılan katliamlar Japonya tarafından, özellikle de mahkemelerin hükümlerini kabul etmeye hazır olmayan ve Çin'deki savaşla ilgili kendi saptırılmış tezlerini öneren sağcı milliyetçi tarihçiler tarafından sürekli reddedilmiştir. Japonların Nanjing'e saldırısının niteliği ve yaşanan barbarlığın boyutları 1980'e kadar Çin dışında dünya kamuoyunun gündemine gelmemiştir. Olayların ortaya çıkması ise kısmen Çinli-Amerikalı gazeteci ve tarihçi Iris Chang'in çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir, ama daha ziyade Nanjing katliamının uydurma bir olay olduğu konusundaki görüş birliğine karşı çıkıp Japonya'da halen devam eden tartışmanın kıvılcımlarını çakmış olan çoğu Marksist, ilerici Japon tarihçileri sayesinde olmuştur.[7]

Japonların Güneye Doğru İlerlemesi ve İkinci Birleşik Cephe

Nanjing'deki Japon saldırısı gerçekleşmeden önce, başkentin tehdit altında oluşu ÇKP'yi bir kez daha Chiang Kai-shek'e Japonlara karşı ikinci birleşik cephe kurma önerisi getirmeye itti. Zhu De ve Peng Dehuai Mao Zedong tarafından Ulusal Hükümet'le görüşmek üzere Nanjing'e gönderildi. Bu görüşmeler öncekilere göre daha başarılı geçti ve 22 Ağustos'ta ÇKP'nin Kızıl Ordusu Chiang Kai-shek idaresindeki birleşik ulusal silahlı kuvvetlerle olan sembolik birleşmesini belirtmek üzere Sekizinci Yol Ordusu adıyla yeniden oluşturuldu. Zhu De Sekizinci Yol Ordusu'nun komutanlığına getirilirken Peng Dehuai de yardımcısı oldu. Bir önceki gün, Ulusal Hükümet yeni bir ittifakın gereği olarak Nanjing'de SSCB ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştı. ÇKP'nin kuzeybatıdaki Shaanxi-Gansu-Ningxia Sovyet üs bölgesine 6 Eylül'de Sınır Bölgesi adı verildi ve 12 Ekim'de Uzun Yürüyüş'ün ardın-

7 Takashi Yoshida, "A Battle over History: the Nanjing Massacre in Japan", Fogel (der.), *The Nanjing Massacre* içinde, s. 70 132; Iris Chang, *The Rape of Nanjing: The Forgotten Holocaust of World War II*, Penguin, Londra, 1998. Iris Chang 2004'te California'da ölü bulunduğunda olası ölüm nedeni intihar olarak görünmekteydi.

dan Yangzi Nehri'nin güneyinde kalan Kızıl Ordu birlikleri de Yeni Dördüncü Ordu adını aldı. Böylece Ağustos 1945'te Japon işgalinin bitimine kadar resmen sürecek İkinci Birleşik Cephe başladı, fakat başından itibaren barındırdığı çelişkiler ve iç çatışmalarla parçalanmışlığından ötürü hemen hemen hiç etkisi olmayan bir birleşme olmuştu.

Japon ordusunun General Itagaki Seishiro komutasındaki 5. Tümen'ine bağlı askerler Shanxi eyaletine doğru ilerlediler ve Eylül 1937'de bölgenin savaş ağası Yan Xishan'in kuvvetlerine saldırdılar. Yan'ın askerlerini kolayca alt ettiler, fakat Wei Lihuang idaresindeki Milliyetçi Ondördüncü Ordu tarafından desteklenen Sekizinci Yol Ordusu tarafından püskürtüldüler. Bu olay iki ordu arasındaki etkin işbirliğinin az sayıdaki özgün örneğinden biridir. 25 Eylül'de şafağın sökmesiyle birlikte Sekizinci Yol Ordusu'nun Lin Biao tarafından komuta edilen 115. Tümen'i, Pingxingguan geçidinde tuzağa düşürdükleri Japon birliklerine karşı saldırıya geçti. 3.000'den fazla Japon askeri ölürken Çinliler yalnızca 400 kayıp verdi. Pingxingguan'daki bu zafer ÇKP tarihçileri tarafından gerilla taktiklerinin başarılı uygulamasına dayandırılır. Japonlar yeniden toparlanıp Birinci Ordu'larıyla birleştiler; Çinliler ise başlangıçtaki başarılarının ardından sayıca az olduklarını görüp Shaanxi üssünün yakınlarında dağlık alanlardaki sığınaklara çekilmek zorunda kaldılar.[8]

1937'nin sonundan itibaren Japon saldırılarının hedefi güney oldu, ama aynı zamanda Kuzey Çin'in denetimini sağlamak için de çabalıyorlardı. Aralık 1937 ile Mayıs 1938 arası Japon birlikleri Shandong ve Henan eyaletlerine doğru ilerledi. Bir zamanlar Guomindang'ın sol kanadının başkenti olan Wuhan 10 Haziran'da başlayan ve belki bir milyona yakın Çinli askerin hayatına mal olan bir harekâtın ardından 25 Ekim 1938'de düştü. Japon ordusu Mayıs 1938'de Fujian eyaleti kıyılarına yapılan amfibi çıkartmasıyla desteklendi ve bu kıskaç harekâtı sayesinde 21 Ekim'de Guangzhou ele geçirildi. Sonraki Şubat'ta Japon birlikleri Guangdong eyaletinin güneybatı sahili açıklarında ve Çin'in en güney noktasında yer alan Hainan adasını işgal ettiler.[9] 1939'un Nisan ve Ekim ayları arasında Japon ordusu Hunan eyaletinin stratejik şehri Changsha'yı almaya girişti, ancak Birinci Changsha Muharebesi olarak bilinecek çarpışmada milliyetçi General Chen Cheng'in kuvvetleri tarafından geri püskürtüldüler. İkinci (Eylül 1941) ve Üçüncü (Aralık 1941-Ocak 1942) Changsha Muharebelerinde de bu etkili savunma tekrarlandı ve Japonlar şehri ele geçiremediler.

Çin'in merkezine yapılan Japon harekâtlarına ise başta kırsal alanlarda olmak üzere, sivil halka karşı gösterilen ve cezalandırılması gerekli çok acıma-

8 Dreyer, *China at War 1901-1949*, s. 206-64.

9 Çin'in güney denizlerindeki çekişmeli takımadalar olan Xisha, Nansha ve Zhongsha hariç olmak üzere.

sız davranışlar damgasını vurmuştur. Üç Hepsi –hepsini öldür, hepsini yak, hepsini yok et– adıyla anılan bu politikanın kökleri General Okamura Yasuji'nin 1941 yazında Kuzey Çin Bölgesi komutanlığını üstlendiğinde benimsediği stratejiye dayanır. İşgal güçleriyle işbirliğine yanaşan köylüler kendilerine yiyecek verilen "korunaklı köyler"e gönderiliyor, bunu kabul etmeyenler ise öldürülüyor ya da açlıktan ölüme mahkûm ediliyordu. Bu "Üç Hepsi" politikası hâlâ Çin'in kırsal kesiminde Japon işgali sırasındaki zalimliğin bir örneği olarak hatırlanır ve Çin-Japon Savaşı'nı anlatan filmlerde ve romanlarda öne çıkartılır. Sözkonusu politika Çin Komünist Partisi'nin benimsediği ve genelde Mao Zedong'a itibar sağlayan gerilla savaşı stratejisine engel olmak için oluşturulmuştu. Komünist gerilla birimlerini ya da başka bir ifadeyle Sekizinci Yol Ordusu'nun düzenli birliklerini köklerini oluşturan köylü halkın pratik ve moral desteğinden yoksun bırakmak amaçlanıyordu. Bu politikayla biraz başarıya ulaşılsa da, uzun vadede gerilla muhalefetini yok etme konusunda başarılı olunamayacaktı.

Japon işgal güçleri için en büyük siyasi zafer 1938-39 kışında geldi. Japon güçleri 25 Ekim'de Hankou'ya doğru hareket ettiler ve üç Wuhan şehrinin (Hankou, Hanyang ve Wuchang) işgalini 26 Ekim'de tamamladılar. Wuhan'da Sol Guomindang'daki asıl iktidarın sahibi olan Wang Jingwei 18 Aralık'ta Guomindang'ın Chongqing karargâhını terkedip Hanoi'ye gitti. Japonlarla işbirliğinin Çinli milliyetçiler için tek seçenek olduğunu düşünüyordu. 22 Aralık'ta Japon Başbakanı Konoe Fumimaro Çin'le savaşı bitirmek için koşullarını açıkladı ve "Doğu Asya'da yeni bir düzen" önerdi. Prens Konoe Japonya'nın yeni emperyalist ideolojisinin önde gelen mimarlarından biriydi ve "yeni düzen"i "Asyalılar için Asya"yı, Doğu ve Güneydoğu Asya halkları için kendine yeterlik, dünya barışı ve istikrar öneriyordu ve açıkça anti-komünistti. Çin için bu, ülkedeki bütün askerî ve siyasi etkinliğin Japonya'nın kontrolü altında olması demek olabilirdi. Pan-Asyacı kendine yetme kavramı, ilk kez Ağustos 1940'ta Japon Dışişleri Bakanı Matsuoka Yosuke'nin bir konuşmasında sözü edilen, Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı kavramıyla daha da geliştirildi.

Chongqing'deki sürgün yerinden konuşan Chiang Kai-shek, "yeni düzen"in Çin'i ilhak etmek için (Japonya halihazırda Tayvan, Mançurya ve Kore'yi ilhak etmişti) ve Çin'de bağımsız siyasi örgüt bırakmamak için beceriksizce gizlenmiş bir plan olduğunu duyurdu. Hâlâ Hanoi'de bulunan Wang Jingwei ise Prens Konoe'nin önerilerinin kabulü konusunu tartışıyor ve Çin ve Japonya arasındaki anlaşmazlıkların barışçıl yoldan çözümünü savunuyordu. 1 Ocak 1939'da Chiang Wang'ı GMD'den resmî olarak ihraç etti: O andan itibaren artık herkes tarafından Çin'e ihanet etmiş biri olarak anılacaktı.

Xi'an'daki Sekizinci Yol Ordusu İrtibat Bürosu

Çin'in Japonlar tarafından işgali ve talihsiz İkinci Birleşik Cephe deneyimi boyunca, siyasi iktidarın ana merkezi Guomindang Ulusal Hükümeti'nin geçici savaş karargâhını kurduğu Sichuan eyaletindeki Chongqing'de ve Uzun Yürüyüş'ün ardından ÇKP'nin ana gövdesinin yerleştiği, kuzeydeki Shaanxi eyaletinin dağlık alanlarında yer alan küçük bir kasaba olan Yan'an'dı. İki yer arasındaki iletişim zorlukla gerçekleştirilebiliyordu ve radyo, telgraf, hafif motor konvoyları ve zaman zaman yapılan uçuşlarla mümkün oluyordu. Karadan yapılan yolculuklarda, hemen hemen iki şehir arasındaki yolun tam ortasında bulunan, Japon işgaline karşı birleşik bir direniş yaratma girişimlerinde önemli bir rol oynayan ve Chiang Kai-shek'in 1936'da yüz kızartıcı kaçma olayının gerçekleştiği, antik başkent Xi'an'dan geçiliyordu.

ÇKP Xi'an'da kendi bürosunu, Kızıl Ordu İrtibat Bürosu'nu kurmuştu. İlk bakışta bu gizli bir faaliyetti. Zhou Enlai tarafından görevlendirilen ve Zhang Xueliang'ın kuvvetleriyle birlikte çalışan Liu Ding, Şangay'da çalışan sempatik bir Alman diş hekimi olan Herbert Wunsch'u ikna edip birlikte Xi'an'a gittiler ve Alman Diş Hastanesi olarak çalıştırılmak üzere Qixianzhuang (Yedi Muhterem Köyü) No. 1'deki binayı kiraladılar. Dr. Wunsch, Xi'an Olayı'ndan kısa bir süre sonra bir kaza kurşununa kurban gitti, bu yüzden Çin devrimine yaptığı katkıları hiçbir zaman göremedi. Ağustos 1937'ye kadar bu büro Kızıl Ordu İrtibat Bürosu [*Hongjun lianluo chu*] olarak bilindi ve Ye Jianying ile iki yardımcısı Li Tao ve Xuan Xiafu tarafından yönetildi. Japonya'ya karşı direnişte işbirliği tartışmaları ilerledikçe, on yıllık acı dolu iç savaşın ardından büro GMD kontrolündeki bir bölgede ÇKP'nin ilk kamuya açık temsilciliği oldu. Eylül 1937'de ÇKP-GMD işbirliği dönemindeki yeni rolünü belirtmesi için adı Shaanxi Sekizinci Yol Ordusu Bürosu [*Balujun zhu Shaan banshichu*] olarak değiştirildi. Büro özellikle kendi siyasi çalışmaları için bir odası bulunan Zhou Enlai ile ilişkilendirilir olmuştu. Bugünse bir müze olarak hizmet vermektedir ve sergiler arasında Zhou'nun orada çalışırken kullandığı günlük eşyaları da yer almaktadır.[10]

Yüz Alay Harekâtı

Japon işgaline karşı Çin Komünist Partisi'nin örgütlediği direniş genellikle gerilla savaşı biçiminde tertip edilmiş olarak yansıtılır. Ancak İkinci Bir-

10 Balujun Xi'an banshichu jinianguan (der.), *Zhou Enlai yu Qixianzhuang*, Balujun Xi'an banshichu jinianguan, Xi'an, 1988; Balujun Xi'an banshichu jinianguan (der.), *Balujun zhu Shaan banshichu* [Shaanxi Sekizinci Yol Ordusu], Balujun Xi'an banshich jinianguan, Xi'an, 1979; Luo, Lu ve Wang, *Zhou Enlai and the Xi'an Incident*.

leşik Cephe sürecinde ÇKP'nin emrinde çok sayıda askerî kuvvet bulunuyordu ve bunları zaman zaman geniş ölçekli çarpışmalarda da kullanmıştı. Bunlardan biri de Yüz Alay Harekâtı olarak nitelendirilen olayda Kuzey Çin'de Japon kuvvetleriyle karşı karşıya gelinmesidir. 105 alayla organize olan 400.000 kadar Sekizinci Yol Ordusu askeri 20 Ağustos 1940'ta başlayan bir askerî harekâtta Japonlarla kapıştı. İlk hedef Japon askerlerinin çabukça sevk edilmesini sağlayabilmek için kontrol altında tutulan demiryolu ağıydı. Çin kaynaklarına göre Japon ordusuyla 1.820'den fazla irili ufaklı çatışma yaşandı ve 25.000'den fazla düşman askeri öldürüldü ya da yaralandı. Çatışmalar boyunca yaklaşık 300 mil uzunluğunda demiryolu, 260 istasyon ve çok sayıda tünel ile köprü yerle bir edildi. Özellikle 20 Eylül'de başlayan ikinci dalga saldırılarda, toplam olarak 1.000 mil kadar uzunlukta yol Japonlar için kullanılamaz hale geldi, yine çok sayıda istihkâm ve diğer askerî tesisler imha edildi.

Bu harekâtın son aşaması 6 Ekim ile 5 Aralık arasında iki ay sürdü ve ÇKP'li askerler, harekâtın ilk zamanlarında kaybettikleri demiryolu hatlarını geri almak isteyen Japonların ani saldırılarına karşı koymak durumunda kaldılar. Komünist birlikler Japonlara karşı koymada ciddi başarılar sergileseler de bir mevzi savaşında olduklarını dikkate alarak Japon İmparatorluk Ordusu'nun dengi olmadıklarını kabul etmek zorundaydılar. Sekizinci Yol Ordusu'nun bu operasyonlarda verdiği kayıp 17.000 ölü ve yaralıydı, ama çatışmalar Japonların da kırsal bölgeleri kontrol etme kabiliyetine ciddi zarar vermişti. Bu başarılı direnişin sonucu olarak Japon ordusu stratejisini yeniden değerlendirmek zorunda kaldı ve Sekizinci Yol Ordusu'na destek sağlamakta olan taşra nüfusu üzerinde terör estirmek üzere yukarıda sözü edilen Üç Hepsi politikasını başlattı.[11]

Mao'suz Çin Komünizmi ve Yeni Dördüncü Ordu

1930'lar ve 1940'larda Çin'deki komünist hareketin yalnızca Mao Zedong'un ve grubunun tekelinde olmadığını akılda tutmakta yarar var. ÇHC'nin resmî tarihinde, Mao'nun siyasi stratejilerinin tek başına her zaman doğru olduğu mitini tehdit eden kimi komünist gruplar gözardı edilmiş, kimileri de marjinalleştirilmiştir.

1934'te Parti Jiangxi'yi terketmeye zorlandığında, Çin'in önemli komünist gruplarından biri Uzun Yürüyüş'e katılmadı. Bu gerilla grubu Guomindang'a muhalefetini dağa çıkarak sürdürdü ve Ulusal Hükümet'in askerleriyle üç yıl

11 CCP Central Committee Party History Research Centre, History of the Chinese *Communist Party; A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 139; Dreyer, China at War *1901-1949*, s. 252-3.

boyunca savaştı. Sabredip hemen başarı beklentisine girmeden faaliyet göstermek zorundaydılar, stratejileri de klasik gerilla savaşıyla güçlü bir sivil destek ağı yaratmak üzerine kuruluydu. Japonya'nın 1937'de ülkeyi işgal etmesi ve ÇKP'nin ulusal kurtuluş için yeniden bir ittifaka girmesiyle birlikte bu gerillalar da dağlardaki sığınaklarından inip Yangzi Deltası'nda Japon işgalcilere karşı direnişe katıldılar. Üç yıl süren direnişin sonunda hayatta kalanlar, arası Şangay'la ve ilerici yaklaşımlarıyla gayet iyi olan Yeni Dördüncü Ordu'nun önemli bir bileşeni oldular. Gregor Benton, bu güneyli komünist isyancı grubun, Mao'nun içe kapalı ve anti-modern kuzeyli komünistleriyle karşılaştırıldığında, çok daha modern ve kozmopolit bir bakış açısına sahip olduklarını ileri sürmüştür.[12]

Guomindang ile ÇKP arasındaki savaş ittifakı en iyi zamanlarda bile kırılgandı, ama uzun vadeli işbirliğinin imkânsızlığı Ekim 1940'ta Han Deqin idaresindeki GMD 89. Ordu'nun Jiangsu eyaletinin merkezinde Yangzi Nehri ağzının kuzey kıyısının yakınlarındaki Huangqiao'da, Chen Yi komutasındaki ÇKP'nin Yeni Dördüncü Ordusu'na saldırmasıyla anlaşıldı. Yeni Dördüncü Ordu Ağustos 1937'de Çin'in güneyinde Uzun Yürüyüş'ün ardından sağ kalan komünist birliklerle kurulmuştu ve tümüyle Ye Ting'in komutası altındaydı. İki hafta süren şiddetli çatışmalardan Yeni Dördüncü Ordu zaferle çıktı ve bu çatışmalar sırasında 11.000 GMD askerini öldürdüğü ileri sürülür. 10 Ekim'de Chen Yi'nin kuvvetleri güneye ilerleyen Sekizinci Yol Ordusu'nun Beşinci Kol'uyla birleşti ve birlikte Kuzey Jiangsu Japon Karşıtı Üs Bölgesi'ni kurdular.

Komünist kuvvetlerin komutanlarıyla, Ulusal Hükümet'in Askerî Konseyi'nin personel başkanı ve başkan yardımcısı olan milliyetçi generaller He Yingqin ve Bai Chongxi arasında hırçın telgraflar gidip geliyordu. GMD Sekizinci Yol ve Yeni Dördüncü Orduların kontrolünü yeniden ele geçirmeye çalışıyordu, ama Japon karşıtı koalisyondaki anlaşmazlık artık düzeltilemeyecek boyuttaydı.

4 Ocak 1941'de Yeni Dördüncü Ordu'ya bağlı 9.000 asker, dolambaçlı bir yol izleyip başlangıçta batıya doğru hareket etmiş olmakla birlikte, anlaşıldığı kadarıyla GMD'nin üst düzey komutanlarından aldıkları emirlerle, kuzeye doğru ilerledi. Güney Anhui'deki Jingxian'a vardıklarında 80.000 civarında, yedi bölük askerin saldırısına uğradılar. Bir hafta süren bir çatışmanın ardından, cephaneleri ve yiyecekleri tükendi, 2.000 asker düşman hattını yarıp kaçmayı başarsa da çoğunluk öldürüldü ya da esir alındı. Yeni Dördüncü Ordu komutanı Ye Ting hapsedilirken yardımcısı Xiang Ying ve ko-

12 Gregor Benton, Mountain Fires; The Red Army's Three Year War in South China *1934-1938*, University of California Press, Berkeley, 1992; Gregor Benton, *New Fourth Army: Communist Resistance Along the Yangze and the Huai 1938-1941*, Curzon, Richmond, 1999.

mutanlardan Zhou Zikun ile siyasi komiser Yuan Guoping öldürüldü. 17 Ocak'ta Chiang Kai-shek, Yeni Dördüncü Ordu'nun isyanı olarak nitelediği bu olayı lanetledi. "Güney Anhui Olayı" İkinci Birleşik Cephe'yi bitirecek bardağı taşıran son damlaydı. GMD ÇKP kontrolündeki bütün bölgeleri ablukaya aldı, düşmanlıkları aslında tam olarak 1945'te Japonya'nın teslim olmasından kısa bir süre sonra başlayacak olsa da bu bir anlamda iki taraf arasında başlayacak iç savaşın başlangıcıydı.[13] 20 Ocak'ta ÇKP Merkez Komitesi Yeni Dördüncü Ordu'ya yeni bir garnizon kurmasını emretti; buna göre 28 Ocak'ta Jiangsu'daki Yancheng'de, Chen Yi'nin komutasında, siyasi komiserliğini Liu Shaoqi'nin üstleneceği 90.000 kişilik bir güç oluşturuldu. Bu yeni kurulan Yeni Dördüncü Ordu Guomindang'dan tamamıyla bağımsızdı. Ye Ting sonunda serbest bırakıldı ve 8 Nisan 1946'da GMD ile ÇKP arasında işgal sonrası görüşmelerle ilgili olarak Yan'an'dan Chongqing'e giderken bir uçak kazasında öldü.[14]

Pearl Harbor

Japon donanmasına bağlı uçaklarca 7 Aralık 1941 Pazar günü Hawaii'nin Oahu adasındaki Pearl Harbor'da bulunan ABD Pasifik Filosu'na yönelik uçak saldırısının Çin'deki savaş üzerinde doğrudan bir etkisi olmadı, fakat uzun vadede Pasifik Savaşı'nın tüm akışını dolayısıyla da Çin'in kaderini değiştirecekti. Japon filosu saldırısını önemli bir askerî merkez olan Hiroshima yakınlarında bulunan Kure'deki donanma üssünde hazırlamıştı ve sonra 26 Kasım'da Hokkaido adasının güneydoğusunda yer alan Kurile Adaları'ndan biri olan Etorofu'nun güney sahili açıklarında Hawaii'ye doğru hareket etmek için toplanmışlardı. Filo altı büyük uçak gemisi, iki savaş gemisi ve diğer yardımcı gemilerden oluşuyordu. Bu cüretkâr ve hayli etkili saldırının arkasından iki saat içinde 5 ABD savaş gemisi ve diğer 14 gemi battı ya da etkisiz hale geldi, 120 uçak yok edildi, 2.400 kişi hayatını kaybetti. Japon pilotları donanma gemilerine saldırmaya başlamadan önce filoyu korumakla görevli uçak hangarlarını hedef aldı.[15] ABD Kongresi 8 Aralık'ta Japonya'ya savaş ilan etti ve 11 Aralık'ta da Japonya'nın yanındaki mihver devletler olan Almanya ve İtalya ABD'ye savaş ilan etti.

Pearl Harbor saldırısıyla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Birçok güncel

13 Güney Anhui Olayı aynı zamanda Wannan Olayı olarak da bilinir. *Wannan*, eyaletin ismi olan geleneksel tek heceli *Wan* ile güney anlamına gelen *nan* sözcüğünden oluşan ve Güney Anhui'yi ifade eden bir terimdir.

14 Dreyer, *China at War 1901-1949*, s. 254-5; Gregor Benton, *New Fourth Amy: Communist Resistance Along the Yangze and the Huai 1938-1941*, Curzon, Richmond, 1999.

15 Blake Clark, *Pearl Harbour: An Eye-Witness Account*, John Lane The Bodley Head, Londra, 1942.

araştırma tamamıyla beklenmedik bir saldırı olduğunu, çünkü o sıralar Washington'da Japonya ile ABD arasında diplomatik görüşmelerin sürdüğünü ileri sürmektedir. Bazı Japon kaynakları görüşmeleri sona erdirecek notun beceriksiz bir yazıcı nedeniyle geciktiğini iddia eder. ABD askerî ve donanma istihbaratı saldırının eli kulağında olduğunu farkedemedikleri için suçlanır ve yine sürekli ABD devletinin Japonya'ya savaş ilan etmek için iyi bir bahane arayışında olduğundan kendisine verilen istihbarat uyarılarını değerlendiremediği savunulur. Gerçek her ne olursa olsun, Pearl Harbor saldırısı ve ABD'nin savaş ilanı, Çin'in geleceğini tümüyle değiştirdi. 1931'den Aralık 1941'e kadar Çin, Japon işgali direnişinde tamamen yalnızdı. Pearl Harbor'dan sonra ise artık dış dünyadan yardım bekleyebilirlerdi, ancak düşmanlarının bozguna uğraması ve ülkelerindeki işgalin sona ermesi için dört yıl daha geçmesi gerekecekti.

Mao Zedong ve Yenan Yılları

Uzun Yürüyüş sırasında ve sonrasında Mao Zedong ÇKP'nin önde gelen üyelerinden biri olmuştu, ancak henüz etrafındakilerin daha sonra ileri süreceği gibi tek başına rakipsiz bir lider konumuna gelebilecek durumda değildi. Önderliğinin önünde iki ciddi rakibi vardı: Zhang Guotao ve Wang Ming. Zhang Guotao Uzun Yürüyüş boyunca çok daha büyük bir askerî gücü yönetmişti ve Mao'nun öne çıktığı Zunyi Konferansı'na katılmamış, bu konferansın sonuçlarını kabul etmemişti. Komintern'de ÇKP heyetinin başı olan ve Mao'nun Birleşik Cephe'de daha bağımsız olması gerektiği görüşüne karşı çıkan Wang Ming ise Kasım 1937'de Moskova'dan Yan'an'a dönmüştü. Mao Parti örgütünün yeniden yapılandırıldığı bir dönemde rakiplerini bertaraf edip konumunu sağlamlaştırdı. Yan'an'da 29 Eylül ile 6 Kasım 1938 tarihleri arasında toplanan ÇKP Genel Kurulu sırasında günlük Parti işleriyle görevlendirilmek üzere Merkez Sekretaryası adıyla yeni bir birim oluşturuldu. Mao Sekretarya'nın başına getirildi ve bu durum Parti içindeki konumunu oldukça güçlendirdi. ÇKP içindeki liderlik konumunun Komintern tarafından onaylanması Moskova tarafından da kabul edildiğinin göstergesiydi. Kasım 1938'de Wang Jingwei ve Wuhan'daki Sol Guomindang yönetiminin Japonlara şartlı teslim olması da Mao'nun Guomindang'dan tamamen bağımsız olma tercihine destek sağlayan bir gelişme oldu.

Yan'an süreci iktidara hazırlanan yeni bir ÇKP örgütünün yaratılmasında belirleyici oldu. Yan'an Aralık 1936'da Uzun Yürüyüş'ün bitiminden iç savaş sırasında GMD güçlerinin şehri ele geçirmesinden bir gün önce, 18 Mart 1947'de geri çekilmelerine kadar ÇKP'nin merkeziydi. Aynı zamanda

Uzun Yürüyüş'le birlikte ÇHC'nin kuruluş mitlerinden biridir ve 1949'dan sonra Zhongnanhai yönetimi, çoğu zaman Yan'an'ın, kuzeyde dağlık bir bölgede yer alan bu uzak kasabanın mağara yaşantısının yoksulluk, sadelik, yoldaşlık ve eşitlikçilik üzerine kurulan ruhunun nostaljisini hissettirmiştir. Biraz da Parti yönetiminin örgütü kontrol etmek için tarihini de kontrol etmesi gerektiğini gayet zekice farketmiş olmasından dolayı, mitle gerçekliği ayırt etmek genelde zordur. Yan'an döneminde, yalıtılmış vaziyette yaşarken ve Japon işgali tehdidi altında değilken, ÇKP'nin çekirdek kadrosu, partiyi sıkı Leninist bir yapıda yeniden örgütleyerek ve 1930'ların tarihini Mao Zedong ve yoldaşlarının bütün siyasi krizlerde ve tartışmalarda haklı çıktıklarını ve Parti içindeki tek meşru otorite olduğunu göstermek için yeniden kaleme alarak Parti'nin ideolojik görüş açısını belirlemeye konsantre oldular. Bu yeniden örgütlenme ve güçlenme dönemi Düzeltme Hareketi [*zhengfeng yundong*] adıyla anılır ve 1942 ile 1944 arası dorukta olduğu zamandır.

Islah Hareketi resmî olarak 1 Şubat 1942'de Mao Zedong'un Yan'an'da Merkez Komite'nin Parti Okulu'nda yaptığı bir açılış konuşmasıyla başladı. Daha sonra "Parti'nin Çalışma Tarzını Düzeltelim' adıyla yayımlanacak olan konuşması, "Çalışmalarımızı Düzeltmek" adıyla, Marksist-Leninist yöntemle, Çin tarihinin ve ÇKP'nin içinde olduğu koşulların daha sistematik çalışılmasına çağrı yaptığı, Mayıs 1941 tarihli bir konuşmaya dayanıyordu. Düzeltme Hareketi'nin görünürdeki sebebi ÇKP'yi dogmatizmden ve özellikle de Sovyet modelinin dogmatik taklitçiliğinden kurtarmaktı. Bu aslında Mao'nun Parti içinde egemen olma girişimlerinin önündeki asıl engel olan Wang Ming ve destekçilerine yönelik bir hamleydi. Wang Ming Moskova'nın eğittiği "28 Bolşevik" grubundan ve Li Lisan'ın adıyla anılan şehirlerde isyan çıkarma politikasının felaketle sonuçlanmasından sonra, 1930'da ÇKP'nin başına geçmeleri için Çin'e gönderilen Geri Dönen Öğrenciler grubundandı. Düzeltme Hareketi yalnızca Wang Ming'i tasfiye etme yolu olmasa da, "dışarıdan gelme formalist ve dogmatist" olarak Wang'a yönelik saldırılar hareketin hedefini açığa çıkarıyordu. Fiilî bir tasfiye sözkonusu olmamakla birlikte hareketin sonucu olarak Wang'ın grubu partideki etkisini kaybetti.

Düzeltme Hareketi'nde kullanılan yöntemler yalnızca elde edilen sonuçlar açısından değil, 1949'dan sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nde uzun yıllar başka hareketler için de kullanılacak bir model oluşturması nedeniyle de önemlidir. Hareket üç aşamalı olarak gerçekleştirilmişti. 1. Aşama iki ayın Parti Okulu'nda, üç ayın da Parti birimlerinde geçirildiği, genişletilmiş okuma ve tartışma dönemiydi (tartışmalar, sıkıcı tanımlama çalışmalarına göre daha canlı ve daha ucu açık geçerdi). 2. Aşama birimler ve okullar tarafından Par-

ti çalışmasının incelenmesiydi ve 3. Aşama da ÇKP Propaganda Bürosu'nun sonuç çalışmasıyla nihai raporundan oluşurdu.[16]

Düzeltme Hareketi sırasında geliştirilen idare tarzı Parti'yi sağlamlaştırma ve denetleme üzerine kuruluydu. Farklı kökleri olan bir topluluğu birleştirmek için bunun faydalı olacağı ileri sürülebilir. Parti'yi ülke yönetimini ele alabilecek bir örgüt ve etkin bir direniş gücüne çevirebilmek için bazı yöntemler şarttı. Yan'an'da, Uzun Yürüyüşçülerin dışında Japonlar tarafından işgal edilen bölgelerden gelen mültecilerle nüfus artmıştı. Bunların çoğu, Japonya'ya karşı direnen herhangi bir grup bulamamanın yarattığı hayal kırıklığıyla ve bilinçli olarak Marksizme teorik olarak bağlanmaktan ziyade bir yurtseverlik ve sosyal adalet duygusuyla zahmetli bir yolculuk yaparak Yan'an'a gelmiş öğrencilerden, meslek sahibi şehirli gençlerden ve sanatçılardan oluşuyordu. Düzeltme Hareketi'nin hedefi, bu yeni gelenlerin özgür düşünceye ve geniş ufuklara dayalı bakış açılarını sınırlamak ve orada fikirlerle kültürün yalnız tek bir amaç için, devrim için var olabileceğine onları ikna etmekti: Bu da bütün yeteneklerini sorgulamaksızın Çin Komünist Partisi'nin emrine sunmak anlamına geliyordu. Bu denetim ve sınırlama ortamı Mao'nun temel olarak gördüğü sıkı disiplinli bir gücü doğurdu, ama uzun vadede Çin'in sosyal ve kültürel gelişimine vereceği hasar çok büyüktü. Bu program sırasında yetişen önde gelen ÇKP üyeleri ve üst düzey yöneticileri Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Parti'yi ve devleti onlarca yıl egemenlikleri altında tuttular. Bir hedeflerinin olmasından ve Parti'ye olan sadakatlerinden ötürü suçlanmaları mümkün olmasa da ülke onların dar zihniyetinden ve hoşgörüsüz yaklaşımlarından dolayı epey zarar görecekti. Sıkı disiplinli bir iktidara yapılan bu vurgu Sun Yat-sen'in ve Chiang Kai-shek'in anlayışına benziyordu ve hem ÇKP'nin hem de GMD'nin ilk zamanlarında Sovyetler Birliği'nin örgütlenme yapısı ve yöntemleriyle içli dışlı olmalarından kaynaklanıyordu.

Japonya Savaşta, 1941-45

Japonya'nın Çin'i işgali Japoncada genelde Büyük Doğu Asya Savaşı [*Dai Toa Senso*] olarak anılan daha geniş bir stratejinin parçasıydı. Filipinler'in işgaline hazırlık için Kuzey Pasifik Okyanusu'ndaki Wake Adası'nda bulunan ABD askerî üssünün kontrolünü ele geçirmeden önce, 10 Aralık 1941'de Japon Güney Denizleri kıtası askerleri Pasifik Adası Guam'a ve Gilbert Adaları'ndaki (bugünkü adı Kiribati'dir fakat zamanında Gilbert ve Ellice adaların-

16 Boyd Compton, *Mao's China: Party Reform Documents, 1942-44*, University of Washington Press, Seattle, 1952.

daki İngiliz kolonilerinin bir parçasıydı) kilit üslere çıkartma yaptı. Çin'de ise ABD'nin Yangzi'deki devriye gemisi *Wake* (adını Pasifik'teki deniz üssünden alır) zaptedildi ve Şangay'daki ABD garnizonu 8 Aralık'ta teslim oldu: İki gün sonra da Pekin ve Tianjin'deki ABD çıkarlarını gözetmekle sorumlu olan ABD deniz kıtası teslim oldu.

İngiliz kraliyet sömürgesi olan Hong Kong 8 Aralık 1941'de Pearl Harbor saldırısının hemen ardından Japonların 38. Bölük'ünün saldırısına uğradı. Hong Kong'un savunmasını Kraliyet Donanması Filosu ve Aralık 1941 itibarıyla, yerel ve gönüllü birimlerin de yardımıyla, 2. İskoç Kraliyet Taburu, Middlesex Alayı 1. Taburu (makineli tüfek taburu), 5 ve 7. Rajput Alayı ve 2. ve 14. Punjab Alayı'ndan oluşan dört piyade taburu sağlıyordu. Herhangi bir hava ve uçaksavar desteği bulunmuyordu ve aralıksız devam edecek bir saldırı karşısında şehrin savunmasının mümkün olmayacağı anlaşılmıştı; bunun üzerine takviye olarak Kanada Kraliyet Piyadeleri ve Winnipeg Piyadeleri'nden birlikler yollandı. Japon saldırısı önce havadan geldi ve üç piyade alayı anakaradan ilerledi; ancak savunma kuvvetlerinin direnişiyle karşılaşıp göğüs göğüse çarpıştılar. Savunma kuvvetleri 9-10 Aralık gecesi Hong Kong Adası'na geri çekildi; Japonlar havadan ve ağır silahlarla gerçekleştirdikleri yoğun bombardımanla Hong Kong'u teslim olmaya zorlamayı denediler. 19 Aralık itibarıyla Japonlar adanın büyük kısmını işgal etmişlerdi ve sömürge yönetimi 25 Aralık'ta resmen teslim oldu. Çatışmalar İngilizlerden 4.500, Japonlardan 2.500 kişinin hayatına mal oldu. Malay Yarımadası Ocak 1942 itibarıyla kesin olarak Japon yönetimine girdi; Singapur 15 Şubat'ta teslim oldu; Filipinler ise Nisan itibarıyla Japonların eline geçti ve böylece Japonya Pasifik Okyanusu'nun batısının kontrolünü ele geçirmiş oldu.[17]

Anakarada yaşayan Çinliler için bu olay Japonya'ya Direniş Savaşı'ydı [*Kangri zhangzheng*].[18] Japon askerleri Doğu Çin'in önde gelen kasabalarını, şehirlerini ve demiryollarını ele geçirmişlerdi, fakat hiçbir şekilde ülkenin tamamını işgal etmediler. Gazeteci Stuart Gelder İngiliz gazetesi *The News Chronicle*'ın savaş ve özel muhabiriydi ve 1943-45 arasında savaşın Çin-Burma-Hindistan sahnesini aktardı. Chongqing'deki Guomindang hükümetine dair, özellikle Japonya'ya karşı direniş konusunda eli kolu bağlı olması ve bunaltıcı gözetim sistemine dair hayal kırıklığını gizlemiyordu: O yıllardaki birçok yabancı muhabir gibi o da sınırlı imkânlarına karşın ÇKP'nin gösterdiği güçlü direnişten etkilenmişti:

> 1943 kışında Çin'in konumu neydi? Japonlar bütün limanları ve büyük şehirleri ele geçirmişti. Bütün sahil şeridi onlarındı. Burma Yolu kapalıydı. İçeri-

17 David Smurthwaite, *The Pacific War Atlas 1941-1945*, HMSO, Londra, 1995.

18 Sıklıkla ve basit bir biçimde Japonya Karşıtı Savaş olarak tercüme edilir.

ye, Zhejiang, Fujian, Guangdong, Jiangxi, Anhui, Jiangsu, Henan, Shandong, Hebei ve Shanxi eyaletlerine kadar ilerlemişlerdi. Amerikan askerî kaynaklarının tahminine göre, Çin'e yerleştirdikleri askerî güç yarım milyon insandan oluşuyordu. Bunlar iyi eğitimli, düzgün giyinen ve beslenen askerlerdi ve yeterince tüfek, otomatik hafif silah ve havan topundan, obüslere, yetmiş beş milimetrelik silahlara kadar ağır silahlarla donatılmışlardı. Tankları olmasa da küçük ve etkili bir hava gücü vardı. Japonya ve Mançurya'dan gelen ikmal hattı güvenliydi. Çinli Guomindang Hükümeti'nin güçleri ise... resmî rakamlara göre 2.000.000 ile 3.000.000 kişi arasındaydı. Bunların yarım milyonu kuzeyde komünistleri abluka altında tutmak ve onların Çin'in geri kalan özgür kısmıyla ilişki kurmasını engellemek için kullanılıyordu. Hiçbir biçimde Japonlara karşı bir faaliyetleri yoktu. Guomindang hareketsiz kalışı için sürekli Burma yolunun kapalı olduğu bahanesini ileri sürüyor, bu nedenle saldırıya geçecek yeterli silahı elde edemediğini iddia ediyordu. Gerçekte ise Himalayalar üzerinden getirilen teçhizat bu yoldan getirilenlerden çok daha fazlaydı ve düşmana ağır darbeler indirebilecek, onu savunmaya çekilmeye veya başka cephelerden takviye birlik istemeye zorlayacak, etkili ve azimli bir ordunun yaratılmasına yeterdi.[19]

Gerçek şuydu ki, Japonlar eğer istemiş olsaydılar, istedikleri zaman [Guomindang kontrolündeki] Çin'in her tarafını işgal edebilirlerdi. Bunu yapmadılar, çünkü zahmete değer bir iş olmayacaktı. En az askerî kayıpla limanları ve başlıca iletişim hatlarını ele geçirmek olan amaçlarına zaten ulaşmışlardı. Bütün Çin'in işgali yalnızca başka yerde lazım olabilecek asker kaynağını buralara yerleştirmek demek olacaktı. Başka deyişle, daha ileri gitmek için ortada bir sebep yoktu. Çatışmalar ekinleri çalmak, taşınamayanları da imha etmek için belli aralıklarla pirinç yetişen alanlara yapılan saldırılarla sınırlıydı. Aynı durum, eğer komünistler izin vermiş olsaydı kuzeyde de yaşanabilirdi.[20]

Bu, zamanında Japon işgaline karşı etkin bir direniş oluşturamayan Guomindang'a dönük güçlü bir ithamdır ve Japonya'yla savaş sırasında, milliyetçilerin başkenti olan Chongqing'da çalışmış başka birçok Batılının ilk elden tanıklıklarıyla da desteklenmektedir. Burma Yolu'nun kapalı olması konusu tartışmalıdır ve bazı tarihçiler, Burma'nın Japonya tarafından işgalinin ve Britanya Hindistanı için önemli bir ileri karakol konumunda olan bu noktayla karayolu bağlantısının kesilmesinin ardından, Chongqing için

19 Stuart Gelder, *The Chinese Communists*, Gollancz, Londra, 1946, s. xiii. Yer isimlerinin hepsi ve parti ismi olan Guomindang, bu ve bundan sonraki tüm referanslarda *pinyin* ile Latin harflerine çevrilerek yazılmıştır. *The News Chronicle*, Haziran 1930'dan, *Daily Mail* ile birleştiği tarih olan 1960'a kadar yayımlanan popüler bir İngiliz gazetesidir.

20 Gelder, *The Chinese Communists*, s. xiv-xv.

direnişin imkânsız hale geldiğini savunmuştur. Buna karşın, başka bir stratejiye fikir babalığı yapan Claire Lee Chennault'nun, Uçan Kaplanlar adıyla bilinen bağımsız Amerikalı Gönüllüler Grubu Chonqing'e Himalayalar (müttefik askerlerinin deyişiyle "Hörgüç") üzerinden destek taşınmasını öngören bir planı akıl etmişti.[21] Direniş sırasında ÇKP ile GMD'nin oynadığı roller eşit derecede tartışma konusu olmuştur. Komünist Parti'ye sempatiyle bakmayan tarihçiler GMD gibi ÇKP'nin de savaşa katılmadığını ve ABD'nin Japonya'yı alt etmesini beklediğini iddia etmişlerdir.[22] Guomindang'ın etkin bir direniş gösterdiğine dair iddialara ciddi bir destek bulmak mümkün değildir, ama ÇKP'ye bağlı köylü gerilla güçlerinin, en azından Japon ordusuna zarar verdiği ve böylece yayılmasını önlediğine dair ikna edici kanıtlar vardır.

Chiang Kai-shek Chongqing'de

Chongqing (ya da zamanında söylendiği gibi Chungking) sürgündeki hükümetin yerleşim yeri olarak pek de tutulan bir yer değildi. "Çin'de sıkıcılıkta eşi benzeri olmayan bir yer olarak bilinirdi. Yılın altı ayında sis örtüsüyle kaplıdır ve yağmur yağar, dar sokakları çamurla kaplanır... Bir taşra şehriydi ve şu büyük feodal köyler gibi görünür ve kokardı." Savaştan önce surlarla çevrili bir şehirdi ve bu surların içinde toplam 200.000 nüfus yaşardı; uzaklığı nedeniyle de Çin'in diğer şehirleriyle kıyaslandığında önemli ölçüde geri kalmış bir yerdi. Japon işgalinden sonra ise Çin devlet idaresinin büyük kısmı, bu sefer uzaklığı bir avantaja dönüştüğünden buraya taşındı. Kış sisi de faydasını göstermişti: Şehri hava saldırılarından bir dereceye kadar koruyordu. 1938 sonbaharından 1939 baharına kadar Guomindang memurları Chongqing'e akın ettiler:

> Devlet memurları kitleler halinde geliyordu. Otobüsle ve arabayla, kamyonla ve çekçekle, tekneyle ve yürüyerek geldiler. Seyyar satıcılar, esnaflar, politikacılar, hepsi bu surlarla çevrili şehre geldiler. 200.000 nüfus birkaç ay içinde ikiye katlandı; 1939'da Hankou'nun düşüşünden altı ay sonra bir milyona yaklaşmıştı. Eski kasaba mahşer yeri gibi olmuştu.[23]

Chongqing 3 Mayıs 1939'dan itibaren Japon hava güçlerinin aralıksız saldırılarına maruz kaldı. Bombardıman Chiang Kai-shek'in Aralık 1938'de Japonların barış önerilerini reddetmesine yanıt niteliği taşıyor-

21 Dreyer, *China at War 1901-1949*, s. 265-311.

22 Dreyer, *China at War 1901-1949*, s. 266.

23 Theodore White ve Annalee Jacoby, *Thunder Out of China*, William Sloane, New York, 1946, s. 5-8.

du ve sisin pilotların hedeflerini görmelerine yetecek kadar kalkmasından hemen sonra başlatılmıştı. Amansızca sürdü ve gece gündüz süren bu ateş dalgasında binlerce sivil hayatını kaybetti. Chongqing'e dönük saldırılar 1941'e kadar devam etti ve bombardıman aynı Ağustos 1940'ta Alman hava kuvvetlerinin saldırısında Londralılar arasında olduğu gibi, bu birbiriyle alakasız Chonqing halkı arasında bir dayanışma havasının ortaya çıkmasını sağladı.[24]

Chonqing'in politik atmosferi en iyi kuşatma psikolojisi ile betimlenebilir. Hanoi'deki demiryolu hattı Japonların Vietnam'daki Fransız sömürge yöneticilerine baskı yapmasının ardından Haziran 1941'de kesildi ve aynı ay içinde, Japonya Ocak 1942'ye kadar Burma'yı işgal etmemiş olmakla birlikte, İngilizlere de Burma Yolu'nun kapatılması için baskı yapılmaya başlandı. İşgal edilen bölgelerden gelen mülteci akını, yalnızca Chonqing'de değil, normal koşullar altında Çin'in en verimli bölgelerinden biri olmasına rağmen genel olarak Sichuan eyaleti çapında kaynakları zorlamaya başladı. Sürgündeki hükümet para ve yiyecek ihtiyacını idare etmeye çalıştı, ama yolsuzluğun yaygınlaşmasının önüne geçemedi. Chiang Kai-shek'in yönetimindeki Guomindang birlik içindeki bir örgüt olmaktan uzaktı. Chiang mutlak bir diktatör gibi iş göremiyordu, çünkü Parti içindeki güçlü kişilerin ve hiziplerin isteklerini dengelemek zorundaydı, ama savaş zamanı uyguladığı rejim kesinlikle demokratik de değildi. Her ne kadar GMD içinde çaresizce Japon işgaline direnilmesini isteyen ve Birleşik Cephe'yi desteklemeye hazır olan farklı bir milliyetçi kesim bulunsa da, diğerleri büyük ölçüde, Çin'in geleceği için daha büyük bir tehdit olarak gördükleri Komünist Parti'nin bitirilmesi meselesiyle meşguldü. Chiang'ın, "Japonlar bir deri hastalığıdır; komünistlerse kalp hastalığıdır. Beni desteklemek istediklerini söylüyorlar, ama aslında tek istedikleri beni devirmek" sözleri meşhurdur.[25]

ABD Maliyesi tarafından Chiang'a özel danışman olarak tavsiye edilen Oven Lattimore (1900-89) 1941'de Chongqing'e gitti. Başlarda Başkomutanı içine kapanık ama kendine tümüyle hâkim buldu. Chiang Japonların artık saldırıları azaltma noktasına vardıklarını ve güneye doğru daha fazla ilerlemelerinin kaynaklarını ve ikmal yollarını çok zorlayacağını hissetmişti. Daha Harbor saldırısından önce ABD'nin Japonya'ya karşı savaşa gireceğine ikna olmuştu ve oturup sabretmekten memnundu. Daha sonra Lattimore etrafını dalkavuklarla ve evet efendimcilerle doldurmayı tercih eden Chiang'la iletişim kurmanın güçlüğünden şikâyet etti.[26] Amerikalı seçkin gazeteciler Theodore White ve Annalee Jacoby Chiang'ın sadeliğinden ve kişisel

24 White ve Jacoby, *Thunder Out of China*, s. 11-19.

25 White ve Jacoby, *Thunder Out of China*, s. 129.

26 Lattimore, *Reminiscenses of China*.

zenginliğe önem vermeyişinden etkilenmişlerdi ve adamları ve destekçileri arasında yaşanan şaşılacak derecedeki yolsuzlukla, ikiyüzlülükle ve şantajla uğraşmasına rağmen, kendisinin bozulmamış biri olduğuna inanmaya hazırdılar. Japon işgalinin ilk yıllarında önemli ölçüde bağlılık duygusu uyandırmış olsa da bu bağlılık 1943 itibarıyla bitmeye başlamıştı. Bölgesel savaş ağaları ülkenin başına geçmesine içerlediler ve kendisinin hareketsizliği ile Guomindang rejiminin kötürüm olmuş haline yönelik artan eleştiriler vardı. Hoşnutsuzluk söylentileri ve hatta Guomindang kontrolündeki taşra isyanları daha 1942'de Guomindang'a yayılmaya ve durumunu daha da zorlaştırmaya başladı.[27]

Chongqing'deki resmî Amerikan elçisi General Joseph W. Stilwell (1883-1946), Çince konuşabilen deneyimli biriydi, ülkeyi iyi tanırdı ve Çin halkına karşı çok büyük bir saygı beslemesine karşın önderlerine karşı çok daha az saygı duyardı. Mart 1942'de Başkan Franklin D. Roosevelt tarafından Çin-Burma-Hindistan cephesindeki İttifak Güçleri'ne başkomutan olması için gönderildi. Davranış inceliğinden yoksun ve herkesi gücendirebilen biri olması kendisine "Suratsız Joe" lakabını kazandırmıştı. Pek saymadığı Chiang Kai-shek ile hiç iş ilişkisi kurmadı ve Chiang'ı Guomindang güçlerini Japonlarla savaşa sokmadaki isteksizliği nedeniyle eleştiriyordu. Chiang'a göre ise, Stilwell'in en büyük kusuru ÇKP'nin askerî örgütlenmesine fazla hayranlık duyması ve onlarla işbirliği yapma konusunu ciddi ciddi gündeme getirmiş olmasıydı. Chiang onu, ÇKP'yi zararsız köylü reformcular olarak görmeye meyilli Amerikan komünistlerinin ve onların Dışişleri Bakanlığı'ndaki sempatizanlarının kandırdığı biri olarak görüyordu. Stilwell Chiang'ın isteği üzerine istifa etti ve yerine Ekim 1944'te Tümgeneral Albert J. Wedemeyer geçti. Wedemeyer ve ABD büyükelçisi Patrick Hurley Chiang'ın anti-komünizmiyle daha barışıktı, fakat Çin'deki savaş da ABD'nin büyük stratejisi içinde giderek daha marjinal bir yere doğru gidiyordu; Washington dikkatini neredeyse tamamen Pasifik adalarında Japonları yenmeye ve kara ile deniz güçlerini kademe kademe Japonya'ya doğru ilerletmeye vermişti.[28]

Dixie Heyeti

ABD Ordusu Gözlemci Grubu'ndan ÇKP'nin Yan'an'daki merkezine gönderilen bir heyet Çin-Amerikan ilişkilerinde kaçan bir fırsattı; bu heyetin tarihi ve üyelerinin sonradan 1950-1955 arası McCarthy dönemindeki akıbeti

27 White ve Jacoby, *Thunder Out of China*, s. 129-31.

28 Dreyer, *China at War 1901-1949*, s. 266-71, 284-9; Chiang, *A Summing Up at Seventy*, s. 117-19.

bu ilişkilerin mikrokozmozu olarak ele alınabilir. Gözlemci Grubu, ÇKP sahasına o güne kadar inen ilk Amerikan savaş uçağı olan ABD Hava Kuvvetleri'nden bir Lockheed C-47 ile 22 Temmuz 1944'te Yan'an'a vardı. Dokuz kişilik "Dixie" heyeti (bu isimle anılırlardı) ve pilot Chongqing'deki Çin-Burma-Hindistan savaş karargâhından havalanıp iki şehir arasındaki uçuşlarda normal bir uygulama olduğu üzere Xian'da kısa süreli bir mola verdi. Heyetin görevi daha ziyade genel hatlarıyla olsa da, Çin-Burma-Hindistan Cephesi Müttefikler Karargâhı'ndan liderleri Albay David D. Barret'e verilen bir memorandumda belirtilmişti. ÇKP kuvvetlerinin ve düşmanlarının muharebe düzenini içerecek biçimde, Komünistler'in kontrolündeki bölgede ÇKP kuvvetlerinin gücü ve istihbarat çalışmaları ile ilgili bilgi toplayacak ve Çin Komünizmi'nde "Kim Kimdir" şeklinde ÇKP yöneticilerinin bir tam listesini meydana getirecekti.

Memorandum spesifik olarak "komünistlerin savaş gücünün önemini artırmak için onlara yardım etmenin en etkili araçları" ve "komünistlerin savaş gücüne katkılarının potansiyelinin değerlendirilmesi" hakkında bilgi istiyordu. Belgeden olduğu kadar genel durumdan da anlaşılıyordu ki, Çin'deki Amerikan güçleri ÇKP'nin yalnızca taşralı bir isyancı grubu olmadığını, Japonya'yla savaşta en azından potansiyel olarak değerli bir müttefik olacağını kavrıyordu. Yan'an'dan gelen yarım yamalak ve düzensiz raporlarda ÇKP'nin zorlu bir savaş gücüne dönüştüğü öne sürülüyordu ve heyetin görevi bunun doğruluğuna dair bilgiler araştırmaktı. Yan'an'a vardıklarında heyet üyelerine ÇKP'nin önde gelen üyeleri ve Sekizinci Yol Ordusu'nun subayları tarafından kısaca bilgi verildi ve böylece gayriresmî olarak bütün kademelerle tanışma, Yan'an bölgesindeki hayatı gözlemleme ve tanıma fırsatı buldular. Chongqing'e, önce General Stilwell'e, sonra halefi Wedermeyer'e raporlar gönderildi. Albay Barrett, ÇKP'nin silahlı güçlerinin 1940'taki Yüz Alay saldırısındaki kayıplarından sonra büyük ölçekli harekâtları yapabilecek bir durumda olmadığını, ama mükemmel gerilla savaşçıları olduklarını ve "biraz eğitim ve Amerikan silahı ve teçhizatı ile donatıldıktan sonra Japonlara karşı düzenli harekâtlara katılabileceklerini" belirtiyordu. Bu öneriler Chiang Kai-shek tarafından reddedildi ve hiçbir zaman hayata geçirilemedi. ÇKP'nin başarısının ardından gelen MacCarthy dönemindeki cadı avı sırasında Albay Barrett Dixie heyetinde yer aldığı için terfi ettirilmedi. ABD elçiliğinde ikinci sekreter olan ve Yan'an heyetine katılan John S. Service de dışişlerinden atıldı, fakat sonra temize çıkartıldı ve görevine iade edildi. Dixie Heyeti'nin gönderilmesini şiddetle tavsiye eden, başka bir dışişleri görevlisi John Paton Davies de kovuldu ve hakkındaki ihanet suçlamaları yıllarca sürdü. Owen Lattimore sonunda ABD'yi terkedip İngiltere'de Leeds Üniversitesi'nde Çin Çalışmaları Bölümü'nü kurdu. ABD böylece tarihinde-

ki bu karanlık ve rahatsız edici dönemde en nitelikli Çin uzmanlarının bazılarını kaybetti.[29]

Savaş Zamanında Üniversiteler

Çin'in üniversiteleri de kaçınılmaz olarak işgalden nasibini almıştı. 28 Temmuz 1937'de Tianjin'deki Nankai Üniversitesi saldırıya uğradı, binaları hava saldırısı ve ardından gelen kısa süreli bir topçu ateşiyle yerle bir edildi. Dört Mayıs Hareketi'nde önemli bir rol oynamış olan Pekin'deki Ulusal Üniversite ve Tsinghua (Qinghua) Üniversitesi, binalarını kışlaya çeviren Japon ordusunca işgal edildi. Personel ve öğrenciler Japonya'ya karşı direnişte etkin rol aldılar ve çoğu hayatını kaybetti. Bazılarıysa işgal altındaki bölgelerden kaçıp gerilla birliklerine katılmış olmakla birlikte savaş koşullarına rağmen üniversite kurmaya karar vermişlerdi. Tsinghua ve diğer üniversitelerden idareciler kendilerine gönderilen bir davete olumlu yanıt verip Hunan eyaletinin başkenti Changsha'ya gittiler ve 1 Kasım 1937'de Geçici Changsha Üniversitesi'nde [*Changsha linshi daxue* ya da *Linda*] dersler başladı. Nanjing'in Aralık 1937'de düşmesinin ardından Changsha'nın da Japon saldırılarına çok müsait bir yer olduğu anlaşıldı. Bazı öğrenciler ve akademisyenler kuzeybatıya gidip Yan'an'da ÇKP tarafından yürütülen Direniş Üniversitesi'ne katıldılar. *Linda*'nın yönetimi ise güneybatıya gitme hazırlıklarına başladı ve üniversiteyi Çin'in uzak güneybatı eyaleti Yunnan'daki Kunming şehrinde yeni bir kampüste Birleşik Güneybatı Üniversitesi [*Xinan lianbe daxue* ya da *Lianda*] adıyla yeniden kurdu. Yunnan'a taşınmalarındaki asıl amaçları savaş öncesi üniversite sistemini muhafaza etmek olsa da savaşın zorlayıcı koşulları, ulusun varlığı tehdit altındayken üniversitelerde liberal bir müfredatla eğitim vermenin gerçekçi veya uygun olup olmadığına dair bir tartışmayı başlattı.[30]

---

29 David D. Barrett, *Dixie Mission: The United States Army Observer Group in Yenan, 1944*, Centre for Chinese Studies China Research Monographs, sayı 6, Berkeley, 1979. "Dixie" takma adının nedeni tam olarak açık değildir, ama muhtemelen Amerikan askerlerinin Amerikan İç Savaşı'ndaki Güney Konfederasyon devletlerine verilen adla çağrışım yaparak Çin'in mistik isyancı bölgelerine taktıkları isimdir. Aynı zamanda popüler bir şarkıda geçer: "Dixie hakkında söylenenler doğru mu?"

30 John Israel, "Southwest Associated University: Preservation as an Ultimate Value", Paul K.T. Sih (der.), *Nationalist China during the Sino-Japanese War, 1937-1945* içinde, Exposition Press, Hicksville, New York, 1977, s. 131-54.

Devrimci Çin'in Kadınları

Çin'le ilgili 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarının tarih kayıtlarında kadınlar da yer almış olmakla birlikte, yaşamları ve etkinliklerine dair erkeklere göre çok daha az bilgi bulunmaktadır. Kadınlar için en uygun alanın ev ortamı olduğu düşünülüyor, açıkça siyasal sistemden dışlanıyorlardı. Kadınlar genelde, Budist ve Taoist manastırlar ve tapınaklarla ilişkili dinî kurumlar ve bazen de gizli cemiyetlere üye olarak günlük olaylarda resmî olmayan yoldan önemli bir rol oynadılar. Dul İmparatoriçe Cixi, devrimci Qiu Jin ve Chiang Kai-shek'in uluslararası itibarına çok önemli katkıları olmuş olan karısı, müthiş Song Meiling gibi siyasette önemli rol oynamış kadınlar da vardı, fakat bunlar da istisnai örneklerdir.

Çin Komünist Partisi ülkenin seçkin olmayan kadınlarını ciddiye almış ilk ulusal siyasi örgütlenmedir, bu da kısmen de olsa 1940'lardaki başarılarına etki eden faktörlerden biridir. "Kadın çalışması" [*funü gongzuo*] olarak bilinecek olan şeylere ilgilerinin muhtemelen iki sebebi vardı. Birincisi cinsiyet eşitliğini vurgulayan Marksist-Leninist kültürün etkisiydi; Sovyetler Birliği'nde cinsiyet eşitliğine dayalı politikalar belirleme konusunda özel bir hassasiyetin olduğu devrimin ilk zamanları da bunda etkili olmuştu. İkincisi ÇKP siyasi etki alanını mümkün olduğunca geniş tutmak istiyordu ve başta yurtdışında eğitim almış olan çoğu üyesi kadınların siyasi potansiyelinin farkındaydı.

1930'ların başlarında Jaingxi Sovyeti döneminde savunma ve toprak reformu öncelikli konular olmakla birlikte, pratik nedenlerle kadınları ÇKP ve Kızıl Ordu çalışmasına katmak için özel girişimler oldu. Kadınlar kongresi toplandı ve böylece kadınların siyasi tartışmalarda etkin olması için bir fırsat ortaya çıktı. Çin Sovyet Cumhuriyeti'nin 1931 tarihli Toprak Kanunu kırsal alanlarda yaşayan yoksul kadınların özgürleşmesi için toprağın yeniden dağıtılmasının gerekliliğini öngörüyordu: 1931 Evlilik Tüzükleri ve 1934 Evlilik Kanunu geleneksel görücü usulüne dayalı ve eşitsiz evlenme sistemini ortadan kaldırmak ve kadınlara hukuk güvencesini sağlamak üzere tasarlandı. Jianxi Sovyeti yalnızca 1934'e kadar yaşadığından bu mevzuatın halk üzerindeki etkisini değerlendirmek oldukça zor: Önemi gelecek için bir model oluşturmasındaydı. Jiangxi Sovyeti zamanında kadınlar Kızıl Ordu'da pek etkin değildi, ama Kızıl Ordu Komutanı Zhu De ile evli olan Kang Keqing ve 1949'dan sonra tümgeneralliğe kadar yükselen Li Zhen gibi istisnalar da vardı. Ayrıca hemşirelik görevini yerine getiren ve stokların cephe hattındaki birliklere ulaştırılmasını sağlayan Kadın Muhafızlar ve Kadın Yardım Kıtaları gibi yerel birimlerde çalışma imkânı da vardı.

Uzun Yürüyüş'ün ve Yan'an'daki üssü kurma kararının ardından kendi kendine yeten bir bölgesel ekonomi kurmak ve yaşatmak birinci öncelikti,

ama ÇKP kadınların savaşa ve devrime katılmalarını sağlamak için kitle örgütleri de kurdu. Merkez Komitesi'nin Kadınlar Komitesi [*Zhongyang fuwei*] "kadın çalışması" konusunda genel yetkiliydi ve 1945'te kurtarılmış bölgelerde bir Kadın Derneği oluşturulması için ön hazırlık niteliğinde bir organ kuruldu. Kırsal bölgelerde kadınlar Kadınların Ulusal Kurtuluş Derneği'nde örgütleniyordu ve Japonların 1945'te teslim olmalarının ardından bu örgüt Kadınlar Derneği'ne katıldı. Raporlarda sürekli kadın kadroların kusurlarından şikâyet ediliyordu, ama bunun kadınların öne çıkmaya isteksiz olmalarından mı yoksa erkek parti üyelerin karşı çıkması nedeniyle mi olduğu her zaman pek açık değildi.[31]

Ağustos 1945

Her iki taraftaki Çinli politikacılar Japonlara karşı nihai zafer üzerinden itibar sağlamaya çalışsa da kurtuluşun Çin dışından geldiğine şüphe yoktur. 26 Temmuz 1945'te İngiliz Başbakanı Winston Churcill, ABD Başkanı Harry S. Truman ve Başkomutan Chiang Kai-shek (radyo irtibatıyla) Japonya'yı koşulsuz olarak teslim olmaya, aksi takdirde topyekûn imhayla karşılaşmaya hazır olmaya çağıran Potsdam Deklarasyonu'nu yayımladılar ve Japon imparatorluğunun yenilgisi, Japon toplumunun tamamen silahsızlandırılması, savaş suçlularının cezalandırılması ve ülkenin askerî işgali gibi ağır teslim olma koşullarını belirlediler.[32] Bu talep, birincil olarak Uzakdoğu'yla ilgili olmayıp savaş sonrası Almanya'nın durumunu belirlemek üzere toplanmış olan ve Sovyetler Birliği adına Stalin'in katıldığı Potsdam Konferansı sırasında geldi. Sovyetler Birliği o zaman Japonya'yla savaş halinde değildi ve Çin'le yeni bir barış antlaşması için müzakere halindeydi, ancak sonradan Deklarasyon'u o da destekledi. Potsdam Deklarasyonu'nu izleyen günlerde Japonya ve müttefikler arasındaki diplomatik ilişkilere dair tarihsel bilgiler muğlaktır, ama şu kesindi ki, Tokyo'daki askerî ve siyasi önderler özellikle de imparatorun yarı-dinsel konumunu tehdit etmesi nedeniyle, teslim olma fikrine ciddi şekilde karşı çıkıyorlardı. Ancak diğer yandan Japonya'daki önemli siyasi kişiliklerin Ağustos'un ilk günlerinde bir teslim anlaşmasına niyetlendikleri de bilinmektedir.

6 Ağustos'ta ABD Hava Kuvvetleri'ne ait bir Boeing B-29 Superfortress olan Enola Gay, Japonya'nın ana adasında Honshu'nun batısında yer alan

31 Delia Davin, *Woman-Work: Women and the Party in Revolutionary China*, Oxford University Press, Oxford, 1976.

32 John Dower, *Embracing Defeat: Japan in the Aftermath of World War II*, Penguin, Londra, 1999, s. 74-81.

Hiroshima şehrine bir atom bombası attı. Bu, yeni silahın savaşta ilk kullanımıydı ve patlamaya yakalanan 200.000 sivil Japon'un ölümüne sebep oldu. 8 Ağustos'ta Sovyetler Birliği Japonya'ya savaş ilan edip Mançurya'yı işgal etti ve bir haftada Japon Guandong ordusunu ezip geçti. 9 Ağustos'ta, Tokugawa dönemi Japonya'sında batıya açılan kapı olan, güneydeki Kyushu adasında yer alan liman kenti Nagasaki'ye ikinci atom bombası atıldı. Sırada Tokyo'nun olduğundan endişe edilirken, kabine birkaç günlük tartışmanın sonunda 14 Ağustos gece yarısından hemen önce koşulsuz teslimiyeti kabul etti ve 15 Ağustos'ta halka ilan etti. Japon güçleri Çin'in güneyinde işgal etmiş oldukları bölgelerden çekilmeye başladı ve askerî birliklerin teslim olması konusu siyasi bir bilmeceye dönüştü. Bütün Çin silahlı kuvvetlerinin başkomutanı olan Chiang Kai-shek Japon komutanlarının (Mançurya'da aktif olan) Sovyet Kızıl Ordusu'na veya Çin Komünist Partisi'ne teslim olmalarını istemiyordu, bu nedenle Guomindang askerlerini hava ve deniz yoluyla kuzeye ulaştırmaları için Birleşik Devletler Ordusu'ndan yardım istedi. Bu durum GMD ile ÇKP arasında işgal sırasında büyük ölçüde durmuş olan iç savaşın yeniden başlamasına yolaçtı: ABD'nin yardımcı olma konusundaki gönüllülüğü de Washington'un Chiang Kai-shek ve Ulusal Hükümet'e kendini epey yakın hissettiğini gösteriyordu.[33]

Çin Komünist Partisi Yedinci Ulusal Kongre'sini 23 Nisan ve 11 Haziran 1945 tarihleri arasında Yan'an'da yaptı. Mao'nun delegelere yaptığı açılış konuşması "Koalisyon Hükümeti Üzerine" başlığını taşıyordu ve Japonların yenilgisinden sonra ÇKP ile Guomindang arasındaki Birleşik Cephe'nin, bütün siyasal partilerin rol alabileceği bir ulusal birlik hükümetine dönüşeceği fikri üzerine kuruluydu. Bu görüşe, aralarında ABD ve Sovyetler Birliği'nden gelenlerin de bulunduğu uluslararası gözlemciler de katılıyordu. Ne var ki GMD'ye yönelik eleştirilerin yoğunluğu, ÇKP'nin gerektiğinde yalnız kalmaya hazırlandığı anlamını taşıyordu. Kongre'de ayrıca Komünist Parti için Liu Shaoqi tarafından konferans boyunca tartışılan yeni bir tüzük kabul edildi. Liu'nun raporu Mao Zedong'un rolünü ön plana çıkardı ve Mao Zedong'un düşüncesini "bütünüyle Marksist ve Çinli olan... ulusal demokratik devrim ve gözden geçirilmiş yeni Parti Tüzüğü'nün temel yapısı bakımından Marksizmde ilerleme" olarak övdü. Bütün konuşmaya damgasını vuran Mao Zedong Düşüncesi'ne saygı gelecekte yaşanacakların bir işaretiydi.[34] Yedinci Kongre'de seçilen Merkez Komite'nin Politbüro üyeleri, 1949'dan sonra Çin'in kontrolünü ele alacak olan kişilerdi.

33 Dreyer, *China at War 1901-1949*, s. 305-6.

34 Saich, *The Rise to Power of the Chinese Communist Party*, s. 1244-53.

Koalisyon Görüşmeleri, 1945-46

Japon yenilgisinin hemen sonrasında Çin'in iki ana partisi koalisyon hükümeti görüşmelerine başladı, ancak aslında ikisinin de niyeti yönetimi tek başına ele almaktı. 28 Ağustos 1945'te Mao Zedong ve Zhou Enlai, ABD büyükelçisi Patric Hurley ile birlikte Chiang Kai-shek ile görüşmek için Chonqing'den Yan'an'a uçtu. Ertesi gün Mao ve Chiang Chonqing'de buluştu. 9 Eylül'de eski başkent Nanjing'de milliyetçilerin generali He Yingqin Çin'deki Japon askerlerinin teslimiyetini resmî olarak kabul etti ve Amerikan savaş gemileri Japon askerlerinin silahlarının alınmasına ve tahliye edilmelerine yardıma geldi. Chongqing görüşmelerinin sonunda, Qing hanedanının tahttan uzaklaştırılmasını sağlayan 1911 Wuhan İsyanı'nın yıldönümü olan 10 Ekim'de GMD ve ÇKP temsilcileri iki tarafın da iç savaşı engellemeyi ve bağımsız, özgür ve güçlü yeni bir Çin inşa etmeyi kabul ettikleri bir anlaşmayı imzaladılar. Ne var ki, katılımcıların ve gözlemcilerin de bildiği üzere, daha çözülmemiş pek çok konu vardı ve Mao 11 Ekim'de bir koalisyon kurabileceğine hiç de ikna olmadan Yan'an'a geri döndü.

ABD'nin Çin politikasını beğenmeyen büyükelçi Hurley'nin istifası üzerine yerine General George C. Marshall getirildi ve Marshall Aralık'ta Çin'e vardı. Marshall daha ziyade, savaş sonrası Avrupa'nın yeniden inşası için yapılan Marshall Planı'nın yaratıcısı olarak bilinir. Çin'deki hedefleri ateşkesi kolaylaştırmak, koalisyon hükümetiyle ulusal ordunun kurulmasını sağlamaktı. 1946 boyunca bu görüşmelerin bir sonuca ulaşmayacağı ortaya çıktı ve hem GMD hem de ÇKP tek başına ülkenin başına geçmeye yöneldi. GMD savaş öncesi olduğu gibi Nanjing'de bir yönetim oluşturmaya girişti, önce bunu bir koalisyon şeklinde denese de gerçekçi olmadığını anlayınca tek başına gerçekleştirmeye koyuldu. 15 Kasım 1946'da bir Ulusal Meclis kuruldu; ÇKP ve üçüncü bir siyasi parti stratejisi oluşturmak üzere kurulan Demokratik Birlik bu meclisi boykot etti. Ulusal Meclis yeni bir anayasa kabul etti, ilk Cumhuriyet deneyiminden kalan Beş Yuan sistemini muhafaza ediyor ve genel oy ile gizli oy vaat ediyordu, ancak açıldığı gün kapandı. 12 Temmuz 1946'da Demokratik Birlik'in lideri Li Gongpu Kunming'de bir suikasta kurban gitti. Demokratik Birlik'in aktivistlerinden ve ülkenin en iyi şairlerinden biri olan arkadaşı Wen Yiduo da 15 Temmuz'daki cenazesinde suikasta uğradı. Bunların Guomindang'a bağlı kişilerce işlenen siyasi cinayetler olduğuna inanılıyordu ve Guomindang dışından çoğu insana göre bu olaylar görüşmeleri sürdürmenin anlamsızlığını gösteriyordu.

İç Savaş

1 Mayıs 1946'da, Japon işgali sırasında Guomindang komutasındaki ulusal orduya katılmış olan ÇKP güçleri resmî olarak Çin Halk Kurtuluş Ordusu [*Zhongguo renmin jiefangjun*] (kısaca HKO) adını aldı. Bu sembolik isim değişikliği ÇKP'nin yönetimi tek başına ele alma niyetinin önemli bir işaretiydi. Haziran veya Temmuz itibarıyla iki ordu arasındaki hafif çarpışmalar tam bir iç savaş halini almıştı. Nanjing'de görüşmeler sürüyordu, ancak Marshall görevinde başarılı olamadığı için 8 Ocak 1947'de Çin'den ayrıldı ve devlet sekreteri (dışişleri bakanı) olarak yeni görevine başladı.

Shandong eyaletindeki Laiwu şehri için 20 Şubat'ta başlayan üç günlük bir çarpışmada HKO, GMD kuvvetlerini tamamen bozguna uğrattı ve bu olay iç savaşta bir erken dönüm noktasını oluşturdu. 19 Mart'ta ÇKP'nin eski karargâhı Yan'an'ı boşaltmasının hemen ardından GMD güçleri burayı ele geçirmeyi başarsalar da genelde savunma pozisyonundaydılar. Haziran 1947'de mevzi savaşı stratejisi izleyerek ülke çapında büyük bir HKO taarruzu başladı ve ay sonunda Shandong'un hemen hemen tamamı ve Mançurya'nın kırktan fazla ilçesi ele geçirildi. Aralık'ta HKO Asıl Çin'de Pekin-Hankou ve Longhai demiryolu hattı boyunca mevcut olan GMD mevzilerine saldırıp Mançurya'daki denetimini sağlamlaştırmak için yeni bir harekâta girişti. Eylül 1948'de sonradan "Kurtuluş Savaşı" olarak bilinecek üç önemli harekâtın ilki başladı. Bu, HKO kuvvetlerinin Lin Biao komutasında savaştıkları Liaoxi-Shenyang harekâtıydı. Nanjing'in kuzeyine doğru yapılan, ikinci harekât, Huai-Hai Savaşı, Chen Yi komutasında Kasım'da; üçüncü harekât, Pekin-Tianjin harekâtı ise yine Lin Biao'nun emrinde Aralık'ta başladı. Harekâtlar üst üste geldi ve birkaç hafta sürdü, ama Ocak 1949 itibarıyla Pekin ve Tianjin gibi kilit şehirler de dâhil olmak üzere Mançurya'nın ve Kuzey Çin'in neredeyse tamamı ÇKP'nin kontrolündeydi.[35]

Köylü Milliyetçiliği ve Yan'an Yolu

Halk Kurtuluş Ordusu'nun zaferinden ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, komünistlerin zaferine pek ihtimal vermemiş olan Batılı araştırmacıların çoğu olup bitenleri anlayabilmek için çaba harcıyorlardı. Bu konuda pek çok çalışma yapılsa da özellikle iki tanesi Çin'de meydana gelen büyük siyasi değişim için bir teorik çerçeve çizmeye çalışması nedeniy-

35 Liao-Shen ve Huai-Hai savaşlarının tüm ayrıntılarıyla siyasal ve sosyal bağlamı için bkz. Liu Tong, *Zhogguo de 1948 nian liang zhong mingyun de juezhan* [1948'de Çin: İki Hayati ve Belirleyici Savaş], Sanlian, Pekin, 2006.

le dikkati çekmektedir. 1960'ların başında yazan Chalmers A. Johnson'a göre, ÇKP'nin başarısı Toprak Reformu gibi ekonomik ve siyasi programlarına verilen yaygın bir desteğin ya da uluslararası komünist hareketin etkisiyle değil, Japon işgaline karşı köylüleri kitlesel olarak harekete geçirebilmesiyle gerçekleşmişti. Bu argüman, Yugoslavya'yı bağımsız bir şekilde, özellikle Sovyet Kızıl Ordusu'nun yardımı olmaksızın Nazilerden kurtaran Tito'nun iktidara gelişiyle Çin deneyimini karşılaştırarak daha inandırıcı olmaktadır. Bu görüşün Batı'da Çin gibi Stalinist devletlere pek sempati duyulmadığı bir zamanda hazır bir destekçi kitlesi vardı, ancak "köylü milliyetçiliği" kavramı daha sonra da etkili olmaya devam etti ve hâlâ ÇKP'nin başarısına getirilecek açıklamaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.[36]

Mark Selden ise "köylü milliyetçiliği" tezine karşı çıkar ve ÇKP'nin etkili olduğu bölgelerdeki köylülerin arasında yaşanan sıkıntıların ve huzursuzluğun devrimci bir dönüşüm için tek başına yeterli olmayacağını ileri sürer. Asıl ağırlığın kırsal bölgelerde ÇKP kadrolarının etkin çalışmalarına, bölgesel sosyal koşulları iyi anlamalarına ve köylülerin huzursuzluğunu devrimci bir harekete kanalize edecek bir stratejiyi oluşturabilme yeteneklerine verilmesi gerektiğini iddia eder. Köylüleri harekete geçiren şey toprak reformuydu ve kullanılan politik yöntem, ÇKP politikalarını oluşturanların kitlere giderek onların ihtiyaçlarını, umutlarını ve korkularını anlamaya çalıştığı ve sonra bunları halk desteğini sağlayacak politikaların içine damıttıkları "kitle çizgisi"ydi. Selden'in tespitleri kendi zamanının ürünleriydi ve Üçüncü Dünya'nın büyük bir devrimci dönüşüm geçirdiği ve Çin örneğinin Asya'da olduğu kadar Afrika'da ve Latin Amerika'da ortaya çıkan devrimci rejimlere model oluşturup oluşturamayacağının tartışıldığı bir dönemde yankıları oldu.[37] Şimdiden bakıldığında ise Çin kırsalı üzerine hem belgelerin hem de saha çalışmalarının ortaya koyduklarından yararlanarak, Johnson'un ve Selden'in tezlerinin iddia edildiği gibi zıt kutupları oluşturmadığını, karmaşık bir devrimci hareketin birbirini tamamlayan yönlerini ortaya koyduklarını söylemek akla uygun geliyor.[38]

1950 Öncesi Tayvan

Tayvan 20. yüzyılın ortalarına kadar ana akım Çin tarihinin önemli bir parçası olmadı. Tayvan, Çin'in güneydoğu sahillerinin açıklarında büyük bir adadır ve Mançurya, Moğolistan, Xinjiang ve Tibet'in iç sınır bölgeleri olma-

36 Chalmers A. Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power: The Emergence of Revolutionary China 1937-1945*, Stanford University Press, Stanford, 1962.

37 Mark Selden, *The Yenan Way in Revolutionary China*, Harvard University Press, Cambridge, 1971.

38 Ralph Thaxton, *China Turned Right Side Up*, Yale University Press, New Haven, 1983. Bu çalışma saha çalışmasına ve yerel bilgiye dayanan kırsal tarih araştırmalarına iyi bir örnektir.

sı gibi, burası da bir deniz sınırı bölgesidir. Adanın yerli halkı Malay veya Polinezya kökenli olup bugün hâlâ az sayıda adadaki varlıklarını devam ettirmekte ve esasen orta bölgelerdeki dağlık alanlarda ve özellikle doğu ve güneyde olmak üzere adanın her tarafındaki korunan topluluklarda yaşamaktadırlar. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Fujian eyaletinden Han Çinlileri Tayvan'a göç etmeye başladı ve bu göçler sonucunda bugün Tayvanlılar diye adlandırılan topluluğun bir bölümü oluştu. Bunlar Çince dil ailesinden olan *Minnan* ya da Fujian (güney Hokkien) dilini konuşurlar, ancak dilleri standart Çinceden ya da Mandarinden epey farklıdır.

Ada önce Portekizliler için, sonra 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Hollandalılar için önemli bir ticaret merkeziydi; 1661-1683 arası ise Zheng Chenggong'un başında olduğu bağımsız bir yönetimin merkezi oldu. Zheng Chenggong daha çok Koxinga olarak tanınırdı, bu da lakabı *Guo xing ye*'nin eski söyleniş biçimiydi, "İmparatorluk Soyisminin Lordu" demekti ve 1644'te Manchuların Çin'i işgal etmelerinin ve anakarada Qing hanedanını kurmalarının ardından Ming davasına olan sadakatinin takdiri olarak Ming imparatorlarının soyadı olan Zhu'yu kullanmaya yetkili olduğu anlamına gelirdi. Zheng Chenggong Fujian sahilindeki Xiamen şehrinin önde gelen tüccar ailelerinden birinin oğluydu, ancak buradaki Hollandalılara ait kaleyi zaptedecek olan Qing kuvvetlerinin saldırısı üzerine Tayvan'a taşınmıştı. Zheng 1662'de öldü ve Tayvan 1683'te Fujian eyaletine bağlı bir vilayet yapılarak resmen Qing imparatorluğunun parçası oldu. Yayılmacı Japon ve Fransız imparatorluklarının ticari ve stratejik menfaatlerinin baskısını yaşamaya başladı ve 1887'de bağımsız eyalet konumuna getirildi. 1894-95'teki Çin-Japon Savaşı'nın sonunda, 17 Nisan 1895'te imzalanan Shimonoseki Antlaşması hükümlerine göre Tayvan'ı ve anakarayla Tayvan arasında yer alan Penghu takımadalarını (Pescadores) almasıyla Japonya'nın bölgedeki emperyal amaçları nihayet anlaşıldı. Tayvan 1945'e kadar Japonya'nın kontrolünde kaldı, Tayvan'la anakara arasındaki siyasi anlaşmazlıkların getirdiği zorluklara rağmen, Fujian'la ailevi, kültürel ve ticari ilişkilerini nesillerce korudu ve halen de korumaktadır.

20. yüzyılın ortalarında Tayvan, Japon sömürge yönetimiyle uyum sağlamak zorunda olan, Fujian dili konuşan bir Çinli toplumuydu. Japonca, özellikle yöneticiler ve aydınlar arasında konuşulan, adanın ikinci diliydi ve çoğu Tayvanlı düşünür, sömürgeci efendilerinden kurtulmak için can atıyor olsa da, Japonya'yı başarmaları gereken modernizasyonun modeli olarak görürdü. Savaş müttefiklerince 22 Kasım 1943'te Kahire'de ve Temmuz ve Ağustos 1945'te Potsdam'da imzalanan anlaşmalarla, adanın tam bağımsızlığından yana olan fikirler önemsenmeksizin Tayvan'ın Japonların yenilgisinin ardından Çin'e geri verileceği kararlaştırıldı.

Çin önlenemez bir şekilde iç savaşa doğru ilerlerken, Guomindang için Tayvan'ın hayati öneme sahip bir deniz üssü olacağı fikri giderek kabul görüyordu. Fujian eyaletinin eski valisi Chen Yi, Ekim 1945'te vali olarak yönetime geçmesi için adaya gönderildi. Kendisiyle birlikte çok sayıda asker ve memur da götürmüş ve grup adada yeni bir anakaralı elit zümrenin temelini oluşturmuştu. Bu bürokratlar yerli Tayvan halkının düşüncelerini pek önemsemeden kendilerini Taibei'nin (Taipei) yöneticileri ilan ettiler:

> [Guomindang] orduları can çekişirken bir milyondan fazla mülteci adadaki tapınağa akın etmeye başladı. Mekân seferber edilmişti; binlerce Çinli asker, denizci, gemici ve havacı dayanmaları için son bir umutla ve muhtemelen işe yaramayacak vaatler için mültecilerin ardından geldi. [Taibei]'de ve başka yerlerdeki Formozalılar hissetmeye başladılar.[39]

Halkın "anakaralı" bir hükümetin kurulmasına duyduğu küskünlük 1947'de Yirmi Sekiz Şubat (28/2) Olayı ile ayaklanmaya dönüştü. 27 Şubat'ta Chen Yi yönetimine bağlı memurlar sigara kaçakçılarına yaptıkları bir baskın sırasında Taipei sokaklarında sigara satan bir kadını vurup yaraladılar. Kadın elindeki tütünleri tekel idaresine teslim etmeyi kabul etmemiş, çıkan münakaşa sırasında vurulmuştu. Olayı kenardan izleyen bir kişi de vurularak öldürüldü ve ertesi gün şehirde bir gösteri ve bir grev yapıldı. Dükkânlar kapalıydı, fabrika işçileri greve gitti ve öğrenciler sınıflarını terketti. Göstericiler hükümetin tekel dairesine ait depolarını ateşe verdiler. Askerler silahsız göstericilere ateş açıp üçünü öldürdü, üçünü de yaraladı. Durum gitgide kötüleşirken göstericiler Taipei'deki Ticaret Dairesi'nin binasını tahrip edip radyo istasyonunu işgal ettiler. Taizhong'da ise bir yurttaşlar meclisi Halk Hükümeti'ni kurduğunu ilan etti. Ulusal Hükümet anakaradan askerler yollayıp isyanı acımasız şekilde ve ciddi miktarda can kaybına neden olarak bastırdı.[40] Chen Yi 22 Nisan 1947'de valilik görevinden alındı ve yerine Wei Daoming getirildi. 28/2 Olayı Guomindang'ın Tayvan'da deniz kanununu yürürlüğe koyduğu dönemde ortadan kayboldu, ancak unutulmadı; 2000'de DGP iktidara geldiğinde, 1947'de yaşanan olaylarda ölenlerin ve yaralananların anısına Başkanlık Sarayı'nın karşısındaki parka 28/2 Barış Parkı adı verildi.

O sıralar hâlâ anakarada ülkenin başında olan Chiang Kai-shek, konumunu güçlendirmek için 5 Ocak 1949'da Wei Daoming'in yerine Chen Cheng'i vali olarak atadı, ancak sonra 21 Ocak'ta Çin Cumhuriyeti'nin başkanlığından emekli olduğunu duyurdu ve Li Zongren'i destekledi. Yine de Guomin-

39 H. Maclear Bate, *Report from Formosa*, Eyre and Spottiswoode, Londra, 1942, s. 20.

40 Bate, *Report from Formosa*, s. 20-1; *Twenty-Sixth Anniversary of the "February 28" Uprising of the People of Taiwan Province*, Foreign Languages Press, Pekin, 1973.

dang'ın finansal ve askerî açıdan kontrolünü elinde tutmaya devam etti, ancak Tayvan'a sürgünü öncesi memleketi Ningbo'da inzivaya çekildi. Guomindang'ın altın ve gümüş külçeleriyle dövizlerinin, toplamda 300 milyon Amerikan dolarını aşan bütün finansal kaynaklarının, askerler ve teçhizatlarıyla birlikte Tayvan'a götürülmesini sağladı. Aralık 1948'de ABD hükümetinden anakaranın büyük kısmının yönetimini elinde tutarken kendisine söz verilen araç gereçlerin Tayvan'a gönderilmesini rica etti.[41]

Li Zongren ise Başkan Vekili unvanını taşımayı sürdürdü, ancak Chiang Kai-shek sonunda Tayvan'a vardığında Li'den görevden çekilmesi istendi ve Li tedavi için ABD'ye gittikten sonra Chiang 1 Mart 1950'de tekrar başkan sıfatıyla görevini resmî olarak sürdürdü.

41 Tang Tsou, *America's Failure in China, 1941-1950*, University of Chicago Press, Chicago, 1963, s. 497.

BİR ARA: YENİ ÇİN, YENİ TARİH Mİ?

Çin Komünist Partisi ile taraftarları ve sempatizanları için 1949 yeni bir dönemin, Yeni Çin'in başlangıcıydı. Bu baş döndürücü değişim havası 1789 Fransız Devrimi'nin (tamamen yeni bir devrim takvimi ilan edilmemiş olsa da) ya da 1917 Rus Devrimi'nin hemen sonrasındaki gibi yankılar yapmıştı. Kızıl Kmerlerin Kamboçya'da 1975'te ilan ettiği gibi bir milat değildi, ancak böyle olsa da uygulamada her şey değişmişti ve 1949 yılı, Kurtuluş yılı [*jiefang*] bütünüyle yeni bir başlangıçtı. Bu tarihten itibaren, Yeni Çin'in tarihinin tamamen farklı bir biçimde yazılması gerektiği düşünülmüştür.

Yeni Çin'i anlamayı güçleştiren en önemli şeylerden biri gerçekte ülkenin ne kadar değiştiğini ve yeni isim altında neyin ne kadar aynı kaldığını saptamaktır. Siyasetin halkın büyük kısmının günlük hayatı üzerindeki etkisi çok fazlaydı ve Çin Komünist Partisi'nin ve onunla bağlantılı örgütlerin siyasi toplantılarına ve siyasi çalışmalarına ayrıntılarıyla değinmeden bu dönemi tam olarak açıklamak mümkün değildir. Halk bunlardan basın yoluyla veya hoşlansalar da hoşlanmasalar da işyerlerinde ya da oturdukları yerlerde kurdukları kişisel ilişkiler yoluyla haberdar olmuştur ve bunlar neredeyse halkın tamamının hayatında önemli bir yere oturmuştur.

Siyasi konuların haricinde, hayat yine devam ediyordu: Özellikle de kırsal kesimde hayat büyük ölçüde Guomindang ya da Qing hanedanı döneminde olduğu gibi sürüyordu. Yeni siyasi koşullar genelde, devam eden eski toplumsal denetim ya da idari örgütlenme biçimlerini perdelemekteydi. Ancak özellikle ülkenin Parti ve Devlet organlarının bileşimiyle yönetilmesi bakımından büyük değişimler de sözkonusuydu; bu durum, bu hükümeti tam olarak değerlendirmeyi en fazla zorlaştıran özellikti. Hükümet ve Par-

ti işleri çok ciddi bir gizlilik ortamında ve genellikle de şüphe, güvensizlik ve korkuyla idare ediliyordu ve halen de aynı şekilde devam etmektedir. Batı'da tarihçilere ya da kamuya her zaman açık olabilecek belgelere erişim, *neibu* "içeriye ait" olarak yasaklanır: Bu sınıflandırmaya dâhil olan belgeler genelde devlet sırrı olarak görülür ve bunlara yasal araçlarla ulaşmak mümkün olmayabilir. Bu yasak birçok ülkede olduğu gibi savunmayla ve hassas ulusal güvenlik konularıyla sınırlı olmayıp pek çok sıradan konuyla ilgili belgeye de uygulanır. Ancak, kazara veya Komünist Parti içindeki bir kişinin ya da hizbin politik stratejisinin parçası olarak bu belgelerin ya da özetlerinin dışarıya sızdığı da olur ve bunlar ÇKP'nin ve hükümetinin birçok gizli çalışmasını aydınlatmak açısından yararlıdır.

ÇKP'nin ve hükümetin karar alma organlarının toplantılarını kullanmak, bunlar yalnızca kararlara ilişkin olaylar olmasalar da dönemin temel kronolojisini meydana getirmek için yararlıdır ve çoğu zaman da gereklidir. ÇKP'nin Merkez Komitesi ve Politbüro'sunun geçmişte olduğu gibi bugün de düzenli ve planlı toplantıları olur ve bu organların toplantılarında oluşturulan halka dönük bildiriler Parti politikalarının ve iç meselelerinin görülmesine olanak verir. Daha seyrek toplanan ÇKP Ulusal Kongresi ise, esasen siyasi tartışmaların yapıldığı bir organ olmaktan ziyade bir parti toplantısı olmakla birlikte, daha açık bir toplumda ulaşılması mümkün olabilecek türden bilgiler olmasa da, yaşanan siyasi gelişmelerle ilgili temel bilgiler sağlar. Planlı toplantıların yapılmaması ise Parti'nin sorunlarla karşı karşıya olduğunu akla getirir. Benzer şekilde hükümet organlarının halka açık toplantıları, ülkede parlamentoya en yakın kurum olan Ulusal Halk Kongresi ve ÇKP'ye üyelik gerektirmeyen, danışma ve tavsiye organı olan Çin Halkının Siyasi İstişare Konferansı, yaşanan siyasi değişimlerin ölçüsüdür. Her ne kadar zaman zaman sızıntılar olsa ve bunlar kamuya açık toplantılarda rapor edilse de, Politbüro'nun Daimi Komitesi ve Devlet Konseyi gibi gerçekte kararları veren organların işlemleri halka duyurulmaz.

Mao Zedong'un 1976'da ölümü, Deng Xiaoping'in ekonomik reformlarının başlangıcı ve bunlara eşlik eden daha fazla açıklık politikasından bu yana yönetim, toplum ve tarihle ilgili yayınlarda çok ciddi bir artış oldu. Kitap ve makale yayını katlanarak arttı ve bu da en son yayınlara yetişmeye çalışan tarihçiler ve diğer akademisyenler için ciddi zorluklar yarattı. Daha önce tabu olan konular artık bazı sınırlamalar getirilmekle birlikte tartışılabiliyordu, örnek olarak şimdilik az sayıda taraftarı olan, fakat yararlı tartışmalara konu olan Xinjiang'daki bir ayrılıkçı hareket gösterilebilir: Aynı durum Tibet için ise mümkün değil. Özellikle yabancı tarihçiler için, hiç kolay bir iş olmasa da, Qing ve Cumhuriyet döneminin arşivleri ve tarihsel materyalleri incelemeye açılmış durumda. Ancak en hassas ve en fazla bilgi potansiyeli

taşıyan belgelere erişim konusunda pek değişiklik olmadı: Hükümet ve Parti tarihiyle ilgili gizli arşivler araştırmacılara açılmış değil ve yakın gelecekte de açılacağına dair hiçbir belirti görünmüyor. ÇKP kendi geçmişi ve ÇHC tarihi üzerinde kontrolün yalnız kendisinde olmasını tercih ediyor.

11

KURTULUŞ VE ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DOĞUŞU (1949-1954)

Halk Kurtuluş Ordusu'nun Beiping şehrini ele geçirmesiyle 31 Ocak 1949'da iç savaş sembolik olarak bitti. "Kuzey barışı" ya da "kuzeyin barışması" anlamına gelen Beiping (Peiping) adı zamanında eski imparatorluk başkenti Beijing ("kuzey başkenti" demektir ve Batılılar Pekin der) için kullanılıyordu, çünkü Guomindang devletinin başkenti "güney başkenti" olan Nanjing'ti ve yalnızca bir tane başkent olabilirdi. HKO'nun Pekin'e ilerleyişi olaysız geçti, oysa ülkenin geri kalanında çatışmalar devam ediyordu ve ülkenin barışa kavuşmasına daha çok vardı. Askerî zafer az çok kesinleştikten sonra Çin Komünist Partisi dikkatini otoritesini güçlendirmeye ve bir devlet yapısı oluşturmaya verdi. Bunu da birbirinin tamamlayıcısı olan fakat yaklaşımları ve toplum üzerindeki etkileri açısından birbirinden farklı iki yolla gerçekleştirdi.

Bir yanda, başarılı Birleşik Cephe ruhunu biraz yaşatacak ve Guomindang'a veya ordusuna katılmamış ve Japonlarla işbirliğine girmemiş olan, azınlıktaki siyasi, sosyal ve dinsel grupları da temsil edecek şekilde kapsayıcı olacak bir ÇKP iktidarı için anayasal bir temel oluşturmaya dönük ciddi bir girişim vardı. Diğer yanda ise parti, gizli düşmanlarının kökünü kurutmak ve Parti değerlerini toplumun kendisine en fazla muhalif duran kesimlerine, şehirli orta sınıfa ve eğitimli profesyonellere empoze edebilmek için bir dizi kitlesel kampanya başlattı. Bu iki yaklaşım tamamlayıcı olmakla beraber birbirleriyle uyumlu değildi ve bu kampanyalar anayasal kapsayıcı yaklaşımın kendine çekmek istediği kimseleri dışladı ve ayağa kaldırdı. Bu da ÇKP'nin çelişkili yapısını göstermekte ve çözümü zor olan sivil ve askerî yaklaşımlar arasındaki zıtlaşmayı yansıtmaktadır. 1950'de Kore Savaşı'nın çıkması Çin'de tansiyonun yükselmesine ve izolasyona sebep oldu. Bu durum askerî

yaklaşım lehtarlarının ve gizli vatan hainlerini arayıp tarama eğilimlerinin paranoyaya varacak derecede artmasına yolaçtı.

Kurtuluş

Fulbright bursiyeri olarak modern Çin felsefesi çalışmak ve Feng Youlan'ın *History of Chinese Philosopy* isimli eserinin çevirisini yapmak üzere Çin'e giden bir Amerikalı akademisyen olan Derk Bodde bir devrime tanıklık etmeyi ya da Beiping'in kurtuluşunu izlemeyi beklemiyordu. Komünist orduların varışıyla ilgili ilk elden yazdıkları sıradışı bir kaynaktır. Fu Zuoyi'nin milliyetçi ordusunun teslim olduğu haberi kendisine 23 Ocak 1949'da ulaştı ve üç gün sonra şehrin her yanını, komünistlerin duvarlara ve telgraf direklerine yapıştırılmış, "halkı kendini barış içinde yönetmeye ve yeni Çin'i inşa etmek için çalışmaya yüreklendiren" afişleri kaplamaya başladı. 29 Ocak 1949'daki Çin Yeni Yılı'nda, geleneksel bahar festivali kutlamalarına, sergilenen kırmızı kapı beyitlerine ve havai fişeklerin seslerine, dört komünist, üç de komünist olmayan kişiden oluşan bir geçici barış komitesinin şehri yönetmek için atandıkları haberi eşlik ediyordu. Bazı milliyetçi askerlerin teslim olmayı kabul etmediklerine, yeni bir kargaşanın ve yağma olaylarının eli kulağında olduğuna dair söylentiler dolaşıyordu, ancak 31 Ocak'ta öğleden sonra saat dört civarında Halk Kurtuluş Ordusu'nun ilk birlikleri herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan Pekin'e girdiler:

> Başlarında bangır bangır "Kurtuluş Ordusu Peiping'e hoş geldin! Halkın Ordusu Peiping'e hoş geldin. Peiping halkının kurtuluşu kutlu olsun" nakaratını tekrar eden bir ses aracı (belli ki belediye ayarlamıştı) vardı. Onun yanında ve arkasında altı sıra, iki yüz üç yüz kadar komünist asker tam savaş teçhizatlarıyla yürüyordu. Çabuk çabuk hareket ediyorlar ve uzun bir yol yürümüş gibi kızarmış görünüyorlardı. Hepsinin yanakları kırmızıydı, sağlıklı ve yüksek moralli görünüyorlardı. Onlar sokakta yürüyüş yaparken kenarda biriken kalabalık, bizim Chin [Bodde ailesinin yardımcısı ve fayton sürücüsü] dâhil, alkış tufanı kopardı. Ön taraflarda oldukça garip, eski püskü giyinmiş –belli ki komutanlardan biriydi– biri yürüyordu. Askerlerin arkasında iki büyük portre taşıyan öğrenciler vardı: Biri Mao Tse-tung'a aitti, diğeri de tahminen Halk Ordusunun başkomutanı Chu Teh'e. Onların arkasından bir askerî bando ve en sonunda asker, öğrenci ve telefon şirketinin, demiryolu idaresinin ve diğer yarı resmî kurumların işçilerini taşıyan kamyonlardan oluşan uzun bir sıra göründü. Yaklaşık on dakika içinde geçit töreni son buldu.[1]

1 Derk Bodde, *Peking Diary*, Henry Schuman, New York, 1950, s. 98-101. Derk Bodde'un İngilizceye çevirdiği Feng Youlan'a ait *History of Chinese Philosophy* nihayet 1952'de yayımlandı.

Halkın Kurtuluş Ordusu 1949 baharı ve yazı boyunca Çin'in bir ucundan diğerine durmak bilmeyen ilerlemesine devam etti. Barış görüşmeleri 1 Nisan'da Pekin'de başladı, fakat milliyetçiler ÇKP'den gelen bir ültimatomu reddettiler ve bunun üzerine Mao ve Zhu De hemen ülke çapında ordunun harekete geçmesini emrettiler. Liu Bocheng komutasındaki İkinci Alan Ordusu ve Chen Yi'nin emrindeki Üçüncü Alan Ordusu 21 Nisan'da Yangzi Nehri'ni geçip güneye ilerlediler. Milliyetçilerin başkenti Nanjing 23 Nisan'da ele geçirildi ve Chiang Kai-shek hükümetinin kalıntıları Guangzhou'da geçici bir başkent kurma niyetiyle bütün sivil ve askerî personeli şehirden tahliye etti. Şehirler dokuz kuka oyunundaki gibi birer birer HKO'nun eline geçiyordu: Taiyuan 24 Nisan'da, Hangzhou 3 Mayıs'ta, Wuhan 17 Mayıs'ta, Xi'an 20 Mayıs'ta, Nanchang 22 Mayıs'ta, Şangay 27 Mayıs'ta, Qingdao ise 2 Haziran'da düştü. Eyalet başkentleri birer birer HKO'nun eline geçiyordu, çoğu yerde morali bozulmuş olan milliyetçi ordudan hemen hemen hiç direniş görmedi. Kıyı eyaleti Fujian'ın başkenti Fuzhou 4 Ağustos'ta teslim oldu ve HKO batıya doğru ilerledi. Gansu'nun başkenti Lanzhou 26 Ağustos'ta alındı ve Qinghai eyaletindeki Xining 5 Eylül'de teslim oldu.[2]

Çin Halkının Siyasi İstişare Konferansı

Askerî birlikleri kilit konumdaki kasaba ve şehirleri kontrol etmekle birlikte, Çin Komünist Partisi'nin önderleri siyasi otoritelerini oluşturmak için çalışıyor ve Guomindang'ı hiç desteklememiş siyasi, dinî ve fikri önderlerle ortak bir amaçta buluşmaya gayret ediyorlardı. Bu, Halk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını karakterize eden Birleşik Cephe politikasını yansıtmaktaydı, ancak Mao birçok eğitimli Çinlinin hükümetine güven duymadığını farkedince, 1956'da bu politikadan vazgeçilmeye başlandı. Birleşik Cephe politikasının ilk icraatı Çin Halkının Siyasi İstişare Konferası'ydı [*Zhongguo renmin zhengzhi xieshang huiyi*] (ÇHSİK). Konferans 21 Eylül 1949'da Pekin'de Yasak Şehir'in salonlarından birinde başladi ve 30 Eylül'de sona erdi. Aslında o yıl daha erken toplanacaktı, fakat Guomindang'la koalisyon hükümeti görüşmelerinin tıkanmasından sonra ertelenmişti. ÇKP'nin Birleşik Cephe Bürosu potansiyel sempatizanlarla temasa geçmiş ve ÇHSİK için bir Hazırlık Komitesi kurmuştu. 15 Haziran'da Yasak Şehir'de çalışmaya başlayan komite toplantı tarihlerini ve gündemi belirlemek ve yeni komünist hükümet dönemindeki ulusal politikanın ilk açıklaması olan Ortak Program [*Gongtong gangling*] taslağını oluşturmakla sorumluydu.

2 Colin Mackerras, *Modern China: A Chronology from 1842 to the present*, Thames and Hudson, Londra, 1982, s. 436.

ÇHSİK'nin 662 delegesinin arasında komünist olmayan azınlık partilerinin üyeleri, HKO askerleri, etnik ve dinî azınlıkların mensupları ve yurtdışındaki Çinli toplulukların temsilcileri bulunuyordu. ÇKP dâhil siyasi partilerin doğrudan temsilcileri azınlıktaydı, ama sendika temsilcileri, öğrenci ve kadın örgütleri ve askerî örgütlerin temsilcileri de onların taraftarlarıydı. ÇHSİK geçici bir parlamento olarak çalıştı ve iki temel yasayı kabul etti: İlki kendi yetkilerini ortaya koyuyor, kendisinin devlet üzerinde en üstün otorite olduğunu vurgulayarak Ulusal ve Daimi Komiteler'ine toplantılar sırasında kendisinin adına hareket etme yetkisi veriyordu. İkincisi, Halk Hükümetinin Kurucu Yasası ise Yeni Çin'in yeni hükümeti olan Merkezî Halk Hükümeti'nin esaslarını ortaya koyuyordu. ÇHSİK Merkezî Hükümet Konseyi'ni "bütün delegelerce tartışılan aday listeleri üzerinde gizli oyla" seçti ve konferanstaki tartışmaların ardından devletin yeni bakanlıklarına bakanlar seçildi. Temel ilke, Komünist Parti'nin köylü, işçi, küçük burjuvazi ve ulusal burjuvaziden oluşan dört sınıf bloğuna liderlik edeceği Yeni Demokrasi kavramıydı. Bunun komünizm yolunda bir geçiş politikası olduğu saklanmıyordu ve ÇKP bu bloğa amaçları doğrultusunda gerektiğinde zor kullanacağı "halk demokrasisi diktatörlüğü" ile öncülük edecekti.

Ortak Program

ÇKP Ortak Program'ın ilk taslaklarını hazırladı ve SSCB'nin, yeni oluşan Doğu Avrupa ülkelerinin, ABD ve Almanya'nın anayasalarını inceleyen ÇHSİK'nin Hazırlık Komitesi'ne teslim etti ve komite de kendi taslağını delegelere dağıttı. Öğleden sonra yapılan genel toplantılarda ve akşamları yapılan küçük grupların toplantılarında konu enine boyuna tartışıldı. Konsensüs oluşana kadar bu tartışmalar devam etti.[3] Ortak Program için sorumlu kılınan Zhou Enlai Konferans'a hazırladığı raporunda belge hazırlanırken ne kadar çok tartışıldığını ve danışıldığını göstermek için epey çaba harcadı. İlk taslak bir Hazırlık Komitesi grubunca üzerinden üç defa geçerek hazırlanmıştı. Ayrıca küçük gruplar halinde 500-600 delegenin de üçer kez kontrolünden geçmiş, Hazırlık Komitesi'nin Daimi Komitesi de iki kez incelemiş ve en sonunda ÇHSİK'ye onayı için gönderilmeden önce Hazırlık Komitesi'nin genel toplantısına sunulmuştu.[4]

3 Peter Townsend, *China Phoenix: The Revolution in China*, Jonathan Cape, Londra, 1955, s. 217-27.

4 Zhou Enlai, "Renmin zhengxie gongtong gangling caoan de tedian" [ÇHSİK'ın Ortak Taslak Programı'nın Önce Çıkan Özellikleri], Zhonggong Zhongyang wenxian yanjiu shibian, *Jianguo yilai zhongyao wenxian xuanbian* [Halk Cumhuriyeti'nin Sonraki Önemli Belgelerden Seçmeler] içinde, cilt 1, CCP Documentary Press, Pekin, 1993, s. 14-18. Bundan sonra *Jianguo yilai* olarak anılacaktır.

Ortak Program 60 madde ve bir önsözden oluşuyordu ve fiilen Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk anayasasıydı. Önsözde Çin halkının kurtuluş savaşının zafere ulaşmasıyla ülkenin emperyalizm, feodalizm ve bürokratik kapitalizm tarafından yönetildiği çağın sona erdiği belirtiliyordu. Çin sömürülen bir ülkeden, feodal, faşist, ve komprador Guomindang'ın gerici iktidarının yerini alan halk demokrasisi diktatörlüğüne dayalı yeni bir devletle, Çinlilerin yeni toplumun efendisi olduğu bir ülkeye dönüşmüştü. Bu yeni tip diktatörlük işçilerin, köylülerin, küçük burjuvazinin ve ulusal burjuvazinin diğer yurtsever unsurlarla birlikte oluşturdukları fakat işçilerle köylülerin ittifakına dayanan ve çalışan sınıfın öncülüğü aldığı Birleşik Cephe'nin siyasi ifadesi olacaktı. Uygulamada bu, Komünist Parti'nin Marksist teoriye uygun biçimde, çalışan sınıfın temsilcisi olarak fiilen yönetimi ele alması demekti. ÇHSİK, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna destek için halkın iradesinin cisimleşmesi ve "halkın kendi merkezî hükümetinin" örgütlenmesi olarak tahayyül edilmişti.

Ortak Program'ın resmî ve Stalinist dili ÇKP'liler için alışılagelmiş bir durum olsa da, komünist olmayan delegelerin çoğu için yeni ve muhtemelen şaşırtıcıydı. Bu tahlil tarzı Çin medyasında normal söylem tarzı olacaktı: Başka seçenekleri yoktu, ancak buna alışacaklar ve satır aralarını okumayı öğreneceklerdi. Ortak Program'ın 1. Bölüm'ü önsözde ana hatları verilen genel ilkeleri daha ayrıntılı ele alıyordu. 4. madde ÇHC vatandaşlarına seçme ve seçilme hakkı veriyor, 5. maddeyle bütün vatandaşlara düşünce, ifade, yayın, toplanma, örgütlenme, iletişim özgürlüğü ile kişi, ikamet, dolaşım ya da ikametini değiştirme, dinî inanç ve gösteri özgürlüğü getiriliyordu. 6. madde kadınlar üzerindeki feodal sınırlamaların kaldırıldığını, siyasi, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve sosyal alanlarda erkeklerle eşit muameleye tâbi olma haklarını ve hem erkekler hem de kadınlar için evlenme özgürlüğünü kabul ediyordu. ÇHC sınırları içindeki etnik azınlıklara eşit hak ve yükümlülükler sağlanacaktı. Ancak ÇKP'nin her türlü karşı devrimci etkinliği bastırma hakkı ve yeni devletin bağımsızlığıyla ülke bütünlüğünü korumada ordunun ve polisin rolü de açıkça belirtilmişti. 11. madde ÇKP'ye başta SSCB, SSCB tarafından İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Avrupa'da kurulan Halk Demokrasileri ve bütün ezilen uluslar olmak üzere barışı ve özgürlüğü savunan ülkelerle ve halklarla birlik olma ve emperyalist saldırganlığa karşı uluslararası barışın ve demokrasinin tarafını tutma görevini veriyordu. 2. Bölüm devlet organlarını düzenliyordu ve bunlar bazılarının işlevlerinde ve isimlerinde değişiklikler olsa da bugünün Çin'inde de varlıklarını sürdürmektedir. Genel seçimlerle [*puxuan*] değişik seviyelerde Halk Kongreleri ağı [*Renmin daibiao dahui*] kurulabilecek ve bunlar da kendi seviyelerinde Halk Hükümetleri kurabilecekti. Bu kongrelerin en üst seviyesinde Ulusal Halk Kong-

resi ya da UHK [*Quanguo renmin daibiao dahui*] yer alacaktı. ÇHSİK ise işçi sınıfının, köylülerin, devrimci askerlerin, entelijansiyanın, küçük ve ulusal burjuvazinin, etnik azınlıkların, yurtdışında yaşayan Çinlilerin [*guowai huaqiao*] ve diğer yurtsever ve demokratların temsilcilerinin yer alacağı bir Birleşik Cephe örgütlenmesi olarak kalacaktı. Halk Kongreleri seçiminden önce, yeni kurtarılmış bölgelerde askerî önlemler alındı; bütün kongreler tarafından demokratik merkeziyetçilik ilkesi benimsenecekti; tüm Guomindang yasaları, kararları ve yargı sistemi yürürlükten kaldırılacaktı; ÇHC'nin organları dürüstçe, sade ve tutumlu bir yolla idare edilecekti; ilçe ve kasaba seviyesinin üstündeki yerlerdeki hizmetlerin düzgün yerine getirilip getirilmediğini denetlemek için ve kişilerle kurumların şikâyetlerini bildirebilmeleri için denetim organları kurulacaktı.[5]

Yeni zafer kazanmış Komünist Parti doğal olarak Çin halkının büyük çoğunluğunun çıkarlarını temsil ettiği iddiasındaydı, ancak 1949 Ortak Programı'nın gerçekten ne kadar desteklendiğini ölçmek mümkün müydü? Peter Townsend Çin'e ilk olarak 1941'de, İkinci Dünya Savaşı sırasında Çin'de önemli hizmetler vermiş olan Quaker vicdani retçilerince kurulan Dost Cankurtaranlar Birimi'nde çalışmak üzere geldi. Daha sonra, savaş sırasında Çin'in her tarafında teftişten geçirilen Çin Sanayi Kooperatifleri'ne geçen Townsend, ÇKP'nin iktidara yürüdüğü sıralarda Şangay ve Pekin'de bulunuyordu ve ülke gündemindeki devrimci dönüşümler hakkında deneyimli ve bilgili bir gözlemciydi. ÇHSİK'nin komünist olmayan üyeleriyle konuştuktan sonra ÇKP'nin programını kendi istekleriyle kabul ettiklerini anladı. Guomindang, toplantılara katılmamaları için bunlara yoğun bir baskı uyguluyordu. "Birlik, bağımsızlık ve sanayileşme gibi idealler herkes tarafından paylaşılıyordu"; ayrıca ÇKP'nin ana politikası olarak vaat edilen toprak reformu ihtiyacı konusunda da büyük ölçüde bir mutabakat sözkonusuydu.

Komünist olmayan delegelerin çoğu Ortak Program'ın kapsamlı yapısına ve ÇKP'nin, en azından kısa bir süre için, hedeflerini yumuşatmamaya istekli olmasına şaşırmıştı. Devletin ekonomiye müdahalesi ise yeni bir şey değildi ve Ortak Program Guomindang'ın finans, ticaret ve doğal kaynaklar alanındaki tekelini geliştirmeyi öneriyordu. Önerilen uluslararası bağlantılara dair kaygılar daha görünürdü. Delegelerin çoğu, kısmen eğitim geçmişleri nedeniyle kısmen de SSCB'nin Çin'in modernleşmesi için gerekli olanaklara sahip olduğuna ikna olmadıklarından, yüzlerini Sovyetler Birliği'nden çok ABD'ye çevirmişlerdi. Diğerleriyse ABD'nin Chiang Kai-shek'e verdiği desteğin gelecekteki müttefikleri olmasına imkân vermediğini düşünüyordu. Din, eğitim ve mesleklerle ilgili örgütlerden gelen delegeler Peter Townsend'e konferansta her konunun ele alınmasına ve gözden geçirilmesine izin verilen bel-

5 *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 1-13.

gelerin miktarına –nihai belgeler kabul edilene kadar altı taslak tartışma açılıp gözden geçirilmişti– sevindiklerini ve şaşırdıklarını söylediler. Zhou Enlai 22 Eylül 1949'daki ÇHSİK genel kuruluna sunduğu raporda yapılan müzakerelerde, tartışmalarda ve tasarıların elden geçirilmesinde yaşanan sıradışı fazlalığa dikkat çekiyordu.[6]

ÇKP'ye göre Yeni Çin'in inşasının Marksist teorik temeli daha önce Mao Zedong'un yazdığı "Halk Demokrasisi Diktatörlüğü Üzerine" [Lun renmin minzhu zhuanzheng] isimli makalede ana hatlarıyla açıklanmıştı. Bu makale ÇKP kuruluş yıldönümüne denk gelsin diye 30 Haziran 1949'da yayımlanmıştı; makalede Mao Çin devrimi tarihini gözden geçiriyor ve yeni Halk Cumhuriyeti'nde kurulacak politik sistemle ilgili görüşlerini özetliyordu. Çin dört toplumsal sınıfın ittifakıyla yönetilecekti: İşçi sınıfı, köylüler, şehirli küçük burjuvazi ve işgal süresince Japonlarla işbirliğine girmemiş zengin orta sınıfların kastedildiği ulusal burjuvazi. Mao klasik Marksist teoriye uygun olarak emekçi sınıfın ittifaka öncülük edeceğini savunuyordu, bu da uygulamada, partinin sınıfın yerini aldığı klasik Stalinist yaklaşıma göre, emekçi sınıfın en ileri unsurlarının temsilcisi olarak ÇKP'nin öncülük rolünü oynayacağı anlamına geliyordu. Çin'in ihmal edilmiş kırsal bölgelerinde geçen onca yılın ardından, ÇKP'nin şehirlerdeki küçük emekçi sınıfla bağlarını neredeyse yitirmiş olması ve fiilen köylü kültürüne ve köylü zihniyetine sahip bir parti olması ironik bir durumdu. Mao ayrıca geçmişteki gibi İngiliz veya Amerikan hükümetleriyle işbirliği yapmak ya da bunlardan yardım almak gibi bir durumun artık sözkonusu olamayacağına ve Çin'in yöneleceği tarafa [*yibian dao*] da açıklık getiriyordu: Dünyanın komünist ve komünist olmayan tarafları arasındaki savaş sonrası ihtilaflarında tarafsız kalınamazdı.[7] ÇHSİK'nin demokratik ve katılımcı atmosferi ile Mao'nun ÇKP'nin öncülük rolünün tartışılamayacağına dair fikirleri arasındaki zıtlık 1950'lerde ve 1960'larda ortaya çıkacak uyuşmazlıkların habercisiydi.

Uyum konusundaki yaygın sürtüşmelerin diğer göstergelerinden biri de HKO'nun efsanevi Başkomutanı Zhu De tarafından 1 Ekim'de yayımlanan ve zafere ve Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına katkıda bulunan herkesin tebrik edildiği bir bildiriydi. Ancak Zhu De görevin henüz tam olarak sona ermediği konusunda uyarıyor ve düşman artıklarının yeni hükümete karşı planlar yapmaya devam ettiğini ve yabancıların müdahalesini istediklerini belirtiyordu. Bütün kademelerdeki HKO mensuplarını Mao Zedong'un emirleri doğrultusunda, bütün karşı devrimci gangsterleri ve çeteleri yok edip muhalifleri ve bozguncuları bastırıp Çin'i düşmanlardan arındırmaya,

6 Zhou Enlai, "Renmin zhengxie gongtong gangling caoan de tedian", *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 14-19; Townsend, *China Phoenix*, s. 224-7.

7 Mao Zedong, *Selected Works*, cilt 4, Foreign Language Press, Pekin, 1967.

ülkenin kurtarılmamış bölgelerini kurtarmaya çağırıyordu.[8] 1950'ler boyunca Çin halkının büyük kesiminin hayatına hâkim olan, ÇHSİK'nin katılıma açık anayasal tartışmalarından ziyade bu ve benzeri belgeler oldu.

Kitlesel Siyasi Kampanyalar

1948-49'un askerî zaferlerinin ardından ÇKP siyasi denetimini kurmak için bir dizi kampanya başlattı. Bunların en önemlisinin 1930'larda başlayan politikaların devamı olan Toprak Reformu olduğu söylenebilir, ancak bu reform, siyasi fonksiyonunun yanında, Çin nüfusunun büyük kısmının hâlâ yaşadığı kırsal bölgelerin toplumunun ve ekonomisinin planlı değişiminde çok önemli sonuçları olduğu için ayrıca ele alınacaktır.

ÇKP'nin en önemli önceliklerinden bir tanesi, 1920'lerde üsleriyken 1927'de Guomindang'la köprüleri attıktan sonra büyük ölçüde dışında kaldığı şehirlerin ve kasabaların yönetimini ele geçirmekti. İç savaş ve Japon işgali boyunca şehirlerde ve kasabalarda büyük bir gizlilikle ve yaşamları tehlike altında olduğu halde yeraltı çalışması yürütmüş birçok Komünist Parti üyesi vardı, fakat yalnız kırsal alanlarda çalışmış yeni ÇKP üyeleri için şehirler yabancı yerlerdi. Şehirler aynı zamanda düşmanlarının, Guomindang üyelerinin ve taraftarlarının ve Komünist Parti'nin kesinlikle içten destekçileri olmayan ama Çin'in yeni yönetiminin önemli bir parçası olarak görüldüklerinden "halk" koalisyonuna katılan orta sınıfların doğal yaşam alanlarıydı.

1950'lerde şehirli nüfusu kontrol etmek ve kazanmak için başlatılan en önemli üç siyasi kampanya, Karşı Devrimcilerin Bastırılması Hareketi ile Üç-Anti ve Beş-Anti Kampanyalarıdır. Bunlar birbirlerini izleyen ve kısmen örtüşen kampanyalardı: Aynı zamanda uluslararası alanda tansiyonun çok ciddi şekilde yükseldiği –Kore Savaşı'nın çıktığı– ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin neredeyse tamamen izole olduğu bir dönemde yaşandı.

Karşı Devrimcilerin Bastırılması

Kitlesel kampanyaların ilk hedefi aktif olarak karşı devrimcilik yaptığı düşünülen kişilerdi. Bu kategoriye Guomindang'ın önde gelen üyeleri ve ordusunun üst düzey komutanları ile yüksek rütbeli polisler ve eski rejim için çalışmış gizli ajanlar giriyordu. Kuşkusuz etrafta böyle insanlar vardı ve Çin Komünist Partisi'ne de bayağı karşıydılar, ama harekât başladığında Guomin-

8 Zhu De, "Zhongguo renmin jiefangjun zongbu mingling" [Çin Halk Kurtuluş Ordusu Genelkurmay Başkanlığı'ndan Talimatname], cilt 1, *Jianguo yilai*, s. 22-3.

dang yönetimi için çalışmış ya da sadece ilişkisi olmuş binlerce küçük memuru da içine aldı ve hepsinin geçmişteki ilişkileri didik didik edildi. Çoğu temize çıksa da yargılananlar, ceza alanlar ve hatta idam edilenler oldu.

1950 yılının Ocak ve Ekim ayları arasında karşı devrimci ajan olduğu iddiasıyla 13.812 kişi tutuklandı. Zhou Enlai 23 Temmuz'da verdiği bir emirle karşı devrimcilerin daha sıkı takip edilmelerini istedi. Sonradan resmî olarak Karşı Devrimci Unsurları Yok Edin [*Suqing fangeming fenzi*] adını alacak olan hareket açıkça 1930'larda SSCB'de Stalin'in tasfiye yollarını izliyordu ve Sovyet liderinin 1937'deki bir konuşmasına 29 Aralık 1950'de *Halkın Günlüğü*'nün başyazısında yer verildi. 19 Aralık'ta Mao Zedong iki aktiviste yolladığı telgrafta karşı devrimci unsurları bastırmada kullandıkları taktiklerden dolayı onları tebrik ediyordu: "Ayrıntılı raporunuzu 7 Aralık'ta aldım, mükemmel; politikalarınız doğru. Karşı devrimciler kesinlikle, şüphe duymadan ve acımadan bastırılmalı, bundan kimsenin şüphesi olmamalı."[9]

Hareket artık ÇKP liderinin de onayını almıştı ve yalnızca karşı devrimcilerin suçlarını ve uygun cezaları düzenleyerek onu meşru kılmak kalmıştı. Karşı Devrimcileri Önleme Tüzüğü başlıklı bir belge Merkezî Halk Hükümeti tarafından 20 Şubat'ta onaylandı ve 21 Şubat 1951'de yayımlandı. Tüzük, Komünist Parti'ye iktidara gelmesinden önce muhalefet ettiği düşünülenlere bile, ölüm cezası dâhil ağır cezalar getiriyordu.

Tüzük'ün yetkisini Ortak Program'dan aldığı iddia ediliyor ve karşı devrimci suçlar Halk Demokrasisi'ni devirmek veya engellemek olarak tanımlanıyordu. Emperyalistlerle işbirliği yapıp anavatana ihanet etmekten suçlu bulunan biri ölüm cezasıyla ya da müebbet hapis cezasıyla karşılaşacaktı. Aynı ceza kamu çalışanlarına, askerlere ya da milislere rüşvet veren ya da vatana ihanet etmeye ikna eden kişilere de verilecekti. Küçükler ise on yıla kadar hapisle cezalandırılacaktı. Casuslara idam ya da müebbet hapis cezası verilecek; devlet sırrının çalınması, yerli ya da yabancı düşmanlara istihbarat sağlamak, düşman uçaklarına ya da gemilerine vurulacak hedefleri göstermek ve düşmana cephane ya da diğer askerî materyalleri sağlamak gibi suçları işleyenlere, suçun ağırlığına bağlı olarak idam ya da uzun süreli hapis cezaları verilebilecekti. Bunlar savaş zamanı kurallarıydı ve her ne kadar ÇHC ekonomiyi ve toplumu yeniden inşa etmeye çalışan yeni bir devlet olsa da, Çin'in hâlâ kendini Tayvan'la ve ABD'yle savaş halinde gördüğünü hatırlatmaya yarıyordu.[10]

Sözkonusu hareket öncelikle casusları ve başta Guomindang'ın ve onunla ilişkili örgütlerin eski üyeleri olmak üzere yeni hükümete etkin olarak dire-

9 *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 509.

10 *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 44-7; Laszlo Ladany, *The Chinese Communist Party and Marxism 1921-1985*, Stanford University Press, Stanford, 1988, s. 178-9.

nenleri hedef alıyor olsa da, asıl desteğini kırsal bölgelerden alan ama şehirlerde de önemli miktarda taraftarı olan geleneksel Budist ve Taoist gizli örgütler de hedefteydi. Hareket kısmen mahkemeler aracılığıyla yürütülüyordu, fakat aynı zamanda toplam nüfusun yüzde 80'ini içerdiği söylenen bir kitle hareketiydi. Karşı devrimci olduğu iddia edilen kişilerin idam edilmeden önce herkesin önünde alenen suçlandığı kitlesel toplantılar düzenleniyordu. İnsanlar eski rejimle bağlantısı olduğunu bildiği insanları ele vermeye zorlanıyordu. Fabrikalar, okullar, devlet daireleri ve sokak örgütlenmeleri karşı devrimcilerin ortadan kaldırılması için güvenlik güçlerine ve polise isimleri bildirmek için kendi komitelerini kurdular.[11]

Pekin'de Mart 1951'de gerçekleştirilen kitlesel mitinglerden biri, ÇKP'nin resmî dergisi *Aylık Yeni Çin*'de [*Xinhua yuekan*] işlendi ve Çin'in diğer bölgelerine örnek olarak gösterildi. Mitinge Pekin belediye başkanı ve aynı zamanda Pekin Şehri Parti Komitesi sekreteri ve hükümetin Siyasi Hukuk Komisyonu'nun birinci başkan yardımcısı olan Peng Zhen başkanlık etmişti. Peng büyük bir şevkle, aralarında işçilerin, köylülerin, ortaokul öğrencilerinin ve Taoist gizli örgüt üyelerinin de olduğu, karşı devrimci suçları işleyenlerin idam edilmesi çağrısında bulundu; 5.000 kişilik kalabalığı da idam çağrısı yapmaya ikna etti. Mayıs 1951'de Peng Zhen ve başkentin güvenliğinden de sorumlu olan Güvenlik Bakanı Luo Riqing tarafından ikinci bir kitlesel miting düzenlendi ve birtakım karşı devrimciler idama ve müebbet hapse mahkûm edildi (teknik olarak bir ölüm cezası iki yıl askıda kalıyordu). Luo Ruiqing konuşmasında Mart mitinginden beri 199 karşı devrimcinin idam edildiğini söyledi. Şöyle devam ediyordu:

> "Çok sayıda insan karşı devrimcilikle suçlandı. Kadınlar karşı devrimci kocalarını ihbar ettiler; çocuklar babalarını. Genç öğrenciler karşı devrimcileri yakalayıp güvenlik bürolarına getirdiler. Bu gösteriyor ki, büyük propaganda kitleleri karşı devrimcilere karşı mücadele etmeye ve Halk Hükümeti'yle halkı beraber mücadele etmeye yönlendirdi. Suçlama mitingleri Pekin'in birçok bölgesinde yapıldı ve toplam 200.000 kişi katıldı. Çoğu, polise mektuplar gönderdi. Ancak çoğu, intikam korkusuyla mektuplarını imzalamaya cesaret edemedi. Kitleler hiçbir şeyden korkmuyor. Hükümet karşı devrimcilerin toptan kökünü kurutacak. Son günlerde 500 kişinin davasını gördük. Çoğu başkalarınca ihbar edilen kişilerdi; 221 tanesi idam edilecek."[12]

---

11 Ladany, *The Chinese Communist Party and Marxism 1921-1985*, s. 179.

12 *Xinhua yuekan*, aktaran Ladany, *The Chinese Communist Party and Marxism 1921-1985*, s. 181. Askıya alınmış ölüm cezasının niteliğinin tartışıldığı bir eser için bkz. Andrew Scobell, "The Death Penalty in Post-Mao China", *China Quarterly*, sayı 123, Eylül 1990, s. 503-20. Peng Zhen'in yükselen karşı devrim hareketini bastırmasına ilişkin bkz. *Jianguo yilai*, cilt 2, s. 48-53.

Tianjin'deki kampanya sırasında 10 Temmuz 1951'de öldürülen 277 kişinin ve müebbet hapse mahkûm edilen 56 kişinin arasında Pekin ve diğer şehirlerin civarlarındaki köyler de dâhil, Çin'in kuzeyinde güçlü olan Birlik Yolu [*Yiguandao*] gibi Taoist gizli örgütlerin ve Budist örgütü Dünya Yeni Budistler Birliği'nin üyeleri de vardı.[13] Bu saldırılar dinî ve benzer nitelikli örgütlere kasten yapılıyordu ve bunları Çin'in taşrasının büyük kısmında egemen olan aldatıcı dinî faaliyetler ve arkaik batıl inançlar olarak gören şehirlerdeki eğitimli ve radikal Çinlilerin bunlara şüpheyle bakmasının mantıksal sonucuydu.

Kampanyanın ölçeğini ve özellikle de bu kitlesel mitinglerin ve yargılamaların ardından kaç kişinin idam edildiğini tam olarak kestirmek kolay değil. Sözkonusu istatistikler ÇHC ile Tayvan arasında soğuk savaş döneminde propaganda konusu olmuştur. Mao'nun 1957'de yaptığı bir konuşmaya dayanarak 500.000 ile 800.000 arası ölüden sıkça sözedilir, ancak bu sayıların özel olarak kampanya dönemine mi ait olduğu yoksa iç savaşın son dönemlerinde ve toprak reformu sırasında yaşananları da kapsayıp kapsamadığı belli değildir. 1951'de Zhou Enlai ÇHSİK'ye 800.000 Guomindang eşkıyasının "hesabının görüldüğünü" rapor etti; *Halkın Çini*'nin 16 Ekim 1952 sayısında Bo Yibo'nun "iki milyondan fazla eşkıya"nın temizlendiğini belirttiği sözlerine yer verildi. Bunlar genelde ÇHC'nin kabul ettiği idam sayıları olarak varsayılır, ancak böyle olduğuna dair güvenilir bir kaynak yoktur. Elbette çok sayıda karşı devrimci idam edilmişti: Bütün bunlar yirmi yıl süren şiddetli bir iç savaşın ardından oluyordu ve görülecek çok hesap vardı. Ne var ki, karşı devrimci suçlarla yargılanıp serbest bırakılmış pek çok örnek de vardı. Başka birçoğu hapsedilmiş ya da çalışma kamplarına yollanmıştı. Küçük gruplarda ve kitlesel mitinglerde zorla itiraf ettirmelerin psikolojik baskısının da yüz binlerce intihara yolaçtığı söylenir, ancak bunların yaygın olgular olduğunu ileri sürmeye yetecek kadar anekdotal kanıt olmasına rağmen, bu sayıları doğrulamak zordur.[14]

Üç-Anti Kampanyası

Üç-Anti [*Sanfan*] Kampanyası üç şeytan denilen yolsuzluk, israf ve bürokrasi kültürüne karşı bir kitle hareketi olarak tanıtıldı ve temelinde şehirli bir harekettir. Öncelikle şehirli kadrolar ve özellikle finans ve ekonomi ko-

13 *Halkın Günlüğü*, 12 Temmuz 1951, aktaran Ladany, *The Chinese Communist Party and Marxism 1921-1985*. 1999'da Tianjin'de neo-Budhist grup Falungong'a karşı yürütülen kampanya 1951 tarihli Yiguandao karşıtı kampanya ile benzerlikler taşıyordu.

14 Towsend, *China Phoenix*, s. 373-86.

nularındaki hükümet birimlerinde görev almış ve eski ticaret ve bankacılık elitleriyle resmî ilişkiler kurarak yolsuzluğa bulaştığından şüphelenilen resmî görevliler hedefleniyordu. Bütün ülkeye yayılmadan önce, Çin'in kuzeydoğu bölgesinde, bu bölgede ÇKP içinde en önde gelen kişilerden olan Gao Gang tarafından deneme mahiyetinde yürütüldü. 1957'de yayımlanan bir rapor açıkça "Üç-Anti Kampanyası parti üyelerinden yüzde 25'lik bir kotanın tasfiye edilmesini amaçlıyordu ve bu orana hemen hemen ulaşılmıştır" diyordu.[15]

Hareket kuzeydoğuda Çin'in başka birçok siyasi deneyimi gibi Ağustos 1951'de başladı, fakat Zhou Enlai'nin tasarruf ve ekonomi için yolsuzluğa, kirliliğe ve "bürokratizm"e karşı ülke çapında bir kampanya başlatılması için verdiği teklifi Hükümet İşleri Konseyi'nin[16] kabul etmesiyle 7 Aralık 1951'de ülke genelinde bir kampanyaya dönüştü. ÇKP Merkez Komitesi, Çin'in Kore Savaşı'na katılmasına halk desteği sağlamak için yapılan Amerika'ya Diren – Kore'ye Yardım Et Kampanyası'ndaki "büyük başarılar"ın ardından, desteğini artıracağını düşündüğü bu yeni harekete önem veriyordu. Suçun seviyesine göre cezalar vermek üzere detaylı düzenlemeler yapıldı. Aralık 1951 sonu itibarıyla Üç-Anti, parti içi bir tasfiye kampanyası dâhil diğer bütün kampanyaların önüne geçmiş ve hükümetin en öncekilikli konusu haline gelmişti; gelişmiş bir şehirli ekonominin sorunlarıyla ve onun meydana getirdiği düşünülen yaygın yolsuzlukla baş etmeye çalışılıyordu.[17]

1 Ocak 1952'de Mao Zedong'un doğrudan müdahalesi çoğu kurumu harekete geçirdi ve onları kampanyayı ciddi biçimde ele almaya ikna etti. Çin, 1930'larda kirliliğe, düzensizliğe ve sahtekârlığa karşı Konfüçyüsçü bir karşı çıkış olup başarısızlıkla sonuçlanan Guomindang'ın Yeni Hayat hareketi gibi buna benzer başka kampanyalar da görmüştü. Üç-Anti ise devlet görevlilerini hedef aldığından Yeni Hayat'ın sahip olmadığı bir inanılırlığa bir ölçüde sahipti. ÇKP kadroları ticaret dünyasının zayıf ya da ahlâksız devlet görevlilerine teklif ettiği finansal ya da başka içerikteki rüşvetlere dikkatleri çekerken bir yandan mitingler düzenleniyordu. Bunlar gazetelerdeki makaleler ve karikatürlerle ve dükkân vitrinlerine asılan afişlerle destekleniyordu. Kampanyanın dışında kalmak oldukça zordu, "kitlesel mücadele mitingleri" [*douzheng dahui*] sayesinde dükkânlara, bürolara, fabrikalara yayılmıştı, neredeyse bütün şehirli nüfusu kapsamıştı. Mitingler sadece şeytanların lanetlenmesiyle geçmiyordu. Fiilleri kampanyanın hedeflediği suç kapsamına gi-

15 *Halkın Günlüğü*, 19 Mayıs 1957, aktaran Ladany, *The Chinese Communist Party and Marxism 1921-1985*.

16 Hükümet İşleri Konseyi, Eylül 1954 Anayasası'nın kabulünün ardından Devlet Konseyi tarafından kaldırılana dek Çin devletinin en üst kurumuydu.

17 *Jianguo yilai*, cilt 2, s. 471-85, 500-1 ve 552-3.

renler ayrılıyor, fiziksel şiddet görmeseler de genellikle bir platformun üzerinde diz üstü çöktürülerek meslektaşlarının önünde aşağılanıyor, alenen itham ediliyorlardı. Kendilerini savunmalarına izin verilmiyordu: Yalnızca itiraf edebilirlerdi. Bütün "mücadele mitingleri" bu şiddette ve kinle dolu geçmiyordu, ancak ne olacağı belli olmayan suçlama ve cezalandırmalarla karşılaşma ihtimali bir korku iklimini doğurmuştu. O sıralar Yanjing Üniversitesi'nin fen bölümünde dersler veren Batılı gözlemciler bu dönemi, "[Mao Zedong tarafından] büyük bir maharetle, devlet kurumlarının üzerinden fırtına gibi geçmişti" sözleriyle anlatıyorlardı. Yalnızca ticaret dünyasıyla ilgili olanlar değil bütün kurumlar bu süreçten etkilenmişti.[18]

Üç-Anti Kampanyası'nın kendisi başlı başına önem taşır. Ancak aynı zamanda gelecekteki kitlesel kampanyalar için de üzerine gidilmesi gereken suçlu sayısında bir yüzde hedefine sahip olmasıyla (gerçekten o kadar sayıda suçlu olup olmadığına bakılmaksızın) ve ayrıca kişileri itham etmek için mitingler yapılması ve ülke çapında uygulanmadan önce bir bölgede deneme yapılarak başlanmasıyla da bir örnek oluşturmuştu.

Beş-Anti Kampanyası

Üç-Anti Kampanyası'yla devlet görevlileriyle uğraşılırken aynı sırada, bu sefer beş tane olan başka bir şeytan grubuna karşı bir paralel kampanya sürdürülüyordu: Bu şeytanlar, rüşvet, vergi kaçırma, dolandırıcılık, devlet mallarına yönelik hırsızlık ve devlet sırlarının sızdırılmasıydı. Bu kampanyanın adı Beş-Anti'ydi [*Wufan*], o zamana kadar Japonlarla işbirliğine girmemiş olmaları şartıyla, iyi kötü müttefik olarak davranılmış olan, sanayiciler ve güçlü tüccarlar, "ulusal burjuvazi" hedef alınıyordu. Bu yeni hareket Üç-Anti'den daha spesifikti ve zorluğu Kore Savaşı sırasında yaşanan gerilimleri yansıtıyordu. Ocak 1952'de, savaş her iki tarafında da manevra imkânının tıkandığı bir zamanda başladı. Üç-Anti Kampanyası gibi bu da öncelikli olarak şehirli bir hareketti ve bütün büyük şehirleri ve kasabaları etkiledi. Kanuna aykırı davrandığından şüphelenilen sanayiciler ve tüccarlar, özellikle de devleti ve kamuyu dolandırmak gibi değişik ekonomik suçlarla suçlanan en varlıklı kapitalistlere karşı yürütülüyordu. Ancak hareketin vurgulanan amacı, ÇKP'nin hedeflerini gerçekleştirmesinin önünde ciddi engel yarattığı düşünülen ulusal burjuvazinin iktidarının ve otoritesinin yok edilmesiydi.

Beş-Anti Kampanyası ÇKP'nin işyerleri üzerindeki denetimini güçlendirdi, çünkü ilk defa işçi örgütlerindeki aktivistlere işverenlerinin kaynaklarını

18 Ralph Lapwood ve Nancy Lapwood, *Through the Chinese Revolution*, People's Books Cooperative Society, Letchworth, 1954, s. 162-74.

sorgulama ve vergi kaçakçılığı ile diğer yolsuzluklarla ilgili kanıt arama fırsatını vermişti. Sonradan bu aktivistler yeni bir ara kademe yöneticileri türüne dönüştüler ve yolsuzluk yaptığı düşünülen kimselerin yerine geçmekle görevlendirildiler. İşyerleri de devlete daha fazla bağımlı hale geldi, çünkü yolsuzluk karşıtı hareket bunları yeni borçlar ve devlete karşı yükümlülük altına girmeye iterek finansal açıdan zayıflatmıştı. Zaman zaman devlet işadamlarına Beş-Anti teftişleri sırasında maruz kaldıkları cezaları ödeyebilmeleri için borç para veriyordu. Bu da, işadamlarının parti yöneticilerine hem borçlu olduğu hem de saygılı olmak zorunda olduğu karışık bir durum yaratmıştı. Kampanya boyunca birçok büyük işyerinde ÇKP şubeleri kuruldu: Bunun en önemli sonuçlarından biri Parti'nin Çin'in şehirlerinde ve kasabalarında özel sektörün nasıl çalıştığını öğrenmesi oldu.[19]

Sovyetler Birliği ile Barış ve Dostluk Antlaşması

Mao'nun "bir tarafa yönelme" sözünün ardından Pekin'deki yeni yönetimin uluslararası dayanışmaya yaklaşımıyla ilgili şüpheler mevcut olsaydı, herhalde Mao Zedong'un 1949-50 kışında Moskova'ya yaptığı ziyaretin ardından tamamen son bulurdu. Stalin hâlâ Sovyetler Birliği'nin Çin dâhil bütün komünist devletlerin kendi çıkarlarını tamamen, pratikte içeriği Moskova tarafından belirlenen dünya komünizminin çıkarlarına tâbi kılmalarını beklediğine dair açıklamalarını sürdürdüğü için, bu toplantılar Mao için gergin ve zor geçmişti.

Mao daha iç savaşın sona ermesinden önce Eylül 1948'de Stalin ile bir toplantı ayarlamaya çalışmıştı, ancak bu aşamada Stalin karşı karşıya gelmeye pek istekli değildi. Bunun yerine Sovyet tarafından Mikoyan'ın, Mao adına da Liu Shaoqi'nin bulunduğu inceleme toplantıları yapılmıştı. Deneyimli bir Sovyet devlet adamı olan Anastas Mikoyan, 1942'den beri Devlet Savunma Komitesi'nde yer alıyordu ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordusunun ihtiyaçlarının tedariğinden sorumluydu. 1946'da başbakan yardımcısı oldu ve SSCB'nin uluslararası ticaret uzmanıydı. Mikoyan 31 Ocak 1949'da Çin'e geldi ve Mao'yu Hebei eyaletine bağlı Xibaipo'daki savaş zamanı harekât merkezinde ziyaret etti. Sovyet yetkilileri, savaş sırasında müttefikleri olan Washington'la ilişkilerinde sorun yaratabileceği gerekçesiyle ziyaretin gizli tutulmasını istedi. Mao iç savaş sırasında ÇKP'nin gelişimiyle ve zaferi kazandıktan sonraki politik amaçlarıyla ilgili bilgiler verdi. Mikoyan ise açıkça bir hükümet kurduktan sonra Moskova'nın kendilerini tanıyabileceğini, fakat ikili ilişkilerin muhtemel içeriğine ve seviyesine dair bazı anlaş-

19 *Jianguo yilai*, cilt 3, s. 53-4.

mazlıklar bulunduğunu belirtti. Moskova'nın Çin'in kendi başına başarılı bir yönetim kurabileceğinden ve ayrıca kırsal alanlara dönük politikalarından şüpheleri vardı. Mao daha sonra parti politikalarına ilişkin bildirilerde Stalin'i rahatlatmak için, ÇKP'nin asıl odağının şehirler olduğu şeklinde ve hatta köylülüğün baskı altında tutulacağına kadar varan düzeltmeler yapacaktı.

Mao Zedong, Stalin'le polemiklerinin zeminini hazırlamak için Parti'nin iki numaralı ismi Liu Shaoqi'nin öncülük ettiği bir heyeti Moskova'ya gönderdi. Grup Moskova'da Temmuz ve Ağustos 1949'da beş hafta geçirdi. Xinjiang'deki Sovyet etkisi ve Mançurya'da Sovyet askerlerinin varlığı gibi en zor konularda olmasa da bazı konularda ilerlemeler kaydedildi. Stalin kesin söz vermeye hazır değildi, ama Mao'nun yapacağı ziyaretin verimli geçmesi için gerekli altyapı hazırlanmıştı. Mao 16 Aralık 1949'da Moskova'ya geldi –dünya komünizminin merkezine ilk ziyaretiydi– ve Sovyet lideri Joseph Stalin'le buluştu. SSCB başkentinde Mart'a kadar 9 hafta kaldı ve Stalin'den ekonomik yardımla birlikte ülkesindeki ve sınırlarındaki sorunlara ilişkin beklediği ayrıcalıkları elde edememekten ötürü derin bir hayal kırıklığı yaşadı. SSCB Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke olmuştu, ancak bu ona eşit bir ortak olarak davranmak istediği anlamına gelmiyordu. Stalin Kızıl Ordu'nun 1945'te işgal ettiği Mançurya topraklarını ve Mançurya demiryolunu Çin'e geri verme konusunda isteksizdi; ayrıca, 1948'de Moskova'yla Tito'nun Yugoslavya'sı arasında ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıkların ve kopuşun ardından başka bir komünist liderin yükselişinden de endişeliydi. Sovyet yetkilileri Mao'nun statüsünü nasıl değerlendireceklerinden tam olarak emin olamıyorlardı: Çin'deki devrim Komintern'den bağımsız olarak gerçekleşmişti ve Yan'an ile Moskova arasında çok az irtibat olmuştu. Mao'nun ziyareti sırasında pek karşılıklı anlayış ya da empati sözkonusu olmadı ve Mao'nun iki devlet arasında bir antlaşma için temel konularda anlaşıldığını duyurmasına rağmen, ortada sadece bir tıkanıklık vardı.

Kördüğüm Zhou Enlai'nin Moskova'ya Mao'nun yanına gelmesiyle çözüldü; bu Mao'nun kötü üne sahip köylü ve kaba doğrudanlığının tam tersi olan, Zhou Enlai'nin ÇHC çıkarları için etkin biçimde yararlandığı meşhur cazibesinin ve diplomatik ustalığının ilk örneğiydi. 2 Ocak'ta Mao Pekin'deki Merkezî Halk Hükümeti'ne bir telgraf yollamış ve şöyle demişti:

> Buradaki işimizle ilgili son iki günde önemli gelişmeler oldu. Stalin Zhou Enlai'nin Moskova'ya gelmesini kabul etti ve kredi, ticaret ve sivil havacılıkla ilgili anlaşmalarla birlikte yeni Çin-Sovyet Dostluk ve İttifak Antlaşması'na onay verdi.

Devamında ise Sovyet Haber Ajansı, TASS'ın bir muhabirine 1 Ocak'ta verdiği röportajın yayımlandığını ve Molotov ve Mikoyan Yoldaşların 2 Ocak'ta

kendisini antlaşma ve diğer konularla ilgili görüşmek üzere ziyaret ettiklerini bildiriyordu. Zhou Enlai 20 Ocak'ta Moskova'ya vardı ve 14 Şubat'ta mevkidaşı Andrei Vyshinsky ile birlikte iki komünist ülke için sonsuza kadar bağlayıcı olması amaçlanan Dostluk, İttifak ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalandı. Aynı zamanda iki taraf Sovyet askerlerinin Mançurya'dan çekilmesi ile Mançurya demiryolunun ve Dalian ve Lüshun'daki (Port Arthur) diğer mülklerin Çin'e geri verilmesi konusunda ayrı ayrı anlaşmalar imzaladılar. Bu anlaşmalarla Sovyetler Birliği Çin'deki bütün imtiyazlarını ortadan kaldırmış oluyordu. SSCB ayrıca yıllık yüzde 1 faizle geri ödenmek üzere Çin'e toplam 300 milyon ABD doları borç verdi. Stalin bu yeni ve kendisinden daha yoksul müttefikine daha bonkör davranmadığı için eleştirilmişti, ama SSCB de Üçüncü Reich'ın ordularının yarattığı hasarın arkasından ekonomisini ayağa kaldırabilmek için muazzam zorluklarla karşı karşıyaydı. Mao ve Zhou 4 Mart 1950 tarihinde Pekin'e döndü. Antlaşma yeni Halk Hükümeti için büyük bir zafer olarak göklere çıkarılsa da yaşanan deneyim Mao'nun Moskova'ya bakışını olumsuz anlamda değiştirmişti ve sonsuz ittifak ancak on yıl sürecekti.[20]

Kore Savaşı

Çin'in şehirlerinde insanlar üç kitlesel siyasi kampanyanın yargılamalarıyla ve bin türlü musibetiyle uğraşmak zorundayken, Halk Cumhuriyeti'nin sınırlarının ötesinde büyük bir uluslararası dram yaşanıyordu. 1950'de Kore bir kez daha büyük güçler arasındaki bir savaşa sahne oldu: 1894-95'te bu güçler Çin ve Japonya iken, şimdi ABD ve Sovyetler Birliği'ydi. Çin Sovyetler Birliği'ne vekâleten hareket ediyordu ve ABD de Birleşmiş Milletler'in desteklediği bir güç birliğinin parçası olarak savaşıyordu. Bu, zamanın Soğuk Savaş'ının doğu cephesinde yaşanan büyük bir kapışmaydı. Kore Savaşı'nın Çin'in dünyadaki konumu ve ÇHC hükümetinin tutum ve politikaları üzerinde kalıcı –ve bütün sonuçları dikkate alındığında– zararlı etkileri olmuştu.

Yüzyıllar boyunca Kore bağımsız bir krallık olmuş, ancak Çin'le de çok yakın ilişkiler kurmuş ve Çin imparatorluk sarayına itaatle bağlı olduğunu kabul etmişti. Farklı ve izole bir ülke olması nedeniyle Münzevi Krallık olarak tanınmıştır; ayrıca, biraz düşsellik de katılarak, ismindeki Çince karak-

20 *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 95-7. Antlaşma metni, tali anlaşmalar ve resmî sirküler için bkz. *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 117-25; Isaac Deutscher, *Stalin*, Penguin, Londra, 1966, s. 575-83; Sergei N. Goncharov, John W. Lewis ve Xue Litai, *Uncertain Partners: Stalin, Mao and the Korean War*, Stanford University Press, Stanford, 1993; Robert Service, *Stalin: A Biography*, Macmillan, Londra, 2004, s. 509-10. CCP Central Committee Party History Research, Centre *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 219.

terlerinden çevrildiğinde, Sabah Sakinliği Ülkesi de deniyordu; ancak tarihinin son zamanları pek sakin geçmemişti. Yüzyıllar içinde Kore Çin Konfüçyüsçülüğünün pek çok özelliğini benimsemişti, ama kendi dilini ve kültürünü muhafaza etti. 1894-95 Çin-Japonya Savaşı'nın ardından yayılmacı Japon imparatorluğunun kontrolüne girdi, 1905'te fethedildi ve 1910'da tamamen Büyük Japonya'ya bağlandı. Japonya Kore dilinin ve kültürünün kökünü kazımaya girişti, Japon iktidarın baskıcı yapısı, özellikle 1919'daki 1 Mart olaylarında olduğu gibi, milliyetçi duyguların güçlenmesini hızlandırdı. Birçok milliyetçi sürgüne zorlandı, aralarında ABD'de bir sürgün hükümeti kuran Syngman Rhee [Yi Sung-man 1875-1965] ile muhtemelen Mançurya'da Sovyet ve Çin gerilla güçleriyle birlikte Japonlara karşı savaşmış, daha az tanınan biri olan Kim Ilsung gibi isimler vardı.

Japonya'nın 1945'te yenilgiyi kabul etmesinden sonra, 9 Ağustos'ta SSCB'nin Japonya'ya resmen, fakat askerî açıdan gereksiz savaş ilanından bir gün sonra Kızıl Ordu Mançurya'dan Kore'nin kuzeyine ilerledi. ABD güçleri de Eylül'de Kore'nin güney bölgelerine ilerledi ve o sıralar teorik olarak müttefik olan iki ordu merkezde karşılaştı. 38. paralel çizgisi ilerleyen orduları ayıran hat olarak belirlendi. Sovyet güçleri bunun kuzeyindeki, ABD güçleri de güneyindeki Japon birliklerini teslim alacaktı. Bu geçici anlaşma sonradan kalıcı bir sınıra dönüştü. Güneyde aşırı milliyetçi ve anti-komünist Syngman Rhee 15 Mayıs 1948'deki seçimlerden galip çıktı ve 15 Ağustos 1948'de Kore Cumhuriyeti'nin başkanı ilan edildi. Kim Il-sung ise kuzeyde Halk Komitesi'nin lideri oldu ve Çin Komünist Partisi'nin yaptığına çok benzer şekilde köylü kitlelerini toprak reformu kampanyasıyla harekete geçirdi. Kore'nin yeniden birleşmesine yardım için görevlendirilen bir Birleşmiş Milletler komisyonu Kim tarafından sınır dışı edildi. Kuzey kendi seçimlerini yaptı ve 9 Eylül 1948'de Kim Il-sung Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin lideri oldu: Daha sonra Büyük Önder olarak tanınacaktı.

Bu aşamada Çin Halk Cumhuriyeti Kore meselesine tam olarak karışmamıştı. ÇKP ve GMD arasındaki iç savaş doruğundaydı ve Kore ÇKP yönetiminin düşüneceği en son şeydi. Yeni hükümet Ekim 1949'da ÇHC'nin kurulmasından sonra bile Tayvan, toprak reformu, ülkenin yeniden inşası ve SSCB'yle ittifak kurmak gibi konularla meşgulken Kore'yle pek ilgilenmedi. Haziran 1950 başlarında yapılan ÇKP Yedinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurul toplantısında Mao'nun konuşmaları ve raporları büyük ölçüde hükümet harcamalarında tasarruf yapılmasına ayrıldı ve Kore'ye askerî müdahaleyle ilgili herhangi bir ifadeye yer verilmedi.[21]

25 Haziran 1950'de Kuzey Kore güçleri güneyi işgal etti, ertesi gün Kim Il-sung bir yayında düşman askerlerinin istilasını geri püskürtmek için ku-

21 Mao Zedong, "Buyao simian chuji" [Tüm Yönlere Saldırmayın], *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 257-60.

zeyin bir karşı saldırı yapmak zorunda olduğunu ileri sürdü. Karşılıklı ateş açılması gibi pek çok sınır olayının yaşandığı iddiası doğru olsa da, 1948'de iki devletin kurulmasından beri, bu iddiaya Sovyetler Birliği'nce desteklenmesine rağmen itimat edilmiyordu. 27 Haziran'da Çin hâlâ Kore'ye karışmamıştı, ÇHC basını ise daha çok ABD Yedinci Filosu'nun Tayvan Boğazı'ndan geçişiyle ilgileniyordu. Görüldüğü kadarıyla Çin, sadece Kuzey Kore'nin askerî macerası olarak gelişen olaylara müdahale etme konusunda isteksizdi. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra açılan arşivlerdeki belgeler ise oldukça farklı bir hikâye anlatır. Kim Il-sung 27 Şubat 1950'de "Kore Halkının Engelleyici Savaş Planı" başlıklı bir öneriyle Moskova'yı ziyaret etmişti. Moskova'da yedi kişilik güçlü bir askerî heyetle birlikte üç gün kaldı ve stratejisini Sovyet generalleriyle tartıştı. Planları hakkında görüşmek üzere Nisan 1950'de yeniden Moskova'ya geldi: Kore İşçi Partisi'nin önde gelen isimlerinden biri olan Pak Chong-ae'nin Mart'ta Güney Kore'ye her an bir saldırı yapılabileceği konusunda ÇKP yönetimini uyarmak üzere Pekin'e yaptığı ziyarete yer veren raporlara rağmen Pekin hâlâ resmî olarak bilgilendirilmemişti. Stalin saldırı planını onayladı, Pyongyang'daki Sovyet Büyükelçisi General Aleksey Shitikov her aşamaya dâhil oldu. 25 Haziran'da Stalin'e gönderdiği telgrafında şunları söylüyordu: "Saldırılar planlandığı gibi sürüyor. Akşam, Halk Ordusu birlikleri bütün cephelerde 20-40 km ilerledi. Düşman savunması kolaylıkla yok ediliyor."[22] Daha sonra ise, Kim Il-sung'un 13-16 Mayıs 1950'de genel olarak Güney Kore'nin işgali konusunda Mao'nun onayını istemek üzere Pekin'e ziyarette bulunduğu, ancak Çin yönetimine planı konusunda resmen ve detaylı olarak danışmadığı ortaya çıktı. Bu noktada Stalin Kore sorununa uzak durdu ve Korelilerin gerektiğinde Çinlilerin de yardımını alarak sorumluluğu kendilerinin üstlenmesi gerektiğini açıkça ortaya koydu. Kim'in Pekin ziyareti de muhtemelen Stalin'in ısrarıyla olmuştu. Mao'nun birkaç Çin birliğiyle yardım etmeyi önerdiği, ancak bunun Kim Il-sung tarafından reddedildiği bildirilmiştir. Bu tür birçok üst düzey toplantıda çevirmenlik yapan Shi Ze, Mao'nun Kim'in tarzını ukalaca bulduğunu ve Kuzey Kore liderinin kendi güçlerinin güneydeki Koreli komünist gerillaların yardımıyla fethi tamamlayabileceğinde ve Çin'in yardımına ihtiyaç duymadığı konusunda ısrarcı olduğunu anlatır.[23]

Çin ve Kore Komünist Partileri arasındaki ilişkilerin yakın fakat sorunsuz olmadığını anlamak önemlidir. Koreli komünistler ÇKP ile Şangay'da ve bazı gerilla üslerinde çalışmıştı. Çin iç savaşı sırasında Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun bazı birlikleri esas olarak Koreli askerlerden oluşuyordu. Çin'in özel-

22 BBC, *Summary of World Broadcasts*, 3 Eylül 1992.

23 Chen Jian, *China's Road to the Korean War*, Columbia University Press, New York, 1994, s. 111-13; Goncharov, Lewis ve Xue, *Uncertain Partners: Stalin, Mao and the Korean War*.

likle kuzeydoğusunda epey çok sayıda Koreli yaşıyor olduğundan bu durum pek şaşırtıcı gelmeyecektir, ancak görünüşte kardeş olan bu iki partinin ilişkilerinin yoğunluğunu açıklamak için kısmen yardımcı olacaktır.[24]

Çin Kore yarımadasında yaşanan soruna olan ilgisini 20 Ağustos'ta Zhou Enlai'nin Birleşmiş Milletler'e Kore'yle ilgili tartışmalarda Çin'in de yer almak istediğini bildiren bir telgraf göndermesiyle resmen ortaya koydu. ABD öncülüğündeki Birleşmiş Milletler karşı saldırısı 15 Eylül 1950'de Güney Kore'nin başkenti Seul'ün batısındaki liman şehri Inchon'a yapılan amfibi çıkartmasıyla başladı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin birinci kuruluş yıldönümü olan 1 Ekim'de Güney Kore askerleri 38. paraleli geçip Kuzey'e girdiler. Stalin'in baskısıyla, Mao Çin Halk Kurtuluş Ordusu birliklerinin Kuzey Kore'deki savaşa katılmalarını emretti ve bu birlikler Çin Halk Gönüllüleri, ÇHG [*Zhongguo renmin zhiyuan jun*] adıyla harekete geçti. Bu emrin veriliş tarihi olarak Çin için bir hayli sembolik olan 1 Ekim tarihi gösterilse de Mao aslında kararını 7 Ekim'de vermişti ve karar nihai olarak kabul edilmeden önce ÇKP Politbüro'sunda da bir hafta tartışılmıştı. Çin için Amerika'ya Direniş ve Kore'ye Yardım Savaşı [*Kang Mei yuan Chao zhanzheng*] başlamıştı ve Çin askerleri "yurdunu koru, ülkeni savun" [baojia weiguo] sloganıyla savaşa gönderildi. ÇHG askerleri tecrübeli bir general olan Peng Dehuai'nin idaresine verildi ve 25 Ekim'de ön cepheye gönderildi. Savaşa üzerinde ÇHG işareti bulunan dikdörtgen kumaş armalar dikilmiş normal HKO üniformalarıyla gittiler. Peng Dehuai sonradan ÇKP yönetiminin çoğunluğunun Kore Savaşı'na katılmaya karşı olduğunu, ama Mao'nun onları dikkate almadığını, kendisinin de Mao'yu desteklediğini ya da en azından ona karşı çıkmadığını ileri sürecekti.[25] Mao, Kuzey Kore'nin yenilmesi halinde ÇHC'nin varlığının tehlikeye düşmesinden endişe ediyordu ve Kim'e vereceği desteğin komünist bloktaki güç oyunu açısından önemli olduğunun farkına varmıştı.

ÇHG'nin öncü birlikleri 18 Ekim 1950'de Çin-Kore sınırını çizen Yalu Nehri üzerinden güneye doğru ilerlediler ve kısa süre sonra Amerikan askerleriyle karşılaştılar. Peng'in komutasında 400.000 asker vardı ve bunlar İç Savaş döneminden savaş tecrübesi çok olan askerlerden seçilmişti. Çinlilerden iyi asker olmaz düşüncesine rağmen ÇHG birliklerinin performansı hasımlarını bile etkiledi. Lojistik ve iletişim problemlerine rağmen çoğu HKO komutanının gerilla savaşı deneyimi hareketlilik, aldatmaca ve şaşırtmaca konularında onlara avantaj sağlıyordu. Ekim 1950 ile Temmuz 1951 arasında beş büyük harekât oldu. Hava veya ağır topların desteği olmadan gerçekleştirilen yoğun düşman ateşine karşı süngülü piyadelerce yapılan "insan dalgası" saldırısı gibi taktikler epey işe yaradı, fakat binlerce Çinli aske-

24 Chen, *China's Road to the Korean War*, s. 110.

25 Jürgen Domes, *Peng Te-huai: The Man and the Image*, Hurst, Londra, 1985, s. 605.

rin hayatına mal oldu. BM kuvvetleri 38. paralelin güneyine itildi, böylece, ağır bir bedelle de olsa, ilk etapta Kim Il-sung'un Kore İşçi Partisi için Kuzey Kore'yi güvenli hale getirme hedefi başarılmıştı.

Ocak 1951'in sonlarına doğru Çin Halk Gönüllüleri dayanılmaz bir baskı hissetmeye başlamışlardı ve Peng Dehuai Mao'yla görüşmek için Pekin'e uçtu. 1951 yazı itibarıyla Çin askerleri artık savaşamayacak kadar yorgun düşmüşlerdi: Nisan sonu ve Mayıs başında yapılan bahar saldırılarında 200.000 kadar ÇHG askeri ölmüştü. Mao ve Zhou Enlai Haziran 1951'de Kim Il-sung'la bir araya gelip ordularını bu durumdan kurtarmanın bir yolunu aradılar ve en uygun çözümün ateşkes olduğuna karar verdiler. Birleşmiş Milletler Temmuz'da ateşkes görüşmeleri önerdiği vakit Çinliler ve Koreliler buna çoktan hazırdı. Görüşmeler 10 Temmuz'da cephe hattındaki Kaesong köyünde başladı, ancak daha sonra, çatışmaların kesilmesiyle askerden arındırılmış bir bölgede yer alan ve o zamandan beri ateşkesle ve barış görüşmelerinin sonuçsuz kalmasıyla anılan Panmujom köyüne taşındı. Görüşmeler çok uzamış, sonunda tatmin edici bir sonuca ulaşılamamış ve herhangi bir barış anlaşması imzalanamamıştı. Daha sonra 27 Temmuz 1953'te ÇHG adına Peng Dehuai, Kore Halk Ordusu'nun ve Birleşmiş Milletler'in temsilcileri Panmunjom'da bir ateşkes anlaşması imzaladılar. Böylece, Temmuz 1951'den bu yana herhangi bir çatışma olmasa da savaş resmen sona erdirilmiş oldu. Peng Dehuai hem Kuzey Kore başkenti Pyongyang'da hem de Pekin'de savaş kahramanı ilan edildi.

Kore Savaşı'nda Çin'in toplam 900.000 askerini kaybettiği tahmin edilmektedir ki, bu sayı savaşa katılan diğer ülkelerin kayıplarından ve hatta ölen ve yaralanan Kore askerlerinin sayısından bile çok daha fazladır. Mao Zedong'un sekreterlik ve Rusça tercümanlık yapan oğlu Mao Anying ("1 Numaralı Gönüllü") 25 Kasım 1950'de ÇHG karargâhına yapılan bir Amerikan saldırısında hayatını kaybetmişti. Henüz 28 yaşındaydı ve Mao tarafından Peng Dehuai'nin kişisel koruması altına verildiği için, iki adamın ilişkileri Çin iç siyasetinde yıllarca ciddi gerilimlere yolaçacak biçimde bozuldu. Peng saldırıda ölümden kılpayı kurtulmuştu.[26] Çin'de Amerika'ya Diren – Kore'ye Yardım Et Kampanyası bir kitle hareketine dönüştü ve bu da ÇKP'nin daha önce Japonya'ya karşı Direniş Savaşı'nda elde ettiği vatansever parti olarak itibarını artırdı. Karşı Devrimcilerin Bastırılması gibi siyasi kampanyalar işgal korkusunun yarattığı gerilim ve güvensizlik ortamının sonucu olarak yoğunlaştırıldı ve bu yüzden karşı devrimci ya da vatan haini olduğu iddiasıyla öldürülen insanların sayısında artış olmuştu.[27] Çin için Kore Savaşı'nın en

26 Kuang Chen ve Pan Liang, *Women de 195 niandai* [1950'lerimiz], Zhong-guo youyi chuban gongsi, Pekin, 2006, s. 17.

27 Domes, *Peng Te-huai: The Man and the Image*, s. 605.

önemli sonuçlarından biri saldırgan bir devlet olarak görüldüğü için Birleşmiş Milletler'den ve uluslararası toplumdan 20 yıl boyunca dışlanması oldu. BM 1949'dan sonra Pekin'in Çin'in tamamı üzerindeki egemenlik iddiasını kabul etmemişti ve Kore Savaşı bunu iyice olasılık dışı kıldı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin izolasyonu ülkede 1950'lerde ve 1960'larda yaşanan korku ve güvensizlik ortamının oluşmasında önemli bir faktördü. Ayrıca, ÇKP içinde hizipler arasındaki ideolojik ve kişisel savaşlara ve Kültür Devrimi'ne yolaçan gerilimleri de artırdı.

1954 Anayasası

1954 itibarıyla, Kore Savaşı sona ermiş, siyasi kampanyaların en acımasız dönemi kapanmış ve ÇHC yazılı bir anayasa yapmak için hazır hale gelmişti. İlk anayasa birinci Ulusal Halk Kongresi tarafından 20 Eylül 1954'te kabul edildi. Bir anayasa komitesince hazırlanmıştı ve 1936 Sovyet Anayasası'nı epey andırıyodu. Ortak Program'ın kapsayıcılığından yoksundu ve 1. maddesi ÇKP'nin yakın bir gelecekte Çin'e hâkim olmasını garanti edecek olan, Çin Halk Cumhuriyeti'ne emekçi sınıfın öncülük edeceği ilkesini getirdi.

Anayasa Çin hükümetinin yapısını ve devletin başlıca organlarını ana hatlarıyla ortaya koyuyordu. En yüksek otorite eyaletlerden, özerk bölgelerden (ÇKP yönetimindeki bazı bölgelerde Çinli olmayan geniş nüfus dikkate alınarak oluşturulmuşlardı) ve büyük şehirlerden seçilecek temsilcilerden oluşan Ulusal Halk Kongresi [*Qanguo renmin daibiao dahu,* UHK] olacaktı. Dört yıllık bir dönem için hizmet etmesi ve yılda bir toplanması amaçlanıyordu: Anayasa değişikliği, yasa çıkarına, Başbakan ile Yüksek Halk Mahkemesi'nin ve İhale Kurumu'nun başkanının seçimi ve ekonomik planların kabul edilmesi için nihai yetkili organ olacaktı. Toplantılar dışında, UHK'nın işlevlerini, kendi toplantıları için delege seçimlerini yürütmek, yasama faaliyetlerini yorumlamak ve Devlet Konseyi ile mahkemeler dâhil diğer devlet kurumlarına danışmanlık yapmak gibi çok geniş yetkileri olan Daimi Komite yerine getirecekti. UHK aynı zamanda başbakanı, bakanları ve üst düzey bürokratları atama yetkisi olan ve yabancı ülkelerle ilişkilerde en üst konumda ülkeyi temsil eden kişi olan ve çoğu cumhuriyette cumhurbaşkanına denk gelen bir başkan seçecekti.

Devlet Konseyi [*Guowuyuan*] başbakan, bakanlar ve altlarındaki komisyonlardan oluşan devletin yürütme organıydı. UHK'ya ve UHK toplantı halinde olmadığı zamanlarda Daimi Komite'sine sorumlu olacaktı. Ayrıca, eyalet ve bölge düzeyinde yerel halk kongreleri toplanacak, bunlar alttaki organların üsttekilere delege seçtiği bir tür hiyerarşi yapılanması oluşturacaktı.

Anayasa bunların yanı sıra vatandaşların hak ve yükümlülüklerine yer veriyor, beş yıldızlı kızıl bayrağı ulusal bayrak olarak kabul ediyor (madde 104), ulusal amblemi de, en altta çarkların yer aldığı, ortada başaklarla çevrilmiş, beş yıldız altındaki Tienanmen Kapısı şeklinde betimliyordu (madde 105).[28] Bayrak bir yarışma sonucu belirlenmişti ve zamanın politik sembolünü yansıtıyordu. Mao Zedong'un son elemeye kalan adaylar arasından kazananı belirlediği söylenir. Kızıl zeminin "devrimci coşku"yu betimlemesi amaçlanmıştı, ama aynı zamanda, bilinçli olarak mı tercih edildi bilinmez, Ming imparatorluğunun rengini de yansıtıyordu; büyük yıldız Komünist Parti'yi ve dört küçük yıldız da Yeni Demokrasi sürecinde ÇKP ile ittifak halinde olan dört "halk" sınıfını, yani ulusal burjuvaziyi, küçük burjuvaziyi, emekçi sınıfı ve köylülüğü temsil ediyordu.[29] Diğer yandan, garip bir şekilde Guomindang'ın Çin Cumhuriyeti'ni ve milliyetçilerin, Han, Mançu, Moğol, Tibetli ve Müslümanlardan oluşan Çin'in beş ulusu kavramını da çağrıştırır. Günümüzde yıldızların neyi sembolize ettiği konusunda biraz kafa karışıklığı yaşanmaktadır; çoğu kaynak ise yıldızların sadece ÇKP ile Çin halkı arasındaki ilişkiyi temsil ettiğini söyler.

Anayasa, demokrasiyle ilgili ifadelere ve seçimlere bolca yer vermiş olsa da UHK'nın Daimi Komitesi ile Devlet Başkanı'nın sahip olduğu muazzam yetkileri görmek için çok dikkatli bir okuma yapmak gerekmiyordu. Daimi Komite'nin kontrolünün ve Devlet Başkanlığı makamının tamamen ÇKP'nin önde gelen üyelerinin elinde bulunması partinin hükümeti elinde bulundurmasını sağlıyordu. Seçimler yapılıyordu, fakat başka kanunlarda düzenlenen seçim usulleri ÇKP'nin her seviyede adayları belirlemesini ve böylece tüm süreci kontrol etmesini sağlıyordu. Merkezî Halk Hükümeti ifadesi zamanla kullanılmaz hale geldi, ancak Çin devletinin yürütme erki hâlâ Devlet Konseyi olarak adlandırılmaktadır.

Gao Gang'ın ve Rao Shushi'nin Tasfiyesi

ÇHC'nin ilk yıllarına ait resmî kayıtlar sürekli ÇKP yönetiminin amaç birliğinin ve dayanışmasının altını çizer. Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminin karakteristik özelliği olduğu üzere parti yöneticilerinin katledilmesi, göstermelik yargılamalar ya da kitlesel tasfiyelerin Çin'de hiçbir zaman yaşanmadığı doğrudur, ancak Parti içinde her zaman hizip çatışmaları sözkonusu olmuştur. Troçkistler ve onlara sempati duyduğundan şüphelenilenler

28 *Constitution of the People's Republic of China*, Foreign Languages Press, Pekin, 1954; Çince metin, *Jianguo yilai*, cilt 5, s. 520-42.

29 *Handbook on People's China*, Foreign Languages Press, Pekin, 1957, s. 47-51, 52-80.

1930'larda sürgün edilmişti ve Wang Shiwei'nin Yan'an'da hapsedilmesi ve arkasından gelen ölümü bir hizipçinin ya da muhalifin başına ne gelebileceğini gösteriyordu.[30]

Ancak ÇHC'de Büyük İleri Atılım'dan önce meydana gelen tek ciddi tasfiye 1954'te Gao Gang ve Rao Shushi'nin hükümetten ve Komünist Parti'den ihraç edilmesiydi. Gao Gang Politbüro üyesi ve Devlet Planlama Komisyonu Başkanı'ydı, aynı zamanda kuzeydoğunun, Mançurya'nın en ileri gelen parti, hükümet ve askerî görevlisiydi. Rao Shushi de benzer şekilde Doğu Çin'in Şangay civarının önde gelen ÇKP figürü ve Merkez Komite'nin Örgütlenme Bölümü'nün başında bulunan, aynı zamanda Devlet Planlama Komisyonu'nun üyesi olan biriydi. 6-10 Şubat 1954'te Pekin'de yapılan Yedinci Merkez Komite'nin Dördüncü Genel Kurul toplantısında sürekli eleştirilere maruz kaldılar ve Liu Shaoqi'nin komiteye sunduğu raporunda ÇKP'ye karşı aralarında gizlice anlaşıp "bağımsız krallıklar" kurmaya girişmekle suçlandılar. Çin'in kuzeydoğusundan ve doğusundan gelen parti kadrolarının 1954'ün Şubat ve Ağustos ayları arasında özel olarak ve gizlice yaptıkları toplantılarda kendilerine yönelik suçlamalar Parti'nin geniş kesimlerince bilinir olmuştu. ÇKP'nin 21-31 Mart 1954'te Pekin'e yaptığı Ulusal Konferans'ta Parti'den ve hükümetteki tüm görevlerinden ihraç edildiler.[31]

Bu olay ÇKP tarihinin ilk dönemlerinin en karanlık ve anlaşılması güç olaylarından biridir, fakat kesin olan bu olayın Çin'in ekonomik gelişme hızıyla ilgili politika farklılıkları, Gao'nun Sovyet Komünist Partisi'ne olan yakınlığı ve bu yakınlığın iki ülke arasındaki ilişkilerde doğurmuş olabileceği sonuçlar, Çin'in kendine bağımsız bir yol oluşturma yeteneği ve merkez ile bölgeler arasında yaşanan gerilimler ile ilgili olduğuydu.[32] Ancak bu öncelikle Liu Shaoqi ve Zhou Enlai tarafından verilen, ekonomik yapılanmanın hızı ve tarımda işbirliği konularında dikkatli olduğu bilinen Liu Shaoqi ve Zhou Enlai'nin elinden ÇKP bürokrasisinin kontrolünü alma mücadelesiydi. Gao'nun kendi adına mı yoksa kendisinin kuzeydoğudaki geçmiş performansını beğenen ve fevri biri olan Mao Zedong'un adına mı hareket ettiği açık değildir. Gao alternatif bir Politbüro listesi yapmış ve bunun için destek arayışına girmişti. Bu noktada Mao kendisinden uzak durmaya karar verip onu eleştirdi ve geçici olarak Liu Shaoqi'yi destekledi. 49 yaşındaki Gao Şu-

30 Gregor Benton (der.), *Wild Lilies and Poisonous Weeds: Dissident Voices from People's China*, Pluto Press, Londra, 1982.

31 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party; A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 244-5; Jürgen Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, Hurst, Londra, 1973, s. 52-3.

32 Gao Gang 1949 Sino-Soviet Antlaşması'nın imzalanması öncesi yürütülen görüşmelerde, Çinli meslektaşları tarafından dalkavukluk olarak görülen büyük bir politik hata yaptı. Goncharov, Lewis ve Xue, *Uncertain Partners: Stalin, Mao and the Korean War*.

bat 1954'te intihara kalkıştı, sonraki Ağustos'ta hayatına son vermeyi başardı. Kriz bitmiş olsa da, 1958 Büyük İleri Atılımı'nda ve daha sonraki Kültür Devrimi sırasında son haddine varacak olan ÇKP içindeki hiziplere ve politikalara ilişkin pek çok fay hattını meydana çıkardı.

12

EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALAR (1950-1957)

1949'da iktidarı ele geçirdiklerinde ÇKP yöneticileri için en önemli öncelikler askerî zafer, yeni bir hükümetin kurulması, düşmanların ve siyasi rakiplerin safdışı bırakılmasıydı, ama aynı zamanda Çin'i onlarca yıldır etkileyen bazı temel sorunların çözümüne yardım edecek politikaları uygulamaya da kararlıydılar. Listenin başında yaklaşık 40 yıldır çatışmalarla mahvolmuş bir ülkenin ekonomisinin yeniden inşası; tarımsal arazilerin daha eşitlikçi biçimde dağıtılması; milyonlarca kadının sıkıntılarını azaltmak için bir evlilik reformu yapılması; çetin bir sorun olarak bir kenarda duran, çoğu vatansever duygularla tepkisel olarak Yeni Çin'i destekleyen fakat eğitim seviyesi ve yaratılışı gereği eleştirel olan eğitimli ve uzman kesimlerle uğraşmak vardı. Parti yönetimi taraftarlarına bu konularda harekete geçeceklerine dair taahhütte bulunmuştu: Guomindang'ın uzun yıllardır devam eden bu sorunlar karşısında zayıfladığını ve hızlı ve kararlı davranmadıkları takdirde kendi otoritelerinin de aynı şekilde güçsüzleştirileceğini biliyorlardı.

Planlı Bir Ekonominin İnşası

ÇKP 1949'da iktidara geldiğinde Çin ekonomisi neredeyse bütünüyle premodern olarak nitelendirilebilirdi. Orta Krallık ağırlıklı olarak, yüzyıllardır çok az değişiklikle geleneksel teknolojiyi kullanan bir tarım ülkesiydi.[1] Nüfusun artması ve tarıma elverişli arazilerin yetersiz kalması nedeniyle yeterli

1 Rudolf Hommel, *China at Work an Illustrated Record of the Primitive Industries of China's Masses, Whose Life is Toil, and Thus an Account of Chinese Civilization*, MIT Press, Cambridge, MA, 1969 [1937].

miktarda gıda üretimi oldukça zorlaşmıştı; bu durum 1920'lerde ve 1930'larda yaşanan kıtlığın sebebini kısmen açıklamaktadır. Bir başka sebebi de savaş ve iç savaştır. 1949'da tahıl üretimi yalnızca 113 milyon tondu ve halkı beslemek için hiç de yeterli değildi. Şehirlerde yaşayan halk toplam nüfusun yüzde 20'sini oluşturuyordu, şehirler kırsal bölgedeki üretim fazlasıyla beslenmek zorundaydı ve köylüler yeterince beslenebilmişse üretim fazlası şehirler için çok az yeterli olabilirdi.

Endüstriyel gelişim ise bölük pörçüktü. Kuzeydoğu eyaletlerinde (Mançurya) modern ağır sanayi alanında Japon işgalinin sonucu olarak ilerlemeler olmuştu. Mançurya Japonya'da bulunmayan, çok geniş kömür ve demir kaynaklarına sahip olduğu için Japon ekonomisinin gelişiminde hayati öneme sahipti. Kömür madenleri ve demir üretimi 1920'lerden itibaren ürettiklerini Japonya'ya taşımaları için ihtiyaç duydukları demiryolunun altyapısı için gerekli olduğundan Japon girişimciler tarafından geliştirilmişti. Ayrıca güneydoğu sahillerinde ve Yangzi Nehri'nin iç bölgeleri boyunca yer alan Anlaşma Limanları'nda ve civarlarındaki üretimde ciddi gelişmeler olmuştu. Tekstil üretimi ve gıda işleme ve diğer hafif sanayi üretimi yaygındı, ancak teknik olanakların yetersizliği, dağıtımda yaşanan sorunlar ve yatırım azlığı gelişmelerinin önünde engel oluşturuyordu. Tongzhi restorasyonu döneminin arkasından gelen "yabancı maddeler" hareketi, Qing hanedanının son dönemlerinde modernleşen ilk savaş ağalarının kurduğu donanma ve silah endüstrisini güçlendirecek bir endüstriyel gelişme mirası bırakmıştı, fakat bu durum daha çok sahil bölgelerinde sözkonusuydu.

Az gelişmişlik ve kırsal bölgelerdeki yoksulluk, yalnızca on yıllarca süren savaşlarla ve iç savaşla değil aynı zamanda 1940'lardaki hiperenflasyonla da artmıştı, bu nedenle yeni Halk Hükümeti'nin 1949'da ekonomiye yaptığı ilk müdahale, maliyenin ve vergilendirmenin merkezîleştirilmesi ve döviz dolaşımının kısıtlanması oldu. Bu önlemler, Hükümet İdare Konseyi'nin (HİK) 3 Mart 1950'de yayımlanan Halkın Mali ve Ekonomik İşlerinin Birleştirilmesine Dair Kararlar başlıklı belgesinde ana hatlarıyla ortaya kondu ve enflasyonist spiralin kırılmasında etkili oldu.[2]

Çin ekonomik kalkınmada Sovyet modelini izliyordu. 1946 ve 1947'de koalisyon hükümeti kurulması için ABD öncülüğündeki uluslararası girişimlerin başarısızlığa uğramasından ve 1949'da Mao'nun "bir tarafa yönelme" politikasına karar vermesinden sonra ortada gerçekçi bir alternatif kalmıyordu ve Sovyet sistemi her halükârda ÇKP yönetiminin denediği ve anladığı tek modern ekonomik ve sosyal yaklaşımdı.[3] Sovyet modeline bağlı ol-

2 *Chronology of the Peoples Republic of China 1949-1984*, Foreign Languages Press, Pekin, 1986, s. 2-3. HİK 1950'lerin başlarına kadar bakanlar kurulu işlevini yerine getirdi.

3 ÇKP'nin önde gelen simaları, Avrupa'da çalışma deneyimleri olsa da bu çalışma ziyaretlerin-

mak, merkezî planlı bir ekonominin ve özel olarak beş yıllık planların oluşturulması demekti. Birinci Beş Yıllık Plan (1953-1957) komünist ve komünist olmayan pek çok çağdaş araştırmacı tarafından oldukça başarılı bulundu. Diğer yandan, siyasi bir karmaşaya yolaçmadan doğal seyrinde ilerleyen tek Çin planıydı ve böylece Çin açısından böyle bir ekonomi yönetiminin etkinliğinin iyi bir ölçütüdür. Ulusal ölçekte uzun dönemli bir planlama ise uzak eyaletlerin ele geçirilmesi ile kırsal ve kentsel alanlardaki kitlesel kampanyalar ÇKP yönetimine bu bölgelerin kontrolünü sağlayana kadar başlayamadı. Uzun dönemli bir ekonomik strateji için yapılan ilk girişimler planlama ve istatistik alanında uzman yetersizliği, Kore Savaşı'nın Çin ekonomisinde yarattığı talepler ve Çin'in Sovyetler Birliği ile bir yardım paketi için yapılan müzakerelerde yaşanan güçlükler nedeniyle engellenmişti. Başlangıçta planlar yalnızca yıllık bazda yapıldı, fakat 1953'te, Kore Savaşı'nın bitmesi ve SSCB ile yardım müzakerelerinin sonuçlanmasıyla, beş yıllık planlar da olanaklı hale geldi. Birinci Beş Yıllık Plan'ın ilkeleri 1953'te yayımlansa da Nisan 1955'e kadar tam hali halka duyurulmadı.[4] 1952'de Plan'ın uygulanmasına yardım etmek üzere iki hükümet organı kuruldu: Bunlar Çin ekonomisinde hayli etkili kurumlar olacak olan Devlet İstatistik Bürosu ve Devlet Planlama Komisyonu'ydu. Devlet İstatistik Bürosu'nun görevi planlama için gerekli bilgiyi sağlamaktı; 1954 Anayasası'na göre doğrudan Devlet Konseyi'ne raporlar hazırlayan Devlet Planlama Komisyonu ise kısa süreli planların Devlet Ekonomi Komisyonu'na devredildiği 1956'ya kadar uzun dönemli ve yıllık planlardan sorumluydu.[5]

ÇKP'nin diğer pek çok politikasında olduğu gibi, ekonomik planlar ülke çapında uygulanmadan önce bir bölgede, kuzeydoğuda denemeden geçiriliyordu. Kuzeydoğu yalnızca Çin'in en gelişmiş bölgelerinden biri olmakla kalmayıp iç savaşın ilk zamanlarında ÇKP kontrolüne girmişti ve 1949 başlarında bölgeyi yeniden canlandırmak için bir taslak program yapılmıştı. Kuzeydoğu İdari Bölgesi Gao Gang tarafından yönetiliyordu ve Mançurya'daki deneyimlerine güvenilerek Gao Devlet Planlama Komisyonu'nun başına getirilmişti: O da kuzeydoğuda kazandığı hesap ve plan işlerindeki tecrübeyi bütün ülkeye sunmuş oldu. Gao 1950'lerde ÇKP'de yaşanan tek büyük tasfiyede, 1954'te uzaklaştırıldı ve yerine kuzeydoğuda eskiden yardımcılığını yapmış olan Li Fuchun getirildi.[6]

---

den 1930 ve 1940'ların modern kapitalist ekonomileri hakkında pek de olumlu izlenimlerle dönmediler.

4 Li Fuchun, "Bianzhi diyi ge wunian jihua ying zhuyi de wenti" [İlk Beş Yıllık Planı Hazırlarken Göz Önünde Bulundurulması Gereken Sorunları], *Jianguo yilai* içinde, cilt 1, s. 402-6.

5 Audrey Donnithorne, *China's Economic System*, Allen and Unwin, Londra, 1967, s. 457-95.

6 Donnithorne, *China's Economic System*, s. 457-8.

Birinci Beş Yıllık Plan'ın ardındaki düşünce Çin'in ağır sanayi alanında ciddi bir büyümeye gereksinim duyduğu ve buna da ancak tarım sektöründen üretim fazlası elde ederek kaynak sağlanabileceğiydi. Yani, endüstriyel üretim büyük ölçüde, hava koşullarına bağlı olarak ciddi değişimler gösterebilen hasadın başarısına bağımlı kılınmıştı. Birinci Beş Yıllık Plan döneminde büyük kurumsal ve toplumsal değişimler yaşandı: Özel sektör hemen hemen yok edildi ve modern sanayi devlet kontrolü altına girdi, ancak çoğu el işiyle üretim yapan yerler ve küçük dükkânlar özel kişilerde kalmaya devam etti ya da kooperatiflerce organize edildi. "Sanayinin sosyalist dönüşümü" adı verilen kamulaştırma hamlesi 1955 ve 1956'da doruğa ulaştı. Daha önce de bazı işletmeler özel-devlet ortaklığı şeklindeki şirketlere dönüştürülmüştü. Bunlar önemli miktarda devlet yatırımının sağlanması ve Parti kadrolarının yönetim kurullarına atanmasıyla gerçekleştiriliyordu. Kamulaştırma süreci boyunca işadamları genelde cömertçe verilen tazminatlar karşılığı işyerlerini satmaya ikna edildiler. Yöneticiler ise uzmanlıklarına ve kuruluşla ilgili bilgilerine duyulan ihtiyaç nedeniyle işlerine devam ettiler ve 1962'ye kadar hisseleri oranında kârdan pay aldılar. Bu programa karşı gösterilecek itirazlara yönelik tedbirler Beş-Anti Kampanyası sırasında alınmıştı.[7]

SSCB deneyimlerinin doğrultusunda, ÇHC'nin yeni hükümetinin stratejisi daha çok sermaye yaratmak ve ağır sanayiyi geliştirmek üzerine kurulu olacaktı. Birinci Beş Yıllık Plan süresince ortalama yaşam süresi arttı, ilkokula giden çocuk sayısı önemli ölçüde arttı, şehirlerde barınma standartları gelişti, ayrıca tüketim ve reel ücretler de arttı. Dışarıdan çok az yardım sağlanıyordu: SSCB üretim malları temin etmişti, fakat bunlar da hibe değildi, karşılığı ya hemen ya da kısa süreli kredilerle ödendi.[8]

Halk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarının ekonomisi üzerine çalışan önemli bir araştırmacı plan hakkındaki olumlu görüşlerini şöyle ifade ediyordu:

> Ekonomik büyüme açısından bakıldığında Birinci Beş Yıllık Plan dudak uçuklatan bir başarıydı. Milli gelir yıllık ortalama yüzde 8,9 oranında artmış (sabit fiyatlarla ölçüldüğünde), tarımda ve sanayide üretim sırasıyla yıllık yüzde 3,8 ve 18,1 oranında genişlemişti. Yıllık nüfus artışı yüzde 2,4 olduğundan, üretim miktarı kişi başına yüzde 6,5 artmıştı ki, bu oranla milli gelir her on bir yılda ikiye katlanabilirdi. Çin'in 20. yüzyılın ilk yarısındaki, üretimin zar zor nüfus kadar artabildiği büyüme modeliyle karşılaştırıldığında, Birinci Beş Yıllık Plan mutlak bir ivme yakalamıştı. Ayrıca Çin deneyimi 1950'lerde kişi başına yıllık ortalama yüzde 2,5 oranında büyüme kate-

7 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 42.

8 "Sovyet desteğinin toplam değeri Beş Yıllık Plan'daki taahhütlerin yerine getirilmesi için tahsis edilen tutarın yalnızca yüzde 3'ünü karşılıyordu...", Rodzinski, *The People's Republic of China: A Concise Political History*, Free Press, New York, 1988, s. 32.

den, yeni bağımsızlığını kazanmış gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında da öndeydi. Örneğin, bir başka kıta büyüklüğündeki tarım ekonomisi olan ve başlangıçtaki koşulları itibarıyla Çin'e benzeyen Hindistan 1950'lerde ancak kişi başına yüzde 2'lik bir oran yakalayabilmişti.[9]

Plana yönelik eleştiriler hedeflerin koordinasyonundaki sorunları işaret ediyordu –örneğin, elektrik üretimi ile imalat sanayiine yönelik planlar birbirleriyle uyumlu değildi– ve tarım, su kaynaklarının korunması, ormancılık alanlarına yeterince yer verilmediği, gıda ve tarım hammaddelerinden yararlanma imkânının sınırlandığı öne sürülüyordu.[10]

İkinci Beş Yıllık Plan'ın ilkinin hemen ardından gelmesi ve 1958'den 1962'ye kadar uygulanması düşünülüyordu, ancak 1955'ten itibaren Mao Birinci Beş Yıllık Plan kapsamında tarımın çok yavaş büyüyor oluşundan endişe eder olmuştu ve ekonomik gelişimin temposunu epey artırmak istedi. Aynı zamanda Sovyetler Birliği ile arasına mesafe koymanın yollarını ve ekonomiyi ve toplumu değiştirmenin yerli yolunu arıyordu. Kulağa daha canlı gelen Çince aslında *duo, kuai, hao, sheng* diye söylenen, "daha fazla, daha hızlı, daha iyi, daha tutumlu" şeklindeki eski bir slogan Kasım 1956'da yeniden halkın hayatına sokuldu ve Mao Çin'in sanayi üretiminde on beş yıl içinde İngiltere'yi geçeceğini duyurdu. Bu, Sovyet tarzı konvansiyonel planlamanın ve aşamalı gelişmenin sonunu bildiriyor, 1958'deki çarpıcı toplumsal ve ekonomik seferberliği ifade eden Büyük İleri Atılım'ın başlangıcını haber veriyordu.

Toprak Reformu

20. yüzyıl Çin'inde Toprak Reformu ya da Tarım Reformu [*tudi gaige*] ifadesi, genellikle toprak sahibi sınıfların topraklarına el konulup bunların en yoksul köylülere dağıtılması anlamına gelir. Bazen bu anlama toprağın yeniden bölüşümünü izleyen ve 1958'de Halk Komünleri'nin oluşturulmasıyla sonuçlanan kolektifleştirme süreci de dâhil olur. Toprak reformunun yalnızca komünist partilere ait bir politika olmadığını belirtmek gerekir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından meydana gelen Amerikan işgali döneminde Japonya'da da benzer bir süreç yaşanmıştı, Tayvan'daki Guomindang hükümeti ve Latin Amerika'daki sağcı askerî rejimler de kendi toprak reformlarını gerçekleştirmişti.

9 Nicholas R. Lardy, "Economic Recovery and the 1st Five Year Plan", Denis Twichett ve John K. Fairbank (der.), *Cambridge History of China Volume 14 The People's Republic, Part 1: The Emergence of Revolutionary China 1949-1965* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, s. 155-6.

10 Donnithorne, *China's Economic System*, s. 460.

ÇKP'nin kırsal bölge politikalarındaki ilk deneyimi 1922-23'te Peng Pai'nin (1896-1929) Guangdong eyaletinde kurduğu köylü birlikleriydi. Daha sonra ise Peng Pai Komünist Parti'nin resmî tarihinde gözardı edildi ve Mao Zedong köylülükle ilgilenen ilk parti yöneticisi olarak öne çıkarıldı. Komünist Parti'nin himayesi altında Toprak Reformu'na dönük ciddi girişimler Jiangxi Sovyeti döneminde (1929-35) başladı ve etrafı Guomindang ordularıyla çevrili olan ÇKP, toprakların yeniden bölüşümü için, pek çok toprak sahibinin canına mal olan amansız bir seferberliğe girişti. Bu döneme birçok politikanın test edildiği bir laboratuvar olarak bakılabilir. ÇKP toprak politikalarında ilk önce zamanında başarılı olduğuna inanılan SSCB usullerini taklit etmeye çalıştı ve Mao'nun belirttiği gibi, orta sınıfı da içine çekmeye çalıştıkları mücadelelerini yoksul köylülüğe ve mülksüz işçilere dayandırdılar. 1937-45 arası Birleşik Cephe döneminde Japon işgaline karşı Guomindang'la işbirliği girişimleri Komünist Parti'nin toprak politikalarını yumuşatmasına sebep oldu ve geniş çapta toprağın yeniden bölüşülmesi talepleri yerini yoksul köylülerin üzerindeki iki mali yük olan kiraların ve borç faizlerinin düşürülmesi taleplerinin vurgulanmasına bıraktı. İşgal süresince yurtsever duygular baskın geldi ve bu durum, ÇKP'nin devrimci mücadelesinin bu aşamasında, Parti'nin öncelikli ilgi alanı yine köylülük olmakla birlikte, Japonya'ya karşı direnmeye hazır olsaydılar toprak ağalarının bile mücadeleye sokulabileceği anlamına gelmektedir. Savaşa destek için üretimin artırılması da tarım politikalarının önemli bir bölümü oldu.

1945'te Japonlar yenildiğinde ve Çin başka bir iç savaşa sürüklendiğinde, ÇKP toprak reformu politikalarını daha sert biçimde uygulamaya başladı, çok sayıda toprak ağası öldürüldü, fazla olan topraklar satın alınıp yeniden dağıtıldı ve zengin köylüleri bir sınıf olarak safdışı bırakmak için bilinçli bir girişim yapıldı. ÇKP'nin bu dönemdeki en önemli saikleri, kendi kontrolü altında sürekli genişleyen topraklarında tarım üretimini artırmak ve yoksul köylüler arasında zaten var olan desteği artırmaktı. Komünist Parti Ekim 1949'da Halk Cumhuriyeti hükümeti olarak iktidara geldiğinde, toprak reformu sürecinde artık epey yol katedilmiş, parti ve kadroları uygulamada ciddi bir deneyim sahibi olmuştu. Yeni hükümetin ana görevi toprağa el koymak ve yeniden dağıtım usullerini sağlamlaştırmak ve yasalaştırmak ve toprak dağıtımında çalışan ve birçok olayda gerçekte kim olduklarını, geçmişte ne yaptıklarını pek dikkate almadan toprak sahibi diye belledikleri insanları öldüren aşırı heyecanlı aktivistleri engellemekti. Bu durumu çözmek için 1950'de yürürlüğe giren Tarım Reformu Yasası hazırlandı. Yasanın genel ilkeleri 1. maddesinde ifade ediliyordu:

> Toprak sahibi sınıfın feodal sömürüsüne dayanan toprak mülkiyeti sistemi kaldırılacak, kırsal üretim güçlerini özgür kılmak, tarımsal üretimi geliştirmek ve Yeni Çin'in sanayileşmesi yolunu açmak için köylülere ait toprak mülkiyeti sistemi getirilecektir.[11]

ÇKP'nin toprak reformunu yürütmek için, şehirlerde uyguladığı kampanyalara nazaran çok daha fazla deneyiminin ve iyi eğitimli kadrosunun bulunduğunu tekrar etmek gereksiz olacaktır. ÇKP'nin "kurtarılmış bölgeleri" Mançurya ve Kuzey Çin'de edindiği tecrübelere dayalı değişik yaklaşımlar denendi ve kabul görmesini sağlamak için kullanılan metotlar aşama aşama geliştirildi. 1950'de, Mao Zedong'un bu konudaki görüşü "kuzeydeki tarım reformu savaş zamanında, reform sürecine egemen olan savaş atmosferinde yapılmıştı, ama şimdi savaş geride kalmışken tarım reformu gündeme geliyor ve toplumda yaratacağı sarsıntı şimdi özellikle çok daha büyük olacaktır" şeklindeydi.[12] Toprak reformunun şimdi çok daha geniş bir coğrafi alanda yapılıyor olması büyük bir farklılıktı. Toprağa el konması faaliyeti fiilen kırsal nüfusun nispeten küçük bir parçasını içine aldı. Toprak sahibi olarak sınıflandırılan ailelere ait arazilere el konmuş ve bunlar en yoksul köylülere dağıtılmış olsa da çoğunlukla zengin köylüler olarak sınıflandırılan çiftçilere ait topraklar kamulaştırılmadı. Bunun sebebi zengin köylülere ait çiftliklerde üretilen gıdaların ülkenin yeniden inşasında hayati öneme sahip olmasıydı ve bu yüzden ÇKP bunlarla arasını bozmak istemiyordu. Bireyleri ve aileleri toprak sahibi ya da zengin, orta düzeyde ve yoksul köylüler olarak sınıflandırma kriterleri oldukça karmaşıktı. Bu karmaşa eski hesapları görmek, rakipleri ya da düşmanları alaşağı etmek için epey fırsat sunmuştu ve Tarım Reformu Yasası biraz da daha akılcı ve adil bir sınıflandırma sistemini teşvik etmek için tasarlanmıştı. Bu sürecin sonuçları hayati önem taşımaktaydı, bir sınıf etiketi taşımak sadece bir ailenin ne kadar toprak kazanacağını ya da kaybedeceğini belirlemekle kalmıyor, aynı zamanda iş ve evlilik olasılıklarını etkileyecek biçimde on yıllarca ailenin üzerinde kalmaya devam ediyordu.

Toprak reformu bir bölge yeni rejimin sıkı kontrolü altına girene kadar başlatılamıyordu ve ordu tarım devrimi konusunda çok önemli bir rol üstlenmişti. HKO birlikleri Çin'e yayılmış, önce büyük şehirleri ele geçirmiş sonra da kırsal bölgelerdeki kasabalara ve köylere dağılmıştı. Düşman gruplar ve bireyler silahsızlandırılır, yeni köy milis güçleri örgütlenilirken, "Eşkıyalığı Önleme Kampanyaları" başlatıldı. Toprak reformu kampanyası ilçe düzeyinde koordine edildi, 3-30 kişi arasında değişen çalışma grupları ku-

---

11 *Agrarian Reform Law of the Peoples Republic of China*, 30 Haziran 1950'de Merkezî Halk Hükümeti tarafından ilan edildiği üzere, *Jianguo yilai*, cilt 1, s. 336-45.

12 Mao Tse-tung, *Selected Works*, cilt 5, Foreign Languages Press, Pekin, 1977, s. 24.

ruldu. Bunlara ÇKP'ye bağlı olacağı düşünülen yerli halktan kişiler, özellikle de parti gönüllüleri, ordu görevlileri veya HKO mensupları alınıyordu, fakat ayrıca Japon işgaline direniş sırasında politize olmuş birçok öğrenci ve şehirli entelektüeller de vardı.

Çalışma gruplarının ilk görevi vergi toplamak için bir sistem oluşturmaktı ve bu pek de kolay bir iş değildi, çünkü köylüler, kendilerine göre, iktidarda çok uzun süre kalamama ihtimali olan bir rejime vergi ödeme konusunda isteksizdi. Direniş üzerine en yoksul kesimin vergi yükümlülüğü kaldırılsa da vergi kampanyası toprak reformunun ilk yılında 3.000'den fazla kadronun hayatına mal oldu. Bunun üzerine Peng Pai'nin modeline uygun köylü birlikleri kuruldu, kira ve faiz indirimleri güvence altına alındı ve eski seçkin köylülerin en zalimleri ve en saldırganları olarak belirlenen kimselere saldırmak için mitingler düzenlendi.[13] Bu mitinglerin amacı geleneksel toplumsal denetim, klana ve toprak sahiplerine itaat ve karşılıklı bağımlılık kalıplarını kırmaktı. Çalışma grupları toprak sahiplerini tespit edip onları sülalelerinin en yoksul üyelerinden ayırmanın yollarını arıyordu. Toprak sahipleri genellikle yaşam standartlarını düşükmüş gibi göstermenin yollarını buluyor, böylece orta sınıf köylüler gibi görünüyorlardı; servetleri fazla hesaplanmasın diye büyük ve küçükbaş hayvanlarını kesip yiyor olabilirlerdi; hatta onların toprak sahibi olarak toplum içinde temayüz etmelerini sağlayan geleneksel, toplumsal ya da hayırseverlikle ilgili etkinliklere de aldırmaz görünebilirlerdi. Yeni düzenin ne kadar süreceğinden emin olamayan köylüler bazen akrabalık ya da başka bağları olan toprak sahiplerine kiralarının indirilen kısmını gizlice ödüyordu. Köylü birliklerine her zaman güvenilemiyordu ve bazı bölgelerde köylülerin ancak yüzde 40'ı bu birliklere üyeydi. Geleneksel aile ve klan bağları ile yerel oluşumların çok güçlü olduğu bir kırsal toplumda seçkinlerin ve toprak sahibi kesimin geleneksel gücünün ve etkisinin üstesinden gelmek oldukça zordu. Çalışma grubu üyelerinin çalıştıkları bölgenin dışından gelen kimseler olmaları karşılaştıkları sorunları artıran bir unsurdu: Çoğunlukla yerel koşullar hakkında çok az bilgileri olurdu ve hatta bölgesel şiveyi anlamıyor bile olabilirlerdi.

1950'lerin başlarındaki toprak reformu politikasının her köylü ailenin kendi toprak parçasına kavuşmasıyla sona ermesinin mi beklendiği, yoksa başlangıçtan itibaren tam kolektifleştirme yolunda bir adım olarak mı düşünüldüğü konusu fazlaca tartışılmaktadır. Liu Shaoqi Haziran 1950'de Tarım Reformu Yasası üzerine hazırladığı raporda yasanın ekonomik gerekçesini önsözünde belirtilen ilkeleri tekrar ederek "kırsal üretim güçlerini özgürleştirmek ve sanayi-

13 Frederick C. Teiwes, "Establishment and Consolidation of the New Regime", Twitched ve Fairbank (der.), *Cambridge History of China Volume 14 The People's Republic, Part 1: The Emergence of Revolutionary China 1949-1965* içinde, s. 83-8.

leşmenin önünü açmak" olarak özetliyordu. Gerçekten ekonomik bir motivasyon vardı, fakat toprak reformu aynı zamanda güçlü bir siyasi araçtı.[14]

Kasım ve Aralık 1950'de Çin sınırlarında Kore Savaşı bütün şiddetiyle devam ederken toprak reformu konusunda yine daha radikal politikalar uygulandı ve sınıf mücadelesi ile kitle hareketine daha fazla vurgu yapıldı. Sınıf tespiti daha katı biçimde yapılıyordu, toprak sahiplerinin arazilerine hiç acımadan el kondu ve çalışma grupları kasabalardaki merkezlerinden, zayıf ve güvenilmez bulunan Köylü Birlikleri'ni düzeltmek ve geliştirmek üzere köylere gönderildi. Birliklerde ve toprak sahiplerinin kıyasıya eleştirildiği, suçlandığı ve aşağılandığı ve ardından sık sık idamların yaşandığı "acı sözler" toplantılarında yeni bir yoksul köylü önderliği oluştu. Bu dönemde 2 milyon kadar toprak sahibinin öldürülmüş olması muhtemeldir.

Gelişigüzel yapılmış istatistiklere göre, sözkonusu toprak reformu politikalarının sonucunda, esaslı bir yeniden bölüşümün ardından, kırsal nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı ekilebilir arazinin yüzde 43'üne sahip oldu. Bundan en yoksul çiftçiler de yararlanmış olsa da muhtemelen en fazla kazananlar orta sınıf köylülerdi. Aynı zamanda ülkenin tarımsal verimliliğinin gelişmesine de katkısı olmuştu, ama bunun ne kadarının yeniden bölüşümle ilgili olduğunu, ne kadarının ülkenin savaşsız ve işgalsiz bir dönem geçirmesiyle ilgili olduğunu belirlemek hiç kolay değildir. Asıl başarı, en azından Çin Komünist Partisi'nin ilgilendiği kadarıyla, politikti. "Klan, tapınak, gizli örgüt gibi eski köy kurumlarının yerlerini bunların eğitim, arabuluculuk ve ekonomik fonksiyonlarını üstlenen yenileri almıştı." Yoksul ve orta halli köylülerden yeni bir köylü kadro seçkinleri doğmuştu ve bunlar konumlarını tamamıyla ÇKP'ye borçluydu.[15]

Kolektifleştirme ve Kooperatifler

Toprak reformu daha 1948'de kurtarılmış bölgelerde başlamıştı ve HKO'nun zaferleriyle ve Tarım Reformu Yasası'nın uygulanmasıyla ülke çapında yaygınlaştı. Tarımda kolektifleştirme ve işbirliği süreci 1952'de başladı ve bazı

14 *Jianguo yilai*, cilt 1.

15 Teiwes, "Establishment and Consolidation of the New Regime", s. 83-8. Toprak politikalarındaki gelişmeler hakkında detaylı malumat edinmek için bkz. Chao Kuo-chun, *The Agrarian Policy of the Chinese Communist Party 1921-1959*, Asia Publishing House, Londra, 1960. Belirli köylerdeki hareketlerin güncel ve ilk elden bir anlatımı William Hinton'ın klasik eseri *Fanshen*, Penguin Books, Harmondswroth, 1972'de bulunabilir. Ayrıca Isabel ve David Crook'un bu konudaki iki kitabını da zikretmeliyiz: *Revolution in a Chinese Village: Ten Mile Inn*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1959 ve *Mass Movement in a Chinese Village: Ten Mile Inn*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1979. Çin taşrasındaki uzun soluklu değişimi irdeleyen yakın tarihli bir çalışma için bkz. Zhang Yongdong, *1949 nian hou Zhongguo nongcun zhidu biange shi* [Çin'in Taşra Sisteminin Dönüşümü Tarihi], Ziyou wenhua chubanshe, Taipei, 2008.

bölgelerde daha toprak reformu tamamlanmadan diğerlerinde epey yol alındı. Yalnızca 1930'larda Sovyetler Birliği'nin yaşadığı kolektifleştirme programının olumlu ve olumsuz yanlarından değil ayrıca Çin'in aynı sıralarda yaşadığı deneyimlerden de yararlanılmıştı. ÇKP yönetimi, Stalin'in *kulaklar*'ın (zengin köylülerin) oluşturduğu sınıfı tasfiye etme çabalarının yarattığı felaket sonuçlardan haberdardı ve kolektif çiftçiliği Çin'de aşama aşama başlatarak benzer bir durumu önleme konusunda kararlıydı.

1952 ve 1955 arasındaki ilk aşama Ortak Yardım Takımları'nın [*huzhu zu*] kurulmasıydı. İşgücü ve aletler ortaklaşa bir araya getirildi, fakat tarım aletleri, sahibi olan ailelerin mülkiyetinde kalmaya devam etti. Bazı belli bölgelerde hasat ya da bahardaki dikim zamanlarında olduğu gibi yoğun dönemlerde işbirliği geleneği olduğu için bu pek de yenilik sayılmazdı. Farklı olan ise sistemin artık resmîleştirilmesi, köylü birlikleriyle yeni bölgesel yönetim tarafından yönetilmesiydi. ÇKP bu grupları kolektif bir ruh yarattıkları ve köylüleri geleneksel küçük aile yapılarının dışına çıkardığı için destekliyordu.

Bunu 1955'te kurulan Tarım Üreticileri Kooperatifleri (TÜK) [*nongye shengchan hezuoshe* ya da *nongye she*] izledi. Bunlar birkaç başarılı Ortak Yardım Grubu'nun birleştirilmesiyle ve 30-40 köylü ailesini içine alacak şekilde oluşturuluyordu. Üyelik gönüllülüğe dayalıydı, arazinin hâlâ özel mülk olduğu göz önünde tutuluyordu ve kooperatif, üyelerine toprağa karşılık kira ödüyordu. Aileler arazinin bir kısmını kendi ihtiyaçlarına ayırabiliyorlardı. Çiftçi aileler gelirlerinin yarısını kooperatife kiraladıkları topraklardan, diğer yarısını da çalışarak elde ediyorlardı. Bu durum geniş arazilere sahip aileler açısından kooperatiflere katılmaya teşvik ediciydi. Mart 1955 itibarıyla bütün kırsal hanelerin yaklaşık yüzde 14'ü TÜK üyesiydi. Bu Mao Zedong ve yandaşları için oldukça yavaş bir ilerlemeydi ve Haziran 1955'te Mao, Çin'in taşra bölgelerinde ailelerin kooperatiflere katılımını hızlandıracak olan "sosyalizmin doruğa çıkarılması"nda [*shehuizhuyi gaochao*] diretti. O sıralar tartışılan başka bir konu da partinin çok yoğun halk desteği gören kolektifleştirme sürecinin gerisinde kalacağı düşüncesiydi. Gerçek şu ki, partinin bölge yöneticileri arasında bölgelerindeki çalışmanın başarısını duyurmak konusunda aşırıya kaçan bir çaba vardı. 1955'in Temmuz ve Kasım ayları arasında, pek itirazla karşılaşmadan kooperatiflere katılan hanelerin oranı yüzde 60'a çıktı. 4-11 Ekim 1955'te Pekin'de toplanan ÇKP Yedinci Merkez Komitesi'ne tarımda işbirliğine dönük bu büyük ilgiye yer veren gazete makaleleri sunuldu. Bu 176 makaleden oluşan seçki üç ciltlik bir kitaba dönüştürülüp Mao'nun coşkulu önsözüyle Ocak 1956'da yayımlandı ve geniş bir alana dağıtımı yapıldı.[16] "Doruğa çıkma"nın benimsenmesi, Çin tarımının aşa-

16 General Office of the Central Committee of the Communist Party of China, *Socialist Upsurge in China's Countryside*, Foreign Languages Press, Pekin, 1957.

malı kolektifleştirilmesinin terki ve gelecekteki şeylerin nasıl şekilleneceğinin bir göstergesiydi.

Kolektifleştirme daha sonra daha geniş ölçekli olarak planlandı ve 1956 baharıyla Ağustos 1958 arasında Yüksek Tarım Üreticileri Kooperatifleri'nin (YTÜK) [*gaoji nongye shengchan hezuoshe*, genelde *gaojishe* olarak kısaltılır] kurulmasıyla yeni bir uygulama başlatıldı. YTÜK'lerin "tam sosyalist" olması amaçlanıyordu, buna göre tarım yapılan bütün araziler ortak mülkiyete tâbi olacaktı ve ailelerin tek başına mülkiyet haklarına son verilecekti. Çiftçi ailelerin gelirleri artık tamamıyla ortaklaşa çalışmayla kazandıklarından oluşacaktı. YTÜK'ler ayrıca TÜK'lerden çok daha genişti ve 100 ilâ 300 arasında aileyi kapsayabiliyordu. Kendi içinde, hemen hemen eski TÜK'lere denk gelen 30-40 aileden oluşan üretim tugaylarına [*shengchan dadui*] ve Ortak Yardım Grupları'na karşılık gelen üretim takımlarına [*shengchan dui*] bölünmüştü.

Peki, bu kolektifleştirme, katılan aileler için tam olarak ne anlama geliyordu? Çoğu durumda fiziki olarak pek bir değişiklik gerçekleşmedi: Her zaman yaşadıkları yerde yaşayıp aynı toprakları ekip biçmeye devam ettiler. Değişiklikler esas olarak tarım yönetiminde ve bunun kırsal alanlardaki yerel yönetimler üzerinde yaptığı etkiyle gerçekleşti. En büyük farklılık da tarımın kontrolünün kesinlikle ÇKP'nin yerel destekçilerinin elinde olmasını sağlamak için yapılan örgütsel değişimdi. Daha geniş kolektif birimlere geçilmesiyle planlamanın daha geniş alanlar için yapılabilmesi için karar alma süreci, çiftçi ailelerin dışında kaldığı, daha üstteki bir idari seviyeye geçmişti. Kooperatiflerin alt birimlerine verilen isimler –tugaylar ve bölükler– yönetim tarzındaki değişikliklerin göstergesi olması açısından ilginçtir. Bunlar aslında askerî terimlerdir ve HKO'da veya eski GMD ordusunda yer almış çoğu köylü bunlara oldukça aşinaydı. Bunlar toprak reformunun huzurlu geçmesini sağlamak için uğraşan HKO çalışma gruplarıyla birlikte nasıl bir organizasyonun sözkonusu olduğunu gösteriyordu. Kolektifleştirmeyi ileriye taşımaya eşlik eden retorik de militarist bir içeriğe sahipti. Bu durum, yüzeysel olarak bakıldığında Çin'in kırsal bölgelerinin militarize edilmesi olarak görülebilir, ancak karar alma sürecinin merkezîleşmesine ve kontrolünün ÇKP'nin ve onun yerel yönetimlerinin eline geçmesine yönelik askerî tarzda bir hareket olarak görmek daha doğru olacaktır. Kooperatiflerin idaresinde bazı sorunlarla karşılaşılmasından sonra ise merkeziyetçiliğin azaltılmasına ve idarenin biraz gevşetilmesine doğru adımlar atıldı. Merkeziyetçilik ve ademimerkeziyetçilik arasındaki gerilim, kooperatiflerin ve hatta daha sonra 1958'de kurulacak daha büyük Halk Komünleri'nin değişmeyen bir özelliği olarak kaldı.

Evlilik Reformu

Geleneksel evlilik sisteminde reform yapmak ÇKP'nin en önemli önceliklerinden biriydi. Kırsal bölgelerde yaygın olan görücü usulü ve zorla yapılan evlilikler modernleşme sürecindeki ülkenin ciddi sorunları olarak görülüyordu ve ÇKP de kadınların desteğini alma arzusundaydı. Devrimin başarıya ulaşmasında kadın özgürleşmesinin kilit bir rol oynadığı Rus devrimi gibi güçlü bir örnek ortadaydı ve diğer yandan ÇKP içinde de bu politikalara sahip çıkan etkili bir kadın devrimci grubu vardı.

Merkezî Halk Hükümeti 13 Nisan 1950'de Çin Halk Cumhuriyeti Evlilik Yasası'nı kabul etti ve 1 Mayıs'ta yürürlüğe soktu. Metnin başlangıç kısmında ortaya konan genel ilkelerde "keyfi ve zorunlu düzenlemelere dayanarak yüzyıllardır egemen olan" "feodal" evliliklerin kaldırıldığı ilan ediliyor, eşlerin özgür seçimine, tekeşliliğe, kadınlar ve erkekler için eşit haklara ve "kadınların ve çocukların yasal menfaatlerinin korunmasına" dayalı yeni bir evlilik biçiminin yürürlüğe girdiği belirtiliyordu. İki eşlilik, cariye almak, çok küçük çocukların sözlenmesi özellikle yasaklandı. Yeniden evlenmek isteyen dulların evlenmesini engellemek ve ayrıca başlık parası istemek yasadışı ilan edildi. Yasa, evlilik sözleşmesinin yapısını, karı ve kocanın haklarını ve yükümlülüklerini, ebeveynlerle çocukları arasındaki ilişkileri ve boşanmayı ayrıntılarıyla düzenliyordu.[17]

Elbette yalnızca bir yasa çıkarmakla sorunlar çözülmez ve bu durum bu yasa için de geçerliydi. Bununla birlikte, ortaya çıkarılan bazı suistimal durumlarına karşı harekete geçmek için parti kadrolarına gerekli yetki tanınmıştı. Evlilik Yasası'nın çıkarılmasını izleyen on yıllar içinde tarafların özgür iradelerine dayanan evlilikler, hiç şaşırtıcı olmayacağı üzere, kırsal bölgelere oranla kentlerde ve kasabalarda daha çok yaşandı. Görücü usulü evlilikler varlığını devam ettirdi (ve 21. yüzyılda da devam ediyor) fakat çoğu durumda en azından zorlama unsurunun yerini müzakere etme ve aile baskısı aldı. Yeni yasa çekirdek ve geniş ailenin otoritesinin aleyhine sonuçlar doğurmuştu: ÇKP'nin de istediği buydu.[18]

17 Merkezi Halk Hükümeti, *The Marriage Law of the People's Republic of China*, Foreign Languages Press, Pekin, 1950; Kuang Chen ve Pan Liang, s. 9-10.

18 Elisabeth Croll, *The Politics of Marriage in Contemporary China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

Aydınlar: Feng Xuefeng ve Hu Feng

1950'ler ve 1960'lar boyunca ÇKP, mensuplarının çoğu Japonya'ya karşı direnişte ve Yeni Çin'in inşasında Parti'nin rolü hakkında çok heyecanlı olmasa da olumlu düşüncelere sahip olan Çin entelijensiyası ile birlikte çalışmak için uğraştı. Onlarca yılı kırsal alanda geçirmiş, şehirli ve eğitimli çalışan kesimden ziyade köylülerle ilgilenmeye daha alışık olan ÇKP içinde "aydınlar"a yönelik ciddi şüpheler ve güvensizlik vardı. Ancak onlara karşı hiç kimse, eski bir öğrenci ve kütüphane asistanı olan Mao Zedong'dan daha şüpheci ve güvensiz değildi. Entelijensiyanın mensupları genellikle imparatorluk döneminin sadık fakat tenkitçi divan aydınlarının geleneğine uygun olarak kendilerine bir rol bulmaya çalışıyorlardı. Yine de bu dönemde gerçekten veya görünürde entelijensiyanın rolü üzerinde çokça durulması ilginç bir durumdur. Çin'de entelijensiya ya da aydınlar anlamında kullanılan sözcük, *zhinshi fenzi* (sözlük anlamıyla "bilgili unsurlar") çoğu Avrupa dilindeki karşılığına göre daha geniş bir kapsama sahiptir. Daha çok öğretmenlerden bahsederken ve kimi zaman da ortaokul seviyesinde bile eğitimi olan herhangi biri için kullanılırdı. Ancak bu kelimenin daha radikal dönemlerde Komünist Parti tarafından işçilere, köylülere ve askerlere yönelik yağcılık ve politik menfaatler gereği bu şekilde kullanıldığı da olurdu.

Parti ile aydınların karşı karşıya gelmelerinin kaçınılmaz olduğuna dair ilk işaretler, üniversite öğretim üyelerinin, yazarların, sanatçıların ve diğer profesyonellerle kültürel alanda çalışanların bir "düşünce reformu" dönemine maruz kalacağı 1950'de Kore Savaşı'nın gergin döneminde geldi: Bu özellikle Avrupa'da veya ABD'de eğitim görmüş kimseleri etkiledi. Ayrıca kütüphanelerden ve kitabevlerinden karşı devrimci olarak görülen bütün kitapların temizlenmesi için uğraşılıyordu ve bu kampanyanın asıl hedefinde yabancı yazarların eserleri, romanlar ve Çin klasiklerinden belli başlı kitaplar bulunuyordu. Üç-Anti ve Beş-Anti kampanyalarını sürdürmek için enerji ve kaynağa ihtiyaç olması ve ticaret ile sanayi alanındaki toplumsal dönüşümler aydınlara ve "mücadele ve eleştiri" toplantılarının düzenlendiği üniversitelere ve sayısı azalmış olan kültürel kurumlara geçici olarak biraz nefes aldırdı.

Parti yönetimi Gao Gang ve Rao Shushi meselelerini hallettikten sonra 1954 sonbaharı ve kışında yeniden kültür ve sanat dünyasına ve özellikle de Feng Xuefeng ve Hu Feng konularına döndü. Feng Xuefeng önde gelen edebiyat yayını *Edebiyat ve Sanat*'ın [*Wenyi bao*] yazı işleri müdürlüğünü yapıyordu ve Parti'nin kültür polisinin dergisinin içeriğinde yer aldığını tespit ettiği "burjuva idealizmi"ne karşı kampanyanın ilk hedeflerinden biriydi. Sözkonusu kampanya inatla sanatın bağımsız rolüyle ilgili liberal düşünceleri savunan ve ÇKP'nin 1940'larda Yan'an'da geliştirilen, Mao'nun da yakın-

dan ilgilendiği sanatın yalnızca devrime hizmet etmesi gerektiği fikrine muhalefet eden sanatçıları ortaya çıkarıp köklerini kazımak üzere tasarlanmıştı. ÇKP'nin kültür alanındaki öncelikli hedefi 1930'larda ve 1940'larda Çin'in önde gelen yazarlarından biri ve yeminli bir anti-komünist olan Hu Shi'ydi, buna göre onun kültüre ilişkin düşünceleriyle ilişkili olan herhangi biri de otomatikman Parti'nin ve Yeni Çin'in düşmanı olarak görülüyordu.

Yeni kültür engizisyonu, görgü kuralları ve toplum hakkındaki klasik Qing hanedanı romanı *Kırmızı Oda'nın Rüyası* üzerine birçok çalışma yapmış olan edebiyat tarihçisi Yu Pingbo'ya karşı da saldırılar başlattı. Yu, "feodal" olmakla eleştirilen romanda yer verilen toplumsal âdetlere eleştirel olmayan, bireyci ve romantik bir yaklaşım göstermekle suçlanıyordu.[19] Bunun üzerine, yayımlanmasına izin vererek Yu'nun analizlerini desteklediklerı için Feng Xuefeng ve editörü Chen Qixia görevlerinden uzaklaştırıldı. Bu noktada ÇKP'yi neredeyse kuruluşundan beri desteklemiş bir yazar olan Hu Feng Parti'nin kültürel politikalarına karşı çıkmaya başladı. Ancak gerici ya da gizli Guomindang destekçisi diye öyle kolayca yaftalanıp kapı dışarı edilmesi mümkün değildi. 1923'te Komünist Gençlik Birliği'ne katılmış ve Solcu Yazarlar Birliği'nin üyesi ve solcuların ikonu bir yazar ve hicivci olan Lu Xun'un hayranı olmuştu. Ne var ki, ÇKP'nin Yan'an üssünde hem eğitimden hem de partinin edebiyat çizgisinden sorumlu olan, Stalinist kuramcı, kültür bürokratı ve propaganda şefi Zhou Yang'ın düşmanlığını kazanmıştı. Zhou Yang ibret olsun diye onu cezalandırmak için yeni kültür engizisyonunun getirdiği fırsattan yararlandı.

Hu, ÇKP'nin yazarların ve diğer entelektüellerin sırtına beş tane hançer sapladığından şikâyet ediyordu. Bu "hançerler", entelektüellerin Marksizm çalışmasının; işçilerin, köylülerin ve askerlerin arasında yaşamasının; burjuva ideolojisine karşı çıkmalarının; belli ulusal gelenekleri korumaları ve desteklemeleri ile şevkle siyasete hizmet etmelerinin istenmesiydi. Hu Feng'in güçlü karşı çıkışı ÇKP yönetimi içindeki muhafazakâr kültür otoritelerini çileden çıkardı ve Hu'nun da üye olduğu Çin Yazarlar Birliği tarafından organize edilen bir kampanyanın ardından Mayıs 1955'te resmî bir özeleştiri yazması istendi. Bu bile eleştirileri için yeterli olmadı ve yalnızca bir karşı devrimci olarak değil bir karşı devrimci organizasyonun önde gelen üyesi olarak suçlanmaya devam etti. Kendisini suçlayan belgelerden oluşan bir derlemeye bir önsöz ve bir not yazan Mao Zedong tarafından da kötüleniyordu. Devlet idaresindeki kültürel organlarda bulunan bütün görevleri elinden alındı ve fiilen yazar olarak geçinme imkânını kaybetti. Kültür Devrimi sırasında Kızıl Muhafız gazeteleri, tasfiye edilmesinin sonucu olarak yakalandığı ciddi bir

19 Cao Xueqin tarafından kaleme alınan *Kırmızı Oda'nın Rüyası* kitabının orijinal Çince başlığı *Honglou meng*'dir. İngilizceye ise *The Story of the Stone* başlığı ile çevrilmiştir.

akıl hastalığından çektikten sonra 1958'de cezaevinde öldüğünü yazdılar.[20] Aslında, Pekin Qincheng cezaevinde ve sonradan Chengdu şehrinde çektiği 14 yıllık hapis cezası Kültür Devrimi sırasında şartlı tahliye imkânı olmadan müebbet hapis cezasına çevrilse de bu zorlu sınavdan sağ çıkmayı başardı. Nihayet 1980'de serbest bırakıldı, 1985'te ölümüne kadar yazmayı sürdürdü. Hu Feng'e yönelik saldırılar, gizli karşı devrimcilere karşı bir kampanyaya, *Sufan* Kampanyası'na dönüştü, *Sufan* burada *Suqing ancang fangeming*'in, yani "gizli karşı devrimcileri temizleyin"in kısaltılışıdır, Hu Feng de bunun yalnızca bir parçası olmuştu. Bu durum yaratıcı yazarların ve sanatçıların başına geleceklerin habercisiydi. Daha en az 20 yıl boyunca klasik edebiyatın belirsiz yönleriyle ilgili yorumlarına gelecek tuhaf saldırılarla, kitlesel kampanyalarla, özeleştirilerle, itibarlarına yönelik saldırılarla ve hapis cezalarıyla karşılaşmaya devam edeceklerdi.

1956 - Kruşçev'in "Gizli Konuşması", Macaristan ve Polonya

1956 yılı çoğu Batılı için Süveyş krizinin, Mısır Başkanı Nasır tarafından Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine engel olmak için İngiliz ve Fransızların İsrail'le birlikte müdahalesinin yılıdır. Ancak Çin daha ziyade Komünist bloktaki müttefikleri ve komünist dünyanın ticaret birliği olan Comecon'daki ekonomik ortakları olan Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan dramatik olaylarla ilgilenmekteydi.

Oyunun ilk sahnesi hemen halka duyurulmamıştı. Şubat sonunda toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Yirminci Kongresi sırasında, Parti'nin birinci sekreteri Nikita Kruşçev, daha çok "gizli konuşma" olarak bilinen konuşmasını yaptı. Bu aslında gündemde yer almayan, gizli bir oturumda ve gazetecilerin ve yabancı komünistlerin dışarıya çıkarılmasından sonra (ancak hepsi çıkmamıştı ve böylece dışarıya bazı sızıntılar olmuştu) yapılmış bir konuşmaydı. Konuşması "Kişi Kültü ve Sonuçları Üzerine" başlığını taşıyordu ve daha önce görülmemiş biçimde 1953'te ölmüş olan selefi Stalin'in acımasız yönetimine karşı saldırılar içeriyordu. Stalin'in suçlarının ve kişiliğinin ayrıntılarıyla itham edilmesi ya da en azından bunun uluorta yapılması delegeleri şoke etti. Kruşçev'in söylediklerinin çoğu yıllarca gizlice ve fısıltıyla tartışılacaktı.

Kongre bittikten birkaç ay sonra SSCB'de kamuoyu konuşma hakkında bilgilendirilirken ilk önce sansürden geçirildi ve sadece Stalin'in hayatının son yıllarında bazı ciddi hatalar yapıldığı şeklinde verildi. Ancak konuşma-

20 Mao Zedong, *Mao Zedong xuanji* [Mao Zedong Seçme Eserler], People's Publishing House, Pekin, 1977, s. 157-67; Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 53-5.

yı izleyen Stalin'i tasfiye sürecinde binlerce siyasi mahkûm serbest bırakıldı ve Kruşçev Batı'yla "barış içinde birarada yaşama" politikası izleme niyetini duyurdu. Konuşmanın ortaya çıkması yalnızca Stalin'in karakterine ve politikalarına değil, aynı zamanda Sovyet modelindeki bir komünist devletin yaşama kabiliyetine olan inancı da sarstı.

Bu durum Pekin'de alarm zilleri çaldırdı. Mao Zedong bilinçli olarak politik tarzını Stalin'i model alarak belirlemişti ve SSCB'de Stalin kültüne yönelik saldırıların ardından Çin'de de Mao kültüne yönelik saldırılar başlayacak gibi görünüyordu. Mao ciddi şekilde komünizm için Sovyet modelinin körü körüne izleyicisi olmayan alternatif bir yol arayışı içine girdi ve Kruşçev'in konuşmasından sonra SSCB ile arasına nasıl daha fazla mesafe koyabileceğini düşünmeye başladı. Pekin yönetimi Çin'de gerçekleşebilecek değişimler için ölçü olarak Doğu Avrupa ülkelerini görüyordu. 1956 boyunca havadaki gerilim oldukça yüksekti. Çek öğrenciler basın özgürlüğü ve yurtdışına seyahat hakkı için gösteri yapıyorlardı. Polonya'da, Poznan Stalin Lokomotif Fabrikası'ndaki işçilerin öncülüğünde gösteriler ve grevler yapılıyordu. Daha iyi çalışma koşulları, daha yüksek ücret ve ayrıca Moskova'nın denetiminden kurtulmayı talep ediyorlardı, ancak protestolara polis ve ordu tarafından sert biçimde karşılık verildi ve çok sayıda gösterici hayatını kaybetti. Karışıklık sonbaharda da devam etti. Macaristan'da muhalif aydınlar ve yazarlar, adını Macaristan'ın 1848 devrimi sırasında 26 yaşında şehit düşen romantik milliyetçi şair Sandor Petöfi'den alan Petöfi Kulübü'nü kurmuşlardı. Kulüp 1956 yazında toplanıp Moskova yönetimindeki Macaristan İşçi Partisi'nin iktidarının son bulması için taleplerini belirledi. Ekim'de Budapeşte'de ve diğer şehirlerde toplanan göstericiler serbest seçimlerin yapılmasını, Sovyet askerlerinin derhal çekilmesini ve 1955'te Moskova'dan gelen baskı sonucu uzaklaştırılan, çoğulcu ve reformcu zihniyetli başbakan Imre Nagy'nin iktidara geri dönmesini istediler. Macaristan hükümeti kendilerine yardım edip ayaklanmanın bastırılması için Sovyet askerlerinden yardım istedi. Nagy geri dönüp bağımsız bir hükümet kurdu, fakat 4 Kasım'da Macar isyanı Sovyet askerleri ve tankları tarafından bastırıldı.

Çin Komünist Partisi için 1956'daki Polonya ve Macaristan ayaklanmaları kendilerinin de başına neler gelebileceği konusunda bir uyarı niteliğindeydi. Her iki isyan da komünist partilerce faşistlerle geiriclerin çıkarttıkları fesatların bir sonucu olarak nitelense de göstericilerin ve grevcilerin büyük çoğunluğu sıradan işçilerdi ve temel ideolojik saikleri Rus karşıtı bir milliyetçilik ve bazı durumlarda dinsel duygularıydı: Polonya'da Katolik Kilisesi'nin rolü özellikle önemliydi. İki ülkede de, ancak daha çok Macaristan'da, göstericilerin taleplerini belirlemede muhalif entelektüel gruplar kilit rol oynamıştı. Eğer Çin de benzer bir ayaklanmayı savuşturmak durumunda kalsay-

dı entelektüelleri ÇKP tarafında tutmak için bazı politika değişikliklerine gidilmesi sözkonusu olabilirdi.

Yüz Çiçek ve Sağcılık Karşıtı Kampanya

Feng Xuefeng'e ve Hu Feng'e yönelik saldırıların ardından, eğitimli ve meslek sahibi çoğu Çinli kızmış, hayal kırıklığına uğramış ve korkmuştu. Zhou Enlai gibi Parti'nin önde gelen bazı üyeleri, bu kesimi Parti'ye ve devlete bağlılıklarını korumak için acilen yatıştırmak üzere bir şeyler yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. ÇKP'nin Kültür Komitesi 14-20 Ocak 1956'da eğitimli kesimlerle ilgili ne yapılması gerektiği meselesini tartışmak üzere toplandı. Zhou Enlai "Aydın Sorununa Dair Rapor"da eğitimli ve meslek sahibi kesimin çoğunluğunun emekçi sınıfa (burada kastedilenin ÇKP olduğunu düşünmek gerekir) ve yeni düzene bağlı olduklarını belirtiyordu. Toplantıda "sosyalist inşa döneminde bilim ve teknoloji"nin ve dolaylı olarak bilimadamları ve mühendislerin yetiştirilmesinin teşvik edilmesi talep edildi. Yeni yaklaşımlara ve yeni politikalara ihtiyaç vardı. Amaçlanan bir liberalleşme süreci değildi, ama entelijensiya üzerindeki ideolojik baskının hafifletilmesi düşünülüyordu.

Entelektüellerle ilgili politikalar, ÇKP Merkez Komitesi Propaganda Bürosu'nun başındaki Lu Dingyi tarafından 26 Mayıs 1956'da Tüm Çin Edebiyat ve Sanat Çevreleri Federasyonu'nun ve Çin Bilimler Akademisi'nin üyelerinin toplantısında bir sloganla dile getirildi. Bu slogan, fikirlerle dinî ve felsefi akımların hızla çoğaldığı, düşünürlerin yeni bir siyasi düzen üzerine çalıştığı Zhou hanedanının (M.Ö. 1045-221) son dönemlerinde eski Çin felsefesinin görkemli günlerinden izler taşıyan meşhur "yüz çiçek açsın, yüz düşünce akımı/fikir yarışsın"dı [*baihua qifang, baijia zhengming*]. Slogan yorum gerektirecek kadar belirsiz olsa da içermesi istenen mesaj farklı görüşlere imkân tanınacağı şeklindeydi. Aslında bu eski bilimadamlarına ve yaşlı profesyonellere güven vermesi amaçlanan klasik bir sloganla belirtiliyordu ve bunun yabancı, yani Rus yaklaşımı değil, tamamen yerli bir sorun çözme yolu olduğu fikri desteklenmeye çalışılıyordu. Daha fazla düşünce özgürlüğünün ve eğitimli sınıfın bürokrasiyi rahatça eleştirebilmelerinin mümkün olması bekleniyordu. Bu eleştiriler yoluyla da sorunların çözümünde ve verimsizliği ortadan kaldırmada hükümete yardımcı olunacağı düşünülüyordu, böylece sadık entelijensiya bir kez daha Çin devletinin hizmetine girecekti.

Bu sloganın temsil ettiği politikanın ancak kişisel olarak Mao Zedong tarafından kabul edildiğinde başlayacak olması Çin'in iyi eğitimli sınıfının kaygısını oluşturuyordu. Mao'nun sanat, edebiyat ve akademik araştırma alanın-

da yüzlerce çiçeğin açmasına izin verme politikasına desteği 2 Mayıs 1956'da bir Yüksek Devlet Konferansı'nda yaptığı bir konuşmayla kamuoyuna duyuruldu ve bu tarih Yüz Çiçek Hareketi'nin başlangıcı olarak kabul edilir. Hu Feng'in başına gelenlerin ardından, entelijensiyanın dürüst eleştiri talebine yanıt vermede yavaş davranması gayet normaldi. 27 Şubat 1957'de Mao Yüksek Devlet Konferansı'nda 1.800 delege karşısında yine bu konu hakkında konuştu ve konuşması daha sonra "Halk Arasındaki Karşıtlıkların Doğru Ele Alınması Üzerine" başlığıyla yayımlandı.[21] "Düşmanca olmayan karşıtlıklar"ın kamuoyuna sunularak çözülmesi gerektiğini ileri sürüyordu. "Düşmanca" karşıtlıklar ya da ihtilaflar "biz" ve "düşmanlar" arasındaydı ve çözüme kavuşturulması kolay değildi, "düşmanca olmayan" karşıtlıklar ise "halkın" kendi arasında yaşanan ayrılıklardı ve çözümü mümkündü. Zor ve şaşırtıcı ifadeler ve konuşmanın dolambaçlı yarı felsefi tarzı okumayı pek kolaylaştırmıyor (hem Çincede hem de İngilizce çevirisinde) ancak kastedilenler göründüğü kadar karmaşık değil. Mao yetkililerin belli ihtilafları "düşmanca olmayan" diye tanımlamalarına izin veriyordu, böylece taraflar "halk düşmanı" olarak görülme riskiyle karşı karşıya olmayacak, görüşlerini özgürce ve korkmadan ortaya koyabileceklerdi. Mao'nun konuşmasının ardından gazetelerde Yüz Çiçek fikrini destekleyen ve "düşmanca olmayan karşıtlıklar" ruhuyla eleştirilerin yapılmasını talep eden makaleler yayımlandı.

Mao'nun Mayıs 1957'deki "Karşıtlıklar" konuşmasında belirttiği gibi, bir önceki yıl Çin'de gergin bir ortam yaşanmıştı. Entelektüellerle yaşanan sorunlara ek olarak şehirlerde sanayi işçileri greve gitmiş, köylü eylemleri ve (entelektüellerle ilgili soruna bağlı olarak) en az 29 kolejde ve üniversitede öğrenci boykotları ve eylemleri başlamıştı.[22] 1957 baharına kadar, sonunda gazetelerde bürokrasiyi, kötü yönetimi ve yolsuzlukları eleştiren yazılar yayımlanmaya başladı. Hükümet politikalarının eleştirildiği yazılar önde gelen edebiyat dergisi *Halk Edebiyatı* [*Renmin wenxue*] ve Sovyetler Birliği'ndeki *Izvestia*'ya benzer bir rol oynayan ve öğretmenlerle yazarlar arasında ve bilim ve teknik çevrelerinde takip edilen *Guangmin ribao*'da da çıktı. Eleştiriler başlayınca, hareket de bir ivme kazandı. Öğrenci eylemleri yoğunlaştı, saygın bir üniversite olan Pekin Üniversitesi'nin kampüsünün her tarafına

21 Yüksek Devlet Konferansı (*Zuigap guowu huiyi*), Ulusal Halk Konferansı değildi, ancak Mao Zedong zamanında sadece Çin Halk Cumhuriyeti Yöneticisi yani Başkanı'nın doğrudan izni ile toplanabilen bir organdı. "Cumhuriyet Başkanı ne zaman gerekli görürse Yüksek Devlet Konferansı'nı toplantıya çağırabilirdi. Konferans'ın devletin önemli konuları hakkındaki yaklaşımını görüş bildirilmesi ve karara bağlanması için Ulusal Halk Konferansı ve onun Daimi Komitesi ve Devlet Konseyi veya ilgili kurulların gündemine taşıyabilirdi." *Constitution of the People's Republic of China*, Madde 43, Foreign Languages Press, Pekin, 1954; *Handbook on People's China*, s. 58.

22 Roderick MacFarquhar, Timothy Cheek ve Eugene Wu (der.), *The Secret Speeches of Chairman Mao: From the Hundred Flowers to the Great Leap Forward*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1989, s. 174-7.

ÇKP'den hiç hazzetmeyen duvar gazeteleri ve yasadışı gazeteler asıldı. Genel şikâyetlerin yanı sıra öğrenciler ayrıca mezuniyetten sonra kendi tercihlerine bakılmaksızın yerleştirildikleri ikinci sınıf işlere de itiraz ediyorlardı. Tarihçiler ve sosyal bilimciler üniversitelerde ve kolejlerdeki müfredata zorunlu olarak konulan Mao'nun eserlerini çalışmanın gerekliliğini sorguluyorlardı. ÇKP'nin yanında kurulmalarına izin verilen ancak pek gücü ve otoritesi olmayan sekiz küçük partinin üyeleri daha fazla söz hakkı ve katılım istediler. Gazeteciler tâbi oldukları sansür ve denetim rejiminden şikâyetçiydiler. Pek çok yolsuzluk, adam kayırma ve kötü yönetim iddiası gündeme getirildi. Bütün bunlar hep birlikte genel bir muhalefet ve hoşnutsuzluk havası meydana getiriyorlardı.[23]

Eleştirilerin yoğunluğu yetkilileri serseme çevirdi ve Mao yoğun saldırılara şaşırmış ve herkesin dediğine göre kişisel olarak da darılmıştı. Parti'nin çizdiği sınırlar dâhilinde olumsuz olanlar da dâhil politikaların etkilerine dair teknik değerlendirmeler umuluyordu ve aslında izin verilen de buydu. Karşılarına çıkan ise ÇHC'nin bütün yapısına, özellikle de ÇKP'nin rolüne yönelik toptan eleştiriler ve bazen isim de verilerek önde gelen kadroların yaşam tarzlarına ve yaklaşımlarına kırıcı saldırılardı. Mao'nun ve Parti'nin buna tepkisi çok acımasızca oldu ve entelijensiyanın gelecekte komünist toplumdaki yeri üzerine yapılan tartışma birden bir cadı avına dönüştü. Parti'yi eleştirme cüretini gösterenlere karşı verilen şiddetli tepki Sağcılık Karşıtı Kampanya [*fan youpai yundong*] adıyla yüceltildi. Eski tip bir kitle kampanyası olan bu yeni kampanya Mao'nun "Karşıtlıklar" konuşmasının gözden geçirilmiş bir biçiminin ardından gitti. Yeni metnin cüretkâr bir havası vardı ve hoşgörü gösterilecek muhalefet türünü sıkı çizgilerle belirliyordu. Bu çizgilerin ötesine geçenler "sağcı" [*youpai*] olarak yaftalanacaktı. Merkez Komite 8 Haziran'da "Sağcıların saldırılarını geri püskürtmek için kuvvetleri toplama" başlıklı bir direktif yayımladı ve *Halkın Günlüğü* aynı gün başyazısında "sağcılara" karşı ulusal bir kitlesel kampanya çağrısında bulundu. "Sağcı" olarak tanımlanan bu kişiler okullarda, kolejlerde, gazetelerde, yayınevleri gibi kendi çalışma alanlarında [*danwei*] yapılan toplantılarda ve ulusal basında alenen aşağılanacak; ayrıca burjuva ve elitist tavırlarını iyileştirmek amacıyla köylülerle ve işçilerle ilişki kurmaları için şehirlerden uzakta bulunan çiftliklere ya da fabrikalara gönderildikleri düşünce reformu [*sixiang gaizao*] ya da "emek aracılığıyla reform" [*laogai*] sürecine maruz kalacaklardı. Bu kampanya sırasında 400.000 ilâ 700.000 arasında eğitimli ve profesyonel kadın ve erkeğin işlerini kaybettikleri ve kırsal bölgelere ya da fabrikalara gönderildikleri tahmin edilmektedir. Sadece işlerini kaybetme-

23 Roderick MacFarquhar, *The Hundred Flowers Campaign and the Chinese Intellectuals*, Octagon Books, New York, 1974.

mişlerdi, bu durumdan aileleri de büyük zarar gördü: Köylere gönderilenlerin çoğu ciddi sağlık sorunları yaşadı ve bu süreçte ölenlerin sayısı hiç de az değildi. Bu hoşgörüsüz ve baskıcı uygulamanın fikir babası, kampanyanın bütün Çin'e yayılmasını sağlayan ÇKP'nin genel sekreteri Deng Xiaoping'di.

Sağcılık Karşıtı Kampanya'nın etkisi yalnızca önde gelen entelektüellerle sınırlı değildi. ÇKP bu sayede muhalefetin her türünü kontrol altına almış, cezalandırmış ve susturmuştu. Wuhan'da üç öğrenci lideri baştan savma bir yargılamanın ardından Ağustos 1957'de asıldı, yine bu süreçte ülke çapında 1.000 kadar kişi ölüme mahkûm edildi. Her alandan binlerce kişi suçlu ya da serseri olduğu gerekçesiyle yakalandı ve hapis cezasıyla ya emek yoluyla reform sürecine dâhil edilerek cezalandırıldı; fikir ayrılığı ile suç arasındaki sınırlar yetkililer tarafından bilinçli olarak bulanıklaştırılmıştı. Birleşik Cephe ruhunu sürdürmelerine izin verilen, komünist olmayan, demokratik partilerin üyeleri de hedefteydi. Yüz Çiçek döneminde ÇKP pratiğine dönük en sert eleştirilerin çoğunu demokratik partiler getirmişti ve şimdi artık kontrol altına alınmalarının zamanı gelmişti. ÇKP'ye en yakın olarak bilinen demokratik partilerin üyelerine ya da iki tarafta da üyeliği bulunanlara kendi alanlarındaki "sağcılar"ı belirleme görevi verildi ve bu yolla bu yaftalanmış "sağcılar" Ağustos ve Eylül 1957'de Kamu Güvenliği Bürosu tarafından yakalandılar. 12.000 kadar demokratik parti üyesi "sağcı" oldukları için işlerini kaybettiler ve işçi eğitimine gönderildiler. Bu partilerin daha önce yarattığı etkilerin tüm izleri bu kampanyada silindi. Yeni üye toplayamayacak duruma geldiler ve Çin'in politik sürecinin tamamen dışında kaldılar.[24]

24 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 83-93.

13

BÜYÜK İLERİ ATILIM
(1958-1965)

Büyük İleri Atılım adıyla bilinen 1958'in radikal siyasal girişimi ve kitle hareketi ÇKP'nin Çin'i yönetme anlayışında büyük bir değişim getirdi. Aynı zamanda Çin Moskova tarafından çizilen sabit ve hantal bürokratik yoldan vazgeçip kendi komünizm biçiminin arayışına girerken Çin'in SSCB ve komünist bloğun geri kalanıyla ilişkilerinin farklılaşması sonucunu doğurdu. Tam olarak belirtmek gerekirse Büyük İleri Atılım, Üç Kızıl Bayrak [*sanmian hongqi*] olarak bilinen yeni ÇKP politikasının yalnızca bir bölümünü oluşturuyordu. Üç Kızıl Bayrak, geleneksel ve modern tekniklere dayanarak sanayinin ve tarımın birlikte gelişmesi anlamındaki "Sosyalizmin İnşası için Genel Hat"tı [*shehuizhuyi jianshe zong luxian*]; bu, hareketin gelişimi için gerekli olan işçi hareketliliğini ifade eden Büyük İleri Atılım'ı [*Dayuejin*] ve bütün Çin toplumunu kapsayacak kolektifleştirme için model olarak sunulan Halk Komünleri'ni [*Renmin gongshe*] temsil ediyordu.

Bu politikalar ÇKP içindeki sert hizip tartışmalarının sonunda ortaya çıktı. Parti'nin merkezî organlarındaki önemli kişilerin güçlü muhalefetine rağmen radikal açılımlarını ortaya koyabilmek için Mao güçlü bölgesel yöneticilerin desteğini istemişti ve kendisine yönelik muhalefeti ezmek için Sichuan eyaletinin başkenti Chengdu'da Merkez Komite tarafından toplanan bir Parti eyalet sekreterleri çalışma toplantısından yararlanmıştı. Bazı kilit eyalet yöneticilerini hareketleriyle kendisine desteklerini göstermeleri için ikna etti. Hatta konferanstan önce Tarım Üreticileri Kooperatifleri Henan'da daha büyük bir teşkilata dönüştürülmüştü, daha sonra Büyük İleri Atılım'ın çılgınlığının sembolü olarak ünlenecek olan çelik üretimi için kurulan arka

bahçe fırınları da Şangay çevresindeki küçük kasabalarda ve köylerde yerini almıştı.[1]

Sekizinci Parti Kongresi

Yeni siyasal yönelimleri başlatan Sekizinci Parti Kongresi'nin ikinci genel kurulu 5-23 Mayıs 1958'de Pekin'de toplandı. Mao'nun Genel Hattının sunumu ve Çin'in ekonomik ve kültürel geri kalmışlığına karşı yeni radikal politikaları resmen uygun bulundu. Toplantıda Çin halkı 15 yıl içinde İngiltere'nin ekonomik gelişmişliğini yakalamaya, hatta geçmeye davet edildi. Ayrıca Mao'nun sosyalist toplumda sınıf çatışmalarının süreceği hakkındaki teorileri ve Çin toplumunda o zamanki esas çatışmanın hâlâ burjuvazi ile proletarya arasında, dolayısıyla "sosyalist yol"la "kapitalist yol" arasında olduğuna dair görüşleri kabul edildi. Büyük İleri Atılım politikaları da "sosyalist yol"a sıkı bağlılığı temin etmek için tasarlanmıştı.

Bu toplantıdan itibaren ülkeyi Büyük İleri Atılım heyecanı sardı. Lin Biao ilave bir başkan yardımcısı olarak Merkez Komite'ye alındı ve Politbüro Daimi Komitesi'nin üyeliğine getirildi. Merkez Komite kendi teorik yayını *Hongqi*'yi, yani *Kızıl Bayrak*'ı çıkarmaya karar verdi. *Kızıl Bayrak*'ın ilk sayısı 1 Haziran 1958'de yayımlandı, bu sayıda Mao Zedong'un, Çin'in tarımının ve sanayisinin Batılı kapitalist ülkeleri öngörülenden çok daha kısa sürede yakalayabileceğini ve geçebileceğini ileri sürdüğü "Bir Kooperatifi Tanıtmak" isimli makalesi yer alıyordu. Devamında 600 milyonluk Çin halkının en önemli özelliklerinden birinin "yoksul ve beyaz" olmak (*yiqing er bai*) olduğunu söylüyordu. Buna göre, böyle olmak bir açıdan kötü görünse de bir açıdan iyiydi. "Yoksulluk değişim düşüncesini, harekete geçme arzusunu ve devrim arzusunu doğurur" [*Qiong ze si bian, yao gan, yao geming*]. Beyaz bir kâğıdın güzelliğinin, üzerinde en yeni ve en güzel harflerin ya da resimlerin yaratılabilir olmasında olduğunu ileri sürüyordu.[2] Mao'nun bu değerlendirmesi, ÇKP'nin 1930'lar ve 1940'lar boyunca neredeyse bütün desteğini sağladığı geleneksel kırsal bölge kültürünün gücünü pek anlamamış olması ve köylülüğe tepeden bakan tavrı nedeniyle hayli garip görünmektedir.

Bu sıralar Mao'nun en acımasız muhalifi, uzun bir devrim geçmişi olan, iç

1 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 269.

2 Mao Zedong, "Jieshao yige hezuoshe" [Bir Komün Hakkında], *Jianguo yilai*, cilt 11, s. 274-6. Guangzhou'dan yazan Mao, denetleme turunda ziyaret ettiği Henan eyaletindeki Fengqiu ilçesinde bulunan koperatifi diğer bölgeler için örnek gösteriyordu. CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 271-2.

savaş sırasında başarılı bir komutan olarak çok büyük önem taşımış, savunma bakanı ve Halk Kurtuluş Ordusu'nun Mareşali Peng Dehuai'ydi. Peng Mao'yu boş bir retorik kullanmak ve gerçekliğe etkisi olmayan gelişme teorileri ileri sürmekle suçluyordu. Li Shaoqi ve Deng Xiaoping'in oynadığı roller daha belirsizdi. İkisi de sonradan Mao'nun taraftarlarınca Peng'in yanında yer almakla suçlanacaklardı, fakat konferans sırasında, Liu Mao'yu kazanmış gibi görünüyordu ve konferansta sunduğu Çalışma Raporu bariz bir şekilde Mao'nun sosyalist ya da komünist bir hükümetle bile kesintisiz devrim [*buduan geming*] gerekliliği şeklindeki temel görüşünü destekliyordu. Böylece, Mao'nun başarısı için sırasıyla Parti mekanizmasında ağırlığı olan kimselerden ve çok sayıda başka önde gelen Parti üyesinden destek gördü.[3]

Büyük İleri Atılım

1950'lerin sonunda ve 1960'ların başında Büyük İleri Atılım basının, film sektörünün ve yeni gelişmekte olan televizyon endüstrisinin üzerinde egemen oldu. Her yer, hayatın her alanından, bazı temel kamusal projelerin tamamlanması için kendi işlerinden ayrılıp gönüllü işlerde çalışan insanların oluşturduğu kitlesel hareketin görüntüleriyle doluydu. Kadınların ve erkeklerin üzerindeki mavi, yeşil ve gri renkte, savaş kıyafetlerini andıran tekdüze kıyafetler ve üniformalar Çinlileri hareket halindeki bir "mavi karınca ordusu" gibi gösteriyordu. İşçi hareketi görüntülerine, çarpıcı ve naif sloganlar ile Mao ve taraftarlarının Stalin'den ödünç aldığı, artan "kişi kültü"nü resmeden Mao Zedong'un portreleri eşlik ediyordu.

22 Haziran'da Çelik Üretim Planı Raporu dağıtıldı. 1959 için 30 milyon tondan fazlasıyla ve 1962 için 50-90 milyon ton arası bir hedefle çelik üretiminde o güne kadar görülmemiş bir artışı içeriyordu. Bunlar bütünüyle ulaşılamaz hedeflerdi, fakat *duo, kuai, hao, sheng* ruhu açısından bu rapor her bölgede ve her sektörde önlerine en yüksek hedefleri koymak açısından kendi modellerini yarattı. Bu yaklaşım 17-30 Ağustos tarihlerinde Parti'nin Bohai Körfezi'nde, deniz kıyısındaki konferans mekânı Beidaihe'de gerçekleşen genişletilmiş Politbüro toplantısında onaylandı. Gündemdeki ana konu, İkinci Beş Yıllık Plan'ın parçasını oluşturan, 1959'un yıllık ekonomik planıydı: O aralar ortodoks komünist planlamadan tamamıyla vazgeçilmiş, endüstriyel ve tarımsal üretim için çılgınca iyimser hedefler konmuştu. Toplantıda

3 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 88-93; Liu Shaoqi, "Zhongguo gongchandang zhongyang weiyuanhui xiang diba jie quanguo daibiao dahui dier ci huiyi de gongzuobao" [Çin Komünist Partisi Sekizinci Merkez Komitesi, İkinci Ulusal Halk Kongresi Faaliyet Raporu], *Jianguo yilai*, cilt 11, s. 285-325.

aynı zamanda Kırsal Bölgelerde Halk Komünleri'nin Kurulmasına Dair Karar kabul edildi ve Çin halkının tam komünizme geçişine bir adım kaldığı ve meta üretimi ile pazar işleyişinin yasaklanmasının yakın olduğu belirtildi. Hızlı ekonomik gelişme söylemlerine 23 Ağustos'ta Politbüro toplantı halindeyken zirveye ulaşan yurtsever ve milliyetçi dalga eşlik etti. Halk Kurtuluş Ordusu'nun Fujian sahillerindeki topçu birlikleri anakaraya yakınlığına rağmen komşu ada Jinmen (Quemoy) ile birlikte Guomindang askerlerinin işgali altında bulunan Mazu (Matsu) adasını bombaladı. Jinmen ve Mazu günümüze kadar Tayvan'ın yönetiminde kalmıştır.

Halk Komünleri

Çin'in uzak bölgelerine teftiş turları, bazı Qing imparatorlarından sonra Mao'nun da önderlik tarzının bir parçasıydı. Bu sayede bölgesel koşulların ilk elden bilgisiyle hareket ettiğini ileri sürmenin yanında yerel yöneticilerin radikal politikalarına verdiği desteği artırma imkânı buluyordu. Ağustos 1958 başlarında Mao, Çin'in kuzey orta bölgelerinde bulunan Hebei, Henan ve Shandong eyaletlerine yaptığı gezilerinden birini gerçekleştiriyordu. Shandong kırsalındayken yerel parti yöneticileriyle tarım kooperatiflerinin kurulması konusunu konuştu ve ünlü sözünü dile getirdi: "Halk Komünleri iyidir. Bunların avantajı sanayi, tarım, ticaret, eğitim ve ordu işlerini birleştirmeleri, yönetmeyi kolaylaştırmalarıdır." Bu söz Halk Komünleri'ni oluşturmak üzere kooperatilerin yerel yönetimlerle birleşmesi dalgasının başlangıcını işaret ediyordu. Halk Komünü [*Renmin gongshe*] deyimi Mao'nun buluşu olmayabilir. İlk defa 1 Temmuz 1958'de *Kızıl Bayrak*'ta siyasi sekreteri ve danışmanı Chen Boda tarafından yazılan, Henan'ın bazı ilçelerinde birleşen kooperatiflerle ilgili bir makalede yer almıştı. Mao komün fikrinden onaylayarak bahsederken, Shandong yönetimine Henan eyaletinde denenen modeli benimsemeleri gerektiğini söylüyordu.[4] Komünlerin çoğu nispeten küçük ve kırsal nitelikteydi ve coğrafi olarak eski kasaba [*xiang*] yönetimlerine özdeşti, ancak tam bir ilçe büyüklüğüne yaklaşan daha büyük komünler de vardı. Genellikle büyük bir fabrikaya ya da mahalleye dayalı şehir komünleri oluşturuldu, ancak bunlar hiçbir zaman kırsal komünlerin sahip olduğu politik desteğe ya da statüye sahip olamadılar ve çok çabuk ölüp gittiler.[5] Kırsal alanlardaki Halk Komünleri zamanla hem mitleştirildi hem de kötülendi. Çinli çiftçi aileler için 20 yılı aşkın bir süre bildikleri tek yaşama

4 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 97-9; CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 273.

5 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 97-8.

yoluydular. Komünlerin nasıl kurulduğuna ve işlediğine dair iki örnek, yerel farklılıklarına ve kendine özgü özelliklerine rağmen, Çin genelinde kurulan binlercesini anlamaya yardımcı olacaktır.

Bir Halk Komünü 1: Qiliying

Henan eyaletinin Xinxiang ilçesindeki Qiliying (Yedi Birlik Kampı) Halk Komünü Mao Zedong'u oldukça etkilemişti:

> 6 Ağustos 1958'de, açık mavi bir araba Henan eyaletindeki Qiliying Halk Komünü'nün ofis binasının önünde durdu. Güçlü kuvvetli bir yoldaş yüzünde sıcak bir gülümsemeyle arabadan indi. "Bakın, Başkan Mao!" diye şaşkınlıkla bağırdı bazı izleyenler... Başkan Mao komünün un değirmenine, rulman atölyesine ve deneysel pamuk tarlasına göz gezdirdi. Gittiği her yerde kadın ve erkek üyelerle içtenlikle sohbet etti. Omuz boyundaki mısırlarla dolu bir tarlada, geniş bir köylü şapkası ve yakası açık, beyaz bir gömlekle fotoğrafı çekildi. Aynı gün Başkan Mao teftiş turuna devam etmek için Qiliying'den ayrıldı. 9 Ağustos'ta Shandong eyaletine vardı. Çin Komünist Partisi'nin Shandong Eyalet Komitesi'nden yoldaşları kendisine bazı kasabalarda büyük tarım kolektiflerinin kurulacağını söylediğinde, Başkan Mao, "Halk komünleri kurmak iyidir" dedi.[6]

Gerisi tarih.

1958 baharında, Qiliying kasabasının yönetimi, önemli yolların inşası, elektrik hatlarının kurulması ve tarımın makineleşmesi gibi geniş çaplı projeler için gerekli sermaye ve işgücüne sahip olmak üzere birleşmek isteyen ileri tarım kooperatiflerinin baskısı altında olduğunu ileri sürdü. Birleşme talebi kabul edildi ve kurulan daha büyük birimler aynı zamanda pazarlama, eğitim ve yerel güvenlik konularında da sorumluluk aldı. Artık farklı bir yerel örgütlenmeyi oluşturduklarının bilinciyle yeni bir isim arayışına girdiler ve 1871 Paris Komünü'nden esinlenerek bir isim seçtiler.[7] Paris Komünü büyük ölçüde Fransa Fransa-Prusya Savaşı'nda yenildiğinde halk milislerine katılmış olan işçiler tarafından kurulan seçilmiş ve radikal örgütlenmenin adıydı ve Karl Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* adlı eserinde ondan övgüyle bahsedilmişti.[8] "Komün" [*gongshe*] sözcüğünü çevirmek için Çincede kulla-

6 Chi Li ve Tien Chieh-yun, *Inside a People's Commune*, Foreign Languages Press, Pekin, 1975, s. 5-6. Yer isimlerinin yazılışı *pinyin* ile Latin harflerine çevrilmiştir.

7 Chi ve Tien, *Inside a People's Commune*, s. 9-10.

8 Çin komünlerinin yurtdışındaki –özellikle İngilizce konuşan coğrafyadaki– imajı muhtemelen adından dolayı olumsuz etkilenmişti. Fransızcada *commune* terimine özel bir anlam yüklenmez. Her ne kadar kavramın kökeni 1789'daki Fransız Devrimi ve 1871 Paris Komünü'ne dayansa da

nılan sözcük, aşağı yukarı "halk topluluğu" anlamına gelir, ancak *gong* sözcüğünün adalet ve eşitlik gibi yan anlamları da vardır. *She* de köy veya mezra anlamına gelen eski bir sözcük olduğu gibi köyün kurulduğu yerin çevresindeki toprak tanrıları için yapılan sunakları da ifade eder.

Qiliying Komünü 1958'de 53.200 nüfusa ve 93.000 *mu* (1.394.303 hektar) tarım alanına sahipti ve 56 ileri tarım kooperatifinin birleşmesiyle oluşturulmuştu. Her biri mevcut bir köye denk gelen 38 üretim tugayına [*shengchan dadui*] bölünmüştü. Her tugay da üretim ekiplerine [*shangchan dui*] bölünmüştü ve Qiliying'de bu ekiplerden toplam 298 adet bulunuyordu. Buna göre üç çeşit yönetim ve üç çeşit mülkiyet vardı: Komünün kendini var etme mücadelesinde her birinin sorumluluğu değişebilirdi. Ekipler genelde çok teçhizata sahip olamayacak kadar küçük olurdu: Daha büyük tugaylarda birkaç tane traktör ve traktörü olmayan birimlere traktör sağlayan traktör istasyonları olurdu, böylece bakım onarım işleri de merkezî olarak yapılırdı. Büyük tugayların ve komünün ayrıca fabrikaları, un değirmeni, tuğla ve kiremit atölyeleri, tarım aletleri için bir tamir atölyesi ve bir domuz yetiştirme çiftliği vardı.

Komün, bununla birlikte yalnızca bir kolektif çiftlikten daha fazlasıydı. Kasaba düzeyindeki mevcut yerel yönetimlerin yerini almıştı ve maliye, ticaret, eğitim, halk sağlığı, polis ve yerel milis konularından sorumluydu. Kasaba yönetimleri görevi bırakmıştı ve yeni yerel otorite, faaliyetlerini Xinxiang İlçesi Devrimci Komitesi'ne rapor eden Qiliying Halk Komünü Devrimci Komitesi'ydi.[9]

Peki, gerçekten ne kadar değişim meydana gelmişti? Komün sistemine geçmek bir açıdan markayı değiştirmek gibi bir durumdu. Köyler hep oldukları yerde kalmaya, köylüler hep birlikte çalıştıkları aileyle ve köylü gruplarıyla çalışmaya devam etti, fakat artık başka bir topluluk kimliği algısı sözkonusuydu ve komün çalışma gücünü daha önce mümkün olmayan bir şekilde, büyük ölçekli projeler için harekete geçirebiliyordu. Tarım yönetiminin yerel yönetimle birleştirilmesi nedeniyle tarımın ihtiyaçlarına daha fazla öncelik tanınacağı bekleniyordu ve bu durum çoğunlukla en yoksul ailelerden gelip tarım reformu sırasında öne çıkmış, yerel yönetimlerde kilit noktalara yerleştirilmiş memurlardan oluşan, Mao'nun radikal politikalarının destekçilerini ortaya çıkardı. Komünlerin terminolojisi de önemli bir konuydu. Daha alttaki organlara tugay [*dadui*] ve takım [*dui*] deniyordu ve daha önce de

---

şimdilerde terim belediye meclisi tarafından yönetilen ve belediye başkanı tarafından idare edilen yerel yönetime işaret eder. Terim 1960'larda San Francisco'nun Haight-Ashbury bölgesindeki veya Kopenhag'daki Christiania'da ortaya çıkan hippi komünlerinde sürdürülen alternatif yaşam biçimlerine bir gönderme de içermez.

9 Chi ve Tien, *Inside a People's Commune*, s. 10-16.

belirtildiği gibi bu sözcüklerin, dönemin yurtsever değerleriyle ve iç savaş ve Kore Savaşı sırasında yaşanmış çoğu Halk Kurtuluş Ordusu'na ait olan tecrübelerle uyum içinde olan askerî yan anlamları vardır.

Bir Halk Komünü 2: Yangyi

Yangyi komünü On Mil Hanı köyünü içerdiği için hakkında İngilizcede en fazla yazılan komündür. On Mil Hanı'nda yaşanan toprak reformu süreci Isabel ve David Crook tarafından detaylarıyla anlatıldı ve bu iki yazar sonra 1959'da ve 1960'ta komünleşme sürecini izlemek için geri döndüler. Yangyi Pekin'in 275 mil kadar güneybatısında, Hebei eyaletinin güneybatı kesimine hâkim olan "kurak ve engebeli" Taihan dağlarında yer alır.

Yangyi'deki mevcut kooperatifleri birleştirme fikri su muhafazası ve sulama projelerini geliştirme ihtiyacından doğdu, ancak bölgedeki çiftçilerin içten desteğiyle karşılaşmadı. Bazı aktivistler köye gelen gezici sinemalarda Sovyetler Birliği'ndeki kolektif çiftliklerle ilgili filmler izlemişti ve aynı deneyi kooperatiflerini birleştirerek yapmaya istekliydiler. Diğerleri de delege olarak eyalet başkenti Shijiazhuang'da veya Pekin'de katıldıkları konferanslarda Çin'in başka yerlerindeki kolektiflere ilişkin raporları duymuştu.

Merkez Komite'nin 29 Ağustos tarihli kararı aktivistleri harekete geçmeye teşvik etti, köylerde toplantılar yapıldı ve "tartışmaların heyecanı tarlalardaki günlük çalışmalara bile taştı". On Mil Hanı'ndaki 430 hanelik bir grup bir komün kurulması için başvurulmasına destek verdi ve benzer destek başka köylerden de geldi. Yangyi Halk Komünü mevcut 33 komünün birleşmesiyle Eylül 1958'de resmî olarak kuruldu. Böylece toplamda 10.000 hane, 37.000 insan ve 16.000 hektarlık tarım alanı birleşti. Birleşmeyi yönetmek üzere bir Parti Komün Komitesi oluşturuldu ve "Yangyi Komün Konseyi mevcut komiteleri Komün Sanayi, Ticaret, Kültür, Eğitim, Güvenlik ve Savunma Birimleri'ne dönüştürdü". Bu arada kooperatifler önceden olduğu gibi tarım yapmayı sürdürdüler – ancak isimleri "üretim tugayları" oldu. Komün Konseyi köylerden yetkileri ve kaynakları devralarak yerel yönetim haline geldi.[10]

Büyük İleri Atılım'ın Geri Tepmesi

Mao hiçbir zaman tamamıyla kendine ait bir yola sahip olamadı ve daha Kasım 1958'de ÇKP yönetiminin daha rasyonel olan üyeleri Çin'in gittiği yönle ilgili tereddütlerini dile getirmeye başladılar. Başkanın isteğiyle 2 Kasım'da,

10 Crook ve Crook, *The First Years of Yangyi Commune*, s. 32-8.

Mao'nun favori komünü Qiliying'in güneyinde yer alan büyük bir demiryolu merkezi ve Henan eyaletinin başkenti olan Zhengzhou'da toplanan önde gelen üst düzey partililerin katıldığı bir çalışma konferansında, Mao, artık kırsal alanlarda pazar ekonomisinin kaldırılmasıyla ilgili yanlış fikirler olarak gördüğü halka yönelik bildirilerini gözden geçirmeye başladı. Bu fikirlerden ötürü kâtibi Chen Boda'yı suçladıktan sonra, Birinci Zhengzhou Toplantısı'ndan kırsal bölgelerde bir meta ekonomisinin uygulanması gerekliliğinin kabul edilmesi için yararlandı ve köylülere yeni politikaların mülklerini ve mahsullerini kamulaştırmak için kullanılmayacağı garantisini verdi.

ÇKP Sekizinci Merkez Komitesi'nin Altıncı Genel Kurulu 28 Kasım-10 Aralık 1928 tarihlerinde Wuchang'da toplandı. Bu toplantıda, Mao'nun Birinci Zhengzhou Toplantısı'nda komün hareketinin bazı aşırı yönlerini kısmen reddetmesine dayanarak Halk Komünleri'nin Bazı Problemleri Hakkında Karar başlıklı bir siyaset belgesi kabul edildi ve taşrada bir meta ekonomisinin sürdürülmesi konusu yeniden kabul edildi. Toplantıda ayrıca önceki Ağustos'ta Beidaie toplantısında kabul edilen sanayi üretimi için gerçekçi olmayan hedeflerin düşürülmesi için çalışmaya başlandı. Mao daha uzun süre Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkanı olarak hizmet etmemesi gerektiğini belirtti. Bu teklifi kabul gördü, ancak Büyük İleri Atılım politikalarının gördüğü olumsuz tepkiler nedeniyle gücü ve yetkileri ciddi oranda azaltılmakla birlikte Çin Komünist Partisi'nin başkanlığını korudu.

Politbüro 27 Şubat-5 Mart 1959 tarihlerinde Zhengzhou'da toplandığında (İkinci Zhengzhou Toplantısı) gündemdeki tek konu Halk Komünleri'ydi ve Mao yine kendini aşırılıklardan uzak tutmaya çalıştı. Nisan 1959 başında Merkez Komite yeniden bütün üyeleriyle Yedinci Genel Kurul toplantısını yaptı, Halk Komünleri'ne İlişkin On Sekiz Soru başlıklı belgede, komünlerde ademimerkeziyetçiliği ve üretim ekiplerinin mülkiyetinin ve idaresinin iade edilmesini, diğer bir deyişle merkezî komün yönetimlerinden ziyade daha küçük yerel birimleri getirecek bir sürece destek verdi. Çin'in parlamento benzeri organı Ulusal Halk Kongresi 18-28 Nisan 1959 tarihlerinde Pekin'de toplandı, Mao'nun yerine Çin Halk Cumhuriyeti başkanlığına Liu Shaoqi getirildi ve ÇKP'nin merkez yönetiminin kutuplaşmaya ve istikrarsızlaşmaya başladığına dair belirtiler ortaya çıktı.[11]

Görüş ayrılığının arka planında komünlerin yeterince hazırlanılmadan kurulduğu endişesi yer alıyordu. Yeni idari organların yeterli çalışma ortamı yoktu ve kantin, yaşlılar için bakımevi, çocuk yuvası gibi hizmetler yeterli binalar bulunmadan vaat edilmişti. Bazı çocuk yuvaları 1958'in soğuk kışında ısınması olmadan hizmet etmeye çalışıyordu. Eğitimli personel sayısı azdı

11 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A chronology of Events (1919-1990)*, s. 275-7.

ve bu özellikle komün muhasebecileri açısından bir sorundu. Yeni komünler çoğu zaman diğer devlet kurumlarından bağımsız hareket etmeye çalışıyordu, tahıl temini kesintiye uğramıştı ve yeterli kış giysisi bulunmuyordu. Çin'in kırsal alanlarında bir ekonomik krizin görünmeye başladığı kesinlik kazanmıştı. Gelenek ve görenek gereği bağımsız olan köylüler arasında, kanlı olmasa bile, tarlalara uygun adım yürüyerek gitmek ve yalnızca komün yemek salonlarında yemek yemek gibi uygulamaları içeren askerî tarzdaki rejime karşı direniş de artıyordu. Bu direniş Kasım ve Aralık 1958'de güney ve batı eyaletleri boyunca yayıldı ve bazı bölgelerde isyanlara yolaçacak kadar ciddileşti: Düzeni sağlamak için HKO çağrıldı.[12]

Tibet'te İsyan

Mart 1959'da Pekin yönetiminin ilgisi hizip kavgalarından ve Büyük Atılım ile Komünler üzerine yapılan tartışmalardan Çin'in batı sınırlarından gelen tatsız haberlere çevrildi. ÇKP'nin 1951'de Lhasa'da kurduğu yönetime karşı silahlı bir ayaklanma başlatılmıştı. Bu olay Pekin tarafından Çin Halk Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğüne dönük ciddi bir saldırı olarak görüldü ve acilen kesin bir yanıt verilmesi gerektiğine karar verildi.

Tibet'in statüsü 20. yüzyılın ortalarından beri uluslararası bir ihtilaf konusuydu. Çoğu Tibetli içinse durum basitti: Tibet bağımsız bir devletti ve hep öyle olmuştu ve 1951'den beri Çin'in haksız işgali altındaydı. Çin'in mevcut hükümeti için de durum bir o kadar basitti: Tibet her zaman Çin'in bir parçası olmuştu ve yine öyle olacaktı. Bu iddianın hukuki gerekçesi oldukça şüphelidir, ama Çin'in Tibet'te 1959'da ve hâlâ sürdürdüğü faaliyetlerin dayanağıdır. Tartışmasız olan şey 1911'de Qing hanedanının çöküşünden 1951'de Halk Kurtuluş Ordusu'nun Tibet'e girişine kadar, Tibet seküler ve Lamacı bürokrasi bileşimi tarafından idare edilen *de facto* tam bağımsız bir devletti.[13] Durumu karmaşıklaştıran ise bugünkü Tibet Özerk Bölgesi'nin 1951'den önceki eski Tibet'in yalnızca merkezini oluşturmasıdır: Eski Tibet topraklarının önemli bir kısmı Çin'in Gansu, Qinghai ve Sichuan eyaletlerine devredilmişti.

ÇKP 1949'da iç savaştan zaferle çıktıktan sonra Tibet, Xinjiang gibi ÇHC'nin bir parçası oldu. Amaç bunun "barışçı kurtuluş" [*heping jiefang*] denilen bir süreç aracılığıyla gerçekleştirilmesiydi. Uzun zamandır barındırdığı Çinli bürokratların varlığı sayesinde Xinjiang'da böyle oldu, fakat Mao

12 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 101-3.

13 Goldstein, *A History of Modern Tibet 1913-1951*; Melvyn C. Goldstein, *The Snow Lion and the Dragon: China, Tibet and the Dalai Lama*, University of California Press, Berkeley, 1997.

ve ÇKP yönetimi biliyordu ki, izolasyon ve önemli bir Han Çinlisi nüfusun bulunmayışı nedeniyle Tibet'in durumu farklıydı. Aralık 1949'da Pekin, Tibet'in ancak askerî müdahaleyle "kurtarılabileceğine" karar vererek, bir yandan da mevcut Tibet yönetimiyle müzakerelere başlarken, başta Chamdo olmak üzere Tibet'in doğu eyaletlerinin işgali için hazırlıklara başlamıştı. Tibetliler Pekin'e bir heyet gönderemedi ve 7 Ekim 1950'de HKO'nun Sekizinci Ordusu, Tibet Ordusu'na bağlı birlikleri etkisiz kılmak ve Lhasa'nın dış dünyayla bağlarını koparmak için sınırı geçip Chamdo'ya girdi. İyi idare edilemeyen ve bir anlamda amatör olan Tibet kuvvetleri, savaş tecrübesi çok fazla olan kalabalık HKO'nun dengi değildi ve tüm Tibet ordusu iki hafta içinde imha edildi. Önemli bir askerî engel olmadığı için HKO doğrudan Lhasa'ya ilerleyebilirdi, ama Mao'nun stratejisi Chamdo'yu tutmak ve Dalai Lama'nın ve böylece Tibet'in çoğunluğunun onayının olacağı bir uzlaşma için müzakere başlatmaya çalışmaktı.

Tibetliler ülkelerine bağımsızlık statüsünün tanınması için Birleşmiş Milletler'e başvurdu, ancak bu başvuru İngiltere ve Hindistan'ın vetosuyla reddedildi. İngiltere Çin'in Tibet'ten çekilmesiyle ilgili bir talebin işleme konulamaz olduğunu düşünüyor ve Hindistan da Çin'le gelişmekte olan ilişkilerini tehlikeye atmak istemiyordu. Gönülsüz de olsa Tibet hükümeti Pekin'deki yeni efendileriyle görüşmek üzere bir heyet gönderdi ve sonuç 23 Mayıs 1951'de imzalanıp Tibet'in işgalinde HKO'ya yardım edilmesi ve yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurma hakkını Pekin'e devretme karşılığında Tibetlilere ÇHC sınırları içinde sınırlı bir özerklik tanıyan On Yedi Nokta Anlaşması oldu. HKO askerleri anlaşmada öngörüldüğü üzere Lhasa'ya yerleşmek üzere hareket etti. Baskı altında imzalandığı açık olduğundan, anlaşmanın yapılma koşulları tartışma konusu olmuştur. Dalai Lama görüşmelerde yer almadı. HKO Lhasa'ya doğru ilerlerken hızla geri çekilmek amacıyla, Lhasa'daki Potala Sarayı'ndan ayrılıp Hindistan ve Sikkim sınırı yakınlarındaki Tibet bölgesi olan Yadong isimli küçük kasabaya gitmişti. Ağustos 1951'de Lhasa'ya döndü ve 24 Ekim'de Mao Zedong'a yolladığı bir telgrafta On Yedi Nokta Anlaşması'na destek vereceğini bildirdi. Anlaşma Tibet'in geleneksel hükümetinin büyük bölümünü ve ülkede Çin hükümdarlığının kabul edilmesine karşılık Dalai Lama'nın özel rolü de dâhil olmak üzere politik-dinî yapıları muhafaza ediyordu. Pekin, politikasının ılımlı ve *laissez-faire* olduğunu göstermeye istekliydi ve böylece geleneksel manastır ekonomisi bozulmadan korundu – bu aşamada feodal toprak sahiplerinin ya da manastırların topraklarına el konması sözkonusu değildi.

Anlaşma yalnızca, başkent Lhasa ile Shigatse şehirleri etrafındaki bölge ile batıdaki yüksek düzlüklere ve dağlara doğru uzanan (sonradan Tibet Özerk Bölgesi olacak) Orta Tibet'e uygulanacaktı. Sichuan'da ve Qinghai'deki Ti-

betçe konuşan topluluklara da uygulanmayacaktı ve daha sonra bu bölgelerde toprak reformu ile kolektifleştirme politikaları başladığında Tibetli halk (bu bölgede azınlıktaydılar) arasında ciddi bir huzursuzluk baş gösterdi ve batıya Orta Tibet'e yoğun göçler yaşandı. 1950'lerin ortalarında radikal kolektifleştirme programları Orta Tibet'e de uzandı ve Çin yönetimine karşı daha çok Sichuan ve Qinghai'den göç edenlerce organize edilen direniş hızla yayıldı. Mao, Çin'in her yerinde eski köylü toplumun altını üstüne getiren radikal reformların Tibet'e uygulanmayacağı konusunda Dalai Lama'yı temin etmeye çalıştı, ama direniş hareketi çok güçlü çıktığı için Dalai Lama kenarda kaldı. Tibet isyanı 10 Mart 1959'da baş gösterdi ve Lhasa'daki HKO ile Çin hükümetinin merkezi göstericilerce kuşatıldı. Tibet yönetimine bağlı güçler 19 Mart'ta başkentte bulunan HKO garnizonuna saldırdı. İsyanın başarılı olma ve vaat edildiği halde gerçekleşemeyen CIA yardımını alma şansı pek yoktu. Sonraki dört gün içinde HKO hem Lhasa'da hem de Tibet'in diğer bölgelerindeki isyanları bastırdı. Dalai Lama yine iki gün önce Lhasa'yı terketti ve sınırı geçip On Yedi Nokta Anlaşması'nı reddedeceği Hindistan'a geçti. 1951'den beri iktidarda olan Tibet yönetimi Pekin'in talimatları doğrultusunda dağıtıldı ve yeni bir Tibet Özerk Bölgesi hükümeti kurulması için bir hazırlık komitesi oluşturuldu. Çinliler ayrıca On Yedi Nokta Anlaşması'nın artık geçerliliğinin olmadığını ilan ettiler; toprak sahibi dinî seçkinlerin üzerine gidip geniş arazilerine el koydular ve bazı manastırları kapattılar. Dalai Lama Hindistan'ın kuzeybatısındaki Himachal Pradesh eyaletinde, Himalayaların yamaçlarında kurulu Dharamsala şehrinde sürgün hükümeti kurdu: Çin ile Tibetliler arasında geleneksel bağlantı olarak görülen Panchen Lama Tibet'teki en üst düzey ruhani lider oldu. Panchen Lama 28 Mart 1959'da, Dalai Lama kendi isteğine aykırı olarak isyancıların elinde tutuluyor diye kandırılarak, Tibet Özerk Bölgesi'nin kurulması için hazırlık komitesinin başkanlığına atandı. 1965'te Tibet ÇHC'nin bir Özerk Bölge'si oldu.

Lushan'da Karşılaşma

ÇKP yönetimi içinde süren anlaşmazlıklar, Jiangxi eyaletinin kuzeydoğu bölümünde, Poyang Gölü yakınlarındaki Mount Lushan'da bir dağ yerleşiminde 1959'da yapılan iki toplantı sürecinde –Politbüro ve Merkez Komite– daha da yoğunlaştı. Bu toplantıların ilki, 2 Temmuz-1 Ağustos arasında yapılan Çin Komünist Partisi'nin Politbüro'sunun genişletilmiş bir toplantısı olan Lushan Konferansı'ydı.[14] Toplantının sonunda Mao Zedong Çin'in sa-

14 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 280. Genişletilmiş ya da yoğunlaştırılmış haliyle olsun

vunma bakanı ve Halk Kurtuluş Ordusu'nun on mareşalinden biri olan Peng Dehuai'ye karşı acımasız bir saldırı başlattı ve Peng'in yerine Mareşal Lin Biao'yu geçirmek için gerekli adımları attı. Çin ordusunun Tibet'teki bağımsızlık yanlısı güçlere boyun eğdirmesi, komünlerdeki sorunlar ve bazı uzak kırsal bölgelerde yaşanan ciddi gıda yetersizliği gibi gözardı etmenin artık epey zorlaştığı konuların yanında konferansa katılanların zihinlerinde hâlâ tazeydi.

Peng Dehuai eski HKO mareşalleriyle, HKO içindeki subayları ve alt kademedeki askerleriyle ve askerlerin neredeyse hepsinin içinden çıktığı köylülerle çok yakın ilişki içindeydi. Bu bağlantıların sonucu olarak, askerî posta servisi ile ordu içindeki diğer resmî ve gayriresmî kaynaklar aracılığıyla taşradaki gelişmelerden sürekli haberdar olurdu. Çin silahlı kuvvetlerinin profesyonelleştirilmesini ciddi şekilde savunuyordu ve Mao'nun desteklediği halk milislerine ve bunların politizasyonuna karşı çıkıyordu. Peng aynı zamanda resmî bir askerî amaçla Varşova Paktı ülkelerine genişletilmiş ziyarette bulunmuştu: Pekin'den 24 Nisan 1959'da ayrıldı ve 13 Haziran'da geri döndü. Kruşçev'le Arnavutluk'un başkenti Tiran'da buluşup komünler, Çin-Sovyet ilişkileri ve Çin ordusu üzerine uzun uzun görüştüğü bilinir. Haziran'da Kruşçev Çin'le olan nükleer yardım anlaşmalarını feshetti ve komünleri alenen eleştirdi. Mao bunu Kruşçev'le Peng arasındaki bir gizli anlaşmanın kanıtı olarak yorumladı. Kesin olan tek şey bunun Çin-Sovyet ilişkilerinin kamuoyu bildirilerinde devamlı sözedildiği gibi dostane olmayacağının erken bir işareti olduğuydu.

Dışişleri bakanı yardımcısı ve Mao'nun eski rakibi olan Zhang Wentian'ın Lushan'da Peng'e yakın bir konumda çalıştığı ve komünler ile Büyük İleri Atılım'a karşı kendisini kışkırttığına yönelik iddialar sözkonusuydu. 1959'dan Mao'nun ölümüne kadar Çin'de kendisinden hemen hemen hiç bahsedilmeyen Zhang Wentian Uzun Yürüyüş sırasında ÇKP'nin genel sekreteriydi, fakat Mao tarafından 1949'dan sonra tasfiye edilmiş ve dışlanmıştı.[15] Peng ayrıca 1954-55'te tasfiye edilmelerinden önce Gao Gang'la ve Rao Shushi ile de ilişki kurmuş olabilirdi. Gao ve Rao, Halk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Mao'nun konumuna şiddetle karşı çıkmışlardı ve Mao Peng Deuhai'nin Lushan müdahalesini bunun tekrarı ve liderliği ele geçirme çabası

bir toplantı, sıradan üyeler tarafından kabul görmemesi muhtemel politikaların destek bulması için yöneticilerin uyguladığı bir teknikten ibaretti.

15 2000'de ÇKP Zhang Wentian'ın (1900-1976) doğum yıldönümü şerefine bir dizi anma faaliyeti düzenledi. Başkan Yan Shangkun'un yayımlanmış makalesinde şöyle bir cümle geçer: "Zunyi Konferansı'ndan sonra O, ÇKP Merkez Komitesi'nin kontrolünü tamamen ele geçirdi; öyle ki herkes O'na 'genel sekreter' diye hitap etmeyi tercih ederdi. Zhang, Uzun Yürüyüş boyunca üst bir mevkideydi, ama 1943'e gelindiğinde Parti Merkez Komitesi'nde lider konumdan gerilere çekildi." BBC, *Summary of World Broadcasts*, 31 Ağustos 2000.

olarak gördü. Lushan toplantılarının öncesinde Liu Shaoqi Mao'nun bıraktığı ÇHC başkanlığına getirilmişti. Mao'nun muhtemel halefi olarak görülüyor, resmine halk arasında Mao'nun resmine eşit düzeyde saygı duyuluyordu. Liu'nun 1959'daki güçlü konumu Peng'i meydan okumaya yönelten sebeplerden biri olabilirdi.

Peng Dehuai'nin Mao'ya ve Büyük İleri Atılım politikasına saldırması bir *tour de force*'du. Duygusal, alaycı ve acıtıcı bir davranıştı. Kolektifleştirme çılgınlığına ve Mao'nun gerçekçi olmayan hedeflerinin üzerine gitmişti, ama özellikle de sanayi üretimindeki başarıların ve hedeflerin abartılmasını teşvik eden parti yöneticilerinin dalkavukluklarını ve korkak tavırlarını suçlamıştı. Konferansa katılanların çoğu Peng'in eleştirilerini hoş karşılamış olabilirdi, ancak Büyük Atılım'a yönelik suçlamaları sadece politikalara dönük eleştirilerden ibaret değildi: Doğrudan Mao'yu ve liderliğinin yapısı ile niteliklerini hedef alıyordu. Böyle bir durum Mao'nun tahammül sınırlarını aşmış ve yanıtı çok sert, acımasız ve kişisel olmuştu. Peng'i geçmişte mağlup ettiği "revizyonist" hiziplerle ilişkilendirdi ve olağandışı bir bildirisinde şayet Peng'in fikirleri resmî olarak kabul görürse ÇKP'den ayrılmayı düşünebileceğini belirtti:

> Dokuzu kötü olan on şey yapmış olsaydık ve bunlar belgelerle ortaya konsaydı, ölüp gitmemiz gerekirdi. Ve eğer ölüp gitmemiz gerekirse, ben giderim. Hükümet devirmek için köylülere liderlik etmek üzere taşraya giderim. Eğer siz HKO'dakiler beni takip etmezseniz, kendime yeni bir Kızıl Ordu bulurum. Ama inanıyorum ki HKO beni izleyecektir.[16]

Kimse Mao'nun blöfüne karşı çıkacak durumda değildi ve sonunda Konferans ona arka çıktı. Peng Dehuai'nin siyasi hayatının sonu resmen belirlenmiş oldu.

Üst düzey toplantıların ikincisi, Sekizinci Merkez Komite'nin Sekizinci Genel Oturumu 2 ve 16 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirildi ve Lushan'daki savaşa devam edildi. Sekizinci Genel Oturum'da Peng'e dönük saldırılar dolaylı olarak yapıldı, Zhang Wentian toplantının başlarında eleştirilen kişi oldu. Peng fazla bir şey söylemedi, ama sonunda Zhang Wentian ile Huang Kecheng'i Mao'ya karşı hizip kurmakla suçladığı için özeleştiri yapmak zorunda kaldı. Oturumun belgeleri 26 Ağustos'ta Xinhua haber ajansı tarafından yayımlanınca Büyük İleri Atılım'ın karşıtlarının toplantıda bir derece başarılı oldukları, 1959'un ekonomik hedeflerinin önemli ölçüde azaltıldığı ortaya çıktı, ancak bunun bedeli yönetimden tasfiye ve görevlerini yitiren kişilerin "sağ oportünist" fikirler taşımakla suçlanmaları oldu. Sekizinci Oturum'un sonunda alınan iki önemli karar vardı. Birincisi "Peng Dehuai'nin ba-

16 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 101-3.

şını çektiği parti karşıtı klik"in lanetlenmesi ve Merkez Komite ve Politbüro üyeliğini sürdürmesine izin verilmekle birlikte savunma bakanlığı ve güçlü Merkezî Ordu Komisyonu'nun birinci başkan yardımcılığı görevlerinden uzaklaştırılmasıydı. İkinci karar ise üretim tugaylarına önemli yetkiler vererek merkeziyetsizleşmenin desteklenmesiydi. Peng savunma bakanlığı görevinden resmî olarak Eylül toplantısında uzaklaştırıldı ve Zhang Wentian, Huang Kecheng ve Zhou Xiaozhou da Eylül'de toplanan Askerî İşler Komitesi'nin genişletilmiş bir toplantısında muhalif bir askerî kliğin üyesi olarak tasfiye edildiler. Yaşanan ihtilaflar, Peng Dehuai'nin "sağ oportünist" taraftarlarına karşı bir hamle olarak bütün parti örgütünde yankılandı.[17]

Büyük Kıtlık

1959 ile 1962 arasında Çin, 30 ilâ 40 milyon arası insanın hayatına mal olan feci bir kıtlık yaşadı. Bu, 1920'lerde Kuzey Çin'de yaşananlar da dâhil olmak üzere Çin'in yakın tarihinde yaşanan en fena kitlesel açlık hikâyelerinden biriydi. Çin her zaman açlık, kıtlık ve diğer doğal afetlere maruz kalmıştı: Öncelikle bir tarım toplumuydu ve iklimi düzenli olarak kuraklık ve sel getirirdi. Ancak 1959-62 arası yaşanan yiyecek yetersizliği ve ölümler Büyük İleri Atılım'ın hemen ardından geldi, buna göre soru şöyle sorulmalıydı: Kıtlık, Mao Zedong yönetimindeki ÇKP'nin uyguladığı ekonomik ve sosyal politikaların sonucu muydu yoksa önceki yıllarda yaşananlar gibi önlenemeyen bir doğal afet miydi? Lushan'da yaşanan çekişmeler Mao'nun Büyük İleri Atılım hayallerini sona erdirmedi. Kendisine en yakın destekçilerinin 1960'ların başlarında örgütlediği yeni bir siyasi hareket komünler ve hatta şehir komünleri için yeni bir desteği de içeriyordu: Ayrıca kadroları ideolojik eğitim için taşraya gönderme seferberliği de sözkonusuydu. 1958 politikalarından çok bu ikinci "atılım"ın tarımsal ve endüstriyel üretimde yıkıma ve kırsal bölgelerde açlığa sebep olduğu tartışılıyordu.

Çin'in taşra bölgelerinde yaşanan sorunların boyutları hakkındaki bilgiler, ülke içerisinde bile yavaş yavaş yayılıyordu. 1959 baharının sonlarında tarım üretimindeki artışa ilişkin heyecanlı raporlar yazılıyordu, fakat yerel basında da feci ama belli bölgelerle sınırlı felaketler yaşandığına dair söylentiler yer alıyordu.[18] Mart'ta Hunan'dan ciddi sel haberleri geldi ve Güneybatı Çin'de

17 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 280-1; Domes, *Peng Te-huai: The Man and the Image*, s. 81-106.

18 *Neibu* olarak nitelendirilen yerel gazeteler, ülke içi dokümanlar olarak sınıflandırılır ve sadece Çin içinde dolaşımlarına izin verilirdi.

hasadın önemli bir kısmı büyük bir kuraklıkla beraber mahvoldu. 1960 yılı "üç acı yıl" diye bilinen dönemin ilk yılıydı. Hebei, Henan, Shandong ve Shaanxi eyaletleri kuraklıktan çok fena etkilendi: Bazı bölgelerde neredeyse hiç yağmur yağmamıştı ve dolayısıyla hasat da olmadı. 1961 yılı azıcık bir düzelme getirse de yiyecek azlığı hâlâ kıtlık düzeyindeydi. Karne uygulamasına geçildi, ama öyle de hayatta kalabilmek için yeterli gıda sağlanamadı. Ciddi bir krizin yaşandığı kırsal bir bölgeden haberler sızıyordu: Bütün aileler açlıktan ölüyordu ve ıssız köylerde hiç hayat belirtisi yoktu. Basın yaşananların yüzyılın en kötüsü olduğunu görmeye başlamıştı, ama 5 Temmuz 1963'te *Günlük Güney* [*Nanfang Ribao*] gazetesinde yer alana kadar "kıtlık" sözcüğüne yer verilmedi. Çin Kanada ve Avustralya'dan buğday ithal etmek zorunda kaldı ve kıtlık sonucu yaşanan can kaybının akıl almaz düzeylerde olduğu ortaya çıktı. Araştırmacılar 1970'li yıllarda 10 milyon kadar insanın doğrudan yetersiz beslenme sonucu ya da kıtlığa eşlik eden bulaşıcı hastalıklar nedeniyle öldüğünü ileri sürdüler. Bunun epey düşük bir tahmin olduğu ise zamanla anlaşıldı.[19]

1958'deki Büyük İleri Atılım ve onun sonuçlarının Mao'nun hayatta olduğu dönemdeki ele alınış biçimiyle konuya günümüz tarihçilerinin yaklaşımı arasındaki fark tüm çağdaş Çin tarihi öğrencilerini uğraştıran çoğu soruna işaret eder. 1970 gibi geç bir tarihte bile Çin'deki devrimi destekleyen yorumcuların şöyle yazması mümkün olabiliyordu:

> Tarımda 1958 düşünüldüğü kadar olmasa da kesinlikle iyi bir yıldı. Ardından gelen üç yıl ise olağanüstü düzeyde kötüydü. 1959'da ekili alanların hemen hemen yarısı ciddi sellerle ya da kuraklıklarla etkilendi. 1960'ta kuraklık, tayfunlar, seller ve haşereler 800 milyon *mou* kadar bir alanı, ekili alanların yarısından fazlasını vurdu, bazı yerleri zarar görmeden kalsa da 30 ilâ 360 milyon *mou* arasındaki başka bir bölgeyi de ciddi şekilde etkiledi. Sarı Nehir o güne kadar duyulmamış şekilde, Shandong'da bir ay neredeyse tamamen kurudu. Ciddi bir yiyecek yetersizliği baş gösterdi, fakat yiyeceğin karneye bağlanması ve kolektif çabayla kıtlık engellendi. Çok sayıda insanı seferber edebilme özelliği sayesinde komün sistemi şüphesiz bu zor yıllarda kıtlığı önlemek için çok işe yaradı.[20]

Çin yönetimi içinde beklenmeyen kötü hava koşulları ve ayrıca Sovyet yardımlarının ve teknisyenlerinin geri çekilmesi nedeniyle oluşan ciddi so-

---

19 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 113.

20 E.L. Wheelwright ve Bruce McFarlane, *The Chinese Road to Socialism*, Penguin Books, Londra, s. 55. Bir *mou* (*pinyin* ile Latin harflerine çevrilmiş hali *mu*) 0,0667 hektarlık bir alana karşılık gelir. Bu yaklaşım o zamanlar için genel kanıydı ve Wheelwright ile McFarlane'in analizi hayli yayılmış olsa da sadece tek örnekti.

runların Büyük Atılım sırasında oluşturulan komün sistemi sayesinde hafifletildiği savunuluyordu. Günümüzün Batılı ve Çinli tarihçileri ise 1958 politikalarının tam anlamıyla bir felaket olduğunu, açlığa ve kıtlıkla ilgili hastalıklara bağlı olarak en az 20 milyon (bazı araştırmacılar 40 milyon der) insanın öldüğünü kabul eder.[21] Beklenen üretim fazlasına ulaşabilmek için köylülere toprağı nadasa yatırmayı bıraktırma ve tarım alanından işçilerin tam olarak değeri belirsiz olan dev inşaat projelerine aktarılması gibi yanlış politikalar, gıda temininde önemli açıklara sebep oldu. Tahıl vergilendirmesinde yüksek kotalar, temeldeki sorunların artık herkesçe görülebilir olmasının gerektiği 1961'e gelindiğinde kırsal kesimin gıda stoklarını boşaltmıştı. Kötü hava ve Sovyet teknisyenlerinin geri çekilmesi şüphesiz etki eden diğer faktörlerdi, ama tek başlarına 1951 ile 1961 arasında kaydedilen 20 milyon insanın ölümünden sorumlu tutulamazlardı.

Felaketin boyutları hükümete komünler oluşturma programını geri almaktan başka çare bırakmamıştı. 1959-61 boyunca yaşanan ve başkalarıyla birlikte saygın ekonomist Chen Yun'u da hedefe alan ikinci Sağ Karşıtı Kampanya döneminde, Politbüro'nun 1960'taki bir toplantısında ve 14-18 Ocak 1961'de Pekin'de toplanan Sekizinci Merkez Komite'nin Dokuzuncu Genel Kurulu'nda komünlerin idaresinde ve mülkiyetle ilgili konularda merkeziyetsizleştirmeye gidilmesine dair radikal kararlar alındı. Topraklar, büyükbaş hayvanlar, alet-edevat ve tohumların hepsi yeniden, köylerde en alttaki birim olan, çoğu komün öncesi köylere benzeyen üretim gruplarına bırakılıyordu. Üretim tugayları gelecekte okullar, çocuk yuvaları ve sanayi üzerinde otorite sahibi olabilecekti ve komünlerin yetkileri bayındırlık ve güvenlik işleriyle sınırlanacaktı.[22]

Son tahlilde, kıtlığın ve felaket düzeyinde yaşanan can kayıplarının sorumlusu kimdi? Jasper Becker'in Büyük İleri Atılım incelemesi, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine* önemli bir kaynaktır, Çin'in kırsal bölgelerinden tanıkların açıklamalarından ve bazı önemli belgelerden yararlanır, ancak ağırlıklı olarak Batılı gözlemcilerden alınan bilgilere dayanır. Kıtlık konusunda ÇKP'yi sertçe eleştirir, ancak özellikle Çin toplumunun kırsal bölgelerde geçerli olan geleneksel zihniyetinin ve geçmişin etkisinin de sorumlu tutulması gerektiğini düşünen çağdaş Çinli düşünürleri de haklı bulur. Dali Yang kıtlığın kısmen iyi niyetli politikaların öngörülemeyen sonuçlardan ileri geldiğini öne sürüyordu. Ayrıca buna Peng Dehuai'nin Lushan Toplantısı'nda yaptığı çıkışı da ekliyordu, buna göre Peng'in Mao'yla karşı kar-

21 Bu bağlamdaki fazla ölüm sayısı, sözkonusu yıllar için istatistiki olarak beklenen ölüm oranlarının üstündeki ölümleri gösterir.

22 Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 117; Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine*, John Murray, Londra, 1996.

şıya gelmesi, masraflarda kısıntıya gidilmesini isteyenlerin Mao'ya karşı duruyormuş gibi görünecek olmalarından dolayı varlık göstermelerini imkânsız hale getirmişti. Bu düşünce Peng'in duruşunun köylüleri kurtarabileceğini savunanlara pek hoş görünmeyecektir. Dali Yang, kıtlık yıllarının hayatı uzun yıllar etkilediği ve anılarının taze olduğu Shandong'da büyümüştü: Yaklaşımı hem halkın görüşlerinden hem de akademik bir analizden elde edilen bilgileri yansıtır.[23]

Lin Biao, Liu Shaoqing, Deng Xiaoping

Yan'an dönemi yönetiminin politik konsensüsü artık dağılıyordu ve Lushan'daki uyuşmazlık Kültür Devrimi sırasında ortaya çıkacak olan nihai küskünlüklerin provasıydı. Büyük İleri Atılım'ın başarısızlığına yönelik iki farklı siyasi tepki mevcuttu ve bunlar Çinli siyasi seçkinlerin kutuplaşmasının temelini oluşturuyordu.

Mao Zedong'un yazıları Çin'de yaygın biçimde yayımlanmıştı ve konuşmaları ile makaleleri, dördüncü cildi 30 Eylül 1960'ta yayımlanan ve Mao'nun Japon işgalinden ÇHC'nin kuruluşuna kadar olan dönemdeki bazı önemli metinlerini içeren *Seçilmiş Eserler*'de toplanmıştı.[24] Merkezî Askerî Komisyon'un Eylül 1960'ta Pekin'de toplanan geniş bir toplantısında, Peng Deuhai'nin yerine geçen yeni savunma bakanı Mareşal Lin Biao, Halk Kurtuluş Ordusu'nda "Mao'nun eserlerinin yoğun biçimde incelenmesi" çağrısı yaptı. Böyle bir çalışmanın köylü askerlerin kıtlıktan beri düşük olduğu görülen moralini yükselteceğini ileri sürüyordu. Bu çalışmanın öncelikli olarak Çin'in eğitim seviyesi en düşük olan kırsal bölgelerden gelen askerleri kapsaması amaçlandığı için, kaçınılmaz olarak Mao'nun fikirlerinin de basitleştirilmesi gerekiyordu. Bu sürecin sonunda, *Başkan Mao Zedong'dan Alıntılar*, yani efsanevi "küçük kızıl kitap" ortaya çıktı. Şehirlerdeki çoğu ÇKP üyesi bu aşırı basitleştirilmiş çalışmanın ordu dışında kullanılmayacağını umuyordu, ama ÇKP Merkez Komitesi orduda ideolojik çalışmaları artırmayı desteklerken bu temel ilkelerin aynı zamanda parti örgütleri, hükümet birimleri, okullarda ve bazı işkollarında da yararlı olacağına karar verdi. Kitabın düzeyi *Alıntılar*'ın ülke çapında yaygın bir temel eğitim kaynağı olarak kullanılabilmesini sağlamak için belirlenmişti. Mao Zedong'un ve Lin Biao'nun bu

23 Dali L. Y'ang, *Calamity and Reform in China: State, Rural Society and Institutional change since the Great Leap Famine*, Stanford University Press, Stanford, 1996.

24 Mao'nun temel eserlerinin (*Mao Zedong xuanji*) İngilizce çevirisi *Selected Works of Mao Tse-tung*, cilt 1-4, Foreign Languages Press, Pekin, 1967 künyesiyle yayımlandı. 5. cilt 1977'de yayımlandı. Mao'nun konuşma ve yazılarının bu resmî versiyonları ciddi anlamda tashih edilmiş ve eksiktir. Batılı ve Japon biliminsanları tamamlanmış edisyonlar için derleme çalışması yaptılar.

ortak girişimi karşılığını Sosyalist Eğitim Hareketi'nde ve başta gençlik olmak üzere herkesin özeneceği bir model olarak Halk Kurtuluş Ordusu'nun geliştirilmesinde buldu.

Liu Shaoqi ve Deng Xiaoping ise tamamıyla farklı bir yaklaşımı benimsediler. 1961-62'de hiç de çekici olmayan başlıkları olan bir dizi ağır politika metninin hazırlığı sorumluluğunu üstlenmişlerdi. Bunlar, Halk Komünleri Üzerine Altmış Makale, Sanayi Üzerine Yetmiş Makale, Bilim Üzerine On Dört Makale, El Sanatları Üzerine Otuz Beş Makale, Finans Üzerine Altı Makale, Edebiyat ve Sanat Üzerine Sekiz Makale, Yüksek Öğrenim Üzerine Altmış Makale ve Ticari İşler Üzerine Kırk Makale'ydi. Bu idari ve oldukça bürokratik, donuk fakat hayli pratik yaklaşım, Lin Biao ve Mao'nun savunduğu çarpıcı metinlerle politizasyon yaklaşımının tam tersiydi. Hazırlanmasından parti yöneticileri sorumluydu, ancak partili olmayan uzmanlara da danışıldı. Metinler Büyük İleri Atılım politikalarını tamamen karşısına alıyor, nitelik, profesyonellik, modernite ve büyük ölçekli gelişmelere vurgu yapıyordu. Uzmanların ve uzmanlaşmanın önemi belirtiliyordu. Mao bunlara açıkça karşı çıkmıyordu, ancak sözkonusu politikanın gittiği yöne bütünüyle karşıydı.[25]

Sosyalist Eğitim Hareketi

1962-65 arası Çin'in izlediği politikalar, Lushan'daki anlaşmazlıktan doğan uzlaşma koalisyonunun yönetiminde nispeten istikrarlı bir hale gelmiş görünse de, gerçekte yaşanan kutuplaşma en az Lushan öncesindeki kadar keskindi. Mao'nun çevresindeki radikaller kendi gündemlerindeki konuları öne çıkarmak ve Liu Shaoqi ile Deng Xiaoping'in bürokratik tarzına karşı durmak için yeni bir hareketi, Sosyalist Eğitim Hareketi'ni başlatmaya karar verdiler. Çin'de çoğu siyasi kampanyada olduğu gibi, isim burada da yanıltıcı ve yararsızdır: Ortada geleneksel anlamda eğitimle ilgi bir şey yoktu. Sosyalist Eğitim Haraketi'nin başlıca amacı, kırsal bölgelerde kolektifleştirme hamlesinin saikini yeniden canlandırmak, kuraklıkların ardından gelen komün yönetiminin merkeziyetsizleştirilmesi kararını tersine çevirmekti, ancak çok geçmeden büyüyen bir problem olarak görülen taşradaki yolsuzlara odaklanılacaktı.

Eylül 1962'de toplanan Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 10. Genel Kurulu'nda sınıf mücadelesine ve kadroların eksikliklerine odaklanma çağrısı yapıldı. Aslında bu, taşrada artan huzursuzluğa ve kolektifleştir-

25 Richard Baum ve Frederic C. Teiwes, *Ssu-ch'ing: The Socialist Education Movement of 1962-66*, University of California Press, Berkeley, 1968.

me programına yönelik bariz isteksizliğe bir yanıttı. Buna ek olarak, toprak reformu sırasında gücünün büyük bölümünü kaybetmiş olan eski köylü seçkin sınıfı bazı bölgelerde yeniden etkinliğini artırma çabasındaydı ve kolektifleştirmeye karşı muhafazakâr muhalefetin başını çekiyordu. Aralık 1962'de Hebei ve Hunan eyaletlerinde deneme maksadıyla Dört Büyük Temizlik [*Siqing*] Kampanyası başlatıldı, kısa süre sonra ülke çapına yayıldı.

Şubat 1963'te Merkez Komite'nin "Kırsal Alanlardaki Çalışmalarda Bazı Problemler" başlıklı taslak kararında Sosyalist Eğitim Hareketi'nin "kolektif değerlerin, komün ambarlarının, kamusal mülk ve çalışma alanlarının" idaresine (yani "büyük temizliğe" ihtiyaç duyulan dört konuya) yoğunlaşması gerektiği belirtiliyordu. Sorunun sebebi alt düzeydeki yöneticilerin niteliği olarak görüldüğünden, kampanya ile mevcut yönetici kadroların yerine geçmek veya bunları desteklemek üzere tecrübeli şehirli kadrolar taşraya gönderilerek kırsal bölgelerde yönetim reformuna ve *xiafang* yönetim tekniğinin kullanılmasına yoğunlaşıldı. Bu reformun bir parçası olarak, tarım yönetiminde yoksul ve orta sınıf köylülerin rolü artırılacak ve yoksul köylüleri temsil grupları kurulacaktı. Kadroların ayrıca kol emeğiyle çalışanlarla daha fazla zaman geçirmeleri teşvik edilecek böylece kendilerini kırsal toplumun en yoksul kesimlerine daha yakın göreceklerdi. 20 Mayıs 1963'te toplanan bir izleme konferansı kampanyanın genel kurallarını belirledi ve hareketi yönetmek üzere çalışma gruplarının gönderilmesini kararlaştırdı. Sözkonusu çalışma grupları kısa süre içinde köylülerden inanamayacakları kadar direniş gördüklerini farkettiler. Eylül 1963'te de özel arazilere daha fazla tolerans gösterilmesi ve kırsal kolektiflerde pazar ekonomisinin korunması için Mao'nun politikalarını yumuşatma girişimi olan bir Politbüro kararı kabul edildi.[26]

Model Olarak Halk Kurtuluş Ordusu

HKO'nun yeniden politizasyonu 1960'ta Lin Biao'nun savunma bakanı olarak atanmasından sonra başladı: Askerî eğitimlerde *Başkan Mao Zedong'dan Alıntılar*'ın temel metin olarak kullanılması, Çin toplumunun giderek militarize edilmesinin eşlik edeceği yeni politikanın ilk açık deliliydi. 1960'ların ilk yılları boyunca HKO ve değerleri tüm Çin halkının özenmesi gereken model olarak gösteriliyordu. Kişilerin ya da birimlerin tüm askerî ve siyasi erdemleri temsil ettiklerini göstermek için yarıştıkları HKO içinde birçok değişik kampanya sürdürülüyordu ve bunların içinde en başarılı olan

26 Baum ve Teiwes, *Ssu-ch'ing: The Socialist Education Movement of 1962-66*; Domes, *Internal Politics of China 1949-1972*, s. 137-9.

Lei Feng'inkiydi ve Lei Feng kültü orduda olduğu kadar halk arasında da kök saldı. Mart 1963'te Mao, "Yoldaş Lei Feng'den öğren" [*Xiang Lei Feng tongzhi xuexi*] sloganını ortaya attı. Lei Feng, 22 yaşında nöbet tutarken, bazılarının dediğine göre, geri geri giden bir kamyonun çarptığı telgraf direğinin üstüne düşmesiyle feci bir biçimde ölen bir askerdi. Ancak kendisi güvenilir, Parti'ye kayıtsız şartsız sadık, kusursuz bir karakterdi, Hunan'a bağlı Changsha'da, Mao'nun memleketinin civarında doğup büyümüştü. Örnek bir işçi olduğu için epey takdir almıştı ve ölümünden sonra hayatını Mao Zedong'un çalışmalarına ve öğretilerine uygun olarak yaşadığını göstermek için *Lei Feng'in Günlüğü* [*Lei Feng riji*] adıyla günlükleri yayımlandı. Li Feng'in günlüklerinin HKO'nun propaganda birimlerince icat edildiği, gerçekten böyle biri yaşamış olsaydı bile hayatını o zamanki basının gösterdiği şekilden daha farklı yaşayacağını düşünenler epey fazladır. Ama yine de, Lei Feng'in sıradan bir köylü olması, görevine kendini adamışlığı, özverisi, ölümünün sıradan bir şekilde gerçekleşmesi zamanında pek çok Çinli üzerinde etki yaratmış ve onu bir anlamda kahraman haline getirmişti. Sözkonusu kampanya bittikten sonra da ÇKP'nin genç üyeleri arasında popüler olmaya devam etti. Onun hakkında geleneksel *xiangsheng* ya da "atışma" biçimindeki şarkı ve konuşmalardan oluşan bir koleksiyon 1978'de piyasaya sürüldü ve 1996'da da hayatını anlatan bir film yapıldı.[27]

1964'te Sosyalist Eğitim Hareketi'nin temposu artarken, bir örnek olarak HKO'nun rolü de oldukça artmıştı. Temmuz 1965'te basında Mao Zedong'un çalışmalarını çalışmayı destekleyen bir resmî kampanya başlatıldı. Başlangıçta bu ayrı bir hareketti ve 1966 yazında başlayan Kültür Devrimi'nden farklıydı, fakat ikisi daha sonra yakından ilişkilendirildi.[28]

Çin-Sovyet Anlaşmazlığı

Mao'nun politikalarının artan radikalizmi, Kruşçev'in Şubat 1956'da Stalin'in mirasına saldırmasından beri kaynayan Pekin ve Moskova ilişkilerindeki ihtilafları daha da artırdı. SSCB Büyük İleri Atılım'ı ve HKO'nun hâlâ Guomindang'ın kontrolünde olan Jinmen adasını bombalamasını desteklememişti ve 1960'ta yaşanan bir dizi olay ayrılıkların boyutunu ilk defa ortaya çıkardı. Bunların ilki 24-26 Haziran tarihleri arasında Romanya'nın başkenti Bükreş'te toplanan Komünist ve İşçi Partileri Konferansı'ydı: Sovyet delegasyonu ÇKP politikaları aleyhine topluca bir kampanya başlattı. Bunu Sovyet-

27 *Yidai xinren xue Lei Feng* [Yeni Bir Nesil Lei Feng'den Öğreniyor], Liaoning People's Publishing House, Shenyang, 1978.

28 Baum ve Teiwes, *Ssu-ch'ing: The Socialist Education Movement of 1962-66.*

ler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin 16 Temmuz'daki, Çin'den bütün teknik ve ekonomi uzmanlarını geri çekme ve Çin yönetiminin ekonomik planları için hayati önemde gördüğü teçhizat temin etme anlaşmaları dâhil, birçok anlaşmadan dönme kararı izledi. Karar 16 Haziran 1960'ta Çin hükümetine bildirildi, ancak iki yıl boyunca halka duyurulmadı.

Komünist blokun başka bir önemli toplantısı olan Moskova Komünist ve İşçi Partileri Konferansı 5 Kasım 1960'ta başladı. Burada Çin heyetine Liu Shaoqi ile Den Xiaoping öncülük ediyordu. Çin ile SSCB arasındaki anlaşmazlık Bükreş'tekinden daha sert bir hal aldı. Nitekim anlaşmazlığın temelinde yatan, SSCB'nin Batılı kapitalist dünyayla "barış içinde bir arada yaşama" politikası gütmek istemesiydi. Kruşçev, Moskova'nın İkinci Dünya Savaşı sırasındaki anti-faşist ittifaktan sonra döndüğü ve Stalin'in 1953'te ölümüne kadar izlediği çatışma politikasını bırakmak istiyordu. Böyle bir politikaya Pekin sıcak bakmıyordu ve bu Stalin'in mirasına bir diğer saldırıydı, dolayısıyla Çinlilerin gözünde, kendini Stalin'in halefi sayan Mao Zedong'a dönük üstü kapalı bir saldırıydı. Konferansta 1 Aralık tarihli bir bildiri kabul edildi: Bu Moskova belgesi Kruşçev'in "barış içinde bir arada yaşama" politikasına delegelerin tamamının desteğini gösteriyordu, ancak iki komünist parti arasındaki karşıtlığın derinliği konusunda delegelerin arasında hiç şüphe olmadığı muhakkaktı. Konferanstan sonra da birlik görüntüsü korunmaya çalışıldı ve Çin ve Sovyet basını birbirine doğrudan saldırmaktan kaçındı. Bunun yerine Çin medyasında Yugoslavya hakkında, Sovyetler Birliği medyasında ise Arnavutluk hakkında garip eleştiriler yapılıyordu. Komünist blok ülkeleri arasında en liberali olan Yugoslavya Çin tarafından dünya komünist hareketini tehdit eden "revizyonizm"in temsilcisi ilan edildi ve kısa bir süre sonra Çin'in Avrupa'daki tek müttefiki olacak olan Arnavutluk da Moskova tarafından Çin'in ultra-radikalizminin temsilcisi olarak seçildi.

Üçüncü Cephe

Üçüncü Cephe'nin varlığı on yıllarca sır olarak saklandı: 1964 ile 1971 arasında ülkede güvenli bir ekonomi yaratmak ve sınırları potansiyel askerî tehditlerden uzak tutmak için kaynakların stratejik olarak yeniden bölüşümünü içeriyordu. 1960'ların radikalizminin ve Kültür Devrimi'nin arkasındaki askerî saikler hakkında pek çok soruyu beraberinde getirir: Özellikle de, Kültür Devrimi'nin ülkenin iç kesimlerinde gözlerden uzak bölgelerde bir askerî endüstriyel kompleks yaratılmasını gizlemenin bir yolu olduğu sorusu öne çıkar. 1964 ile 1971 arasında Halk Cumhuriyeti hükümeti Batı Çin'in ulaşılması zor bazı bölgelerinde devasa yatırım programları yürüttü.

Bu program Çin'le komşuları arasında bir savaş çıkması durumunda kendine tamamen yetebilecek bir sanayinin temelini oluşturmak için tasarlandı.

Üçüncü Cephe deyişi alenen ilk kez 11 Ocak-7 Şubat 1962 tarihleri arasında Pekin'de yapılan ÇKP Merkez Komitesi'nin genişletilmiş çalışma konferansı olan Yedi Bin Kadro Konferansı'nda Lin Biao'nun yaptığı bir konuşmada kullanılmıştı. Konferans öncelikli olarak Büyük İleri Atılım'ın başarısızlığının siyasi ve ekonomik yan etkilerini ele almak için toplanmıştı. Lin, ülkenin krizde olduğu bir zamanda Guomindang güçlerinin muhtemelen Amerikan donanmasının desteğiyle ÇHC'ye saldırabileceği konusunda endişelerini dile getirdi. Şangay'ın hedef olabileceği ve en uygun müdahalenin sahilden geri çekilip Suzhou bölgesinde bir İkinci Cephe'de direniş kurmak olduğu konusunda tahminlerde bulundu. Eğer saldırılar yine devam ederse HKO güçleri çok uzun süreli bir direnişi başlatacakları içerilerdeki bir bölgeye kadar çekilebilirlerdi. Lin, ÇKP'nin geri çekilmesi muhtemel olan bölgelerde ön hazırlıkların yapılmasının gerekli olduğunu ileri sürdü. Bu sadece askerî bir stratejiden daha fazlasıydı: Bu aynı zamanda oldukça izole edilmiş ve kuşatılmış bir ülkenin psikolojik durumunu yansıtan bir sığınma zihniyetini de temsil ediyordu.

Büyük İleri Atılım'ın başarısızlığının getirdiği ekonomik problemler planın hemen uygulanmasını engelledi. ABD 1964 boyunca Vietnam Savaşı'yla daha da alakadar oldu, bunun anlamı, uzun menzilli bombardıman uçakları dâhil hava kuvvetleri Çin'in çok yakınına gelmişti. Mao, Üçüncü Cephe'de, Sichuan eyaletinde büyük bir çelik fabrikasını da içeren büyük yatırımlar yapılmasını istedi. 4 Ağustos 1964'te Amerikan bombardıman uçakları, Amerikan gemilerine dönük torpido saldırılarına misilleme olarak Kuzey Vietnam'ı bombaladı. 17 Ağustos'ta özel bir parti konferansında konuşurken Mao, savaşın an meselesi olabileceğini varsayarak, ülkenin iç bölgelerinin hızla kalkındırılmasını talep etti. Çin ile Sovyetler Birliği'nin o sıralar aralarının açılmış olması Pekin'de İç Asya sınırlarının artık güvende olmadığı endişesini yarattığından yalnızca ABD ile savaş ihtimalini göz önünde bulundurmuyordu. 1964'te SSCB'yle çatışma olasılığı pek olmasa da, 1969'da sınırlarda husumetler başlayacaktı. Üçüncü Cephe'nin Çin'in sonraki ekonomik modernleşme sürecinde ciddi etkileri oldu. Stratejik ve askerî bir mantıkla hazırlanan maliyetli bir programdı ve sivil ekonomik gelişime pek yer verilmemişti. 1979 sonrası reform programı bakımından ise, çoğu teşebbüsü zarar eder ve yaşayamaz halde bıraktı ve özel işletmelere dönüştürmeyi oldukça zorlaştırdı.[29]

---

29 Barry Naught, "The Third Front: Defence Industrialisation in the Chinese Interior", *China Quarterly*, sayı 115, Eylül 1988, s. 351-86; Naught, "Industrial Policy during the Cultural Revolution: Military Preparation, Decentralisation and Leaps Forward", William A. Joseph, Christine P.W. Wong ve David Zweig (der.), *New Perspectives on the Cultural Revolution* içinde, Harvard University Press, Cambridge, 1991.

14

KÜLTÜR DEVRİMİ
(1966-1980)

1966'da Çin 14 yıl sürecek bir hengâmenin içine girdi. Komünist Parti kendi içinde bir savaşa girmiş gibi görünüyordu ve bu savaş öncelikle kendi önderi Mao Zedong tarafından başlatılmıştı. Genellikle şiddet içeren toplumsal çatışmalar bütün büyük şehirlere ve taşranın büyük kısmına yayıldı. En yoğun çatışmalar Pekin, Şangay, Wuhan gibi büyük şehirlerde yaşandı. Buna rağmen en uzak köylerde bile 20 yıl sonra ambarların, okulların ve evlerin duvarlarındaki sloganlarda Kültür Devrimi'nin izlerini görmek mümkündür. Aylarca süren kargaşanın ardından ordu harekete geçti ve 1968 itibarıyla durum normale dönmeye başladı. Kültür Devrimi modern Çin tarihinin yorumlanması en zor olan dönemlerden biridir. 1960'tan sonrasının erişilebilir belgelerinin çoğu retorikten başka bir şey değildir; siyasi belgelerin dili esrarlı ve kafa karıştırıcıydı, değişik aktörlerin gerekçeleri aşama aşama su yüzüne çıkmakla birlikte, olup bitenler en kötü ihtimalle mantıksız, en iyi ihtimalle ise çetrefilli biçimde anlatılıyordu.[1] Kültür Devrimi'nin başlamasından on yıl sonra halk en karizmatik liderini yitirdi: Mao Zedong, Eylül 1976'da öldü ve ölümünün ardından dul eşinin ve destekçilerinin (Dörtlü Çete) yenilgiyle çıkacağı amansız bir iktidar mücadelesi başladı. Deng Xiaoping iktidarı ele geçirip ülkeyi pazar ekonomisine götüren, ticari ve diplomatik izolasyona son veren yeni bir yola soktu.

Kültür Devrimi 1966'da başladı, ancak ne zaman bittiği konusunda bir görüş birliği yoktur. Çoğu Çinli araştırmacı on yıl sürdüğünü ileri sürer ve sü-

1 Roderick MacFarquhar ve Michael Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2006. Bu hassas ve tartışmalı döneme dengeli ve kapsamlı bir yaklaşım için Çincedeki güncel kaynakları kullanan bu eser şiddetle önerilir.

reci "felaket onyılı" [*shinian haojie*], "karmaşa onyılı" [*shinian dongluan*] ya da 'iç kaos onyılı' [*shinian neiluan*] diye adlandırır, bununla kastedilense Eylül 1976'da Mao'nun ölümüne ve ertesi ay en yakın destekçileri olan Dörtlü Çete'nin yakalanmasına kadar aralıksız olarak sürdüğüdür. Aslında Kültür Devrimi'nin en çalkantılı dönemi 1969 itibarıyla bitmişti ve 1972 itibarıyla, Lin Biao'nun iktidardan düşüşü ve ölümünün ardından, en merkezî hükümet organları, daha önce benzeri yaşanmamış olan ABD başkanı Richard M. Nixon'ın ziyaretine ev sahipliği yapacak kadar olağan biçimde işliyordu. Devrimci söylemler 1970'lerin sonuna hatta bazı bölgelerde sonrasına kadar devam etti, ancak 1980'de başlayan Dörtlü Çete yargılaması Kültür Devrimi'ne vurulan son darbeydi.

Kültür Devrimi'nin resmî ve tam adı Büyük Proletarya Kültür Devrimi'dir [*Wuchanjieji wenhua da geming*, kısaca *wenge* denir]. İsim, burjuva kültürünün kalıntılarının yerine gerçek proletarya sanatını geçirmek şeklinde görünüşteki kalkış noktasının yanı sıra, yalnızca Mao'nun sınıf mücadelesinin Çin'de önemli bir faktörü geride bıraktığı düşüncesini yansıtmakla kalmaz, ayrıca Şangay'ın radikal kültür ve sanat çevreleri ile Mao'nun eşi eski aktris Jiang Qing'in de emeğiyle oluşturulan bir politikadan kaynaklanır. Kültür Devrimi başladıktan sonra, aslında kültüre ilişkin bir mücadele olmadığı, 1950'lerde yaşanan iktidar mücadelelerinin devamı olan Çin Komünist Partisi'nde yönetimi ele geçirme savaşı olduğu ortaya çıktı. İlk zamanlardaki anlaşmazlıklardan farklılaştığı nokta ise siyasetin elit kesiminin kendi hizipleri nin lehine stratejik olarak sosyal grupları yaygın biçimde istismar etmesiydi ki, bunların en ünlüsü Kızıl Muhafızlar'dır.

Pekin ve Şangay

Kültür Devrimi'nin hizip politikaları eskiden kalma yöntemlerle coğrafi üsler kazanılmasını getirdi. Pekin başlangıçta Liu Shaoqi ve Deng Xiaoping'in ihtiyatlı ve muhafazakâr hizbinin merkeziydi. Hükümetin ve ÇKP'nin merkezî organlarının bulunduğu yer olması itibarıyla, radikallerin içine giremeyeceği dayanıklı bir siyasi ve bürokratik kaleydi. Başkanlığı (devlet başkanlığına denk gelen görev) Nisan 1959'da Liu Shaoqi'ye devrettikten sonra Mao'nun ağırlığı önemli ölçüde azalmıştı. Bu tarihten sonra Li genelde Başkan Liu [Liu *zhuxi*] olarak anıldı, bu teknik olarak doğru olsa da, Başkan unvanı önceden yalnızca Mao için tahsis edildiğinden Mao ve taraftarlarınca saygısızlık olarak görüldü. Liu'nun portresi basında ve 1965 baharından itibaren mitinglerde daha sık görünmeye başladı: O yılın Ulusal Günü olan 1 Ekim'de, kutlamalarda insanların elinde "kabaca eşit sayıda" Liu ve Mao res-

mi bulunuyordu. 1959'da mevkilerini kaybeden Mao'nun muhafazakâr muhalifleri, nispeten daha önemsiz görevlere verilseler de yeniden ortaya çıkmaya başlıyorlardı. Peng Dehua, Sichuan'da alt kademede bir bürokratik göreve verildi ve Huang Kecheng Shanxi eyaletinin vali yardımcısı oldu. Mao artık Pekin'deki üst düzey yöneticilerin desteğine sahip olmadığını hissetti ve taktiksel bir geri çekilme için ülkenin güneyine gitmeye karar verdi. Ekim 1965'te Pekin'i terketti, sonraki dokuz ayı Şangay'da ve yakınlarındaki Hangzhou'da geçirecekti.[2]

Mao Zedong böylece ilgisini ve ikametgâhını Şangay ve bölgesine taşıdı. Şangay'ın radikal bir geleneği vardı; Çin Komünist Partisi'nin doğduğu yerdi, ama daha güncel ve pratik öneme sahip olan şey, buradaki edebiyat ve sanat dünyasında başkanın eşi olarak ün salmış ve kendine hatırı sayılır miktarda politik yandaş toplamış olan eşi Jiang Qing'in merkez üssü olmasıydı. Kültür Devrimi'ne öncülük edecek olan grubun çekirdeği Şangay'da bir araya geldi. Bu entrikada rol alan kilit aktörler, Mao'nun siyasi sekreteri olan Chen Boda, Jiang Qing'in kendisi ve kısa bir süre önce Komünist Parti'nin etkili Doğu Çin Bürosu'nun Birinci Sekreterliğine getirilmiş olan Zhang Chunqiao'ydu. Kurdukları bu yeni grup Pekin'deki Parti yönetiminden tamamen bağımsız hareket ediyor ve başkentte ortaya çıktığını iddia ettikleri yeni bir sağcı akıma karşı Şangay basınını kullanıyordu.[3]

Açılış Salvoları 1965-66

Kültür Devrimi'ni hazırlayan önceki çekişmeler tamamen basın yoluyla yönlendiriliyordu ve her ne kadar basının hizipler tarafından kullanılmasına artık hassaslaşmış okurlar büyük bir anlaşmazlığın yaşandığını anlasalar da çekişmeler niyetlerinin ve sonuçlarının belli olmadığı dolambaçlı bir yoldan idare ediliyordu.[4] Kültür Devrimi basında, Wu Han'ın *Hai Rui İşten Kovuldu* [*Hai Rui baguan*] isimli oyununa saldıran makalelerle akla gelebilecek en anlaşılması güç ve kafa karıştırıcı yolla başladı. Wu Han Pekin'in belediye başkan yardımcısı ve Demokratik Birlik'in üst düzey üyelerindendi. Aynı zamanda ünlü bir yazar ve Ming dönemi konusunda uzmanlaşmış bir tarihçiydi, beğeniyle karşılanan Ming hanedanının ilk imparatoru Ming Taizu hakkında yazdığı biyografi 1948'de yayımlanmıştı. 1961 ile 1964 arasında yerel *Pekin Günlük* gazetesinde düzenli bir yergi köşesinde Deng Tuo ve Liao Mosha ile birlikte yazmıştı. "Yanshan'da Akşam Konuşmaları" başlıklı köşe, baş-

2 Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, s. 141.

3 Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, s. 151-2.

4 MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 14-31.

ka konularla birlikte, sert ve nükteli bir biçimde Büyük İleri Atılım'ın abartılı ve aşırı iyimser politikalarına saldırmıştı. Bu nedenle de Mao ve taraftarları bu yazarları pek sevmezdi.

Hai Rui İşten Kovuldu, bütün zamanını uzun bir yaşam için Taocu ritüellerle harcayıp devlet işlerini ihmal eden imparator Jiajing'i eleştirme cesaretini göstermiş olan Ming hanedanının memuru Hai Rui'nin (1513-87) gerçek hayat hikâyesine dayanan tarihsel bir oyundu. Hai Rui hapsedilmiş ve işkenceden geçirilmişti, ancak imparatorun ölümünden sonra serbest bırakılmıştı ve Ming İmparatorluk Sarayı'nın gözetim biriminde üst düzey bir mevkiye atanmıştı. Gerçekleri söylemeye cüret edip zarar gören dürüst memurların sembolü olmuştu. Oyun ilk önce 9 Ocak 1961'de *Pekin Edebiyat ve Sanat* [*Beijing wenyi*] dergisinde yayımlandı ve aynı yılın Kasım'ında kitap olarak basıldı. Peng Dehuai'nin kariyeri ve 1959'da Lushan toplantılarında Mao'dan çektikleriyle olan paralellikler Wu Han okurlarının gözünden kaçmadı. Mao ve başta eşi Jiang Qing olmak üzere taraftarları oyun nedeniyle küplere bindiler, ancak Wu Han'ın önde gelen bir entelektüel olarak itibarı ve ayrıca Pekin belediye başkanı Peng Zhen tarafından korunması nedeniyle Pekin basınında ona etkili şekilde saldırmanın yolunu bulamadılar. Görünüşe göre Jiang Qing Mao'yu Wu Han'a karşı harekete geçmek için ikna etmeye çalıştı, ancak Mao buna birkaç yıl için yanaşmayacaktı, bunun sebebi biraz da Lushan'daki tartışmada Hai Rui adından destek alanın kendisi olmasıydı.

Daha önceden bilinmeyen Şangaylı bir gazeteci olan Yao Wenyuan'ın oyunu "zehirli bitki" diye nitelendirerek eleştirdiği yazısı 29 Kasım 1965'te Şangay'da yayımlanan *Wenhui bao* gazetesinde yayımlandı ve yayımından sonra Peng Zhen tarafından Pekin'de yasaklandı. Bunun üzerine Mao'nun talimatıyla yeniden basılıp ülke çapına dağıtımı yapıldı. Makalenin hazırlanması aylar sürmüş, Jiang Qing ve Zhang Chunqiao ile Yao tarafından birkaç defa gözden geçirilmişti. Mao'nun makalenin yazılışında ya da hazırlanışında rolünün olmadığı görülür, zira Peng Dehuai'yle paralelliğin yeterince oluşturulamaması nedeniyle metni eleştirdiği söylenir, ancak yine de yayım iznine adını koymaya hazırdı.[5]

Kültür Devrimi Grupları ve Büyük Harf Posterleri

7 Şubat 1966'da Pekin belediye başkanı Peng Zhen, Güncel Akademik Başlıklar Üzerine Özet Rapor şeklinde yavaş bir başlık attığı bir belge yayımla-

5 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronolgy of Events (1919-1990)*, s. 318-19; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 32-51, 52-65.

dı. Bu belge, Wu Han olayının sonuçlarını ele almak için Merkez Komite'nin isteğiyle Peng'in topladığı bir çalışma ekibi olan Kültür Devrimi Grubu'nun raporuydu. Rapor Peng'in süregiden siyasal anlaşmazlığı tarihi ve edebî tartışmaların sınırları içinde tutma ve böylece Wu Han'ı ve Pekin Komünist Partisi'nin içindeki diğer ılımlıları koruma çabasıydı. Peng yayımlama izni alma umuduyla raporu Liu Shaoqi'ye gösterdi, ancak Liu ona Mao'dan izin istemesini önerdi. Mao rapordaki birkaç nokta hakkında bazı sorular sordu, ancak yayımlanmasına itiraz etmedi. Daha sonra 4 Mayıs 1966'da, normalde üyesi olmadıkları halde kendi taraftarlarının desteğiyle, Hangzhou'ya geri çekilişi hakkında Politbüro'nun daimi komitesini topladı. Gündemdeki ana konu Peng Zhen'i görevinden atmaktı, bunu gerçekleştirmek için benimsediği yol da Peng'in organize ettiğinin karşısına rakip Kültür Devrimi Grubu'nu çıkarmaktı. Bu yeni Kültür Devrimi Grubu doğal olarak Mao'nun radikal görüşlerine sempati duyuyor, Lin Biao ve Jiang Qing tarafından da destekleniyor ve Pekin yerine Şangay'da üsleniyordu. Politbüro'nun genişletilmiş bir toplantısında bu yeni grup Merkez Komite'nin Kültür Devrimi Grubu olarak Parti mekanizmasına katıldı ve Peng'in grubunun varlığına son verildi. Bu darbe, Liu Shaoqi'nin başkanlığında 14-19 Mayıs 1966'da Pekin'de toplanan ÇKP Merkez Komitesi tarafından hazırlanan 16 Mayıs Genelgesi'yle duyuruldu: Mao bu toplantıya katılmadı, güneyde kaldı. 16 Mayıs Genelgesi üstünkörü biçimde "Parti içine sızmış burjuva temsilcileri"nin işi olarak nitelendirdiği Peng Zhen'in orijinal belgesini kınıyor ve Peng'in Beşli Grubunun dağıtıldığını duyuruyordu. Mayıs sonuna varmadan Peng bütün görevlerinden atıldı. Yeni kurulan Kültür Devrimi Grubu, artık Mao'nun sıkı denetimi altına girmiş olan Politbüro Daimi Komitesi'ne doğrudan bağlı olacaktı. 16 Mayıs Genelgesi, Polütbüro toplantısının sonlarına doğru, Parti karşıtı bir darbe konusunda uyaran ve hiçbiri tek başına proleter bir devrime öncülük yapmayan Marx, Lenin ve Engels'in ötesinde bir tarihsel kişilik olduğunu ileri sürdüğü Mao'ya övgülerle dolu uzun ve aşırı duygusal bir konuşma yapan Lin Biao'ya özgü ağdalı bir dille yazılmıştı.[6]

16 Mayıs Genelgesi'nden on gün sonra 25 Mayıs 1966'da, Nie Yuanzi ve Pekin Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün diğer üyeleri, üniversitenin Rektör Yardımcısı Lu Ping'i üniversitede Kültür Devrimi'ni baltaladığı için eleştiren bir poster [*dazibao*, tam anlamıyla "büyük harf posteri"] astılar.[7] Nie Yuanzi o zamanlar kıdemsiz bir öğretim üyesiydi, fakat daha önemlisi Lin Bi-

6 Jean Esmein, *The Chinese Cultural Revolution*, Andre Deutsch, Londra, 1975, s. 61-4; *Important Documents on the Great Proletarian Revolution in China*, Foreign Languages Press, Pekin, 1970, s. 107-28. CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 323-4.

7 Bazı kaynaklar bu posterin 1 Haziran'dan önce asılmadığını iddia eder.

ao'nun tarafında duran Mareşal Nie Rongzhen'in yeğeniydi ve gerçekleştirdiği eylemler birbirleriyle savaşan siyasi çevrelerin mücadelelerinde gençleri üniversitelerde çarpıştıracaklarının habercisiydi. Mao'nun gücünün arkasındaki gizli güç olan Kang Sheng'in teşvikiyle yapılan poster, ilk önce hedefi olan Pekin'deki muhafazakâr kesimlerce yasaklandı. 28 Mayıs'ta Maocu Kültür Devrimi Grubu Merkezî Kültür Devrimi Grubu adıyla yeniden kuruldu. Grubun başındaki isim Mao'nun siyasi sekreteri Chen Boda olacaktı, baş danışmanı da Kang Sheng'ti: Radikal Şangay grubundan Jiang Qing ve Zhang Chunqiao yardımcılarıydı ve Wu Han'a dönük eleştirilerin yazarı Yao Wenyuan üyeler arasındaydı. Bu Kültür Devrimi Grubu, yavaş yavaş Çin'in en güçlü siyasi yapıları olan Politbüro'nun ve Merkez Komite'nin yerini alıp Kültür Devrimi'nin kontrolünü ele geçirdi.[8]

Chen Boda, 31 Mayıs'ta ekibiyle birlikte Mao'dan aldığı yetkiyle Komünist Parti'nin gazetesi *Halkın Günlüğü*'nün bürosuna gidip gazetenin yönetimini devraldı. Bu sayede, *Xinhua* (Yeni Çin) haber ajansının yayımladığı basın bildirilerinin ve radyo haber bültenlerinin içeriğine de karar verebilecekti ve Çin basınının en önemli bölümünü kontrol altına almış olacaktı. *Halkın Günlüğü*'nün 1 Haziran tarihli başyazısı halkı "bütün canavarları ve şeytanları yok etmeye" çağırıyordu. 2 Haziran'da, ilk "Marksist-Leninist Büyük Harf Posteri" olarak gurur duyulacak, Pekin'de Peng Zhen'in yandaşlarının zulmüne uğrayan Nie Yuanzi'nin posterini yayımladı. Bu durum Mao'nun üniversitelerdeki radikallerin eylemlerini desteklediğinin kanıtı olarak görüldü. ÇKP Merkez Komitesi Peng Zhen'in eski üssü olan Pekin Belediyesi Parti Komitesi'nin yeniden düzenlenmesini onaylayıp 4 Haziran'da ilan etti. Yeni Pekin Parti Komitesi Kültür Devrimi'ni geliştirmek için Pekin Üniversitesi'ne çalışma grupları gönderme kararı aldı: Pekin'de ve ülkenin diğer şehirlerinde ve kasabalarında geniş öğrenci eylemleri oluyordu, belli ki artık Kültür Devrimi'nin odağı üniversitelere kaymıştı.[9]

Haziran başında ise Liu Shaoqi ve Deng Xiaoping'in yönetimi altındaki çalışma grupları Pekin'deki diğer üniversitelere ve orta dereceli okullara gönderildi, Çin'in geri kalanındaki Parti komiteleri de rüzgârın estiği yöne göre hareket etmeye başladı. Çalışma grupları Sosyalist Eğitim Hareketi'nde başarıyla kullanılmıştı ve bu, Kültür Devrimi'nde örnek alındı. Liu ve Deng, kendi gruplarını yollayarak inisiyatifi Mao'nun gruplarından almaya ve hareketin kontrolünü elinde tutmaya çalışıyordu. Önceleri çalışma grupları çok sayıda öğrenci grubu tarafından hoş karşılanmıştı, fakat görevlerinin radikal-

8 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 324-5.

9 *Beijing daxue wuchanjieji wenhua da geming yundong jieshao* [Pekin Üniversitesi Kültür Devrimi'ne Giriş], Beijing University Cultural Revolution Committee Propaganda Group, Pekin, 1966.

leri desteklemekten ziyade kontrol altına almak olduğu anlaşılınca durum değişti. Çalışma gruplarına karşı çıkan öğrenciler, "devrimci" olarak tasarladıkları kendi gruplarını kurdular. Çalışma gruplarının amaçlarına yakın duran öğrenciler de ayrıca kendi gruplarını kurdu. Bu iki paralel öğrenci örgütlenmesinin yapısını büyük ölçüde üyelerinin ailelerinin durumu belirliyordu. Daha radikal olan gruplar ÇKP tarafından ayrımcılığa uğramış eğitimli ailelerin çocuklarından oluşuyordu, Liu ve Deng'in çalışma gruplarını destekleyenlerde ise üst düzey Parti ve devlet yöneticilerinin çocukları çoğunluğu oluşturuyordu. İki grubun arasındaki sosyal farklılıklar her zaman bu kadar keskin değildi, ancak sert ve sürekli bir kutuplaşma sözkonusuydu. Öğrenci grupları başından itibaren bu şekilde farklılaştı ve kutuplaşmanın sebebi de çalışma gruplarının gönderilmesiydi. Mao yanlısı ve Mao karşıtı (bunlar da Mao yanlısı olduklarını iddia ederlerdi) gruplar arasındaki siyasi çatışmalar üniversiteleri işlemez hale getirdi. İlk çatışmalar ülkenin en önde gelen yüksek eğitim kurumu olan Pekin Üniversitesi'nde ve önemli bir bilim ve teknoloji kurumu ve ÇKP yönetimiyle güçlü bağları nedeniyle Çin'in en politik üniversitesi olan Tsinghua (Qinghua) Üniversitesi'nde yaşandı. Çatışmalar ülke çapına yayıldı; Haziran itibarıyla Guangzhou'daki okullar karıştı ve Nanjing ile Wuhan Üniversitelerinin rektör yardımcıları radikallerin fiziksel saldırılarına uğradı.

Temmuz 1966'da Mao nihayet Hangzhou'daki inzivasına son verdi. 16 Temmuz'da Wuhan'a gidip Yangzi Nehri'nde halkın arasında uzun uzun yüzdü, böylece iktidara geri dönmek için formda olduğunu gösterdi. Böyle halkın arasına karışıp yüzmesi bir anda yurtseverliğin ve başkana verilen siyasi desteğin sembolü oldu. 18 Temmuz'da, askerlerce kuşatılmış ve HKO ile savunma bakanı Lin Biao'nun sıkı denetiminde olan Pekin'e döndü. Kime karşı savaşılacağı hiçbir zaman tam olarak açıklığa kavuşturulmasa da Li HKO'yu Ocak'tan beri savaşa hazır durumda bekletiyordu.[10] Mao derhal Nie Yuanzi'nin posterinin ülke çapına yayılmasını istedi, 25 Temmuz'da ise artık ülkenin en üst seviyedeki karar alma organı haline gelen Kültür Devrimi Grubu'nun Pekin'de yaptığı genişletilmiş toplantısında üniversitelerde çalışma gruplarının rolü tartışıldı. Mao, Liu Shaoqi'nin açık taleplerine karşı harekete geçilmesini kabul ettirdi. Uzun zamandır planladığı geri dönüşü gerçekleştirmeye başlamıştı ve sonunda yeniden Pekin'de etkisinin olduğunu görüyordu.[11]

ÇKP'nin Sekizinci Merkez Komitesi'nin On Birinci Genel Kurul'u 1-2 Ağustos tarihlerinde Pekin'de toplandı. Kendi anayasasına göre toplanmak

10 Jean Esmein, *The Chinese Cultural Revolution*, Andre Deutsch, Londra, 1975, s. 62.

11 Domes, s. 156-8; CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events*, s. 327-8.

için yeterli sayıya ulaşılmamıştı, ancak Mao'nun radikal taraftarlarıyla dolmuştu. 5 Ağustos'ta Mao Nie Yuanzi'nin posterini örnek alıp kendi posterini yaptırdı, altına da "karargâhları yıkın" yazdırdı: "Gerici burjuva duruşu gösterdikleri" ve "burjuva diktatörlüğü"nü dayattıkları gerekçesiyle çalışma gruplarına saldırıyor, Merkez Komite'yi "canavar ve şeytanlar"la dolu ilan ediyordu.[12] Bu Liu Shaoqi'ye yönelik bir hamleydi, böyle olduğunu da ilgili herkes bilmekle birlikte doğrudan Liu'nun adından sözedilmiyordu. 8 Ağustos'ta halk arasında On Altı Nokta olarak bilinen ve resmî adı Büyük Proleter Kültür Devrimi'ne Dair Karar olan metin resmî Parti politikası olarak kabul edildi. Bu belgede Kültür Devrimi başlangıçta olduğu gibi kültür ve sanatla ilgili siyasi bir kampanya olarak değil, sosyalist devrimde tamamen yeni bir aşama olarak sunuluyordu. Aktivistlere kitleleri harekete geçirme ve kendilerini hareketin içinde eğitmelerini sağlama çağrısı yapılıyordu. Mücadele içinde iyi kadrolar kötü kadrolardan ayıklanacaktı ve HKO Merkez Komite'nin Askerî Komitesi'nden aldığı emirlerle yönetilmeye devam edecekti. Parti merkezi tamamen yeniden düzenlendi ve Mao'nun radikal destekçilerinden oluşan yeni bir Politbüro Daimi Komitesi oluşturuldu. Lin Biao ÇKP'nin başkan yardımcılığına getirildi, böylece Mao'nun veliahtı konumuna geldi.

Üniversitelerde ve orta dereceli okullardaki öğrenciler çalışma grupları yanlısı veya karşıtı gruplar kurmaya başladılar ve kendilerine değişik egzotik ve romantik isimler veriyorlardı. Mao'nun politikalarına karşı olan öğrenciler de kendilerine Maoist dedikleri için isimler oldukça kafa karıştırıcıydı. Bütün bu isimler arasında en fazla kullanılanı Kızıl Muhafızlar'dı [*Hongweibing*]. Asıl Kızıl Muhafızlar, ismini Rus devrimindeki Kızıl Muhafızlardan [*krasnaya guardia*] alan, Qinghua Üniversitesi'ne bağlı ortaokulda 29 Mayıs'ta kurulan öğrenci örgütünün üyeleriydi. Rud Kızıl Muhafızları 1917 yazında Petrograd'da yeni Sovyetleri korumak için bir işçi milis gücüydü ve Kızıl Ordu'nun öncüsüydü. Mao Zedong ismi beğendi ve 1 Ağustos'ta (1927'nin Çin İşçi ve Köylü Kızıl Ordusu'nun kuruluş yıldönümünde) Qinghua'nın öğrencilerine bir mektup yazıp "gericilere karşı çıkmakta haklı olduklarını" söyledi. Ayrıca benzer düşüncelere sahip diğer gruplarla birleşmeye teşvik etti, bu da Kızıl Muhafız hareketinin yıldırım hızıyla bütün Çin'e yayılacağının işaretçisiydi. 18 Ağustos'ta Pekin'in merkezinde Tian'anmen Meydanı'nda, ülkenin her yanından başkente akın eden Kızıl Muhafızların kitlesel bir mitingi oldu. Meydana tepeden bakan Cennetin Barış Kapısı'nın kürsüsünde Mao Zedong ve yanında Lin Biao, Zhou Enlai, Tao Zhun, Chen Boda ve Deng Xiaoping, yani Çin yönetiminin Kültür Devrimi sırasındaki ana çekirdeği duruyordu. Mitinge muhtemelen bir milyon civarında öğ-

12 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 328.

renci katıldı. Mao, kendisine olan bağlılığıyla amaçlarını ifade eden hareke-te desteğini göstermek için bir Kızıl Muhafız pazu bandı takmıştı. Bu yapmacık jest, daha önce 26 Haziran 1959'da bir fotoğrafta Mao'nun Genç Öncüler'in kızıl renkli atkısını taktığının görüldüğü bir olayın tekrarıydı. 18 Ağustos mitinginden sonra 1966'nın geri kalanı hemen hemen her ay yapılan Kızıl Muhafız mitingleriyle geçti.[13]

Kızıl Muhafızların kendileri gibi "kapitalist yol"culara karşı mücadele eden diğer gruplarla "birlikte hareket etme"lerine izin verilmesiyle, çoğu bunu Çin'in daha önce görmedikleri yerlerine gitme fırsatı olarak gördü. Daha maceracı olanlar ise bu fırsatı yeni kişisel deneyimler kazanmak ve hayli disiplinli bir toplumun sınırlarından kaçmak için kullandı. Kızıl Muhafızlar, "dört eski"ye (eski fikirler, kültür, âdetler, alışkanlıklar) saldırın sloganı altında, eski sanat eserleri, kitaplar ve binalar gibi pek çok kültürel esere saldırıp zarar verdi. Budist ve Taoist tapınaklar gibi dinî kurumlar, camiler ve kiliseler, radikal gençlerin çılgınca devrimci becerilerini göstermek için gözde hedefleri oldu ve bu çoğu zaman eski kuşaklarla sorun yaşamalarına sebep oluyordu. Kızıl Muhafız hareketi radikal öğrencilerle ilişkili olsa da belirtmek gerekir ki bunların çoğu daha üniversiteye gitme yaşına gelmemiş ortaöğrenim öğrencileriydi. Ortaöğrenimden sonra okumamış genç işçilerle birlik olmuşlardı ve Mao lehine sınırlı öğrenci eylemleri olarak başlayan şey, ÇKP içindeki hizipler adına egemenlik kurma yarışına giren değişik rakip gruplarla birlikte ülke çapında bir gençlik hareketine dönüşüyordu.

Şangay'da İktidara El Konması

Kültür Devrimi'nin en görkemli dönemi 1966-67 sonbahar ve kışında, sözden ve öğrenci eylemlerinden politik faaliyetlere geçilmesiyle yaşandı. Eylül 1966'dan itibaren, ÇKP içindeki ılımlılara dönük eleştiriler, görünürde anti-bürokratik olan ve bu nedenle öğrencilerle genç işçiler için hayli çekici olan bir kitle hareketine dönüşmeye başlamıştı. Bu da, radikal Mao destekçilerinin yerel Parti yönetimlerini muhafazakâr karşıtlarının elinden almasıyla "sağcı" olduğu iddia edilen kimselere dönük sözlü ve yazılı saldırıların gerçek bir darbeye yolaçtığı Şangay'dan başlayarak Parti'nin Çin'in büyük şehirlerinde oluşturduğu iktidar yapılarını vurdu.

9 Eylül'de Pekin'den gelip Şangay'da çalışma yürüten bir grup Kızıl Muhafız Şangay ÇKP merkezini ele geçirmeye kalkıştı. Grubun içinde Kültür

13 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 328-30; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 155-69.

Devrimi'nin ilk duvar posterinin yaratıcısı Nie Yuanzi ve Qinghua Üniversitesi'nde Maocu çalışmalarının merkezinde duran radikal öğrenci lideri Kuai Dafu da yer alıyordu. Yerli öğrenciler ve işçiler dışarıdan gelen kimselerin (daha kötüsü, Pekin'den gelenlerin) Şangay'ın işlerine bu küstahça müdahalesine çok kızdılar ve hepsini kapı dışarı ettiler ve bu olay Pekin'de olduğu gibi Şangay'da da öğrenci hareketinin iki kutuplaşmasına sebep oldu. Şangay'daki mesele, hızla üniversitelerin dışına taşıp kısa sürede çok sayıda genç fabrika ve tersane işçisini içine alacak şekilde büyümesi nedeniyle farklı bir yöne kaydı.

1 Kasım'da Şangay'ın günlük yerel gazetesi *Wenhui bao*'da çalışan gazeteciler Kültür Devrimi'nde yer almayı ve kendi *dazibao* duvar gazetelerini asmayı talep ettiler. 9 Kasım'da yeni tür bir örgütlenme olan Şangay İşçi Devrimci İsyancı Karargâhı'nın kurulduğu duyuruldu. Kendi inisiyatifiyle hareket edip partiyle ilişkisi olmayan bir kitle örgütü olması nedeniyle daha önce bir benzeri görülmemişti ve ÇKP Parti'ye rakip olabilecek bu yapıdaki örgütleri engellemek için elinden gelen her yolu denemişti. Böyle olağandışı bir yapının kuruluşunu gerekçelendirmek için kurucular, 8 Ağustos'ta ÇKP politikası olarak kabul edilen ve "kitlelerin hareket içinde kendilerini eğitmelerini sağlama"yı teşvik eden Kültür Devrimi'nin On Altı Noktası'nın dördüncüsüne işaret ediyorlardı. Bilinen adıyla İşçi Karargâhı, Jiang Qing ve Zhang Chunqiao'nın taraftarlarınca kurulmuş olan Mao yanlısı radikallerin siyasi aracıydı ve doğrudan Şangay'daki mevcut Komünist Parti örgütüne muhalefet ediyordu. Radikaller için yalnızca eski parti örgütünü devirip yerine yenisini getirmede işe yaradılar: Bunu da 1967 Ocak Fırtınası sırasında başarmışlardı.

Şangay'da iktidarın Maoist radikallerce ele geçirilmesi, yani Ocak Fırtınası [*yiyue fengbao*], 4 Ocak 1967'de İşçi Karargâhı'ndan Kızıl Muhafızların destekçilerinin *Wenhui bao* bürolarını işgal etmesiyle başladı. 5 Ocak'ta ayrıca Komünist Parti'nin Şangay'daki gazetesi olan *Günlük Kurtuluş*'un [*Jiefang ribao*] yönetimini ele geçirdiler ve Şangay belediye başkanı Cao Diqiu ile şehrin Komünist Parti Sekreteri Chen Bixian'ı tutukladılar. İşçi Karargâhı'nın en önemli rakibi mevcut Parti örgütünü desteklemek için harekete geçirilen Al Muhafızlar'dı [*chiweidui*]. Al renginin sade kırmızıdan daha kırmızı olduğu düşünülebilirdi ve her halükârda adını aldıkları orijinal grup 1930'ların silahlı işçi milisleri olduğu için Al Muhafızlar adı sağlam bir devrimci geleneğe dayanıyordu. İşçi Karargâhı'nın artan etkisine karşı koymak için Al Muhafızlar bir genel grev örgütledi ve bu grev tersane ve demiryolu işçileri arasında epey etkili oldu. 10 Haziran'da Şangay'daki yerel radyo grevin ciddiyetinden sözediyordu. Şehirde yaşam felce uğradı ve siyasi eylemciler Al Muhafızlarıyla Bölge Komitesi ve İşçi Karargâhı'nın destekçisi Kızıl Muhafızlar arasında ikiye bölündü.

Radikaller darbelerini sağlamlaştırmak için bir dizi bildiri yayımladı. Bunların ilki 5 Ocak'ta Şangay İşçi Devrimci İsyan Karargâhı ve "diğer on kitlesel devrimci örgüt" adına yayımlanan Şangay Halkına Mesaj'dı. Bildiride 1967'nin Şangay'ın fabrikalarında Kültür Devrimi'ni destekleyen bir kitle hareketinin sonucunda nihayet gerici burjuvazinin yenilgiye uğratılacağı yıl olacağı duyuruluyor, ancak bir yandan da "suyu ve elektriği kesip toplu taşımayı durma noktasına getirme gayretinde olan bir avuç komplocu gerici unsur"a karşı halk uyarılıyordu. Ayrıca mesajda, "birçok fabrikada ve tesiste İşçi Kızıl Milis Kıtaları'nın bazılarının ve hatta bazı yerlerde çoğunluğunun üretimi askıya aldığı ve görevlerinden kaçtıkları"ndan şikâyet ediliyordu. Eğer Maoist radikaller Şangaylı işçi kitleleri sağlam bir şekilde arkalarındaymış gibi davransaydılar, grevler ve boykotlar hemen hemen tamamıyla Şangay'daki mevcut Parti ve yerel yönetim organlarının desteğinde yapıldığı için kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğrayacaklardı.

9 Haziran 1967'de radikaller ikinci bildirileri olan Acil Not'u yayımladıklarında, sanayi eylemlerinden açıkça endişe duydukları anlaşılıyor ve bundan ötürü "kapitalist yolu seçmiş bir avuç Parti yetkilisi"ni suçluyorlardı, bunlar "halkın bir grubunu bir başkasına karşı" kışkırtıyor, "fabrikalardaki üretimde, demiryolu ve karayolu trafiğinde duraksamalara yolaçıyordu. Tersaneleri çalışmayı durdurmaya kışkırtmışlar, limanları işletmede zorluklara sebep olmuşlar ve Çin'in uluslararası prestijine zarar vermişlerdi". Bütün bu olaylardan Şangay Bölge Komitesi'nin el altından yürüttüğü çalışmalar sorumlu tutuluyordu. Acil Not, insanları görevlerinin başında kalmaya çağırıyor; Çin'in başka bölgelerinde "devrimci tecrübelerini paylaşan" Şangaylı radikallerin Şangay'a geri dönmelerini talep ediyor; radikal öğrencilerin ve başkalarının "devrimci tecrübelerini paylaşmak" için seyahat izinlerini iptal ediyor ve maaşlarla günlük işleyiş için gerekli masraflar dışında devlet birimlerinin ödeneklerini donduruyordu. Ayrıca Kamu Güvenliği Bürosu'na, polise, mülklerin yasadışı müsaderesini önleme ve düzeni bozucu ve illegal eylemlere son verme yetkisini veriyordu: Daha önce Mao yandaşlarının yarattığı haklı gerekçelere dayandırılabilecek olan ayaklanma ortamında normal görevlerini yerine getirmesi engellenmişti.

Pekin'deki ÇKP Merkez Komitesi artık tamamıyla radikallerin kontrolündeydi ve 11 Haziran'da Acil Not'u destekleyen Şangay'daki Devrimci İsyan Örgütlenmesini Tebrik Mesajı gönderdi ve İşçi Karargâhı'nı destekleyenlere Mao'nun "devrimi elinizde sıkı tutun ve üretimi geliştirin" sözünü hatırlattı. Kutlama mesajına ayrıca Devlet Konseyi, Merkez Komite Askerî Komisyonu ve Merkez Komite Kültür Devrimi grubu, yani bütün önde gelen siyasi ve askerî otoriteler de destek verdi. Not radikal bir tonda yazılmıştı ve ay-

rıca olayların çok ileri gittiğini, Şangay'ı felce uğratan grev dalgasının kabul edilemeyeceğini belirtiyordu.[14]

Şangay Komünü

Şangay'daki Ocak Fırtınası boyunca yüzlerce değişik kitlesel siyasi örgüt (bir tahmine göre sayı 700 civarındadır) devrimci olarak adlandırıldı, ancak bunların çoğu Mao adına faaliyet yürüttüğü iddiasında olduğu için, kesin olarak hangilerinin "Maoist", hangilerinin öncelikli olarak eski Bölge Komitesi'ne yakın olduklarını belirlemek kolay değildir. Bu durum ciddi bir kafa karışıklığına ve devrimci coşkularıyla birbirlerine fark atma gayretinde olan örgütler arasında sürtüşmelere neden oldu. Radikallerin liderleri aceleyle birbiriyle alakasız bu grupları birleştirme gayretine girdi ve Zhang Chunqiao ve Yao Wenyuan bir tür birlik yapısı kurmayı denemek için Şangay Halk Komünü için Hazırlık Komitesi'ni kurdular. Üç hafta süren amansız kavgalardan sonra, Hazırlık Komitesi 5 Şubat 1967 sabah saat birde 38 radikal kitle örgütünden temsilcilerin katılımıyla toplandı. Komün adı, Büyük İleri Atılım döneminde önerilen fakat pek destek görmeyen şehir komünleri fikrine ve tarihî 1871 Paris Komünü'ne dayanıyordu. Komün Komitesi "Yangzi Deltası'nda yeni bir tür yerel örgütlenmenin doğduğunu" iddia ettiği bir manifesto yayımladı ve bütün bölgeleri bu örneği izlemeye çağırdı. Ayrıca bir emir yayımlayıp şehri 1949'dan beri yöneten eski Komünist Parti komitesi Şangay Bölge Komitesi'ni lağvetti ve 16 Mayıs 1966'dan itibaren aldığı kararları da feshetti.

Zhang Chunqiao ve Jiang Qing öncülüğündeki Maoist radikaller Şangay'daki muhafazakârları göndermiş görünüyorlardı, ancak kitle örgütlerinin desteğini almalarına rağmen Şangay Komünü fikri fabrikalarda ve tersanelerde çalışan kesim içinde pek itibar görmedi. Komün Şangay'ın metropolitan bölgesi büyüklüğünde bir alanı yönetebilecek bir organizasyon gibi görünmüyordu ve değişik kurucu örgütler arasındaki iç tartışmalardan da kaçınılmaz olarak zarar görüyordu. Sonunda ölümü resmen duyurulmasa da komün kavramı yok oldu gitti, onun yerine Şangay yeni ve daha uzun ömürlü bir yapılanma olan Devrimci Komite'nin yönetimi altına girdi.[15]

---

14 Bu dokümanların İngilizcesi için bkz. *Important Documents on the Great Proletarian Revolution in China*, Foreign Languages Press, Pekin, 1970; ve ayrıca bkz. Joan Robinson, *The Cultural Revolution in China*, Penguin Books, Harmondsworth, 1969; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 166-9.

15 Jean Esmein, *The Chinese Cultural Revolution*, s. 159-62; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 169, 170-83.

Devrimci Komiteler

ÇKP Merkez Komitesi, Devlet Konseyi, Merkezî Askerî İşler Komitesi ve Kültür Devrimi Grubu 23 Ocak 1967'de ortak bir karar yayımlayıp HKO'ya "solu destekleme" ve Kültür Devrimi'nde devrimci solun tarafında yer alma emri verdi. Emir gerçekte tam olarak bu anlama gelmiyordu. Kültür Devrimi'nin en güçlü merkezî organlarından gelen bu emrin amacı, Şangay'da önerilen aşırı radikal komün modeli yerine ülke çapında Devrimci Komitelerin kurulmasını sağlamaktı.

Devrimci Komite [*geming weiyuan hui*, kısaca *geweihui*], 1949'dan beri tanıtılan başka birçok politika deneyi gibi Çin'in kuzeydoğusunda ortaya atılmıştı. Devrimci Komite kavramının kökeni Heilongjiang eyaletinden geliyordu ve komiteler burada ılımlı ve hatta muhafazakâr siyasi aktivistlerin enerjilerini kanalize etmek için kuruldu. İlk Devrimci Komite 31 Ocak 1967'de, Şangay'da Ocak Fırtınası'nın yaşandığı sıralarda Heilongjiang'da kurulmuştu: Geçici bir yapıda olması amaçlanıyordu ve diğer eyaletler de bundan hareketle kendi komitelerini kurdu. Bu oluşumların yapıları ve sorumluluk alanları aynı değildi ve Heilongjiang'dakinden ziyade Mart 1967'de kurulan Shanxi Devrimci Komitesi ülke çapında kurulacak olan komitelere model olarak sunuldu. Shanxi komitesi üyelerinin yaklaşık yarısı Kültür Devrimi kitle örgütleriyle ilişkiliydi, dörtte biri Kültür Devrimi öncesi Parti kadrolarından, diğer dörtte biri de HKO askerlerinden oluşuyordu. Ne var ki, en büyük gücü elinde tutan Shanxi Devrimci Komitesi'nin Daimi Komitesi, Maoist radikallere pek etki etme fırsatı vermeyecek şekilde eski kadrolardan ve askerlerden oluşuyordu. Bazı eyaletlerde ise Devrimci Komitelerin kurulması iç tartışmalar ve hizip kavgaları yüzünden aylar aldı ve Tibet ile Xinjiang'ın komitelerinin kurulması Eylül 1968'i buldu.

Bu "solu destekle" politikaları ülkenin tamamında uygulandı ve komitelerin yapısı orduya 1949'dan beri sahip olmadığı sıradışı yetkiler verdi: Eski siyasi yapıların tamamen yıkıldığı bazı bölgeler gerçekte sıkıyönetim altındaydı. Devrimci Komiteler birbirinin ardı sıra kuruldukça, kitle örgütü temsilcilerinin oranı düşmeye, HKO'nun etkisi ise artmaya başladı. 1968'de Maoist radikallerin etkisinin biraz artmasıyla Kültür Devrimi'nin ruhunda da biraz canlanma oldu, ancak binlerce Kızıl Muhafızın, genelde kırsal bölgelere gönderildikleri ve çalıştıkları ya da okudukları yerden ayrılmak zorunda kaldıkları ve böylece örgütlerinin bitmesi sonucunu doğuran *xiafang* ya da "indirme" politikası çerçevesinde dağıtılmasıyla tersine döndü.[16]

16 Jürgen Domes, "The Role of the Military in the Formation of Revolutionary Committees, 1967-68", *China Quarterly*, sayı 44, Ekim-Aralık 1970; Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, s. 201-5.

Wuhan Olayı

Yazın gelmesiyle birlikte rakip örgütler arasındaki anlaşmazlıklar özellikle güneybatıdaki büyük şehirlerde iyice şiddetlenmişti ve Komünist Parti'nin Pekin'deki merkezî organları bu durumun yarattığı sorunları çözmek için Chengdu, Chongqing ve Kunming'e bir heyet gönderdi. Heyetten iki kişi ise 500.000 işçinin grev ve eylem yaptığının bildirildiği Yangzi Nehri üzerindeki Wuhan şehrine gitti. Temmuz 1967'deki Wuhan olayı devrimci kargaşanın en üst noktasına vardığı olaydı ve Kültür Devrimi sürecinde kritik bir aşamaydı. HKO'nun yaşanan kargaşaya müdahale etmeye çağrılmasından sonra, Askerî Bölge'nin başı Chen Zaidao'nun komutası altındaki askerî yetkililer araya girdi, ancak Merkez Komite'nin isteklerine karşı açıkça daha muhafazakâr olan eski Parti komitesinin tarafını tuttular.

Daha Şubat 1967'de Wuhan'da ciddi şiddet olayları baş göstermişti, radikal ve muhafazakâr gruplar arasında çıkan çatışmalarda yüzlerce kişinin öldüğü bildirildi. Grevler şehirdeki bütün fabrikalara yayılmış, Haziran ve Temmuz'da demiryolları çalışmaz hale gelmiş ve Yangzi Nehri üzerindeki görkemli yeni köprü sürekli olarak kapatılmıştı. Merkez Komite'nin iki temsilcisi Xie Fuzhi ve Wang Li 14 Temmuz'da Wuhan'a gidip düzeni sağlamaya ve radikal ÇKP merkezinin politikalarını yürürlüğe sokmaya çalıştı. Zhou Enlai ve Genelkurmay Başkanı da onlara eşlik ediyordu. En aktif militan gruplardan biri olan, Chen Zaidao'nun ve bölgedeki askerlerin arka çıktığı Bir Milyon Savaşçı [*Baiwan xiongshi*] grubunun muhafazakâr bir grup olduğunu görüp radikallerin Genel İşçi Konseyi Merkezi'ni desteklemeye karar verdiler. O sıralar Wuhan, Bir Milyon Savaşçı grubuyla HKO'nun onları destekleyen birliği Birim 8201'in sıkı kontrolü altındaydı. Birim 8201 sokaklarda devriye geziyordu ve önemli binaların çatılarına makineli tüfekler yerleştirmişti. Xie ve Wang 20 Temmuz'da muhafazakârlara yakın HKO ve işçi örgütleri mensuplarınca kaçırılıp hapsedildi. Wang Li arbede sırasında yaralanmıştı ve daha sonra çekilen fotoğraflarda ve filmlerde morarmış bir gözle yer aldı. İki günden az bir süre kapalı tutulduktan sonra HKO Hava Gücü birimlerinin yardımıyla havaalanına ulaşmayı başardılar. Gelişleriyle sorunlar çözülmediği gibi daha derinleşmişti. Çin'in başka bölgelerinden HKO birlikleri, Pekin'deki Merkezî Askerî İşler Komitesi tarafından, artık hain olarak görülen Birim 8201'i zaptetmeleri için gönderildi. Wuhan'da bulunan Hava İndirme Tümeni 8191 ve Hubei'deki On Beşinci Ordu Chen Zaidao'ya ve Birim 8201'e karşı seferber edildi ve Doğu Denizi Filosu'ndan en az beş gambot batıya Yangzi Nehri'ne gönderilip Wuhan'ı bombalayacak şekilde konuşlandırıldı. Lin Biao idareyi kişisel olarak ele almak üzere geldi, 21 Temmuz'da Chen Zaidao'ya kovulduğunu bildiren bir telgraf gönderdi ve bu sayede si-

yasi konumunu güçlendirmiş oldu. Siyasi anlaşmazlık ayrıca Pekin'deki Mao'ya bağlı merkezî askerî otoritelerle mevcut muhafazakâr Parti örgütünü destekleyen Wuhan'daki yerel askerî makamlar arasındaki bir anlaşmazlığa da dönüşmüştü. Çok sayıda gücün yığılması ve sıkı pazarlıklar sonucunda mesele nihayet Ağustos başında halloldu. Chen Zaidao tutuklanıp Pekin'e gönderildi. Yerine Zeng Siyu getirildi ve partinin üst düzey bölge yöneticileri emekli olmaya zorlandı. Wuhan bir kez daha kontrol altına alınmış, iyi kötü düzen sağlanmıştı. Wuhan olayı [*Wuhan shibian*], merkezî Kültür Devrimi organlarının bir yerel radikal oluşuma geç de olsa destek vermeleri ve Şangay'ın tersine, devrimci komitelerde bu sefer askerlerin ve muhafazakârların üstün gelmesi itibarıyla kafa karıştırıcıydı. Ayrıca HKO'nun güvenilirliğine ve Lin Biao yönetimi ele aldıktan sonra sarsılmaz görünen Mao ve destekçilerine olan sadakatine gölge düşürmüştü. Olaya bir askerî darbe girişimiymiş ve bir iç savaşın kıyısından dönülmüş gibi yaklaşıldı.[17]

Liu Shaoqi'ye Saldırı

1967'nin Nisan ve Eylül ayları arasında Mao'nun en büyük rakibi Liu Shaoqi'ye yönelik eleştiriler Çin basınında düzenli olarak yer almıştı. Ne var ki, kendisinden aylarca adı hiç geçmeden yalnızca konumuyla bahsedildi: "Çin'in Kruşçevi" ya da "Kapitalist Yoldan giden Üst Düzey Parti Şahsiyeti" gibi ithamlara konu oluyordu. 14 Ağustos'ta ÇKP yayın organları *Halkın Günlüğü* ve *Kızıl Bayrak*'ta çıkan bir ortak başyazıda yıllardır sosyalist sistemin altını oymakla suçlandı. Özellikle de Çin Halk İstişare Konferansı'nı ve Ulusal Halk Kongresi'ni burjuva fikri olarak lanetlenen ikili meclis sistemine dönüştürme fikrinden ötürü kınanıyordu. Diğer yandan 1959'daki Lushan toplantısında Peng Dehuai ile olan kavgasında Mao'yu desteklemediği için de kıyasıya eleştiriliyordu.[18] Metinde adı geçmese de Parti'de her zaman çalışan paralel gayriresmî iletişim sistemleri aracılığıyla hedefin Liu olduğu açıkça belli edildi. İşlediği karşı devrimci suçlar için halkın önünde yargılanmasına yönelik daha radikal Maoistlerin talepleri giderek artıyordu.

Kızıl Muhafızlar, Komünist Parti'nin, Pekin'in merkezinde Yasak Şehir'in hemen batısında yer alan Zhongnanhai tesislerinde mevzilenmişti. 1 Ağustos'ta *Halkın Günlüğü* Lin Biao'nun epey ses getirmiş makalesi "Çok Yaşa

17 Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, s. 183-4; Jean Esmein, *The Chinese Cultural Revolution*, s. 224-8; Thomas W. Robinson, "The Wuhan Incident: Local Strife and Provincial Rebellion during the Cultural Revolution", *China Quarterly*, sayı 47, Temmuz-Eylül 1971, s. 413-38; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 199-220.

18 *China Quarterly*, sayı 32, Ekim-Aralık 1967, s. 201-2; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 273-84.

Halk Savaşının Zaferi"ni (Çin'in öncülüğünde bir Üçüncü Dünya devrimi için eylem çağrısı) tekrar yayımlayınca Liu'yu eleştiren el kitapları ve karikatürleriyle standlar açıp bir suçlu olarak Parti Merkezi'ne teslim edilmesini talep ettiler. Aralarında idam edilmesini isteyenler bile vardı. Başkentin fabrikalarından işçiler ve kenar mahallelerinden köylüler, ellerinde kızıl bayraklarla, "Liu Shaoqi'yi indirin" sloganları atarak şehir merkezine geldiler. Bu baskı karşısında Parti yönetimi Liu'nun Zhongnanhai'deki Parti tesislerinde tutulmasına ve kendisinden hesap sorulmasına karar verdi. Şüphesiz şunun da farkındaydılar ki, Liu Shaoqi kurtların önüne atılsaydı, daha sonra sıra kendilerinden birine gelebilirdi.[19] Liu karşıtı mücadele devam etti, ancak Liu Ekim 1968'de nihai olarak uzaklaştırılana kadar Devlet Başkanlığı görevini sürdürdü. Kolay yolu seçip kitlelere dönük siyaset yerine hükümete yaslanmayı tercih eden Deng Xiaoping, Zhou De, Zhou Yang ve başka birçoğu da aynı anda tasfiye edildi.

Kızıl Muhafızların Dağıtılması

Mao'ya ve onun romantik devrim fikirlerine bağlı genç öğrenci ve işçilerin kitle örgütü olan Kızıl Muhafızlar eski Parti komitelerinin devrilmesinde hayati bir rol oynamıştı. Bu komiteler Liu Shaoqi'nin ve ÇKP içindeki ılımlıların ve muhafazakârların ülke çapındaki siyasi üsleri haline gelmişti. Görevlerini tamamladıktan sonra Kızıl Muhafızlar ömürlerini tamamlamıştı: Parti mekanizmasının dışında kalarak artık ÇKP'nin iktidara gelişinden beri yaptığı tüm uygulamalara karşı bir tehdit haline gelmişlerdi. Parti merkezindeki radikaller bile artık öğrenci yandaşlarına söz geçirme zamanının geldiğini anladı, ancak okullarına geri dönme emrini verme işi, muhafazakârlarla mücadele sırasında konumu mutlak ama gizemli bir hal almış olan Zhou Enlai'ye bırakıldı. Zhou 1 Eylül'de Pekin Bölge Komitesi'nde yaptığı bir konuşmada Kızıl Muhafızlara derhal devrimci faaliyetlerine ve yabancılara yönelik şiddet eylemlerine son vermelerini ve evlerine geri dönmelerini emretti. 17 Eylül'de Kızıl Muhafızlardan oluşan bir gruba yaptığı konuşmada Mao Zedong'dan gelen bir mesajı iletti. Mao, Kızıl Muhafız hareketinin "küçük generalleri"nin ciddi hatalar yapmaya başladıklarını söylüyor, artık okullarına geri dönmeleri gerektiğini bildiriyordu.[20]

Elbette bunu yapmak söylemek kadar kolay değildi, bu nedenle emre uyulmasını sağlama işi HKO'ya verildi. Ordu birlikleri ilk ve orta dereceli

19 Esmein, *The Chinese Cultural Revolution*, s. 228-32; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 239-52.

20 Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, s. 194-5.

okullara girdi, müfredatı değiştirip eğitim biçimini siyasi ve yarı askerî hale getirip eğitimi yeniden başlattı. Üniversiteler ve diğer üçüncü dereceli kolejler içinse eğitime yeniden başlamak çok daha uzun sürdü ve ilki 1970'in güz dönemine kadar açılmadı. Ordu serbest seyahati, yani Kızıl Muhafızların değişik şehirlerde birbirleriyle temas kurabilmelerini sağlayan "devrimci tecrübe değişimi"ni kısıtlayabilecek, ayrıca Kızıl Muhafızların yayımlamak istediği kitapçıkları ya da posterleri denetleyebilecekti.

Bu bile Çin gençliği arasındaki radikal akımı sona erdiremedi. Muhaliflik çoğu öğrencinin ve genç işçinin hoşuna gitmeye başlamıştı ve anti-bürokratik, eşitlikçi sürekli devrim kavramı 1950'lerde Çin'de yalnız donuk ve boğucu bir bürokrasiyle karşılaşmış olanlar için hayli ilginçti. Ordunun bütün engellemelerine rağmen bağımsız Kızıl Muhafız birimleri varlıklarını sürdürdü ve İç Moğolistan, Guangdong ve diğer eyaletlerdeki radikaller kendilerini Kültür Devrimi'nin yeni trendi veya yeni dalgası [*xin sichao*] ilan ettiler. Hunan'da, Hunan Proleter Devrimci İttifak Komitesi [*Hunan sheng wuchanjieji geming da lianhe weiyuanhui*, kısaca *Shengwulian*] olduklarını iddia eden bir grup Şangay Komünü fikrinin yeniden canlandırılmasını ve 1967 baharında başarıyla uzaklaştırıldığı halde geri döndüklerini düşündükleri bürokratlara saldırılmasını savunan belgeler yayımladılar. Bu yeni sol akıma ordunun tepkisi çabuk ve acımasız oldu. Ülke çapında üniversiteler HKO tarafından işgal edildi ve pek çok radikal öğrenci yaralandı ve hayatını kaybetti. Bir önceki yıl "karargâhları yıkın" sloganlarına övgüler düzen Parti merkezi şimdi öğrencileri duymazlıktan geliyordu ve 1968 sonbaharı itibarıyla Kızıl Muhafız hareketi tam olarak bitirilmişti. Eski Kızıl Muhafızlar, özellikle de örgütün içinde lider konumunda olanlar yoksulların ve alt orta sınıf köylülerin hayatlarını öğrenmeleri için köylere yollandı [*xiafang*]. Aralarındaki bazı dik kafalılar ise yargılandı ve anarşist ya da serseri oldukları gerekçesiyle idam edildi.[21]

Komünist Parti'nin Yeniden İnşası

ÇKP On Birinci Merkez Komitesi'nin On İkinci Genel Kurul'u 13-31 Ekim 1968 tarihleri arasında Pekin'de yapıldı. Bu, Merkez Komite'nin genişletilmiş, diğer bir deyişle içi özenle doldurulmuş toplantısıydı ve Ağustos 1966'dan beri ilk kez yapılıyordu. Merkez Komite'nin düzenli ve yedek üyelerine ek olarak Kültür Devrimi Grubu, eyaletlerden önde gelen Partililer ve üst düzey HKO subayları da katıldı. Bu Ekim toplantısıyla ÇKP'nin tepesinde kitlesel harekâtın sonucu oluşan değişikliklerin ve Liu Shaoqi'yle yandaşlarının tas-

21 Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, s. 194-6.

fiyesinin meşrulaştırılması amaçlanıyordu. 1 Kasım'da bir bildiri kabul edildi ve ertesi gün *Halkın Günlüğü*'nde yayımlandı. Bu bildiride Li Shaoqi ilk kez adına yer verilerek Çin'in Kruşçevi, "Parti'deki dönek, vatan haini, gizli grev kırıcı" ve ayrıca "emperyalizmin, modern revizyonizmin ve sayısız suçun faili olan Guomindang'ın dalkavuğu" olarak anılıyordu.[22] Genel Kurul, Jiang Qing ve Kang Sheng tarafından hazırlanan Vatan Haini, Ajan ve Grev Kırıcı Liu Shaoqi'nin Suçları Hakkında Rapor'u onayladı. Ayrıca baştan aşağı yeniden oluşturulan ÇKP için Nisan 1969'da nihayet gerçekleştiğinde Dokuzuncu Parti Kongresi'nin önüne getirilen yeni bir tüzük taslağı kabul edildi.

Dokuzuncu Kongre, sekizincisi on yıldan uzun bir süre önce 1958'de toplandığı için ve normal süre beş yıl olduğu için Parti'nin kendi tüzüğüne göre geç kalmıştı. 1 Nisan 1969'da çoğu HKO üniforması içinde 1.500 civarı delegeyle Pekin'de toplandı. Sıkı güvenlik önlemleri alınmış, normale göre gizliliğe daha fazla önem verilmişti. Kongrede Jin Biao resmî olarak Mao'nun halefi olarak gösterildi, Jiang Qing ve taraftarları da Siyasi Büro'nun üyesi oldu. Lin'in Parti içi birliğe çağrı yaparken Liu Shaoqi'nin mirasına yönelik eleştirileri dikkat çekiciydi. Konferansta kabul edilen yeni ÇKP tüzüğü Parti'nin teorik temeli olarak Marksist Leninist Mao Zedong Düşüncesi'ni benimsiyordu. Liu Shaoqi ÇKP'den temelli ihraç edildi ve devlette ve hükümetteki bütün konumlarını kaybetti. Uzun bir tedavi sürecinin ardından 71 yaşındayken 12 Kasım 1969'da Kaifeng'de hapishanede öldü. Dokuzuncu Parti Kongresi, Kültür Devrimi Grubu'na Mao'nun politikalarını hayata geçirmek için istedikleri yetkileri verdi, ancak HKO'ya da oldukça güçlü bir konum sağladı. Dokuzuncu Kongre'de seçilen Merkez Komite üyelerinin yarısı üst düzey HKO subaylarıydı.[23] Pek çok açıdan Dokuzuncu Kongre'nin sonu aynı zamanda Kültür Devrimi'nin sonu demekti. Liu Shaoqi'ye yakın olan muahafazakârlâr yenilgiye uğratılmış ve çoğu Parti'den ihraç edilmişti; bunlara yakın örgütler kontrol altına alınmış ve dağıtılmıştı ve radikallerle HKO subaylarının Mao'nun da destek verebileceği işbirliği devreye girmişti.[24]

Çin ve SSCB Savaşın Eşiğinde

Çin-Sovyet anlaşmazlığı hemen hemen tamamen Kültür Devrimi'nin gölgesinde kalmış, ancak asla tam olarak ortadan kaybolmamıştı. Kızıl Muhafızların öncelikli hedefleri ÇKP'nin muhafazakâr yöneticileri olmasına rağmen, yabancılara yönelik garezlerini ve hınçlarını da korudular. ABD ve başta Bir-

22 *China Quarterly*, sayı 37, Ocak-Mart 1969, s. 15-18.

23 Domes, *The Internal Politics of China 1949-1972*, s. 205-7, 210.

24 MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 285-307.

leşik Krallık olmak üzere müttefikleri lanetlendi: Diplomatik tesislerinin dışında eylemler yapılıyordu ve Ağustos 1967'de İngiliz maslahatgüzarlığı işgal edildi ve yakılarak tahrip edildi. Fakat asıl büyük düşmanlık hükümeti revizyonist ve sosyal-emperyalist olarak kötülenen ve yöneticileri Yeni Çar olarak suçlanan, bir zamanlarki müttefikleri Sovyetler Birliği'ne yöneltildi. Sovyet elçiliğinin bulunduğu caddenin adı Anti-Revizyonizm Caddesi [*Fanxiu lu*] olarak değiştirildi ve burası birçok Sovyet karşıtı gösteriye sahne oldu.

Çin ve Sovyet basınında sert diplomatik atışmalar ve karşılıklı eleştiriler sürüp gidiyordu, ancak anlaşmazlığın odağı iki ülkenin ortak sınırıyla ilgili sorunlara kaydı. İki ülke arasındaki sınır problemleri yeni değildi: 17. ve 18. yüzyıllarda Çin ve Rus imparatorluklarının genişlemesinin mirasıydı. 1689'da Nerchinsk'te ve 1727'de Kiakhta'da yapılan antlaşmalarla sınırlar belirlenmiş olsa da sınır bölgelerinde bazı kesimleri kimin yöneteceğiyle ilgili uzun süredir devam eden anlaşmazlıklar vardı. Kültür Devrimi hızlandıkça sınırlardaki gerilim arttı, sınırın iki tarafına daha fazla asker gönderildi ve iki ülke basınında yer alan yazılarda, Çin ile Rusya'nın artık müttefik olmadığı, ideolojik farklılıkları olan iki potansiyel düşman olduğu ortaya kondu. Çin-Sovyet sınırının toplam uzunluğu 2.500 milden fazladır ve 1969 itibarıyla sınır boyunca bir milyondan fazla asker konuşlandı.

Moskova hükümeti Çin'in henüz emekleme çağında olan nükleer kapasitesini yok edecek araçlara sahip olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Çinlilerin 27 Aralık 1968'de Xinjiang'ın Lop Nur bölgesinde yaptığı bir nükleer testin gerilimi düşürmeye yararı olmadı ve 2 Mart 1969'da Çin ve Sovyet askerleri arasında Çin'in kuzeydoğusunda Ussuri Nehri üzerinde, adı Çincede Zhenbao, Rusçada Damanskiy olan ihtilaflı bir adada çatışma çıktı. İkinci bir çatışma 14 Mart'ta meydana geldi, hem bu iki olayda hem de Rusların Khabarovsk şehri yakınlarında, iki ülkenin sınırlarını oluşturan Amur Nehri üzerindeki bir adada çıkan başka bir çatışmada can kayıpları yaşandı. 10 Haziran'da Yining (yerel Uygur dilinde Ghulja) şehrinin kuzeyinde Yumin ilçesinde ciddi bir çarpışma oldu. Aynı bölgede 13 Ağustos'ta başka bir çatışma daha yaşandı.

İki taraf da kontrol atında tutmak istediği sınır bölgeleriyle ilgili iddialarını sürdürürken, 11 Eylül'de Çin Dışişleri Bakanı Zhou Enlai ile Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı Alexei Kosygin arasında Pekin'de görüşmeler başladı, bunu 20 Ekim'de başlayan çalışma toplantıları izledi. Çin 8 Ekim'de Çin-Sovyet sınırıyla ilgili mevcut "eşit olmayan antlaşmalar"ın yerine yeni bir anlaşma yapılması talebiyle ilgili bir açıklamada bulundu. Bu görüşmelerin ardından sınırdaki gerilim azaldı, fakat iki hükümet arasındaki ilişkiler Sovyetler Birliği varlığını devam ettirdiği sürece bir daha hiç düzelmedi.[25]

25 MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 308-23.

Lin Biao'nun Düşüşü

24 Aralık 1969'da Dokuzuncu Parti Kongresi'nin kapanışında Lin Biao Mao'nun halefi olarak belirmişti. Kendisi, fotoğraflarda başkanın hemen yanında duran, Mao'nun gri ceketinin tersine asker yeşili *zhongshan zhuang* (Batı'da genelde Mao ceketi diye bilinen, Sun Yat-sen ceketi) giyen, sık sık elinde HKO askerleri için kutsal kitap yaptığı *Başkan Mao'dan Alıntılar*'ı havada sallayan, kutsanmış prens ve Mao'nun "yakın silah arkadaşı"ydı. Eylül 1971 itibarıyla hepsi bitti: Lin, hakkında hocasına karşı darbe iddiaları dolaşırken gizemli bir uçak kazasında öldü. Peki yanlış giden neydi? Yanıt kısmen ÇKP ile HKO içindeki hiziplerin birbirleriyle amansız mücadelelerinde kısmen de değişen uluslararası durumda, özellikle de Çin'in eski müttefiki SSCB ve bir zamanlar can düşmanı olan ABD ile çarpıcı biçimde yaşanan değişimlerde aranmalıdır.

Mao Zedong ile Lin Biao arasındaki ilişki hiçbir zaman propaganda fotoğraflarında gösterildiği kadar sıkı olmamıştı. Lin, Mao'nun artık uzak durmaya çalıştığı Kültür Devrimi'nin aşırı solculuğuna epey derinden girmişti ve ÇKP'nin üst düzey üyelerinin birçoğunun HKO'nun ülkenin içişleri üzerinde artan gücüyle ilgili ciddi endişeleri vardı. İki isim arasındaki anlaşmazlık, 23 Ağustos-6 Eylül 1970 tarihlerinde ÇKP'nin eski cenk meydanı Lushan'da yapılan Dokuzuncu Merkez Komite'nin İkinci Genel Kurulu'nda daha da ortaya çıktı. Gündemdeki kilit konu, Mao'nun Mart 1970'te yaptığı, o zaman hazırlanmakta olan yeni anayasanın yakın zamana kadar Lin Shaoi'nin elinde bulunan Çin Halk Cumhuriyeti başkanlığı (Devlet başkanı veya başkan) rolünü içermemesi önerisiydi. Lin bunu kendi konumunun inkârına dönük bir politik girişim olarak gördü –ve bunda hemen hemen haklıydı– ve HKO ve Parti içindeki yandaşlarını gündemin değiştirilmesi için ikna etti. Önerileri Mao'nun Parti Başkanlığı yanında, Sekizinci Merkez Komite'nin 10 Aralık 1958'de Wuchang'da verdiği karar öncesinde olduğu gibi Devlet Başkanlığı rolünü yeniden üstlenmesiydi. Ne var ki, Lin Biao'nun müttefikleri aynı zamanda daha ilerisini planlamakla da meşguldüler ve hasta olduğu bilinen Mao'nun ölümünden sonra Lin'in rolünün ne olacağı konusuyla yakından ilgiliydiler. Mao ise Lin'in hamlesini komplo olarak algıladı ve başkentin, dolayısıyla kendisinin de güvenliğinden sorumlu olan Pekin Askerî Bölgesi'nin Lin'e sadık olmayan generallerin yönetiminde olması için elinden geleni yaptı.

Hem Mao hem de Zhou Enlai Sovyetler Birliği'nin dış ilişkilerindeki gelişmelerden endişeliydiler. Çin'in sınırlarına Kültür Devrimi'nin ilk yıllarındaki silahlı çatışmaları getirmiş olan askeri tehdidin yanında, 1968'de Çekoslovakya'nın işgali de gösteriyordu ki, SSCB kendi menfaatlerini korumak için

ve uluslararası kamuoyunun düşüncesine aldırış etmeksizin sınırları dışında hareket etmeye hazırdı. Mao, bu durumun Çin'in güvenliği için büyük bir tehdit oluşturduğunun farkına vararak Halk Kurtuluş Ordusu'nun dört üst düzey generalini Çin'in dışişlerindeki öncelikleri konusunda bir rapor yazmakla görevlendirdi. Getirdikleri öneriye göre, Çin ortak ideoloji ya da dünya devriminin öncülüğü temelinde SSCB ile ittifaka devam etmek gibi bir düşünceden vazgeçmeliydi. Bunun yerine ülkenin çıkarlarını ve ulusal güvenliği gündemin en üst sırasına koyan ve bu doğrultuda büyük güçlerle ilişki kuran bir duruş sergilemeliydi. Lin Biao'nun ABD ile uzlaşmaya rıza göstermesi mümkün değildi ve kişisel geçmişi hep Sovyet yanlısı olarak tanıtılsa da özellikle polemik yazısı "Yaşasın Halk Savaşının Zaferi"nde iki büyük süper güç için de iyi şeyler ummadığını ve ikisiyle de ittifaka karşı çıkma taraftarı olduğunu belirtir.[26]

Sonunda Mao'yu ikna eden şey politika mantığı ya da modern uluslararası ilişkiler teorisi değil, Çin'in 1969'da karşı karşıya olduğu siyasi durumla Han hanedanının çöküşünden sonra yaşanan çalkantılı bir tarihsel dönem olan Üç Krallık (M.S. 220-65) dönemi arasında kurduğu paralellik oldu. Üç Krallık döneminin efsanevi stratejisti Zhuge Liang, Shu krallığının başbakanıydı. Shu kuzeydeki Wei krallığının tehdidi altındaydı. Zhuge Liang'ın stratejisi doğudaki Wu krallığı ile ittifak kurup Wei'ye karşı durmaktı. Bunun anlamı açıktı: Sovyetler Birliği tehdidi çok büyüktü ve Çin ABD ile ittifak kurmak zorunda kalabilirdi. Mao da bu planı benimsedi ve böylece dünyayı ve Çin halkını şaşkınlık içinde bırakan, çarpıcı ve hayret verici bir diplomatik *volte face* başladı.[27]

Karar Mao'ya atfedilir, ama strateji ve planlama ABD'nin yaklaşımındaki değişimi farkeden Zhou Enlai'nindir. Washington'da Sovyetler Birliği'ni izole etmek için Çin'le yakınlaşma konusunda yeni bir istek ortaya çıkmıştı. Dışişleri Bakanlığı başbakan olarak Zhou'nun en önemli önceliklerinden biriydi: Bu makamı, himayesinde tuttuğu Dışişleri Bakanı Chen Yi aracılığıyla kontrol ediyordu ve Kültür Devrimi sırasında On Altı Mayıs grubu tarafından ele geçirildiğinde bu grupların hakaretlerine maruz kalmıştı. Dışişleri Bakanlığının kontrolünü yeniden kazanabilmek için yırtıcı bir şekilde mücadele vermişti, böylece bu çalkantılı dönemde Çin diplomaside ve dış ilişkilerde biraz normal davranabildi ve itibarını koruyabildi, ancak Chen Yi'yi Kızıl Muhafızların eleştirilerinden koruyamadı. Bakanlık 7 Ağustos 1967'de

26 John Gardner, *Chinese Politics and the Succession to Mao*, Macmillan, Londra, 1982, s. 40-7.

27 Xiong Xianghui, "Dakai Zhong Mei guanxi de qianzou: 1969 nian siwei laoshuai dui guoji xingshi de yanjiu yu jianyi" [Sino-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcına Giriş: Dört Emekli Komutanın 1969 Tarihli Uluslararası Durum Raporu], cilt 4, *Xin Zhongguo waijiao fengyun* [Yeni Çin'in Değişen Diplomasisi], Shijie zhishe chubanshe, Pekin, 1996, s. 7-34.

16 günlüğüne radikallerin eline geçmişti ve bu dönemde İngiliz maslahatgüzarının bürosu talan edilmişti. Zhou Enlai ise polise ve HKO'ya İngiliz diplomatları koruma emri vererek itibar kazandı.[28]

Çin Halk Cumhuriyeti 1949'da kuruluşundan beri Birleşmiş Milletler'in dışında bırakılmıştı, Çin'in koltuğunda, 1949 öncesinde anakaradaki milliyetçi hükümetin varisleri olan Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti'nin yönetimi oturuyordu. Birleşmiş Milletler'de Tayvan'ın bu koltukta oturmasının meşruiyetiyle ilgili tartışmalar ve ÇHC'nin itirazları düzenli olarak gündeme geliyordu, fakat 20 Kasım 1970'te ilk defa ÇHC'nin Çin koltuğunu alması konusunda bir basit çoğunluk oluştu. Değişikliğin gerçekleşmesi için gerekli üçte ikilik çoğunluk sağlanamadı, ama Pekin açısından önemli bir gelişme olmuştu. 15 Mart 1971'de ABD Dışişleri Bakanlığı ÇHC'ye gitmek isteyen vatandaşlarına Kore Savaşı'ndan beri uyguladığı kısıtlamaları kaldırdı. Bir ay sonra 14 Nisan'da Zhou Enlai ABD'den Çin'e gelen bir masa tenisi takımını resmî olarak karşıladı. Başkan Richard Nixon Çin-ABD ticaretinde ambargonun gevşetildiğini ve ÇHC'de Amerikan dolarının kullanılabileceğini duyurdu. Ping Pong diplomasisi diye bilinen bu durumu, Temmuz başında Pekin'e beklenmeyen bir ziyaret gerçekleştiren, Richard Nixon'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Henri Kissinger'ın mekik diplomasisi izledi. Kissinger Zhou Enlai ile iki ülke arasında barışın gerçekleşmesi olanakları hakkında görüştü. İyi niyetinin göstergesi olarak Çin hükümetine, uydu görüntüleme sistemlerini kullanarak ABD'nin ele geçirdiği Sovyet askerî güçlerinin niyetlerine ilişkin çok gizli bilgilere erişim imkânı önerdi. Başlangıçta bu bilgiler, sonradan bağımsız bir Bangladeş kurulmasını sağlayacak olan Hindistan ile Pakistan arasındaki savaşa Sovyet askerlerinin gönderilmesini ve Sovyetler Birliği'nin gelecekte Çin'e yönelik herhangi bir saldırıda kullanabileceği nükleer silahların değerlendirmesini içeriyordu.[29]

13 Eylül 1971'de Lin Biao, İngiliz yapımı Trident uçağıyla Çin'den kaçarak Sovyetler Birliği'ne giderken Moğolistan üzerinde, kendisinin ve ailesinin birkaç üyesinin ölümüne sebep olan bir uçak kazasına kurban gitti. Resmî bir açıklamaya göre:

> Lin Biao ve kendisine inatla bağlı yandaşları 8 Eylül'de gerçekleştirmek üzere Mart'ta bir darbe planlamışlardı. Planları ortaya çıkınca, Lin Biao, karısı Ye Qun ve oğlu Lin Liguo 13 Eylül sabahı erkenden ülkeden kaçmaya çalıştı. Uçakları Moğolistan'da Ondorhaan'da düşünce hepsi öldü. 13 Eylül olayından sonra ülke çapında Lin Biao'ya yönelik eleştiri ve suçlamalar başla-

28 Wilson, *Chou: The Story of Zhou Enlai 1898-1976*, s. 258-69; Han Suyin, *Eldest Son: Zhou Enlai and the Making of Modern China 1898-1976*, Pimlico, Londra, 1994, s. 345-8.

29 Ulusal Güvenlik Arşivi tarafından yayımlanan belgeler, George Washington Üniversitesi, 10 Ocak 1999.

dı ve Lin Biao'nun karşı devrimci kliğinin işlediği suçlar hakkında soruşturma başlatıldı.[30]

Sözkonusu uçuşun ayrıntıları, öncesinde ne olduğu, uçağın neden düştüğü gibi konular o günden beri yoğun spekülasyonlara konu olmuştur. Lin'in aslında uçakta olmadığı ve Pekin'de öldürüldüğüne dair söylentilerle uçağın vurularak düşürüldüğü iddiaları gibi Lin'in bir komploya kurban gittiğine dair ortada çok sayıda spekülasyon vardı. Mao'nun Lin'in desteğinin içtenliği konusunda çok ciddi şüpheleri vardı; kendi kişiliğini kültleştirmesini ve çalışmalarına yağcılık yapmasını, kendisine beslediği hayranlıktan ziyade kendi yükselişi için yaptığı taktiklerin parçası olduğunu düşünüyordu. Lin'in işlerini kontrol altında tutan karısı Ye Qun'a ve HKO Hava Kuvvetleri'nde bir subay olup savunma alanında nispeten küçük bir görevi olan ve babasına destek için bağımsız bir istihbarat ağı destekleyen oğlu Lin Luguo'ya da hiç güveni yoktu. Anlaşıldığı kadarıyla Lin Luguo, Lin Biao'nun tasfiye edilmesi ihtimaline karşı bazı acil durum planları yapmıştı. Bu anlaşılması güç ve dayanaksız düşünceler Proje 571 adıyla dramatize edildi ve Mao burada B-52 adıyla, siyasi iktidarı dengesizce kullanması çok sayıda üst düzey Partilinin kariyerine mal olmuş olan zalim lider olarak yer aldı.[31]

Anlaşılan o ki, Mao Lin'i iktidardan uzaklaştırmak için planlar yapıyordu ve Lin de bundan haberdar olmuştu. Lin'in Mao'yu devirme planı yapması ise pek ihtimal dahilinde değildi, ancak büyük ihtimalle Mao'nun hasta olmasını göz önünde tutarak, ölümünden sonra yerine geçecek kişinin Jiang Qing değil kendisi olmasını sağlamak için uğraşıyordu. Lin Liguo ise muhtemelen içinden Hava Kuvvetleri temelli bir askeri darbe geçiriyordu. İşin aslı ve ayrıntıları ne olursa olsun, Lin'in ölümü kafa karıştırıcı ve belirsiz bir konu olma özelliğini koruyor.[32]

Nixon'ın Çin Ziyareti

Yoğun lobi faaliyetlerinin ardından 25 Ekim 1971'de, bu sefer ABD ve Japonya'nın desteğinde BM Genel Kurulu ÇHC'nin Birleşmiş Milletler üyeliğine

30 Cheng Jin, *Chronology of the Peoples Republic of China 1949-1984*, Foreign Languages Press, Pekin, 1986.

31 571 rakamı tek tek *wu, qi* veyi olarak okunur. Birlikte okunduğunda "silahlı ayaklanma" anlamına gelen Çince *wuzhuang qiyi* ibaresini çağrıştırır. Ayrıca bu rakamlar Mart 1971'den itibaren tasarlandığına ihtimal verilen Mayıs 1971 komplosunu da ifade edebilir. Vietnam Savaşı'nda büyük yıkıma yolaçan bir Amerikan bombardıman uçağının isminin Mao'ya kod isim olarak verilmesi gerçekten ironiktir. MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 324-86.

32 Gardner, *Chinese Politics and the Succession to Mao*, s. 47-61; Li Zhisui, *The Private Life of Chairman Mao the Inside Story of the Man Who Made Modern China*, Chatto and Windus, Londra, 1994, s. 553-41.

alınması ve Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti'nin dışarıda bırakılması için oylamaya gitti. Pekin'den BM'nin New York'taki merkezine ilk heyet 11 Kasım'da ulaştı. Çin Halk Cumhuriyeti nihayet uluslararası diplomaside yerini alabilecekti, ayrıca Komünist hükümetin rakipleri Guomindang'ı yenmesinin ve küçük düşürmesinin psikolojik etkilerini de yabana atmamak gerekirdi. Milliyetçi Taipei hükümeti büyük bir ihanet olarak gördüğü bu durum karşısında öfke kustu ve bu konudaki rahatsızlığını daha yıllarca dile getirecekti.

Çin'in uluslararası konumundaki değişimi kamuoyuna anlatan en önemli olay, ABD Başkanı Richard M. Nixon'ın ülkesinin Kore Savaşı'ndaki can düşmanı ÇHC'ye yaptığı resmî ziyarettir. Nixon'ı, eşini, beraberindekileri, geziye katılan gazetecileri ve fotoğrafçıları taşıyan bir Boeing 707 olan başkanlık uçağı *Air Force One* 21 Şubat 1972 sabahı saat 8.55'te Şangay'ın hemen dışındaki Hongqiao Havaalanı'na indi. Nixon Başkan Mao Zedong ve Başbakan Zhou Enlai ile görüştü, *Kızıl Kadınlar Müfrezesi* isimli, Kültür Devrimi Balesi gösterimine gitti, kültürel, endüstriyel ve tarımsal bölgeleri gezdi, Hangzhou ve Şangay şehirlerinde dolaştı ve meşhur "Bu çok büyük bir duvar!" sözünü ettiği Çin Seddi'ne gitti.

Nixon, gayriresmî görüşmeler ve sosyal toplantılar dışında, çoğunlukla Zhou Enlai ile olmak üzere, Çinli yöneticilerle 15 saat kadar kapalı çalışma toplantıları yaptı. Asıl detaylı konular ise, bir önceki yıl yaptığı ziyaretle Nixon'ın ziyaretinin yolunu açan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ve Çin'in Dışişleri Bakan yardımcısı Qiao Guanhua tarafından üstlenilmişti. Bu iki temsilci ziyaretin sonunda 28 Şubat'ta yayımlanan ortaklaşa bildiriye son şeklini verdiler. Bildiride Çin ile ABD arasındaki farklılıklar kabul edilirken, ilişkilerin ve bilim, teknoloji, kültür ve spor alanında karşılıklı işbirliğinin sürmesi, karşılıklı ticaretin artması ve diplomatik ilişkilerdeki normalleşmenin devam etmesi dileklerine yer veriliyordu.[33] ABD ve Çin aslında 1 Mart 1979'a kadar normal diplomatik ilişkiler kurmayıp karşılıklı büyükelçi atamadılar. Gecikmenin sebebi her şeyden önce Tayvan meselesiydi. Japonya Başbakanı Kakuei Tanaka da Richard Nixon'ı örnek alıp 25-30 Eylül 1972 tarihlerinde Çin'i ziyaret etti ve 29 Eylül'de bir Ortak Bildiri'ye imzasını attı. Bu, Japonya'nın Çin'i işgali ve İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasından sonraki uzun boşluğun ardından Çin-Japonya ilişkilerinin normalleşmesinin başladığı anlamına geliyordu: Süreç ya da normalleşme 1978'de tamamlandı ve Çin'in 1980'lerdeki ekonomik reformları için hayati önem taşıdı.[34]

---

33 Richard Wilson (der.), *The President's Trip to China: A Pictorial Record of the Historic Journey to the People's Republic of China with Text by Members of the American Press Corps*, Bantam, New York, 1972.

34 MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 320-3.

Deng Xiaoping ve Dörtlü Çete

Deng Xiaoping'in adı, 12 Nisan 1973'te başbakan yardımcısı sıfatıyla katıldığı, Kamboçya Prensi (daha sonra Kralı olacaktı) Sihanouk onuruna verilen bir ziyafetin basın bültenlerinde geçti. Kültür Devrimi sırasında tasfiye edilmesinden beri basında ilk kez adı geçiyordu ve geriye bakıldığında bunun iktidara yükselişinin başlangıcı olduğu görülebilir. Henüz radikal Maoistlerle mücadelenin sonuna gelinmemişti. Ocak 1974'te Lin Biao ve Konfüçyüs'e (*pi Lin pi Kong*) karşı bir eleştiri kampanyası başlatılmıştı. Bu, Konfüçyüsçülüğe bir saldırı olarak Jiang Qing'in etrafındaki Kültür Devrimi grubu tarafından hazırlanan ve dolayısıyla "Kültür Devrimi'ni inkâr eden Konfüçyüsçü parti yöneticilerinin en önde geleni" Zhou Enlai'ye yönelik pek de zekice olmayan bir harekâttı. Zhou ustalıkla bu kampanyanın kontrolünü ele geçirdi ve Lin Biao'ya ve dolaylı olarak Lin'in ayrılışından önce birlikte hareket ettiği herkese dönük bir harekâta çevirdi ve asıl hedefin kim olduğu konusunda herkesin kafasını karıştırdı. Kampanyanın *Lin Piao'yu* [*Lin Biao*] *ve Konfüçyüs'ü* [*Pi Lin pi Kong wenxuan*] *Eleştiren Seçme Belgeler* adıyla yayımlanan en önemli belgeleri M.Ö. 221'de Çin'in birleşmesinden önceki dönemin tarihi ve felsefesiyle ilgili derin konularda bir dizi akademik makaleden oluşan bir seçkiydi. Konfüçyüs, "dışarıdan bakıldığında inatçı ve acımasız, ama aslında aşırı derecede korkak ve boş bir adam ve fesat, hilekâr ve ahlâken bozuk biri" olarak lanetleniyordu ve "bunlar temsil ettiği düşüşte olan köle sahibi sınıfın doğasını yansıtıyordu – bunlar, yok olmanın eşiğine gelmiş olan bütün gerici sınıfların ortak özelliğiydi".[35] Burada gerçek hedefin Konfüçyüs değil, burjuvazinin temsilcisi olarak gerçekten lanetlenen Zhou Enlai olduğunu anlamak için çok çaba harcamak gerekmiyordu.

1975'te Halk Cumhuriyeti'nin dışında iç işlerini etkileyen iki önemli olay yaşandı. 5 Nisan'da Pekin hükümetinin baş düşmanı Chiang Kai-shek 87 yaşında öldü. Chiang düşman Guomindang rejiminin kişileştirilmesiydi ve ölümüyle anti-komünizmin önemli bir sembolü ortadan kalkmıştı. 30 Nisan'da ise Vietnam Savaşı nihayet Saygon'un kurtuluşuyla ve Amerikan askerlerinin küçük düşürülerek geri çekilmesiyle sona erdi. Çin'in Kuzey Vietnam'ı ve güneyde Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni desteklemesi nedeniyle savaş ABD ile Çin arasındaki temel anlaşmazlık sebeplerinden biriydi. Savaşın sona ermesi ABD ile tam diplomatik ilişki kurma hamlesini daha gerçekçi kıldı.

Zhou Enlai bir süredir hastaydı ve 1974 baharında sağlığı daha da kötüye gitti. Haziran ve Temmuz'da iki kalp krizi geçirdi ve uzun süre yatağa bağ-

35 Wilson, *Chou: The Story of Zhou Enlai, 1898-1976*, s. 286; *Selected Articles Criticizing Lin Piao and Confucius*, Foreign Languages Press, Pekin, 1974.

lı kaldı. Zhou ziyaretine gelen önemli kişilerle görüşmeyi sürdürse de hükümetin günlük işlerinin kontrolü fiilen Deng Xiaoping'in elindeydi. Zhou Enlai iyileşti ve Ocak 1975'te yapılması planlanan ve on yıldır ilk kez yapılacak olan Ulusal Halk Kongresi'ne sunulmak üzere yeni bir anayasa taslağı hakkındaki bir raporu tamamladı. Hazırladığı rapora rakip olarak Şangaylı radikal Zhang Chunqiao'nun hazırladığı bir rapor da vardı, ancak UHK kendisinin geride bıraktığı en önemli mirası olarak görülebilecek ve Deng Xiaoping'in reform ve açılma politikalarına bir başlangıç olacak tarımda, endüstride, bilimde ve teknolojiyle savunmada Dört Modernleşme [*sige xiandaihua*] sürecine öncelik verilmesindeki ısrarını kabul etti. Kongrede Deng Xiaoping başbakanın birinci yardımcısı ve genelkurmay başkanı seçildi, ancak Jiang Qing ve Şangaylı aşırı solcu destekçileri hâlâ Parti'nin yönetimini ele geçirme fikrinden vazgeçmemişlerdi.

1975 kışı boyunca durumu daha da kötüye gitti ve Zhou Enlai 8 Ocak 1976'da öldü. 78 yaşındaydı, kendisini hiç tanımamış olan çok sayıda kimse arkasından samimi yas tuttu, Kültür Devrimi'nin aşırılıklarını dizginlediği ve çok sayıda insanı aşırıların saldırılarından koruduğu için –muhtemelen hak ettiğinden çok daha fazla ölçüde– takdir edildi. Zhou'nun vefatı, önemli siyasi kişiliklerin ölümüyle anılacak bu yılın ilk ölümüydü.[36]

Tian'anmen 1976

Qingming [açık ve parlak] ölmüş aile bireylerine saygı göstermek için yapılan geleneksel Çin bayramıdır. Hıristiyan takviminde yaklaşık olarak Paskalya'ya denk gelen üçüncü ay ayının başlangıcında yapılır. Bayramın en önemli etkinliği atalarının [*saomu*] mezarlarını ziyaret edip temizlemek ve onarmaktır. Ailenin bütün kuşaklarından üyeleri en yakın akrabalarının mezarlarını ziyaret eder, ya mezarın önüne yere ya da taş bir masaya kâğıt para ve yiyecek bırakırlar. Eğer bir mezartaşındaki yazılar eskimişse onarılır. 1949'dan itibaren bayramda aynı zamanda devrim yıllarında şehit düşenler de anılmaya başlandı. 1976'da *Qingming* bayramı 4 Nisan'a denk geliyordu, ancak bayramdan günler önce Zhou Enlai için hazırlanan çelenkler Tian'anmen Meydanı'nın güney ucunda bulunan Devrimci Şehitler Anıtı'na yerleştirilmişti. İlk çelenkler anıta 19 Mart'ta bırakıldı ve anıttaki yazıtlar Zhou Enlai'nin kendi el yazısı olduğu için çok daha dokunaklıydı. 30 Mart'ta şiirler ve methiyeler getirildi ve başbakanlarını anmak isteyen bir kalabalık anıtın önünü sürekli çelenk, buket ve dizelerle doldurdu. 4 Nisan'da *Qingming* arifesinde ise polis meydana gelip bırakılan her şeyi topladı. Tian'anmen Mey-

36 MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 379-95, 396-412.

danı polis barikatlarıyla kuşatıldı ve o sıra hâlâ hediyelerini bırakmaya çalışan kalabalıklara engel olundu. Bu kaba ve hoyrat taktikler karşısında Zhou anması birden siyasi bir gösteriye dönüştü. Göstericiler Büyük Halk Binası'nı kuşatmaya yöneldiler ve meydanın köşesinde bulunan bir polis merkezine saldırıp fena halde tahrip ettiler. Bazı polis ve devlet araçları ters çevrilip yakıldı. Kalabalık Pekin belediye başkanı Wu De'nin dağılmaları yönündeki ricasını reddetti, bunun üzerine eylemi sona erdirmeleri için meydana polis ve asker sevk edildi. O gün yüzlerce ve sonraki günlerde daha fazla sayıda eylemci tutuklandı, elebaşları olmakla suçlananlar idam edildi. 5 Nisan 1976'da yaşanan bu olaylar Tian'anmen Olayı [*Tian'anmen shijian*] ve ayrıca 5 Nisan Hareketi [*Siwu*] adıyla anıldı: Çincede bu 1919'un Dört Mayıs Hareketi için kullanılan *Wusi* kelimesinin tersidir. 1976 Tian'anmen Olayı'nın, Tian'anmen Meydanı'nda 4 Haziran 1989'da bastırılan ve önceki protestoları gölgede bırakan demokrasi hareketi eylemleriyle karıştırılmaması gerekir.

Gösterilerin sayısı ve yoğunluğu arttıkça Zhou Enlai'ye övgüler içeren şiirlerin ve methiyelerin içeriği Jiang Qing'e karşı sert eleştirilere dönüştü. Aşırı Maoistlere karşı derin bir nefret ortaya çıkmıştı ve bu 1980'lerin sonunda bir demokrasi hareketi olarak yeniden ortaya çıkacak olan yeni bir dönemin başlangıcıydı. Deng Xiaoping, Jiang Qing ve radikal yandaşları tarafından gösterileri desteklemekle suçlandı ve bir kez daha Parti'deki ve hükümetteki bütün görevlerinden uzaklaştırıldı. 7 Nisan'da adı pek bilinmeyen Hua Guofeng'in Deng'in yerine, Başkan Mao'dan hemen sonra gelen ÇKP Merkez Komitesi birinci başkan yardımcılığı konumuna getirileceği duyuruldu.[37] Gösteriler diğer büyük şehirlerde de yapılıyordu ve hatta Nanjing'deki protestolar Pekin'dekilerden de önce başlamıştı.

Mao'nun bir zamanlar aynı düzeydeki rakibi ve devrimci iç savaş sırasındaki ikinci kişiliği olan, ancak Kültür Devrimi sırasında tasfiye edilen Zhu De 6 Temmuz 1976'da öldü. 28 Temmuz'da Pekin'in doğusunda yer alan sanayi şehri Tangshan'da ve civarında, Çin'de 20. yüzyılda yaşanan en büyük depremlerden biri meydana geldi. Depremin şiddeti Richter ölçeğiyle 7,8'di ve sabahın erken saatlerinde meydana gelmişti: 242.000 insanın canına mal oldu ve 164.000 yaralı vardı. Başka ülkelerden birçok yardım teklifi gelse de Çin krizle tek başına mücadele etmeyi tercih etti ve HKO birlikleriyle çok sayıda sivil, kurtarma ve yeniden inşa işlerine sevk edildi.[38]

---

37 David S.G. Goodman, *Beijing Street Voices: The Poetry and Politics of China's Democracy Movement*, Marion Boyars, Londra, 1981; ek bilgilerin kaynağı eyleme katılanlarla yaptığım kişisel görüşmelerdir.

38 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 376; MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 413-30.

Bir İmparatorun Ölümü mü?

Çin'in tarihinde ve kültüründeki deprem mitolojisinden anlayan herkes bu ölçüdeki bir depremin çok önemli siyasi olaylara alamet olduğunu bilir. Mao Zedong 9 Eylül 1976'da öldü: Böylece bir dönem sona erdi. Mao aylardır iş yapamaz durumdaydı ve uzun süredir devlet işlerini yönetemiyordu. Son yıllardaki çoğu bildirisini eşi Jiang Qing'in bürosu aracılığıyla yapmıştı ve ölümünün arkasından radikal yandaşları Mao'nun ölüm döşeğindeyken verdiği emir gereği olduğunu ileri sürdükleri görevleri devralmak üzere aceleyle harekete geçtirler. Şangaylı radikallerin liderlerinin en genci olan Wang Hongwen, kendisi için gece gündüz çalışan personeliyle birlikte Zhongnanhai'deki parti ve hükümet tesislerinde bir büroya yerleşti, ülke çapındaki Parti örgütleriyle temasa geçip doğrudan kendisine rapor hazırlamaları talimatı verdi. 4 Ekim'de *Günlük Guangming* gazetesinde daha önce Şangaylı radikaller tarafından kullanılan Liang Xiao takma adıyla bir makale yayımlandı. "Daima Başkan Mao'nun Gösterdiği Politikalara Uygun Hareket Edin" başlığını taşıyordu ve anlaşılan Hua Guofeng'in bir "revizyonist" olduğunu iddia etme yetkisini Jiang Qing'in grubunun elinden almıştı. Jiang Qing'in öncülüğündeki radikal grup da halefiyet iddiasıyla ordu birliklerini seferber etmeye uğraşıyordu ve gerçekten ülkenin bir kez daha iç savaşa sürüklenme ihtimali belirmişti.

Dörtlü Çete

6 Ekim'den iki gün sonra Hua Guofeng, Ye Jianying ve Li Xiannian'ın başını çektiği bir grup Politbüro üyesi, artık Dörtlü Çete [*Siren bang*] adıyla anılan dört önde gelen Şangaylı radikalin, Jiang Qing, Zhang Chunqiao, Yao Wenyuan ve Wang Hongwen'in tutuklanmasını emretti. Bu manevra, dördünün sözde Politbüro'nun acil bir toplantısına çağrılmalarından sonra, HKO'ya bağlı Wang Dongxing komutasındaki Birim 8341 tarafından yerine getirildi. Başkan Mao'ya sadık biri olan Wang Dongxing Başkan Hua'nın tarafına geçmişti. 7 Ekim'de Hua Guofeng, ölümüne kadar Mao'ya ait kilit görevler olan, ÇKP Merkez Komitesi'nin ve Merkezî Askerî Komite'nin başkanlıklarına getirildi. Mao'nun Başkan Hua'ya yönelik son sözleri olduğu iddia edilen "sen iş başındayken içim rahat olacaktır" [*ni banshi, wo fangxin*] bütün basında yer buldu. Sonraki Temmuz'da Deng Xiaoping yeniden Çin Komünist Partisi'nin başkan yardımcılığına getirildi, ancak Hua'nın başkanlığı onaylandı ve aralarında gergin bir ortaklık vardı. Dörtlü Çete'nin çöküşünü kutlayan, bir milyon asker ve sivilden oluşan bir zafer alayı 24 Ekim 1976'da Tian'an-

men Meydanı'na çıktı.[39]

Dörtlü Çete ve yandaşları hemen Çin Komünist Partisi'ni yasadışı yoldan ele geçirip yönetime el koymaya teşebbüs etmek, Mao Zedong'dan miras kalan siyasi dersleri kirletmek ve Mao'nun ölümünden önce ve sonra Hua Guofeng'e karşı gelmekle suçlandılar. Yargı önüne çıkarılmaları dört yıldan fazla sürecekti: Bu durum sürecin hukuki olmaktan çok siyasi yönden karmaşıklığıyla ilgiliydi. Birincisi, Mao'nun arkasından gitmeye başlamadan önce Lin'le yollarını ayırmış olmalarına rağmen, Lin Biao'nun yandaşı olduğu düşünülen kişilerle birlikte yargılandılar. İkincisi ve daha sorunlu olanı ise Mao'yla olan ilişkileriydi. Başkanın desteği olmadan hiçbiri sahip oldukları nüfuza erişemezlerdi ve oldukça haklı olarak çoğu açıdan yalnızca hayatta olsaydı Mao'nun izleyeceği politikaları izlediklerini iddia edebilirlerdi. Çin henüz Mao'nun mirasından ayrılmaya hazır değildi ve bu yüzden böyle çetrefilli bir denge unsuru gerekli olmuştu.

Duruşma 20 Kasım 1980'de Yüksek Mahkeme başkanı Jiang Hua'nın başkanlığında başladı. 34 kişilik yargıç heyetinde hiç hukuk eğitimi ya da yargı deneyimi olmayanlar vardı, ancak o zamanlar Çin ancak en temel yargı organlarına sahip olduğundan ve pek az eğitimli uzman hukukçusu bulunduğundan standartlar böyleydi. Sanıklara yönelik başlıca suçlamalar şöyleydi:

1. Parti ve devlet yöneticilerine komplolar hazırlamak, eziyet etmek ve proletarya diktatörlüğünü yıkma planları yapmak.
2. 34.000'den fazla devlet görevlisi ve sıradan insanı zulüm ve işkenceye tâbi tutmak ve öldürmek.
3. Mao'nun ölümünün ardından Şangay'da silahlı bir darbe planlamak (Bunun, milislere silah ve cephane dağıtan Wang Hongwen tarafından organize edilen bir darbe olduğu ileri sürülüyordu).
4. Mao'ya suikast planlamak ve silahlı karşı devrimci darbe organize etmek.

Dörtlü Çete dışında, 1970'te tasfiye edilene kadar Mao'nun siyasi sekreterliğini ve kalem müdürlüğünü yapan Chen Boda ile Lin Biao'ya yakın bazı generaller de yargılanıyordu. Mahkemeye ayrıca ölmüş olan altı kişinin daha adları verilmişti. Bunların içinde Lin Biao ile karısı ve oğlu, eski emniyet amiri Kang Sheng ve Kang'dan sonra yerine geçen Xie Fushi de vardı. Duruşma Jiang Qing'in kendini bir devrim şehidi gibi sunmaya kalkıştığı yapmacık tavırları ve diğer sanıkların kendilerini savunmaya çalışırken diğerlerini ko-

39 Immanuel C.Y. Hsü, *China without Mao: The Search for a New Order*, Oxford University Press, Oxford, 1982, s. 12-28; CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 377-83.

layca töhmet altında bırakmalarıyla hatırlanacaktı.[40] Yargıçların ve yeni ÇKP yönetiminin yoğun kavgalarından sonra nihayet 25 Ocak 1981'de karara varıldı. Jiang Qing ve Zhang Chunqiao ölüme mahkûm edilmiş, ceza iki yıl ertelenmişti (müebbet hapse denk geliyordu) ve ömür boyu siyasi haklardan mahrum bırakılmışlardı. Parti içinde ve halk arasında idam taraftarlarının çokluğu hesaba katılırsa bu oldukça hafif bir ceza olarak görülebilirdi. Daha alt kademedeki diğer Şangaylı radikaller Wang Hongwen ile Yao Wenyuan ve aralarında Chen Boda'nın da olduğu diğer taraftarları uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldılar.[41] Jiang Qing mahkemenin yetkisini reddetmiş ve davanın sonuna kadar meydan okumuştu. Qincheng cezaevinde cezasını çekerken gırtlak kanserine yakalandı, cezasının geri kalanını ev hapsinde geçirmesine izin verildi. 14 Mayıs 1991'de öldü; büyük ihtimalle yaşamına kendi elleriyle son vermişti.[42]

40 Hsü, *China without Mao: The Search for a New Order*, s. 21-2; 126-42.

41 CCP Central Committee Party History Research Centre, *History of the Chinese Communist Party: A Chronology of Events (1919-1990)*, s. 413.

42 MacFarquhar ve Schoenhals, *Mao's Last Revolution*, s. 440-43, 447-49.

15

ÇİN'İN MODERNLEŞMESİ VE AÇILMASI

Kültür Devrimi'nin söylemleri birkaç yıl daha sürse de, Dörtlü Çete'nin yargılanıp mahkûm edilmesi Çin halkı için Maoist dönemin nihayet sona erdiği anlamına geliyordu. Resmî olarak duyurulmamış olsa da perde arkasında bir süredir yeni bir modernleşme ve reform dönemi sessizce başlatılmıştı. Hiçbir zaman güçlü bir konumda olmamış olan Hua Guofeng'in Çin Komünist Partisi başkanlığı, dava ve Şangaylı radikallere olan yakınlığı nedeniyle zayıflamıştı. Kendisi herhangi bir siyasi suçlamayla karşılaşmamış olsa da Mao'nun hayatının son yıllarında açıkça onların politikalarının yanında durmuştu. Halk Dörtlü Çete yerine bir Beşli Çete'den sözetmeye başladı: Bu başlangıçta normal olarak Dört artı Hua demekti, ama zaman geçtikçe, halkın dilinde Beşli Çete, 1960'larda ve 1970'lerde aşırı solun ortaya çıkmasında ve tekrar değer kazanmasındaki rolü nedeniyle, Dört artı Mao anlamına gelir oldu. Hua Mao'nun vekiliydi; doğrudan Mao'yu eleştirmek ise tedricen mümkün hale geldi.

Deng Xiaoping'in Geri Dönüşü

Geçmişe bakıldığında Deng Xiaoping'in yeniden ortaya çıkması sürpriz olmamalıydı, ancak kesinlikle öngörülebilir bir durum değildi: Dörtlü Çete'ye yönelik saldırılar boyunca, Hua Guofeng konumunu korumaya çalışırken, Deng de basın tarafından acımasızca eleştiriliyordu. Hua, 7 Şubat 1977'de önde gelen gazeteler olan *Halkın Günlüğü* ve *Kurtuluş Ordusu Günlüğü* ile Parti'nin teorik yayını *Kızıl Bayrak*'ta eşzamanlı olarak bir başyazının yayımlanmasına onay vermişti ve Parti'yi "her ne olursa olsun Başkan

Mao'nun verdiği politik kararlar"ı savunmaya ve "her ne olursa olsun Başkan Mao'nun verdiği talimatlar"a uymaya çağırıyordu. Bu sloganlar "ne olursa olsunlar" diye anıldı (bir sürü siyasi sloganın yanında bu, Çincede çevirideki nden bile daha kaba ve saçma durmaktadır) ve Hua Guofeng'in Başkan Mao'nun makamını devralmasını gerekçelendirirken kullanıldı.

Merkez Komite'nin 10 Mart ile 22 Mart 1977 tarihleri arasında yaptığı bir çalışma konferansında, Chen Yun ve Wang Zhen'in de aralarında olduğu ÇKP'li yaşlı ve saygın devlet adamları Deng Xiaoping'in yeniden göreve getirilmesi çağrısında bulundular, ancak Hua, Deng'i suçlamaya devam etmeleri konusunda ısrarcı oldu. Zamanında halk arasında yaygın olarak anlatılan bir hikâyeye göre, Merkez Komite toplantısının yapıldığı sıralarda, Pekin'de bir restoranda yemek yerken bir grup yoldaşı Deng'i tanımış ve alkışlamaya başlamıştı, Hua da buna karşılık geleneksel Çin usulüyle ellerini çırpmış ve onlara şöyle demişti: "Deng'i eleştirmeye devam edin" [*jixu ping deng*]. Deng 10 Nisan'da Merkez Komite'ye "ne olursa olsunlar"ı eleştiren bir mektup yazdı: İleri sürdükleri Merkez Komite tarafından kabul edildi ve mektubu Parti'nin bütün birimlerine gönderildi. Bu Deng'in ikinci kez dirilişinin başlangıcı olduğu gibi ÇKP için nihayet bir tarz ve politika değişikliği anlamına geliyordu. Ancak 16-27 Temmuz 1977 tarihlerinde Pekin'de yapılan Onuncu Merkez Komite'nin üçüncü genel kuruluna kadar Deng'in görevine geri döndüğü halka duyurulmadı: Buna rağmen Hua Guofeng'in ÇKP başkanlığı bir kez daha teyit edildi ve Deng, meselesini Mao Zedong Düşüncesi'nin daha derinden çalışılması ihtiyacı temelinde açıklamak zorunda kaldı. Ancak durumu 11 Ağustos'taki On Birinci Ulusal Kongre'de Deng'in Parti'nin başkan yardımcılığına atanmasıyla güçlenecekti.

Üçüncü Genel Kurul ve Reform

Hua Guofeng Parti başkanlığı görevine devam etti ve bazı resmî yurtdışı seyahatlerine gitti, fakat zamanla anlaşıldı ki pozisyonu neredeyse tümüyle törenseldi ve kendisi Parti içindeki aşırı solculara bir taviz olarak ve Başkan Mao'nun hatırasına hürmeten tutuluyordu. Çin'deki en güçlü kişileri bir araya getiren On Birinci Merkez Komite'nin 18-22 Aralık 1978 tarihlerinde yapılan üçüncü genel kurulunda, sıkı Maoist söylemler yer alsa da, asıl gündem bir reform programının tanıtımıydı. Ana tartışma konusu acilen Çin'i modernleşme yoluna sokma gereksinimi ya da toplantıda belirtildiği gibi sosyalist modernleşmeydi. Çoğu Partili bunun radikal bir hamle olmadığını, Çin'in 1958'de Mao'nun yönetimindeyken uzaklaştığı doğru politikalara geri dönüş olduğunu ileri sürüyordu. Merkez Komite'nin ele aldığı başlıca ko-

nular ise ekonomideki dengesizliklerin nasıl düzeltileceği, ülkenin aşırı merkezîleşmiş ekonomi yönetiminde reform, dünyanın gelişmiş ekonomileriyle ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi; modernleşmeyi desteklemek için bilimde ve eğitimde gelişme, sonuncu ve en az diğerleri kadar önemli olarak tarımsal ekonomide reformdu. Bu başlarda "dört modernleşme" [*sige xiandaihua*] ve daha sonra "reform ve açılma" [*gaige kaifang*] sloganlarıyla ifade edilen politika değişikliğinin başlangıcıydı. Bu tarihî toplantı basitçe Üçüncü Genel Kurul şeklinde anılır ve Deng Xiaoping ile en önemli müttefiki, deneyimli ekonomi planlamacısı Chen Yun için bir siyasi zafer anlamı taşır. Üçüncü Genel Kurul sırasında yaşanan pazarlıklar ve kapışmalarla ilgili bazı bilgiler ortaya çıkmış olsa da Deng ve Chen'in modern Çin rüyalarına doğru ilerlemeyi nasıl başardıklarının hikâyesi henüz bilinmemektedir.[1]

Üçüncü Genel Kurul aynı zamanda geçmişte Peng Dehuai gibi üst düzey parti yöneticilerine yönelik ciddi haksızlıkların tazmin edilmesi arayışıyla da geçti ve geçmişteki pragmatist ve ekonomik olarak akılcı tutumları Mao döneminin radikallerinden önemli ölçüde farklılaşan yeni üyeler seçildi. Daha sonraları karşımıza önemli bir reformcu olarak çıkacak olan Hu Yaobang 25 Aralık'taki Politbüro toplantısında Parti'nin genel sekreteri seçildi. Ataması Şubat 1980'de On Birinci Merkez Komite'nin beşinci genel oturumunda onaylandı ve Hu ile Zhao Ziyang Politbüro'nun Daimi Komitesi'ne seçildi. Merkez Komite ayrıca eski Devlet Başkanı Liu Shaoqi'ye yapılan haksızlıkla ilgili olarak da bir karar kabul etti: On yıl önce ölümüne kovalanan Liu için oldukça geç kalınmıştı, ama yine de bu Mao döneminin tabutuna çakılan bir başka çiviydi.

En radikal ve herhalde ÇKP'nin yaşlı yöneticilerinin en zor kabul edecekleri değişim tarım reformuydu. Merkez Komite'nin Aralık'taki toplantısında sözedilmiş olmakla birlikte, ayrıntılar 11 Ocak 1979'da iki taslak politika belgesi yayımlanana kadar ortaya çıkmadı. Bunlar, Tarımda Gelişmenin Hızlandırılmasıyla ilgili Bazı Sorunlar Hakkında Kararlar ve Kırsal Bölge Komünlerinin Çalışmasıyla ilgili Tüzükler'di. Bu iki belgenin ağırbaşlı ve anlaşılmaz başlıkları Çin'in taşrasında başlatılacak bir devrimi (ya da bakış açısına bağlı olarak bir karşı-devrim de denebilir) gizlemekteydi. Tarımsal üretimi ve tarımda modernleşmeyi hızlandırmak için 25 tedbirin arasında saklı kalan "sorumluluk sistemi"ydi [zeren zhi]. Bu önceleri az bilinen politikanın gerisinde Halk Komünü sisteminin tamamen dağıtılması ve kolektifleştirilen toprakların çiftçi ailelere geri verilmesi yatıyordu. "Sorumluluk sistemi" tamamen yeni bir şey değildi ve 1960'ların başında kooperatiflerin ade-

1 Hu Qiaomu'nun özel sekreteri olarak görev yapan bir katılımcının gözüyle Üçüncü Genel Kurul için bkz. Zhu Jiamu, *Wo suo zhidao de shiyi jie sanshong quanhui* [Bildiğim On Birinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurulu], Dangdai Zhongguo chubanshe, Pekin, 2008. Reformun ilk on yılının resmî dokümanlara dayanan anlatımı için bkz. James M. Ethridge, *Changing China: The New Revolution's First Decade, 1979-1988*, New World Press, Pekin, 1988.

mimerkezileştirildiği sıralar mevcut olan politikanın başka bir biçimiydi, ancak 1979'da komün sistemini sona erdirmek için anahtar politikalardan biri oldu. Gerçi böyle olduğu açıkça dile getirilmez, ama sonuç budur. Bu belgelerin yayımlandığı gün Merkez Komite toprak sahibi ve zengin köylü kategorilerini resmen kaldırmaya karar verdi. Kırsal bölgelerde bu damgaları taşıyan insanların hayatları zaten onlarca yıldan beri mahvolmuştu.

1970'lerin sonunun ve 1980'lerin başının önde gelen konuları Çin'in tarımsal ve endüstriyel ekonomisinin yeniden yapılandırılması ve modernleştirilmesiydi. Ancak Parti aynı zamanda siyasi olarak güçlü bir altyapı oluşturmadan Mao yıllarının mirasından kolayca vazgeçemeyeceğini de farketmişti. Mao'nun rolü ve hataları üzerine pek çok tartışma sürüyordu. Kısa vadede ÇKP, esasen 1958'den sonra bu büyük adamın bazıları çok ciddi olmak üzere hatalar yaptığını kabul ederek Mao'nun mirasıyla ilgili ikilemleri çözdü. Çin siyasi yaşamında çokça karşılaşıldığı üzere, bu da Mao'nun yüzde 70 iyi, yüzde 30 kötü olduğu şeklinde basitleştirilerek ifade edilecekti. Bazı alaycılarsa bunu çok bulacak, 70 derken üç parmağını, 30 derken yedi parmağını havaya kaldıracaktı. Yine de Parti Mao Zedong Düşüncesi'nin Çin devleti için kılavuz ilke olarak önemini vurgulamaya devam etmektedir. Belki de Mao yıllarını en fazla yerin dibine sokan, Çin'in uluslararası alanda tanınan lideri, Mao'nun halefi Deng Xiaoping'in Başkan unvanını almayı reddedişiydi.[2]

Kasım ve Aralık 1980'de, Dörtlü Çete'nin tutuklanmasının ardından ve yargılanmalarının başlangıcında, Politbüro toplandığında dikkatler Hua Guofeng'e çevrildi. Hua ile Dörtlü Çete arasında Kültür Devrimi sırasındaki ilişki açığa çıkmış ve Hua yeni bir kişi kültü yaratmaya çalışmakla suçlanmıştı. Dörtlü Çete'nin aksine Hua'ya devlete karşı herhangi bir suç isnat edilmedi ve istifa etmesine olanak tanındı. Hu Yaobang Merkez Komite başkanı olurken Deng Xiaoping, kendisine Halk Kurtuluş Ordusu'nun kontrolünü sağlayacak olan Merkezî Askerî Komisyon başkanlığını üstlendi.

1981 ve 1982 boyunca reformcular eyaletler üzerinden Parti'deki hâkimiyetlerini güçlendirdiler. Yeni kadrolar alındı. Kültür Devrimi'nin en fena hizip kavgalarına karışmış olanlar dışlandı ve çoğu eski kadro emekli olmaya ikna edildi. 1986 itibarıyla 1,8 milyon civarında eski kadro emekli olmuş ve 150.000 kişi çeşitli nedenlerle partiden ihraç edilmişti. Parti gençleştirilmişti ve yeni kadrolar eskilere nazaran daha eğitimli kişilerden oluşuyordu.[3] Değişim ve yenilenmedeki bu kararlılığa rağmen ortada Çin Komünist Parti-

2 Batı'da, Deng'in unvanı konusunda büyük bir kafa karışıklığı yaşanıyordu. Genellikle "yüce lider" olarak anılırdı ki Çin'de böyle bir unvan hiç kullanılmamakla beraber Çince karşılığı da yoktu. Çin'de Deng Xiaoping Yoldaş diye anılırdı. Sonraları da Genel Sekreter Deng Xiaoping dendi.

3 Roderick MacFarquhar, *The Politics of China The Eras of Mao and Deng*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

si'nin sıkı otoritesinden vazgeçeceğine ya da bu ihtimali doğurabilecek herhangi bir siyasi reform yapabileceğine dair belirti yoktu. Deng'in politikaları da Parti'yi daha da güçlendirmeyi ve onun Çin toplumu içindeki önemli rolünü korumayı amaçlıyordu.

12 Eylül 1981'de *Halkın Günlüğü* gazetesi 1979'un ikinci yarısında başlatılan, ilçeler düzeyindeki halk kongrelerine doğrudan seçim deneyimiyle ilgili bir rapor yayımladı. Bu olay halk demokrasisinde büyük bir atılım olarak alkışlandı. Bu aslında yeni bir başlangıçtı, uygun aday seçenekleri genişletiliyordu, ancak Batı tipi bir açık seçim sisteminin başlangıcı değildi, çünkü adaylık süreci tamamen ÇKP'nin kontrolündeydi. Bu yeni tür seçimler ayrıca 12-24 Kasım 1987 tarihlerinde Pekin'de yapılan Ulusal Halk Kongresi'nin Daimi Komite toplantısında kabul edilip 1988'de yürürlüğe giren Köy Komiteleri Kuruluş Yasası ile de desteklendi.

Reform Sürecinde Uluslararası İlişkiler

1972'de Richard Nixon'ın ziyaretiyle başlayan gelişmeler 1978'de meyvelerini vermeye başladı. Çin'in dış ilişkileri ulusal ekonomik gelişimine öncelik tanıyacak biçimde dönüştü ve ihtiyaç duyduğu ekonomik büyümeyi destekleyecek uluslararası ilişkileri kurma arayışına girdi. 12 Ağustos 1978'de Pekin'de imzalanıp aynı yıl 22-29 Ekim arasında Deng Xiaoping'in Tokyo'ya yaptığı ziyaret sırasında onaylanan Çin-Japonya Barış ve Dostluk Antlaşması bunun en önemli örneğiydi. Çünkü Japonya'dan gelen teknoloji ve sermaye yatırımı Çin'in ekonomik modernleşmesinde kritik bir rol oynayacaktı. Japonya Çin'in yakın komşusu olduğu ve birçok ortak kültürel özelliğe sahip olduğu için, yapacağı katkılar, en azından ilk zamanlarda, uzak Batılı ülkelerin yapacaklarından daha değerliydi. Çin ve Japonya arasında 33 yıldır bilinen hiçbir resmî temasın olmadığı bir dönemi sona erdiren antlaşma, Japonya'nın savaş sırasında Çin'i işgali nedeniyle iki ülkenin diplomatik ilişkilerinde oluşan tahribatı bir ölçüde onarıyordu. Ekonomik ilişkilerin kuruluşunun ilk habercisiydi.

Çin ve ABD de 1 Ocak 1979'dan itibaren normal diplomatik ilişkiler kurma kararı aldılar. İki ülke hükümetinin 16 Aralık 1978'de yayımladıkları bir ortak bildiriyle, 1 Mart 1979'dan itibaren karşılıklı olarak büyükelçiler gönderileceği duyuruluyordu. Nixon'ın ziyaretinden sonra ilişkilerin ilerletilmesinde yaşanan gecikmenin başlıca sebeplerinden biri zorlu Tayvan sorunuydu. ABD, hoşuna gitse de gitmese de, Pekin'in artık Çin'in fiilî hükümeti olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı, fakat hâlâ Tayvan'la dikkate alınması gereken bağları ve mevcut ilişkileri sözkonusuydu (ABD'deki güç-

lü Tayvan lobisi de başka bir faktördü). Ortak bildirinin hazırlandığı görüşmelerde Çin, ABD ile Tayvan arasındaki gayriresmî ilişkilerin devam etmesine razı oldu, ancak buna onay vermedi.

Çin'in bütün uluslararası girişimleri böyle barışçıl olmadı. 17 Şubat 1979'da Çin'le küçük komşusu ve bir zamanların komünist müttefiki Vietnam arasında savaş çıktı. Vietnam'ın Kamboçya'daki varlığından ötürü Çin ile Vietnam'ın arası açıktı. Pekin'e yakın duran Kamboçya lideri Prens Norodom Sihanuk (daha sonra Kral olacaktır), 1970'te Paris'te tatilde olduğu sırada tahttan indirilmişti ve Başbakanı Lon Nol Vietnam'ın desteğiyle yapılan bu darbeyi silah zoruyla desteklemek zorunda kalmıştı. Sihanuk Kamboçyalı ve Vietnamlı komünistlerin oluşturduğu bir güç birliğine öncülük etmeye kalktı, ama ıssız kırsal bölgelerde özerk ve uzlaşmaya yanaşmayan bir Kamboçyalı gerilla örgütü ortaya çıkmaktaydı. Bu gerillalar, Kızıl Kmerler, yalnızca Sihanuk'un çürümüş olarak tarif ettikleri rejiminin ateşli muhalifleri değildi, aynı zamanda Vietnam'ın kendi kurtuluş mücadelelerine müdahale etmesine de çok katı biçimde karşıydı. Vietnam Savaşı'nın bitiminden iki hafta önce 17 Nisan 1975'te Kızıl Kmerlerin genç gerillaları Kamboçya'nın başkenti Phnom Penh'e girip Demokratik Kampuchea adıyla, 2 milyon vatandaşın ölümü, yüz binlercesinin sürgüne gitmesi ve büyük şehirlerde nüfusun önemli oranda azalmasıyla sonuçlanan, bilinmezlerle dolu ve acımasız bir yönetim kurdular.[4] Bu kâbus ancak 16 Aralık 1978'de Vietnam'ın kendi denetiminde bir Ulusal Birleşik Cephe kurarak Kamboçya'nın yönetimini ele geçirmesiyle sonlandı. Vietnam kuvvetleri 25 Aralık 1978'de Kamboçya'ya girip 7 Ocak 1979'da Phnom Penh'i ele geçirdiler. Aynı gün Çin Vietnam'ın Kamboçya'ya karşı yürüttüğü "saldırı savaşı"nı kınadı. On gün sonra 17 Ocak'ta Çin birlikleri, Guangxi ve Yunnan eyaletlerindeki Vietnam sınırında güvenliğinin tehdit edildiği gerekçesiyle Vietnam'a girdi. HKO askerleri 16 Mart'a kadar Vietnam'da kaldı, çatışmaların daha ileri gitmesini engellemek için iki taraf arasında yapılan görüşmeler Pekin'de aylarca sürdü.

Vietnam Savaşı Asya'da Amerikan emperyalizminin en büyük sembolü olmuştu ve 1960'lar ile 1970'ler boyunca Çin Vietnam halkının ulusal kurtuluş mücadelesine destek için çok sayıda beyan yayımlamıştı. Komünist bloğun bölünmesini getiren anlaşmazlıkta Vietnam'ın siyasi olarak Sovyetler Birliği'ne çok daha yakın olması ve Çin'in Vietnam'ın kuzey bölgesi üzerinde tarihsel iddialarının olması, bu yardım ve işbirliği uğraşını karmaşıklaştırıyordu. Vietnam'la Kamboçya arasındaki uyuşmazlıkta ise Sovyetler Birliği Vietnam'ın Kamboçya'yı işgal etmesini desteklemiş, Çin ise, Kızıl Kmerler kendisinin hükümetini desteklemediği halde, Pekin'de sürgünde bulunan Prens Sihanuk'un baskısıyla Kamboçyalıların tarafını tutmuştu. Çin'in ulus-

4 David Chandler, *A History of Cambodia*, Westview Press, Boulder, 1996.

lararası ilişkilerinde ideolojik anlayışların yerini pragmatik bölgesel güç politikaları ve sınır güvenliği endişesi almıştı.[5]

Açık Kapı ve Demokrasi Hareketi

Çin halkının eğitimli kesiminde, ekonomik reform gerçekleştirilirken siyasi alanda hiç reform yapılmamasından dolayı ciddi bir memnuniyetsizlik vardı. Kültür Devrimi ve Tian'anmen olayı sırasında Kızıl Muhafızlar tarafından konulanlara benzer duvar posterleri Kasım 1978'de Pekin merkezinin işlek caddelerinden biri olan Xidan Caddesi'nde boy göstermeye başladı. Posterlerin yapıştırıldığı duvar, 1956'daki Yüz Çiçek döneminde anlaşmazlığa konu olmuş benzer bir duvardan feyzle Demokrasi Duvarı adıyla anılmaya başladı. Posterler, Mao'ya dönük, biraz da haklı olarak, onu Dörtlü Çete'nin bir parçası olmakla suçlayan yazılar, siyasi şiirler ve dört modernleşmeye beşinci olarak demokrasinin eklenmesi gerektiğini söylediği için 15 yıl hapis cezası alan Wei Jingsheng gibi çeşitli muhaliflerin yazılarını içeriyordu.

1980'ler ve 1990'lar boyunca Çin hızlı bir ekonomik gelişim süreci yaşadı. Yeni endüstriler gelişti, şehirler ve kasabalar büyüdü ve kırsal bölgelerden, hükümetin ekonomik kalkınma planlarının başında odaklandığı güney ve gündeydoğu şehirlerine büyük göçler yaşandı.[6] Bu ekonomik mucizeye toplumsal ve siyasal karmaşa eşlik ediyordu. Eskiden mutlak olan şeyler ve eski değer sistemleri gereksiz hale geldi, Batı'dan ve Japonya'dan gelen, yabancı ve farklı görülen değerlerle Çin'in nasıl baş edeceği konusunda toplumun her kesiminde belirsizlik hâkimdi.

Bir kez daha, Çin halkının tepkisine yolaçan, Batılılar yerine yine Japonlar oldu. Japonya, coğrafi yakınlığı ve ekonomik başarısı sayesinde, Çin'in ekonomik reform programında yabancı yatırımlar konusunda başı çeken ülkeydi. Yatırımlar hükümet tarafından hoş karşılansa da, Japonların Çin'deki varlığı konusunda halk arasında kızgınlık vardı: Bazıları, 1930'larda ve 1940'larda Çin'e askerî yollardan hâkim olmaya çalışan ülkenin aynı şeyi 1980'lerde ekonomik gücü vasıtasıyla yapmaya çalıştığını iddia ediyordu. Eylül 1985'te öğrenciler, kendi deyişleriyle, Japonya'nın ekonomik saldırısına karşı bir dizi protesto eylemine başladılar. Eylemciler aynı zamanda Çin'in Japonya'ya karşı bu korkak tavrını da eleştiriyor, 1915'te Japonya'nın Yirmi Bir İstek'ine tepki gösteren o zamanın muhaliflerine benzer bir tavır ortaya koyuyorlardı. 1985 eylemleri 18 Eylül 1931'de Manchuria'nın Japon-

5 Michael Yahuda, *The International Politics of the Asia-Pacific*, Routledge-Curzon, Londra, 2004, s. 79-80.

6 Delia Davin, *Internal Migration in Contemporary China*, Macmillan, Londra, 2004.

ya tarafından işgalinin yıldönümüyle çakışacak şekilde zamanlanmıştı. Japon yatırımları tepkilerin asıl sebebi olsa da, protestocular bir süredir endişe sebebi olan, Çin'in 1950'lerdeki kur sabitlemesinden bu yana ilk kez yaşanan enflasyon ve özellikle gıda maddeleri ve diğer mallardaki fiyat artışları gibi iç meseleler hakkında da yüksek sesle şikâyetlerini dile getiriyordu. Protestocular ayrıca Parti ve hükümet içinde uzun süredir şikâyet konusu olan yolsuzluklara da değindiler. Bu eleştiriler yıllardır sağda solda dile getirilmekteydi, ancak ilk defa böyle açıkça konuşuluyordu. En fazla öfke konusu olansa büyüyen ve çok kazanç getiren modern ekonomi sektöründeki işlerin üst düzey bürokratların [*gaogan zidi*] çocuklarına verilmesiyle iltimasın artmasıydı. Saygın Pekin ve Tsinghua (Qinghua) Üniversitelerinin öğrencileri tarafından Aralık 1985'te büyük eylemler planlandı, ancak hükümet bunları önlemek için harekete geçti. Gösteriler engellenmiş olsa da devlet içindeki yolsuzluklara duyulan öfke dinmedi. Aralık 1986 için 15 büyük şehirde daha başka gösteriler planlandı ve bu sefer göstericilerin talepleri yolsuzluk meselesinin de ötesine geçmiş ve ifade özgürlüğü, toplanma ve basın özgürlüğü ile gerçek demokratik seçim talepleriyle daha genel siyasi protestolar gerçekleşmişti.

1986'nın ilk eylemi Anhui eyaletindeki Hefei şehrinde bulunan Çin Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde oldu. Üniversite iyimserlikle Massachusetts Institute of Technology'nin Çin'deki rakibi olarak kurgulanmıştı ve astrofizikçi Fang Lizhi gibi Çin'in bazı önde gelen akademisyenleri tarafından cazip bulunmuştu. Fang hükümete demokrasi konusunda ekonomideki modernleşmeye uygun adımlar atılması çağrısında bulundu, göstericiler ise Çin'in yarı-parlamento organı olan Ulusal Halk Kongresi'ne delege seçimlerinde gerçek bir katılım talebinde bulundular. Bütün ülkeyi bir eylem dalgası kaplamıştı. Şangay'da 19 Aralık 1986'da 30.000'den fazla öğrenci ve en az 100.000 işçi yerel yönetim binalarına yürüdü. Pekin'de ise 4.000 öğrenci Tian'anmen Meydanı'nda toplanıp ulusal gazete *Halkın Günlüğü*'nü değil, ÇKP Pekin Komitesi'nce çıkarılan ve eylemleri eleştiren yerel gazete *Pekin Günlüğü*'nü yaktılar. Protestolar yalnızca katılanların acil sorunlarını değil, aynı zamanda artan yolsuzluklar ve demokrasinin olmayışı konusunda halk arasında uzun zamandır devam eden rahatsızlıkları da yansıtıyordu. ÇKP yönetimi bu gösterilerle nasıl başa çıkılacağı konusunda derinden bölünmüştü. Muhafazakâr ve sabit fikirli kesim daha önce tecrübelerinin olduğu ya da gerçekten inandıkları tek taktiği, kitle kampanyalarını kullandılar: Ekonomik reformların yanında aynı zamanda yayılan daha açık yaklaşımlar için kullandıkları kod adı olan "burjuva liberalizasyonu"na [*zichanjieji ziyouhua*] karşı basında sürekli bir kampanya yürüttüler. ÇKP Genel Sekreteri Hu Yaobang ve yandaşları ise göstericilere epey sempati besliyorlar ve hoşgörü poli-

tikası izliyorlardı, ancak sonunda Parti içinde hâlâ ciddi etkileri olan eski kafalı muhafazakârlar galip çıktı. Sabit fikirli muhafazakârların baskısı sonunda, Deng Xiaoping, aslında bu konuda hiç istekli olmamakla birlikte, Ocak 1987'de Hu Yaobang'ı görevinden uzaklaştırdı.

On Üçüncü Parti Kongresi

Deng'in bu krize yanıtı ÇKP'nin Pekin'de 25 Ekim-1 Kasım 1987 tarihlerinde toplanan On Üçüncü Ulusal Kongresi'nde geldi. Bu toplantı, 1940'larda Uzun Yürüyüş'te, savaşta ve iç savaşta şöhret kazanmış eski kuşak siyasal liderlerin emekliliğe ayrılmaları için bir vesile olması nedeniyle bir dönüm noktasıydı. Konferansa 46 milyon parti üyesini temsil eden toplam 1.936 delege katıldı. Gündemdeki ana konu "reformu hızlandırmak ve derinleştirmek"ti. Delegeler Deng'in başlattığı Reform ve Açılma politikalarına desteklerini yeniden teyit edip güçlü merkezî ekonomiye dayanan eski Maoist zamanlara nostaljiyle bakan kesimlere artık geçmişte yaşayan insanlar haline geldikleri mesajı verdiler. Bu değişimi vurgulamak için bir grup Uzun Yürüyüş gönüllüsü ve tanınmış üst düzey parti yöneticisi gönüllü olarak emekli olmayı kabul etti ve yerlerine genç neslin geleceği parlak kadroları getirildi. Emekli olanların arasında eski Pekin belediye başkanı ve Ulusal Parti Kongresi'nin Daimi Komitesi'nin başkanlığını yürüten Peng Zhen; saygın ekonomist Chen Yun; *Halkın Günlüğü*'nün eski editörü ve ÇKP'nin resmî tarihçisi Hu Qiaomu; burjuva liberalizasyonuna karşı kampanyanın başını çeken Deng Liqun ve başkan Li Xiannian vardı. Deng Xiaoping örnek olmak için bütün görevlerinden emekli olmuştu, ama Halk Kurtuluş Ordusu'nun arkasındaki nihai siyasi otorite olan Merkez Askerî Komisyon başkanlığını devam ettirmesi için ikna edilmişti (ya da kendini ikna etmişti). ÇKP Genel Sekreteri olarak Hu Yaobang'ın yerine geçen Zhao Ziyang'ın yerine başbakanlığa asıl mesleği hidrolik mühendisliği olan bir teknokrat, Li Peng getirildi.

Reformların yarattığı havaya ve radikal kadro değişikliklerine rağmen, hâlâ yaşanan siyasal dönüşümleri Marksist bir teorik çerçeve içine yerleştirmek ve pazar reformları gereksinimini Çin'in komünizme doğru ilerleyişi açısından gerekçelendirmek gerekiyordu. Bu durum Zhao Ziyang'ın "Sosyalizm Yolunda Çin'e Özgü Özelliklerle Birlikte İlerleme" makalesine konu olmuştu. Hu Yaobang'ın istifasından sonra 16 Ocak'ta ÇKP'nin genel sekreteri olan eski başbakan Zhao, reform sürecinde Çin'de yaşanan değişimlerin bir özetini sundu. Çin'in halihazırda sosyalist bir toplum olduğunu ancak hâlâ sosyalizmin ilk aşamasını yaşadığını ve sonraki aşamaya geçebilmek için Çin'e bir reform programının gerekli olduğunu öne sürdü. Zhao ekonomik

reformların etkinliğini artırmak için önkoşul olarak aynı zamanda siyasi yapıda da reformlara gidilmesini öneriyordu. Siyasi reform için yapılan önerinin kilit unsuru Komünist Parti ile hükümetin işlevlerinin ayrılmasıydı, böylece ÇKP organlarının artık idari ve ekonomik kurumların işleyişindeki önemi azalacaktı. Bu, 1949'da iktidara gelişinden beri ÇKP tarihindeki en geniş kapsamlı reform taslağıydı.

Doğu Avrupa ve 4 Haziran'a Giden Yol

Daha 1989 yılına girmeden, bu yılın Çin için siyasi açıdan büyük önem taşıyan bir yıl olacağı belliydi. Sonuçta Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun kırkıncı yılı ve ÇKP'yi (ve aslında milliyetçi Guomindang'ı) doğuran 1919'daki Dört Mayıs Hareketi'nin yetmişinci yılıydı. Tarihçiler için ve özellikle de Marksist tarihçiler için ayrıca Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yılı olarak da önem taşıyordu.

Daha yakın ve doğrudan ilgili olanlarsa Polonya, Macaristan ve Baltık ülkelerinde muhalefetin ve anti-komünist hareketlerin yükselişi ve Mikhail Gorbachev'in *perestroika* [yeniden yapılanma] ve *glasnost* [açıklık] politikalarının Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve iktidarı üzerinde yarattığı etkilerdi. Çin 1960'larda Sovyetler Birliği ve müttefikleriyle –bir daha düzelmeyecek şekilde– bağlarını koparmış olsa da kendi toplumunda neler yaşanabileceğinin ölçüsü olarak hep SSCB'yi ve Doğu Avrupa ülkelerini almıştı. Bunlar elbette Çin'in 1950'lerde kurduğu siyasi yapılar için bir model teşkil ediyorlardı ve Çin'le ortak siyasi söylemlere sahiplerdi. Sovyetler Birliği'nin çöküşü 1989'da başladı. 6 Ocak'ta Moskova, Stalin'in tasfiyelerinin kurbanı ve çoğu ölmüş olan on binlerce belki de yüz binlerce insanın itibarının iade edileceğini duyurdu. 14 Şubat'ta SSCB, 1979'dan beri mücahidin direnişine karşı Afganistan'da amansız bir savaş veren ve kaybeden askerlerini geri çekti. 26 Mart'ta Sovyetler Birliği'nde komünist olmayan partilerden adayların katılmasına izin verilen ilk ulusal seçimler yapıldı, Komünist Parti özellikle Rus olmayan cumhuriyetlerde ciddi güç kaybı yaşadı. 9 Nisan'da Stalin'in memleketi olan Kafkaslar'daki Gürcistan Cumhuriyeti'nde bağımsızlık talepleriyle gösteriler yapıldı ve Temmuz başında SSCB'deki binlerce kömür madencisi greve gitti.

Macaristan'da ise, yeni bağımsız partilerin kurulmasına izin veren yasa 11 Ocak'ta parlamentoda kabul edildi ve bir rapor 1956 isyanının –yaygın bir Çin deyişiyle söylenirse– "hükmünü bozdu". 28 Mart'taki seçimlerde Macaristan İşçi (Komünist) Partisi aleyhinde ve Avrupa yanlısı reform bloğu lehinde çok sayıda oy vardı. Polonya'daki grevlerin ve protestoların ardından, sendikalarda ve Katolik cemaati arasında desteği olan Dayanışma hare-

keti yasallaştı ve 21 Nisan'da Çekoslovakya'da hükümet çok partili seçimlere onay verdi. 1950'li ve 1960'lı yıllarda bu denli büyük değişimler gündeme geldiğinde Sovyetler Birliği ihtilafları ezici askerî gücüyle çözme yoluna gitmişti, 1989'da ise Gorbachev Batı Alman Şansölyesi Helmut Kohl ile SSCB'nin Doğu Avrupa ülkelerindeki değişimlere müdahale etmeyeceğine dair anlaşma imzaladı. Macaristan, Avusturya ile sınır kontrollerini kaldırdı, böylece birçok insanın ilk defa ülkeden ayrılmasına izin vermiş ve hatta bunu teşvik etmiş oldu, ancak hem bir sembol hem de somut bir engel olan Berlin Duvarı varlığını sürdürüyordu ve bu nedenle ülkeden ayrılmak isteyen Doğu Almanlar, Batı'ya kaçarken Macaristan üzerinden Avusturya'ya gidiyorlardı. Baltık ülkeleriyle Moldova'da da siyasi karmaşa devam ediyordu, Ağustos'ta ise Ukraynalılar bağımsızlık talepleriyle gösteriler yaptı. Yugoslavya da sonunda, özellikle Bosna için trajik sonuçlar doğuracak şekilde çökmeye başladı. Doğu Almanya reform fikrine en fazla dayanan ülkeydi, ama 6 Ekim'de Dresden'de, 4 Kasım'da Berlin'de yapılan gösterilerden sonra hükümet karşıtı hareket, gösterilere katılan yaklaşık 750.000 kişiyle bütün ülkeye yayıldı. Doğu Alman hükümeti 7 Kasım'da istifa etti ve 9 Kasım'da Sosyalist Birlik Partisi (Doğu Alman Komünist Partisi) sınırların açılabileceğini duyurdu. Ertesi gün Berlin Duvarı'nın büyük kısmı, taş yığınlarının üstünden Batı'daki Alman kardeşlerine kavuşmaya giden Doğu Berlinlilerce parçalanmaya başladı. Gorbachev Doğu Avrupa'yı Sovyetler'in yörüngesinde tutamaz olmuştu, artık dikkatini SSCB'yi bir arada tutmaya vermek zorundaydı.[7]

Sovyet iktidarının çöküşü, Gorbachev'in yaptığı hataların aynısını yapmama konusunda kararlı görünen Pekin yönetimini alarma geçirdi. Eğer akla gelmeyen gerçekleşmiş, Sovyetler Birliği çökmüşse, Çin Halk Cumhuriyeti'nin varlığını sürdüreceğine kesin gözüyle bakılamazdı. Öte yandan, eski Sovyet bloğunda ileri sürülen demokrasi talepleri Çin'de başta öğrenciler ve genç entelektüeller olmak üzere birçok kimse tarafından da hoş karşılanıyordu.

Demokrasi Hareketi

1986'da çok sayıda Çinli genci harekete geçiren ülke çapındaki öğrenci gösterileri dalgası Hu Yaobang'ın uzaklaştırılmasının ardından hafiflemişti, ancak reform havası hâlâ sürüyordu, siyasi tartışma grupları toplantılarında, neredeyse tamamen ekonomik modernleşmeye gömülmüş olan ÇKP'nin gündemine siyasal reformların nasıl sokulacağını tartışmaya devam ediyorlardı. 6 Ocak 1989'da ünlü astrofizikçi ve siyasal aktivist Fang Lizhi Deng Xiaoping'e açık bir mektup gönderip Çin'deki bütün siyasi mahkûmlar ve özel-

7 Martin Gilbert, *A History of the Twentieth Century: Volume Three 1952-1999*, s. 671-93.

likle de 1979'da Demokrasi Duvarı döneminin sonunda, sözde devlet sırlarını bir yabancıya verdiği gerekçesiyle 15 yıl hapis cezası alan Wei Jingsheng için af istedi: Wei, Deng'in dört modernleşmeye beşinciyi –demokrasiyi– eklemesini talep edip yönetimi çileden çıkartan kişiydi. Mektubunun ve ÇKP tarafından bir tehdit olarak algılanmasının sonucu olarak Fang Lizhi'nin Pekin'de Başkan George Bush tarafından düzenlenen ve kendisinin de davet edildiği resepsiyona katılması engellendi. Açık mektup Fang'ın taleplerine destek veren bir hareket yaratmış ve ülkedeki öğrenciler arasında kendine hazır bir kitle bulmuştu. Fang ise daha sonra ABD'ye sürgüne gitti.

Görevden alınan genel sekreter Hu Yaobang 15 Nisan 1989'da öldü. Ölümü doğal sebeplerdendi, ancak Politbüro üyeleriyle reform konusunu tartışmaktayken geçirdiği kalp krizi nedeniyle öldüğüne dair söylentiler vardı. Ertesi gün Pekin Üniversitesi'nden üç yüzden fazla öğrenci kendisine saygı için Tian'anmen Meydanı'na yürüdü ve 20 Nisan'da da binlerce öğrenci, meydanın batısında kalan Zhongnanhai'deki ÇKP merkezinin dışında toplanıp başbakan Li Peng'le görüşmeyi talep ettiler. Öğrencileri dağıtmak için polis gönderildi ve birkaç öğrenci yaralandı. Artık yaralı gazilerinin de olması hareket hız kazandırdı. 18 Nisan'da Pekin Üniversitesi öğrencileri arasında bağımsız bir örgüt kuruldu ve iki gün sonra ilk tüm-Pekin öğrencileri özerk federasyonu oluşturuldu. Göstericiler bölünmüştü ve her biri kendi liderine ve gündemine sahip olan çok sayıda farklı grup kuruldu. Gruplardan birinin açlık grevine başlamasıyla, bu grup dikkatleri üzerine çekti ve açlık grevcileri büyük manevi itibar kazandılar. Başlangıçta yalnızca öğrenci eylemi olan gösterilere gruplar halinde Pekinliler de katılmaya başladı. Bunların arasında değişik kurumların çalışanları, özellikle de ÇKP içindeki reformcuların sempati duyduğu düşünce kuruluşlarında çalışan gazeteciler ve akademisyenler vardı. Mayıs ortalarına doğru hareket, daha spesifik olarak, artık siyasi reformun önündeki ana engeller olarak görülen Li Peng ve Deng Xiaoping'in ihraç edilmeleri talebine iyice odaklanmış hale geldi. Zhongnanhai'de neredeyse tümüyle kuşatma altında olan yaşlı ÇKP yöneticileri için, bu durum kendilerini devirmeye hazırlanan, Polonya Dayanışma Sendikası benzeri bir kitle hareketi gibi görünüyor olmalıydı. Gösteriler sürekli genişliyordu ve Mayıs ortasına gelindiğinde öğrencilerden ve Pekinlilerden oluşan göstericilerin sayısı bir milyona kadar çıkmıştı.

Reform süreci boyunca Şangay'da alışılmışın dışında bir gazete olan *Dünya Ekonomi Habercisi* [*Shijie jingji daobao*] çıkmaya başladı. Bağımsız, sıkı bir reform destekçisi ve Zhao Ziyang'a yakın bir gazeteydi. Sovyetler Birliği'nin dramatik ve huzursuz edici çöküşü sayfalarında ayrıntılarıyla yer kaplıyordu. *Dünya Ekonomi Habercisi* başka örgütlerle beraber Hu Yaobang'ı anma mitingi organizasyonunu üstlenmişti ve yapılan konuşmaları 24 Nisan sayı-

sında yayımlamayı planlıyordu. Ancak o zamanlar Komünist Parti'nin Şangay sekreteriyken daha sonra ulusal lider olacak olan Jiang Zemin bunun çok kışkırtıcı olacağını düşünüp gazetenin kapatılması emrini verdi. ÇKP Genel Sekreteri Zhao Ziyang o sıralar bir ziyaret nedeniyle Kuzey Kore'ydi ve 10 Mayıs'ta geri döndüğünde durum artık kontrolden çıkmıştı.[8]

Komünist sistem içinde reformun coşkulu bir savunucusu olan SSCB başkanı Mikhail Gorbachev'in 15 Mayıs'ta yaptığı bir ziyaretle kriz doruğa ulaştı. Ziyareti politik kargaşanın ortaya çıkışından çok önce planlanmıştı ve 1959'dan beri bir Sovyet başkanının Çin'e yaptığı ilk seyahatti. Gelişinin amacı iki komünist ülke arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlıkları sona erdirmekti, fakat kafilesinin Tian'anmen Meydanı'nın batısındaki Büyük Halk Binası'na ulaşması mümkün olmadığından resmî resepsiyonun Pekin'in epey dışındaki Başkent Havaalanı'nda yapılmasıyla ziyaret can sıkıcı bir fiyaskoya dönüştü. Gorbachev Deng Xiaoping, Li Peng ve diğer üst düzey Çinli yöneticilerle görüştü, iki hükümet diplomatik ilişkilerin yeniden başladığını haber veren bir bildiri yayımladı, ancak başarılı bir diplomatik atılımın ilanı olması beklenen olay tamamen Pekin'in sokaklarını saran kargaşa ortamının gölgesinde kalmıştı.

Krizin nasıl çözüleceğine dair sert tartışmalar Politbüro'da bölünmeye sebep oldu, Zhao Ziyang ise ısrarla barışçıl bir çözümün gerekliliğinden sözediyordu. 19 Mayıs'ta tartışmayı kaybetti, kendisinden önceki Hu Yaobang gibi ÇKP genel sekreterliğinden uzaklaştırıldı. 20 Mayıs'ta, Devlet Konseyi'nin başkanı (Başbakan) Li Peng bir Devlet Konseyi emri yayımlayarak o gün saat ondan itibaren Pekin'de sıkıyönetim ilan etti. Daha sonra Pekin belediye başkanı Chen Xitong, Pekin Belediyesi Halk İdaresi'nin, başkentin sıkı yönetim uygulanacak mahallelerini belirleyen 1, 2 ve 3 no.lu emirlerini imzaladı. HKO birlikleri, öğrenci hareketlerini bastırmak için değil, kamu düzenini yeniden sağlayıp korumak için geldiklerini bildirerek Pekin'e girdiler. Komünist Parti Zhao Ziyang'ın ve Li Peng'in tarafları olarak iki hizbe bölünmüştü. Zhao'nun görevden alınmasıyla anlaşmazlık çözüldü ve ÇKP tek sesle, Li Peng'in sesiyle hareket etmeye başladı. Bu sadece, taleplerini muhafazakârların istifasında yoğunlaştıran göstericilerin kararlılıklarının daha da güçlenmesini sağladı. Eylemciler, Tian'anmen Meydanı'na 30 Mayıs'ta Demokrasi Tanrıçası adını verdikleri heykeli diktiklerinde, iktidarı iyice çileden çıkardılar. Amerikan özgürlük heykeliyle geleneksel Çin Budizminin merhamet tanrıçası Guan Yin'in doğal bir bileşimi olan eseriyle heykeltıraş, hayal gücü kuvvetli biri olduğunu açıkça ortaya koyuyordu.

8 Li Cheng ve L.T. Whyte, "China's Technocratic Movement and the World Economic Herald", *Modern China*, Temmuz 1991; *World Economic Herald* [*Shijie jingji daobao*], sayı 407-41, Eylül 1988'den Mayıs 1989'a.

3-4 Haziran gecesi HKO Tian'anmen Meydanı'nı göstericilerden temizlemek için harekete geçti. İngilizce servisinden bir Radyo Pekin sunucusu dinleyicilerine müthiş saldırıyı anlatırken 3 Haziran'ı unutmamalarını öğütlüyordu, ancak 4 Haziran sabahı erken saatlerde askerî saldırı başladı. Saat dört sularında askerler batı-doğu istikametinde, Chang'an Bulvarı'ndan meydana doğru ilerledi, ÇKP merkezinin biraz batısında yer alan Muxidi'de göstericileri dağıttı, ciddi can kayıpları meydana gelirken, Tian'anmen Meydanı'ndan geçip Qianmen kapısına yöneldi. Göstericilerin çadırları tanklar tarafından yerle bir edildi, çok sayıda gösterici yaralandı ya da öldürüldü. Çin hükümetinin belirttiği resmî sayılara göre 36'sı öğrenci 200 sivil hayatını kaybetmiş ve 3.000'den fazlası yaralanmıştı. Bağımsız kaynaklar ise sayının bundan çok daha fazla olduğunu tahmin ediyorlardı. Yalnızca Tian'anmen Meydanı'nda nispeten az ölüm meydana geldiği doğru olabilir, fakat asıl büyük kayıplar protestoların merkezinin dışında Muxidi ve Qianmen'de yaşanmıştı. Benzer gösteriler ülke çapına yayıldı, Şangay, Guangzhou, Wuhan, Chengdu, Guiyang, Harbin ve Lanzhou şehirlerinde gösteriler oldu. Ölü ve yaralıların yakınları 4 Haziran Demokrasi Hareketi adıyla askerî harekâtta hayatını kaybedenler için adalet mücadelesini sürdürmektedir.[9]

Zhao Ziyang'ın genel sekreterlikten ve Politbüro ile Daimi Komite'sinden uzaklaştırılışı resmî olarak 23-24 Haziran tarihlerinde Pekin'de toplanan On Üçüncü Merkez Komite Dördüncü Genel Toplantısı'nda duyuruldu. Li Peng, Parti karşıtı ve sosyalizm karşıtı kargaşa sırasında göstericilerin tarafını tuttuğu ve ÇKP'yi böldüğü için eleştirilen Zhao Ziyang'ın hataları hakkında bir rapor sundu. Zhao'nun kendini savunmasına izin verilmedi ve bu siyasi kariyerinin sonuydu. Sonraki 15 yılı ev hapsinde geçirdi, sağlık durumunun sürekli kötüye gitmesi, kalp ve solunum problemleri yaşamasının ardından 11 Ocak 2005'te hastaneye kaldırıldı. 17 Ocak'ta 85 yaşındayken hayatını kaybetti, cenazesi 29 Ocak'ta Çin devrim şehitlerinin ve diğer önemli siyasi kişiliklerin son istirahat yeri olan Babaoshan mezarlığına gömüldü. Ailesi ve böylesi önemli bir siyasi makama gelmiş birini uğurlamanın en uygun yolunun devlet töreni olduğunu düşünen siyasi yandaşları arasındaki anlaşmazlık nedeniyle tören gecikmişti. Sonunda muhaliflerin eylem yapmasından korkulduğu için yoğun polis ve güvenlik önlemleri altında gösterişten uzak bir tören düzenlendi. Zhao Ziyang'ın yerine ÇKP genel sekreterliğine Parti'nin Şangay örgütünün başı ve liberal gazete *Dünya Ekonomi Haberleri*'ni kapattıran Jiang Zemin geldi. Jiang 1993'te başkanlığa atandı.

---

9 Tony Saich, *The Chinese People's Movement Perspectives on Spring 1989*, M.E. Sharpe, New York, 1990; Michel Oksenberg vd., *Beijing Spring 1989: Confrontation and Conflict, the Basic Documents*, M.E. Sharpe, New York, 1990; Radio Beijing International, 3 Haziran 1989.

16

TİBET VE XINJIANG

Tibet ve Xinjiang bugün Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi altındadır ve ülkenin engin ve az gelişmiş batı bölgesinin parçasıdırlar. Ayrıca ikisinin de uzun zamandır, tartışmalı ve Pekin'in her zaman şiddetle karşı çıktığı bağımsızlık iddiaları sözkonusudur. Komşu olmalarına rağmen, coğrafi sınırlar ile dinî ve kültürel farklılıklar aralarındaki ilişkiyi sınırlamış ve tarihlerini farklılaştırmıştır. Tibet'te ÇHC'ye karşı 1959'da bir ayaklanma gerçekleşti. Xinjiang'ın bazı bölgeleri 1949'dan önce iki kere bağımsız hükümet kurmuştu, ancak bağımsızlık hareketi 1990'lara kadar sessiz kaldı.[1]

Tibet

1959'da Tibet direnişinin ÇKP orduları karşısındaki yenilgisinden sonra Dalai Lama, Kuzey Hint eyaleti Himachal Pradesh'te bir dağ merkezi olan Dharamsala'ya geri çekildi. Dalai Lama ile kendisine bağlı önde gelen dinî ve siyasi yetkililer Dharamsala'da sürgünde kaldılar, bu nedenle Tibet dinî ve sivil yöneticilerinden mahrum kalmış oldu.[2] Hindistan başbakanı Jawaharlal Nehru'yu, ağırlıklı olarak Hinduların yaşadığı fakat ayrıca 8. yüzyıla daya-

1 İç Moğolistan'ın çekişmeli tarihiyle Tibet'inki benzerdir, ancak İç Moğolistan asla tam bağımsızlığa kavuşamadı. 1924'te Dış Moğolistan'dan ayrılana kadar Büyük Moğol Birliği'nin bir parçasıydı. El altından yürütülen Çin'den kurtuluş ve Bağımsız Moğolistan Cumhuriyeti'yle birleşme hareketi mevcuttur, ama bu hareket hayli sönüktür. Bugüne kadar Tibet ve Xinjiang'daki mücadeleler kadar ön plana çıkamamıştır.

2 Tsering Shakya, *The Dragon in the Land of the Snows: A History of Modern Tibet since 1947*, Pimlico, Londra, 1999, s. 163-211.

nan bir Tibet Budizmi geleneği olan Dharamsala'da sürgün hükümeti kurmaya davet etti. Dharamsala'da ve özellikle McLeod Ganjı olarak bilinen Yukarı Dharamsala'da çok sayıda sürgün Tibetli yaşıyordu. Bu isim, Delhi'de devlet memuru olarak çalışan yabancıların popüler yazlık mekânı olan, dağ merkezi İngiliz Rajı'nı çağrıştırır.

Tibet 9 Eylül 1965'te ÇHC'ye bağlı bir özerk bölge ilan edildi. Xinjiang, İç Moğolistan ve Ningxia'nın da sahip olduğu bu statü bölgenin Han olmayan nüfusuna imtiyaz sağlanması anlamına gelse de gerçek bir özerklik anlamına gelmiyordu: Pekin Tibetlileri yerel yönetime katmaya çalışsa da genel olarak yönetim Halkın Kurtuluş Ordusu destekli Çin Komünist Partisi'ndeydi. 1966'da başlayan Kültür Devrimi sırasında Tibet Budizmi'ne ve 1959 isyanının bastırılmasında yaşanan baskılarla ortaya çıkan maddi kültüre karşı yoğun saldırılar yapılmıştı. Çoğu Tibetli olan Kızıl Muhafızlar Başkan Mao'ya bağlılıklarını göstermek için manastırlara yönelik saldırılara katılmıştı. Manastırlara, tapınaklara ve Budist kültürün diğer eserlerine fiziksel saldırıların yanında dinî faaliyetlere karşı da organize saldırılar yürütülüyor; rahip ve rahibeler Kızıl Muhafızlar tarafından aşağılanıp alay konusu yapılıyordu. Kızıl Muhafızlar yetkiyi Mao'nun dört eskiyi yok edin talimatından alıyordu: "Eski gelenekler, eski alışkanlıklar, eski kültür ve eski düşünceler". Tibet'te "eski" Tibetli ile eşanlamlı olarak kullanılırken, Çin tarzı ve yöntemleri yeni, modern ve ilerici olarak görülüyordu. Tibet'in ÇKP yönetiminde yaşadığı bu ilk dönüşüm bile ağırlıklı olarak Han politikacıları tarafından Tibet kültürüne karşı yürütülen bir hareket gibi görünüyordu.[3]

Hu Yaobang ve 1987-89 Eylemleri

Eylül 1976'da Mao Zedong'un ölümü ÇHC genelinde göreceli bir liberalizasyon dönemini başlatmış ve 1980'lerin ortalarında ÇKP genel sekreteri Huo Yaobang'ın (1989'daki erken ölümü demokrasi hareketini ve Tian'anmen eylemlerini hızlandırmıştı) etkisiyle, Tibet'teki bölgesel yönetime katılan Tibetlilerin sayısı artmıştı. Tibet Budizmi üzerindeki baskılar azaltılmış, eğitim ve idare alanlarında Tibet dilinin ve yerel kültürün konumu güçlendirilmişti.[4] Huo Yabang Tibet'i 1980'de, 1951'de tehdit altında imzalanan On Yedi Nokta Antlaşması'nın yirmi dokuzuncu yıldönümünde ziyaret etti; Han Çinlisi kadroların Tibetli yöneticilere ve halka yönelik küçümseyici ve çoğu durumda açıkçası ırkçı politikalarına ve yaklaşımlarına karşı bir tutum takınıyordu.[5]

3 Shakya, *The Dragon in the Land of the Snows*, s. 314-47.

4 Goldstein, *The Snow Lion and the Dragon*, s. 61-75.

5 Shakya, *The Dragon in the Land of the Snows*, s. 381-2.

Kısmen Tibet'teki rahat ortam nedeniyle, kısmen de Dharamsala tarafından Tibet sorununa nihai bir çözüm bulmak için başlatılan ciddi bir uluslararası girişimin sonucu olarak Ekim 1987'de bir eylem dalgası başladı. Gösterilere, Dalai Lama yönetiminde bir bağımsız devlet kurma fikrini savunan rahipler ve rahibeler öncülük ediyordu. İlk protestolar Lhasa'nın batısındaki önemli bir Gelugpa ya da Sarı Şapka geleneğine ait bir manastır olan Drepung manastırının rahipleri tarafından yapıldı. Lhasa'yı tavaf etkinliği yaptılar ve devlet binalarına doğru yürüyüşe geçince tutuklandılar. Göstericilerin saldırıya uğrayıp tutuklanmasının ardından eylemler daha da şiddetlendi, polis kalabalığa ateş açıp bazı eylemcilerin ölmesine neden oldu. Bu yeni baskı dalgasına karşılık olarak ve yine silahlı polislerin acımasızlığı karşısında cesaretleri ve dayanıklılıkları uluslararası alanda takdir edilen rahip ve rahibelerin öncülüğünde gösteriler devam etti. Başka büyük bir ciddi karmaşa ise Mart 1988'de, geleneksel olarak Tibet yeni yıl kutlamalarında yapılan Büyük Dua Bayramı'nın sorunsuzca yaşanmasını sağlamak üzere Panchen Lama'nın Tibet'i ziyaretinden sonra patlak verdi. Çoğu rahip bayramlarının ÇKP tarafından gasp edildiğini düşünüyordu ve küçük bir anlaşmazlıkla başlayan olaylar kitlesel tutuklamalarla, siyasi ve dinî sınırlamalarla sonuçlanan bir kargaşaya dönüştü.

Protestolar 1989 baharında da devam etti, fakat sonraki yıl Lhasa'daki dördüncü büyük toplumsal olayların ardından Çinli yetkililer sabırlarını yitirip sıkıyönetim ilan etmeye karar verdiler. Silahlı Halk Polisi birimleri Lhasa'ya ve Tibet'in başka yerlerine sevk edildi, karmaşa ortamlarını etkili biçimde kontrol etme konusundaki uzmanlıklarını gösterdiler. Hu Yaobang döneminin politikaları 1989 kışında Politbüro tarafından alınan bir kararla tersine çevrildi, Tibet'te yeni bir sıkı ve baskıcı rejim uygulanmaya başladı. O sıralar ÇKP'nin Tibet'teki bölgesel genel sekreteri daha sonra Çin'in devlet başkanı olacak olan Hu Jintao'ydu. Baskıcı yönetime rağmen, milliyetçi bir Budist Tibet hareketi oluşmuştu: Dharamsala'daki Dalai Lama'nın liderliğine destek vermek için kurulmuştu, ancak sonra bağlantısı kesildi ve bağımsız olarak hareket etmeye başladı.[6]

Panchen Lama

Ocak 1989'da Onuncu Panchen Lama'nın beklenmeyen ölümü ve on birincinin reenkarnasyonla başka bir bedende geri gelmesini bekleyiş başka bir krizi ortaya çıkardı. Panchen Lama'nın Tibet ruhani hiyerarşisindeki yeri Dalai Lama'dan hemen sonradır ve hatta Tibet'teki bazı Budistler onun ru-

6 Goldstein, *The Snow Lion and the Dragon*, s. 79-83.

hani otoritesini Dalai Lama'nın üstünde görür: 20. yüzyılda diğer yüksek lamalara nazaran Pekin yönetimine yakın Panchen Lamalar peş peşe geldi ve bu durum ruhani ve siyasi öncelik sırası konusunda bölünmeleri ve görüş ayrılıklarını doğurdu. Pekin seçim sürecinin kontrolünü ele geçirmeye çalıştı, ama yeni Panchen'in seçimi aynı zamanda Dalai Lama'nın da onayını gerektiriyordu. 14 Mayıs 1995'te Dalai Lama kendi adayının Gedhun Choeki Nyima olduğunu duyurdu, ancak Kasım'da Pekin başka bir adaya, Gyaltsen Norbu'ya destek verdi ve süreç sonuçsuz kaldı.[7] Tibet'in bir parçası olan Qinghai eyaletindeki Kumbun manastırının Başrahibi, 1998'de ABD'ye gitmek üzere Çin'i terkettikten sonra, Haziran 2000'deki Çin Halk İstişare Konferansı'ndan resmen ihraç edildiğinde, Tibetli dinî yöneticilerle Pekin arasında yeni Panchen Lama'nın kim olacağı konusunda anlaşmazlık çıktı. Agyo Lobsangtubdain Gurma, Çinliler tarafından yeni Panchen Lama'yı tespit etmekle görevlendirilen komitenin üyesiydi, fakat açıkça Dalai Lama lehine konuşmuş ve Çinilerin adayı Gyaltsen Norbu'yu reddetmişti.[8] Dalai Lama Ekim 2000'de *Asiaweek* dergisine bir röportaj verdi, kendisinin yok olmasının Tibet halkı üzerindeki olası etkilerini değerlendirdi. "Eğer ben göçüp gidersem, mantıken reenkarnasyon Tibet dışında, özgür bir ülkede gerçekleşir. Ama Çin gerçek olmayan bir Dalai Lama seçecek", dedi. Ayrıca Pekin'in adayı Panchen Lama'yı da Tibetlilerin kabul etmeyeceğini sözlerine ekledi.[9] Kötü muamele ve zulüm haberleri Tibet'in dışına taşmıştı; Tibet ulusal ve dinî kimliğinin başlıca taşıyıcıları olan rahip ve rahibeler esas hedeflerdi. Mayıs 1998 eylemlerinin ardından tutuklanan ve Drapchi hapishanesinde sorgulanan beş rahibe, kendilerine vatansever Çin şarkıları söylemeleri emredildiğinde Tibet lehine milliyetçi sloganları attılar, bunun üzerine kemerlerle ve elektrikli coplarla dövüldüler. Bu olaydan sonra da intihar ettiler.[10]

Tibet toplumu dışında pek tanınmayan genç bir lama, Dharamsala'daki Dalai Lama'ya katılmak için Aralık 1999'da Tibet'i terketti. O sıralar on dört yaşında olan On Yedinci Karmapa Lama, müzik enstrümanları ve geleneksel olarak Karmapa'nın önceki enkarnasyonları tarafından giyilen siyah şapkalardan almak üzere Tibet'in dışına çıkacağını belirtip Lhasa'nın kuzeydoğusunda yer alan Tsurphu Manastırı'ndan ayrıldı. Alışılmışın dışında, Karmapa Lama, Ugyen Trinley Dorge, göçebelerin oğlu, 1992'de Kagyu tarikatının eski liderinin reenkarnasyonu olarak görüldüğünden, hem Dalai Lama hem

7 Goldstein, *The Snow Lion and the Dragon*, s. 100-11.

8 *South China Morning Post*, 29 Haziran 2000; Isabel Hilton, *The Search for the Panchen Lama*, W.W. Norton, Londra, 2001.

9 Press Trust of India, Yeni Delhi, 11 Ekim 2000.

10 BBC, *News*, 6 Ekim 2000; Tibetli bir rahibeyle kişisel görüşme.

de Pekin tarafından tanınmıştı.[11] Karmapa Lama'nın gidişi yetkilileri utandırdı, Tibet'teki manastırlarda sıkı önlemlerin alınmasına neden oldu. Haziran 2000'de Lhasa'daki Jokhang manastırından otuz rahip ihraç edildi; hükümet, Tibet takviminin dördüncü ayının on beşinci gününe denk gelen Buda'nın aydınlanması bayramı (Sagadawa) boyunca manastırlardaki hac etkinliklerine katılacaklara tehditler yağdırdı. Çocuklara okullarından atılacakları, memurlara görevlerinden uzaklaştırılacakları, emeklilere emekli aylıklarının kesileceği söylendi. Ayrıca bazı evlere baskınlar yapıldığı ve dinî objelere, Dalai Lama resimlerine el konduğu haberleri çıktı. Evlerinde Dalai Lama resimleri bulunan ÇKP üyeleri ve öğretmenler cezalandırıldı.[12]

Eylül 2000'de sürgündeki Tibet hükümeti Çin'in Tibet politikası üzerine, Pekin'in amacının Tibet kültürünün "topyekûn imhası" olduğunun ileri sürüldüğü bir rapor yayımladı. Raporda ayrıca Dalai Lama'nın Tibet milliyetçiliğinin daha uç unsurlarını yumuşattığı ve Çin'in kendisiyle irtibat kurmayı reddetmesinin daha şiddetli muhalefete yolaçabileceği belirtiliyordu.[13]

Qinghai-Tibet Demiryolu

Hem eski hem de modern zamanlarda, Tibet'in izolasyonu kendine has kültürünün oluşumunda önemli bir faktör olmuştur. Asıl Çin ile Tibet arasında yeni bir demiryolu bağlantısının, Qing-Zang demiryolunun inşası Pekin'in, Tibet'i Çin'e yaklaştırmaya yönelik büyük bir projesiydi. Qinghai eyaletinin başkenti Xining ile Tibet'in başkenti Lhasa'yı birleştiren hat, gerçekleşmediği takdirde Tibet'in ekonomik kalkınma ve Çin'e entegrasyonu garantilenemeyecek bir altyapı projesi olarak görülüyordu. Golmud-Lhasa arasında kilit önem taşıyan son aşamanın inşasına 2001'de başlandı ve 2005 sonbaharında tamamlandı. Resmî açılış töreni rayları ve demiryolu vasıtalarını zorlu dağ koşullarında test ettikten aylar sonra 1 Temmuz 2006'da gerçekleşti. Bu hattı Pekin, Chengdu, Chongqing, Xining ve Lanzhou'dan Lhasa'ya gelen uzun mesafe trenleri kullanmaktadır.[14]

Yeni demiryollarının yapılmasını eleştirenler, bunun Tibetlilerin hayatlarını geliştirmekten çok Çin'in Tibet üzerindeki denetimini artırmaya yarayacağını ileri sürüyorlardı. Ayrıca demiryolunun Tibetli gençleri iş aramak için göç etmeye özendireceğine ve Han Çinlilerini de iş fırsatlarında ayrıcalıklı muameleden yararlanmak üzere Tibet'e gelmeye teşvik edeceğine dair

11 *Financial Times*, 9 Ocak 2000; BBC, *News*, 8 Ocak 2000.

12 Agence France Press, 27 Ağustos 2000.

13 *South China Morning Post*, 30 Eylül 2000.

14 Qing-Zang, Qinghai ve Tibet (Xizang) için kullanılan geleneksel kısaltmaların birleşimidir.

de kaygılar vardı. Yine de, demiryolu Çin hükümeti tarafından görkemli bir törenle açıldı ve Pekin ile Tibet arasındaki bütün siyasi ve ekonomik ilişkilerin sembolü oldu.

Xinjiang-Doğu Türkistan

Tibet'in kuzey komşuları Xinjiang Müslümanlarının tarihi ve Çin yönetimine karşı verdikleri milliyetçi mücadele daha az bilinir. Xinjiang'daki camiler bölge Çin Komünist Partisi'nin yönetimine girmeden önce bölgede hâkim olan, ibadet, eğitim ve hukuk hizmetlerini sağlayan karmaşık bir sistemi meydana getiriyordu, ancak 1949'dan sonra bu sistem epey zayıflamıştı. Camilerin sayısı hakkında istatistiklere güvenmek pek kolay olmamakla birlikte, bir tahmine göre 1949'da Xinjiang'ın tamamındaki cami sayısı 29.545'ti. 1966'da Kültür Devrimi'nin başlamasıyla bu sayı 14.119'a düşmüştü: Çoğu bakımsız kalmış, bazılarına hükümet tarafından el konmuş, diğerleri de din karşıtı ya da toprak reformuyla ilgili kampanyalarda yıkılmış ya da kapatılmıştı. 1960'lardaki Kültür Devrimi kaosu sırasında sadece 1400 aktif cami olduğu fakat 1990'lara gelindiğinde sayının yeniden 17.000'in üzerine çıktığı ve ayrıca aralarında Sufi türbelerinin ve medreselerin de bulunduğu hesap edilen, 43.000'den fazla diğer "dinî faaliyet yeri" olduğu söylenmektedir.[15]

Xinjiang'daki camiler köylerde, kasabalarda ve şehirlerde olmakla birlikte, Sufi şeyhlerinin türbeleri ve bunların etrafındaki dinî kompleksler genelde ıssız bölgelerde bulunurdu.[16] Bu türbeler başta Nakşibendiliğin Cahriye ve Hufiye kolları olmak üzere Sufi tarikatlarının merkeziydi. Tarikat üyeleri bayram günlerinde ve kurucu şeyhin ölüm yıldönümünde bu türbelere hac ziyaretleri gerçekleştirirlerdi. Bu ziyaretlere zaman zaman büyük kalabalıklar katıldığında, yetkililer tarafından katılıma sınırlamalar ya da yasaklamalar getirilirdi. Mezar kültürü Çin devleti tarafından kendi otoritesine karşı ciddi bir tehdit olarak görülür ve sık sık yetkililerin baskısıyla karşılaşırdı: Aynı zamanda, Suudi Arabistan kökenli, genelde Vehhabilik denilen katı öğretiden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen muhafazakâr İslâmî reformcuların da saldırılarına uğrarlardı.

15 Wang Wenheng, *Xinjiang zongjiao wenti yanjiu* [Xinjian'da Din Çalışmaları], Xinjiang People's Press, Urumçi, 1993, s. 93-5. Bu rakamlar, yalnızca devlet tarafından tanınan ve resmî kayıt altına alınmış cami ve diğer kurumları yansıttığı izlenimi uyandırıyor.

16 Uygurlar kurucu şeyhlerinin mezarları için Arapça ve Türkçe bir kelime olan olan *mazar* [mezar] terimini kullanırlar. Ancak bunun yanısıra Xinjiang'ın içinde ve dışında yaşayan, Çince konuşan Hui Müslümanlarının, bundan başka bir Sufi türbe kültürü vardır ve onlar, bu türbelerin baskın mimari tarzından hareketle, Arapça *qubba*'nın [kubbe] Çincesi olan *gongbei* kelimesini kullanırlar.

Camiler gibi Xinjiang'da kaç aktif *mezarın* bulunduğunu da tam olarak kestirmek güçtür. Ancak bir Uygur araştırmacının yaptığı ciddi ve yetkin bir araştırma 73 ana mekândan bahseder.[17] Devletin camilerle ilgili düzenlemeleri halkın hoşuna gitmediği için, bu paralel İslâm anlayışı daha popüler hale gelmektedir. Sözkonusu Sufi tarikatların ulusötesi bir İslâmî hareketin (özellikle hayli politik olan Nakşibendilik) parçası olması, izole yaşayan Xinjiang'ın Türkçe konuşan Müslüman Uygurlarını ayrıca cezbederken Çin'le de başlarını belaya sokmaktadır.[18]

Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti

Yang Zengxin 1911'de Xinjiang'ın valisi oldu ve 1928'de suikasta kurban gidene kadar görevine devam etti. Birçok yönden bölgedeki statükoyu sürdürdü, Qing İmparatorluk Sarayı'nın en uzak bölgeleri yönetmek üzere kullandığı idari yapının korunmasını sağladı. Bölgeyi sıkı denetim altında, Asıl Çin'deki cumhuriyetçi politikacılardan uzak tuttu, aynı zamanda Rus ve sonrasında da Sovyet etkisine ve müdahalesine karşı gözlerini dört açtı. Owen Lattimore'un sözleriyle, "cumhuriyetin bayrağını dalgalandıran deneyimli bir bürokrattı, ama 1928'de suikasta uğrayana kadar eyaleti kendisi için yönetti".[19] Halefi Jin Shuren, Yang'ın sahip olduğu yetki ve iktidara asla sahip olmadı: Onun döneminde Çin yönetimiyle yerli Uygur liderleri arasında gerilim hayli yükseldi, Çinli yöneticiler sorunları Uygur liderleriyle müzakere etmek zorunda kaldı.

1930'larda, bir dereceye kadar panislâmist ve pantürkist düşüncelerin etkisi altında kalan Uygurlar ve Xinjiang'daki diğer Türkî halklar Çin yönetimine karşı ayaklanıp 12 Kasım 1933'te Hotan'da Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. İlkeleri İslâm kimliğine ve ayrıca modern eğitimsel, ekonomik ve toplumsal reformlara dayanıyordu. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin kontrol alanının dışında kalmaya da çabaladılar. Cumhuriyetin ömrü ancak 6 Şubat 1934'e, Güney Xinjiang'ın önemli şehri Kaşgar'ın, Hui ya da Dungan savaş ağası Ma Zhongying tarafından yeni vali Sheng Shicai'ye karşı stratejik harekâtlarının bir parçası olarak ele geçirilmesine kadar sürdü. Cumhuriyet birçok açıdan 1867-1877 arasında Kaşgar bölgesini yönetmiş olan Yakup Bey'in rejiminin doğrudan devamıydı ve böyle bir İslâmî

17 Reyila Dawuti (Rayila Dawud), *Weiwuerzi mazha wenhua yanjiu* [Uygur Mezar Kültürü Üzerine Çalışmalar], Xinjiang University Press, Urumçi, 2001.

18 Thierry Zarcone, "Le Culte des saints au Xinjiang (de 1949 á nos jours)", *Journal of the History of Sufism*, sayı 3, 2001, s. 133-72.

19 Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, American Geographical Society, New York, 1951, s. 87.

siyasi geleneği sürdürmek bugünkü Uygur milliyetçileri için oldukça önemlidir. Cumhuriyet bu kısa ömründe ulusal meclisi, kabinesi ve anayasasıyla bağımsız bir devlet yapısı oluşturmuştu. Kendi para birimini ve açık mavi ya da turkuaz zemin üzerinde hilal ve beyaz yıldızdan oluşan kendi bayrağını kullandı. Para ve bayrak, 1944-49 yıllarındaki Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ninkilerle birlikte, Xinjiang'ın bağımsızlığını savunanlar tarafından bugünkü ve gelecekteki devletin sembolleri olarak kutsanır.

Sheng Shicai ve Üç Bölge Devrimi

Jin Shuren bir askerî darbeyle görevinden uzaklaştırıldı ve yerine Kuzey Seferi sırasında Chiang Kai-shek ile birlikte savaşmış, Kuzeydoğu Çin'in yerlisi olan Sheng Shicai getirildi. Sheng kalacağı yere 1942'ye kadar işbirliği içinde olacağı Sovyet yetkililerle birlikte gelmişti ve Ma Zhongying'in Hui güçlerine karşı müdahale etmeye karar verdiler. Ma Güney Xinjiang'a çekilmeye zorlandı ve sonunda kaçtı. Ondan sonra Sheng, hâlâ Ma Zhongyang'a bağlı Hui ya da Dungan kuvvetlerinin elinde olan Yarkent ya da Hotan bölgesi dışında bütün Xinjiang'ın kontrolünü sağladı.

Çin yönetimine karşı muhalefet devam etti ve 1944 ile 1949 arasında Xinjiang'ın kuzeybatısındaki Ili ya da Ghulja bölgesini kontrol altında tutacak olan Kazak ve Uygur Doğu Türkistan Cumhuriyeti kuruldu.[20] Bu yalnızca kısa bir bağımsızlık dönemiydi, ancak Uygurların ve bölgedeki Han Çinlisi olmayan diğer halkların kültürü ve ruh hali üzerinde epey derin etkileri olmuştu. 1944'ten 1949'a kadar yaşayan Doğu Türkistan Cumhuriyeti (DTC) resmî Çin tarihinde "Üç Bölge Devrimi" [*sanqu geming*] olarak bilinir ve Çin Komünist Partisi tarafından 1949'da bölgeyi kontrol altına almasını sağlayan "Xinjiang'ın Barışçıl Kurtuluşu"nun başlangıcı olarak görülür. Ancak ne var ki, Uygurlar ve diğerlerinin bu dönemden hatırladıkları Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Çinli olmayan ve aslında Çin karşıtı olan yapısıdır ve cumhuriyetin bayrağı Türkî ve Müslüman milliyetçiliğin sembolü iken Çinli yetkililer için ayrılıkçılığı ifade eder.

Ağustos 1945'te İkinci Dünya Savaşı sona erince Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin yöneticileri Dihua'da (bugünkü Urumçi) Guomindang temsilcileriyle müzakerelere başladılar. Chiang Kai-shek Eylül 1945'te isyancılarla görüşmesi için GMD Askerî Komitesi'nin başı Zhang Zhidong'u gönder-

20 Xinjiang tarihindeki bu döneminin detaylı anlatımı için bkz. Andrew D.W. Forbes, *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986; ve Linda Benson, *The Ili Rebellion: The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang 1944-1949*, M.E. Sharpe, New York ve Londra, 1990.

di. Zhang Xinjiang Geçici Hükümet Konseyi'nin başkanı, yani fiilen Xinjiang valisi oldu, ancak yetkisi Ili Bölgesindeki Üç Bölge'yi kapsamıyordu. Ekim 1945'te yeni bir geçici hükümet kuruldu, fakat GMD'yle yapılan görüşmeler GMD ile ÇKP arasında iç savaşın patlak vermesiyle kesildi.

Barışçıl Kurtuluş

Xinjiang, resmî kaynakların bölgenin "barışçıl kurtuluş"u [*heping jiefang*] diye adlandırdığı; Xinjiang'ın HKO'ya teslim olduğu 20. yüzyılın başlarında Xianjiang'ın en önemli liderlerinden biri olan Burhan Şahidi'nin ÇKP'ye bağlılığını bildirdiği Eylül 1949'da, kendisi ile Zhang Zhidong, Tao Zhiyue ve ÇKP Başkanı Mao Zedong arasındaki telgraf trafiğini ifade eden "telgraf isyanı" [*tongdian qiyi*] denilen, modern Xinjiang tarihindeki nadir mizahi olaylardan biriyle, ÇKP'nin kontrolü altına girdi.[21] Bu şekilde bağımsız Doğu Türkistan hükümeti ÇKP'nin devrimci yönetimi tarafından massedilmiş oldu. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin sekiz yöneticisi 1950 başlarında Komünist Parti yetkilileriyle Xinjiang ile ÇHC arasındaki ilişkinin ayrıntılarını görüşmek üzere Pekin'e çağrıldı. Bindikleri uçak düşen bu kişilerin öldüğü bildirildi ve ölümleri hâlâ birçok Uygur tarafından DTC yönetiminin gerçek özerklik ya da bağımsızlık yanlısı olan bu kesiminin Çinli yetkililer tarafından kasten ortadan kaldırılması olarak görülür. Gerçekten, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'yle yakından ilişkili olan bazıları tarafından bugüne değin sözkonusu yöneticilerin uçağa hiç binmedikleri, Panfilov isimli Kazakistan kasabasında Stalin'in emriyle öldürüldükleri iddia edilmiştir.[22] Resmî Çin kayıtlarında ise olay bir kaza olarak geçer.

1950'de Doğu'dan Han Çinlilerinin bölgeye göç etmesini teşvik eden bir program başlatıldı. ÇKP iktidarının ilk yıllarında uygulanan iki ana siyasi kampanya olan karşı devrimcilere karşı hareket ve camilere ait vakıf arazilerine (camilere ya da diğer dinî ve hayır kurumlarına ait arazi) el konmasını ve dağıtılmasını içeren toprak reformu programı, Xinjiang'ın geleneksel sosyal yapısı ile siyasi ve dinî erklerini parçalamak üzere kullanıldı.[23] Bu kampanyalar Çin'in diğer bütün bölgelerinde de uygulansa da, Xinjiang'da (Tibet'te olduğu gibi) bölgenin özel sosyal ve dinî koşulları göz önünde tutularak değiştirildi. Panislâm ve Pantürkizme karşı yürütülen kampanyalar toprak sahiplerine karşı kampanyalarla birleştirildi; 1994'te

21 Burhan (Şahidi), *Xinjiang Wushinian* [Xinjiang'ın Elli Yılı], s. 355-61.

22 Kişisel görüşme, Almaty, Eylül 1998.

23 Islâmın güçlü olduğu Xinjiang güneyindeki Çin politikaları için bkz. Wang Jianping, "Islam in Kashghar in the 1950s", yayımlanmamış makale.

Urumçi Akşam Haberleri'nde yayımlanan ve geçmişi ele alan bir makalede, bu kampanyalar dâhilinde bir milyon yuana el konduğu ve yarım milyondan fazla insanın öldürüldüğü ya da çalışma kamplarına gönderildiği tahmin ediliyordu.[24]

1 Ekim 1955'te, bir dizi Moğol, Kırgız, Kazak ve Hui özerk ilçesiyle Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi kuruldu. Rusya'daki Tatar toplumunun merkezi olan Kazan bölgesinde Tetesh ilçesinin Aksu köyünde doğan bir Tatar olan Burhan Şahidi ve bir Uygur olan Seypiddin Aziz (Seyfüddin) bölgesel yönetimin başına geçti, fakat asıl güç 1949'da kontrolü ele alan HKO komutanı Wang Zhen'in ve Komünist Parti'nin bölge sekreteri olan Wang Enmao'daydı ve bunların ikisi de Han'dı. 1958'deki Büyük İleri Atılım'ın ardından, 1950'lerin etnik ilişkilerde nispeten ihtiyatlı olan yaklaşımının yerini, yerli halkın hissettiklerine daha duyarsız olan radikal politikalar aldı. "Bölgesel milliyetçilik" ve SSCB'ye fazla yakın durduğu düşünülen Han ve Müslüman yöneticiler sistematik olarak sürekli eleştirildi, pazarlar ve İslâmî örgütler kapatıldı. 60.000 Kazak'ın Kazakistan'a göçünün ardından 1962'de Wang Enmao daha yumuşak politikalar uygulamaya koydu,[25] ancak kendisinin uzaklaştırıldığı 1966 Kültür Devrimi, ancak 1971'de askerî yönetimin gelmesiyle çözülebilen bir kaosa neden oldu.

Xinjiang'da Uygur Direnişi

Uygurlar ÇHC'nin kendilerine dayattığı rejimi kolayca kabul etmedi. Xinjiang'daki ÇKP yönetimine karşı ilk büyük direniş, Abdimit (Abudu Yimiti) tarafından yönetilen, Çin yetkililerinin Emin grubu diye bildikleri bir Pantürkist örgüt tarafından Aralık 1954'te çıkartılan Hotan İsyanı olarak bilinir. Emin grubu Müslüman bir devlet kurma niyetini belirttiği "İslâm Cumhuriyeti'nin Esasları" başlıklı bir belge yayımladı, birçok poster ve kitapçık bastı ve Abdimit'in başkan olduğu bir hükümet seçti. 31 Aralık'ta Abdimit, Karakaş, Hotan ve Lop bölgelerinden gelen, hepsi Xinjiang'da *ishan* adlı bir Sufi tarikatına mensup yandaşlarıyla birlikte Karakaş'taki bir esir kampına [Çincedeki karşılığı çalışma reformu çiftliği anlamına gelen *laogai nongchang*'dır] sadırdı, bu saldırıda bir görevli, bir NCO ve yedi asker öldürüldü.[26]

24 BBC, *Summary of World Broadcasts*, 21 Ekim 1997.

25 McMillen, 1984; Yan Ruiding, "Historical Storın on the Pamirs", *Minzhu Zhongguo*, sayı 8, Şubat 1992.

26 Zhang Yuxi, "Xinjiang jiefang yilai fandui minzu fenliezhuyi de douzheng ji qi lishi jingyan" [Xinjiang'ın Kurtuluşundan Sonra Etnik Ayrılıkçılığa Karşı Mücadele], Yang Faren, Li Ze ve Dong Sheng (der.), *Fan yisilanzhuyi fan tujuezhuyi yanjiu* [Panislâmizm ve Pantürkizm Üzerine Araştırma] içinde, Xinjiang shehui kexueyuan, Urumçi, 1994, s. 333-4. *Ishan* Farsçada üçün-

29 Mayıs isyanı ile Kazakların ve Uygurların Xinjiang'dan batıya doğru kitlesel göçü dâhil Ili bölgesinde 1962'de yaşanan karışıklıklar, tahıl vesika sistemine, Han Çinlilerinin göçüne ve bölgedeki geniş toprakları süren yarı askerî Xinjiang Üretim ve İnşa Birliklerinin askerî toprak iyileştirme birimleriyle yerliler arasında azalan tarımsal araziler, su ve meralar için yapılan rekabete itirazlar sonucu doğdu. SSCB'ye kaçanlar arasında ÇKP tarafından atanan hemen hemen hepsi Kazak ve Uygur olan üst düzey askerî ve siyasi görevliler bulunuyordu. Bunların çoğu, Kazakistan ve SSCB'nin komşu bölgelerinde göçmen siyasi faaliyetlerinin odağı olan ve siyasi sürgünlerin yürüttüğü bir dizi örgütlenmenin temelini oluşturan Türkistan Halk Kurtuluş Komitesi'yle ilişkiliydi.[27]

Xinjiang'daki bütün muhalif gruplar arasında Doğu Türkistan Halkın Devrimci Partisi (DTHDP) bazı Çinli araştırmacılar tarafından 1949'dan beri Xinjiang'da kurulan en büyük direniş örgütü olarak görülür. 1967 ya da 1968'de, Çin'in yakın tarihinin en kaotik safhası olan Kültür Devrimi sırasında kuruldu ve doğal olarak gizli çalışan bir gruptu. Partinin adı aslında Uyguristan Halk Partisi idi, ama 1944-49 arasında Xinjiang'ın bazı bölgelerine egemen olan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ismini çağrıştırması için değiştirildi. Bir de tabii ki Uyguristan adı bölgede yaşayan Kazak ve Kırgız nüfus için pek çekici değildi. Çinli yazarlar ise DTHDP'nin Sovyet ajanları tarafından kurulduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu demektir ki örgüt Çin-Sovyet sınırının iki tarafından kişilerce ya da Sovyetler Birliği'nde üslenmiş Uygurlarca kurulmuş olabilir. Partinin, Çin ile SSCB arasında sıkıntılı ilişkiler yaşanan o günlerde, Sovyet istihbaratının kuruluşunda ve örgütlenmesinde rol oynamış olması kuvvetle muhtemeldir.

Müslüman Uygurlarla Çin makamları arasındaki husumet 1950'lerdeki ayaklanmaların bastırılmasından beri devam ediyordu, ancak ihtilaflar 1980'lerde ve 1990'larda daha da şiddetli ve görünür oldu. Çatışmalar Xinjiang'ın özellikle iki bölgesinde çok yoğundu: Bunlar, Uygur ve İslâm kültürünün merkezi Kaşgar çevresindeki güneybatı bölgesi ve kuzeybatıdaki, Çin-Kazakistan sınırına yakın Yining/Ghulja bölgesiydi. Asıl büyük kargaşa Nisan 1980'de Urumçi ile Kaşgar arasında kalan Aksu kasabasında, Xinjiang Üretim ve İnşa Birlikleri üyeleri ile terhis edilmiş Kızıl Muhafızlar arasındaki çatışmaların ardından gelen isyanla başladı. Bunları Kaşgar'da yaşanan benzer olaylar, Urumçi'deki öğrenci protestoları ve Pekin'deki Merkezî Uluslar Enstitüsü'nde okuyan Uygurların ırkçı ve dine yönelik hakaretlere karşı gös-

---

cü çoğul şahıs için kullanılan "onlar" zamirine karşılık gelir, ancak Xinjiang'da Sufi müridi gibi özel bir anlam kazanmıştır.

27 Zhang Yuxi, "Xinjiang jiefang yilai fandui minzu fenliezhuyi de douzheng ji qi lishi jingyan", s. 334-36.

terileri izledi. Çin yönetiminden duyulan hoşnutsuzluk yavaş yavaş büyük bir muhalefet hareketine dönüşüyordu.

5 Nisan 1990'da Kaşgar yakınlarındaki Baren kasabasındaki bir camide namazdan çıkanlar ÇKP'nin etnik azınlıklara dönük politikalarını protesto etti. Bazı protestocular inançsızlara karşı cihat çağrısında bulunurken, Doğu Türkistan devletinin kurulması için talepler dile getirildi. Göstericiler polisi savuşturmayı başardı ve dağıtılmaları için Silahlı Halk Polisi'nin ve Kaşgar garnizonundan askerlerin müdahalesi gerekti. Baren isyanı aniden ortaya çıkmış bir ayaklanma değildi: Bu olay kendini Doğu Türkistan İslâmî Partisi olarak adlandıran ve Xinjiang'ın bağımsızlığı ve siyasal İslâm yanlısı bir grubun dikkatle planladığı ve örgütlediği bir hareketin sonucuydu. İsyancılar askerî araçlara ve Çin yönetiminin sembolü olan hükümet binasına saldırdılar. Polis, ordu ve ÇKP Xinjiang Komitesi'ne bağlı milisler 6 Nisan sabahı erkenden giriştikleri bir saldırıyla isyanı bastırdılar. İsyan, halk arasındaki Çin karşıtı duyguların ne kadar köklü olduğunu, isyancıların örgütlülüklerinin seviyesini ve daha önceleri Uygur milliyetçiliğinin etkisindeki bağımsızlık mücadelesinin İslâmîleştiğini ortaya çıkarmıştı. 1992'de ayrılıkçılar Urumçi'de bir otobüsü bombaladı, 1993'te ise Kaşgar'daki hükümet binalarına saldırdılar.

Muhalefetin merkezi Ili bölgesinde bulunan, Çinlilerce Yining, Uygurlarca ise Ghulja olarak adlandırılan şehre kaydı. 1995 baharındaki olaylar bölgede Çin yönetimine son verilmesi talebiyle yapılan gösterilerle başladı, polis merkezleri ve devlet daireleri saldırıya uğradı ve yağmalandı. Ayrıca Çinli yetkililerle uzlaştığı düşünülen imamlara da saldırıldı. Hükümet isyanı sona erdirmek için Lanzhou Askerî Bölgesi'ne bağlı 20.000 askeri görevlendirdi. Siyasi olarak verdiği yanıt ise ülke genelinde başlattığı Sert Vuruş kampanyası oldu: Bu, görünüşte organize suçlara ve serseriliğe karşı bir hareketti, ancak Xinjiang gibi etnik azınlık bölgelerinde ayrıca Pekin karşıtı muhalefeti can evinden vurmak üzere tasarlanmıştı.

Xinjiang'daki Sert Vuruş kampanyası 1996 boyunca acımasız ve sürekli baskılara yolaçtı ve ciddi suçlarla ve ayrıca ayrılıkçı hareketle bağlantılı olmakla yargılanan Uygurlar halk önünde yargılandı ve birçoğu idam edildi. Ayrıca ayrılıkçıların gizlice idam edildiğine dair haberler geliyordu. Bu baskı ve öfke ortamında Uygur gençleri 5 Nisan 1997'de Yining [Ghulja] sokaklarına döküldüler ve şehirde yaşayan Han Çinlilerine saldırdılar. Şiddeti durdurmak için polisin harekete geçmesi protestoların artmasına yolaçtı ve ertesi gün Han halkına ve mülklerine başka saldırılar oldu. Yining isyanının bastırılmasında uygulanan gücün kötü bir ünü vardır. Resmî rakamlara göre polis ve ordu tarafından öldürülen insan sayısı 200'ün altındaydı, ancak görgü tanıkları toplam ölü sayısının çok daha fazla olduğu-

nu, belki binlerle ifade edilebileceğini söylüyordu. Şiddet belli aralıklarla 9 Nisan'a kadar sürdü, bu arada 25 Şubat'ta Urumçi'de, 7 Mart'ta Pekin'de ayrılıkçı grupların bombalı saldırıları oldu. Güvenlik güçleri ülke çapında en üst alarm seviyesine getirildi ve Xinjiang'da sıkı önlemler alındı, Sert Vuruş kampanyasının yoğunlaştırılması çerçevesinde binlerce kişi tutuklandı. Bunun yanında ulusal birlik teması çerçevesinde siyasal eğitim kampanyaları başlatıldı.[28]

Dinî İşler Bürosu ve İslâm'ın Denetimi

Çin Komünist Partisi, 1954'te Devlet Konseyi tarafından kurulan Dinî İşler Bürosu'nun yetkisini kullanarak, ülkedeki İslâm dâhil tüm dinleri düzenlemeye girişmişti. Bu büro tarafından, bütün camilerin, medreselerin ve diğer İslâm örgütlerinin yasa gereği kayıtlı olması gerektiği Çin İslâm Birliği kuruldu. Sufi tarikatlar dâhil birçok grup, ateist bir devletin kendi öğretileri ve ibadet biçimleri üzerinde herhangi bir yetkisi olamayacağı iddiasıyla kayıt yaptırmayı reddetti. Bu durum sadece kayıtlı olmayan Müslüman örgütlerle hükümet arasında değil aynı zamanda kayıt yaptıran ve yaptırmayan Müslüman örgütleri arasında da anlaşmazlığa yolaçtı. Çin İslâm Birliği, Kültür Devrimi süresince askıya alındı, ancak 1978'de Deng Xiaoping'in iktidara gelmesinden sonra yeniden canlandırıldı. Yeni camiler yapıldı, Kültür Devrimi sırasında tahrip edilenler onarıldı ya da genişletildi ve ibadet daha açık ve serbest hale getirildi.

1990'larda siyasi ve etnik görüş ayrılıklarının çıkması üzerine yetkililerin alarma geçmesiyle durum birden değişti. Çin Komünist Partisi tarafından 1996'da yayımlanan gizli *7 No.'lu Belge*'de Xinjiang'daki ayrılıkçılığın bölge ve ülkenin tamamı için büyük bir tehdit olduğu belirtildi. Bunun dışında, yasadışı medreselerin engellenmesi, yeni camilerin yapımına, dövüş sanatları ve Kur'an eğitimine kısıtlama getirilmesi emrediliyordu. Ayrıca, ÇKP'nin ideolojik telkinlerine rağmen inançlarından vazgeçmemiş olan, dindar Müs-

28 Her ne kadar Çinli yetkililer başlangıçta bu kargaşalar hakkında bilginin yayılmasını engellemeye çalışsa da göçmen yayınlar ve yerel yayın ve basının BBC ve FBIS tarafından takip edilmesi aracılığıyla bilgi dışarıya sızdı. Çin hükümetinin perspektifinden yapılmış derinlikli analizler daha sonra yayımlandı, bkz. Xu Yuqi ve Chen Yishan (der.), *Xinjiang fandui minzu fenliezhuyi douzheng shihua* [Xinjiang'daki Ayrılıkçılığa Karşı Mücadelenin Sözlü Tarihi], Xinjiang People's Press, Urumçi, 1999. Güvenilir bir anlatım için bkz. Ma Dazheng, *Guojia liyi gaoyu yiqie: Xinjiang wending venti de guancha yu sikao* [Her Şeyden Önce Devletin Çıkarları: Xinjiang'ın Hareketliliği Üzerine Gözlem ve Değiniler], Xinjiang People's Press, Urumçi, 2003. Ayrıca bkz. Michael Dillon, *Xinjiang: China's Muslim Far Northwest* ve "Uyghur Separatism and Nationalism in Xinjiang", Benjamin Cole (der.), *Conflict, Terrorism and the Media in Asia* içinde, Routledge, Londra, 2006, s. 98-116.

lüman kadroların tasfiyesi istenmişti.[29] 7 *No.'lu Belge*'nin yayımlanmasından sonra Xinjiang'da Müslümanlar üzerindeki denetim yeniden başladı ve Şubat 1997'deki Yining/Ghulja isyanından sonra daha da yoğunlaştı. Eylül 2001'de New York ve Washington'da meydana gelen El Kaide saldırıları Çin'in siyasal İslâm ve ayrılıkçılık arasındaki bağlantıya ilişkin korkularını güçlendirdi, ancak zaten Xinjiang beş yıldır yoğun baskı altında tutuluyordu. Getirilen yeni kısıtlamalarla, 18 yaşından küçük çocukların camiye girmeleri, başörtüsü takıp İslâmî giyim tarzıyla okula gitmeleri katı bir biçimde yasaklandı. ÇKP üyeleri, Komünist Gençlik Birliği ve devlet kurumları çalışanlarıyla buralardan emekli olanların camilere girmeleri yasaklandı ve cami girişlerine Uygur dilinde bu yasakları belirten notlar asıldı. Camilerin ayrıca evlilik ve aile planlaması ile ilgili tartışmaların içinde olmaları da yasaklandı, diğer taraftan çiftlerin geçerli bir resmî nikâh yapmadan camide İslâmî usule göre nikâh kıymalarına özellikle yasak getirildi. Bu yasakların amacı medeni kanunun İslâm hukuku üzerinde önceliği olduğunu göstermek ve yerel İslâmî hâkimlerin [*kadı*] yetkilerini kısıtlamaktı. Aşırı dincilikle ya da ayrılıkçılıkla ilişkili görülen basılı ya da kaydedilmiş materyaller de açıkça yasaklandı ve kayıtlı bir cami dışında bir yerde din eğitimi vermek de yasadışı sayıldı. Dinî içerikli kitapların satışına da genel olarak kısıtlama getirildi ve kitapçılara bir yasaklı kitaplar listesi gönderildi.

"Vatansever Din Adamı" Yetiştirilmesi

Xinjiang'da 1949'da 54.575 imam ya da daha fazla üst düzey din adamı olduğu tahmin edilmekteydi, fakat 1950'lerin kampanyalarının sonucu olarak, 1966'da Kültür Devrimi başladığında bu sayı 27.000'e düşmüştü. Kültür Devrimi sırasında faal din adamlarının sayısının çok az kaldığı varsayılıyordu, ama gerçekte imamlar Çinli yetkililerin bilgisi dışında faaliyet göstermeye devam ediyorlardı. 1950'lerde ve 1960'larda bütün Çin'deki tek imam yetiştirme kurumu Pekin'deki Çin İslâm Akademisi'ydi. 1987'de Xinjiang'daki imam ihtiyacını karşılamak için Urumçi'de bir İslâm Akademisi kuruldu ve ilk öğrencileri 1992'de mezun olup bölgedeki camilerde çalışmaya başladı. Ayrıca Arapçası zayıf olanlar için Kur'an'ın Uygurca tercümesi basıldı. Dinî İşler Bürosu, İslâmî eğitim ve müfredat üzerinde sıkı denetim uyguladı.[30] 2001'de

29 Chinese Communist Party Central Committee, *Central Committee Document No. 7; Record of the Meeting of the Standing Committee of the Politburo of the Chinese Communist Party concerning the Maintenance of Stability in Xinjiang* (Uygurca), 19 Mart 1996.

30 Wang Wenheng, *Xinjiang zongjiao wenti yanjiu*, s. 91-2. Çince konuşan imamları eğiten ayrı bir akademi, Ningxia Hui Özerk Bölgesi'nin başkenti olan Yinchuan'da kuruldu.

8.000 Xinjianglı imam "vatansever eğitim kampanyası"nda yer almaya zorlandı. Kampanya Pekin'de hükümete bağlı özel bir çalışma grubu tarafından organize edildi ve 15 Mart-23 Aralık 2001 tarihleri arasında sürdü. İmamların, ÇKP'nin hukuki, siyasi ve dinî konulardaki düşünceleri doğrultusunda yönlendirildiği bu seminerlere katılmaları gerekiyordu ve ayrılıkçı faaliyetlerle ilgisi olduğu düşünülen camilerle ve diğer gruplarla ilişkiye girmeleri yasaklanmıştı. Bu kampanya kayıtlı camiler üzerindeki devlet kontrolünü güçlendirmek ve kendi kuruluşlarını kaydettirmekten kaçınan Müslümanlarla aralarını açmak için tasarlanmıştı. 1997 ve 2006 arasında ayrılıkçıların ya da siyasal İslâmcıların karıştığı önemli bir şiddet olayı yaşanmadı, fakat Xinjiang'da gerginlik devam etti ve Uygur Müslümanları sürekli sert bir denetime ve baskıya maruz kaldı. Ağustos 2008'de Olimpiyat oyunlarının açılışı sırasında Kaşgar'da bir polis merkezine yapılan bombalı saldırı gibi şiddet olayları da zaman zaman meydana geldi, ancak en çarpıcı olan Temmuz 2009'da Urumçi'de yaşanan olaylardı. Bir Uygur işçinin öldürülmesini protesto gösterisinin ardından çıkan olaylarda en az 200 kişi yaralandı ve olaylara karıştıkları için altı Uygur idama mahkûm edildi.

17

HONG KONG VE TAYVAN

Hong Kong ve Tayvan'ın tarihleri arasındaki tek benzerlik ikisinin de 1949'da ÇKP'nin askerî harekâtının ve daha sonra Halk Cumhuriyeti'ni şekillendiren siyasi ve ekonomik kampanyaların ve politikaların dışında kalmış, Çin'in anakarasına dâhil olmayan iki Çin topluluğu olmalarıdır. Hong Kong 1997'de anlaşmayla Çin'e dönene kadar bir İngiliz sömürgesiydi. 1895'ten itibaren Japonya sömürgesi olan Tayvan ise 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda bağımsızlığını kazandı, ancak anakaradaki iç savaştan yenilgiyle çıkan milliyetçi parti Guomindang'ın merkezi haline geldi. Çin Cumhuriyeti adıyla, her açıdan bağımsız fakat Pekin tarafından tanınmayan ve 1971'den itibaren birçok uluslararası organda hiçbir resmî temsiliyeti olmayan, sıkıntılı ve alışılmışın dışında bir ülke olarak varlık gösterdi. Gittikleri farklı yörüngelere rağmen Hong Kong ve Tayvan'ın tarihi anakaranın modern zamanlarda geçirdiği çarpıcı dönüşüme sıkı sıkıya bağlıdır.

Hong Kong Japon İşgali Altında

Hong Kong'daki Japon işgali 25 Aralık 1941'de Vali Sir Mark Young komutasındaki İngiliz birliklerinin teslim olmasından, Ağustos 1945'te Japon birliklerinin teslim oluşuna kadar sürdü. Bu dönem Hong Konglularca "üç yıl sekiz ay" adıyla anılır. İşgal süresince Japonlar burayı sıkıyönetim altında tuttu, kadın ve erkek binlerce İngiliz görevli ve sivil toplama kamplarına kapatıldı, yiyecek kıtlığı ve yetersiz beslenme sonucu salgın hastalıklar ve ciddi can kayıpları yaşandı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Çinli-

ler içinse hayat Avrupalılar için olduğundan daha sertti. Japonların onlara karşı en iyi hali vurdumduymazlık, en kötü hali ise gaddarlık oluyordu. Her ne kadar halkın bir kısmı, özellikle de Hint kökenli tüccarlar, başlangıçta Japonların kardeş Asyalıları Avrupalı sömürgecilerin ırkçı yönetiminden kurtarma iddiasına kanmış olsa da bu yanılsama fazla uzun sürmeyecekti ve gerçek ortaya çıkacaktı. Japonya kendi sömürge yönetimini kurup hükümette ve idarede üst düzey görevlere Japonya'dan getirdiği uzmanları daha alt kademelere de Çinli görevlileri yerleştirdi. Bütün etnik grupların dâhil olduğu yerli iş çevrelerinin bazı üyeleri Çin'in diğer bölgelerinde olduğu gibi Japon işgalcilerle işbirliği yapmak dışında başka seçeneklerinin olmadığını düşünüyordu. Bunun dışında bir direniş de sözkonusuydu, ama bir yararı yoktu.[1]

İngilizlerin Dönüşü

Ağustos 1945'te Hiroshima ve Nagasaki'ye atom bombalarının atılması ve Japon imparatorluğunun koşulsuz teslimiyetinin ardından, eski sömürgenin yeniden ele geçirilmesi planları derhal yürürlüğe sokuldu ve 30 Ağustos 1945'te İngiliz donanmasının bir özel görev gücü Hong Kong limanına girdi. Görev gücünün komutanı Tuğamiral C.H.J. Harcourt *HMS Swiftsure* isimli bir kruvazörle Hong Kong'a girip sömürge yönetimini devraldı. 1 Eylül'de Hong Kong adasındaki Victoria'da bir İngiliz askerî yönetim bürosu kuruldu ve yeni yönetim Japonların teslimiyetini resmî olarak 16 Eylül'de hükümet binasında kabul etti.[2] Hong Kong'un devri biraz el çabukluğuyla gerçekleşmişti, çünkü henüz Chiang Kai-shek'in tam olarak onayından geçmemişti. Chiang Guomindang hükümetinin, Japonların 1937'de Nanjing'e saldırmalarıyla kesintiye uğrayan bütün Çin üzerindeki hâkimiyetini yeniden sağlayacağını düşünüyordu. Milliyetçi Guomindang üyeleri Hong Kong'un İngilizler tarafından işgaline şiddetle karşıydılar ve yeniden Çin'e bağlanmasını arzu ediyorlardı. Chiang Hong Kong'daki Japon güçlerinin kendi askerlerine teslim olmasını istediğini ortaya koymuştu, ancak koşullar onu bundan vazgeçmeye zorladı ve teslim alma işlemi nezaketen Chiang'ın sembolik otoritesi adına, fakat aslında İngilizlerce gerçekleştirildi. Sir Mark Young valiliğe geri döndü, ancak Temmuz 1947'de yerine Sir Alexander Grantham getirildi.

1 Steve Tsang, *A Modern History of Hong Kong*, I.B. Tauris, Londra, 2007, s. 119-32.

2 Steve Tsang, *Hong Kong: An Appointment with China*, I.B. Tauris, Londra, 1997, s. 51-3; Philip Snow, *The Fall of Hong Kong: Britain China and the Japanese Occupation*, Yale University Press, Harvard, 2003.

Sonunda devredilecek olması daha o günlerde bile Hong Kong'un üzerine bir gölge gibi düşmüştü ve ekonomik ve siyasi reform ile kaçınılamaz olandan bir şekilde sakınabileceklerini düşünenler ile onu kabul edip en uygun neticeyi elde etme arayışına girenler arasında bir ayrım vardı. Her iki yaklaşımda da Hong Kong için önceliğin ekonomik kalkınma olduğu kabul ediliyordu. Refah artışının Hong Kong'un Çinli nüfusunun Çin'e bağlanma taleplerini azaltacağına inanılıyordu. Ayrıca Çin'in dış dünyadan izole olduğu bir dönemde Hong Kong'un bir aracı mekân olarak Çin açısından değer kazanabileceği ve bir finans merkezi olduğu için Pekin'in yoğun baskı uygulamak istemeyeceği umuluyordu. Yönetim ve halk genelde bu konunun üzerine pek düşmedi ve günlük işleriyle ilgilenmeye devam etti.

İngilizler savaş sonrası kurdukları yönetimi, Japon işgaliyle kısa süreli kesintiye uğramış yönetimlerini kaldıkları yerden devam ettiriyorlarmış gibi ortaya koydular. Ancak Hong Kong toplumunun yapısı kesinlikle artık eskisi gibi değildi: İnce bir tarzda değişmişti, ama derinlemesine değişmişti. Bu değişimlerin bazıları kanunlardaki değişikliklerin sonucuydu: Çince yayın yapan basın üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve Avrupalı olmayanların seçkin Tepe bölgesinde yaşamalarını yasaklayan kurallara son verilmişti. Daha önemlisi toplumsal değişimi sağlamak için her seviyedeki kamu görevine daha fazla Çinli alınması yoluna gidilmişti. Sömürge yönetimi olduğu gibi kalıyor, ama çoğunluktaki yerli halka daha fazla alan açılıyordu.

1948-49'da Çin'deki iç savaş sona erince ve Çin Komünist Partisi'nin anakarada hükümetin başına geçeceği anlaşıldığında, güneye doğru kitlesel göçler başladı ve binlerce Çinli Hong Kong'a geldi. Göçmenlerin çoğunluğunu sömürgenin anakarada kalan ve en büyük bölgesi olan Yeni Topraklar'a yerleşen çiftçiler oluşturuyordu. Küçük araziler –pazar bahçeleri– kiralayıp Hong Kong'un kent alanından çok talebin olduğu sebze yetiştiriciliği yapıyorlardı. Bu yeni pazar odaklı ekonomi, Yeni Topraklar'ın çökmekte olan pirinç yetiştiriciliğine dayalı ekonomisine zarar verdi. Hong Kong'daki yaşamlarını kazanma biçimlerini değiştirmektense göç etmeyi tercih eden köylü aileler ile bu dönemde Hong Kong'dan İngiltere'ye göçler başladı.[3]

Pekin'le Müzakere

1970'lerde Çin Halk Cumhuriyeti'nin politikalarında ve kadrolarında yaşanan değişimler, Hong Kong'la ilişkilerin gelişmesini kolaylaştırdı. Lin Bi-

3 James L. Watson, *Emigration and the Chinese Lineage: The Mans in Hong Kong and London*, University of California Press, Berkeley, 1975; Tsang, *A Modern History of Hong Kong*, s. 145-60, 160-79.

ao'nun 1971'de ölümünün ardından Zhou Enlai'nin ılımlı dış politikası ve daha kozmopolit olan yaklaşımı ABD ve diğer Batı devletleriyle üst düzey ilişkiler kurulabilmesini olanaklı kıldı. Mao Zedong 1976'da öldü ve Deng Xiaoping'in "reform ve açılma" politikası gündemi Çin'in dış dünyayla bağlanma ihtiyacının farkında olunduğunu gösteriyordu. Aynı zamanda, 1971'de atanan yeni sömürge valisi Sir Murray Maclehose Pekin'le kurduğu ilişkilerde pratik ve pozitif bir yaklaşım gösterdi. Hong Kong'daki Xinhua (Yeni Çin) Haber Ajansı'yla samimi ilişkiler kurarak geleneği bozdu. Xinhua ÇHC'nin resmî haber ajansıdır ve Hong Kong'daki bürosu Pekin'in burada kurduğu tek temsilcilikti: Haber ajansı rolünün dışında, hem gayriresmî bir büyükelçilik hem de bilgi ve gizli müzakereler için önemli bir kanaldı.

Sir Murray 1979'da Hong Kong'la Çin arasında ticaretin geliştirilmesini ve özellikle de Pekin'le Çin'in iddialı ekonomik modernleşme programına nasıl yardım edebileceklerini görüşmek üzere Çin'i ziyaret etti. Bu Hong Kong'un Çin'e resmî olarak devrinin koşulları ve zamanı hakkında resmî görüşmelerin başlangıcı olmasa da yararlı bir keşif gezisi olmuş ve vali ile etrafındaki çalışma arkadaşlarının Pekin'deki reformcu zihniyetli yeni yönetimin Hong Kong konusundaki tavrına dair fikir edinmelerini sağlamıştı.[4] Vali Maclehose'un en önemli politika girişimlerinden biri 1974'te, kamu görevlileri ve polis arasında akıl almaz düzeyde yaşanan yolsuzluk olaylarını yok etmeye çalışan Yolsuzluğa Karşı Bağımsız Komisyon'un (YKBK) kurulması oldu. Valiye 1982'de Lord unvanı verildi.

Resmî görüşmeleri başlatmak ise 1982'de Lord Maclehose'dan sonra vali olan Sir Edward Youde'a düştü: Bu görüşmeler aynı yıl, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın Çin gezisi sırasında ve öncesinde gerçekleşti. Thatcher kendini başarılı gördüğü Falklands Savaşı'nın ardından Hong Kong'da İngiliz varlığının sürmesi konusunda inatçı bir tavır sergiliyordu. Ancak Deng Xiaoping yönetimindeki Çinliler de Hong Kong'un Çin kontrolüne dönmesi konusunda onlar kadar olmasa da uzlaşmaz ve ısrarcıydılar. Teoride, 1842'de ebediyen İngiltere'ye devredilen Hong Kong adasının hukuki statüsü ile İngiltere'ye 99 yıllığına kiralanmış ve süresi 1997'de dolacak olan Yeni Topraklar'ın hukuki statüsü arasında önemli bir fark vardı. Uygulamada ise iki bölgeye farklı yaklaşılamayacağı ve bir bütün olarak ele alınması gerektiği ve Hong Kong'un ekonomik başarısının ve toplumsal istikrarının devam etmesi için Çin ile İngiltere'nin uzlaşmalarının önemli olduğu konusunda bir görüş birliği vardı.[5]

4 Tsang, *Hong Kong: An Appointment with China*, s. 83-94.

5 Tsang, *A Modern History of Hong Kong*, s. 211-27.

Ortak Bildiri ve Temel Yasa

İngiltere ve Çin arasındaki müzakereler Eylül 1984'e kadar sürdü ve bu tarihte artık İngilizler için Pekin'in Hong Kong'un Çin'e geri dönmesi yönündeki kararlılığından geri adım atmayacağı kesinleşmişti. İngiltere egemenliğin devrinden sonra Hong Kong'u yönetmeye devam edebileceğini ummuştu, ama bu Çin tarafı için kabul edilemezdi. Hong Kong hakkındaki Çin-İngiltere Ortak Bildirisi 29 Eylül 1984'te Pekin'de İngiltere'nin ÇHC büyükelçisi Sir Richard Evans ve Çin dışişleri bakan yardımcısı Zhou Nan tarafından parafe edildi. Thatcher ile Çin Başbakanı Zhou Enlai'nin katıldığı resmî imza töreni ise 19 Eylül'de Pekin'de yapıldı ve anlaşma Mayıs 1985'te yürürlüğe girdi.

Ortak Bildiri'nin ya da Ortak Anlaşma'nın koşullarına göre Hong Kong'un bütün toprakları üzerindeki egemenlik 1 Temmuz 1997'de Çin'e devredilecekti. Aradaki zamanda İngiltere bölgeyi yönetmeye devam edecek, ÇHC de buna iştirak edebilecekti. Çin Hong Kong'un idaresi için bir Özel İdari Bölge (ÖİB) kurmayı (ÇHC'de Hong Kong'un yakın komşusu Shenzen'deki gibi Özel Ekonomik Bölgeler vardı, ama ÖİB kavramı ilginç bir yenilikti) ve ÖİB'nin dış politika ve savunma konuları dışında her konuda geniş bir özerkliğe sahip olabileceğini kabul etti. Anlaşmaya göre valinin yerine Çin tarafından bir idari sorumlu atanacak, yabancılar dâhil mevcut personel görevine devam edecekti. Sömürge döneminde yürürlükte olan sosyal ve ekonomik uygulamalar sürdürülecek, hukuk sistemi ile haklar ve özgürlükler korunacaktı. Ayrıca bir temel kanun hazırlanıp Pekin'deki Ulusal Halk Kongresi'nin onayına sunulacaktı. Bu kanun Hong Kong'daki statükoyu "tek ülke, iki sistem" [*yiguo liangzhi*] adı verilen bir formülle 50 yıl daha garanti altına alıyordu. Diğer bir deyişle, Hong Kong artık ÇHC'nin bir parçası olsa da, anakaradaki gibi devletin egemen olduğu bir ekonomi sistemi yerine, uzun süredir mevcut olan kapitalist sisteme ve farklı yaşam biçimine uygun olarak yönetilecekti. Hong Kong'da görüşmelerin sonucuna ilişkin ciddi kaygılar hâkimdi, ancak Çin'in Ortak Anlaşma'nın koşullarını yerine getirme konusunda isteğinin ve yeterliliğinin olduğu konusunda bir güvensizlik hâlâ hâkim olsa da durumun çok daha da kötü sonuçlar yaratabilecekken yaratmamış olmasından kaynaklanan genel olarak bir rahatlama duygusu yaygındı.

Temel Kanun'un taslağı Hong Kong'dan ve ÇHC'den katılan üyelerden oluşan bir ortak komite tarafından hazırlandı. Hong Kong'da yoğun bir halk katılımı sağlanırken, ÇHC'de buna pek önem verilmemişti. Kanun ÇHC'nin 4 Nisan 1990'daki Yedinci Ulusal Halk Kongresi'nde kabul edildi, devrin gerçekleştiği 1 Temmuz 1997'de yürürlüğe girdi. Kanun metni Özel İdari

Bölge'nin özerkliğini, mevcut durumun 50 yıl daha sürdürülmesini, keyfi tutuklamaları ve hapis cezalarını önleyen ifade, basın ve toplanma özgürlüğü ile ilgili mevcut yasaların korunmasını kapsıyordu. Anakaradan gelip Hong Kong'a yerleşmek isteyebilecek kişilerin durumu, genel oy hakkına geçiş ve idari yöneticilerin görev süresi başta olmak üzere, bazı konular kesinleştirilmemişti. Ortaklık Anlaşması 1985'te yürürlüğe girdiğinde Hong Kong alışkın olmadığı bir durumla karşılaşmıştı. On yıllardır hem halkı hem de yabancı gözlemcilerin canını sıkan ama yöneticiler tarafından görmezden gelinen bir konu olan Hong Kong'da demokrasinin olmayışı bu geçiş döneminde aniden önem kazanmıştı. Hong Kong yönetiminin ve iş dünyasının seçkinleri savaş sonrası dönemde demokrasinin yokluğunun tabandan gelen bir talep olmamasıyla ilgili olduğunu ileri sürüyorlardı ve devlet kendinden beklenenleri yerine getirdiği için buna gerek olmadığı şeklinde bir yaygın algı vardı. Bununla birlikte uzun zamandır demokrasi yokluğuna çare bulunmasını tartışan bir eylemci grubu da mevcuttu. 1967'de Kültür Devrimi'nin Hong Kong'a taşmasının da demokrasi taleplerine bir faydası dokunmadığı gibi gösteriler daha fazla telaşa sebep oldu. Sömürge yönetimi bu fırsatı değerlendirip yönetim süreçlerine halkın katılımının seviyesini artırdı ve buna verilen olumlu tepkiler de demokratikleşmenin ne kadar uzun süredir beklendiğini gösteriyordu.[6]

Hong Kong'un Yönetimi

Hong Kong'un demokratik yollardan seçilmiş bir parlamentosu yoktu. Yasama organı olan Yasama Konseyi (dünya çapında Legco olarak bilinir) 1843'te Kraliçe Victoria'nın İmtiyaznamesi Hong Kong Şartı'na uygun olarak İngiliz sömürge yönetimi tarafından oluşturulmuştu. Üyeleri demokratik yoldan seçilmemişti ve tek başına yasa çıkarma yetkisine sahip olan valiye danışmanlık etmek üzere atanmışlardı. 1843 Şartı'nın yerine 1917'de yenisi getirilince yeni imtiyazname ifadeleri, Konsey'in yalnızca danışma organı olmadığını ve yasa çıkarmak için onayının gerektiğini belirtmek suretiyle valiyle Yasama Konseyi arasındaki ilişkiyi netleştirmek üzere değiştirildi. Yasama Konseyi'nin üyeleri zaman zaman artırılırdı ve 1976'da 23 resmî, 23 resmî olmayan üyesi vardı (resmî olmayan üyeler devlet görevlisi olmayan ve daha çok iş çevrelerinden seçilen kişilerdi). Yasama Konseyi için ilk seçimler 1985'te yapıldı ve üye sayısı artırıldı, böylece resmî üyelerin sayısı artmış oldu. 1995'te devirden önce 20 üye doğrudan seçimle seçildi. Yasama

6 Tsang, *Hong Kong: An Appointment with China*, s. 119; Tsang, *A Modern History of Hong Kong*, s. 228-44.

Konseyi'nin danışma organından yasama organına evrimi çok yavaş olmuştu, genel oy hakkı fikrine de sonuna kadar direnildi. Son vali Chris Patten, Bath'tan aday olduğu 1992 Avam Kamarası seçimlerini kaybetmiş, muhafazakâr bir İngiliz politikacısıydı. Valiliği, Pekin'deki yetkililere kaba saba tavırları ve resmî olmayan üyelerin seçim bölgelerinde yaptığı değişiklikler nedeniyle tartışmalıydı: Bu değişiklikler müzakerelerde kabul edilenin aksine son seçimlerde oy hakkını genişletmişti. Hong Kong'un egemenliğinin Birleşik Krallık'tan Çin Halk Cumhuriyeti'ne devri, Victoria Limanı'na bakan Kongre ve Sergi Merkezi'nde 1 Temmuz 1997 gece yarısı gerçekleşti. Chris Pattern valilik görevinden ayrılırken yerine yeni Hong Kong Özel İdare Bölgesi'nin ilk idari sorumlusu olarak Tung Chee Hwa geçti. Hong Kong'un komşusu, Portekiz sömürgesi Macao da benzer bir anlaşmayla 1999'da Çin idaresine geri döndü.[7]

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Tayvan

1945 ile 1988 arasında Tayvan ekonomisi çarpıcı ve eşi görülmemiş şekilde gelişti. Özgür Çin konseptinin destekçileri bunu Guomindang'ın [Tayvan'da daha çok Kuomintang şeklinde söylenir] politikalarının anakaradaki komünist rakiplerinden üstün olduğuna ya da ada halkının çalışkanlığına ve yaratıcılığına dayandırırlar. Ancak Tayvan'ın 1950'lerde yakaladığı refah ve ekonomik gelişmişlik seviyesi ABD'nin, başlarda yardım paketleriyle, bunlara son verildikten sonra ise Tayvan'ın Vietnam Savaşı sırasında ABD güçlerinin ihtiyaçlarını temin etmesiyle sağlanan finansal destek olmadan mümkün olamazdı.

ÇKP'nin tarım arazilerini kamulaştırıp yeniden dağıttığı dönemde, Taipei hükümeti de bir Toprak Reformu programı uyguladı. Guomindang'a göre böyle bir kırsal bölgeleri yeniden inşa programı sosyalist bir politika değil, Sun Yat-sen'in "çiftçiye toprak" politikasının hayata geçirilmesiydi. Üç aşamalı olan bu program, kiracı çiftçilerin ödedikleri kirada ciddi bir indirimle başlamış, daha önce Japon sömürge yönetiminin Japonya'dan göçü teşvik etmek için muhafaza ettiği kamusal arazilerin çiftçilere satılmasıyla devam etmiş ve devletin büyük toprak sahiplerinden zorunlu satın alım programıyla toprak alıp maliyet artı faizle çiftçilere satmasıyla tamamlanmıştı. Bu politikaların sonucu olarak tarımda verimlilik ve kırsal alanların yaşam standartları yükseldi. Tayvan'ın sanayileşmesi ise tarımsal dönüşümünden bile daha başarılıydı. Savaş sonrası yeniden inşa programının ardından küçük ve orta

7 Yasama Konseyi'nin resmî tarihi ve güncel işleyişine dair açıklamalar bu sitede bulunabilir: http://www.legco.gov.hk; Steven Tsang, *A Modern History of Hong Kong*, s. 245-67.

ölçekli işletmelere yatırımların yapıldığı bir dört yıllık ekonomik plan hayata geçirildi. 1956 itibarıyla fabrikaların ve işçilerinin sayısı ile kişi başına gelirleri çarpıcı biçimde artmıştı. 1960'lar boyunca Tayvan yavaş yavaş ihracata dönük dayanıklı tüketim mallarının üretimini teşvik etti ve uluslararası ihracat pazarlarında önemli bir yere sahip oldu.[8]

Tayvanlılar ve Anakaralılar

1949'dan beri Tayvan (ya da yıllardır Batı'da bilinen adıyla Formoza) zıt politik kisvelerle sunulmuştur. Adada geçici bir sürgünde yaşadığını düşünen Chiang Kai-shek'in Guomindang hükümeti ve Batılılar için Tayvan, Özgür Çin'di [*Ziyou Zhongguo*].[9] Hükümet ve denizaşırı müttefikleri Chiang'ın yönetimini bütün Çin'in meşru hükümeti olarak görmeye devam etti ve Guomindang'ın bir gün haklı olan pozisyonuna yeniden kavuşup başkent Nanjing'den anakarayı yönetmeye devam edeceği iddiasını benimsediler. Pekin'de yeni kurulan Çin Halk Cumhuriyeti açısından ise Tayvan, bozguna uğrattığı Guomindang'ın kısa süreliğine sığındığı ama nihai olarak haklandıktan sonra bir eyaleti olarak Komünist Parti hükümetinin hâkimiyeti altına döneceği bir kaleydi.

Kore Savaşı'nın şiddetlendirdiği Asya'daki Soğuk Savaş bu iki karşıt konumun iyice kemikleşmesine yolaçtı. Tayvan'da yaşayan insanlar içinse durum hiç de bu kadar basit değildi. 1940'ların sonunda iç savaş sırasında milliyetçi hükümetin geri çekilmesinin öncesinde adaya çıkan subay ve sivil yönetici grubu zamanla bir geçiş yönetiminin üyelerinden ziyade yeni bir yönetici elit sınıf haline gelmişlerdi. Japonya'nın kontrolünde bulunan sömürge yönetimini yerinden edip Çinli bir hükümet kurdular, ama bu hükümet Tayvanlıların hükümeti değil, Mandarin dilinde konuşan anakaralıların hükümetiydi ve adaya anakaranın kültürel ve siyasi çevrelerini taşıdı. Fujian'dan gelen çok eski göçmen kuşağının torunları olup Çin'in güneydoğu eyaletinin dilini Tayvan'a özgü değiştirilmiş haliyle konuşan yerli Tayvanlılar fiilen iktidarın dışında bırakıldılar. Bu iki grup arasında yaşanan etnik ve siyasi çatışma 1940'lardan günümüze kadar Tayvan'ın tarihi üzerinde her yönden belirleyi-

8 Chen Hongtu (der.), *Taiwan shi* [Tayvan Tarihi], Sanmin, Taibei, 2004, s. 159-70; Huang Xiuzheng, Zhang Shengyuan ve Wu Wenxing, *Taiwan shi* [Tayvan Tarihi], Wunan tushu, Taibei, 2004, s. 281-5, 286-95; John F. Copper, *Taiwan: Nation-State or Province?*, Westview, Boulder, 1996.

9 Kuomintang yazılışı ve KMT şeklindeki kısaltması, genellikle Milliyetçi Tayvan Partisi'ni ifade edecek şekilde, 1927-45 arasında Çin'i yöneten Guomindang Partisi'nin *pinyin* ile Latin alfabesindeki söylenişinden ayırt etmek için kullanılır. Her ikisinin de Latin alfabesi ile karşılıkları aynı olduğu için bu metinde her ikisi için de Guomindang kullanıldı.

ci olacaktı, ancak bu çatışma çoğunlukla karanlıkta kalmış ve yabancılar tarafından pek anlaşılmamıştır. Eğer Çin Komünist Partisi'yle yaşadığı sürtüşme Guomindang'ın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından karşılaştığı en büyük uluslararası sorunsa, Tayvanlıların kendi hükümetleri için verdikleri mücadele de içeride yaşadığı en büyük sorundu. Tayvan, ironik olarak anakaradaki komünist hasmının aynadaki görüntüsü gibi, aşama aşama tek parti devletine evrildi: 1986'ya kadar Guomindang yasal olarak varlığına izin verilen tek partiydi ve 1947'de ilan edilen sıkıyönetim 1987'ye kadar sürdü.

Tayvan'da Demokrasi Hareketi

Tayvan'da bir demokrasi hareketinin başlangıcı *Özgür Çin* [*Ziyou Zhongguo*] dergisine kadar uzanır. Kasım 1949'daki ilk sayısında liberal bir entelektüel olan Hu Shi derginin bağımsız ve özgür bir Çin ve komünizm karşıtlığı şeklindeki amaçlarını ortaya koydu. Başlangıçta *Özgür Çin* iktidarı ele geçirmek üzere olan Guomindang'la uyumlu bir görünüm sunuyordu. Ancak Kore Savaşı patlak verince Tayvan ABD'den yardım almaya başlayarak siyasi konumunu güçlendirdi. Guomindang bu noktadan itibaren liberal entelijensiyanın çatlak seslerine tahammül göstermeyecekti: Bir tasfiye kampanyası düzenleyip muhalifleri tutukladılar. *Özgür Çin* buna, yetmişinci doğum gününde Chiang Kai-shek'i eleştiren yazıların yayınlandığı bir özel sayı gibi, makalelerinde ve başyazılarında Guomindang'ın ekonomik ve sosyal politikalarına saldırarak karşılık verdi. Hükümetle arası gitgide açıldı ve 1960'ta Chiang Kai-shek'in üçüncü kez göreve gelmesine muhalefet etti. Çin Cumhuriyeti Anayasası başkanın altı yıllık bir dönem için seçilebileceğini, görev süresinin ikinci dönem için uzatılabileceğini, ancak üçüncü dönemin mümkün olmadığını belirliyordu. Ulusal Meclis Şubat 1960'ta, Tayvan'la anakara arasındaki gerilime dayanarak bu anayasal kuralı askıya almayı oyladı ve 21 Mart'ta Chiang üçüncü kez başkanlığa seçildi: Daha sonra dördüncü ve beşinci dönemler için de seçilecekti. *Özgür Çin* ayrıca hükümeti anakaraya karşı saldırı fikrinden vazgeçmeye çağırmış ve ÇHC'nin karşısında ayrı bir Çin Tayvan Halk Cumhuriyeti kurulmasını önermişti. *Özgür Çin* ile bağlantılı bir grup seçimlere katılmak için Çin Demokratik Partisi adıyla bir parti kurdu, ancak liderleri Eylül 1960'ta partinin açılışının arifesinde Tayvan Askerî Karargâhı'ndan gelen askerlerce silahlı bir isyana karıştıkları şüphesiyle tutuklandı, böylece parti daha doğmadan bitmiş oldu. 1960'ta *Özgür Çin* yasaklandı ve yayımına son verildi.

Baskı o kadar şiddetliydi ki, 1970'lerde adadaki sanayileşmenin ve yeni bir orta sınıfın ortaya çıkışıyla Tayvan toplumunun büyük değişimler geçirdiği döneme kadar açık ve örgütlü bir muhalefetten sözetmek mümkün olmadı.

1970'lerin başında *Üniversite Dergisi* [*Daxue xazhi*] fiilen siyasete karışmasa da hükümeti eleştiren başlıca yayın oldu. 1975'te *Tayvan Politik Yorum* [*Taiwan zhenglun*] ile birleşti. 1970'lerde gelişen Ekstra-Parti [*Dangwai*] hareketi muhaliflerin asıl odağı olmuştu. *Dangwai* (kelime anlamıyla parti dışı) asıl itibarıyla Guomindang'ın üyesi olmayan anlamına geliyordu, ancak daha çok herhangi bir partiye bağlı olmayan muhalefet hareketinin üyeleri için kullanıldı. Grup etkili bir hareket olma yolunda ilerliyordu. 1977'de *Tayvan Politik Yorum*'un beşinci sayısı yasaklanınca, dergiyle ilişkili bazı kişiler Tayvan Eyalet Meclisi seçimlerine adaylığını koydu. Bazıları seçildi ve böylece hareket itibarını artırırken adada daha örgütlü bir hale geldi.[10]

Chiang Kai-shek'ten sonra Tayvan

Chiang Kai-shek, her ne kadar böyle olduğu kabul edilmese de, ömür boyu fiilen Tayvan'ın başkanlığını yaptıktan sonra 1975'te öldü. 6 Nisan'da, anayasa hükümlerine uygun olarak yerine yardımcısı C.K. Yen (Yen Chia-kang) geçti. Ancak bu sadece bir sözde başkan atamasından ibaretti. Chiang Kai-shek'in oğlu Chiang Ching-kuo 1975'te Guomindang'ın başkanı oldu ve gerçek iktidarın sahibi oydu. 1978'de Chiang Ching-kuo resmî olarak Yen'in yerine geçti, 1984'te de ikinci kez seçildi. Bu ikinci dönemde yardımcısı, anakaralı seçkinlerden değil Tayvan doğumlu bir politikacı olan, Taipei belediye başkanlığı ve Tayvan valiliği yapmış, ABD'de Cornell Üniversitesi'nde tarım ekonomisi üzerine doktora yapmış biriydi. Lee Teng Hui, umut vaat eden yerlileri öne çıkarmayı savunan Chiang Ching-kuo'nun himayesindeki yerli Tayvanlılar grubunun içindeki en önemli kişiydi.

Artık Chiang Kai-shek'in isyancıları dizginleyecek yol gösterici eli ortada olmadığından, Kuomintang içinde, genel olarak tutucular ve modernlik yanlıları olarak tarif edilebilecek hizipler arasında ayrışmalar meydana gelmeye başladı. Kuomintang askeriyeyle güçlü bağları olan devrimci bir partiden politikayla ve yönetimin günlük ayrıntılarıyla uğraşan bir ana akım partisi haline gelmişti: Bu durum sorgusuz sualsiz sadakati azalttı ve değişik siyasi görüşlerin varlığı daha geçerli hale geldi.

"Formoza" Olayı

Ağustos 1979'da Guomindang'ın iktidar tekeline karşı çıkan, çoğu avukat olan ve diğerleri de *Dangwai* hareketinin mensubu olan bir grup muhalif ye-

10 Chen Hongtu, *Taiwan shi*, s. 145-50; Huang, Shengyuan ve Wu, *Taiwan shi*, s. 202-67.

ni bir dergi çıkarmaya başladı. Derginin Çince adı, İngilizcede daha çok *Formosa* olarak bilinen, 20. yüzyılın ortalarına kadar Tayvan'ın adı olarak kullanılan Portekizce *Ilha Formosa* (Güzel Ada) sözcüğünün kelime karşılığı olan *Meili dao*'ydu. 1979'un sonbaharında Tayvan'da 15 tane bürosu açıldı, bunlar, partilerin sıkıyönetim yasasına göre yasadışı olduğu göz önüne alındığında, bir parti ismi olmasa da [*meiyou dangming de dang*] veya varlığı açıkça kabul edilmese de aslında yeni yeni doğmakta olan bir siyasi partinin şubeleriydiler. Dergi sürekli Guomindang yandaşları ile polis ve ordu istihbaratı tarafından rahatsız ediliyordu, bu olaylar 29 Kasım 1979'da yayıncının Taipei'deki evine ve Kaohsiung ve Pingtung'daki dergi bürolarına eşzamanlı olarak yapılan saldırılarla zirveye çıktı.

10 Aralık 1979'da muhalif politikacılar *Formoza* dergisi ile birlikte Tayvan'ın güneybatısındaki Kaohsiung (Gaoxiong) şehrinde uluslararası insan hakları gününü kutlamak için bir gösteri düzenlediler. Eylem polisin ve gizli ajanların müdahalesinin ardından çıkan büyük bir kargaşayla sonuçlandı, aralarında daha sonra başkan yardımcısı olacak olan Annette Lu ve Demokratik Gelişim Partisi'nin üst düzey isimlerini oluşturacak diğerleri tutuklandı.[11]

1986 Reformları

Mart 1986'da Başkan Chiang Ching-kuo tarafından Guomindang Merkez Komitesi'nin 12 üyesinden oluşan bir komisyon oluşturuldu ve altı ana reform teklifiyle ilgili önerilerde bulunmak üzere toplandı. Bunlar o zamanlar otuz sekiz yıldır yürürlükte olan Geçici Sıkıyönetim Kararnamesi'nin kaldırılması, bazıları illegal olarak faaliyet yürüten yeni siyasi partilerin hukuka uygun olarak kurulması; bölgesel özerkliğin güçlendirilmesi; parlamenter bir sistemin kurulması; Guomindang'da iç reform ile suç ve yolsuzlukla mücadeleydi. 28 Eylül 1986'da altı örgüt siyasi parti olarak kaydedilmek üzere başvurdu. Bunların en büyüğü olan Demokratik Gelişim Partisi (DGP) Aralık 1986'da yapılan seçimlerde Ulusal Meclis'te 11 sandalye, Yasama Yuanı'nda 12 sandalye kazandı. Bu Tayvan tarihinde bir dönüm noktasıydı, çünkü ilk defa yasama organı açıkça bağımsız Tayvan yanlısı ve anakaranın yönetiminde hak iddia etmeyen politikacılara açılmıştı. Sıkıyönetim nihayet 15 Temmuz 1987'de kaldırıldı. Aynı yılın Kasım'ında Tayvan vatandaşlarının Tayvan Boğazı'nın öte yanındaki akrabalarını görmelerine 1949'dan beri ilk defa izin verildi.

11 Chen Hongtu, *Taiwan shi*, s. 147-9; Huang, Shengyuan ve Wu, *Taiwan shi*, s. 264-7.

Lee Teng-hui Dönemi

Chiang Ching-kuo yaşadığı sağlık sorunlarının ardından 13 Ocak 1988'de öldü. Lee Teng-hui başkan olarak yemin etti ve Temmuz 1988'deki On Üçüncü Kongre'de de Kuomintang'ın başkanlığına getirildi ki, bu Tayvan'ın yerlisi olan biri için oldukça ciddi bir başarıydı. Aynı toplantıda birçok Tayvanlı politikacı da yeni yönetimde önemli görevlere getirildi. Parti Daimi Komitesi'nin 31 üyesinden 16'sı Tayvan kökenlilerden oluşuyordu ve Lee Teng-hui'nin ilk kabinesinde sekiz Tayvanlı politikacı yer aldı. On Üçüncü Kongre ayrıca anakarayla ilişkileri yumuşatma ve Halk Cumhuriyeti'yle Tayvan arasında kişi, aile, kültür ve iş değişimlerine olanak sağlama kararı da almıştı. Tek koşul ise bu değişimlerin ÇHC'yi tanıma ya da Tayvan'ın güvenliğini tehlikeye atma sonucunu doğurmamasıydı. Tayvan Boğazı'nın iki yakası arasında iki bağımsız devlet olarak ilişkilerin sürdürülmesiyle ilgili bir sorun yoktu. Taipei hükümeti, tıpkı Pekin hükümeti gibi gelecekte bir gün Çin'in yeniden birleşmesi fikrine bağlı kaldı ve ödün vermeye hazır değildi.[12]

Temmuz 1999'da Başkan Lee Teng-hui yaptığı bir açıklamada Çin ve Tayvan arasında gelecekte kurulacak temasın "devletten devlete özel ilişki" temelinde olması gerektiğini ileri sürdü. Bu ifade resmî bağımsızlığı ilan etmeye bir adım daha yakındı ve Pekin'in büyük öfkesine sebep olacak bir gerilim tırmandırma politikası olarak görüldü. Bu sıralarda Lee, Guomindang siyasetinin temel görüşlerinden kopmaya başlıyor ve emekliliğini planlıyordu. Bu etmenlerin ikisi de açıklamalarının yarattığı tahribatı sınırlayıp boğazın iki tarafı arasındaki gerilimi önledi. Eylül 2001'de ise, seçimlerde çoğu kendisinin destekçisi olan Guomindang'dan ayrılan bir grubun kurduğu başka bir partinin, Tayvan Dayanışma Birliği'nin (TDB) adaylarını desteklediği için parti disiplinine aykırı davrandığından Guomindang'dan ihraç edildi. TDB partinin resmî adında Tayvan sözcüğünü kullanan ilk siyasi partiydi ve bu da DGP'nin Pekin'le uzlaşmaya çok istekli olduğu bir dönemde bağımsızlık yanlısı tutumunu vurgulamak için kasıtlı olarak yapılan bir hamleydi.

Chen Shui-bian'ın Başkanlığı

Demokratik Gelişim Partisi'nin lideri Chen Shui-bian, Kuomintang'ın 50 yıllık iktidarına son veren tarihi bir seçimde başkan seçildi. Chen Shui-bian Tayvan'ın güneyinde, bağımsızlık mücadelesinin kalbinde, yoksul bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Avukatlık yaptı ve 1979'da For-

12 Chen Hongtu, *Taiwan shi*, s. 173-85.

moza olayının bazı sanıklarını savunduğu dönemde bağımsızlık yanlısı siyasetin içine girdi. Ekstra-Parti [*Dangwai*] hareketinin içinde faaliyet gösterdi ve 1994'te belediye başkanı olacağı Taipei şehri konseyinde görev aldı. Popülist bir tarzı vardı ve genelde, yerine göre sevecen veya biraz kibirli anlamına gelebilen A-bian takma adıyla anılırdı. Bağımsız Tayvan düşüncesini yüksek sesle destekleyen biri olmakla birlikte Pekin'i kızdırmamak için bağımsızlık taleplerini yumuşattı. Demokratik Gelişim Partisi 1986'da kurulan partilerden biriydi ve bağımsızlık yanlısı grupların en güçlüsü haline gelmişti. Başkan Chen, eski Başkan Lee Teng-hui'nin himayesindeki Guomindang adayı Lien Chan'ı ve bağımsız aday James Soong'u yenilgiye uğrattı, ama bu seçimde hükümeti çoğunluğu elde edemedi. Aralık 2001 Parlamento Seçimleri'nde Kuomintang 1949'dan beri ilk defa parlamentodaki çoğunluğunu kaybetti. DGP 87 sandalye kazanırken, Kuomintang 68, diğer partiler 70 sandalye çıkardı.

Çin-Tayvan İlişkileri

24 Ocak 2001'de, daha önce epey saygın bir dışişleri bakanı olan ÇHC Başbakan Yardımcısı Qian Qichen Tayvan yetkililerini, Tek Çin prensibi üzerinde 1992 konsensüsü olarak bilinen anlaşmayı kabul etmeye çağırdı. Konsensüs, Çin ve Tayvan arasındaki ilişkileri yürütmek üzere bu iki ülkede kurulan iki kurumun toplantısının sonucuydu. Tayvan Boğazı'nın Karşı Yakasıyla İlişkiler Cemiyeti, TBKYİC (ÇHC) ile Boğaz Değişim Kurumu, BDK (Tayvan) 1992'de Hong Kong'da bir araya geldi. İki tarafı da Tek Çin Prensibi konusunda bağlayan konsensüs, Tayvan tarafından itiraz edildiği için tam bir konsensüs olmayabilir, ancak itiraz bağımsızlık yanlısı DGP seçildikten sonra geldiği için, anlaşmanın statüsü tam olarak belli değildir.[13]

Çin ve Tayvan arasındaki siyasi ilişkiler birkaç yıl gergin geçti, ancak ekonomik ilişkiler iki taraf arasındaki gerilime dair söylenenlerin tersine gelişmeye devam etti. Tayvanlı şirketler anakara ekonomisine büyük yatırımlar yaptı ve 2002'de ÇHC'de faaliyet gösteren en az 50.000 adalı firma bulunuyordu.[14] Yalnızca Şangay'da kendi okulları ve gazeteleri olan en az 300.000 kişilik bir Tayvanlı topluluğu bulunmaktadır. Doğrudan ticaret, ulaşım ve iletişim yıllarca yasaklanmıştı, ama bu yasakları gevşetmek için yapılan uzun görüşmelerin neticesinde Aralık 2008'de doğrudan uçuşlar başladı. Tayvan Boğazı'nın iki tarafındaki Çin'in ekonomileri birbirlerine sıkıca bağlıdır ve 2008'deki finansal krizin ardından, siyasi uyumsuzluğun devam etmesine

13 Basın açıklaması, Birleşik Krallık'taki Çin Konsolosluğu, 25 Ocak 2002.

14 *The Economist*, 3 Ocak 2002.

rağmen, daha çok ekonomik bütünleşme ve Tayvan'da anakaranın daha fazla yatırım yapması için baskı bile oluşmuştu.

Guomindang'da Değişimler

2001'de muhalefet olmasından itibaren Guomindang'ın rolü ciddi oranda değişti. GMD ile Komünist Parti arasındaki tarihi husumete rağmen, Guomindang Pekin'le görüşmelere başlamaya hazırlanıyordu ve bağımsızlıkçı yaklaşımın büyüyen dalgasına rağmen uzun vadede yeniden birleşme politikasında ısrar etmeyi sürdürdü. Haziran 2007'de Taoyuan şehrinde yapılan bir GMD kongresinde, asıl amacı olarak yeniden birleşmeden ziyade Tayvan adasına ve "halkın refahı"na (Sun Yat-sen'in kullandığı eski reformcu ifade) yoğunlaşmasını sağlayacak biçime Parti yapısında önemli değişiklikler yapıldı. GMD'nin 2008 başkanlık seçimlerinde adayı olan Ma Ying-jeou, ÇHC ile bir barış anlaşması yapmaya istekli olduğunu ifade etti. Bu hamleler, GMD ile ÇKP'yi 1920'lerden beri hem birleştirmiş hem de ayırmış olan tarihi tek Çin vaadinden çok, partinin Tayvan'ın *de facto* bağımsızlığıyla ilgili güncel politik gerçekliğe boyun eğmeye istekli olduğunu göstermektedir.[15]

Mart 2008 seçimlerinde GMD'nin başkanlık adayı Ma Ying-jeou seçimi kazandı ve DGP lideri Chen Shui-bian yolsuzlukla suçlanıp hapse kondu. GMD iktidarına dönüş, her iki parti de tek Çin fikrine bağlı olduğu için eski hasımlarıyla uğraşmayı daha çok tercih eden anakaradaki yetkililerce hoş karşılandı. İki taraf arasında bazı üst düzey ziyaretler oldu, Mayıs 2009'da da GMD Başkanı Wu Po-hsiung Pekin'i ziyaret etti. DGP üyeleri ve resmî olarak bağımsız bir Tayvan'ın diğer destekçileri ÇHC'nin Tayvan'da yaptığı büyük yatırımlar nedeniyle adanın *de facto* bağımsızlığının tehlikede olduğunu ileri sürüyordu. Birçok bağımsızlık yanlısı yorumcu iki taraf arasındaki görüşmelerin seviyesinin azaltılmasını gündeme getirdi, ama aynı ay içinde, Kaohsiung'un DGP'li belediye başkanı Chen Chu ve Wu Po-hsiung bile şehirde bir sonraki yıl düzenlenecek Dünya Oyunları için destek bulmak amacıyla Pekin'i ziyaret edecekti.

15 *The Financial Times*, 27 Haziran 2007.

18

DENG XIAOPING'DEN SONRA ÇİN

1970'lerin sonunda Deng Xiaoping'in başlattığı reform programının ardından Çin ekonomisinin yaşadığı dönüşüm şaşkınlık vericiydi ve dünyayı kendine hayran bıraktı. Dönüşümün fiziksel görünümü özellikle Şangay ve Pekin'deki prestijli inşa projelerine bakıldığında çarpıcıydı: Yeni cam saraylarla, 1950'lerin ve 1960'ların Çin'inin simgesi olan donuk, beton neo-Stalinist büyük binalar arasındaki zıtlık değişen yaklaşımların ve ulusal amaçların sembolüydü. Ancak Çin'in bu yeni yüzü hikâyenin yalnızca bir parçasını oluşturuyor ve birçok gözlemcinin dikkatini çözülmemiş ciddi sorunlardan uzaklaştırıyordu. Kırsal bölgelerde tarım hâlâ gelişmeyi bekliyor ve özellikle batı bölgelerinde ekonomik ve kültürel geri kalmışlık ve müthiş yoksulluk politikacıların önünde sorunlar olarak duruyor ve sosyal istikrara ve hükümetin dile getirdiği barış ve ahenk içinde bir toplum özlemine dönük ciddi bir tehdit oluşturuyor.

Jiang Zemin ve Üçüncü Kuşak Önderlik

Deng Xiaoping'in Şubat 1997'de ölümünün ardından Çin'deki siyasi çevreler partide arka arkaya gelen önderlik gruplarını sınıflandırmak için yeni bir tabir kullanmaya başladılar: Siyasi kuşaklar. Komünist Parti'de ve ÇHC'de önderlik kuşakları kavramı kamuoyunun gündemine 1990'larda, Deng Xiaoping'in hayatının son yıllarında girmeye başlamıştı. Halefiyet, değişim dengesi ve süreklilik kavramları her zaman Parti yönetimin aklında ve Sekretaryanın kolektif hafızasında yer alıyordu. Bir dördüncü kuşak kavramı ise ilk

kez Hu Jintao ve Wen Jiabao için kullanıldı ve önceki önderlikleri üç selef kuşak olarak sınıflandırma ihtiyacı ortaya çıktı. Çinli yorumcular Mao'nun yönetimindeki dönemi birinci, Deng'in görev yaptığı dönemi de ikinci kuşak olarak niteleldiler. Böylece Jiang Zemin üçüncü kuşak lider oluyordu. Kendileri iktidardayken bu tabir hiç kullanılmamış olsa da, birinci kuşağın ana figürleri Mao Zedong, Liu Shaoqi, Peng Dehuai, Lin Biao ve Zhou Enlai'ydi. Bunlar ÇKP'nin iktidarı alan ilk kuşağıydı, Uzun Yürüyüş'ün mirasını, kırsal bölgelerdeki devrimci mücadeleyi, iç savaşta milliyetçilerin ordularını yenilgiye uğrattıkları zaferleri beraberlerinde taşımışlardı. Diğer yandan, 1950'lerde Çin'in iç politikalarını altüst eden ve Kültür Devrimi'yle doruğa çıkan hizipçi, ideolojik ve kişisel farklılıkları da vardı.

İkinci kuşak, 1976'da Mao Zedong'un ölümünün ve Dörtlü Çete gibi yandaşlarının bertaraf edilmesinin ardından iktidara gelen Deng Xiaoping ve (çoğunlukla muhafazakâr ya da ılımlı olarak belirtilen) kıdemli parti yöneticileriydi. Ülkenin politik gelişimine yaptıkları en önemli katkı Çin'in Kültür Devrimi'nden çıktığı kaotik dönemde zorlu ekonomik reformu başarmaları, komün sistemini kaldırmaları ve yeni sanayileşme programını çalıştırmak için yabancı sermayeyi ülkeye çekmeleri oldu. Bu grubun en önemli üyeleri arasında, Parti'nin ekonomi konusunda en yüksek yetkilere sahip, oldukça saygın üyesi Chen Yun ve ÇKP'nin resmî olarak kullandığı bir ifade olmasa da, Parti'nin liberal kanadından olan sonraki başbakanlar Hu Yaobang ve Zhao Ziyang vardı. Pek çok reform vaadi olan bu siyasi bileşim 4 Haziran 1989'da Pekin'de Demokrasi Hareketi'nin askerî yoldan bastırılmasının ardından felakete uğradı.

SSCB ve Doğu Avrupa'daki komünist devletlerin çöküşü Deng'in ve ikinci kuşak yönetici arkadaşlarının sürekli aklındaydı: Yaşanan bu siyasi yıkımdan çıkardıkları ders sağlıklı bir ekonomik büyüme yaratmanın devletin istikrarını ve ÇKP'nin meşruluğunu sağlamanın tek yolu olduğuydu. Bu stratejinin bir kısmını ÇKP ile büyüyen iş dünyasıyla yakın ilişkiler kurmak ve aynı zamanda ordu aygıtı üzerinde Parti otoritesini sağlamlaştırmak oluşturuyordu. İkinci kuşak yönetim, bazı Batılı gözlemcilerin umduğu gibi bir liberal yönetim olmaktan uzaktı, ancak Deng ve yandaşlarının gösterdiği pragmatizm rejimin istikrarını ve devamlılığını sağladı. İstikrar her şeyin ötesinde ÇKP'nin asıl amacıydı. Kendilerine göre olağanüstü derecede başarılı olmuşlardı.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de çöküşü, Deng Xiaoping, Jiang Zemin ve ÇKP yönetiminin zihnini meşgul etti. Mikhail Gorbachev SSCB'de sosyalizmi istikrarsızlaştırmakla suçlansa da, Deng ve Jiang, reformların halka elle tutulur maddi kazanç sağlamadığı takdirde ÇKP'nin Çin'i yönetmeye devam etmesinin tehlikeye gireceğini kabul etmek zorundaydılar. Deng Xiaoping,

Ocak ve Şubat 1992'de, hâkimiyet alanlarının en uç köşelerine seyahatler düzenleyen Qing imparatorlarını andıran bir şekilde Çin'in güneyine bir seyahate çıktı. Deng'in amacı reform programını daha ileriye götürmek için, zaten çok ileri gidildiğini düşünen "solcular"ın muhalefetine karşı destek toplamaktı. Sonraki Eylül'de Başbakan Li Peng, bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetleriyle sınıraşırı ticareti artırmaya teşvik amacıyla, Xinjiang da dâhil olmak üzere ülkenin kuzeybatı bölgelerini dolaştı. Uzlaşmaz "solcular" ise Deng Xiaoping'in ve Li Peng'in karşısında reformların hızını düşürme gayretindeydi, ancak ÇKP'nin Mart 1992'deki on dördüncü kongresinden reformları hızlandırma çağrısı yapan Deng galip çıktı. Deng Xiaoping 19 Şubat 1997'de öldüğünde artık mirası güvenceye kavuşmuştu: Çin hızlı ekonomik reformlarla, ancak sıkı bir siyasi denetimle karakterize ediliyordu.

Deng'den sonra başa geçip üçüncü kuşak önderliği başlatan Jiang Zemin ise yabancı araştırmacılar için sıradan, geçici bir lider olarak düşünüldü. Donuk ve umut vermeyen biri olarak ele alınıyor, kendisine bir şakanın parçasıymış gibi yaklaşılıyordu. Ancak, ÇKP bölge örgütünün başında olduğu Şangay'da önemli yerel ve bölgesel başarılar göstererek Çin siyasetinde en üst aşamalara ulaşmıştı. Jiang, 4 Haziran'da askerî müdahaleye yolaçan Pekin'deki demokrasi gösterileri meselesine çözüm bulamadığı için görevinden uzaklaştırılan Zhao Ziyang'ın yerine 1989'da ÇKP genel sekreterliğine getirilmişti. Jiang'ın 1949'dan beri çıkarılan en ilginç ve tartışmalı gazetelerden biri olan ancak öne sürdüğü fikirler ÇKP yönetimi tarafından tehlikeli görülen reformcu *Dünya Ekonomi Habercisi*'ni kapatmasının yanında Pekin'e gitmeden önceki asıl başarısı Şangay'daki demokrasi yanlısı gösterileri herhangi bir can kaybı olmadan kontrol altına alabilmiş olmasıydı. ÇKP genel sekreterliğine atandıktan sonra kendisini bekleyen en önemli görev, reformlara karşı gösteriler nedeniyle ve sonrasında yaşanan toplumsal altüst oluş sırasında fena halde sarsılmış olan güveni yeniden tesis etmekti. Birçok yabancı şirket çalışanlarını geri çekmiş, büyükelçilikler ikinci derecedeki personelini uzaklaştırmıştı. Başta Japon şirketleriyle birlikte yatırımlar hızla geri gelse de, Çin'in reformları için çok önemli olan doğrudan yabancı yatırımlar da ayrıca tehdit altında görünüyordu. Hükümet göstericilerin şikâyetleri karşısında bir jest yapıp protestocuların ana hedeflerinden biri olan siyasetteki yolsuzluğa karşı bir kampanya başlattı: Bakanlıklar, Yüksek Halk Mahkemesi ve Yüksek Halk Savcılığı, yolsuzluğa karışan memurları, kendilerine daha az ceza verileceğini belirtip suçlarını itiraf etmeye iknaya çalıştı.

Jiang 1993'te ÇKP genel sekreterliği görevine ek olarak Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına atandı: Aynı zamanda 1989'dan beri ordu üzerindeki en önemli siyasi otorite olan Merkezî Askerî Komisyon'un da başkanlı-

ğını yürütüyordu. Deng Xiaoping Şubat 1997'de öldüğünde Jiang devletin, partinin ve ordunun başında bulunuyordu ve teorik olarak Deng Xiaoping'le aynı statüdeydi, ancak ne Deng'in otoritesine ne de onun ÇKP içindeki kişisel ve siyasi gücüne sahipti. Jiang'ın yönetimi Deng'in istikrar ve büyüme konusundaki talimatlarına uydu, ancak kendisi her şeyden çok, iş çevrelerinden üst düzey kişileri parti üyeliğine kabul için teorik bir gerekçe yaratmaya çalıştığı, kafa karıştırıcı, kaba ve çokça alay konusu olan "Üç Temsil" [*sange daibiao*] sloganıyla hatırlanacaktı. Daha önce Kültür Devrimi sırasında işçi, köylü ve askerlerin üyeliğine sınırlama getirilmişti ve diğer sosyal gruplar da ancak tedricen parti üyeliğine teşvik ediliyordu.

Çin'in birçok siyasi sloganı İngilizcede kaba ve gülünç görünür, ancak orijinal dilde kulağa ve göze daha hoş gelirler. "Üç Temsil" teorisi ise önemli bir istisnadır. Utanç verici bir şey olup Jiang Zemin görevini tamamladıktan sonra sessizce ortadan kaldırılmıştır. Ne anlama geldiği konusunda çeşitli yorumlar vardır. ÇKP Merkez Komitesi Uluslararası Departmanı'nın açıklayıcı bir notuna göre:

> Parti'nin yaklaşık 70 yıllık tarihinin gözden geçirilmesiyle önemli bir sonuca ulaşılabilir; devrim, inşa ve reform dönemleri boyunca Parti'nin halkın desteğini almış olmasının nedeni her zaman Çin'in ileri üretim güçlerinin gelişim çizgisini, Çin'in gelişmiş kültürünün yönünü ve Çin halkının ezici bir çoğunluğunun temel çıkarlarını temsil etmiş olmasıdır. Doğru hattı, ilkeleri ve politikaları şekillendirerek Parti ülkenin ve halkın temel çıkarları için yorulmadan çalışmıştır. Tarihsel önemdeki bu yeni koşullar altında Partimizin Üç Temsil'i kuvveden fiile nasıl daha iyi çıkarabileceği hakkında başta üst düzey yöneticiler olmak üzere bütün Parti üyelerinin derinlemesine kafa yorması geremektedir.

Görev süresinin sonunda Jiang, bir ÇKP lideri için alışılmamış bir şekilde, konumunun otoritesinden ve etkisinden vazgeçmeme konusunda kararlı görünüyordu. Bu durum kısmen, Amerikalı yatırım bankacısı Robert Kuhn tarafından yazılan, *Çin'i Değiştiren Adam* gibi bir başlık taşıyan, ama Çinli yetkililerce beğenilen tuhaf bir biyografinin sonucu olarak fikirlerinin gelecek kuşaklar için korunacağı ihtimaliyle yatıştırılıyordu. Bunu 2006'da konuşmalarının ve yazılarının birkaç ciltte toplandığı 654 sayfalık *Seçme Eserler* takip etti.[1] Jiang Zemin nihayet Kasım 2003'te Hu Jintao'nun yeni genel sekreter seçildiği On Altıncı ÇKP Kongresi'nde geri çekildi. Hu, sonra Devlet Başkanlığına atandı, daha sonra da biraz gecikmeyle orduyu yöneten siyasi organ olan Merkezî Askerî Komisyon'un başkanı oldu. Gecikme anlaşıldığı kadarıyla Jiang Zemin'in bu güçlü konumu terketmek istememesi yüzün-

1 *The Financial Times*, 9 Ağustos 2006.

den yaşanmıştı: Bu ayrıca Deng Xiaoping'in de emekli olmadan önce yürüttüğü son Komünist Parti göreviydi. Uzun vadede Çin'i Jiang'dan daha fazla değiştiren kişi, kendisi gibi eski bir Şangay belediye başkanı olan, başbakan Zhu Rongji'ydi. Zhu patavatsız ve ters biri olarak tanındı, ancak yarı-pazar ekonomisine geçiş sürecini yönetmedeki becerisi sayesinde epey saygınlık kazandı ve Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmasıyla sonuçlanan başarılı başvurunun teknik yönlerinin sorumlusu olarak da itibarı arttı.

Ekonomik ilerleme modeli ve politik reaksiyonlar devam etti. ÇKP'nin Eylül 1997'deki On Beşinci Ulusal Kongre'sinde ve Mart 1998'deki Dokuzuncu Ulusal Halk Kongresi'nde yeni reform politikaları duyuruldu. Diğer yandan ÇKP baş gösteren herhangi bir örgütlü muhalefeti en kısa sürede bastırmayı sürdürüyordu: Yeni kurulan Çin Demokrasi Partisi Kasım 1998'de dağıtıldı ve liderleri tutuklandı. Nisan 1999'da, yeni bir din olan Falungong acımasızca sindirildi. Bu din, yandaşlarına, bazı geleneksel Budist ve Taoist öğretilerin yeniçağ anlayışlarıyla karıştırıldığı bir sentez sunuyor; tuhaf ve muhtemelen tehlikeli tıbbi tedavilerle, görünüşte takdire değer uygulamaları savunuyordu. *Qiqong* çalışmaları yapan gevşek grupların bileşiminden ibaret olduğu zamanlarda devlet faaliyetlerini hoş görüyordu, ancak ülke geneline yayılan bir organizasyon haline gelip polis ve orduyla ilişkili ailelerden yandaş toplamaya ve gündemde yer kaplayan gösteriler düzenlemeye başlayınca yasaklanmasına karar verildi. Hükümetin izlediği strateji, siyasi reform taleplerini ve mevcut duruma ve özellikle de ÇKP'ye karşı tehdit oluşturan siyasi, dinî ve sosyal muhalefeti sertçe bastırırken, ekonomik reformu teşvik etmekti. Falungong da açıkça bu kategoriye giriyordu.

Çin'in DTÖ'ye Girişi

Çin, oldukça uzun süren karmaşık müzakere sürecinin ardından nihayet Kasım 1999'da kabul edilen koşullarla Aralık 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne katıldı. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik başvurusu, hem ÇHC hem de uluslararası toplum tarafından Çin'in ekonomik modernizasyonunun en önemli göstergesi olarak görüldü; ya da en azından dünya çapında kabul gören görüşe göre diğer gelişmiş ekonomilerin iş yapabileceği bir ekonomi haline geldiği anlamına gelmekteydi. Bu yeni durum ABD Başkanı George W. Bush'un Şubat 2002'de Pekin'e yaptığı ziyaret ve Jiang Zemin'in Bush ailesinin Crawford, Texas yakınlarındaki Prairie Chapel Çiftliği'nde ağırlanarak onurlandırıldığı Ekim 2002'de ABD'ye yaptığı iadei ziyaret ile de desteklendi.

Dünya Ticaret Örgütü'nün kökleri İkinci Dünya Savaşı sonrası barış sürecine dayanır. Temmuz 1944'te ABD'de Bretton Woods, New Hampshire'da

savaş sonrası ekonomik ve finansal düzenin parametrelerini belirlemek üzere bir konferans toplanmıştı. Katılımcılar savaşın galibi müttefiklerin temsilcileriydi. Konferansın sonunda asıl hedeflerden biri olan Uluslararası Ticaret Örgütü konusunda bir görüş birliği sağlanamadı, ama onun yerine Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kabul edildi: Ayrıca bu anlaşmanın parçası olarak Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası kuruldu. GATT'in rolü uluslararası ticaretin işleyişini düzenlemek ve özellikle de gümrük vergilerini ve diğer engelleri azaltarak serbest ticaretin gelişmesini teşvik etmekti. Teknik olarak, tam bir uluslararası örgütlenmeden ziyade her zaman bir anlaşma olarak kaldı, ancak bu konumunun getirdiğinden çok daha fazla yetki kullanmıştı: 1 Ocak 1995'te yerini Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) aldı.

DTÖ üyeliği birçok açıdan yarar sağlıyordu, ama sorumluluklar da getiriyordu, Çin'in örgüte girişi iki tarafın da bu şartların uygulanmasına ve Çin'in bir "sosyalist pazar ekonomisi" olarak bunları yerine getirip getiremeyeceğine dair endişeleri nedeniyle ertelenmişti. Hepsinden önemlisi, ÇHC'nin kapılarını uluslararası finans pazarlarına açması gerekliliği müzakerelerde epey sıkıntıya yolaçmıştı. Tayvan sorunu da DTÖ'ye göre büyük bir engel teşkil ediyordu. Bununla beraber Çin hükümeti için önemli olan Çin'in kabul edilmesiydi. ÇHC 1971'e kadar 22 yıl boyunca Birleşmiş Milletler'den dışlanmıştı ve bu güçlü uluslararası ekonomi kulübünün üyeliğini elde etmek ekonomik bir gereklilik olduğu kadar bir onur meselesiydi. Bu aynı zamanda uluslararası toplum için de büyük önem taşıyordu, çünkü Çin'in ticari ve finansal sektörlerini denizaşırı işletmelere ve bankalara açmaya zorlamanın tek etkili yoluydu. ÇHC, teknik ve diplomatik engeller nedeniyle uzayan görüşmelerin ardından nihayet 11 Aralık 2001'de DTÖ'ye katıldı. Başvuru süreci toplamda 15 yıl sürmüştü ki bu, GATT'ın da DTÖ'nün de tarihinde bir rekordu. Böyle zorlu bir işi sonuca ulaştırmak hem Çin hem de DTÖ için büyük bir başarıydı. 1 Ocak 2002'de Tayvan da DTÖ üyesi oldu. Pekin tarafından asla kabul edilmeyeceği üzere Çin Cumhuriyeti olarak değil, Tayvan, Penghu, Kinmen ve Matsu Gümrük Bölgesi olarak katıldı.

Hu Jintao ve Dördüncü Kuşak Önderlik

Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi 9-11 Ekim 2000 tarihlerinde toplanmaya hazırlanırken, açıklanan gündemi gösteriyordu ki Komite ulusal ekonominin gelişimi için Onuncu Beş Yıllık Plan'a ve özellikle de ülkenin geri kalmış batı bölgelerinin kalkındırılması için hazırlanan Batı Kalkınma programına yoğunlaşacaktı. Gerçekte ise toplantı, Jiang Zemin'in başını çektiği

yöneticiler kuşağından Halk Cumhuriyeti'nin dördüncü önder kuşağına [*di sidai*] yumuşak geçiş için temel oluşturma niyetiyle yapılıyordu. Başkan Jiang Zemin, Başbakan Zhu Rongji ve Ulusal Halk Kongresi Başkanı Li Peng'in iki yıl içinde planlanan emeklilikleri teyit ediliyor, yeni kuşağa öncülük edecek yeni isimler ön plana çıkarılıyordu: Bunlar, başkan yardımcısı olarak Hu Jintao, başbakan yardımcısı olan Wen Jiabao ve ÇKP'nin etkili birimi Örgüt Bürosu'nun başına getirilecek olan Zeng Qinghong'du. Yeni liderler kuşağı resmî olarak Kasım 2002'de yapılan Çin Komünist Partisi'nin On Altıncı Kongre'sinden sonra oluştu. ÇKP'yi, değişim içinde olduğu, bazı eski ideolojik yüklerinden kurtulduğu, kendini ekonomik modernleşmeye adadığı, ama ayrıca devletin istikrarı için kendi merkezî ve tartışmasız rolünü sürdürdüğü bir dönemde devraldılar.

On Altıncı Kongre'de ortaya çıkan Politbüro Daimi Komitesi'ndeki en önemli iki dördüncü kuşak ismi, Başkan Hu Jintao ve Başbakan Wen Jiabao'ydu. Güçlü Şangay hizbinin üyesi ve eski Başkan Jiang Zemin'le bağlantılı biri olan Başkan Yardımcısı Zeng Qinghong'ın düşük bir profili vardı, ama ciddi bir etkisi bulunuyordu ve akıllı bir politikacı olarak tanınmıştı. Ayrıca kendini Hu'dan sonraki başkan olarak gördüğü biliniyordu. Başbakan Wen Jiabao'yu safdışı bırakacağı söylenen bir Hu-Zeng çevresinin oluştuğu hakkında bir sürü spekülasyon yapılıyordu. Ancak Wu, biraz da yoksulluğu azaltmak, siyasi yolsuzluklara karşı çıkmak ve çevreyi korumak gibi popülist sebeplerle, kendi konumunu başarılı bir şekilde sağlamlaştırdı. Zeng Qinghong ise, belki de himayesi altında olduğu Jiang Zemin'in emekliliğinin sonucu olarak, ÇKP'nin 2007'deki On Yedinci Kongresi'nin ardından beklenmedik bir şekilde görevlerini kaybetti.

Hu Jintao 1942'de Çin'in güneyindeki Anhui eyaletinde doğdu. Pekin'de Tsinghua (Qinghua) Üniversitesi'nde hidroelektrik mühendisliği öğrenimi gördü ve 1964'te öğrenciyken Komünist Parti'ye katıldı. Çin'in gelecekteki potansiyel liderlerinin teknoloji eğitimi görüp politikacı olarak yetiştirildiği "çifte sorumluluk" sisteminin klasik bir ürünüydü. Kariyerine çok ilginç olmayan bir görevle, ama Çin'in ekonomisinin kalkınmasıyla ilgili bazı temel konularla uğraşmayı öğrendiği Su Enerjisi ve Muhafazası Bakanlığı'nda başladı. Hu Jintao'nun siyasi geçmişi genelde karanlık olarak nitelenir, ancak bu aslında ilk yıllarında Çin'in batısında önemli fakat alt kademedeki pozisyonlarda yer alması nedeniyle böyledir. 1970'lerde ve 1980'lerde kuzeybatıdaki yoksul ve uzak Gansu eyaletini yönettiği ve 1980'lerde ve 1990'larda ÇKP sekreteri olarak Tibet'te sıkıyönetimi yürüttüğü zamanlarda ise otoriter tarzı ile tanınmıştır. Ayrıca üst düzey parti üyelerine siyasi ve ideolojik eğitim veren Merkezî Parti Okulu'nu yönetmişti. İktidar kaynaklarından birini 1984-85 boyunca Birinci Sekreterliğini yaptığı Komünist Gençlik Birli-

ği'nin (KGB) eski üyelerinden oluşan bir grup oluşturuyordu. 1992'de Deng Xiaoping yönetimindeki Politbüro'nun güçlü Daimi Komite'sinin üyesi olarak Pekin'e geri çağrıldı. 2003'te başkan olduğunda KGB'den bazı kişileri kilit noktalara yerleştirdi.

ÇKP'nin eski liderleri gibi o da orduyu Parti'nin sıkı kontrolü altında tutmanın gerekliliğini ve kişisel iktidarını sağlamlaştırmak için ordunun desteğini garanti altına almasının şart olduğunu görmüştü. Eylül 2004'te Jiang Zemin biraz gönülsüz de olsa Merkezî Askerî Komisyon'un (MAK) başkanlığından emekli olunca hemen yüksek komutanlarla kişisel ilişkilerini güçlendirmeye girişti. MAK üyeleri de dâhil bazı kilit noktalardaki subayların generallik mevkiine terfilerinden sorumluydu ve HKO'nun törenlerinde ve uygulamalarında da kamuoyu önüne çıktı. Üst düzey komutanlarla fotoğrafları çekilirken her zamanki Batı tarzı takım elbisesi, boyunluğu ve kravatının yerine asker yeşili *zhongshan zhuang* (genelde Mao ceketi denir) giymeye özen gösterdi.[2] Hu Jintao ayrıca, Jiang Zemin'in başlattığı süreci devam ettirerek ÇKP'nin önemi sürekli artan iş çevreleriyle ilişkilerini güçlendirdi. 2006 yeni yıl konuşmasında Çin'in şiddete başvurmadan yükselişi ve çok taraflılık için ortak kullanılan deyim olan "barışçıl kalkınma"ya odaklandı. Ancak, diğer yandan, orduyu kalbinden vurmanın muhtemelen en iyi yolunu kullanarak, "tek Çin ilkesi"ne ve Tayvan'ın anakarayla barışçıl birleşmesine desteğini ve Tayvanlı ayrılıkçılara (yani Chen Shui-bian'ın DGP'si) olan karşıtlığını vurgulamaya da dikkat etti. Kendisinin önceliği ÇKP'nin meşruiyetini ve varlığını korumaktır ve diğer bütün konular bunun yanında önemsizdir. Temkinli ancak kararlı bir politikacı, olaylara hâkim ve kolay kolay aklı karışmayan biri olarak bilinir. İdari reformları hazmetmeye hazırlansa da herhangi bir temel politik değişimi onaylaması pek muhtemel görünmemektedir.

Göreve başladığı zaman Başbakan Wen Jiabao'nun imajı, siyasi sloganlardan çok sonuçlarla ilgilenen, çok titiz ve belki hatta duygusuz, memur biri şeklindeydi. Jeoloji eğitimi almış ve ayrıca Gansu eyaletinde çalışmıştı; Çin'in uzun süren DTÖ'ye katılma sürecinde kendisine tarım, finans ve çevre konularında politikalar geliştirmek gibi kritik görevler verilmişti. Daha önce sırasıyla ÇKP başkanları Hu Yaobang, Zhao Ziyang ve Jiang Zemin ile birlikte çalışmıştı; Haziran 1989'da Zhao Ziyang'a Tiananmen Meydanı'nda açlık grevindeki öğrencilere yaptığı meşhur ziyaret sırasında eşlik etmişti. Görevinden uzaklaştırılan ve ev hapsinde tutulan Zhao'nun tersine Wen'in siyasi hayatı devam etti. Özellikle çevre, açıklık, refahı artırma ve yolsuzlukla mücadele gibi popüler konulara önem verdi. 26 Kasım 2005'te Songhua Nehri'nin kirliliğini giderme çalışmalarını izlemek için Harbin'i ziyaret etti.

2 *Halkın Günlüğü* (denizaşırı baskısı), 27 Eylül 2006.

Yerel yöneticileri yeterince erken davranmadıkları için azarladı ve durumu örtbas etmemeleri için uyardı. Ne pahasına olursa olsun çevrenin korunmasının ekonomik büyümeden önce geleceğinin altını çizdi. 2006 yılbaşında, 26 Kasım'daki depremde yerle bir olan Jiangxi eyaletinin kuzeydoğusundaki Jiujiang ve Ruichang şehirlerini ziyaret etti. Deprem 13 insanın hayatına mal olurken 100.000'den fazla insanı da evsiz bırakmıştı ve Wen, depremde zarar gören ya da yıkılan okullar ve evlerin yeniden inşa edilmesinin gerektiğini belirtmişti. Kendisi mütevazı bir aileden geliyordu ve halkın sorunlarıyla samimi olarak ilgilenmesiyle bilinir olmuştu, ancak her ÇKP liderinde olduğu gibi bunların hangi ölçüye kadar gerçekten samimi görüşleri olduğunu kestirmek kolay değildir.[3]

21. yüzyılın başlarında üçlü yönetimin üçüncü üyesi ve zaman zaman Hu Jintao'nun mirasçısı olduğuna inanılan kişi Zeng Qinghong'dur. ÇKP'nin 1949'daki başarısından sonra Şangay belediye başkan yardımcısı olan, daha sonra da içişleri bakanı olacak olan, iç savaş gazisi Zeng Shan'ın oğluydu. Zeng Qinghong mühendislik eğitimi aldı ve 1960'ta ÇKP'ye katıldı. Çinli araştırmacılar hem devrimci bir ailenin oğlu olmasına hem de Çin Komünist Partisi'nin güçlü Şangay hizbinin üyesi olmasına dikkat çekerler. Zamanın ÇKP Şangay sekreteri Jiang Zemin için çalıştığı 1980'li yıllarda hizbin içindeki konumu da güçlenmişti. Jiang, 4 Haziran 1989'dan sonra Zhao Ziyang'ın yerine ÇKP genel sekreteri olunca Zeng Qinghong da onunla birlikte Pekin'e gitti. Siyasi zekâsıyla saygı gören ancak popüler olmayan Zeng, Jiang'ın kirli işlerinden ve Jiang'ın siyasi muhaliflerini uzaklaştırmaktan sorumlu kişi olarak görülüyordu. Jiang'ın siyasetin ön saflarından çekilmesinin ardından Zeng Politbüro Daimi Komitesi'nde sahibinin sesi ve Şangay hizbinin fiilen başı oldu. 1999'da ÇKP'nin Parti içindeki atamaların ve terfilerin idari sorumlusu olan önemli organı Örgüt Bürosu'nun başına geçti. Herhangi başarılı bir Çinli güdümlü politikacı gibi Zeng Qinghong da kartlarını kapalı oynasa da bazı partililer iktidardaki üçlünün içinde onun en liberal ya da en azından en açık fikirli olan kişi olduğuna inanıyorlardı. Ancak Jiang'ın kariyeri sona erince Zeng'inki de hızla ve beklenmeyen bir biçimde bitti.

Çin ve ABD

1970'lerde ABD ile Çin arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleşmesinden sonra, karşılıklı görüşmelerin asıl konusu ticaret oldu, ancak teknik konular da gündeme getiriliyordu, diğer yandan Çin parası *renminbi*'nin dolar karşısındaki değerine dair giderek sertleşen tartışmalar yaşanıyordu. Ayrıca bir

3 *Halkın Günlüğü*, 1 Ocak 2006.

dizi siyasi kriz Çin ve ABD arasındaki önemli ihtilafları ortaya çıkardı. Bunların içinde en ciddi üç olay, Mayıs 1999'da Belgrad'daki Çin büyükelçiliğinin NATO tarafından bombalanması; Nisan 2001'de Hainan Adası üzerinde bir ABD keşif uçağı ile Çin savaş uçağının çarpışması ve 1999'da Çin doğumlu Amerikalı bir bilimadamının nükleer sırları Pekin'e aktardığı iddiaları oldu.

7 Mayıs 1999'da, iç savaş halindeki Yugoslavya'da süren NATO operasyonları sırasında başkent Belgrad'da bulunan Çin büyükelçiliği bombalandı. Bina ciddi şekilde hasar görmüş, üç Çin vatandaşı ile tüm gazeteciler ölmüştü. CIA saldırının sorumluluğunu üstlendi ve eski bir harita kullanıldığı için olayın yanlışlıkla meydana geldiğini ileri sürdü. Ancak bombalama olayının ABD tarafından kasten yapıldığı, çünkü elçiliğin Yugoslav ordusuna telsiz iletişiminde yardım için kullanıldığına dair söylentiler yayılıyordu. Çin'de öğrenciler yabancı elçiliklerin önünde gösteriler düzenledi ve bazı üniversitelerde yabancı öğrenciler tehdit edildi. Hava oldukça gergindi. ABD ve Çin arasındaki ilişkiler yılsonuna doğru düzelmeye başladı ve iki taraf kurbanların ailelerine ex gratia ödemeler yapılması ve büyükelçilikteki hasarın tazmin edilmesi konusunda anlaştı. Bu, sorunu tamamıyla çözmeye yetmedi, özellikle de saldırının kasıtlı olduğunu düşünen birçok Çinli için tatmin edici olmadı: ABD hükümeti bunun korkunç bir kaza olduğunda ısrarcı olsa da bombalamanın muhtemel gerekçeleri üzerine söylentiler ve karşı söylentiler yayıldıkça yayıldı.

1 Nisan 2001'de ABD donanmasına bağlı bir Lockheed EP-3E Aries II keşif uçağı, Çin'in güney sahili açıklarındaki Hainan Adası yakınlarında devriye geziyordu. ABD kaynakları EP-3E'nin uluslararası hava sahasında hukuka uygun olarak dolaştığını iddia etmişti, ama HKO Hava Kuvvetleri'ne bağlı Shenyang J-8 uçakları Çin hava sahasında olduğu ve casusluk faaliyetleri yürüttüğü gerekçesiyle uçuşunu engellediler. Keşif uçağı savaş uçaklarından birinin kanadıyla çarpıştı. Savaş uçağı düştü ve cesedi hiçbiri zaman bulunamasa da pilotun öldüğü varsayıldı: ABD uçağı ise hasar görmesine rağmen Hainan'a acil iniş yapmayı başardı. Tümü sağ kalmayı başaran mürettebatın serbest bırakılması için girişimlerde bulunmak üzere adaya aceleyle ABD'li diplomatlar gönderildi ve mürettebat on gün sonra salındı. Ancak Çinli yetkililer EP-3E'yi birkaç hafta tutmaya devam etti ve bu zaman zarfında Çinlilerin uçağın sahip olduğu ileri teknolojiyi inceledikleri ve hatta teçhizatını söktükleri düşünüldü. Uçağın yolunun kesilmesi, Çin hava sahasının sınırları konusunda Çin ve Amerika orduları arasındaki gerilimin bir göstergesiydi, ancak anlaşmazlığın çarçabuk çözüme kavuşturulması iki hükümet tarafından diplomatik ilişkilerin sürdürülmesine verilen önemi gösteriyordu.

Siyasi Yıldönümler

Çin Komünist Partisi'nin eski liderlerinin ölüm yıldönümlerini anma tarzı, içerideki güçler dengesini anlamak açısından faydalı olabilir. Hu Yaobang ve Zhao Ziyang anmaları Politbüro Daimi Komitesi içindeki üçlü yönetim arasındaki ilginç gerilimleri göstermiştir. 2005'in son aylarında Pekin'de sahne arkasında, 1989'da hayatını kaybeden Hu Yaobang'ın doksanıncı doğum gününün kutlamaları ve Zhao Ziyang'ın ölümünün ilk yıldönümünün anmalarının nasıl yapılacağı tartışılıyordu. Ölümü 4 Haziran 1989'da dağıtılan Demokrasi Hareketi'ni hızlandıran Hu ve Zhao, ÇKP içindeki değişik siyasi görüşlerce zamanın epey ilerisindeki liberal reformcular olarak görülüyordu: Miraslarına gösterilen yaklaşımlar 2005 ve 2006'da parti içi politikalar hakkında faydalı bilgiler sunar. Hu Yaobang doksanıncı doğum günü etkinliği 18 Kasım 2005 Cuma günü Büyük Halk Salonu'nda yapıldı. *Halkın Günlüğü* tarafından sempozyum şeklinde düzenlenen sade bir törendi ve Wen Jiabao ile Zeng Qinghong dâhil Politbüro Daimi Komitesi'nin üç üyesi de törene katıldı. Hu Jintao ise anma toplantısı fikrine destek vermesine rağmen katılmadı. Hu Jintao 1980'lerde Komünist Gençlik Birliği'nin başına Hu Yaobang tarafından getirildiği ve ondan öğrendiği liberal ve hoşgörülü değerlere hâlâ bağlı olduğu için bu durum belki biraz şaşırtıcıdır.[4] Hu Yaobang 1980'lerin ortalarında ÇKP'nin genel sekreteriydi ve liberal zihniyetli biri olarak görülmesinin de ötesinde, Kültür Devrimi sırasında görevlerini kaybetmiş bazı siyasilerin haklarının geri verilmesinden şahsen sorumluydu. 1987'de Japon işletmelerinin Çin ekonomisinde artan etkilerini protesto etmek için başlayan fakat sonradan yolsuzluğa karşı ve daha fazla demokrasi talep eden eylemlere dönüşen öğrenci gösterilerinin ardından başbakanlıktan uzaklaştırıldı.

Zhao Ziyang 17 Ocak 2005'te öldü, fakat 2006'daki ilk ölüm yıldönümünde Çin'de kamuya mal olmuş kişilerin yasını tutma geleneğinin gereği olarak halka açık herhangi bir tören düzenlenmedi. Onun yerine ailesi ve dostlarından oluşan küçük bir topluluk tarafından anıldı: Demokrasi eylemcilerinin katılımı kesinlikle engellenmişti. Eski başbakan, 1980'li yıllarda Sichuan eyaletinde başlattığı sonradan Çin'in tamamına yayılan pazar reformlarındaki rolünden ötürü onurlandırıldı. Ancak gösterici öğrencilerden yana göründüğü 1989 baskısındaki rolü 15 yıl ev hapsinde yaşamasına yolaçtı ve onu ÇKP içindeki reformcuların gözünde önemli bir sembol haline getirdi. Yıllarca sürekli Zhao'nun geride, 4 Haziran 1989'da HKO birliklerinin silahsız göstericilerin üstüne salınmasına yolaçan perde arkasındaki sert siyasi

4 *Halkın Günlüğü*, 18 Kasım 2005.

mücadeleleri kendi el yazısıyla anlattığı bir metin bıraktığı söylentisi dolaştı ve bir de geride bıraktığı, *Devletin Mahkûmu: Başbakan Zhao Ziyang'ın Gizli Günlüğü* isimli bir kitabı vardı. Başlangıçta kitaba Çin'de ulaşmak mümkün değildi, ama Hong Kong'da temin edilebiliyordu.[5]

Zhou Enlai 8 Ocak 2006'da otuzuncu ölüm yıldönümünde basılan *Zhou Enlai'nin Resimli Biyografisi [Zhou Enlai hua Zhuan]* adlı eser ile anıldı. Kitap, Mao Zedong Anıt Binası içindeki Zhou Enlai Anıt Odası'nda yapılan, Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi'nin başkan yardımcısı Gu Xiulian'ın başkanlık ettiği bir sempozyumda piyasaya sürülmüştü. Eski başbakan büyük bir devrimci olarak hâlâ çok fazla saygı görmektedir ve birçok Çinli, doğru veya yanlış, onun Kültür Devrimi'nin en sert politikalarını düzelttiğine ve pek çok insanın hayatını kurtardığına inanmaktadır.

Hu Jintao ve Wen Jiabao, değişik yollardan Hu Yaobang ve Zhao Ziyang'ın yönetim tarzını izlediler. Zhao'nun arkasından gelen ve Jiang Zemin'in himaye ettiği biri olan Zeng Qinghong onların anısına aynı şekilde bağlı kalmadı. İki eski liderin sessizce anılması, Parti içinde hizipler arasındaki hassas dengeyi bozmadan anılarını canlı tutma kararlılığının varlığını gösteriyor. Zhou Enlai'nin anısı ise daha fazla ihtilafa sebep olmaktadır, fakat reformcuların yararına olma eğilimindedir. Hu ve Wen rakip oldukları kadar, aynı takımın üyeleri olarak da işlev kazanmışlardı. Sırasıyla birini tutucu, birini liberal olarak görmek doğru gibi görünebilir, ama bu, durumu çok basitleştirmek anlamına gelecektir. Wen popüler konulardaki şampiyonluğu ile otoritesini güçlendirmeyi başarmıştı. Zeng'in etkisi ise küçümsenmiştir, ama Şangay hizbinin lideri olması nedeniyle güçlü bir konumu vardı ve iktidardan hızla düşüşüne kadar Hu Jintao'nun ardından başkanlık için ciddi bir aday olarak görülüyordu.

5 *South China Morning Post*, 6 Mayıs 2006; Zhao Ziyang, *Prisoner of the State: The Secret Journal of Premier Zhao Ziyang*, Simon & Schuster, New York, 2009.

SONUÇ

YÜKSELEN ÇİN VE "UYUMLU BİR TOPLUM"

Çin'deki bütün uzun vadeli gelişmeleri etkileyen temel sorun ÇKP yönetimindeki devletin, güney ve güneydoğudaki büyük şehir bölgelerinden çıkıp ülke geneline yayılmaya başlayan pazar ekonomisiyle ilişkilerinin sıkıntılı olmasıdır. Bu, Çin Komünist Partisi'nin yönetimi için klasik Marksist yaklaşıma göre ekonomik altyapı ile toplumsal ve kültürel üstyapı arasındaki çatışma bakımından sorun yaratabilecek bir konu olsa da böyle bir durum pek ortaya çıkmamıştır.

Reform programının ilk zamanlarında önde gelen Çinli siyasetçilerin ileri sürdükleri argüman, özel Çin tarzı bir sosyalizm, resmî dildeki ifadeyle "Çin'e özgü bir sosyalizm" yarattıklarıydı, ancak daha yakından bakıldığında kavram etnomerkezci bir retorikten yalnızca biraz daha fazlasını ifade etmeye yarar. 21. yüzyıl Çin'inde Marksist ya da komünist siyasi ideoloji artık önemli bir unsur değildir ve Yan'an ruhunu, kendini feda eden asker Fei Leng ya da örnek memur Jiao Yulu'yu (ki bunlar 1990'lı yıllarda yeniden rağbet görmüştü) hatırlatmaya yönelik biraz gönülsüz girişimler bile ufukta süratle gözden kaybolmuştur. Ekonomi tek meseleydi ve Çin halkıyla demokrasinin problemlerini konuşurken çoğunun söylediği, ekonomik demokrasi olduğunda Çin'in siyasal demokrasiye sahip olup olmadığıyla ilgilenmeyecekleriydi. Onları ilgilendiren tek şey, tercihen kendi seçtikleri yolda hayatlarını kazanabilmeleriydi.

Bu tavır değişikliğinin sebeplerinden biri de Çin'de yeni sosyal grupların ortaya çıkmasıdır. Son birkaç on yıl boyunca, yönetici ve teknokratlardan oluşan bir seçkin grup en önemli siyasi güç oldu. Bunların çoğu yurtdışında eğitim görmüş ve Çin'in öncelikli hedefi olan modernleşmeye derinden

bağlılar. Bu adamlar ve kadınlar genelde, tamamen olmasa da, üst düzey parti, ordu ve hükümet yöneticilerinin çocukları. Siyasi teoriler hakkında epey kuşkucudurlar, özellikle de sosyalizmle pek ilgileri yoktur ve daha çok Batı yönetim teknikleriyle ve ekonomi ilkeleriyle ilgilidirler, ancak yine de bu, çoğunun ÇKP'ye üye olmasına engel olmamıştır. 1980'lerde başka bir grup daha ortaya çıktı, bunlar Mao'nun zamanında faaliyet göstermeleri engellenen yeni zengin, bireysel girişimcilerdi [*getihu*]. Çoğu küçük işlerle başlayıp Batı standartlarında olağanüstü zenginliğe kavuştu ve 21. yüzyılın başlarında Batılı benzerlerinden ayırt edilmeleri imkânsız hale geldi. Kendi işlerinin sahibi olan bu gruptakilerin hepsi aynı başarı göstergelerinin peşindedir: Prestijli evler, arabalar ve çocukları için özel, mümkünse yurtdışında eğitim. Yeni iş çevreleri ile partili seçkinler arasındaki ilişki hâlâ gelişiyor, ancak bu durum Çin'in en büyük sorunlarından biri olan yolsuzluğun ortaya çıkmasında önemli bir faktör.

Yolsuzluk

Radikal Maoist dönemde pek görülmeyen, parti ve hükümet yöneticileri tarafından yolsuzluğun üzerine gidilmesi reform döneminin özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Yolsuzluk bütün kademelerde çok yaygın biçimde sözkonusu olmuştu ve 1986'daki siyasi gösteriler ile 1989 demokrasi hareketi adam kayırmacılığa ve yolsuzluğa karşı faaliyetleri de içeriyordu. Yolsuzluğun miktarını belirlemek zordur, ancak hâlâ Çinli yetkililerin ciddi endişelerinden birini oluşturmaktadır. Partinin ve hükümetin üst seviyelerinde yer alanlar dâhil, yolsuzluğa karışan görevliler pek çok defa halkın önünde rezil edilmişti ve mahkemeler tarafından kendilerine ibretlik cezalar verilmişti.

En önemli ithamlardan biri, 1 Temmuz 1993'te yayımlanan konuşmasıyla ÇKP genel sekreteri ve devlet başkanı Jiang Zemin'den geldi. Konuşma, bir başbakan yardımcısının da adının geçtiği, rüşvet karşılığında yasadışı yoldan tahvil satılması olayına karışan bir bankerin ertelenen ölüm cezasıyla çakışmıştı. Aşırı ısınan ekonomi ve donan maaşlar bu davranışı teşvik etmişti; çok çarpıcı olaylardan bazıları merkezdeki hükümet ve parti görevlilerinin karıştıkları olsa da, yolsuzluk taşradaki yöneticiler arasında da çok yaygındı. Taşradaki görevliler ölçüsüzlükle itham edilirken, Jiang Zemin tarafından merkezî hükümetin talimatlarına uymamakla suçlanıyorlardı. Jiang'ın 1 Temmuz'daki konuşmasını farklı kılan, Çinli liderler arasında pek alışılmış olmadığı üzere, yolsuzluğun üstesinden gelinmediği takdirde partinin güç kaybedeceği uyarısıydı. Devletin yolsuzlukla mücadelesi Başkan Hu Jintao döne-

minde de devam etti ve 1998'de 16 yıl hapis cezasına çarptırılan Pekin belediye başkanı Chen Xitong gibi birçok üst düzey görevli ceza alırken bazıları idama mahkûm edildi. Devlet Gıda ve İlaç İdaresi'nin başında bulunan Zheng Xiaoyu, gıda üreticilerine rüşvet karşılığı lisans vermekle suçlandı ve Temmuz 2007'de, ihraç edilen gıda ve diğer ürünlerin güvenliği konusunda uluslararası alanda endişelerin olduğu bir dönemde idam edildi.

Düzen ve Düzensizlik

Eski Konfüçyüsçü imparatorlar zamanında, temkinli ve muhafazakâr Çinli yöneticilerin en çok korktukları şey düzensizlikti [*luan*]. Çin'in resmî sözcüleriyle özellikle iş çevrelerinden gelen Batılı gözlemciler arasında, Mao Zedong'un ölümünden beri Çin'in radikal geçmişini tamamıyla sildiği, kapitalist ya da en azından karma bir ekonomi yolunda ilerlediği ve bunun otomatikman ve kaçınılmaz olarak sürekli istikrarı getireceği konusunda bir görüş birliği vardır. Diğer taraftan özellikle kırsal bölgelerde birçok şiddet olayı ve düzensizlik yaşanmıştır. Bazı Çinli yorumcular bazı toplumsal bozuklukların ülke genelinde kargaşaya yolaçmasının kuvvetle muhtemel olduğunu dile getirmiştir. Böyle bir durumun devlet içindeki yolsuzluklara karşı güçlü tepkilerin ya da aşırı ısınan ekonomiden kaynaklanan üretim fazlaları nedeniyle ortaya çıkan iflaslar, grevler ve eylemlerin sonucunda oluşabileceği ileri sürülmüştür.

Ancak önemli bir kargaşadan sözedilecekse, bunun en hızlı yayılabileceği yer olarak Çin köylülerinin kalbinin attığı yere bakmak gerekir. Çin'in yarı parlamenter organı Ulusal Halk Kongresi'nin başkanı Wan Li, 2004'teki bir raporda köylülerinin sömürüldüğünden bahsediyordu. Köylülere, kendilerine göre devlet ödemeleri için "beyaz fiş" denilen IOU'lar ve Güney Çin'de inşaat işlerinde çalışan işçilerin ailelerine para gönderebilmesi için posta havale ücretine karşılık olarak "yeşil fiş"ler veriliyordu. Yetkililer tarafından işçilere para yerine bunlar veriliyordu ve bunların paraya çevrilmeleri mümkün değildi. Yüksek vergi sorunları, kırsal alanların bazı bölgelerinde yüzde 50'lere varan işsizlik ve bazı bölgelere özgü yolsuzluk dikkate alındığında, çoğu kırsal bölgede koşulların dayanılmaz hale geldiği görülüyordu. Köylülerin, M.Ö. 206'da Qin hanedanının devrilmesine yardımcı olan köylü devrimci liderlerine atıf yaparak, yeni bir Cheng Sheng'e ve Wu Fang'a ihtiyaç duydukları bildiriliyordu. 1990'larda devamlı, görevlilere saldıran, icralık borçlarını ve vergilerini ödemeyi reddeden köylüler hakkında bilgiler geliyordu ve bazı bölgelerde bağımsız yerel liderler ortaya çıkmıştı. Henan, Sichuan eyaletleriyle başka kırsal bölgelerde binlerce insanın katıldığı gösteri-

ler ve isyanlar meydana geliyordu ve Çin makamları ülke genelinde on binlerce toplumsal kargaşa olayının yaşandığını kabul etmişti.[1]

Kamu Güvenliği Bakanlığı'nın istatistiklerine göre 2006'daki protestoların sayısı, 2005'te kaydedilen sıradışı yükseklikteki sayıyla karşılaştırınca düşüktür. Resmî belgelere göre 2005'in ilk dokuz ayında 17.900 "kitlesel olay" yaşanmış, ancak daha küçük ölçekte ve daha az ciddi olan olayları anlatmak için kullanılan "kamu düzenini bozma" olayları ise yüzde 6 yükselip 87.000 sayısına ulaşmıştı. Büyük olaylardaki düşüşün ise gerçek olup olmadığı ya da yerel makamların yetersiz bildirimi veya tanımları değiştirmeleri sonucu mu ortaya çıktığı tam olarak belli değildir, ancak ciddi olayların sayısı ve bu tür konularda sessiz kalmaya meyilli bir toplumda bunların halkla paylaşılıyor olması yetkililerin konuya ne kadar ilgili olduğunu gösteriyor.[2]

Ayrıca 1949'da yok edildiği söylenen taşradaki gizli örgütlerin yasal dergi ve gazetelerinde belgelere dayalı yazılar yayımlanıyordu. Çin'in taşra bölgelerinde gerçekten neler yaşandığını ayrıntılı olarak bilmek oldukça zordur. Kırsal bölgelerin genişliği, zayıf iletişim kanalları ve resmî basının uyguladığı sansür sorunun gerçekçi biçimde değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Hükümetin politikalarını değiştirmesi ve 2006'da halkın hiç hazzetmediği toprak vergisini kaldırmasıyla, vergi nedeniyle meydana gelen olaylarda azalma oldu, ancak bunun yerini tarım arazilerinin devlet içindeki yolsuzluk olaylarına karışmış müteahhit ve emlakçılara satılmasından doğan uyuşmazlıklar aldı.

Hükümetin kırsal alanlardaki isyanlarla ya da diğer ciddi karışıklıklarla mücadele ederken son çaresi Halk Kurtuluş Ordusu'dur. Reform döneminde ordunun etkililiğine ve güvenilirliğine olan inancın sarsılması, ona sarsılmaz bir sadakati ve prestiji olan bir kurum olarak bakılmasını önlüyordu. 1980'ler boyunca HKO'yu dörtte biri oranında küçültmek amacıyla bazı girişimler oldu ve orduda görevli birçok kadın ve erkek askerî olmayan, imalata ve diğer para getiren alanlara yönlendirildi. Ordunun kırk yıldır belkemiğini oluşturan zinde köylü gençler daha fazla para kazandıran serbest meslekleri ve çiftçiliği tercih ettiği için asker alımlarında sıkıntılar yaşandı. HKO'nun bazı birimleri 1989'da Tian'anmen'deki gösterilerin ardından oluşan ordunun kötü imajından rahatsızdı ve üst düzey subayların gelecekte bu şekilde hareket etmek istemeyebilecekleri ileri sürülüyordu. Pekin'de hayli güçlü haber kaynakları olan Hong Konglu haber dergisi *Zheng Ming*, ordu içindeki "reform"un yapısı hakkında HKO ve ÇKP'nin üst mevkilerinde ortaya

1 Chen Guidi ve Wu Chuntao, *Will the Boat Sink the Water The Life of China's Peasants*, Public Affairs, Londra, 2006; Ian Johnson, *Wild Grass: China's Revolution from Below*, Penguin, Londra, 2004.

2 *The Financial Times*, 8 Kasım 2006.

çıkabilecek hizip çatışmalarını önlemek için ordu birliklerinin görevlerinin değiştirildiğini bildiriyordu.

Geçmişte parti yönetimi içindeki muhafazakârların toplumsal krizlere karşı benimsediği yaklaşım, ordu içinde kahraman asker Lei Feng ve örnek memur Jiao Yulu gibi gibi eskimiş modelleri kullanarak yapılan siyasi ve ideolojik eğitimde geri plana düşmüştü. Çinli gençler bu tür eğitimlere karşı geçmişe göre daha kayıtsızdı ve 4 Haziran eylemlerinin dağıtılmasının ardından üniversite öğrencileri için başlatılan askerî eğitimler de sona ermişti. Bu tür ahlâki içerikli kampanyalar başarısızlıkla sonuçlanmıştı ve artık Çin'in sorunlarının eski solcu yönetim zihniyetine, ideolojik eğitime ve asker yetiştirme biçimine dönerek çözülemeyeceği yaygın biçimde kabul ediliyordu, merkezî yönetim ise yurtseverlik vurgusu dışında herhangi bir şekilde uygulanabilir bir alternatif üretemiyordu.

Yurtseverlik, Milliyetçilik ve Ulusal Utanç

Ekonomik reform programı ilerledikçe Komünist Parti'nin otoritesi artsa bile içinden çıktığı politik ve ideolojik geleneğin krizi devam ediyordu. Bu kriz 1991'de Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle iyice ağırlaşmıştı: Dağılan SSCB'de olduğu gibi, Çin'de birçok kişi için bu Marksizm-Leninizmin Stalinist yorumunun itibarını kaybetmesi ya da böyle büyük bir dönüşüm döneminde toplumun ihtiyaçlarına yanıt veremeyecek duruma düşmesi anlamına geliyordu. Bunun siyasi bir boşluğa yolaçtığı tartışmalıdır, ancak 1990'ların son yıllarında eskiden arta kalan Marksist söylemlerin yerini yurtseverlik ya da milliyetçiliğe duyulan sempati aldı. Bu durum özellikle Mayıs 1999'da NATO güçlerinin Belgrad'daki Çin büyükelçiliğini bombalamasının ardından ABD ile Çin arasında yaşanan gerilimli dönem gibi zamanlarda görülebiliyordu.

Öte yandan bir de Çin'in "ulusal utanç" [*guochi*] durumunu tazmin etme talepleri vardı. Ulusal utanç, bazen 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Batılıların ülkeyi işgali ve serbest limanlarda yarı sömürgeler kurmaları süreci için kullanılır. Ancak bu deyişle daha ziyade 1915'teki Yirmi Bir İstek'ten itibaren Japonlar tarafından ulusal onurlarının zedelenmesi ifade edilir. Mançurya'nın Japon İmparatorluk Ordusu tarafından işgalinin yetmiş birinci yıldönümü olan 18 Eylül 2006'da ülke çapında anma etkinlikleri ve mitingler yapıldı. Japon işgalinin başladığı noktaya yakın bir yerde olan kuzeydoğu (Mançurya) şehri Shenyang'da yaşlıların önerisiyle 1995'ten itibaren yıldönümlerinde sirenler çalınmaya başlamıştı, daha sonra bu uygulama başka şehirlere de yayıldı ve 2006'da ülke genelinde en az 100 şehirde yapılır olmuş, arabalar ve otobüsler de kornalarını çalarak sirenlere eşlik etmeye baş-

lamıştı. Shengyang'da, bütün Çin'de 150 tane bulunan, 1931'deki 18 Eylül işgali ve sonrasındaki Japon savaşının anısına kurulan müzelerden biri, 9/18 Tarih Müzesi bulunur.[3] Shandonglu bir delegenin Mart 2007'de Ulusal Halk Kongresi'ne verdiği bir teklif de dâhil olmak üzere, 18 Eylül'ün resmî olarak "ulusal utanç günü" ilan edilmesi yönünde ısrarlı talepler gelmektedir. 1901'de imzalanan Boksör Protokolü'nün yıldönümü olan 7 Eylül'ü ulusal savunma günü yapma planlarının yanında bu talepler ısrarla sürmüştür. Nihayet 18 Eylül günü ulusal utançtan daha pozitif bir isim verilerek Ulusal Savunma Günü ilan edildi, ancak bu isim yaygın olarak kullanılmamaktadır.[4]

Birlik ve Bölünme

Reform yıllarının başlıca özelliklerinden biri, başlangıçta kuzeydoğuda ve daha sonra eski Sovyetler Birliği, Hindistan ve Pakistan ile savaş sonrasında sınır ticaretinin ilk defa serbest bırakıldığı kuzeybatı, kuzeydoğu, Tibet ve güneybatı sınır bölgelerinde ekonominin bölgeselleşmesinde gözle görülür bir büyümenin sağlanmasıydı. Kültür Devrimi'nde olduğu gibi daha önce de ademimerkezileşme dönemlerinin olmasına rağmen, uzun bir süre Çin'in en geri kalmış bölgelerinden biri olarak görülen kuzeybatı sınır bölgesinde bile daha güçlü bir bölgesel siyasi ve ekonomik bilinç görmek mümkün oldu. Guangdong eyaleti ile Pekin arasında vergilerin ödenmesi konusunda yaşanan meşhur anlaşmazlıkta olduğu gibi bölgesel finansal ihtiyaçlarla ulusal ihtiyaçlar arasında bir menfaat çatışması yaşandığında artık Pekin kolayca istediğini elde edemiyordu.

Peki bu ademimerkezileşme 1920'lerin savaş ağaları dönemini yansıtan bir şekilde bölünmeye ve düzensizliğe yolaçacak mıydı? Ekonomi mantığı Çin'i ademimerkezileşmeye ve zayıflayan bir siyasi merkez ile bölgesel güç merkezlerinin büyümesine götürüyordu. Ortaya çıkacak merkezî güçler tam olarak belli değildir, ama bunu büyük ihtimalle başaracak gibi olanlar, Hong Kong'la işbirliği halindeki Shenzen özel ekonomik bölgesini de içine alan Guangdong'un güneyi; Tayvan'la artan işbirliği içindeki Fujian; Çin'in finansal güç merkezi olma özelliğini Hong Kong'un elinden almaya kararlı bir yerel yönetime sahip olan Şangay ve art bölgesi ile Pekin-Tianjin hattıdır. Diğer ihtimaller ise Kore ve Uzakdoğu Rusya ile ticari işbirliği yapan kuzeydoğu; Xinjiang ve diğer kuzeybatı bölgeleri ve Tibet'tir, fakat bu bölgelerdeki gelişme büyük ölçüde uzun süredir devam eden çözümsüz etnik çatışmalara tatmin edici bir yanıt bulunmasına bağlı. Sahil bölgelerinin hızlı gelişme-

3 *Northeast Network*, www.liaoning-gateway.com; www.china.org.cn

4 *Halkın Günlüğü*, 19 Eylül 2004.

si, halihazırda, devletin ilgisini pek çekmeyen iç bölgelerin geleceği; kıt kaynaklar için bölgelerarası uyuşmazlıkların yaşanması ihtimali; iş imkânlarının çok olduğu eyaletlere göç ve bunlara bağlı toplumsal çatışmalar konularında ciddi bir dizi sorunu gündeme getirdi. Bu bölgesel meseleler bazı sınır bölgelerindeki etnik gruplararası çatışmalarla daha kötü bir hale gelmekte. Tibet'in özerkliği için yürütülen hareket Çin dışında en fazla bilinen olsa da tek değil ve Pekin yönetimi Xinjiang Uygurlarının ve İç Moğolistan Moğollarının özerklik talepleriyle karşılaşmaya hazır izlenimi veriyor. SSCB'nin çözülmesi ve etnik temellere dayalı yeni Orta Asya devletlerinin ortaya çıkması ve Çin'in sınırlarını açmasıyla bu bölgelerde yaşayanların Çin dışında kendileriyle ilişkili etnik gruplarla ilişki kurmaya başlaması, sözkonusu özerklik taleplerini de gerçekçi hale getirdi.

Çin'in 18. ve 19. yüzyıllarda Mançu Qing İmparatorlarının oluşturduğu sınırlar içinde tek birleşik bir devlet olarak yaşaması fikri, uzun bir süre hem Komünist Parti hem de Guomindang'ın kabul ettiği bir husus oldu. Bölgeciliğin merkezkaç kuvvetleri merkezî iktidar için bir tehdittir, fakat ne derecede Çin'in birliğine yönelik gerçek bir tehdit oluşturdukları hâlâ belirsizdir. Daha fazla ademimerkezileşmenin, eğer siyasi bir bölünmeye yolaçmazsa, Çin'in ekonomik ve sosyal modernizasyonunu beraberinde getirip ayakta durmasını sağlaması muhtemeldir, ancak bu diğer yandan Komünist Parti'nin geleceğine yönelik büyük bir tehdit de oluşturmaktadır.

Barışçıl Kalkınma ve "Uyumlu Bir Toplum"

22 Aralık 2005'te Çin'in kabinesi, Devlet Konseyi Bilgi Dairesi ülkenin gelecekteki gelişimiyle ilgili bir sunuş belgesi yayımladı. Belge barışçıl kalkınma, uyum, refah kavramlarını şiar edinmişti ve birkaç yıldır ÇKP'nin siyasi elitleri tarafından tartışılan bir konuyu sistemli bir hale getiriyordu. Nikita Kruşçev'in 1950'lerdeki barışçıl bir arada yaşama politikalarından ve Zhou Enlai'nin Çin'in Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkileri için hazırladığı Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Beş İlkesi önerilerinden izler taşımakla birlikte Çin'in kalkınması ve dış dünyayla ilişkileri konusunda yeni ve modern bir yaklaşım olarak sunuldu.[5] Başarılı bir ekonomik kalkınma ve *xiaokang* olarak nitelenen bir toplumun yaratılması konunun esasını oluşturuyordu. *Xiaokang* güncel politik söylemlerin arasında yeni bir terimdir, ama kökleri Konfüçyüsçü *Datong* ütopyasının (Büyük ya da Evrensel Uyum) hemen öncesinde oluşacak toplumu tarif eden eski yazılara dayanır. 21. yüzyılın ilk yıllarında Hu Jintao ve Wen Jiabao tarafından yeniden ortaya çıkarılmış olan bu kav-

5 "China's Peaceful Development Road", *Halkın Günlüğü*, 22 Aralık 2005.

ram yaklaşık olarak, çok zengin olmayıp kesinlikle yoksul da olmayan, "rahata ermiş" gibi bir anlama sahiptir. Çinli yöneticiler bu noktada ekonomik açıdan başarılı komşuları Japonya ve hatta Tayvan'ın, kendileri açısından hali vakti yerinde, orta sınıf halkını göz önünde bulundurmuş olabilir. Şunu da eklemek gerekir ki böyle bir yaklaşım kesinlikle, Komünist Parti'nin Mao Zedong yönetiminde izlediği sınıf çatışması yaklaşımının antitezini oluşturmaktadır.

Başkan Hu Jintao eski mekânı Merkezî Parti Okulu'nda 25 Haziran 2007 Pazartesi günü Komünist Parti'nin önde gelen üyelerine yaptığı bir konuşmada, ÇKP'nin 2020'de "rahata ermiş" bir toplum hedefini gerçekleştirmek için belirlediği daha geniş kesimlere refah sağlama ve yolsuzluğu ortadan kaldırma politikalarını yeniden dile getirdi. Başta eğitim ve sağlık olmak üzere toplumsal hizmetlerin, büyük çoğunluğu son derece yoksul olan 800 milyon Çin köylüsüne ulaştırılması bu stratejinin önemli bir parçası olarak görülüyordu. Diğer yandan Hu yolsuzluğa karşı mücadelenin oldukça karmaşık, zor ve uzun bir süreç olacağını da kabul ediyordu.

Toplantıya Parti merkezinden önemli kişilerin yanında, ordu ve güvenlik güçlerinin üst düzey komutanları ile partinin ve hükümetin bölge ve eyalet kurumlarından gelen temsilciler de katıldı. Hu geçmişteki gibi siyasi reformlar konusunda tedbiri elden bırakmayıp siyasal sistemde yapılacak herhangi bir reformun asıl öncelik olarak tarif ettiği ekonomik ve toplumsal gelişmeyle uyumlu gitmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulundu. Karar alma süreçlerine katılımın yeni danışma kanalları açılarak geliştirilebileceğini ve hukuk devletinin esas alınması gerektiğini kabul ederken ÇKP'nin öncü rolünün tartışılmaz olduğu konusunda ısrarcı oldu. Konferans yabancı gazetecilere kapalıydı, ama ertesi gün *Halkın Günlüğü*'nde haberleri yer aldı. Hu Jintao'nun konuşması açıkça Ekim 2007'deki ÇKP'nin beş yılda bir yapılan On Yedinci Konferansı'na giden ve Çin'in yeni kuşak önderliğinin ortaya çıkmaya başladığı bir süreçte reform programının geleceği üzerine yapılan siyasi tartışmaların atmosferini belirlemek niyetiyle yapılmıştı. Bu kuşağın en önemli isimleri, ÇKP başkan yardımcısı seçilen ve 2012'de Hu Jintao'nun yerine Parti başkanı ve devlet başkanı seçilmesine neredeyse kesin gözüyle bakılan Xi Jinping ve başbakan birinci yardımcısı seçilen Li Keqiang'dı.

Olimpiyatların Çin'i

2001'de 2008 yaz olimpiyatlarının Çin'e verilmesi Pekin tarafından hem çok büyük bir başarı hem de ülkenin yeni konumunun dünya tarafından tanınması olarak görüldü. Oyunların başarıyla organize edilmesi ulusal gurur me-

selesi oldu ve Çin eski spor tesislerinin onarılması ve özellikle Kuş Yuvası diye adlandırılan Pekin Ulusal Stadyumu ile yüzme ve diğer su aktiviteleri için yapılan Su Küpü gibi ikonik yapılar dâhil yenilerinin yapılması için çok ciddi yatırımlar yaptı. Olimpiyatların bitmesinden sonra bile bunlar özellikle Pekin'i ziyaret eden Çinli turistler için önemli turistik gezi alanları ve Çin'in ulusal öz saygısının sembolleri olmaya devam etti. Spor tesislerinin yanı sıra otellerin yenilenmesi, yeraltı demiryolu ağının genişletilmesi ve Pekin Başkent Havaalanı'nın yeni devasa uluslararası 3. Terminal'inin yapılması gibi ulaşım altyapısının geliştirilmesi projelerine on milyonlarca *renminbi* harcandı. Olimpiyatların Çin'e toplam maliyeti tam olarak bilinmese de, bazı tahminlere göre yaklaşık 40 milyar Amerikan dolarını bulmuştu.

Oyunlar 8 ilâ 24 Ağustos tarihleri arasında yapıldı ve başka türlü Çin'e gelmeyecek olan yüz binlerce yabancı sporcuyu ve seyirciyi şehre taşıdı. Dünya çapında milyonlarca insan dünya medyasının yayınları sayesinde oyunları izledi ve bu, çoğunun ülkenin yeni hali üzerine ilk izlenimlerini oluşturdu. Bütün açısından bakıldığında, olimpiyatlar ÇHC hükümeti için ülkenin sunumu ve organizasyon açısından bir zafer olmuştu. Oyunlar Çin'in kaynak sağlama ve karmaşık bir projeyi zamanında tamamlama becerisini ve ülkenin 21. yüzyılda karşılaştığı bütün sorunlara rağmen halkın büyük bir kesimini Çin'i en iyi durumda göstermek gibi yurtsever bir amaç için seferber etmenin mümkün olduğunu gösterdi. Birçok Çinli olimpiyat hazırlıkları sürerken, Çin dışında ve Pekin'de olimpiyat koşusunun yapıldığı sırada Çin'in insan haklarıyla ilgili geçmişine dönük protestoları ve eleştirileri anlamakta güçlük çekti.

Olimpiyat sürecinden ihtilaflar da eksik olmadı ve inşa sürecinde bile arazi ve mülkiyet konularında anlaşmazlıklar meydana geldi. Ayrıca serbest bir medyanın olmaması ve yaşanan protestolara yayın yasağı getirilmesinden şikâyet ediliyordu: Çin'i temsil edecek bazı atletlerin yaşıyla ilgili sorunlar da gündemdeydi. Ana seremoniler adabına uygun olarak gerçekleştirildi, ancak zaman zaman bunlara eklenen yurtseverlik ve ulusal gurur şoven bir hale dönüştü.

Olimpiyat oyunlarının organizasyon ve sunum biçimi Çin'in kendisini gelecekte nasıl yöneteceğinin işaretidir. Yurtsever gurur ve yöneticilerin bir buçuk yüzyıllık "ulusal utanç" dönemini reddetmesi, Çin'in dünyanın geri kalanıyla kuracağı etkileşimde esas faktör olacaktır. Çok geniş kaynakları merkezî olarak biriktirilmesi ve dağıtımı becerisi yüksek öncelikli olmaya devam edecek ve bu da ekonomideki özelleştirmenin derecesini sınırlandıracaktır. Çin, insan haklarının önemini kabul etmeye eskisine göre daha meyilli olsa da başka ülkelerin ve yabancı kuruluşların toplumun nasıl yönetileceği konusunda yetki ileri sürmesini kabul etmeyecektir. Bu durum, ABD

Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın Çin'in "hem öğrenebilmesi hem de iyileşebilmesi için, öldürülen, tutuklanan ve kaybolanlar hakkında yönetimin halka hesap vermesinin sağlanması"[6] şeklindeki beyanına 4 Haziran 2009'da Tian'anmen Meydanı'nda demokrasi hareketinin bastırılmasının yirminci yıldönümünde konuşan Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Qin Gang'ın şiddetle karşı çıkması ile fazlasıyla ortaya konmuştur. Bu atışma ABD ile Çin arasında uzun vadede ortaya çıkabilecek potansiyel anlaşmazlıkları işaret eden dikenli ilişkileri sembolize etmektedir. Çin ve ABD zaten ticari ve siyasi rakiplerdir: 21. yüzyılın sonlarında dünyanın kalan iki süper gücü olabilirler. Bu sorunlu ilişkiyi idare edebilmek, siyasi ve ekonomik rekabetin askerî çatışmaya dönüşmemesini sağlamak Çin ve ABD yönetiminin ve Çin gözlemcilerinin uzun yıllar gündemini işgal etmeye devam edecektir.

6 BBC, *News*, 4 Haziran 2009.

BİYOGRAFİK NOTLAR

Bu kısa notlar, modern Çin tarihinde önemli role sahip kişileri belirlemeyi ve onları belli bir bağlam içerisinde düşünmeyi kolaylaştırmayı amaçlıyor. Metnin kendisi bu kişiler hakkında daha çok bilgi içeriyor.

Aisin Gioro

Qing hanedanına imparatorlar vermiş, en ünlü Mançu soyunun aile ismi. Bu soya mensup son kişi Aisin Gioro Pu Yi idi.

Borodin, Mikhail Markovitch (Michael) 1884-1951

Gençken Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamış, Rus-Litvanya kökenli Komintern temsilcisi. Stalin'in 1920'lerdeki Guomindang ile ÇKP arasında işbirliği uygulamasının arkasındaki isimdi ve Komünist avı esnasında, 1927'de Çin'den uzaklaştırıldı. Propaganda ve gazetecilik alanlarında çalışmak üzere Sovyetler Birliği'ne döndü ve 1941 ile 1949 arasında Sovyet İstihbarat Bürosu Başkanlığı yaptı.

Bai Chongxi 1893-1986

Guangxi'de Müslüman geçmişli bir Guomindang ordu subayı. Kuzey Seferi birliklerine komuta etti ve Şangay'da 12 Nisan 1927'de komünistlere ve sendikacılara yapılan saldırının emrini garnizon komutanı olarak o verdi. 1946'dan 1949'a kadar Savaş Bakanı'ydı ve İç Savaş'ın hemen ertesinde Tayvan'a kaçtı.

Bo Gu 1907-46

1930'larda ÇKP'ye hâkim grup olan Yirmi Sekiz Bolşevik'ten biri olan ve 1931 ile 1935 arasında Parti Genel Sekreterliği yapan Qin Bangxian'ın takma ismi. Japonya'ya karşı yürütülen savaşta bir uçak kazasında öldü.

Bo Yibo 1908-2007
Önde gelen ÇKP üyesi, savaş zamanı Shanxi bölgesinde gerilla lideri ve savaş ağası Yan Xishan'ın yardımcısı. Merkez Komite'ye 1945'te katıldı; başbakan yardımcısı oldu ve ÇHC dönemi Devlet Planlama Komisyonu ve Devlet Finans ve Ekonomi Komisyonu'nda önemli pozisyonlarda bulundu.

Braun, Otto 1900-74
Çince ismiyle Li De olarak da bilinen Braun, 1932'de Çin'e atanan Komintern askerî danışmanıydı. Geleneksel mevzi savaşından yana ve gerilla savaşına kesinlikle karşıydı. Uzun Yürüyüş'le sonuçlanan Jiangxi'nin boşaltılması onun kararıydı ve askerî kararları saygı duyulmamaya başlanınca 1935'te Çin'i terketti.

Cai Yuanpei 1868-1940
Dört Mayıs Hareketi sırasında Pekin Üniversitesi'nde rektör ve önde gelen eğitim reformcularından. Avrupa'da okudu ve 1928'de Academia Sinica adlı araştırma merkezini kurdu, ancak Guomindang'ın muhalifleri bastırmaya başlamasının ardından istifa etti.

Chen Boda 1904-89
Mao Zedong'un Yan'an dönemi siyasi başdanışmanı, kâtibi ve sekreteri. 1956'da ÇKP Politbüro üyesi, 1958'de kuramsal dergi *Kızıl Bayrak*'ın editörü oldu. Jiang Qing'i yardımcısı olarak belirleyip Kültür Devrimi grubunun başına geçti ve Lin Biao'nun müttefiki oldu. Dörtlü Çete'yle birlikte aşırı solcu suçları nedeniyle 18 yıllık hapis cezasına çarptırıldı, ancak hastalıkları nedeniyle bu süre dolmadan salındı. 1989'da öldü.

Chen Cheng 1897-1965
1930'lardaki Kuşatma ve Sindirme Harekâtlarında komünistlere karşı savaşmış milliyetçi komutan. Japonya işgali sırasında Wuhan Savunma Sahası komutanı, 1946-9 İç Savaşı sırasında ise Chiang Kai-shek'in komutan muaviniydi. 27 Şubat katliamlarının ardından 1948'de Tayvan valisi olarak atandı ve 1954'te Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti Başkan Vekili oldu.

Chen Duxiu 1879-1942
ÇKP'nin kurucu üyesi ve Dört Mayıs ve Yeni Kültür hareketlerinin öncü ismi. Önceleri Batılı demokrasi fikirlerinden etkilense de aşamalı olarak Marksizme kaydı. Ünlü dergi *Xin Qingnian* [Yeni Gençlik] ve Li Dazhao'yla birlikte, siyasi yorum dergisi *Mezihou pinlun*'un [Haftalık Dergi] kurucusudur. Troçkist grupları desteklediği suçlamasıyla 1927'de atılana kadar ÇKP üyesi olarak kaldı ve bu tarihe kadar Genel Sekreterlik görevini sürdürdü.

Chen Shui-bian 1950-
Demokratik Gelişim Partisi'nin önde gelen üyelerinden Tayvanlı siyasetçi. 2000'den 2008'e kadar Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti Başkanı'ydı. Bu göreve gelip GMD'li olmayan ilk kişi olsa da 2008 seçimlerindeki yenilgisinden sonra yolsuzluk suçlamalarıyla tutuklu yargılanmıştır.

Chen Yi (1) 1883-1950

Guomindang subayı ve savaş ağası Sun Quanfang'ın ordusunda komutan. 1945'te Tayvan'a vali olarak atandı, ancak baskıcı uygulamaları muhalif gösterilere neden oldu. 27 Şubat 1947 katliamından sorumludur. ÇKP üyeleriyle irtibata geçmesinin ardından GMD'den atıldı ve 1950'de vatan haini olarak idam edildi.

Chen Yi (2) 1901-72

ÇKP'nin Kızıl Ordu'su ve Yeni Dördüncü Ordu'sunda subay. 1947'de Şangay Belediye Başkanı, 1958'de Dışişleri Bakanı oldu. Yukarıdaki Chen'le bu Chen'in isimlerinin yazılışında farklı karakterler kullanılır.

Chen Yonggui 1913-86

Örnek köylü ve Mao Zedong'un idareli ve kendine yeter tarım birimi olarak övdüğü Shanxi'deki Dazhai üretim tugayının Parti sekreteri. 1964'te Ulusal Halk Kongresi ve ÇKP Merkez Komitesi üyesi oldu. 1980'e kadar Başbakan Yardımcılığını sürdürdü.

Chen Yun 1905-95

ÇKP'nin ekonomi yetkilisi ve Mao sonrası Çin'in ekonomik modernleşmesindeki etkili şahsiyet. Hem bir Uzun Yürüyüş gazisi hem de Sovyetler Birliği'nde eğitilmiş bir iktisadi plancıydı ve aynı zamanda Çin'in planlı ekonomiden uzaklaşmasının uzlaşmaz bir muhalifiydi. 1987'de Deng Xiaoping emekli olduğunda bir grup eski toprakla birlikte kamu görevlerinden çekildi.

Chiang Kai-shek (Jiang Jieshi) 1887-1975

Guomindang'ın lideri ve 1949'a kadar anakaradaki, sonra da ölümüne kadar Tayvan'daki Çin Cumhuriyeti Başkanı. Askerî bir geçmişi vardı ve 1924'te onu Huangpu (Whampoa) Askerî Akademisi'ne amir olarak atayan Sun Yat-sen'in himayesi altındaydı. Sun Yat-sen'in 1925'teki ölümünün ardından Guomindang'ı bir darbeyle ele geçirdi ve savaş ağalarından bıkmış Çin'i Kuzey Seferi'yle birleştirmeyi başarabilmesinin ardından gücünü pekiştirdi. Nanjing onyılı (1928-37) boyunca ve Japon istilası döneminde de Chongqing'deki sürgünde Guomindang hükümetini yönetti. 1946-9 İç Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından ABD finansal yardımıyla Tayvan iktisadi mucizesinin başlangıcını şekillendirdi, ancak anakarayı tekrar ele geçirmek olan asli siyasi hedefinin peşini hiç bırakmayarak adayı sıkıyönetim altında yönetti.

Cixi 1835-1908

İmparatoriçe Dowager ve 1861'den 1908'deki ölümüne kadarki dönemde Çin'in *de facto* hükümdarı. Batı'dan gelen tehlikeye karşı Qing hanedanının bir reforma gidememesindeki payı ve özellikle de 1898'deki Yüz Gün Reformu'nu engellemesi nedeniyle suçlanır.

Deng Tuo 1912-66

People's Daily'nin [Halkın Günlüğü] 1950-7 arası dönemdeki baş editörü ve 1957'den Kültür Devrimi'nde gözden düşene kadarki dönemde de sorumlu müdürü. 1961-2'de *Be-*

ijing Evening News'de [Pekin Akşam Haberleri] yayımlanan, dolaylı olsa da şüpheye yer vermeyecek bir biçimde Mao Zedong ve onun Büyük İleri Atılım uygulamalarına yönelik hicivli makalelerin yazarı.

Deng Xiaoping 1904-97

1949'dan hemen önce ÇKP İkinci Sahra Ordusu komutanı ve komiseri. ÇHC'nin kurulmasının ardından ÇKP'nin güneybatı bürosu sekreterliğine getirildi. 1952'de Zhou Enlai döneminde başbakan yardımcısı, 1956'da da ÇKP Genel Sekreteri oldu. Mao'nun devrimci romantik tutumuna nazaran Liu Shaoqi'nin pragmatik ve idari uygulamalarıyla anıldı ve Kültür Devrimi sırasında tasfiye edildi. Kültür Devrimi'nden sonra Başbakan Yardımcısı olarak görevine dönse de 1976'daki Tian'anmen Olayı'ndan sonra istifa etmek zorunda bırakıldı. Dörtlü Çete'nin düşüşünden sonra siyasete tekrar dönebildi ve iktisadi reform girişimlerine öncülük etti. Haziran 1989'da Pekin'deki Demokrasi hareketini bastırmasıyla saygınlığı zedelense de bundan çok iktisadi reformlara önayak olmasıyla anılacaktır.

Deng Yingchao 1904-92

Siyasi aktivist ve Zhou Enlai'nin karısı. Siyasi ilgisi aslen kadın konularına yönelik olsa da sözlü tarih belgeleri içeren önemli bir yayın olan *Wenshi ziliao* (Tarihî ve Kültürel Materyaller) serisini hazırlamakla da görevlendirilmişti.

Duan Qirui 1865-1936

Yuan Shikai'nin yardımcısı ve geç dönem Qing modernleşme programının askerî plancısı. Yuan'ın Beiyang ordusunun bir birliğinde kumandanlık yaptı, ardından Pekin Askerî Akademisi'nde 1886'dan 1889'a kadar amirlik görevinde bulundu. 1912'de yeni Cumhuriyet'te Yuan Shikai'nin Savaş Bakanı, 1924'le 1926 arasında ise Pekin bölgesel hükümet başkanıydı.

Elgin, Lord (James Bruce) 1811-63

Arrow Savaşı sonrası dönemde müzakereci ve İngiliz elçisi. 1860'ta Çin'i Pekin Sözleşmesi'ne zorlamak için yürütülen askerî göreve kumanda etti. Bu görev sırasında eski yazlık saray Yuanmingyuan'ın yakılıp yok edilmesi emrini verdi.

Elliot, Yüzbaşı Charles

Lin Zexu'ya yok edilmek üzere afyon vermekten sorumlu Guangzhou'daki İngiliz Ticaret Başkomiseri. İngiliz Sefer Kuvvetleri'nin önce komutan muavinliğini, daha sonra da Afyon Savaşı sırasında kuzeni Amiral George Elliot hastalanınca komutanlığını yaptı.

İmparatoriçe Dowager

Bkz. Cixi

Fan Wenlan 1893-1969

Tarihçi, yazar ve Çin Halk Danışma Konseyi üyesi. *Modern Çin Tarihi* adlı çalışmasının ilk cildi 1947'de Yan'an'da yayımlandı.

Fang Zhimin 1900-35
1935'te Guomindang tarafından infaz edilen komünist şehit. Kuzeydoğu Jinagxi bölgesindeki bağımsız Xin Nehri Sovyet'inin başıydı. Kendinden geriye makale ve mektuplar bıraktı.

Fei Xiaotong 1910-2005
London School of Economics'te Bronislaw Malinowski altında gördüğü eğitimden sonra Çin'de sosyal antropolojinin öncüsü. *Peasant Life in China* [Çin'de Köy Yaşamı] ve *Earthbound China* [Toprağa Bağlı Çin] adlı yapıtları, İkinci Dünya Savaşı öncesi Çin taşrasına dair klasik eserlerdir. Demokratik Birlik'te aktif görev aldı, Çin Halk Danışma Konseyi'ne üye oldu ve Çin Bilimler Akademisi'nden yüksek pozisyonlara geldi.

Feng Guifen 1809-74
19. yüzyıl ortası Batılı ekonomik reformların önde gelen savunucusu. Danışmanı olarak Li Hongzhang'a ve onun Batılı teknolojik araçlarla Çin geleneksel değerlerini birleştirmeye dair fikirlerini geliştirmesine katkıda bulundu. Fabrika ve cephaneliklerin kurulmasında, kolejlerin çevrilip Çin'e uyarlanmasında aracı oldu. Fikirleri 19. yüzyılın sonuna kadar tüm reform hareketlerini etkiledi ve onların kuramsal kaynağını oluşturdu.

Feng Xuefeng 1903-76
1950'de sert eleştirilere hedef olan şair, çevirmen ve edebiyat kuramcısı. Lu Xun'un arkadaşı ve müridi olarak lirik şiirler yazdı. Sağcı addedilip atılana kadar resmî dergi *Wenyibao*'da [Edebi Gazete] editörlük yaptı.

Fu Zuoyi 1895-1974
1949'da Komünist ÇHO'ya Pekin'in teslim edilmesini müzakere etmiş Guomindang komutanı. Bir Shanxi bölgesi yerlisi olarak bölgesel savaş ağası Yan Xishan'ın ordusunda yer almış ve 1936'da İç Moğolistan'da Japon ordusuna karşı savaşmıştı. 1949'dan sonra Çin Halk İstişare Konferansı'nda aktif görevler aldı.

Gao Gang 1905-55
Yan'an'da Kızıl Ordu askerî ve yüksek düzey ÇKP bürokratı olarak, 1947'de de Kuzeydoğu Halk Yönetimi Başkanı olarak görev yaptı, 1952'de Devlet Planlama Komisyonu Başkanlığına getirildi. Parti'yi bölerek bağımsız bir krallık kurmak istemekle suçlanıp Rao Shusi'yle birlikte 1954'te ÇKP'den atıldı. Sovyet siyasi liderlere yakınlığı düşüşünde rol oynamıştır.

Gong, Prens 1833-98
İmparator Qing Xianfeng'in, Arrow Savaşı'nın ertesinde İngilizlerle müzakerelerde ve Pekin Sözleşmesi görüşmelerinde önemli bir rol oynayan küçük erkek kardeşi. Kendi Kendine Güçlenme Hareketi'ni destekledi ve Zongli Yamen'in ortaya çıkmasında etkili oldu. Saray'daki muhafazakâr ögeler Prens Gong'u yalnızlaştırdı ve bunun sonucunda tüm otorite ve nüfuzunu yitirdi.

İmparator Guangxu 1871-1908
İmparatoriçe Dowager Cixi'nin yeğeni Zaitian, Cixi tarafından evlat edinildi, İmparator Tongzhi ölünce dört yaşında tahta çıkarıldı. Reşit olduğunda kendi kendine hükmetmeye çabalasa da Cixi ve Saray muhafazakârları, İmparator Guangxu'nun Yüz Gün reformcularıyla ilişkisinden çekindiler. Yaşlı teyzesinden yalnızca bir gün önce, 37 yaşında vefat etti.

Guo Moruo 1892-1978
ÇHC'de önemli kültürel makamlarda bulunmuş ve bir dönem Bilimler Akademisi Başkanlığı yapmış yazar ve bürokrat. 1950'lerde saldırılan yazarları desteklemediği gerekçesiyle eleştirildi, ancak geniş çaplı bir özeleştiri vererek konumunu koruyabildi.

Hart, Sir Robert 1835-1911
1863'ten sonraki Çin İmparatorluk Deniz Gümrük Hizmetleri Genel Müfettişi ve 1896'dan 1908'e kadar da İmparatorluk Posta Hizmetleri'nin başı. Çin'in Batı ticaret ve teknolojisine açılmasını destekledi ve demiryolları, madencilik ve telgrafın Çin'de gelişmesine aracı oldu.

He Long 1896-1969
Japon işgalinde savaşmış ve Uzun Yürüyüş'te Yirminci Ordu'yu yöneten İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu komutanı. 1949'dan sonra ÇKP Askerî Komisyonu'nda görev aldı.

He Yingqin 1890-1987
ÇKP'ye karşı ikinci Kuşatma Harekâtı'nda yer almış ve 1935'te GMD birliklerinin Kuzey Çin'den çekilmesiyle sonuçlanacak antlaşmayı Japon komutan Umetsu'yla birlikte imzalayan milliyetçi komutan. Tayvan'dayken GMD'de çeşitli askerî ve siyasi görevlerde bulundu.

Hong Xiuquan 1814-64
Taiping İsyanı'nın karizmatik lideri. İmparatorluk sınavından üç kez kalan ve cennete yükselerek Tanrı'dan, yeryüzündeki tüm kötülükleri defetmesi yönünde talimatlar aldığını iddia ettiği bir psikolojik kriz geçiren Hong, Hıristiyan risaleleri yeniden okuduktan sonra İsa'nın kardeşi olduğuna inanmaya başladı. Tanrıya Tapanlar Cemiyeti'nde çoğunluğu Hakka destekçisi olan bir grup topladı ve Taiping Göksel Krallığı'nın kurulmasının ardından Göksel Kral unvanıyla taçlandırıldı. Krallığın Qing imparatorluğu birliklerine yenik düşmesine yakın bir zamanda öldü.

Hu Feng 1902-85
Edebiyat eleştirmeni ve ÇKP'nin 1955'te gerçekleştirdiği bir propaganda kampanyasının hedefi. Saygın bir solcu yazar ve ÇKP destekçisiyken Parti'nin kültürel komiseri Zhou Yang'la ters düşüp Parti'nin çıkarlarını edebiyatının üzerine koymayı kabul etmemekle eleştirildi. Yirmi yıldan uzun süre hapis yattı ve 1979'a kadar özgürlüğüne kavuşamadı.

Hu Qiaomu 1911-92

ÇKP tarihçisi ve ideolog. 1949'da *People's Daily*'nin [Halkın Günlüğü] editörü oldu ve resmî ÇKP tarihi olan *Thirty Years of the Communist Party of China*'sı [Çin Komünist Partisi'nin Otuz Yılı] 1951'de yayımlandı. Mao Zedong'un *Selected Works*'ünün [Seçilmiş Eserler] editörü ve Mao'nun konuşma yazarlarından biriydi.

Hu Shi 1891-1962

Çin edebiyatı ve felsefesi alanlarında çalışan seçkin akademisyen. Hu Shi, Dört Mayıs Hareketi'nin öncülerindendi ve yazıda gündelik dili savunuyordu, ancak pragmatik liberal bir yaklaşımı Marksizme yeğledi. GMD'ye doğru kaydı ve 1938 ile 1942 arasında onların hükümeti için Washington elçiliği yaptı. Tayvan'a yerleşerek 1958'de Academia Sinica'nın başına geçti.

Hu Yaobang 1915-89

Uzun Yürüyüş'e katılmış ÇKP'li gazi ve Parti'nin 1982'den 1987'ye kadarki Genel Sekreteri. Bir dizi öğrenci eylemlerinin sorumlusu olarak suçlandıktan sonra atıldı ve yerine Zhao Ziyang getirildi. 15 Nisan 1989'daki ölümünün ardından öğrenciler, bir demokrasi kahramanı olarak gördükleri Hu Yaobang için anma ve gösteriler düzenlediler. Bu gösteriler 4 Haziran 1989'da bir trajediyle neticelenecek Demokrasi Hareketi'nin öncülleriydi.

Hua Guofeng 1920-2008

Mao Zedong'ün ölümünden sonra ÇKP Geçici Başkanı. Aşırı solculara yakınlığıyla bilinen Hua Guofeng, Dörtlü Çete'nin tutuklanma kararını verse de çok zaman geçmeden koltuğunu Deng Xiaoping'e bırakmak zorunda kaldı.

Huang Xing 1874-1916

Radikal bir örgüt olan Çin Uyanış Cemaati'nin kurucusu. 1905'te Japonya'da Sun Yat-sen'le tanıştıktan sonra, Tongmenghui'nin kurulması için örgütünün diğer örgütlerle birleşmesini kabul etti ve Sun'un kısa süren hükümetinde Savaş Bakanlığı yaptı.

Jiang Qing 1914-91

Mao Zedong'un karısı ve Dörtlü Çete'nin lideri. Şangay film endüstrisinde oyuncu olarak bir geçmişi olan Jiang Qing'in asıl ilgisi kültür alanına dairdi ve geleneksel Pekin opera ve balesini değiştirecek, onu daha radikal ve görünürde proleter kılacak bir hareket başlattı. Şangay'daki gücünü kullanarak Kültür Devrimi boyunca Mao'nun solcu pozisyonunu destekledi ve Kültür Devrimi Grubu ve radikallerin hâkimiyetinde olan Politbüro'nun önde gelen üyelerinden biri oldu. 1976'da tutuklanarak Dörtlü Çete'nin diğer üyeleriyle yargılandı ve 1981'de iki yıllık infaz ertelemesiyle idama mahkûm edildi. 1991'de intihar etti.

Joffe, Adolph 1883-1927

Sun Yat-sen ile ÇKP'nin işbirliğini müzakere etmek için 1922'de Çin'e yollanan Komintern ajanı. 1923'te açıklanan Sun-Joffe Antlaşması, Mikhail Borodin'in Çin'deki birleşik cephe işlerinin temelini oluşturuyordu.

Kang Sheng 1899-1975
Kariyerinin büyük bir kısmını ÇKP içişleri güvenlik yetkilisi olarak geçirmiştir. Kültür Devrimi Grubu'yla ilişkilidir ve ölümünden sonra tüm Parti unvanları geri alınmış, birçok üst düzey ÇKP üyesinin Kültür Devrimi sırasındaki ölüm ve yargılanmasıyla ilişkilendirilmiştir.

Kang Youwei 1858-1927
Öncülerinden olduğu Yüz Gün Reform Hareketi İmparator Guangxu'nun desteğine rağmen başarısızlıkla sonuçlanınca sürgüne gönderilen radikal reformcu. Konfüçyüsçülüğe bağlı kalan Kang, Yeni Ahit Ekolü'nden ilham aldı. Çin'in anayasal monarşiyle yönetilmesi gerektiğini öne sürdü, ancak bu ölçülü reform bile İmparatoriçe Dowager için çok fazlaydı ve bu fikir reform hareketinin çökmesinden sonra gözden düştü.

Kung, H. H. 1881-1967
Song Meiling ve Song Qingling'in büyük kızları Song Ailing'le evlenen finansçı ve siyasetçi. Kung, 1911 Devrimi sırasında Sun Yat-sen'i destekledi ve Chiang Kai-shek'in Guomindang hükümetinde önce Sanayi sonra da Finans Bakanı olarak görev aldı.

Lee Teng-hui 1923-
Öncesinde Taibei Belediye Başkanı ve sonra da Valisi olan Tayvan Başbakanı. Guomindang yönetimi sırasında bu unvanı alabilen Tayvan doğumlu ilk yerli siyasetçiydi. Tayvan'ın bağımsızlığının tanınmasını açıkça destekledi ve bu Pekin tarafından eleştirilmesine neden oldu. Başbakanlıktan istifa etti ve yeni bir bağımsızlık yanlısı oluşum olan Tayvan Dayanışma Birliği'ne katıldı.

Lei Feng 1939-62
Düşen bir telgraf direğinin altında kalarak can veren asker ve örnek komünist. Ölümünün ardından yayımlanan günlükleri, Mao'ya bağlılığını ve hayatına Mao'nun eserlerine göre nasıl yön vermeye çalıştığını gösterir. Namusu ve ölümünün banalliği Kültür Devrimi sırasında genç Çinlilerin kalbine hitap etse de günlüklerin HKO'nun propaganda bürosu tarafından uydurulduğu ya da en azından düzeltildiği yaygın olarak kabul edilir.

Li Dazhao 1888-1927
Japonya'da okuduktan sonra, önce gazeteci olarak çalışıp sonra da sırasıyla kütüphaneci ve akademide tarihçi olan Çin Marksizminin kurucularından. Chen Duxiu'yla çalıştı ve Dört Mayıs döneminin belirli dergileriyle ilişkilendi. Rus Devrimi'nin Çin için ne ifade ettiğini erken bir dönemde dillendirdi ve komünist avı esnasında Pekin'deki Sovyet konsolosluğunda Zhang Zoulin'in emniyet güçlerince öldürüldü.

Li Fuchun 1899-1975
ÇKP iktisat bürokratı, Devlet Planlama Komisyonu Başkanı ve Başbakan Yardımcısı. Kültür Devrimi'nin erken döneminde görev yaptı, ancak 1969'da yeniden şekillendirilen Politbüro'da yer bulamadı.

Li Hongzhang 1823-1901
Modernist ve Kendi Kendine Güçlenme Hareketi'nin Zeng Guofan'ın himayesi altındaki öncü ismi. Taiping ve Nian ayaklanmalarının bastırılmasında önemli bir rol oynadı. Zhili eyaleti vali-komutanı olarak Kuzey Çin'de modern teknoloji ve iletişim araçlarının gelişimini destekledi. Çin Tacirleri Buharlı Denizcilik Şirketi ve Nanjing Cephaneliği'nin kurulmasına aracılık etti. Huai ordusu ve Pekin filosu 1895'te Japonlara yenik düştü ve Qing hükümeti adına Boksör Protokolü'nü imzaladı.

Li Lisan 1899-1967
1927'de GMD'den kopuşun ardından şehirlerde başarısız askerî harekâtların savunucusu ÇKP aktivisti. Uygulamaları Mao'nun gerilla savaşının başarısıyla ters düştü ve Parti içerisindeki otoritesini yitirdi. ÇHC'de üst kıdemli bir görevli ve bakan olsa da Kültür Devrimi'nde Kızıl Muhafızların saldırısına maruz kaldı ve intihar etti.

Li Zongren 1890-1969
1930'larda Japonya'ya karşı Guomindang direnişine katılmış Guangxi savaş ağası. 1948'de Çin Cumhuriyeti'nin başbakan yardımcısı olarak seçildi ve Chiang Kai-shek bir dönemliğine görevini bıraktığında 1949'da hükümeti ele geçirse de 1950'de Chiang'a koltuğunu teslim etti.

Liang Qichao 1873-1921
Kang Youwei'nin destekçisi ve gazete ve dergi makaleleri aracılığıyla reformun önde gelen savunucusu. Bölge meclisleri ve anayasal bir monarşiyi savundu, devrimci hareketin karşısında yer aldı. Pekin'deki Duan Qirui hükümetinde Finans Bakanı olarak görev aldı, ancak Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın uğradığı yıkıma tanık olduktan sonra siyasetten tamamıyla koptu.

Lin Biao 1901-71
İç savaş sırasında başarılara imza atmış ÇKP komutanı. ÇHO Mareşali olan Lin Biao, 1959'da Peng Dehuai'nin indirilmesinin ardından Savunma Bakanı oldu. 1950 ve 1960'ların ÇKP iç çekişmeleri sırasında Mao'yu destekledi ve silahlı kuvvetlerin ağırlığını solcu kanada kaydırdı. 1969'daki Dokuzuncu Parti Kongresi'nin ardından Mao'nun halefi olarak belirlendi, ancak 1971'de Mao'yu devirmek için bir darbe planladığı suçlamaları esnasında gizemli bir biçimde bir uçak kazasında öldü.

Lin Zexu 1785-1850
1839'da İmparator Daoguang'ın emirleri doğrultusunda yabancıların afyonunu ateşe vererek milli kahraman haline gelen komiser. Savaştan sonra, İngilizler Afyon Savaşı'nın erken dönemlerinde Lin Zexu'nun kendilerine nasıl davrandığı konusunda şikâyetçi olunca sürgüne gönderildi.

Liu Shaoqi 1898-1969
1959-1969 döneminde Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı ve Kültür Devrimi sırasında "kapitalist yolu seçen en üst düzey parti üyesi". Makine siyaseti ve pragmatizmi, Mao'nun devrimci romantizmine ters düşüyordu ve Parti engizitörlerince yapılan uzun süreli kötü muamelenin ardından öldü.

Lu Xun 1881-1936
ÇKP ve radikal solun edebiyat ikonu. Lu Xun mahlasını alan Zhou Shuren, Dört Mayıs döneminde gündelik dilde yazmaya çabalayan önemli şahsiyetlerdendi ve hem kurgu hem makaleler yazdı. Çin ve Japonya'da tıp eğitimi aldı, ancak Çin'in milli hastalığının ilacı olarak kendini yazına verdi. En ünlü eserleri *Deli Bir Adamın Günlüğü* ve *Ah Q'nun Gerçek Hikâyesi*'dir. Kendini Marksist olarak tanımlasa da hiçbir zaman ÇKP'ye üye olmayarak hizipler arası hata suçlamalarından kaçındı.

Luo Ruiqing 1906-78
Kültür Devrimi sırasında Kızıl Muhafızlar tarafından saldırıya maruz kaldıktan sonra tasfiye edilen HKO Mareşali ve ÇHC Emniyet Genel Müdürü. Mao Zedong Düşüncesi'ne gerektirdiği ilgiyi göstermemek ve orduda profesyonelliği savunmakla suçlandı.

Macartney, Lord 1737-1806
1793'te Çin'e ilk İngiliz diplomatik seferini sürdüren Madras Valisi. İmparator Qianlong'ın huzuruna çıkabilmiş olsa da *koutou*'ya dair birtakım anlaşmazlıklar nedeniyle sefer başarısızlıkla sonuçlandı.

Mao Zedong 1893-1976
ÇKP'nin en önemli lideri, 1943'ten itibaren Başkan ve İleri Atılım ve Kültür Devrimi'nin başlatıcısı. Gerilla savaşını savunması ve Çin devrimi için köylülerin önemini farketmesiyle öne çıktı. Görev yaptığı dönem boyunca pragmatizm ve aşamalı değişime hiçbir zaman sabır göstermedi ve dolaylı ya da dolaysız olarak milyonlarca ölüme neden olmakla suçlanan icraatların sorumlusu.

Nie Yuanzi 1921-2006
Kültür Devrimi'nin ilk büyük karakter posterinin yaratıcısı. Bu posteri Pekin Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ÇKP temsilcisi ve etkili bir Kızıl Muhafız'ken hazırladı.

Panchen Lama
Bazıları tarafından Dalai Lama'dan daha üstün ruhani önderliğe sahip olduğu kabul edilen, bazılarınca ise ikinci sırada görülen Tibetli Lama. Panchen Lamalar genellikle Çin sarayının nüfuzu altında olmuşlardı. Onuncu Panchen Lama 1959'dan 1989'daki ölümüne kadar Pekin'de yaşadı ve bazı Tibetliler tarafından davayı satmakla suçlandı. Bir aday Dalai Lama tarafından bir aday da ÇHC'nin dinî yetkilileri tarafından dillendirildiği için on birinci reenkarnasyona dair tartışmalar sürmektedir.

Peng Dehuai 1898-1974
1954'ten 1959'a kadarki dönemde Savunma Bakanı. Çin'in ekonomik gelişimi ve ordunun geleceğine dair kaygıları nedeniyle Büyük Atılım'a karşı açık bir şekilde karşı çıktı. Mao Zedong'la çekişme 1959'daki Lushan Konferansı'nda en gergin halini aldı ve Peng tasfiye edildi. Kültür Devrimi sırasında tutuklandı ve hapishanede öldü.

Peng Pai 1896-1929
Mao Zedong'dan daha önce bir tarihte taşra sorunlarına değinen, 1920'lerde Guangdong eyaletindeki köylü ÇKP aktivisti. GMD tarafından 1929'da öldürüldü.

Peng Zhen 1902-97
ÇHC'de 1951'den itibaren Pekin Valisi. Mao'nun düşmanı olduğu gerekçesiyle 1967'de, Kültür Devrimi'nin başlangıcında tasfiye edildi, ancak Mao'nun ölümünün ardından Politbüro'ya döndü.

Pu Yi, Henry Aisin Gioro 1905-67
Qing hanedanının çocuk yaştaki son imparatoru. Pekin'de 1917'de savaş ağası rejimi tarafından başarısız bir şekilde, 1934'te de Japon işgal güçleri tarafından Manzhouguo imparatoru olarak yeniden tahta çıkarıldı.

Qiu Jin 1875-1907
Qing yetkilileri tarafından infaz edilen devrimci aktivist ve kadın hakları savunucusu. Zamanı için alışılmadık bir derecede eğitimli olan Qiu Jin makaleler yazdı ve kadınların eşitlik haklarını savunan bir bildiri kaleme aldı.

Song Meiling 1897-2003
Chiang Kai-shek'in karısı ve Song Qingling'in kız kardeşi. ABD'de eğitim gören, Hıristiyan olan ve akıcı İngilizce konuşan Song Meiling, Chiang Kai-shek'in başkanlığı döneminde, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında onun uluslararası sureti oldu. 105 yaşında New York'ta öldü.

Song Qingling 1892-1981
Guomindang'ın sol kanadının önde gelen üyelerinden ve Sun Yat-sen'in karısı. 1949'dan sonra Çin'de kaldı ve birleşik cephe örgütlerinde görev aldı. Ulusal Halk Kongresi'nin başkan yardımcılığını yaptı. Daha sonra *China Today* adını alacak İngilizce *Chian Reconstructs* adlı dergiyi kurdu.

Soong, T.V. 1894-1971
Song Meiling ve Song Qingling'in erkek kardeşi, dolayısıyla Chiang Kai-shek'in enişteşi. Chiang Kai-shek'in önce Finans Bakanı, daha sonra da Dışişleri Bakanı oldu. Çin merkez bankası müdürü olmasının yanı sıra özel finansla da ilişkiliydi ve bu milliyetçi siyasi girişimi sigorta altına almasına fırsat verdi.

Stilwell, Joseph 1883-1949
Amerikan Ordu Komutanı ve hiç saygı duymadığı Chiang Kai-shek'in savaş zamanı danışmanı. Çin'de daha önce de görevlerde bulunmuş ve Çince konuşabilen biri olarak Chiang'ın Japonlar yerine komünistlere karşı savaş yürütme kararına karşı çıktı. Cihang'ın talebi üzerine 1944'te işine son verildi. "Suratsız Joe" olarak bilinirdi.

Sun Yat-sen 1866-1925
Görevine başlamasından, Çin'i bir arada tutacağına inandığı bir pazarlık neticesinde Yuan Shikai tarafından yerinden edilene dek, savunuculuğunu yaptığı Çin Cumhuriyeti'nin başbakanı. Devrimci faaliyetlerde bulunmuşsa da hayatının büyük bir kısmını Çin dışında geçirmek zorunda bırakıldı. Guangdong eyaletinde bir yerel askerî lider olarak kariyerine Çin'i birleştirme hayalleriyle son verdi. Derlenmiş konuşmalarından oluşan *Sanmin zhuyi* [Üç Halkın İlkeleri], Çin milliyetçileri arasındaki etkisini yitirmemiştir. ÇKP ise Sun Yat-sen'i hâlâ Cumhuriyet'in kurucuları arasında sayar.

İmparator Tongzhi – 1862-75 arasında tahttaydı
Tongzhi restorasyonuna adını veren imparator. Aslında bu işte parmağı yoktur, çünkü restorasyon döneminde çocuktu, daha sonra da İmparatoriçe Dowager'in kontrolü altındaydı.

Wang Hongwen 1935-92
Şangay pamuk fabrikası eski güvenlik görevlisi ve 1967'de kurulan Şangay İşçilerin Devrimci Genel Karargâhı'nın kurucusu. 1975'te ÇKP başkan yardımcısı oldu, ancak Dörtlü Çete'nin diğer üyeleriyle birlikte gözden düştü ve müebbet hapse çarptırıldı.

Wang Jingwei 1883-1944
1924'ten itibaren GMD'nin üyesi olmasına rağmen ÇKP'ye olumlu bakıyordu ve dolayısıyla da partisinin sol kanadında yer aldı. ÇKP ile GMD'nin 1927'deki ayrışmasından sonra Wuhan'da solcu bir Guomindang hükümetini devam ettirmeye çalıştı ve bunun sonucunda Chiang Kai-shek'in GMD'sinden atıldı. Daha sonra GMD'ye dönerek Nanjing'de kukla hükümetindeki Japonlarla işbirliği yapmaya karar verdi. Birçok Çinli tarafından hain olarak görülür.

Wang Ming 1904-75
Sovyetler tarafından eğitilen Yirmi Sekiz Bolşevik'ten biri ve 1930'larda Mao Zedong'un yolunu açmak için görevden alınana kadar Jiangxi Sovyeti'nin lideri.

Wen Yiduo 1899-1946
ÇKP ve GMD arasında bir üçüncü yol oluşturmaya çalışan Demokratik Birlik'in lideri olarak siyaset yapmış modernist şair. 1946'da Kunming'de GMD tarafından yapılan suikasta kurbanı gitti.

Wu Han 1909-69
Saygın tarihçi, yazar ve Pekin'in vali yardımcısı. *Hai Rui Işten Kovuldu* adlı oyunu, Kültür Devrimi'nde radikallerce hedef tahtasına oturtulan ilk eserdi. Hapishanede gördüğü kötü muamelenin ardından öldü.

Yan Xishan 1883-1960
Merkezî Milliyetçi hükümetle işbirliği yapmış olan bağımsız Shanxi savaş ağası. Kendi eyaletinde bir dizi iktisadi ve sosyal reformlar gerçekleştirmiş aydın asker diktatör. 1949'da Tayvan'a kaçtıktan sonra kısa bir süre Çin Cumhuriyeti başbakanlığı yaptı.

Yao Wenyuan 1931-2005
Wu Han'ın oyunu üzerine yazdığı değerlendirme yazısıyla Kültür Devrimi'ni başlatan tartışmanın önünü açan Şangaylı radikal ve edebiyat eleştirmeni. Dörtlü Çete'nin üyelerinden biri olduğu için 20 yıllık hapis cezasına çarptırıldı.

Yuan Shikai 1859-1916
1880'lerde Kore ordusuna danışmanlık yapmış, reform hareketiyle ilişkilenmiş Qing hanedanı askerî yetkilisi. 1898'de İmparatoriçe Dowager'i destekledi, ancak Qing yıkılmanın eşiğindeyken cumhuriyetçi oldu ve Sun Yat-sen'i aradan çıkararak kendini Başkanlığa getirdi. Daha sonra aslında bir monarşist olduğuna karar kıldı ve kendisini imparator ilan etmeye kalktı.

Zeng Guofan 1811-72
Taiping İsyanı'nı bastırmak için Hunan ordusunu kuran Qing hanedanı yetkilisi. Bu askerî deney başka ordularla da denendi ve bu ordular Zeng Guofan'ın da destekçisi olduğu Kendi Kendine Güçlenme Hareketi'nin belkemiğini oluşturdu.

Zhang Chunqiao 1917-2005
1960'larda Şangay'ın Parti Komitesi için propaganda müdürlüğünü yapmış gazeteci. Jiang Qing'in opera ve sinemayı devrimcileştirme girişimini destekledi ve Şangay Komünü fikrini ortaya attı. 1967'de Şangay Devrimci Komitesi Başkanı oldu ve iki yıllık infaz ertelemesiyle idama mahkûm edildi.

Zhang Guotao 1897-1979
1930'larda liderlerinden biri olduğu ÇKP'nin kurucu üyesi. Uzun Yürüyüş sırasında kollardan birinin başındaydı ve Yan'an'a Mao'nun güçlerinden ayrı olarak vardı. Mao'yla ayrılıkları ÇKP'den tasfiyesiyle sonuçlandı. GMD'ye katıldı ve önce anılarını yazdığı Hong Kong'a daha sonra da yaşamının sonuna kadar kalacağı Kanada'ya yerleşti.

Zhang Xueliang 1898-2001
1931'de Japon işgal güçleri tarafından kovulana kadar, babası Zhang Zuolin'in halefi olarak Mançurya savaş ağalığı yaptı. Japonlara karşı ÇKP ile ittifak kurması için sürekli olarak Chiang Kai-shek'e baskı yaptı ve Xi'an Olayı sırasında Chiang'ın yakalanmasını tertip-

leyerek onu zorlamaya çalıştı. İkinci Birleşik Cephe'nin kurulmasıyla sonuçlanan müzakerelerin ardından Chiang'ı serbest bıraksa da Milliyetçiler tarafından 1962'ye kadar hapishanede, 1990'a kadar da ev hapsinde tutuldu.

Zhang Zuolin 1873-1928

Nüfuz alanı Kuzey Çin'e ve bazen Pekin'e kadar genişlemiş olan Mançurya savaş ağası. Li Dazhao'nun 1927'deki infazından sorumluydu ve Japon Guandong ordusu mensuplarınca treninin altına yerleştirilen bombanın patlamasıyla 1928'de öldürüldü. Yerine oğlu Zhang Xueliang geçti.

Zhou Enlai 1898-1976

ÇHC'nin ilk Başbakanı. Kibar ancak acımasız olan Zhou Enlai, Kültür Devrimi boyunca hiyerarşideki yerini korudu. 1960'ların karmaşası içerisinde birçok Parti figürünün hayatını ve kariyerini kurtarmasıyla ünlendi ve çoğu insan tarafından bir pragmatist ve devlet adamı olarak görülmüş olsa da yargılamalara onun da bulaşmış olabileceği dillendirildi.

Zuo Zongtang 1812-85

Zeng Guofan'ın yardımcısı olarak Taiping ve Nian isyanlarının başarısızlığa uğramasından ve Xinjiang'ın geri alınmasından kısmen sorumluydu. 1884'te Xinjiang'ın, diğer eyaletler gibi Çin'e eklenmesini önerdi. Kendi Kendine Güçlenme Hareketi'nin önde gelen destekçilerinden biriydi. Fuzhou limanını inşa etti.

OKUMA ÖNERİLERİ

19. ve 20. yüzyıl Çin (aynı zamanda Japon ve Kore) tarihi üzerine Batı düşünüşü 1960'larda Harvard Üniversitesi'nde John K. Fairbank ve meslektaşları Edwin O. Reischauer ve Albert Craig tarafından verilen ünlü "pirinç tarlaları" dersi (Sosyal Bilimler 101) tarafından şekillenmiştir. Daha sonra *East Asia: Tradition and Transformation* adıyla bir araya getirdikleri (Çin tarihiyle ilgili bölümleri *China: Tradition and Transformation* olarak da yayımlanmıştır) ve beraber kaleme aldıkları *East Asia: the Great Tradition* ve *East Asia: the Modern Transformation* adlı ders kitapları, kaçınılmaz olarak güncelliklerini biraz yitirmiş olsalar da olgusal bilgiye ulaşmak için hâlâ değerli kaynaklardır. Batı'nın Çin üzerindeki etkisi ve geleneksel-modern gibi kavramların işe yararlılığı başta olmak üzere Fairbank'in yaklaşımındaki bazı varsayımlar, Paul A. Cohen'in *Discovering History in China* adlı eserinde yaptığı gibi daha sonra gelen Amerikan araştırmacılar tarafından sorgulanmıştır.

Cambridge History of China'nın 10. ve 11. ciltleri geç dönem Qing üzerine tarihyazımın kapsamlı ve güvenilir bir özetini sunuyor. Bu iki cilt John K. Fairbank tarafından derlenmiştir (cilt 11 Kwang-ching Liu'yla birlikte) ve Fairbank'in *Great Chinese Revolution 1800-1985* adlı eseri, Cambridge History için yaptığı araştırmanın yanında Fairbank'in Çin tarihi konusundaki kendi ansiklopedik bilgisine de dayanır. Dönemin bu tek ciltlik çalışması *Cambridge History*'nin yerine geçemese de kâğıtbaskı olarak bulunma avantajına sahip. *Cambridge History of China*'nın 12. ve 13. ciltlerinin 1 ve 2. bölümlerini oluşturan *Republican China 1912-1949*, 1949'da Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki dönem için yine ana kaynaklar olma özelliklerini koruyor. *Volume 14, The Peoples Republic, Part I: The Emergence of Revolutionary China 1949-1965* ve *Volume 15, The Peoples Republic, Part 2: Revolution within the Revolution*, anlatımı Kültür Devrimi'ne kadar getiriyor.

Alternatif yaklaşımlar için Fransız akademik Marksizminin parçası olarak görülebilecek Jean Chesneaux'nun *China from the Opium Wars to the 1911 Revolution* ve *Chian from the 1911 Revolution to Liberation*'ına; Wolfgang Franke'nin *A Century of Chinese Revolution 1852-1949*'una; ve her ikisi de Franz Schurmann ve Orville Schell tarafından derlen-

miş *China Readings 1: Imperial China* ve *China Readings 2: Republican China* eserlerine başvurulabilir. Joseph R. Levenson'ın *Modern China: an Interpretative Anthology*'si, Jerome Ch'en'in *China and the West: Society and Culture 1815-1937*'sinin de ana teması olan Batı'ya verilen kültürel ve milliyetçi tepkiler hakkında bir okuma imkânı sunuyor.

Colin Mackerras'ın editörlüğünü yaptığı *Modern China: a Chronoloy 1842 to the Present Day*, mühim olaylar hakkında kesin tarihler veren önemli bir kaynak. Eski adı *Ch'ing-shih wen-t'i* olmasına rağmen hep İngilizce yayın yapan *Late Imperial China*, *Republican China* ve *Modern China* adlı akademik dergiler 1949'a kadarki dönem için önemli kaynaklardır. *China Quarterly* ve *China Journal* ise temelde 1949 sonrası dönemi kapsar.

Qing Hanedanı (Genel)

Qing hanedanı üzerine yapılmış tek ciltlik en kapsamlı çalışma şüphesiz ki Richard J. Smith'in *China's Cultural Heritage: the Ch'ing Dynasty, 1644-1912*, Westview Press, Boulder, 1983, yeniden basım 1994'tür. İmparatorluk Çin'inin son hanedanına dair güvenilir bir giriş niteliğinde, etraflıca düşünülmüş ve alanında yetkin bir eser. Eserde Qing'in yükselişinin tarihsel arka planı, Çin'i yönetmek için yaratılmış siyasi, toplumsal ve iktisadi kurumlar, dönemin dili (Çince ve Mançu), felsefe, din, sanat, edebiyat ve Batı etkisi altında Çin'in dönüşümü hakkında bilgiler bulmak mümkün.

Qing Fethi

Mançuların iktidara gelişini anlatan ilk İngilizce eser Franz Michael'in *Origin of Manchu Rule in China*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1942'dir. Çince tarihî belgeleri temel alır ve Owen Lattimore'un, Çin'in tarihini Merkez'deki ya da İç Asya'daki komşularıyla ilişkisi üzerinden anlamaya çalışan Çin'in İç Asya sınırları üzerine yaptığı eserden etkilenmiştir. Jonathan D. Spence ve John E. Wills, Jr.'ın derlediği *From Ming to Ch'ing: Conquest, Region and Continuity in Seventeenth Century China*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1979 Ming'den Qing'e "dinamik geçiş" üzerine dokuz makalenin bulunduğu bir derlemedir. Makaleler geçişin kronolojisini, Çin'in çeşitli eyaletlerinde Qing fethinin etkilerini ve hanedan değişiminin ekonomi ve okumuş seçkinler için ne anlama geldiğini ele alıyor. Frederic Wakeman'ın Çin'in Mançularca fethi üzerine yazdığı devasa eser *The Great Enterprise: the Manchu Reconstruction of Order in Seventeenth Century China*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1985 toplamda 1.300 sayfalık iki ciltten oluşuyor ve hayranlık uyandıracak bir yelpazede Çince ve Japonca kaynakların ayrıntılı incelemelerini içeriyor.

Lynn Struve'nin iki kitabı 17. yüzyıl krizinin Çin'i nasıl etkilediğini çeşitli yönlerden ele alıyor ve Ming *ancien régime*'i ve vatandaşları için Mançu devletinin kuruluşunun ne demek olduğunu anlamamıza yardımcı oluyor. *The Southern Ming*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1984 Pekin'in 1644'teki Mançu istilası ile Ming güçlerinin mağlubiyeti ve son temsilcisi olan Prens Lu'nun 1662'de ölümü arasındaki zaman aralığında Ming hanedanının çaresizce iktidarda kalma çabalarını anlatır. *Voices from the Ming-Qing Cataclysm*, Yale Universiy Press, New Haven ve Londra, 1993 ise Çin'in değişik bölgelerinde yaşayan insanların, Ming'den Qing'e geçiş döneminin zorluk ve sıkıntılarına dair birinci ağızdan tanıklıkların çevirileri aracılığıyla bu insanların çeşitli fikirlerinin antolojisini sunar.

Sınırlar

Qing hükümetinin, en önemli sınır eyaletlerden olan Xinjiang'ı hem siyasi hem de ekonomik olarak imparatorluklarına entegre etme çabasının hikâyesi için James A. Millward, Stanford University Press, Stanford, 1998, *Beyond the Pass: Economy, Etnicity and Empire in Qing Central Asia 1759-1864*'e bakılabilir. Xinjiang'ın askerî fethi ve eyaletle yapılan resmî ticareti kapsar, ama el atılmamış bir piyasada ekonomik fırsatlar arayışıyla Xinjiang'a akın eden Çinli tüccarlar çalışmanın odağını oluşturur. Peter Perdue, *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia*, Bellknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2005 Orta Asya'daki Qing fethini askerî ve siyasi yönleriyle ayrıntılı bir şekilde ele alır.

Çin Toplumu ve Qing Yönetimi

Richard J. Smith, *China's Cultural Heritage: The Ch'ing Dynasty, 1644-1912* hanedanın başka yönleri hakkında olduğu gibi Qing'in toplumsal ve siyasi tarihi hakkında okumak için en iyi başlangıç noktası. Susan Naquin ve Evelyn S. Rawski'nin *Chinese Society in the Eighteenth Century*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1987 önemli bir eserdir. Kitabın ilk kısmı özellikle hükümetin uygulamaları ve bunları uygulayabilmek için yarattığı kurumlar üzerine eğilerek Qing toplumunun genel bir tasvirini; akrabalık, sosyal ve ekonomik örgütleri; ve eğitimli entelijansiya (veya seçkinler) sınıfının kültürüyle hem aydınları hem de aydın olmayanları ilgilendiren kutlama ve ritüelleri içerir. İkinci kısım ise Qing Çin'inin hem toplumsal hem de kültürel çeşitliliğini (Avrupa büyüklüğündeki bir imparatorlukta bu çeşitliliğin olması tabii ki de şaşırtıcı olmasa da bu ögeye her zaman yer verilmemiştir) ve nüfus ve toplumsal hareketliliğin artmasının getirdiği önemli toplumsal değişiklikleri incelemesi açısından özellikle dikkat çekiyor. Daha geniş bir zaman aralığını kapsaması ve Ming hanedanı üzerine bilgilerin oldukça fazla yer kaplamasına rağmen David Johnson, Andrew J. Nathan ve Evelyn S. Raski'nin derlediği *Popular Culture in Late Imperial China*, University of California Press, Berkeley, 1985 hepsi kendi toplumsal bağlamında olmak üzere hem seküler hem dinî popüler kültüre, operalara, tiyatroya ve edebiyata değinmesiyle değer kazanıyor. Lloyd Eastman, *Family, Fieeld and Ancestor: Constancy and Change in China's Social and Economic History, 1550-1949*, Oxford University Press, New York, 1988 imparatorluk dönemi ve modern dönem Çin'in toplumsal ve ekonomik değişiminin mükemmel bir genel değerlendirmesini sunuyor.

1955 gibi eski bir tarihte yayımlanmasına rağmen Chang Chung-li, *The Chinese Gentry: Studies on their Role in Nineteenth Century Chinese Society*, University of Washington Press, Seattle, 1974 hâlâ vazgeçilemez bir kaynak; tekrar baskıları defalarca yapıldı ve kitabı bir klasik haline getirdi. Seçkinler [gentry] ya da *shenshi* (Max Weber'in Qing Çin'i üzerine yazdıklarında "literati" olarak geçer), aslen taşra eşrafı olmakla birlikte statüleri ve ekonomik güçleri sadece toprak sahipliklerinden, ranttan ya da ürünlerinin satışından gelmiyordu. Zorlu devlet sınavı sisteminde başarılı olmak bu ayrıcalıklı tabakaya girebilmek için bir önkoşuldu ve bunu ancak klasik Konfüçyüsçü metinlere yıllarını verenler başarabilirdi. Chang'ın çalışması seçkinler topluluğunun farklı katmanları ve bu topluluk içinde hareketlilik mekanizmalarının yanı sıra seçkinlerin enformel toplumsal işlevlerini inceler. Eser aynı zamanda, Qing hanedanı boyunca her kasaba, belde, belediye ve eyalet

için yapılmış defterler [*fangzhi*] ve yerel hikâyeler aracılığıyla toplanmış 5.473 yerel seçkinler topluluğu mensubunun biyografilerini kullanarak 19. yüzyılda seçkinlerin büyüklüğü ve gelişimini ve imtihan sisteminin doğasını mercek altına alır.

Kung-chuan Hsiao, *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century*, University of Washington Press, Seattle, 1961 Washington Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Modern Çin Tarihi Projesi'nin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır ve aynı projenin parçası olan Chang Chung-li'nin seçkinler üzerine çalışması gibi içeriğiyle zamana dayanmıştır. Bu devasa eser, emniyet ve vergi toplama sistemleri ve aile liderlerini kullanarak onlara mensup kişileri kontrol etmek de dâhil, Çin taşrasını kontrol edebilmek amacıyla Qing tarafından geliştirilmiş mekanizmaları kapsar. Ch'ü Tung-tsu da *Local Government in China under the Ch'ing*, Stanford University Press, Stanford, 1962'de kontrol ve yönetime baksa da daha çok belediye ve belde hükümetleri, adliye memurları, memurlar, sekreterler ve *yamen*'in geriye kalan çalışanları gibi resmî yapılara yoğunlaşır. Kitabın son bölümü Chang Chung-li'nin çalışmasını tamamlayarak yerel yönetimde seçkinlerin formel ve enformel rollerini inceler.

Huang Liu-hung, *A Complete Book Concerning Happiness and Benevolence: A Manual for Local Magistrates in Seventeenth Century China*, University of Arizona Press, Tucson, 1984 bir adliye memurunun diğer adliye memurları için yazdığı, görevi hakkındaki düşüncelerini yansıtan bir metindir ve Çin imparatorluğundaki en önemli idari pozisyon hakkında birinci ağızdan bilgi vermesi açısından oldukça değerlidir. Qing hanedanı dönemi Çin'indeki adliye memuru [*magistrate*], anlamını tam karşılamadığı halde yerleşmiş olduğu çevirisinin ima ettiği gibi sadece bir hâkim değildir; imparatorun yerel temsilcisi olma özelliği taşır ve dolayısıyla hafife alınmayacak bir gücü ve otoritesi mevcuttur. İlk olarak 1925'te yayımlanan Pao Chao Hsieh, *The Government of China 1644-1911*, Frank Cass, Londra, 1966 geç dönem Qing hanedanında merkezî hükümetin formel düzenlenmesi üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışmadır ve geç dönem Qing ve onun ardından gelen Cumhuriyet'in tutumlarını yansıtır.

Mançular ve Çinliler

Çin'de genellikle bir Mançu, dolayısıyla da öncülü "Çinli" Ming'e karşıt bir şekilde yabancı, fetih hanedanı olarak görülmesine karşın Qing'in etnik, kültürel ve dilsel özellikleri tartışmaya açıktır. Pamela Kyle Crossley'nin Qing Çin'indeki Mançuları incelediği iki çalışması mevcut. *Orphan Warriors: Three Manchu Generations and the End of the Qing World*, Princeton University Press, Princeton, 1990 adlı erken eseri Çin'in, yabancı fatihlerini her zaman soğurup Çinleştirdiğine dair efsaneyi, *gentry* ağalarının imparatorluğunu korumak için Çin'in her yanına karargâhlar kurmak üzere gönderilen Mançu birliklerinin akıbetini araştırarak çürütmeyi amaçlar. Çinliden farklı olan Mançu kimliklerinin Qing hanedanının sonuna kadar görünür olduğunu okuyucuya gösterir ve bunu geç 20. yüzyılda Çin ve Tayvan'da yeniden ortaya çıkan Mançu kimlik hareketlerinden de görebileceğimizi aktarır. *The Manchus*, Blackwell, Oxford, 1997 ise bugün Mançular olarak bildiğimiz halkın, onların Urçin atalarının, dil, toplum ve tarihlerinin genel bir değerlendirmesidir. Kitabın 20. yüzyıla ayrılan son bölümünde, son Qing imparatoru ve Japon işgalcilerin Manzhouguo'daki (Mançuko) kuklası Aisin Gioro (Henry) Puyi'nin rolü, Qing ha-

nedanının son döneminde Mançu kimliğinin geçersizleşmesinin bir sembolü olarak sunulur. Mançuca belgelerden kapsamlı bir şekilde yararlanan Mark C. Elliot, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, University of California Press, Stanford, 2001 Qing hanedanı dönemi Mançular üzerine yazılmış en yakın tarihli çalışmadır.

Batı'nın Gelişi

J.K. Fairbank (der.), *The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations*, Harvard University Press, Cambridge, 1968, 19. ve 20. yüzyılda Batı'yla temasına dek Çin'in dış dünyayla nasıl ilişkilendiği üzerine hâlâ en temel kaynak olma özelliğini koruyor. Louis Dermigny'nin *La Chine et l'Occident: le Commerce á Canton au XVIIIe siècle (1719-1833)* Afyon Savaşı öncesi Batı ile Çin arasındaki ticari ilişkileri anlamak için en iyi başlangıç noktasıdır. İki yüzüncü yıldönümü kutlanan Macartney'nin Çin sefareti, talihsiz görev hakkında birkaç eserin yayımlanmasına vesile oldu. Bunların arasında açık ara en iyisi Alain Peyrefitte'in *The Collision of Two Civilisations: The British Expedition to China in 1792-4*, Harvill, Londra, 1993 eseriydi. Aynı yazarın *Un Choc de Culture: La vision de Chinois*, Fayard, Paris, 1998 adlı çalışması büyük oranda mektup ve mahkeme tutanaklarından oluşan birincil kaynakların Fransızca çevirilerinden oluşuyor. Bu iki eser önce Afyon Savaşları'na, sonra da İngilizlerin 1842'deki Çin istilasına sebebiyet verecek olan anlaşmazlıkları ve medeniyetler çatışmasını gözler önüne seriyor. J.K. Fairbank, *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports 1852-1854*, Harvard University Press, Cambridge, 1953 Anlaşma Limanları'nın gelişmesi üzerine klasik başvuru kitabıdır.

Arthur Waley, *The Opium War through Chinese Eyes*, Allen and Unwin, Londra, 1988 ve Maurice Collis, *Foreign Mud*, Faber and Faber, Londra, 1946 İngiltere ile Çin arasındaki 1831'den 1842'ye kadarki deniz savaşlarının çelişen anlatımlarını sunar. Peter Ward Fay, *The Opium War 1840-1842*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1975 daha yakın tarihli bir çalışma olsa da olaylarla ilgili Batılılara yoğunlaşır ve hiçbir Çince kaynağa başvurmaz.

Geç Qing Çin'inde İsyan ve Bastırılması

Susan Naquin, Geç Qing döneminin halk ayaklanmalarından ikisi üzerine çalışmıştır. *Shantung Rebellion: The Wang Lun Uprising of 1774*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1981 Beyaz Lotus'un gücünü ve Shandong eyaletinde, binlerce köylüyü mobilize ederek Qing devletinin temsilcilerine karşı başarısız olacak bir saldırı gerçekleştirebilme kabiliyetini ortaya koyar. *Millenarian Rebellion in China: The Eight Trigram Uprising of 1813*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1976 ise bir Beyaz Lotus mezhebinin, Qing başkenti Pekin'e saldırma girişiminin ayrıntılı hikâyesini anlatır.

Hanedanı yok etmeyi neredeyse başarabilen en büyük 19. yüzyıl isyanı, resmî ismi Büyük Barış Göksel Krallığı [*Taiping tianguo*] olan sahte Hıristiyan Taiping hareketinin yükselişidir. Franz Michael'in Chang Chung-li'yle yazdığı üç ciltlik *The Taiping Rebellion*, Washington University Press, Seattle, 1966 bu konudaki standart eserdir. İlk cilt ayaklanmanın kronolojik bir tarihiyken ikinci ve üçüncü ciltler orijinal Taiping belgelerinin çevirilerinden oluşur. C.A. Curwen, *Taiping Rebel: The Deposition of Li Hsiu-cheng*, Camb-

ridge University Press, Cambridge, 1977, isyanı liderlerinden birinin mahkeme tutanakları üzerinden okumaya çalışır.

Daha az bilinmesine rağmen bu dönemde en az diğerleri kadar önemli Nian isyanları için Sarı Nehir bölgesindeki eşkıyalığı anlatan Chiang Siang-tseh, *The Nien Rebellion*, University Washington Press, Seattle, 1954 ve Teng Ssu-yu, *The Nien Army and their Guerilla Warfare, 1851-1868*, Mouton, Lahey, 1961 eserlerine bakılabilir. Chu Wendjang, *The Moslem Rebellion in Northeast China 1862-1878*, Mouton, Paris, 1966 bölgedeki Qing hâkimiyetini tehlikeye sokan, Kuzeybatı Çin'deki Gansu'da gerçekleşen, Hui Müslümanları ve Hanlar arasındaki kanlı çatışmayı anlatır. Philip A. Kuhn, *Rebellion and Its Enemies in Late Imperial China*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1970 ve Mary C. Wright, *The Last Stand of Chinese Conservatism: The Tung-chih Restoration 1862-1874*, Stanford University Press, Stanford, 1957, isyanların bastırılmasının ardından Qing hâkimiyetinin yeniden kuruluşunu ele alır.

Qing Hanedanının Sonu ve 1911 Devrimi

Luke S. Kwong tarafından *A Mosaic of the Hundred Days: Personalities, Politics and Ideas of 1898*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1984'te anlatılan, liderliğini Kang Youwei ve Liang Qichao'nun yaptığı başarısız bir reform hareketi; gizemli İmparatoriçe Dowager Cixi'nin saltanatı; ve hanedanın son ayaklanması olan Boksör İsyanı Qing'in düşüş yıllarına damgasını vuran olaylar arasında sayılır. Victor Purcell, *The Boxer Rising*, Cambridge University Press, Cambridge, 1963 konu üzerine en yetkin eser, Joseph Esherick'in *The Origins of the Boxer Rising*, University of California Press, Berkeley, 1987 ise en yakın tarihli çalışmadır.

Wu Wuchang'ın *The Revolution of 1911*, Foreign Language Press, Pekin, 1962 eseri, Qing'in yıkımına sebebiyet verecek isyan ve devrimin aynı dönemden bir katılımcının Çince yazılmış anlatısının çevirisiyken Mary C. Wright, *China in Revolution: The First Phase 1900-1913*, Yale University Press, New Haven, 1968 imparatorluktan cumhuriyete geçişin daha analitik bir incelemesini sunuyor.

Harold C. Schiffrin, *Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, Berkeley, 1968, aynı yazardan *Sun Yat-sen Reluctant Revolutionary*, Little Brown, Boston, 1980 ve Marie Claire Bergere, *Sun Yat-sen*, Stanford University Press, Stanford, 1998, devrimci dönemin önde gelen siyasi figürleri hakkında yayımlanmış en yetkin biyografiler.

Dört Mayıs Hareketi ve Guomindang Devleti

Dört Mayıs Hareketi, Çin tarihinin geri kalanını etkileyecek büyük siyasi hareketlerin doğuşu olarak kabul edilir. Chow Tse-tsung, *The May Fourth Movement: Intellectual Revolution in Modern China*, Harvard University Press, Cambridge, 1960 bu olguyu ayrıntılı bir şekilde ele alan ilk çalışma olma özelliği taşıyor. 1921'de ilk kurulduğu haliyle Çin Komünist Partisi'nin gerçek anlamda Çinli bir örgüt mü yoksa Moskova merkezli danışmanların bir ürünü mü olduğu sorusuna Arif Dirlik, *The Origins of Chinese Communism*, Oxford Univeristy Press, New York, 1989 ve Maurice Meisner, *Li Ta-chao and the Origins of Chinese Marxism*, Harvard University Press, Cambridge, 1967 eserleri yer veriyor.

Guomindang tarihi, Kuzey Seferi ve milli bir hükümet kurma çabası için bkz. Donald Jordan, *The Northern Expedition: China's national revolution of 1926-8*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 1976; Lloyd Eastman, *The Abortive Revolution: China under Nationalist Rule 1927-1937*, Harvard University Press, Cambridge, 1990; ve John Fitzgerald, *Awakening China: Politics, Culture and Class in the Nationalist Revolution*, Stanford University Press, Stanford, 1996. Frederic Wakeman Jr., *Policing Shanghai 1927-1937*, University of California Press, Berkeley, 1995 milliyetçi Çin ile ÇHC arasında genelde kabul gördüğünden daha güçlü bir devamlılık olduğunu iddia eder.

1949 Öncesi Çin Komünist Partisi

ÇKP'nin taşrada olduğu döneme dair Edgar Snow'un *Red Star over China*, Gollancz, Londra, 1937 adlı eseri, bir Batılının ÇKP yönetimindeki Yan'an'daki hayatını birinci ağızdan aktarması açısından oldukça nadir bir eserdir. Dick Wilson'ın *The Long March 1935: The Epic of Chinese Communism's Survival*, Hamilton, Londra, 1971 eseri, bir efsaneye dönüşen geri çekilme hakkında kolayca okunabilir ve güvenilir bir kaynaktır. Aynı hikâyenin daha yakın tarihte anlatılmış bir versiyonu olan Harrison Salisbury'nin *The Long March: The Untold Story*, Harper Collins, Londra, 1985'i ise hayatta kalanlarla yapılmış mülakatlara da yer verir. Mark Selden, *The Yenan Way in Revolutionary China*, Harvard University Press, Cambridge, 1971 ve Chalmers Johnson, *Peasant Nationalism and Communist Power: The Emergence of Revolutionary China 1937-1945*, Stanford University Press, Stanford, 1962 ÇKP'nin 1949'daki başarısının nedenleri üzerine önemli bir tartışma başlatmaları açısından dikkate değer eserlerdir.

Çin Halk Cumhuriyeti 1949-89 (Genel)

John Gittings'in *China Changes Face: The Road from Revolution 1949-1989*, Oxford University Press, Oxford, 1989 ve *The Changing Face of China: From Mao to Markes*, Oxford University Press, Oxford, 2005 eserleri, kendi neslinin en bilgili ve güvenilir gazetecilerinden birinin kaleminden Çin'de gerçekleşen ani değişimleri anlatıyor. Roderick MacFarquhar'ın iki ciltlik *The Origins of the Cultural Revolution*, Oxford University Press, Oxford, 1974 eseri, başlığının vaat ettiğinin ötesine geçerek ÇHC'nin ilk onyılının ayrıntılı bir siyasi tarihini sunuyor. Witold Rodzinski, *The People's Republic of China: Reflections on Chinese Political History Since 1949*, Collins, Londra, 1988 o dönemde Pekin'de görevlendirilmiş Polonyalı bir diplomatın kaleminden çıkma, ilginç ve kısa bir metin.

Çin Komünist Partisi ve "Kurtuluş" 1949

Derk Bodde, *Peking Diary: A Year of Revolution*, Cape, Londra, 1951 ÇKP'nin Pekin'i ele geçirişini anlatan değerli bir görgü tanıklığıdır. Boyd Compton, *Mao's China: Party Reform Documents 1942-44*, University of Washington Press, Seattle, 1952 Çin'i ele geçirmeye hazırlanan ÇKP içerisindeki düzeltme hareketi hakkında belgesel kanıt sunmanın yanında bu süreci yorumlar da. Tony Saich, *Governance and Politics of China*, Palgrave, Basingstoke, 2004 ÇKP'nin siyasi yapıları üzerine işe yarar bir kaynaktır.

Kore Savaşı ve Çin

Kore Savaşı ve Çin'in dâhil olması hakkında en işe yarar kitaplar şunlardır: Bruce Cumings, *The Origins of the Korean War*, 2 cilt, Princeton University Press, Princeton, 1981 ve 1990; John Gittings, *The Rôle of the Chinese Army*, Oxford University Press, Londra, 1967; ve Allen S. Whiting, *China Crosses the Yalu: The Decision to Enter the Korean War*, Stanford University Press, Stanford, 1960. Sovyet arşivlerinden yararlanabilmiş olma avantajına sahip yeni bir yayın için bkz. Sergei N. Goncharov, John W. Lewis ve Xue Litai, *Uncertain Partners: Stalin, Mao and the Korean War*, Stanford University Press, Stanford, 1993.

Çin Ekonomisi

Çin ekonomisi hakkında kaleme alınmış çoğu eser bu alanda uzman olmayanlar için zorlayıcı olsa da Christopher Howe'nin *China's Economy: A Basic Guide*, Elek, Londra, 1978 eseri Mao dönemini anlamak, Y.Y. Kueh ve Robert Ash'le birlikte yazdığı *China's Economic Reform: A Study with Documents*, Routledge Curzon, Londra, 2003 ise reform dönemini anlamak için yararlı kaynaklardır. Stephen Green, *Reforming China's Economy: A Rough Guide*, Chatham House, RIIA, Londra, 2003 Çin ekonomisinin 1990'larda yaşadığı değişimlere giriş niteliği taşır. Peter Nolan, *China at the Crossroads*, Polity, Cambridge, 2004 ise Çin'in reform döneminde kazandıklarının yanı sıra kaybettiklerini de gözler önüne sermesi açısından değerli bir çalışmadır. He Kang, *China's Township and Village Enterprises*, Foreign Languages Press, Pekin, 2005 yeni ekonominin en önemli sektörlerinden birindeki değişimleri, destekleyici bir perspektiften anlatır.

Toplumsal Kontrol

ÇHC'nin hapishane sistemi hakkında yaygın bir şekilde ulaşılabilen ilk tanıklık Bao Ruowang, *Prisoner of Mao*, Penguin, Harmondsworth, 1976 adlı eserdi. Jean Luc Domenach, *Chine: l'archipel oublié*, Fayard, Paris, 1992 hapishane sistemi ve bunun Çin ekonomisindeki yeri hakkında kaleme alınmış en güvenilir eserken *Laogai: The Chinese Gulag*, Westview, Boulder, 1992 adlı eser, kampta kalmış Harry Hongda Wu'nun tanıklığıdır.

Yüz Çiçek Dönemi

Yazın ve kültür politikalarının yanı sıra Çin'in ulusal siyaseti hakkında da bilgili olmayı gerektiren bu dönem hakkında en yararlı kaynaklar şunlardır: Merle Goldman, *China's Intellectuals: Adivse and Dissent*, Harvard University Press, Cambridge, 1981; Merle Goldman, *Literary Dissent in Communist China*, Harvard University Press, Cambridge, 1967; ve Roderick MacFarquhar, *The Hundred Flowers Campaign and the Chinese Intellectuals*, Octagon Books, New York, 1974.

Büyük İleri Atılım

1958 ve sonrası hakkında karşıt görüşlerde olan iki çalışma için bkz. Roderick MacFarquhar, *The Origins of the Cultural Revolution, Volume 2, The Great Leap Forward*, Oxford University Press, Oxford, 1974 ve Jasper Becker, *Hungry Ghosts: China's Secret Famine*, John Murray, Londra, 1996.

Çin-Sovyet Ayrışması

Çin-Sovyet anlaşmazlığı sırasında tamamlanmış iki önemli eser, bu konunun zamanında ne kadar önemli bir sorun olarak anlaşıldığını gösteriyor: John Gittings, *Survey of the Sino-Soviet Disupute: A Commentary and Extracts from the Recent Polemics 1963-1967*, Oxford University Press, Londra, 1969 ve Donald S. Zagoria, *The Sino-Soviet Conflict 1956-1961*, Princeton University Press, Princeton, 1962.

Kültür Devrimi

Kültür Devrimi esnasında yazılmış çoğu eser polemik içerikli, kalıcı olmayan eserlerdi. Nispeten ciddi çalışmalar arasında, dönemi eleştirel bir şekilde ele alan Simon Leys, *The Chariman's New Clothes*, Allison and Busby, Londra, 1981 sayılabilir. Liang Heng ve Judith Shapiro, *Son of the Revolution*, Alfred A. Knopf, New York, 1983 Kültür Devrimi'nde gençlerin hayatları hakkında, eski Kızıl Muhafızlar tarafından kaleme alınmış tanıklıkların arasında en başarılısıdır. Livio Maitan, *Party, Army and Masses in China*, NLB, Londra, 1976 Çin'de meydana gelen, görünürde anlaşılması imkânsız olaylara derinlikli ve Stalinist olmayan bir Marksist analiz getirmeye çalışan, o dönemden bir kitaptır. Roderick MacFarquhar ve Michael Schoenhals'ın kaleme aldığı *Mao's Last Revolution*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2006 dönemi ayrıntılı, dengeli ve akademik bir şekilde ele alıyor ve büyük bir olasılıkla Kültür Devrimi konusundaki temel eser haline gelecek.

Mao Zedong

Stuart Schram, *Mao Tse-tung*, Allen Lanet the Penguin Press, Londra, 1967 yayımlandığından beri standart biyografi görevi görmüştür ve artık eskimiş olsa da hâlâ okumaya değer. Philip Short, *Mao: A Life*, Hodder and Stoughton, Londra, 1999 son zamanlarda yazılmış biyografiler arasında en ayrıntılı ve güvenilir olanı. Jung Chang ve Jon Halliday, *Mao the Unknown Story*, Random House, Londra, 2005 o kadar da bilinmeyen bir hikâye anlatmıyor ve dengeli değerlendirmelerden çok kişilik değerlendirmelerinde daha başarılı: Konuyu basitleştirmesi yüzünden Mao dönemi uzmanları tarafından bir hayli eleştirilmiştir. Lin Chun ve Gregor Benton, *Was Mao Really A Monster?: The Academic Response to Chang and Halliday's 'Mao, The Unknown Story'*, Routledge, Londra, 2009 Chang ve Halliday'in eserine getirilen en önemli eleştirileri bir araya getiriyor.

Tayvan ve Hong Kong

Simon Long, *Taiwan: China's Last Frontier*, St. Martin's, New York, 1990 Tayvan'ın hep Çin'in bir parçası olduğuna dair fikre karşı çıkan, kolayca okunabilir genel bir tarih sunuyor. John F. Copper, *Taiwan Nation-State or Province*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1996 Tayvan toplumu, siyaseti ve iktisadına dair kapsamlı ve yararlı bir giriş niteliği taşıyor. Christopher Hughes, *Taiwan and Chinese Nationalism: National Identity and Status in Internationa Society*, Routledge, Londra, 1997 Tayvan'ın şimdiki statüsü gibi çetrefilli bir konuyu ele alıyor. Hong Kong üzerine yazılmış birçok kitap arasında Steven Yui-Sang Tsang, *A Modern History of Hong Kong*, I.B. Tauris, Londra ve New York, 2004 hem yetkin hem kolay okunabilir olmasıyla öne çıkıyor.

Günümüz Çini

Stephanie Hemelryk Donald ve Robert Benewick, *The State of China Atlas*, University of California Press, Berkeley, 2005 Çin'deki değişimleri coğrafi bir bağlama oturtması açısından yararlı bir eser. Michael Dillon, *Contemporary China: An Introduction*, Routledge, Londra, 2009 güncel döneme ait temel konulara geniş bir giriş görevini üstleniyor. Güncel gelişmelere, tabandan gelen eleştiriler için bkz. Chen Guidi ve Wu Chuntao, *Will the Boat Sink the Water? The Life of China's Peasants*, Public Affairs, Londra, 2006 ve Ian Johnson, *Wild Grass: China's Revolution from Below*, Penguin, Londra, 2004. Çin'e yaptıkları ziyaretler ışığında kaleme alınmış birçok gazeteci kitabı mevcut. Bunların arasından şunlar önerilebilir: Philip Pan, *Out of Mao's Shadow: The Struggle for the Soul of a New China*, Picador, Londra, 2008; Rob Gifford, *China Road: A Journey into the Future of a Rising Power*, Bloomsbury, Londra, 2007; John Gittings, *The Changing Face of China: From Mao to Market*, Oxford University Press, Oxford, 2005; Duncan Hewitt, *Getting Rich First: Life in a Changing China*, Vintage, Londra, 2007; ve James Kynge, *China Shakes the World: The Rise of a Hungry Nation*, Phoenix, Londra, 2007.

Yararlı başka çalışmalar arasında şunlara yer verebiliriz: Susan L. Shirk, *China: Fragile Superpower*, Oxford University Press, Oxford, 2007; Hunan kan nakli felaketine dair açık ara en ayrıntılı çalışma olan Pierre Haski, *Le Sang de la Chine: quand le silence tue*, Bernard Grasset, Paris, 2005; Colin Mackerras, *China's Ethnic Minorities and Globalisation*, Routledge Curzon, Londra, 2003; Norman Stockman, *Understanding Chinese Society*, Polity, Cambridge, 2000; ve Elizabeth J. Perry ve Mark Selden (der.), *Chinese Society: Change, Conflict and Resistance*, Routledge, Londra, 2003.

Modern dönemdeki siyasi gelişmeler için bkz. Joseph Fewsmith, *China since Tiananmen: The Politics of Transition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001; Willy Wo-Lap Lam, *Chinese Politics in the Hu Jintao Era: New Leaders, New Challanges*, M.E. Sharpe, New York, 2006; Tony Saich, *Governance and Politics of China*, Palgrave, Basingstoke, 2004; ve Michael Yahuda, *The International Politics of the Asia-Pacific 1945-1995*, Routledge Curzon, Londra, 1997.

Tibet ve Xinjiang

Tibet üzerine kitaplar aydınlatmaktan çok ateş saçsalar da burada sayacaklarını oldukça dengeli olmanın yanı sıra hem saha bilgisine hem de ciddi araştırmalara dayanıyor: Melvyn C. Goldstein, *The Snow Lion and the Dragon: China, Tibet and the Dalai Lama*, University of California Press, Berkeley, 1997; Melvyn C. Goldstein, *A History of Modern Tibet, 1913-1951: The Demise of the Lamaist State*, University of California Press, Berkeley, 1989; Dawa Norbu, *China's Tibet Policy*, Curzon Press, Richmond, 2001; Tsering Shakya, *The Dragon in the Land of Snows: A History of Modern Tibet Since 1947*, Pimlico, Londra, 1999. Patrick French, *Tibet, Tibet: A Personal History of a Lost Land*, Harper Collins, Londra, 2003 Tibet yanlısı hareketin içeriden bir resmini sunuyor.

Tibet'e kıyasla oldukça az ilgi çeken Xinjiang için ise bkz. Michael Dillon, *Xinjiang: China's Muslim Far Northwest*, Routledge Curzon, Londra, 2004; S. Frederick Starr (der.), *Xinjiang: China's Muslim Boderland*, M.E. Sharpe, New York, 2004; Christian Tyler, *Wild West China: the Taming of Xinjiang*, John Murray, Londra, 2003; ve James Millward, *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*, Hurst, Londra, 2007.

DİZİN

4 Haziran 1989 377, 394, 426, 427, 432, 433, 435, 450, 453
7 No.'lu Belge 407, 408
28 Bolşevik 262
38. paralel 303, 304
1906 İngiliz-Çin Anlaşması 186
1911 Devrimi 13, 17, 36, 90, 95, 133, 153, 155, 160, 163, 176, 183, 202, 207, 454, 466
1946 Ulusal Meclisi 274

ABD 16, 19, 75, 118, 123, 127, 129, 156, 157, 171, 193, 203-205, 218, 226, 227, 230, 231, 260, 261, 263, 264, 266-269, 272-274, 279, 288, 290, 293, 300-303, 310, 321, 330, 352, 368, 370-375, 385, 386, 392, 398, 414, 417, 419, 420, 429, 433, 434, 441, 445, 446, 449, 457
Ademimerkeziyetçilik 17, 163, 167, 319, 336
Adil ve Uyumlu Yumruklar 137, 139
Afganistan 390
Afyon 55-65, 118, 122, 450
Afyon Savaşları 12, 16, 22, 41, 47, 49, 55, 57, 64, 68, 79, 81, 86, 118, 122, 123, 126, 450, 455, 465
Ağustos 1945 130, 134, 251, 255, 272, 274, 277, 402, 411, 412
Aisin Gioro Pu Yi 25, 26, 31, 175, 447, 457, 464
Aksu 404, 405
Âlim-seçkin sınıfı 131, 132
Almanya 133, 134, 141, 156, 171, 172, 194, 195, 260, 272, 288, 391
Amban 28, 184
Amerika'ya Diren-Kore'ye Yardım Et Kampanyası 296, 304
Amerika'ya Direniş ve Kore'ye Yardım Savaşı 303
Amherst, William Pitt 54
Amiral Guan Tianpei 65
An Feng demiryolu 173
Anayasa 19, 163, 166-168, 170, 175,233, 236, 239, 296, 305, 306, 311, 419
Anfu 179, 197
Anhui 8, 9, 31, 33, 61, 72, 90, 92, 93, 98, 100, 139, 140, 159, 169, 179, 180, 197, 211, 213, 222, 235, 259, 260, 265, 388, 431
Anhui kliki 179
Anlaşma Limanları 75, 118, 124, 125, 126, 153, 219, 310, 465
Annam 127, 128
Anqing 90, 93, 159
Anyuan kömür madeni 214, 234
Arnavutluk 340, 349
Atom bombası 273
"Aydın Sorununa Dair Rapor" Zhau Enlai 325
Az gelişmişlik 310

Bahar Festivali 286
Baharat Yolu 42
Bai Chongxi 259, 447
Bai Yanhu 108, 110, 112
Baojia 111, 303
Baren 406
Barışçıl bir arada yaşama 443
Barışçıl Kalkınma 432, 443

Barışçıl kurtuluş (*heping jiefang*) 337, 402, 403
Barrett, Albay David D. 269, 270
Başkan Mao Zedong'dan Alıntılar 345, 347
Başkan Warren G. Harding 203, 204
Başkomutan 185, 201, 208, 209, 212, 233, 242, 268, 272, 273, 286, 291
Becker, Jasper 344, 468
Beijing (Pekin) 7-9, 24, 25, 28, 49, 51-53, 63, 69, 70, 80, 91, 92, 101, 113, 114, 118-125, 131, 137, 138, 140-149, 154, 156, 160, 161, 165, 167, 168, 172, 173, 175-183, 185, 189, 193-196, 198, 199, 211, 212, 214-216, 218, 219, 222, 224-227, 231, 246, 251, 252, 264, 270, 275, 285-287, 290, 294, 295, 298-300, 302, 304, 305, 307, 318, 323, 324, 326, 330, 335-340, 344, 345, 348-361, 364-370, 372-375, 377, 382, 385-389, 391-395, 398-400, 403, 405-409, 411, 413-415, 417, 418, 422-427, 429-435, 439, 440, 442-445, 448, 450, 451, 453-457, 459, 460, 462, 465, 467
Beiping 231, 385, 286
Beiyang Ordusu 154, 165, 174, 450
Bendi 82, 83, 86
Berlin Duvarı 391
Beş yıllık planlar 311, 313
Beşli Çete 381
Beyaz Lotus 36, 80, 98, 99, 137, 139, 141, 465
Beyaz Terör 217
Birim 8341 378
Birleşik Cephe 159, 202, 207, 218, 234, 242, 247, 248, 261, 267, 273, 285, 287, 289, 314, 386, 453, 457
Birleşik Cephe Bürosu 287
Birleşmiş Milletler 300, 301, 303, 304, 372, 373, 430
Bluecher, General Vassili Konstantinovich 209
Bo Gu 245, 447
Bo Yibo 295, 448
Bodde, Derk 286, 467
Bogue 46, 67, 69, 75
Bogue Antlaşması 75
Boksör İsyanı 22, 36, 137, 138, 148, 149, 154-156, 220, 466
Boksör Protokolü 148, 149, 194, 196, 251, 442, 455
Bolşevikler 190, 191, 198, 208
Borodin, Mikhail 202, 217, 447, 453
Braun, Otto 245, 448
Bretton Woods 429
Budizm 15, 26, 27, 34-36, 80, 85, 186, 190, 192, 222, 393, 396
Bund 126
Burhan Şahidi 403, 404
Burma Yolu 264, 265, 267
Buryatia 184
Bush, George W. 392, 429
Bükreş 348, 349
Büyük Barış Göksel Krallığı 87, 90, 465
Büyük Harf Posterleri 354
Büyük İleri Atılım 13, 18, 307, 308, 313, 329-331, 335-337, 340-346, 348, 350, 354, 362, 404, 450, 456, 457, 468
Büyük Kanal 71, 74, 92, 102, 130

Cahriye Sufi tarikatları 109, 110, 400
Cai Yuanpei 182, 448
Cao Diqiu 360
Cao Futian 140
Cao Kun 211
Cao Rulin 196, 197
Caozhou 101, 134, 141
Cengiz Han 66
Cennet Tapınağı 141, 170
Cennetin Barış Kapısı 196, 358
Chamdo 338
Chaozhou 174
Chen Bixian 360
Chen Boda 332, 336, 353, 356, 358, 379, 380, 448
Chen Chu 424
Chen Decai 106
Chen Duxiu 190, 193, 198, 199, 218, 234, 448, 454
Chen Gongbo 199
Chen Qixia 322
Chen Shui-bian 422, 424, 432, 448
Chen Tanqiu 199
Chen Xitong 393, 439
Chen Yi 235, 259, 260, 275, 278, 287, 371, 449
Chen Yun 344, 382, 383, 389, 426, 449
Chen Zaidao 364, 365
Chengde 52, 120
Chiang Ching-kuo 420-422
Chiang Kai-shek 7, 8, 13, 183, 201, 208-210, 212, 216-219, 221, 223, 229-231, 233, 242, 245-248, 254, 256, 257, 260, 263, 266-269, 271, 274, 278, 279, 287, 290, 375, 402, 412, 418-420, 448, 449, 454, 455, 457-459
Cixi (İmparatoriçe Dowager) 119, 121, 131-133, 153-155, 165, 271, 449, 450, 452, 456
Cizvitler 125
Clinton, Hillary 446
Cohong 47-49, 62, 74
Compagnie de Chine 44

Çalışma Kampları 295, 404
Çekoslovakya 370, 391
Çin Cumhuriyeti 11, 135, 162-166, 181-183, 186, 192, 207, 211, 231, 233, 278, 306, 372, 374, 411, 419, 430, 448, 449, 455, 458, 459, 461
Çin Cumhuriyeti Geçici Anayasası [*Zhonghua minguo linshi yuefa*] 166
Çin Demokrasi Partisi 429
Çin Devrimci Partisi 169, 201
Çin Diriliş Örgütü (*Xing Zhong hui*) 135, 167
Çin Halk Cumhuriyeti başkanlığı 336, 370, 456
Çin Halk Gönüllüleri 303, 304
Çin Halkının Siyasi İstişare Konferansı 225, 282, 287
Çin Komünist Partisi (CCP) 11-13, 17, 92, 158, 160, 163, 191, 197-200, 206, 207, 209, 225, 236, 243, 256, 257, 263, 271, 273, 281, 285, 287, 292, 301, 317, 324, 333, 336, 339, 346, 352, 353, 378, 379, 381, 384, 396, 400, 402, 407, 413, 419, 430, 431, 433, 435, 437, 453, 466, 467
Çin Komünist Partisi başkanlığı 381
Çin Merkezî Hükûmeti 174
Çin parası, *renminbi* 433
Çin Rönesansı 191
Çin Rönesansı 193
Çin-Fransa Savaşı 126
Çin-Japon İlişkileri 374
Çin-Japon Savaşı 127, 130, 147, 171, 256, 277, 301
Çin-Japonya Barış ve Dostluk Antlaşması 385
Çin-Sovyet anlaşmazlığı 348, 368, 469
Çin-Sovyet sınırı 369, 405
Çin'i Değiştiren Adam 428
Çungarlar 26-28

d'Ollone, Comte Henri-Marie Gustave 110
Dai Li 248
Dairen 156
Dalai Lama 186, 338, 339, 395, 397-399, 456
Dali 104, 106
Dali Yang 344, 345
Dalian 134, 152, 173, 300
Dangwai 420, 423
Danıştay 170, 233
Datong 110, 443
Davies, John Paton 208, 269
Davis, Sir John Francis 67, 76
Demiryolunun Ulusallaştırılması 156
Demokrasi Hareketi 377, 387, 391, 394, 396, 419, 426, 435, 438, 446, 450, 453
Demokratik Birlik 226, 274, 353, 451, 458
Demokratik partiler 328
Deng Enming 199
Deng Liqun 389
Deng Tingzhen 60, 61
Deng Xiaoping 13, 15, 21, 282, 328, 331, 345, 346, 351, 352, 356, 358, 366, 375-377, 381-385, 389, 391-393, 407, 414, 425-429, 432, 449, 450, 453
Denizci Ülkelerin Resimli Kayıtları 122
Dent, Lancelot 62
Devlet Siyasi Güvenlik Bürosu 237
Devletin Mahkûmu: Başbakan Zhao Ziyang'ın Gizli Günlüğü 436
Devrimci Komiteler 363
Devrimci Ordu [Geming jun] 158
Devrimci Strateji (Geming fanglue) 201
Dharamsala 339, 395-398
Dış Moğolistan 27, 29, 166, 183-185, 208, 395
Dış Politika 117, 127, 203, 231, 232, 414, 415
Dışişleri Bakanlığı 149, 157, 172, 203, 204, 372
Dihua 108, 114, 402
Bkz. Urumçi
Dil reformu 182, 193
Din 8, 15-17, 34-36, 69, 85, 87-90, 98, 102, 105, 108, 111, 113, 114, 124, 139, 166, 170, 184, 192, 193, 215, 220, 271, 272, 285, 287-290, 295, 325, 338, 339, 359, 395, 396-400, 403, 405, 407-409, 429, 456, 462, 463
Dinghai 66, 69, 70, 72
Direniş Üniversitesi 270
Doğrudan seçim 385, 416
Doğu Almanya 391
Doğu Avrupa 388, 389, 323, 324, 349, 390, 391, 426
Doğu Denizi Filosu 364
Doğu Hindistan Şirketi 44-47, 54-58, 60, 67, 70, 73, 76
Doğu Türkistan 11, 14, 28, 29, 113, 400-403, 405, 406
Doğu Türkistan Halkın Devrimci Partisi (DTHDP) 405
Doğu Türkistan İslâmî Partisi 406
Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti 401-403
Dongan (Dungan) 101, 113, 187, 401, 402
Donglin hizbi 167
Dört Mayıs Hareketi 180, 189, 195, 197, 198, 214, 225, 226, 270, 377, 390, 448, 453, 466
Dörtlü Çete 352, 275, 278, 279, 284, 287, 426, 448, 450, 453, 458, 459

Du Wenxiu 104
Duan Qirui 177, 179, 180, 196, 450, 455
Dundas, Henry 52
Duolonga 107
Dünya Ekonomi Habercisi 392, 394, 427
Dünya Ticaret Örgütü 429, 430
Dünya Yeni Budistler (Birliği) 295
Dünyayı Sarsan On Gün 198
Düşünce reformu 321, 327

Edebî Çince (*wenyan*) 37, 196, 224
Bkz. Klasik Çince
Eğitim 16, 31, 34, 76, 83, 85, 94, 104, 120, 124, 132, 135, 153, 154, 182, 192, 193, 195, 196, 208, 209, 212, 223-225, 227, 269-271, 290, 309, 317, 321, 332-335, 342, 345-348, 356, 357, 367, 396, 400, 407-409, 431, 437, 438, 444, 448, 457
Elliot, Kaptan Charles 62-65, 67-70, 450, 465
Emin grubu 404
Endüstriyel gelişim 18, 310
Entelektüeller 193, 198, 319, 322, 325, 326, 328
Esir kampı (Karakaş) 404
Eşkıyalık 81, 82, 100, 235
Etnik çatışmalar 14, 17, 442
Etnik Han grubu 80-83
Evangelist Baptist Kilisesi 85
Evans, Sir Richard 205, 415
Evlilik 36, 37, 88, 92, 230, 231, 237, 238, 271, 309, 315, 320, 408
Evlilikle ilgili Tüzük 237, 238

Falungong 295, 429
Famine 344
Fang Lizhi 388, 391, 392
Fang Zhimin 216, 235, 451
Feng Guozhang 177
Feng Xuefeng 321, 322, 325, 451
Feng Youlan, *History of Chinese Philosophy* 286
Feng Yunshan 86, 88, 89, 91
Feng Yuxiang 211, 212, 221, 231, 234
Fengshui 139
Fengtian (Liaoning) 130, 178, 180, 210, 211
Fengtian askerî kliği 178, 211
Filipinler 43, 158, 263, 264
Formosa (Tayvan) 130
Foshan 30
Fransız Devrimi 281, 333, 390
Fu Zuoyi 286, 451
Fujian 9, 26, 42, 55, 62, 77, 123, 174, 179, 181, 197, 211, 213, 235, 241, 242, 255, 265, 277, 278, 287, 332, 418, 442
Futian 140, 237
Fuzhou 56, 59, 73, 120, 123, 124, 127, 287, 460

Gansu 8, 9, 14, 16, 102, 105, 108-112, 115, 146, 181, 187, 188, 222, 244, 254, 287, 337, 431, 432, 466
Gansu koridoru 108
Gansu Ordusu 145, 146
Gao Gang 296, 306, 307, 311, 321, 340, 451
Gaogan zidi 388
Geceyarısı [Ziye] 225
Gelder, Stuart 264, 265
Geleneksel Bahar Festivali 286
Ghulja 113, 369, 402, 405, 406, 408
Giles, Helbert 11
Girişimciler 43, 124, 126, 310, 438
Gizli örgütler 14, 35, 79-82, 85, 99, 220, 221, 235, 294, 295, 440
GMD 8, 17, 18, 202, 203, 207, 210, 214, 217-219, 224, 229, 231-236, 240-242, 245, 246, 248, 249, 256, 257, 259-261, 263, 266, 267, 273-275, 301, 319, 402, 403, 424, 448, 449, 452, 453, 455, 457-459
Bkz. Guomindang
Goodnow, Dr. Frank J. 175
Gorbachev, Mikhail 391, 393, 426
Gordon, Charles G. 97
Government Gazette 179
Göç 18, 213, 277, 339, 399, 403, 413, 443
Göksel Âlemin İlkeleri Kitabı (Tianqing daoli shu) 91
Göksel Vekâlet *[tianming]* 23, 80
Grantham, Sir Alexander 412
Guan Yin 393
Guandong 180, 213, 223, 231, 239, 240, 242, 273, 460
eyalet 180, 213, 223, 231, 239
köylü hareketi 213, 223, 231, 240
Guandong Ordusu 231, 239, 240, 242, 273, 460
Guangxi 9, 60, 67, 81-83, 86, 87, 91, 93, 94, 127, 176, 178, 180, 201, 211-213, 222, 386, 447, 455
Guangzhou (Kanton) 8, 43, 45-50, 53, 60, 62, 63, 65-70, 73, 76, 77, 83-85, 118, 120, 124, 125, 134, 135, 156, 157, 159, 176, 178, 181, 200, 201, 202, 208-210, 212, 213, 215, 216, 218, 223, 224, 234, 255, 287, 330, 357, 394, 450
Guangzhou diyeti 69
Guanhua (memur dili) 181, 374
Guizhou 9, 213, 244, 245

Guo Siping 61
Guomindang 17, 64, 112, 159, 163, 167-170, 179, 197, 198, 200-203, 206-209, 211, 212, 216-219, 221, 224, 226, 229, 231-234, 236, 237, 239-242, 245-249, 255-261, 264-266, 268, 273-275, 278, 281, 285, 287, 289, 290, 292, 293, 295, 296, 309, 313, 314, 322, 332, 348, 350, 368, 374, 375, 390, 402, 411, 412, 417-422, 424, 443, 447-449, 451, 455, 457, 458, 466, 467
Guoyu (ulusal dil) 182
Güney Anhui Olayı 260
Güney Mançurya Demiryolu 173, 231, 239
Günlük Guangming 378
Günlük Güney 343
Günlük Kurtuluş 360
Gürcistan 390

Hai Rui 353, 354, 459
Hailufeng 223
Hakka 81-83, 86, 89, 235, 349, 452
Halk (Minbao) 190
Halk Komünleri 313, 319, 329, 332, 333, 336, 346
Halk Kongreleri 289, 290
Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) Tibet'te 243, 275, 285, 286, 292, 302, 303, 331, 332, 335, 337, 340, 345-347, 371, 384, 389, 440
Halkın Günlüğü 293, 295, 296, 327, 356, 365, 368, 381, 385, 388, 389, 432, 433, 435, 442-444, 449, 453
Halkın Üç İlkesi 201
Hami 108, 114, 187
Han Çinlileri 14, 17, 25, 31, 80, 99, 101, 111, 113, 123, 157, 181, 277, 399,405, 406
Hangul 128, 182
Hangzhou 24, 42, 130, 174, 213, 287, 355, 357
Hankou 124, 125, 156, 157, 160, 161, 194, 211, 213-215, 225, 234, 242, 256, 266, 275
Hanoi 127, 256, 267
Hanyang 95, 96, 160, 212, 256
Harbin 156, 191, 394, 432
Hatamen 144, 147, 196
He Jian 235
He Long 233, 244, 452
He Shuheng 199
He Yingqin 241, 259, 274, 452
Hefei 213, 388
Heilongjiang 191, 363
Hezhou (Linxia) 108-110
Hıristiyanlık 138
Hint Isyanı (*mutiny*) 45
Hint Okyanusu 42, 49
Hioki Eki 172
Hirobumi 129, 130, 150
Hiroshima 273, 412
Hokkien 181, 277
Hollandalı tüccarlar 43
Hong Kong 8, 9, 11, 36, 43, 50, 60, 64, 67-70, 73-76, 81, 82, 94, 103, 115, 118, 126, 134, 135, 141, 156, 158, 165, 168, 176, 181, 202, 214, 215, 224, 241, 243, 248, 260, 265, 330, 331, 365, 370, 411-417, 422, 423, 431, 436, 440, 442, 455, 456, 469
Hong Kong Özel İdare Bölgesi (SAR) 417
Hong Renda 93
Hong Rengan 83, 83, 94
Hong Shuzu 168, 169
Hong Taiji 25
Hong tüccarları 62
Hong Xiuquan 13, 84-91, 93, 94, 97, 452
Honglefu Sufi ibadethanesi 109
Hongxian (Şanlı Anayasa) 175
Hoppo (Hubu) 46, 47
Hotan 401, 402, 404
Hou Yao 227
Hsin-pao Chang 56
Hu Feng 321-323, 325, 326, 452
Hu Hanmin 201
Hu Jintao 397, 426, 428, 430-433, 435, 436, 438, 443, 444
Hu Qiaomu 383, 389, 453
Hu Shi 193, 226, 322, 419, 453
Hu Yaobang 383, 384, 388, 389, 391-393, 396, 367, 426, 432, 435, 436, 453
Hua Guofeng 378, 381, 382, 453
Huai nehri 98
Huaibei 98-100, 102
Huang Fusheng 159
Huang Juezi 53, 59
Huang Kecheng 341, 353
Huang Xing 169, 255, 418, 453
Huangpu (Whampoa) 68, 126, 178, 208-212, 217, 248, 449
Hufiye sufi 110
Hui Müslümanları 102, 105, 108, 110, 111, 113, 115, 187, 188, 400, 466
Huizhou 31, 33
Hunan 9, 59, 82, 90, 93-96, 101, 157, 160, 169, 179, 198, 199, 211-214, 218, 222-224, 229, 234, 235, 255, 270, 342, 347, 348, 367, 459, 470
"Hunan'daki Köylü Hareketi üzerine bir inceleme raporu" Mao Zedong 224

Hunter, W.C. 63
Hurle, John 46
Hurley, Patrick 268, 274

Ili (Ghulji) 113, 115, 402, 403, 405, 406
Irkutsk 189, 198, 200, 205
Ito Hirobumi 129, 130, 150

İç Savaş 229, 270, 275, 303, 333, 447-449
Ikinci Dünya Savaşı 18, 130, 182, 209, 252, 289, 290, 298, 313, 349, 374, 402, 411, 417, 419, 429, 451, 457
Ilha Formosa (Güzel Ada) 130, 421
İmparator Daoguang 59, 60, 68, 71, 72, 75, 86, 455
İmparator Kangxi 26-28, 49, 119
İmparator Qianlong 28, 52-54, 58, 72, 119, 456
İmparator Shunzhi 26
İmparator Tongzhi 121, 458
İmparator Xianfeng 86, 451
İmparator Xuantong 165, 166, 175
İmparatoriçe Longyu 165
İmparatorluk devlet hizmeti 187
İmparatorluk Sarayı 16, 47, 49-51, 54, 60, 61, 66-69, 72, 76, 80, 96, 120, 123, 129, 139, 145, 166, 175, 176, 181, 187, 211, 218, 354, 401
İngiliz-Japon İttifakı 150, 171, 203, 204
İpek Yolu 41, 42
İslâm 15, 16, 42, 102, 104, 111, 113, 190, 400, 401, 403-409
İslâm hukuku 113, 408
İslâmileşmek 406
İşçi, Asker ve Köylü Temsilcilerinin Sovyetleri 191
İşçilerin ve Köylülerin Kızıl Ordusu 209, 233, 235, 243, 358
İzolasyon 205, 285, 305, 338, 351, 399

Jacoby, Annalee 267
Jahangir 114
Japonya 17, 19, 34, 41, 45, 73, 117, 123, 125-134, 147, 149-154, 157-160, 169-175, 180, 181, 184, 185, 189, 190, 195-197, 199, 203-206, 213, 226, 227, 231, 233, 238-240, 246, 251, 252, 254, 256, 259-261, 263-270, 272, 273, 277, 300, 301, 304, 310, 314, 321, 374, 385, 387, 411, 412, 417, 418, 444, 447, 448, 453-456
Jardine Matheson 60
Jardine, William 60
Jiading Şehrinde Katliam (Jiading Tuchengji) 158
Jiang Hua 379
Jiang Qing 227, 352-356, 360, 362, 368, 373, 375-380, 448, 453, 459
Jiang Zemin 393, 394, 425-433, 436, 438
Jiangnan tersaneleri 123
Jiangnan tophanesi 214
Jiangxi Sovyeti 235-237, 240, 242, 271, 314, 458
Jiaozhou (Kiaochow) 134, 142, 171, 172, 195
Jiaxing 199
Jilong (Keelung) 130
Jin Shuren 187, 225, 401, 402
Jingdezhen 30, 31, 39, 90, 175, 216, 235
Jinggangshan 229, 233-235
Jingwei 159, 201, 218, 230, 256, 261, 458
Jinjibao 108, 109
Jinmen (Quemov) 332, 348
Jintian 85-89, 94
Jiujiang 90, 124, 174, 213, 215, 216, 234, 433
Joffe, Adolph 201, 210, 453
Johnson, Chalmers 276

Kadınlar 36, 80, 83, 87, 88, 106, 141, 176, 220, 225, 237, 238, 243, 271, 272, 289, 294, 320, 331, 374, 438, 457
Kadınlar Derneği 272
Kaesong 304
Kaiping madenleri 123
Kakuei Tanaka 374
Kamboçya 219, 281, 375, 386
Kamu Güvenliği Bürosu 328, 361
Kang Keqing 271
Kang Sheng 356, 368, 379, 420, 454
Kanton 43, 45, 47, 50, 82, 209, 218
Bkz. Guangzhou Kanton Sistemi
Kantonca 47, 64, 65, 82, 83, 209
Kaohsiung 421, 424
Kapitalist yol 330, 359, 361, 365
Karmapa Lama 398, 399
Karşı devrimciler 236, 286, 291-295, 304, 321-323, 365, 373, 379, 403
Karşı devrimcileri bastırma 292, 293, 294, 304
Kaşgar 9, 28, 103, 114, 115, 188, 401, 405, 406, 409
Kayzer II. Wilhelm 134
Kendi Kendine Güçlenme Hareketi 122, 177, 451, 455, 459, 460
Kentleşme 18
Khalka Moğolları 29
Khmer Rouge 219

Khokand 114, 115
Kırmızı Oda'nın Rüyası 322
Kırsal bölgelerdeki yoksulluk 310
Kızıl Bayrak 330, 332, 365, 381, 448
Kızıl Fenerler 141
Kızıl Mızraklar (*Hongqiang*) 220, 221
Kızıl Muhafızlar 352, 358-360, 365-368, 371, 387, 396, 405, 455, 456, 469
Kızıl Ordu 88, 208, 209, 233-235, 240-245, 247, 254, 255, 257, 271, 273, 276, 299, 301, 341, 358, 449, 451, 452
Kim Il-sung 301, 302, 304
Kissinger, Henry 372, 374
Kitlesel Eğitim Hareketi 182
Kitlesel mücadele mitingleri 296
Kitlesel Siyasi Kampanyalar 292
Klasik Üç Karakter 91
Kolektifleştirme (Collectivisation) 317, 319, 341
Komintern 185, 198-202, 205,206, 208, 217, 219, 221, 237, 245, 261, 299, 447, 448, 453
Komintern Uzakdoğu Bürosu 200
Komünler 31, 319, 329, 332-334, 336, 337, 346
Konfüçyüs 34, 78, 84, 121, 175, 192, 230, 375
Konfüçyüsçülük 35, 81, 121, 191-193, 220
Konoe Fumimaro 252, 256
Kontrol (*Tōsei*) Hizbi 252
Koo, Dr. V.K. Wellington 204
Kooperatifler 290, 312, 317-319, 329, 332, 333, 335, 383
Kore 17, 19, 34, 48, 125, 127-131, 151-153, 171, 181, 182, 206, 239, 252, 256, 285, 292, 296, 297, 300-305, 311, 317, 321, 335, 372, 374, 393, 418, 419, 442, 459, 461, 468
Kore Savaşı 127, 285, 292, 296, 297, 300-305, 311, 317, 321, 335, 372, 374, 418, 419, 442, 468
Korece/Kore dili ve yazı dili 128
Korsanlık 56, 81
Kosygin, Alexei 369
Koutou 50, 52, 456
Kowloon 64, 134
Koxinga 277
Köy Komiteleri 385
Köylüler 16, 18, 32, 36, 64, 77, 80-82, 98-100, 102, 110, 111, 128, 140, 209, 213, 220-224, 233-235, 238, 243, 256, 276, 289-291, 294, 310, 313-318, 321, 322, 327, 334, 336, 337, 340, 341, 344, 345, 347, 366, 367, 439, 452, 456
Kral III. George 52, 53
Kraliçe Min 128, 129
Kralinçe Min 128, 129
Kronstadt 208
Kruşçev, Nikita 323, 324, 340, 348, 349, 365, 368
  "Gizli konuşma" 323
Kuai Dafu 360
Kulaklar 238, 318
Kung, H.H. 231, 454
Kuomintang 8, 417, 418, 420, 422, 423
  Bkz. Guomindang
Kurtuluş 12, 163, 248, 259, 272, 281, 285-287, 289, 375, 386, 403, 467
Kuş Yuvası 445
Kuşatma ve Sindirme Harekâtı 240, 241, 242, 448
Kuzey Kore 128, 301-304, 393
Kuzey Okyanusu 123
Kuzey Seferi 18, 93, 201, 207, 209-213, 216, 217, 221, 223-225, 230, 402, 447, 449, 467
Kuzey Vietnam 127, 350, 375
Kuzeydoğu [*Dongbei*] 24, 114, 134, 156, 178, 247, 310, 311, 402, 451
Kültür devrimi 13,14, 18, 22, 219, 227, 305, 308, 322, 323, 345, 348, 349, 351-361, 363-365, 367-371, 374-377, 381, 384, 387, 396, 400, 404, 405, 407, 408, 416, 426, 428, 435, 436, 442, 448-450, 453-457, 459-461, 469

Lahey Sözleşmesi 152
Laiwu 275
Lama Budizmi 27, 190
Lan Dashun 105, 107
Lan Pinggui 104
Lanzhou 178, 287, 394, 399, 406
Latince 27, 194
Lattimore, Owen 7, 267, 269, 401, 462
Lee Teng-hui 420, 422, 423, 454
Legge, James 126
Lei Feng 348, 441, 454
Lenin 185, 190, 191, 198, 201, 202, 206-208, 262, 271, 355, 356, 368, 441
Lhasa 28, 186, 337-339, 397-399
Li bingzheng 141
Li Da 199
Li Dazhao 190, 198, 199, 202, 221, 448, 454, 460
Li De 245, 448
Li Fuchun 311, 454
Li Hanjun 199
Li Hongzhang 96, 97, 102, 120, 123, 127, 129,

130, 158, 177, 451, 455
Li Jingfang 85, 130
Li Lisan 234, 235, 237, 262, 455
Li Peng 389, 392-394, 427, 431
Li Xiannian 378, 389
Li Xiucheng 94
Li Yuanhong 161, 176, 179
Li Zhen 271
Li Zicheng 24, 25
Li Zongren 278, 279, 455
Liang Afa 85
Liang Qichao 131, 133, 134, 153, 455, 466
Liao Zhingkai 212
Liaodong Yarımadası 151
Lien Chan 423
Lifanyuan 119, 120
Lijin (likin) vergisi 95
Lin Biao 255, 275, 345-347, 350, 352, 355, 357, 358, 364, 365, 370-373, 375, 379, 426, 448, 455
Lin Fuxiang 76, 146
Lin Liguo 372, 373
Lin Zexu 59, 61, 62, 64, 65, 67, 72, 122, 450, 455
Linxia 108
Literati 38, 137, 463
Liu Bocheng 243, 287
Liu Ding 257
Liu Renjing 199
Liu Shaoqi 214, 260, 273, 298, 299, 307, 316, 336, 341, 345, 346, 349, 352, 355-358, 365-368, 383, 426, 450, 456
Liu Yunke 72
Lon Nol 389
Lop Nur 369
Lu Dingyi 325
Lu Ping 355
Lu Rongting 178
Lu Xun 194, 225, 322, 451, 456
Lu Zongyu 196
Lugouqiao 251
Lunyu (Seçmeler) 192
Luo Ruiqing 248, 294, 456
Lushan 339-342, 344-346, 354, 365, 370, 457
Lüshun (Port Arthur) 123, 134, 151, 152, 173, 239, 300

Ma Hualong 108, 109
Ma Jinbao 104
Ma Ying-jeou 424
Ma Zhan'ao 108, 110
Ma Zhongying 187, 401, 402
Macaristan 323, 324, 390, 391
yükselişi 390, 391
Macaristan İşçi Partisi 324, 390
Macartney, Lord 49-54, 80, 456, 465
MacNair, Harley 64, 147
Maitreya 36, 80, 139
Makao 43, 45, 46, 50, 53, 60, 62, 63, 67, 70
Malakka 42, 43
Malwa 56, 57
Manastırlar 35, 184, 271, 338, 339, 396, 399
Manchuko (Mançuko) 464
Mançurlar 211
Mançurya 11, 24, 114, 120, 129, 134, 150-152, 156, 173, 178, 180, 189, 191, 209, 211, 229-231, 233, 238-240, 242, 246, 252, 256, 265, 273, 275, 276, 299-301, 307, 310, 311, 315, 441, 459, 460
Mandarin (dil) 47, 81, 82, 164, 181, 182, 218, 418
Manzhougo (Mançuko) 464
Mao Anying 304
Mao Ceketi 370, 432
Mao dönemi 383, 468, 469
Mao Dun 194, 225
Mao Zedong 13, 18, 36, 199, 214, 223, 224, 226, 227, 229, 234-238, 240-242, 244, 245, 254, 256, 258, 259, 261-263, 273, 274, 282, 291, 293, 298-304, 306, 307, 310, 314, 315, 318, 321, 322, 324-327, 330-334, 336, 338-349, 351-356, 358, 359, 361, 365, 366, 368, 370, 371, 373, 374, 377-379, 381, 382, 384, 387, 396, 403, 404, 414, 423, 426, 436, 438, 439, 444, 448-450, 453, 454-459, 469
Maoergai 244
Marco Polo Köprüsü 251
Maring 200, 208
Marksist Teori Çalışma Topluluğu 198
Marksizm – Leninizm 441
Marksizm 190, 198, 263, 273, 322, 441, 448, 453, 454, 461
Marshall Planı 274
Marshall, General George C. 274- 275
Matsu (Mazu) 332, 430
McCarthy dönemi 268
Mei Lanfang 227
Meiji Anayasası 239
Meiji Restorasyonu 117, 127, 171
Meili dao 421
Meiling Geçidi 61
Mencius (*Mengzi*) 192
Meng Enyuan 191
Merkezî Parti Okulu 431, 444

Merkezî Sovyet 236
Mif, Pavel 237
Mikoyan, Anastas 298, 299
Milletler Cemiyeti 220
Milliyetçilik 157, 185, 232, 324, 404, 441
Min (dil) 181
Ming hanedanlığı 13, 24, 26, 35, 55, 80, 82, 90, 99, 100, 128, 167, 353, 354, 462, 463
Minguo (Cumhuriyet) 163, 166, 211
Minnan (dil) 277
misyonerler 91, 97, 124, 125, 128, 142, 144, 182
Modernleşme 7, 15, 117, 123, 130, 131, 151, 171, 193, 290, 320, 350, 376, 381-383, 385, 387, 388, 391, 392, 414, 431, 437, 449, 450
Moğol (Yuan) hanedanı 14, 24, 120
Moğol Halk Partisi 185
Moğolca 27, 37, 180
Moğolistan 7, 11, 14, 19, 24, 27-29, 113, 119, 164, 166, 173, 183-186, 189, 201, 206, 208, 240, 276, 367, 372, 395, 396, 443, 451
Moğollar 14, 17, 20, 26, 27, 29, 31, 34, 101, 114, 137, 145, 160, 183, 184, 443
Molotov 299
Monarşi 132, 134, 154, 175-177, 179, 185, 454, 455
Morrison, John Robert 64, 73
Moskova 190, 198, 200, 201, 202, 205, 208, 234, 237, 261, 262, 298-300, 302, 324, 329, 348, 349, 369, 390, 466
Muchanga 72
Mukden 151, 173, 239, 240
Muxidi 394
Müslüman 14, 16, 24, 42, 79, 81, 101-106, 108-115, 122, 125, 146, 187, 188, 191, 306, 400-402, 404, 405, 407-409, 447, 466
Müslüman İsyanları 79, 81, 102, 111, 122, 146

Nagasaki 273, 412
Nagy, Imre 324
Nakae Ushikichi 197
Nakşibendi (Sufi tarikatları) 400, 401
Nanchang 93, 174, 213, 215, 216, 233-235, 242, 287
Nanjing 38, 71-76, 90-93, 95, 96, 105, 107, 119, 123, 124, 126, 156, 161, 164, 166, 169, 177, 183, 211, 213, 218, 219, 229-231, 239, 241, 247-249, 252-254, 270, 274, 275, 285, 287, 357, 377, 412, 418, 449, 455, 458
Nanjing Yağması 219
Napier, Lord 76
Neibu "içeriye ait" belgeler 282, 342
Nerchinsk 369
Nian 79, 81, 92, 98-103, 105, 107-109, 122, 455, 460, 466
Nie Rongzhen 356
Nie Yuanzi 355-358, 360, 456
Ningbo 49, 53, 66, 70, 77, 124, 279
Ningxia 8, 14, 107, 108, 110, 254, 396, 408
Niu Jian 72, 73
Niulangang 76, 77
Nixon, Richard M. 352, 372-374, 385
North China Daily News 176
North China Herald 176
Nüfus 12, 14, 16, 18, 20, 24, 29, 30, 32, 35, 56, 58, 79, 82, 90, 102, 109, 112, 127, 138, 155, 183, 184, 190, 213, 219, 220, 222, 224, 258, 263, 266, 292, 294, 296, 305, 309, 310, 312, 315, 317, 334, 338, 386, 396, 405, 411, 413, 463

Okamura Yasuji 256
Okuma Shigenobu 175
Olimpiyat Oyunları 409, 445
On Üç Hong (Firmalar) 47
Opera 226, 227, 453, 459, 463
Orta Krallık 23, 102, 309
Ortadoks Kilisesi 190
Ortak Bildiri (Hong Kong) 374, 385, 386, 415
Ortak Yardım Takımları 318
Otuz Mayıs Olayı 215

Özgür Çin 417-419

Pak Chong-ae 302
Palmerston, Lord 65, 70
Pan-Asyacı (Pan-Asyalı) 24, 256
Panchen Lama 339, 397, 398, 456
Panfilov 403
Panmunjom 304
Pantürkizm 403
Paris Barış Konferansı 180, 194, 196
Paris Komünü 333, 362
Parkes, Harry 73, 118
Parlamento 60, 155, 164-167, 179, 282, 288, 336, 388, 390, 416, 423
Parti Tarihi arşivleri 21, 283
Pasifik Savaşı 260
Patten, Chris 417
Pearl Harbor 260, 261, 264
Pearl River Deltası 209
Pekin Günlük 353
Pekin'de Halkın (Renmin) Üniversitesi 160
Pekin'deki Merkezî Halk Hükümeti 299

Peng Dehuai 235, 237, 254, 303, 304, 331, 340-342, 344, 354, 365, 383, 426, 455, 457
Peng Pai 18, 223, 224, 314, 316, 457
Peng Zhen 294, 354-356, 389, 457
Penghu takımadaları (Pescadores) 129, 130, 204, 277
Perestroika 390
Petrograd (St. Petersburg) Donanma Akademisi 208
Petrograd Sovyeti 206
Pingtung 421
Pingxingguan 255
Pingyuan 142
Planlı Ekonomi 449
Politbüro 245, 273, 282, 303, 307, 330-332, 336, 339, 342, 344, 347, 355, 356, 358, 378, 383, 384, 392, 393, 394, 397, 431-433, 435, 448, 453, 454, 457
Politbüro Daimi Komitesi 330, 355, 358, 431, 433, 435
Polonya 323, 324, 390, 392, 467
Port Arthur 123, 134, 150-152, 173, 239, 300
Portekiz 42-46, 49, 50, 55, 56, 124, 130, 133, 181, 204, 277, 417
Portekizce 124, 130, 180, 181, 194, 421
Portsmouth Antlaşması 151, 152
Potsdam Deklarasyonu 272
Potsdam Konferansı 272
Pottinger, Sir Henry 68-70, 72, 73, 75
Prens Chun (Zaifeng) 155
Prens Gong 119-121, 451
Propaganda Bürosu 263, 325, 454
Pudong 126
Putonghua (*ortak dil*) 182, 183
Puyi 155, 211, 239, 464
Pyongyang 302, 304

Qian Qichen 423
Qiao Guanhua 374
Qiliying Komünü 334
Qin Bangxian 245, 447
Qin Gang 446
Qincheng cezaevi 323, 380
Qing hanedanı 13-15, 23, 25, 26, 29, 31, 33, 35, 36, 38, 48, 53, 80, 81, 90, 94, 95, 98, 112-114, 117, 120, 121, 123, 137-139, 158, 159, 164, 167, 177, 178, 182, 183, 185, 187, 193, 207, 220, 225, 239, 274, 277, 281, 310, 322, 337, 447, 449, 457, 459, 462-466
Qingdao 134, 142, 171, 172, 195, 196, 205, 215, 287
Qinghai - Tibet demiyolu 399
Qinghai 108, 110, 111, 166, 287, 337-339, 398, 399
Qingming 220, 376
Qingming Bayramı 376
Qishan 66-69, 72
Qiying 72, 73, 75, 119
Qu Qiubai 234
Quaker 290
Quanzhou 42
Quemoy (Jinmen) 332, 348

Radyo 241, 257, 272, 278, 356, 360, 394
Rao Shushi 306, 307, 321, 340
Reed, John 198
Reform ve açılma (*gaige kaifang*) 13, 219, 376, 383, 389, 414
Ren Bishi 242
Rhee, Syngman 301
Robert Kuhn 428
Roberts, Issachar 85, 94
Romance of the Three Kingdoms 77
Ronglu 133, 146
Roosevelt, Franklin D. 268
Roosevelt, Theodore 151
Rönesans 193
Ruan Yuan 56
Ruicheng 161
Ruijin 229, 235, 236, 242
Ruijin Sovyeti 236
Rus Devrimleri 189
Rus-Japon Savaşı 149, 151, 153, 171, 239
Rusya 16, 19, 27, 41, 118, 129, 134, 143, 149-152, 184, 185, 189-191, 198, 200, 201, 208, 209, 232, 235, 238, 333, 369, 404, 442
Rusya Pasifik filosu 189
Ryukyu (Liuqiu) Adaları 48, 127

Sağcılık karşıtı kampanya 325, 327, 328
Salar 108-110
Sanat 30, 33, 37, 38, 82, 138, 213, 216, 224, 226, 227, 263, 321-323, 325, 346, 352, 353, 358, 359, 407, 462
Sanayileşme 17, 18, 30, 153, 290, 315, 417, 419, 426
Sanyuanli 76
Sarı Nehir 23, 98, 139, 343, 466
Savaş ağaları 167, 177-180, 183, 187, 201, 207-213, 216, 218, 221, 234, 268, 310, 442, 449
Scholars, The 38
Seçme Eserler, Mao Zedong 323
Sekiz Trigram 80, 139
Selden, Mark 276, 467, 470

Senatör Henry Cabot Lodge 204
Senggerinchin 101
Sert Vuruş Kampanyası 406, 407
Service, John 269
Seul 128, 129, 152, 303
Seymour, Amiral Sir Edward 143
Shaanxi 14, 16, 33, 102, 103, 105, 107-112, 114, 178, 181, 221, 222, 230, 244, 246, 254, 255, 257, 343
Shaanxi-Gansu-Ningxia üsleri 254
Shandong Eyaleti 101, 134, 139, 142, 171, 180, 189, 195, 275, 332, 333, 465
Sheng Bao 107
Sheng Shicai 401, 402
Shengwulian 367
Shenyang (Mukden) 151, 173, 239, 275, 434, 441
Shenzen Özel Ekonomik Bölgesi 442
Shi Dakai 89, 93
Shigatse 338
Shijiazhuang 335
Shimonoseki Antlaşması 130, 131, 149, 277
Sıkıyönetim 197, 363, 393, 397, 411, 419, 421, 431, 449
Sibirya 11, 27, 149, 150, 185, 190, 191
Sichuan 97, 104, 105, 139, 142, 156-158, 160, 179, 180, 211, 222, 244, 252, 257, 267, 329, 337-339, 350, 353, 435, 439
Sichuan-Hankou demiryolu 157
Sihanuk Norodom 386
Singapur, teslim olması 264
Sinologlar 11, 126
Smith, Kaptan Henry 65
Sneevliet, Hendricus 200
Soğuk Savaş 198, 300, 418
Song (Soong) hanedanı 13, 24, 38, 125, 192, 231
Song Jiaoren 167-169
Song Meiling 230, 248, 271, 454, 457
Song Qingling 230, 454, 457
Soong, T.V. 230, 457
Sorumluluk sistemi 383, 431
Sovyetler 190, 191, 234-236, 358
Sovyetler Birliği 13, 19, 21, 185, 198, 200-202, 205, 207-209, 226, 236, 238, 263, 271-273, 290, 298, 300, 302, 306, 311, 313, 318, 323, 326, 335, 349, 350, 369-372, 386, 390-392, 401, 405, 426, 441, 442, 447, 449
Sovyetler Birliği ile Barış ve Dostluk Antlaşması 298
Sovyetler Birliği Komünist Partisi 198, 323, 390 Bkz. Bolşevikler
SSCB 19, 185, 201, 202, 205, 229, 254, 288-290, 293, 298-301, 311, 312, 314, 323, 324, 329, 348-350, 368, 370, 371, 390, 391, 393, 404, 405, 426, 441, 443
St. Petersburg 27, 143, 150, 184, 189, 190, 206, 208
Stalin, Joseph 112, 185, 202, 206, 207, 229, 272, 293, 298-300, 302, 303, 306, 318, 323, 324, 331, 348, 349, 390, 403, 447
Stalinist 276, 289, 291, 322, 425, 441, 469
Stilwell, General Joseph W. 268, 269, 458
Sufan kampanyası 323
Sufi tarikatları 110, 111, 400, 401
Sugiyama Gen 252
Sukhebatur 185
Sun Wen 200, 208
Sun Yat-sen 200, 208, 210, 230, 458
Sun Yue 211
Suzhou 30, 108, 111, 130, 350
Süveyş krizi 323
Syngman Rhee 301
Sze, Dr Sao-Ke Alfred 204

Şamanizm 34, 141
Şanga Devrimci Komitesi 459
Şangay 8, 18, 56, 66, 71, 72, 74, 120, 123-126, 130, 156, 157, 158, 164, 168, 168, 176, 179, 181, 182, 196, 197-201, 208, 209, 213, 214-219, 223, 224, 226, 227, 230, 231, 233, 237, 247, 252, 253, 257, 259, 264, 287, 290, 302, 307, 330, 350-356, 359-363, 365, 367, 374, 376, 378-381, 388, 392-394, 423, 425, 427, 429, 431, 433, 436, 442, 447, 449, 453, 458, 459
Şangayca 164
Şiir 37, 38, 226, 241, 376, 377, 387, 451

Taipei 130, 210, 233, 278, 317, 374, 417, 420-423
Taiping 16, 22, 38, 82-103, 105-109, 122, 452, 455, 459, 460, 465
Taiping Göksel Krallığı 81, , 99, 103
Taiping Merasim Kuralları 89
Taiyuan 287
Taizhong 278
Tang Shenzhi 212
Tao Zhiyue 403
Tao Zhun 358
Taoist tapınaklar 220, 359
Taoizm 15, 35, 36, 80, 85, 192, 222
Taoyuan 424

Tarın Reformu Yasası 314-317
Bkz. Toprak Reformu
Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) 430
Tartar Şehri 145-147
Tatsu maru 157
Tawney, R.H. 222
Tayvan 8, 9, 11, 17, 20, 26, 55, 70, 129-131, 137, 167, 171, 181, 182, 198, 204, 222, 231, 233, 239, 248, 256, 276-279, 293, 295, 301, 302, 313, 332, 372, 374, 385, 386, 411, 417-424, 430, 432, 442, 444, 447-449, 452-454, 459, 464, 469
Tayvan Politik Yorum 420
Tek Çin Prensibi 423
Teknokratlar 389, 437
Temel Kanun (Hang Kong) 415
Ti-hua 114
Bkz. Urumqi
Tian'anmen 176, 196, 215, 358, 377, 387, 396, 440, 450
Tian'anmen Meydanı 376-378, 388, 392-394, 446
Tianjin 9, 18, 50, 51, 53, 66, 67, 90, 93, 105, 118, 119, 123-125, 143, 145, 147, 148, 156, 168, 194, 198, 211, 214, 215, 222, 251, 252, 264, 270, 275, 295, 442
Tianjin Antlaşması 118, 119
Tibet 9, 11, 17, 20, 23, 24, 26-28, 34, 119, 164, 166, 180, 183-187, 190, 244, 276, 306, 337, 339, 340, 395-400, 403, 431, 442, 443, 456, 470
Tibetçe 180
Ticaret 30, 41, 42, 57, 71, 335
Tiyong tartışması 15
Tokyo Savaş Suçları Mahkemesi 254
Tongmenghui 159, 160, 167, 453
Tongzhi Restorasyonu 117, 121, 122, 310, 458
Tongzhou 106, 107, 147
Toprak Reformu 276, 292, 295, 301, 313-319, 334, 335, 339, 400, 403, 417
Townsend, Peter 290
Troçki, Leon 206-209, 306, 448
Troçkistler 306, 448
Tsim Sha Tsui 64
Tsinghua (Qinghua) Üniversitesi 8, 22, 270, 357, 388, 431
Tuğamiral C.H.J. Harcourt 412
Tung Chee Hwa 417
tüccarlar 27, 30, 31, 33, 43, 44, 47, 49, 50, 53, 55-57, 59, 61, 62, 65, 69, 70, 74, 101, 108, 113, 124, 125, 130, 142, 157, 221, 297, 412, 463
Tyler, Yüzbaşı W.E. 152

Ulan-Batur 184-186
Ulusal azınlıklar 20
Ulusal bayrak 196, 306
Ulusal burjuvazi 288-291, 297, 306
Ulusal Devrimci Ordu 209, 210, 212, 215
Ulusal dil 164, 181, 182
Ulusal Halk Kongresi 282, 305, 331, 336, 365, 376, 385, 388, 415, 429, 431, 436, 439, 442, 449, 457
Ulusal Halk Kongresi'nin Daimi Komitesi 385, 436
Ulusal Hükümet 156, 177, 211-213, 215, 218, 229-231, 233, 234, 239, 240, 245, 247, 252, 254, 257-259, 273, 278
Ulusal Meclis (*Canyiyuan*) 165-168, 170, 179
Ulusal self-determinasyon 201, 202
Ulusal Sovyet Kongresi 236
Ulusal utanç [*guochi*] 61, 195, 441, 442, 445
Ulusal Utanç Günü 195, 442
Ulusallaştırma 156
Urga 184-186
Urga'nın yaşayan Budası Jebtsundamba Khutukhtu 184-186
Urumqi (Urumçi) 8, 9, 108, 114, 402, 405-409
Ussuri nehri 369
Uyguristan 405
Uygurlar 17, 20, 187, 400-402, 404-406, 443
Uyumlu Toplum 437, 443, 444
Uzun Saçlılar 105
Uzun Yürüyüş 22, 229, 230, 235, 243, 245, 254, 257-259, 261-263, 271, 340, 389, 426, 448, 449, 452, 453, 459

Üçüncü Enternasyonal 198, 199
Üniversiteler 158, 195, 197, 270, 327, 356-358, 360, 367, 388
Üretim takımları (*shengchan dui*) 319
Üretim tugayları 319, 335, 342, 344

Vakıf arazisi 403
Varşova Paktı 340
Vehhabilik 400
Verenigde Oost Indischc Compagnie 44
Versailles Antlaşması 12, 194, 195, 204
Vietnam 9, 11, 16, 48, 81, 127, 134, 181, 182, 267, 350, 386
Vietnam Savaşı 350, 373, 375, 386, 417
Vladivostok 149, 151, 198

Voitinsky, Gregory 198
Vyshinsky, Andrei 300

Wall poster (duvar gazetesi) 360
Wang Dongxin 378
Wang Enmao 404
Wang Hongwen 378-380, 458
Wang Jiaxiang 237
Wang Jingwei 159, 201, 230, 256, 261, 458
Wang Jinmei 199
Wang Li 364
Wang Li 364
Wang Ming 237, 261, 262, 458
Wang Shiwei 307
Wang Zhen 382, 404
Wang Zhengting, Thomas 195
Wang Zhonghui 204
Wangxia Antlaşması 75
Wanping 251, 252
Ward, Frederick Townsend 97
Washington Konferansı 200, 203-206
We Jingsheng 387, 392
Weale, Putnam 144
Weddell, John 45, 46
Wedemeyer, General Albert C. 268
Wei Daoming 278
Wei Jingsheng 387, 392
Wei Lihuang 255
Wei Yuan 122
Weihaiwei 129, 134, 205
Weinan 106
Wen Jiabao 426, 431, 432, 436, 443
Wen Yiduo 226,, 274, 458
White, Theodore 267
Wilhelm II. Kayzer 134
Wright, Mary Clabaugh 122
Wu Chao-chu 231, 233
Wu dili 181
Wu Han *Hai Rui İşten Kovuldu* 353
Wu Peifu 180, 211, 212, 214
Wu Po-hsiung 424
Wu Yuzhang 160
Wu Zhaozhu 204
Wuchang 90, 95, 96, 160, 161, 174, 176, 213, 219, 233, 256, 336, 370, 466
Wuhan 90, 124, 156, 159-161, 212, 217-219, 221, 226, 230, 255, 256, 261, 274, 287, 328, 351, 357, 364, 365, 394, 448, 458
Wusong 71, 130, 252
Wuzhong 108, 109

Xi'an Olayı 245, 459
Xiafang 347, 363, 367
Xiamen (Amoy) 46, 49, 65, 70, 73, 124, 277
Xiangsheng 348
Xiangtan 95
Xiao Yishan 48
Xiaokang 443
Xiaoqin 121
Xibaipo 298
Xibo (Sıbe) dili 15
Xin nehri 236
Xinhai geming 163
Xinhua (Yeni Çin) Haber Ajansı, Hong Kong 294, 341, 356, 414
Xining 108, 110, 287, 399
Xinjiang 8, 11, 14, 15, 17, 20, 28, 67, 88, 108, 111-115, 166, 183, 187, 188, 236, 276, 282, 337, 363, 369, 395, 396, 400-409, 427, 442, 443, 460, 463, 470
Xinjiang 8, 11, 14, 15, 17, 20, 28, 67, 88, 108, 111-115, 166, 183, 187, 188, 236, 276, 282, 337, 363, 369, 395, 396, 400-409, 427, 442, 443, 460, 463, 470
Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi 404
Xiong Chengji 159
Xu Lanzhou 178
Xu Naiji 58, 60
Xu Qiu 59
Xu Shizhang 195
Xu Zhimo 226

Yabancı Diller Koleji 120
Yakup Bey 14, 103, 112, 115, 187, 401
Yalu nehri 129, 151, 303
Yan Xishan 211, 234, 246, 255, 448, 451, 459
Yan Xishan 246, 255
Yan'an 89, 230, 244, 248, 257, 260-263, 268-271, 273-275, 299, 307, 321, 322, 345, 437, 448, 450, 451, 459, 467
Yang Hucheng 246, 247
Yang Shankun 245
Yang Xiuqing 86, 88, 89, 91, 93
Yang Zengxin 187, 401
Yangyi Komünü 335
Yangzhou 25, 92, 158
Yangzhou'da On Günün Güncesi (*Yangzhou shiriji*) 158
Yangzi Nehri 23, 71, 73, 77, 90, 95, 124, 126, 160, 212, 213, 219, 222, 234, 255, 259, 287, 310, 357, 364
Yanjing Üniversitesi 154, 297
Yao Wenyuan 354, 356, 362, 459
Yarkent 402

Yasak Şehir 133, 145, 147, 176, 196, 287, 365
Yaz Sarayı 51
Ye Jianying 378
Ye Qun 372, 373
Ye Ting 233, 234, 259, 260
Yedi Bin Kadro Konferansı 350
Yehonala (Cixi) 119, 121, 131-133, 153-155, 165, 271, 449, 450, 452, 466
Yen, C.K. (Yen Chia-kang) 420
Yen, James 182
Yeni Gençlik (Xin qingnian) 193, 225, 448
Yeni Konfüçyüsçü 192
Yeni Ordu 142, 159-161, 176, 178
Yeni zengin 438
Yilibu 72, 73
Yingqi 106
Yining (Ghulja) 28, 113, 369, 405, 406, 408
Yixing 30
Yolsuzluk 24, 38, 210, 268, 295, 296, 298, 326, 327, 388, 414, 421, 424, 431, 432, 438-440, 448
Youde, Sir Edward 414
Young, Sir Mark 411, 412
Younghusband, Sir Francis 186
Yu Dafu 194
Yu Pingbo 322
Yuan hanedanı 14
Yuan Shikai 13, 129, 132, 142, 143, 153, 154, 164-179, 182, 186, 189, 229, 450, 459
Yuanmingyuan 51, 119, 450
Yugoslavya 276, 299, 349, 434
Yun Yuding 155
Yunnan 9, 12, 14, 26, 81, 102-105, 111, 127, 134, 180, 211, 270, 386
Yurtseverlik, Milliyetçilik ve Ulusal Utanç 441
Yuxian 142
Yüksek Devlet Konferansı 326, 427
Yüksek Halk Mahkemesi 305, 427
Yüksek Mahkeme 204, 237, 379
Yüz Çiçek 325, 326, 328, 387, 468
Yüz Gün Reformu 17, 131-134, 153, 193, 449, 452, 454

Zaifeng 155, 159
Zaiqun 120, 121
Zaitian 121, 452
Zeng Guofan 94-97, 101, 102, 108, 120, 123, 158, 455, 459, 460
Zeng Qinghong 431, 433, 435, 436
Zengqi 150
Zhang Chunqiao 353, 354, 356, 360, 362, 376, 378, 380, 459
Zhang Decheng 140
Zhang Huizan 240, 241
Zhang Lexing 100, 102
Zhang Quibai 206
Zhang Tailei 234
Zhang Wentian 245, 340-342
Zhang Xueliang 231, 239, 246-248, 257, 459, 460
Zhang Zhidong 160, 402, 403
Zhang Zongyu 107
Zhang Zuolin 178, 180, 211, 231, 239, 246, 459, 460
Zhenbao 369
Zheng Chenggong 277
Zheng Ming 440
Zheng Xiaoyu 439
Zhengrui 51
Zhengzhou 214, 336
Zhenhai 70, 74
Zhili 66, 92, 140, 142, 143, 146, 149, 161, 180, 210, 211, 222
Zhili eyaleti vali-komutanı 129, 146, 455
Zhili kliği 179
Zhongnanhai 262, 365, 366, 378, 392
Zhongshan olayı 212
Zhou Enlai 13, 210, 235, 240, 248, 257, 274, 288, 291, 295, 296, 299, 300, 303, 304, 307, 325, 358, 364, 366, 369, 370-372, 374-377, 414, 415, 426, 436, 443, 450, 460
Zhou Fohai 199
Zhou Nan 415
Zhou Xiaozhou 342
Zhou Yang 322, 366, 452
Zhoushan 66, 74
Zhu De 235, 237, 242, 254, 271, 287, 291, 292, 377
Zhu Hongdeng 142
Zhu Rongji 429, 431
Zhu Xi 192
Zhuge Liang 371
Zhuozhou 143
Zhushan 53
Zhuzun 58
Zinovyev, Grigoriy 206
Zongli Yamen 117, 118, 120, 132, 145, 149, 451
Zunyi Konferansı 245, 261
Zuo Guofan 123
Zuo Zongtang 96, 108-112, 115, 123, 158, 460

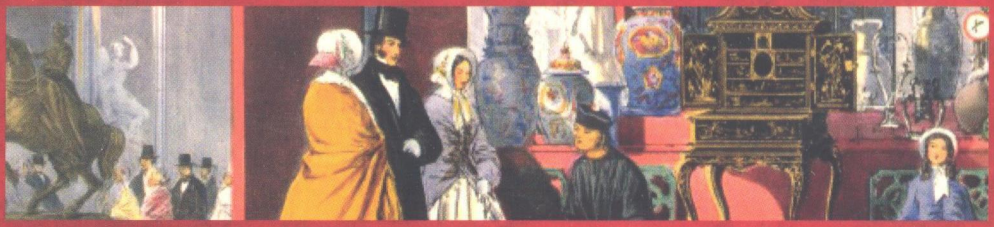

Çin yalnızca bir ülke değil, binlerce yıllık bir kültürün mirasçısı. Günümüzde ise dünya ekonomisi, siyaseti ve tarihi üzerinde yadsınamaz bir etkiye sahip. Michael Dillon, *Modernleşen Çin'in Tarihi*'nde maddi ve kültürel birikimiyle Çin'in kapsamlı bir anlatısını sunuyor. 19. yüzyıldan günümüze kronolojik bir sırayla Çin'in geçirdiği değişim ve dönüşümleri aktarırken aynı zamanda kültürel tarih ve değişimi hızlandıran veya değişime direnişi destekleyen fikirleri de ele alıyor. Hanedanlarla, imparatorluk dönemiyle, savaşlarla, isyanlarla, etnik-dinî çatışmalarla ve sosyalizmle resmedilmeyen bir modern Çin tarihi kabul edilemeyeceği için, tüm bu tarihsel kesitlere de özel bir ilgi gösteriyor.

"Bu çalışma Çin'in modern dönemdeki tarih anlatısıdır. Her ne kadar ÇKP'nin iktidara geldiği 1949 esas alınarak ikiye ayırılan 20. yüzyıl daha fazla ağırlık taşıyor olsa da bazı noktalarda 19. yüzyıl ayrıntılarıyla incelenmiş ve daha yakın tarihli gelişmeler de Çin'in uzun imparatorluk tarihi bağlamında ele alınmıştır."

MICHAEL DILLON

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1913-0